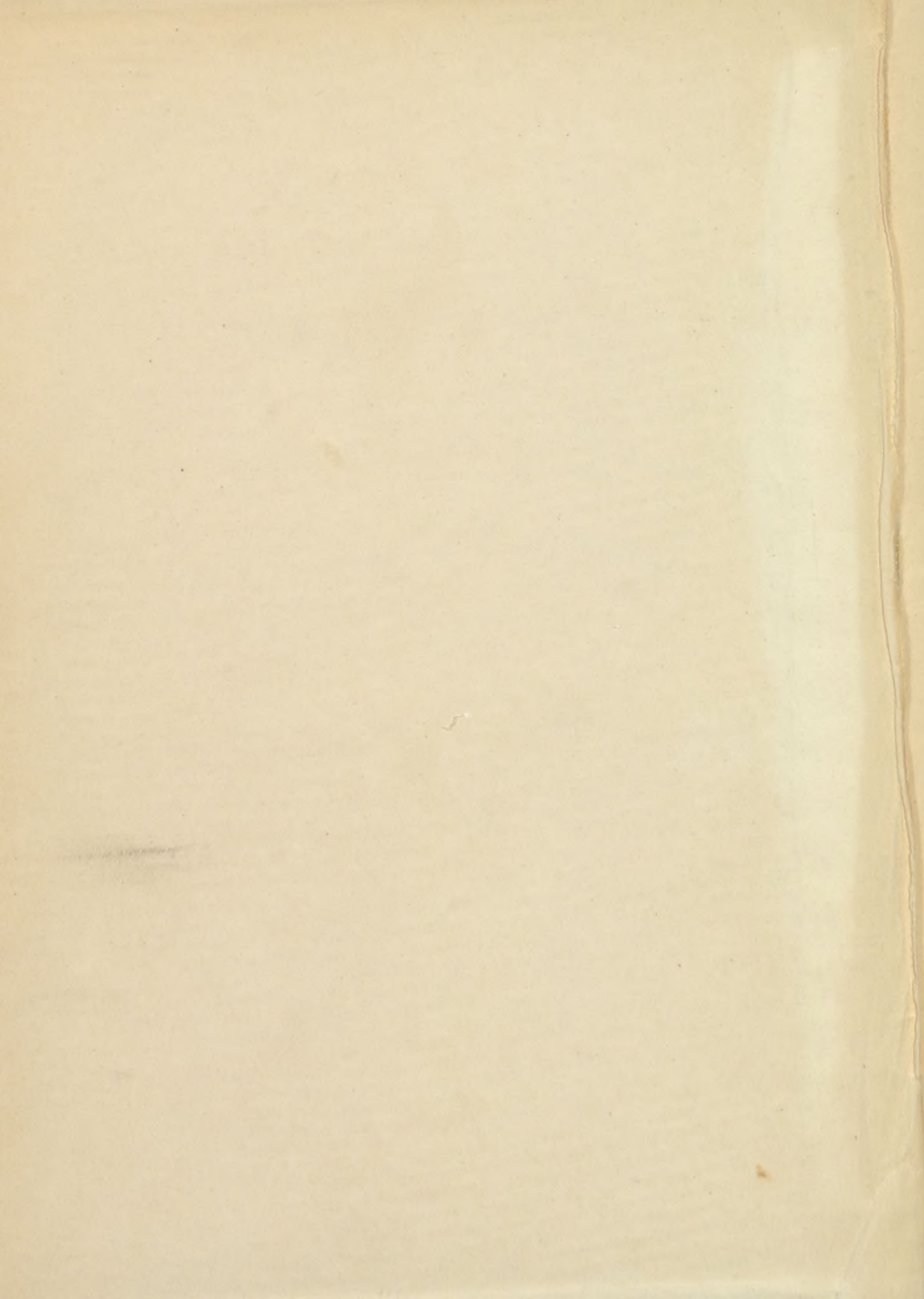
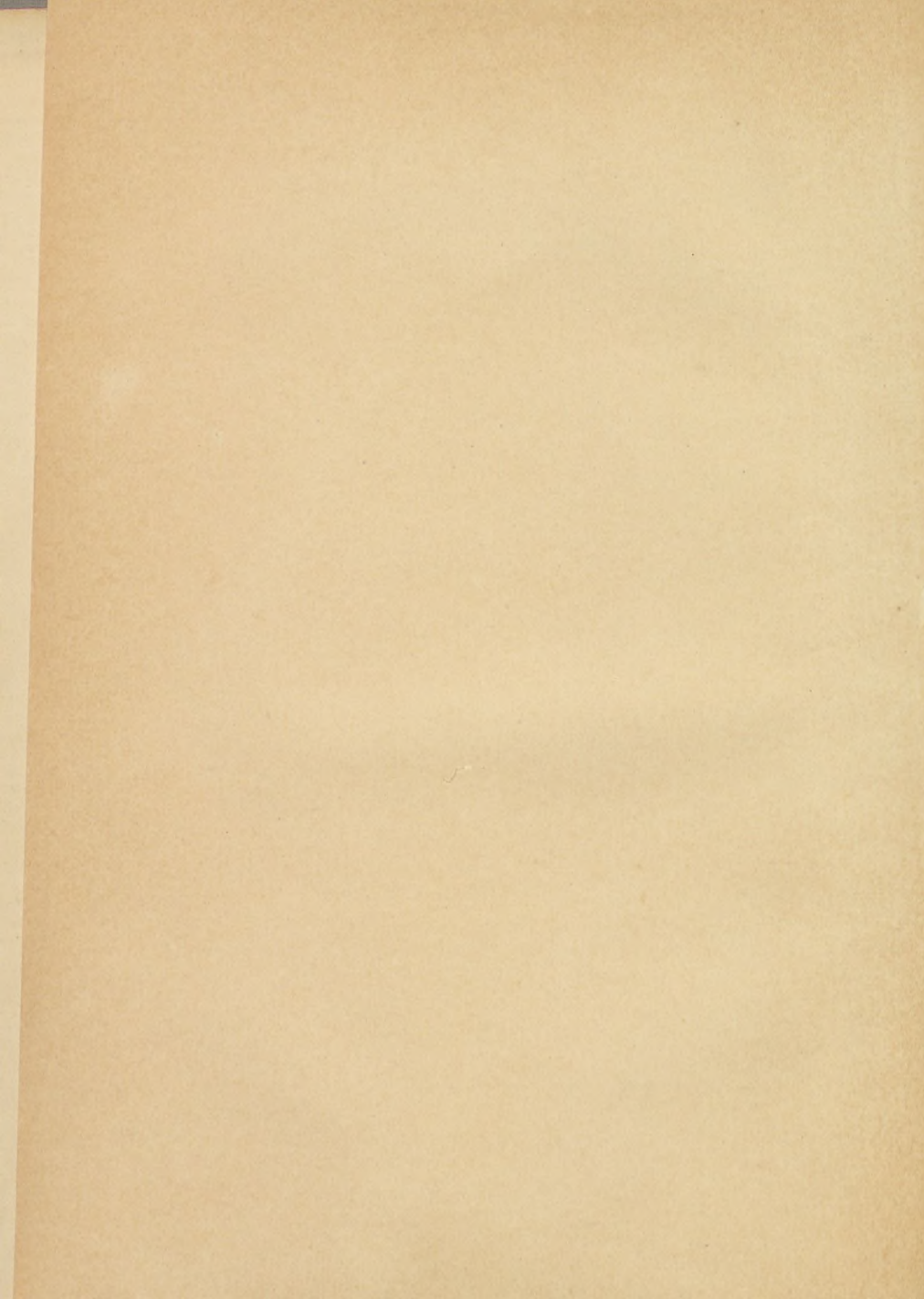

JÓZSEF
ATTILA
ÖSSZES
MŰVEI

1819.

JÓZSEF ATTILA
ÖSSZES MŰVEI III.

JÓZSEF ATTILA
ÖSSZES MŰVEI

1958

64895

JÓZSEF ATTILA

ÖSSZES MŰVEI

III.

CIKKEK
TANULMÁNYOK
VÁZLATOK

z. b.

1958 apr. 23

**MTA
KIK**

1958

824789

KÉSZÜLT
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBEN

ZOLNAI BÉLA
KÖNYVTÁRA

Sajtó alá rendezte
SZABOLCSI MIKLÓS

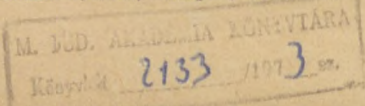
Lektorok
BÓKA LÁSZLÓ
KOMLÓS ALADÁR

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

*Ez a mű a Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság között
létrejött közös könyvkiadási egyezmény keretében készült.*

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Vozér Erzsébet. Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1957. szept. 9. Példányszám: 5000. Terjedelem: 35 (A/5) lv

43370/58 Akadémiai Nyomda, Budapest, V., Gerlóczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

I.

TANULMÁNYOK, CIKKEK, BÍRÁLATOK

1.

ÚJ SZÉPIRODALMI FOLYÓIRAT INDULT meg Szegeden, díszes és szép kiállításban: a Csönd. Az első szám Babits Mihály, József Attila, Pór Tibor, Terescsényi György és Ungváry Elemér versein kívül Vér György, Szomorú Dezső, Fenyő Andor, Szép Ernő, Laczkó Géza novelláit, Kárpáti Aurél és Homályos Ferenc egy-egy tanulmányát, továbbá Móra Ferenc Harkabusz házassága c. folytatásos regényét hozza és a Szemlével záródik. A nívós és sok reménnyel biztató lap ára 200 korona.

(Makói Friss Ujság, 1923. február 7.)

2. RÉTI ÖDÖN: ZORKA

A modern regényirodalomból a romantika csaknem egészen kiveszett, úgy, hogy ha föl is bukkan olykor-olykor, fölényesen lemosolyogjuk. Pedig a romantikának is megvan a maga nagy hivatása és legfőképpen most, a háború lelki dögvésze után: szívet-lelket rakni azokba a hústarisznyákba, amiket embereknek hívunk és a hívők lerongyolódott hitébe új bizakodást aggatni.

Réti Ödön biztos, meleg kezekkel gyúrja meg mondanivalóját. És ez a mondanivaló nem feszeget problémákat — ha csak azt nem, hogy nemzetiségeinket milyen rosszul nevelték; ámbár ez csak volt probléma és a magyarság nagyon elkésett attól, hogy a komoly bajoknak elejét vegye. Aminthogy nem is vette elejét. Ez a regény a háború előtti két évtized tragédiája: a magyarság szempontjából. A Délvidék szerbjei izzó gyűlölettel fordulnak el a magyaroktól, akik egymás ellen vádaskodnak, egymást akarják tönkre tenni csupán kenyérírigységből és nem törődnek azzal, hogy ez mennyire elidegenítően hat a magyar érzelmű, komoly idegen elemekre. A kisváros arca, a két iskolaigazgató, akik közül az

egyik iszákos, a másik pedig ki akarja túrni helyéből társát; március 15-ének ünnepe, amikor Zorka, a szerb lány magyar nemzeti kokárdásan megy az iskolába, ahol társnői emiatt gúnnyal fogadják és össze is verekednek; a tanfelügyelő, aki rideg és kérlelhetetlen a gyanúsított tanárral szemben — pedig bizonyíték nincsen — egészen addig, míg be nem igazolódik ártatlansága: mind megdöbbentő motívumai a magyar nemtörődömségnek és rövidlátásnak. A romantika pedig ebben a regényben az, hogy a jók jó, a rosszak rossz véget nyernek. Megkapó szerelmi történet köré csoportosul minden és nagy jószágot önt belénk Réti Ödön, amikor a magyar tanár eljegyződik szerb tanítványával, akinek családjában a magyargyűlölet volt a házi szentség: példázva azt, hogy a szeretet az az a tűz, mely a darabos kövekből kiolvasztja az aranyat.

A magyar irodalomnak nagy nyeresége ez a regény, melyet az Athenaeum adott ki szép, egyszerű külsőben.

(Makói Friss Ujság, 1924. január 29.)

3. DÉLIBÁB

Terescsényi György versei

Rokonszenves könyv, ritmusai egy kicsit ösmerősek és barátiak. *Arany Jánossal* tart atyafiságot, de ez a rokonság eléggé távoli, a nagy mestert inkább csak a versek bánata idézi. Közlelbbi rokona *Juhász Gyula*, mégpedig a Késő Szület utáni versek *Juhász Gyulája*. Ez azonban nem jelent epigonságot. *Terescsényi*-nek megvan a maga egyéni hangja, mely hol bátortalanul, mint a végtelenségben kallódó gyermeké, hol pedig kendőzött szigorúsággal tölti ki impresszionisztikus formáit. Szemlélete alföldi, de nem naturalisztikus, a látás határtalansága a lélek végtelenségévé váltódik benne, amelyből éles formavonalakkal csak itt-ott lép elő a tárgyak képe. Ám mégis van plasztika ezekben a versekben: a szikkadó földekről áramló fodros, meleg levegő plasztikája.

Legerősebb oldala a komponálnitűdés, amellyel elfogadtatja olyan darabjait is, amelyek különben bátran maradhattak volna megíratlanul is. Kompozíciói értékesek, bár nagyrészt helyzetképek, amelyek hasonlattá vagy szimbolummá tágulnak. Amikor a honi tunyaságról szól, az egy kissé versére is ránehezedik: az érzés nemcsak művészi, hanem lélektani értelemben is kifejeződik. S különös, hogy ugyanezen verseiben egyúttal bőbeszédű is, ami termé-

szetesen nem válik javára, s vannak gazdag leletei, amelyek ilyenformán majdnem elvesznek.

Külön képei tiszták, a vers testével szervesen összefüggők, de nem mindig érintetlenek. Legerősebben akkor hatnak, amikor nyers, magyar miszticizmusát viszi beléjük :

Tömérdek állat, görbe háttal,
Ekehasított barázdákkal
A dombtető.
Gerince ormán lépdél éppen
Fölpuposodott ködmenében
A magvető.

Legmélyebb hangjai is ilyenkor szakadnak fel :

Vigyázz, a kútgém mozdul, ébred,
És hirtelen elédbe léptet,
És mint a nyughatatlan lélek,
Kérdez sötét, komor ígéket
S ha nem tudsz megfelelni rája,
Lesujt nehéz ostorja, fája.

Ezzel a miszticizmussal a modern magyar literatúrában egyedül áll *Terescsényi*. Adynak hasonló versei amennyiben misztikusak, annyiban a szimbolizmus formaszerkezetével vezetődnek végig. Arany Jánosnak néhány verse, mint a Tengerihántás is, közvetlen őse ezeknek a soroknak. Ezen a még ugarterületen sok új lehetőséget vethet és szedhet magának és a magyar versnek *Terescsényi*.

Ez a képtípus több versében fölbukkan, de csak egy-egy sorban, úgyhogy a vers jellege fölött nem veszi át a hegemoniát. Ez legtisztábban Adyról írt hexameteireiben tűnik föl.

Így szólok hozzád diadalmas, égbetörő fény,
Fölmeredő cédrus, lánglombú, büszke iharfa,
Vériszapos sömlyék gízgáz-sűrűjébe ütött kard !

Kiemelése sokszor félszeg, az áhítat félszége nélkül (ez utóbbira példa Juhász Gyula), de nem zavar, csak ott, ahol finomabb szóra pathetikus szó rímel (eperszem — ezerszer) : sokszor még szépíti is a vers belső ritmusát.

Mindent egybevetve, *Terescsényi* igaz tehetség, majdnem egészen kiforrott költő. Hibái már kevés szigorúsággal is kiküszöbölhetők és értékei tartalmas fejlődést ígérnek. Beszédét néha

szűkebbre kell fogja; részletfinomságainak nem szabad elveszniök. Gyengédségében (a halott pacsirtát pajtásának mondja) nem szabad ellágyuljon, mert ez nála a forma rovására megy. A jövőben még értékesebb lesz, ha ritkán nyilvánuló darabosságát nem csiszolja páthosszal, hanem meghagyja a maga rögszerűségében s ha verseinek anyagszerűségét jobban kiemeli.

(Nyugat, 1928. május 1.)

4. EGYSZERŰ ÉNEKEK

Brichta Cézár versei

A formai szempontoktól eltekintve, minden szocialista pretenzióval fellépő költővel kapcsolatban — éppen a szocializmus érdekében — elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy mennyiben élte át a szocializmust mint költészetet, vagy pontosabban szólván, eszmei tartalmát mennyiben sikerült lelkivé váltania. Ez fontos szocialista szempontból, mert *anélkül még a munkásság osztályharca is válhat szocializmus ellenessé*, és fontos nem-szocialista szempontból, mert egy tömegmozgalom emberi mélységét méri.

Mindezt előre kellett bocsátanom, mert szocialista voltokkal hivalgó költőtársaim munkáiban ezzel szemben csak a századvégi március 15-i hazafias ódák absztrakt lelkesedését találok, sokszor a háború után konstruált, tehát még absztraktabb formanyelvvel, néha pedig hangulatos szentimentalizmussal, de nem egyszerű és komoly átfogó érzéssel, amely (tulajdonképpen a költészetben mindig) lelki világrendet jelent.

Ennek a követelménynek *Brichta Cézár* legtöbbször csak egyes soraival felel meg; itt is: ahol azonban a kereszténységtől veszi kölcsön váltópénzét:

Ha valakire nem néznek úgy
mint az Istenre a hívő,
akkor hiába volt Krisztus hét sebe.

Brichta tehetséges, illetve megvan az a belső diszpozíciója, amelynél a költő kezdődik, formai szempontból azonban elég kívánnivalót hagy hátra.

Eltekintve ama verseitől, melyekre ez írás eleje vonatkozik, mindenütt akadnak olyan versrészletei, sőt egész versei is (pl. Holnapok hitével szívemben, Én őseim...), amelyek komoly

figyelmet érdemelnek. Fejlődése teljesen kiszámíthatatlan: egy-egy szép kép, egy-egy képzavar; lélekbenyúlás és közismert frázisok váltakoznak benne. Szerkezetileg a fogalmi végigvezetést leszámítva, szétfolyó. Azt hiszem, a kötött forma szigora jobban megfelelne neki, bár kötött verset könyvében nem találtam. Legjobb darabjai közül való az Összetorlódtak a távolságok és közelségek kezdetű *prózája*.

(Nyugat, 1928. június 16.)

5. A BARTHA MIKLÓS TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJÉHEZ

(1928 október)

Az utóbbi esztendőök folyamán szinte azt hittük már, hogy a magyar ifjúság teljes egészében komolytalan és reakciós, a koplaló, segélyegyesületekből élő és a jobbik esetben cselédszobát lakó egyetemi hallgatóság valamilyen varázslattól megmámorosodott latifundiumos hazájában. Kár volna e varázslatot elemeire bontanunk, a tiszta ész lemezén éppúgy nem maradna semmi, mint ahogy a hindu fakírok mutatványairól, a levegőbe kapaszkodó kötélről vett fölvételek is csak a levegőéget mutatják. Kár volna, amikor íme megmutatkozik ez az ifjúság, amelyen semmiféle varázslat hosszú füleket nem növesztett. Íme:

„A világháborúban a magyar népet érték a legsúlyosabb veszteségek. Ézért az újjáépítés munkája közben a magyarságnak kell a legnehezebb feladatokkal megbirkóznia. Ez az újjáépítő munka azonban csak akkor járhat teljes eredménnyel, ha minden magyar ember kiveheti belőle részét.”

„Itt elsősorban a szervezett magyar munkásságra kell gondolni, amely a magyar népnek egyik legértékesebb, legfigyelmeztetebb és legteljesítőképesebb rétege. Mögötte állanak a világ szervezett munkásságának milliói, akiknek rokonszenvére és hathatós támogatására csak akkor lehet számítani, ha tudják, hogy magyar osztálytársaik hazájukban a többi magyar társadalmi osztálybeliekkel minden tekintetben egyenjogú polgárai.”

„Ezt az egyenjogúságot csak az egész világon feltartóztathatatlanul előretörő demokrácia elveinek érvényesülése hozhatja meg.”

„Társaságunkat minden eddigi magyar ifjúsági alakulástól az különbözteti meg, hogy a demokráciáért vívott küzdelmet tette programjának sarkpontjává, mert szilárd meggyőződése, hogy a

magyar nép sorsa a demokráciával elválaszthatatlanul össze van forrva.”

„Minden magyar testvéries együttműködése társadalmi, politikai és gazdasági előfeltételeinek megteremtését: a magyar demokrácia diadalrajuttatását tűzte ki céljául. A legnemesebb eszközökhöz folyamodik: a tudás fegyverével száll harcba a tudatlanság, a sötétség és a testvérgyűlölet ellen”.

„Beható megvitatás tárgya volt eddigi összejöveteleinken a demokrácia és a mai magyar ifjúság problémája, a szocializmus és a szociálpolitika kapcsolata, a tulajdonképpeni szocializmus és a keresztényszocializmus kérdése, valamint a munka és a tőke között fennálló ellentétek kiküszöbölhetőségét hirdető fasizmus és fordizmus.”

Ez már az ifjúság lelkiismerete.

(Századunk, 1928. november.)

6. VÉRZŐ SZÁRNYAKKAL

Lőrincz Jenő versei

Lőrincz Jenő munkáival kapcsolatban elsősorban általánosságban kellene beszélni a versről, ami azonban nem lehet az ad hoc kritika feladata. Ezen a szép júliusi estén bizony sok gyönyörű — mert igaz — elvontság ring az ember eszevelejében, azonban ebben Lőrinczi [!] Jenő könyve elvész, mert mindenekelőtt negatívumaival segít az elvonásokhoz. Negatívumaival, mert a vers csak egész vers lehet és hiába találok benne ilyen feltétlenül tehetségre valló sorokat, mint

Hol a nyáresti szürkületben
— Mikor a szarvasbogár zúgva repül —
Halkan csepeg
A zsúfolt lépsorok méze . . .

vagy másutt:

. . . sások lándzsás csapata
Kevélyen őrzi a víz pikkelyes csendjét.

mégsem lehet e versekről mint műalkotásokról szólni. Azonban lehet és kell — a tehetség megbecsülésének szociális elve révén — a műalkotásra való képességet megillető (inkább szeminárium,

semmint tiszta kritikai) módon tárgyalni. Ez a módszerpróba ab ovo a hibákon alapul, vagyis azokon az elemeken, amelyek megakadályozzák, hogy a versintenció teljesen verssé váljék.

Alapvető hibája, amely egyúttal minden többi melléfogásának is oka, művészi idegessége és türelmetlensége. Az még nem volna baj, ha csupán ideges tehetség lenne, hanem — és ez nem tréfa — igen sokszor mint művész : tehetségesen ideges. És ebben némileg már az is bennefoglaltatik, hogy invenciója és formaérzéke úgy viszonylanak egymáshoz, mint a nagypapa csecsszopó unokájához, holott legalább is ikertestvéreknek kellene lenniök.

Másrészt van benne egy bizonyos hangattitude, amely egy igen híres és szinte páratlanul népszerű Ady-versnek (Sóhajtás a hajnalban) első felével ábrázolható, amely Ady-versnek vonatkoztatott fele — o sacrilegium hominum! — teljesen művészietlen.

Művészi idegességéből származik külső formája is. Hogy szabadverseket ír, itt-ott rímekkel, annak csak pszichológiai oka van. Bár kétségtelen, hogyha egyszer nem önmagát marná, hanem az anyagot, úgy szabadverset és kötött verset egyként tudna alakítani.

Egy-egy sorát igen jól helyezi el :

Őszfűrtű Szeretet
Harisnyát kötöget,
Mellette
Macska dorombol,
A kis hajlék almaillatú . . .

Ez ugyan a hibának éppen az ellenkezője, azonban az egész könyv azt mutatja, hogy ez csupán nyers trouvaille, amely az alakítatlan belsőben önmaga alakít.

A művészi öntudat, sajnós teljesen hiányzik belőle. Ezt az eddigiek is bizonyítják, úgyhogy most csupán azt említem meg, hogy legrosszabb verse éppen az, amelyikről könyvét elnevezte.

Absztrakt szerkezete kerek, azonban ez csak akkor válik majd értékévé és így tárgyalhatóvá, ha tisztán művészi elemek töltik majd ki.

Bármennyire lényeges dolgok is ezek, tapasztalatból tudom, hogy lassan, szépen úgy lepotyognak az emberről, mint a bikkről a makk. Lőrincz Jenő esetében is csupán az idegesség veszélyes, energiáját ennek legyőzésére kell fordítania mindenekelőtt. És ha fel is háborodik ezen az íráson, amely tényleg elkülönül a csak jót bön-gésző paedagógiai kritikától, az nem változtat azon, hogy érdeklődéssel várom további verseit.

(Nyugat, 1928. dec. 1.)

7. MAGYARÍTÓ SZÓTÁR

Tolnai Vilmos: *Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére*

II. kiadás. Bpest: Eggenberger, 1928. (340 old.)

E szótár kezünkben lévő második kiadása tetemesen bővült és mintegy 6000 címszót tartalmaz, de természeténél fogva még így is kiegészítésre szorul. Az első kiadásnál értékesebb nemcsak anyagi növekedésénél fogva, hanem azért is, mert célját tartalmában is jobban közelíti meg.

Célja nem az idegen szavak pontos jelentésének adása, ami az idegen szavak szótárára tartozik, hanem mindazon magyar szavak feltüntetése az idegen szó mellett, amelynek jelentését a közhasználat együttesen betudja az idegen szóba, ezzel is tanúságot téve arról, hogy az idegen szavak használata a legtöbb közönséges esetben szellemi zavarosságra mutat. Minthogy pedig egy magyar szó majdnem minden alkalommal pontosan megfelel az idegen szó jelentésének, idegen szó használatára nem jogosít fel az árnyalati különbségre való hivatkozás sem.

De micsoda árnyalati különbségről beszélhetünk ott, ahol az idegen egész csoport hazait túr ki a nyelvhasználatból, holott éppen a csoport tagjai kell, hogy az alapjelentésen belül különbözzenek. E részben ellen kell mondanunk szerzőnk igen okos előszavának különösen az idegen műszavakat illetően, mert ezek nem mind feltétlenül nélkülözhetetlenek: nélkülözhetetlenek csupán azok, amelyeknek tárgya oly *valóság*, amely valóság nem az egész nyelvalkotó közösség, hanem annak csak egyes tagjai előtt ismeretes; ez a valóság éppen a rávonatkozó szó erejénél fogva válik az egész nyelvi közösség előtt ismeretessé, de így az idegen szóból meghonosodott szó lesz. Nem áll tehát, hogy „a bölcelet csak görög-latin szóanyaggal tudja végezni finom fejtegetéseit”, hiszen a bölceleti szavak tárgya nem olyan valóságokra állított jelentés, amelyek csak görög avagy latin nyelvi közösségek előtt volnának ismeretesekek.

Szerzőnk munkája igen hasznos és értékes és minthogy az idegen szó valóságos jelentését is adja, a pusztán erre szorítókozó legkitűnőbb szótáraknál is alkalmasabb és ajánlhatóbb.

(Századunk, 1929. március.)

8. ADY-VÍZIO

Tisztelt Szerkesztőség!

Köt a kényszerű előzékenység kitűnő író társaimmal szemben s így bármilyen bánat ülepszik lelkemre, követem őket abban a divatját élő, tiszta „irodalmi kritikái”, de minden módon fordulatossá kiállításban, amelyben Ady körül forogván, szó esik Ady művészetéről is, noha csak ritkán és elvétve, az elevenek élnivágyását mosolyogva jellemző felületességgel. Mert ugyan hallgatandó a bölcsék beszéde, mégis akad sürgősebb lelkű számadó a pesti Hortobágyon, akit — bocsánat, csupán pillanatnyilag — húsz egynéhány év után ezzel a kérdéssel kapcsolatosan is bosszant egy kicsinyég a következő mellészólás. Méltóztassék Földessynek Ady ritmusával bibelődő fáradságos munkáját leszámítani és elképedni azon, hogy a tengernyüzsgésű Ady-irodalom közepette talán csupán a Hatvany Lajos írta Ady Világa című füzet sorozat és Szabó Dezső néhány előadása (az Ady-ballada belső szerkezetéről stb.) az egyedüli kritikája a szóbanforgó költő művészetének. Semmi kétség, háborús dolog és közönségtelen veszteség előállani olyanképpen, hogy az a szakasz gyöngé ezért, ez a sor jó azért — ám kritikát írni másként nem lehet, s a tapasztalat szerint magyarul nem is írnak. Hiszen módszernek ott az az áldott pszichologizmus, a köznapi ostya, amelybe kvarckristályokat, magyarul homokot pakolunk s azt a beteg lelkeknek beadván, úgy véljük, hogy kvarcfénykezelésben részesítjük őket. Vezető folyóirataink, teszem a Nyugat s a Színházi Élet nem esnek oly messze egymástól akkor sem, ha amaz Ady lelkén, ez pedig Tőkés Anna bokáján csügg-eseng, mert többnyire mind e két kiváló folyóiratunk egyetért abban, hogy a művész ilyen-olyan értékű, de embertelen teljesítményét, a művet, mellékesen kezelik annak külső vagy belső, természetesen történeti eredete mellett.

Mert hogy is állunk azzal a lélekkel? Minden emberi lélek egyívású, különben emberi lélek nem is volna. Így Kovács Gyurka barátom lelkénél semmivel sem szenzációsabb a tárgyalt lírikusé. Ám a költőt régebben krónikásnak is hívták, nyilvánvalóan azért, mert oly dolgokat mondott el, amelyeknek megtörténtekor jelen voltunk ugyan (hely: Kozmosz, idő: örökkévalóság), de éppen söröztünk, lövöldöztünk az oroszokra, vagy a Bethlen—Rassay esélyeket mérlegeltük, vagyis attól, amit csináltunk, nem vettük észre azt, ami történik s így csupán saját éles eszünkkel rekonstruált nézetünk lehet róla. A tudósoknak és bölcselőknek szakértői véleményük. S ha ügyes szóvetőhöz illően nem hagyjuk ugarnak azt, hogy a régebbi lovagi beszédek helyén detektívregények nyüzsgög-

nek, úgy készen áll a csinos metafora : az univerzum nem harc, hanem bűntény, az ember nem hős és nem rablólovag, hanem részben károsult, részben betörő, a költő pedig nem krónikás, hanem tanú, már amennyire szavahihető. De éppen itt áll a kritika feladata, mert a művész csak ott és annyiban művész, ahol és amennyiben a fentemlített univerzum szavahihető tanúja, a kritika pedig csak annyira az, amennyire a mű szavahihetőségéhez szól : tehát azt állapítja meg, hogy ez és ez a költemény stb. műalkotás-e vagy sem.

Említettem volt és könnyen ellenőrizhető tény, hogy vitatott szerzőnk kritikát alig kapott, amit kapott, arról szó sem esett. Bárminő kiadós ötlet volna hát fölvetni eszméjét egy Ady-Revíziós Liga megalakításának, amelynek elnöke történetesen szintazonképpen Herczeg Ferenc lenne, még sem ragaszkodom hírnevem illetén fölneveléséhez, hiszen Ady-kritika nem igen lévén, nincs mit revideálni. Az egész Ady-kérdés, ahogyan most áll, pusztán társadalmi, Höfer, avagy Erdélyi Béla-szerű, minden jól nevelt polgárnak véleménye kell legyen róla, különben nem hivatik meg teára. *Vészi Józsefnek* igaza van, hogy tódulunk nézni, mint az üstököst, de úgy is tódulunk, mint a Buta Emberhez s a tódulásnak semminő kritikai jelentősége nincsen, nem tartozik ide, szózott szalonnam dacára nem érdekel. Ady lelke lebeg a vizek felett, Ady lelke lebeg a feketék fölött, nem elemezik Adyt, hanem halmozzák, nem revízió ez, de vízió, ahelyett, hogy úgy bánnának a verseivel, mint az ornithologus a kakaduval, saját sas- vagy pacsirtavoltukat vijjogják, csevetelik az egyes írástudók.

Kosztolányi Dezső tizenöt oldalas, *Márai Sándor* szerint, remekművéből hatot annak a megokolására fordít, hogy miért is fogott hozzá. A cikk befejezése két oldalra terjed s így ha eltekin-tünk az itt-ott felmerülő mellébeszélésektől (saját latin műveltség stb.) hét oldal maradna a dolog velejére. Ezek a számszerű adatok önmagukban is kétségessé teszik az írás remekmű-voltát és inkább elnagyoltságra vallanak. Ám a maradékban igaza maradéktalan, amikor lelki tényeket állapít meg : gondolatvilágának főtengelye a messianizmus, keleti miszticizmusát ellentmondó bölcseletté gyúrja stb. A kapiskált versek azonban ettől lehetnek még egyként gyönyörűek is, rosszak is. Ami pedig a politikai költészetet illeti, nem is kellene *Tyrteust* (*Tyrtaiost*) idéznie, *Petőfi* igen jó költeményekben és tiszta művészettel verselt meg reális programpontokat. Hogy Ady sokszor művészietlen (tehetetlen) sort kavart politikai verseibe, melyekből elég cifrákat idéz *Kosztolányi*, az a korunk-beli politikai költészet létjogosultságát a legkevésbé sem csökkenti, de Ady költővoltát sem. — „*Petőfi a legmélyebb értelemben humoros*

is, *Ady humortalan, száraz és izzó*". A számból vététt ki, de ki sem mondtam volna. Hogy is állíthatnék olyant, hogy Dante ott, ahol és amiért humortalan, száraz és izzó, pitiáner? — „Petőfi bátor, lehorgadó, bohém, családias, zord, bájos, hetyke, meghitt, kitartó, szeles, sötét, vidor, bölcs, izgága, csüggedt, szilaj, tartózkodó, kandi, hú, csapodár, önértetes, öngúnyoló, egy élő, szeszélyes, örökké változó ember". Idézetekkel bizonyítható, hogy a vidort leszámítva mindez áll Adyra is. De áll vagy nem áll, semmiképpen sem érinti művészetét. A mű mű, legyen vidor vagy lehorgadó s csak azért istenes vagy istentelen, mert kolbász és almát kell együnk, magát a pusztá életerőt, a művészetet nem kaphatjuk anyagtalantul, ezt Kosztolányi jól tudja, hiszen minden órában eszik. *Shakespeare* is ízléstelen, nemcsak Ady és általában mindenki az, jöllehet nem mindenki alkot műveket. De Kosztolányi szerint a költő lényege és értéke a modor — másként: a kukorica lényege és értéke a csutka, hiszen azon helyezkednek el a szemek. De éppen ebből az következne, hogy Ady ott, ahol ízléstelen, éppen ízléstelensége miatt érték, noha ezt vérfertőző homoszekszualisták is csak legkimerültebb pillanataikban állítanak. Kosztolányi idéz és fölsikolt, hogy nem szép, de rút és ostoba. Nyelvünk mélypontja. Igaza van. De nem az ízléstelenség révén, hanem mert az idézetben nyoma sincsen a művészetnek. De mért nem gázol így végig Ady valamennyi versén és miért kezeskedik általánosságban, különösen említett és tökéletesen hamis föltételeinek értelmében?

Kosztolányi cikke is csak vízió, nem revízió, nem kritika. Ez azonban nem jelenti a „je vous jure que c'est beau" diadalát: a költő versei révén zseni, ha az, ezen nem változtat a népszavazás. De amennyiben Adynak harminc-negyven jó verse van, úgy azok nem férnek el Berzsenyi öt-hat költeménye mögött, a kuckóban.

Hadik Mihály gróf kétségbe vonja Kosztolányi kompetenciáját és arisztokratikus fölényel önmagát teszi kompetenssé. Halálra védi Adyt, ti. Ady belehal. Megtudjuk, hogy Ady ivott („*kocsmák gözében*") Kosztolányi patikussegéd volt egy laboratóriumban, Ady manifesztumokat röpített világgá, mint Marinetti és általában végrendeletíró volt, noha közjegyzői irodában nem alkalmazták. Jegyben járt a fátummal, de közben nyugodtan viszonyozott a halállal; mindamellet fájának szerelmese volt (ennyi tevékenység közepette nem volt ideje verset írni).

Aczél Benő szerint Kosztolányi cikke Ady elkeseredett riválisáé. (Tehát Kosztolányi félre akar bennünket vezetni!) De jóhiszeműségét nem vonja kétségbe. (Ezt csak a sorok között teszi). Holott Kosztolányi nevű úr nincs, nem létezik, ellenben vannak

Ady-versek, meg egy cikk, amelyek egymással való vonatkozásukban megvizsgálandók.

Babits Mihály azzal kezdi, hogy Kosztolányi kitűnő értő. Nálunk szokás általánosságban magasztalni, ha konkrét kifogást akarunk tenni. Ez a szellem nem becsülése. Mert Kosztolányi tényleg kitűnő értő, de az más lapra tartozik. Különösen, ha arra lyukadunk ki, mint Babits is, hogy ebben az esetben nem az. — Kosztolányit különben lélektani mozzanatokkal mentegeti és sértegeti. („A túlhurrogott kritika érthetően túlzó kirobbanása . . .” „Hangjának szenvedélyességét csupán az Ady körüli nagy lárma indokolja” mintha az ellen, amit rossznak vélünk, nem lehetne temetői csöndben is szenvedélyesen kikelni!) — Tárgyi részében azt állítja nyilatkozónk, hogy „Adyt csak egészében lehet megítélni”. Ezt már többször hallottuk s innen logikusan jutunk oda, ahová Kosztolányi, aki ellentmondó bölcselete címén véli csökkenteni a huza-vona közepén köddé vált költő értékét. Valójában két vers feleselhet egymással, de önmagának egy se mondhat ellent sohasem, mert minden vers külön mű, különben nem volna művészet. — Azt mondja még Babits: „Ady nem üres költő (!), hanem egy hatalmas szimbólumépület alkotója, amely csak költészetének egészében bontakozik ki, úgy, hogy az egyes versek, sőt gyakran egyes szavak is csak ennek az egésznek fényében kapják meg célukat, érdekességüket, szépségüket”. — A mondat második fele megállná helyét, ha egyes költeményre vonatkozna, mert a lezárt, befejezett egész meghatározza a részeket. De az oeuvre nem a műalkotást jelenti, hanem valaki munkásságának összességét. Kóser kritikus számára füstölt sertéscombot sólettel.

Piros hajnalok hosszú sorban
Suhannak el és részegen
Kopognak be az ablakon.

Nem tudom fölfogni, miért tenné ez jottányival is szebbé a Mákat, avagy a Tegnapokat, esetleg viszont, — „Repülj hajóm, rajtad a Holnap hőse” — ez a *holnap* nyilván jövőt jelent és ha fölcseréljük ezzel, akkor látjuk, milyen leleménnyel kerülte el a szóbanforgó költő a kakofóniát; tiszta és könnyed lejtéssel, varázserővel peng a sor. De nem ád néki semmi „mélyebb értelmet”, hiszen a repülj hajóm ahelyett van, hogy újjé, vagy ha jobban tetszik, bátorság!, a rajtad a Holnap hőse pedig annyit mond, hogy nagy költő leszek. A Holnapot nagy H-val írni gyerekeség, de a dolog művészi részéhez nem tartozik — végeredményben társalkodónó is felolvashatja. — A szimbólumépület is csak a lázas kritikus látománya, sehogyan sem áll fönn az ellentmondások miatt. De ha az

ellentmondásokat Isten kegyelme elsikkasztaná is és az épület be volna tetőzve, akkor sem lenne művészi érték, mert csak únt ismétlések dróthálójából lennének sovány rabitzfalakat. Ha pedig az összes mellészólók által füstté fújt egyszerű, sőt szimpla művészetet szelnek engedjük, úgy a „hatalmas oeuvre”-ből szóra érdemes annyira nem marad, hogy Ady sincs, nemhogy Ady revízió. — Azt mondja még Babits: „Kosztolányi célzást tesz arra a féltékenységre, amivel Ady többek között az én költői pályámat is kísérte”. Ez „velem szemben nem volt hosszú életű s alig ismertem jobb olvasóját, igazabb megértőjét munkáimnak, mint Ady lett”. — A nem pletykáló, de dolgai után futkosó közvélemény előtt nincs e két költő úgy összeszűve, ami a főnti kijelentést indokolná. Kosztolányi Adyról ír és az illetett mondatban nem Babits nagyságára céloz, hanem Ady kicsinyességére. Ez ellen pedig nem ad védelmet az idézett nyilatkozat, hiszen e féltékenység csak „vele szemben” nem volt hosszú életű.

Zilahy Lajos szerint Adyban csupán a pusztuló magyar kisnemesi osztály szólal meg. Errenézve annyit, hogy Adyban Ady lelke szólal meg — ismerék egészen máslelkű magyar kisnemeseket. Ezt Zilahy ötnegyed oldalon ismerteti, anélkül, hogy bizonyítani próbálná. Szerinte nagyságának és hatásának „titka”: műveletlenség”. Én pedig úgy vélem, nem is lehetett műveletlen, különben a műveltséget, a nyugatiasságot értékelni nem tudta volna. Másrészt meg akkor írta első tisztességes, számbavehető verseit — akkor kezdett „lávászzerűen kiömlöni”, — amikor francia versek csengésére a műveletlenség nagyobb csipáit kidörgölte a szemiből.

„Ady — úgymond Zilahy — eladta magát a zsidóknak meg az anarchiának. Nemcsak önmagát, hanem költészetét is. Ebben sok igazság van. De nagyságának és hatásának az a másik titka, mert fajtája ugyanezekbe a bűnökbe esett”. — A tényállításon, amely szerint Ady csak akkor írt jó verseket, ha a zsidóknak írt, nem vitatkozom, de megjegyzem, hogy ellentmond a cikk egyéb állításainak. Mert vagy egyszerűen „saját kisnemesi fajtája hullájának szörnyű álomlátásában tépte fel mellét, hogy vér és genny ömlött belőle” és volt orgona „amelynek sípjain a pusztuló fajta már üveges szemmel, haldokolva hörög és fuldoklik” — vagy pedig okos ügynökhöz illően jó pénzért reklámozta azt, amit a zsidók kitaláltak. — Én egyénileg azt senki értem, hogy „azért is nagy, mert fajtája ugyanezekbe a bűnökbe esett”. Mert: Kolompár tyúkot lop. Egész fajtája ugyanebbe a bűnbe esik. Ezért Kolompár zseniális zenész?

Márai Sándor óvatos eleganciával szombatoskodik Kosztolányi körül, a sólyom s a hiúz egybenőtt szemével figyel, hol rajonghat és mennyire, hogy megbocsáttassék későbbi személyi támadása. „Nehéz vitatni — úgymond —, hogy Ady a világirodalom

legnagyobb ripacsá'. Nem is vitatja, feledvén, hogy Petőfi sem a Puszta télen révéen énekelt telt ház előtt, holott ő a telt háznak különös jelentőséget tulajdonít. És ha igaz is, hogy Ady a tenorista pózban tetszelgett, azért nem sürgős, hogy mi is ilyenképpen pergezzük elsikkadt művészvoltának foszlányait, pláne, ha egy ügyes metafora alkotásánál többre nem megyünk. Másfelől itészi rátermettségére sem érv a nemzedékek, vagy Márai szavával a generációk trente et quarante játékára való hivatkozás, hiszen például én huszonegyest játszom s így esélyeim, vagy Márai szavával chance-aim e vitában nem igen lehetnének, ami képtelenség. A gondolat, mint jelenség, valóban lélektani tény, azonban valamikor olyan szelek is fújdogáltak, hogy a gondolat csupán az ítélet való-sága, az ítéletet abban az elfeledett kertben is megvizsgálhatni, hogy nem fontos, ki gondolta, ám lényeges, hogy foglal-e magában érvényességet. Talán a technika haladásának tudható be, hogy minderre csak esernyőjüket elhagyó és megátalkodott öreg tanárok emlékez-nek, de a következtetések érvénye még így is személytelen. Így a Márai Sándor szerint is brutális, a logika szerint pedig kapásból sem idevaló ama horogütésnek, hogy „*miért nincs Kosztolányi-kérdés*”, minden erejét elveszi az, hogy százszázalékosan testi, fizi-kai ökölcsapás, mert nem Kosztolányi érveit zúzza pozdorjává, hanem eleven, kilókat is nyomó írónak okoz fájdalmat. Ha ugyan nem egyszerűen azon való elbámultában esik le az álla, hogy mi köze ennek Ady verseihez. Mert a dolog úgy áll, ezt méltóztassék jól elképzelni, hogy előírászerűen mennyei mennykövek kerek e világon mindenkit agyoncsaptak, habos vizek minden zeneaka-démiai emléket elmostak, minden nyomtatott papírt megégettek lobogó tüzek és Ady versein kívül nem maradt meg más, mint Kosztolányi cikke, meg egyetlen magyar kritikus, mindig az, aki letette a garast. Ez a kritikus önmaga előtt nyilvánvalóan nevet-ségesnek találná abból következtetni Ady lángeszére, hogy ő tíz év óta újfent elolvasta a Halottak élén egynéhány darabját. Unal-mában mégse ismételné a humanizmus hivalkodó alázatával, hogy én jónak találok, avagy én találok jónak, tehát jó. De meg-kísérelné, hogy miféle varázslat is rejtőzik abban a versben, ami őt arra kényszeríti, hogy jónak tartsa. Kosztolányi indokolni próbál, Márainak eszébe se jut.

Kassák Lajos — mint a legtöbben — lutheri pózban ágál, színes tintásüvegeket vagdosván Kosztolányi ördögi fejéhez. Ettől elte-kintve cikke nagyrészt kellemetlen igazságokat nyilvánít — ahol értem, ott majdnem egyetértek vele. Hogy miben írom alá meg-állapításait, az az eddigiekből kivehető. Sok tételét nem értem s ez nem gonoszkodás, hanem annak az eredménye, hogy Kassák kinyi-

latkoztatásszerűen állít s művészetbölcseleti állításait nem előzi meg következtetés. Ilyenek: „Kosztolányi törvényekre építi fel művészetét, Ady költészetéből törvényeket lehet kikövetkeztetni.” — „Az egyik rekonstruál, a másik konstruál. Az egyik versben rögzíti meg élményeit, a másik versélményeket produkál.” Poétikai kézikönyvek nyomán verset írni nem lehet. Ha jó versről van szó, úgy Ady épp úgy törvényekre építi fel költészetét, mint ahogy Kosztolányi művészetéből is törvényeket lehet kikövetkeztetni. Továbbá minden vers versélményt produkál, akár külső történeti élmény, akár a legbensőbb lelki mozzanat, a vers lelkének apropója. Ha konstruál a költő, úgy valószínűleg verset ír, de ha rekonstruál, úgy zavarban vagyok, mert nem tudom, mit csinál. Nem sorokat vagy szakaszokat rekonstruál, ez csak pontatlan idézés volna. S minthogy a költemény sorokból, szakaszokból áll, úgy azt mégis csak meg kell konstruálnia. — Kassák cikkében több ilyen, érvényességére nézve nem tájékoztató tételre lelünk. Kosztolányinak valóban arról a harminc-negyven jó versről kellett volna beszélni. — Még egyet: Ha Adynak a közönségre tett hódító hatását el is ismerjük, azzal együtt költői nagyságát a kritikusnak elfogadnia nem szabad. (Lásd Courts-Mahler.) Csak magára a műre hivatkozhatunk, ha tévedéseinket a minimumra kívánjuk korlátozni. — Nagy baj, hogy Kassák is pszihologizál. Holott a lélektan csak lelki tényekről szolgáltat ismereteket, de véle értékelni nem tudok. Erre más, évezredes módszereink vannak. Olyasmit is kár mondania, hogy azért, mert az írástudók annakidején elárulták az írást, minden jogukat elvesztették, hogy most purifikátorok gyanánt lépjenek a porondra. A helyes az, hogy mindenki, aki okosat tud mondani, álljon elő és mondja el.

Fenyő Miksa nagyjobb részről arról szól, hogy milyen elsöprően lelkesül és tud rajongani Adyért, aki annakidején az ő ajánlatára olvasta el a Buda halálát. Ami a lelkesség hőfokát illeti, ahhoz gratulálok. Az érzés azonban csalóka, még az övé is. Például ott, ahol úgy érzi nem Ady, de Kosztolányi-problémáról van szó. Erre vonatkozólag már beszéltem. E tévedését (vagy haragját) még tetézi azzal, hogy Kosztolányi az írástudatlanokkal és belgyógyászokkal vitatkozik, holott ő mindezzel csak jogcím után kutatótt, ahelyett, hogy minden további nélkül kiállott volna. Már említettem a maga helyén, hogy ez mennyire nem vált javára; de voltaképpen ő mégis csak Ady verseivel civódik. Hamarjában nem is értem, hogy miért kellene Osvát Ernő véleményét kikérnie, vagy gondolatait Schöpflin Aladár megállapításaihoz fűznie, habár ezt is megtehetette volna. Továbbá Tóth Árpád és Goga Oktavian véleménye sem döntő érvényű, sőt maga az Úristen megzavarhatja eszemet, de amfg gondolkodni tudok, nem nyughatom, nem törőd-

hetem egyszerűen bele akkor sem, ha ő jelenti ki zseniálisnak Adyt. Mert a műben orrunk előtt a csoda, a varázslat, hogyne markolnám hát föl az eszemmel is! Szolgál az néha ilyen megismerésre is, nemcsak sakkozásra, vagy tőzsdei játéokra. Fenyő Miksa látja a csodát és hiszi. Én is hiszem és látom, de ő tovább menni nem hajlandó. — Ady-klerikális.

Ignotus írására inkább ráüthetné a remekmű bélyegzőjét Márai Sándor. Én magam még csak meg sem emelhetem a sajnos, sokáig nélkülözött vaskalapot, amelyet egyedül csaptam föl ama reményben, hogy alatta ezúttal koponya is lesz lelhető. *Ignotus* okfejtése Ady mellett világos, szabatos, mégsem helyeselhetem irodalom-politikai megfontolásai miatt. Helyt állni Adyért általánosságban ma már nem kell s a művészettől merőben idegen kiszajátító törekvésekre való tekintettel nem is tanácsos. Gondos dajka azonban tisztába teszi a gyermeket a férgekre való eszmélés nélkül is és éppen *Ignotus* gondolatmenetének értelmében érdemes Ady, hogy a salaktól megtisztíttassék. Ha ez féltő, úgy Ady nem sokat ér. De mondom, soha ilyen szükség és alkalom, hogy valahány Adyvers van, az végigelemeztessék, amiből nemcsak a most ható és sarjadó nemzedékek nyernének értési és eleddig páratlan művészet-bölcséleti, valamint konkrét kritikai kísérleti praktikumot, hanem azok a száz évek is, amelyek után jön el majd az igazi revízió. Honunkban nincs kritika, most az egész értelmiség figyelemmel fordulna kialakulása felé. Mert *Ignotus* cikke kétszer kettő négy, ám ha élni akarunk, szükségünk van a differenciál-számításra. Lám, *Ignotus*nak igaza van, amikor általában elfogadtatja a *már bizonyt*, meg a *perszét*, — de konkrét példán *Kosztolányi* ítélt helyesen nem azért, mert az nem buzdít, hanem mert az ott művészietlen.

— A kis tapintatlan: Dante korában Európában még nem volt luesz. Dante nem zseni?

Kedves Dutka Atyám, itt vannak a fiaink, mármint én. De látja, én nem merném a kizárólagos Ady-kritika jogát magamnak vagy magunknak követelni, holott ön ránk testálja. Azt sem értem, hogyan tér el ez az Ady-muzsika az irodalmi öncélúságtól vagyis attól, hogy csak csupán művészet:

Rózsafavonóként nagyöngésű húrhoz,
Surlódjék ez írás Móricz Zsigmond úrhoz.

Bizony tudatlan vagyok az irányban is, hogy *Kosztolányi*, *Ignotus*, vagyis önök, múlt századbéli emberek is, miért ne tudnának okosan szólni Ady költeményeiről. És, *Dutka Bátyám*, nem szép arra hivatkozni, hogy álljanak el az Ady-revíziótól, mert őket is

átértékelhetik. Valószínűleg tudják ezt és rájuk is rákerül a sor ; nem az átértékelés, hanem az értékelés. Hiszen, ahogy én látom, a néhány remekmű mellé kritika címén édeskeveset kaptunk mást, mint szennyiratot és halandzsát. — Ne haragudjék.

Szász Zoltán szerint Adynak vannak jó és rossz versei is, de leginkább csak villanásai. Igazolni elvileg nem próbálja. Koráról beszél, holott azzal Ady verseinek csak anyaga válik érthetővé. Másrészt nem is a kor jellemző a közepes költőre, hanem a jó költő jellemzi a kort. Az sem valószínű, hogy Ady „affektált s így fárasztó”, mert az olvasók egész tömegét nem fárasztja. Szász Ady szeretkezési lírájáért nem is tud lelkesedni, istenes verseit unja, legjelentősebbnek politikai költeményeit tartja. Jobb szeretném, ha kimutatná azokat a törvényeket, amelyeknek következtében Ady istenes költeményeinek muszáj untatniok, szeretkezési lírájának minden lelkesedést muszáj derékba törni, aminthogy a „néhány félig dadogó strófának” is igazolnia muszáj, akár akarom, akár nem, hogy „Ady igazi költő”.

*

Engedjék meg, hogy végszavam ne kinyilatkoztatás legyen, hanem következtetés.

A költemény nem intuíció, hiszen van róla intuíciónk, míg az intuícioról nincsen. Nem is érzés vagy érzélem kifejezése, mert úgy az ásitás s a hálósobák minden története műalkotás volna. Művészet nem is az, ami jellemző : csordultig vagyunk jellemző dolgokkal, amelyek még sem művek. A szépséghez sincs köze — szép vagy csúf csak annyira, mint bármi más. Minden forma tárgya az esztétikának, a művészi forma is, csak maga a „művészi” nem. Vannak nem-szép, sőt csúf, de tökéletes műalkotások, mint például Rodin munkája, La Belle Heaulmière, vagy akár maga a Villon-ballada. A játékosztön elméletéről itt ne is szóljunk.

A költemény nem is spekuláció, hiszen az értekezéssel ellentétben ragaszkodik az alakjához. Így azonban nem is az alakja teszi, (ami ismét intuíció volna), hanem az alakjához való ragaszkodása.

Se nem intuíció, se nem spekuláció — a művészet egy harmadik szellemiség, mondjunk egy nevet : ihlet.

A szellemiség minőség s az ihlet tehát legkisebb részében is az, a költemény legkisebb elemében is költemény. A költemény legkisebb eleme, része a szó, a szó tehát önmagában is költemény. De minthogy a költemény nem intuíció, minden használt szó pedig az, nyilvánvaló, hogy a szó keletkezésekor volt költemény.

Az ihlet (költészet) az a szellemiség, amely a szavakat, a nyelvet megteremtette.

A nemzet nem azonos a nyelvet beszélők összességével, nem mennyiség, nem osztható. Két ember is alkothat nemzetet, egy is. Ha a nemzet külsőleg nyelvében jut kifejezésre, úgy belsőleg a nyelvet alkotó, tevékeny szellemiség. *A nemzet közös ihlet.*

Beszélnék a költemény zenéjéről is. A költeményben minden hang csak ama törvények értelmében lehet jelen, amelyek megszabják például, hogy a közeli magas hangzók jelöljék, a távoli mélyek (*Itt — ott, ez — az, im. Érdekes, hogy más nyelvekben is: ici — là, hier — dort, ibi — ubi.*) Ez nem zene, csak költészet. — Itt említtem meg, hogy a rím olyan dolgokat fon össze, amelyeknek különben semmi közük egymáshoz. Éppen ezért sajátosan költői, mint az a következőkből mellékesen kitetszik.

Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sujt és szeret.

Ha e két sort ítéletnek tekintem, észre kell vegyem, hogy több ítéletet foglal magában. Ez ítéletek azonban különbözőek és széthullanának, ha e két sor össze nem tartaná őket. De éppen az összetartás által már nem különülnek el, nem különböznek s mint-hogy mint különböző ítéletekhez illik, különbözniök kellene, hogy legyenek, megszűnnek ítéletek lenni. Azt mondhatni, hogy ezáltal csak egy ítélet van jelen. Igen ám, de a vers egész s ha egészében elolvassuk, azt látjuk, hogy ez az ítételelemzés végig megismételhető. De — és ez fontos — így a végén az egész vers egyetlenegy ítélet volna — ha volna alanya és állítmánya. Azonban nincsen s így megint eljutottunk a szó keletkezéséhez. (Pl. a hajnal eredetileg nem szó volt, hanem ily kifejezésjelentés: az ég leánya. Vogul: चुज नालम). Mármost, a költemény által megsemmisített ítéletek (bár lehetnek matematikaiak is, előfordulhat versben, hogy $2 \times 2 = 4$) nagyobbérszt valóságokra vonatkoznak s egymáshoz való kapcsolatakat jelentik. Miután azonban megszűnnek ítélet lenni, az alany és állítmány is megsemmisül mint olyan, hiszen azokká, tehát egyben különválókká, éppen az ítélet tette őket. *Egyéé olvadnak, aminthogy a vildegeésben is egyek.* A költemény pedig, minthogy a dolgokat nem a maguk valóságában tartalmazza mint esetleg a zsák, nem más, mint neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egészbe foglal: *névvárázs.*

A költemény értékét ennél fogva méri az, hogy mennyiben nem intuíció, azaz mennyiben új alkotás. *Adyt már ez nagy költőnek jelenti.* (Tévedés ne essék, ami új, az még nem művészet, de a művészet föltétele, hogy új legyen, mert különben intuíció volna.)

Méri továbbá az, hogy milyen karakterű ítéleteket semmisít meg, vagyis minő dolgokat állít, lényegít vissza a szellemiségben eredeti, univerzális (unus versus, universum) egységükbe.

Ady e két sora legbensőbb valóságokra vonatkozó. Szintetikus (auto)etikus ítéleteket pusztít össze, de ugyanakkor lényeges résznek mellékmondatba való foglalásával külsőleg is lódít az összeálláson. Ilyen Petőfi óta magyarul meg nem esett.

De ha többi versét e két sorhoz hasonlatosan végigelemezzük, amit itt természetesen meg nem tehetek, úgy a következő értékmegállapításokat szögezheti le mindenki, függetlenül attól, hogy tetszik-e néki a vers :

1. Szimbolizmusát, mint értéket, teljes egészében eldobhatni, hiszen értékei nem őt, hanem kitalálóit illetik.

2. Adynak sok az úgynevezett teljesen egyszerű verse, ami önmagában nem sokat jelent, de ezek a versek eredetiek szerkezetükben, valóságuk belső, kapcsolódásaik igen sűrűn olyan távoli dolgokat kötnek egyetlen egészbe (lásd föntebb), hogy az nem csupán a korabeli fokoként épülő versektől különíti el munkáit kategorikusan, hanem Homeroszt, Shakespeare-t, Petőfit és Hugo Viktort leszámítva, a világirodalom minden más költőjétől is, mikor is Dante, valamint Goethe és Horatius önmagában állítanak külön osztályt. (Történeti érték).

3. Történeti ám ezenfelül önmagában érvényes értéke az is, hogy balladáái („nem egyszerű versei”) oly *irrealitás*ban játszódnak le, amelynek törvényei egyugyanazon költeményen belül a vers egészéhez képest homogének, vagyis az alaprendszernek oly mozzanatai, amelyek egymást nem közvetlenül hanem a versegészen keresztül hangsúlyozzák ; ellentétben a láncszerűen teljesülő, szokottabb művektől, amelyek úgy alkotnak egészet, hogy az utolsó szem külön bekapcsolódik valamelyik megelőzőbe, hogy „kerek” legyen. Erre durva *külső* példák a szívekben híres szakasz végén lógó sorok, amelyek, mintha a vers mögül, túlsó oldaláról kerültek volna kellős közepébe.

4. Sok verse ugyanakkor, amikor a vázolt módon teljesedik, egyszersmind láncmódszerűen is épül — (ezek a versek rendszerint az irodalmi konzervatívok tetszését is megnyerik).

Mindez természetesen magával hozza, hogy a költemény a tökéletességet nem csupán történetileg közelíti meg egyre jobban, hanem pusztán önmagában is.

Mármost, hogy zseni-e valaki, azt elragadtatásunkon kívül csak adott példák viszonyítása alapján állíthatjuk, ami kétség-telenül szórakoztató, de ellenőrizhetően döntő nem lehet. Egy „a maga nemében” tökéletes versnél azonban valóban előbbre-

való az a tökéletes vers, amely egyúttal új nemet alkot. A haladás hívői számára valószínűleg ebben a zseniálítás és ily értelemben Ady zseni.

Mindenesetre, nemcsak a szívek kertjében, de íme, a tiszta és finnyássága előtt is tiszta költő, aki manapság páratlanul áll.

És még egyet. A nemzet: közös ihlet. A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs. Nem mondhatok mást a politikusoknak, minthogy ő a legbensőbb magyarok egyike, amint az a fentiekből következik.

(A Toll, 1929. augusztus 18.)

9. „PINTÉR JENŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE”¹

I.

1. E vaskos mű a cím után ítélve Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténetéről szól. Kritikát sejtett, mégpedig terjedelmes voltában alaposat, részletekbe vágó elemezést.

Szerzőnk elveti a klasszikus kritika módszereit és azt a divatos stílust választja, amelyet Karinthy Frigyes népszerűsített és amely abban áll, hogy a kritikus észrevételeinek ítéleti kifejtése helyett a tárgyalandó irodalmi terméket sajátosságaiban utánozza s így „mintegy a maga eleveenségében varázsolja az olvasó szeme elé” a mű lényegi fogyatkozásait és hibáit. Szerzőnk ezzel nagy feladatra vállalkozott, mert bármily sikerrel szerepelt legyen is ez a kritikai forma szépirodalmi tényekkel kapcsolatban, eleddig még senki sem próbálkozott, hogy tudományos munkáról azt pontról pontra utánozván mondja el véleményét, amely mégis több legyen tudományba kontárkodó izléstelen játéknál. Hogy szerzőnk mégis miért ezt a formanyelvet választotta, azt, úgy vélem, megtudjuk az Előszó következő mondataiból: „... nem óhajtunk túlságosan elvont tudósoknak látszani rejtvényyszerű mondatainkkal”. — „Magamat ismétlem mikor elmondom, hogy a kortársakról nehéz bírálatot mondani”.

Hagyjuk most é különben finom humorral szórakoztató karikatúrának, mint alaknak esztétikai vizsgálatát, fordulatos kiállítású szerzőnk egyéb hasznos ismeretekkel kecsegtet. Hiszen vitathatatlan értékű is így bepillantathatni azokba a vízművekbe, amelyekben

¹ Franklin Társulat. Képes kiadás. Két kötet. Ára 65.— pengő.

az ifjúság, sőt jelen munkán át a művelt közönség üdítő itala készül. Márpedig szerzőnk annak az országszerető tudornak irodalomtörténetét mutatja be, akinek könyveiből középkolások a tudás és érettség buzogányát és bizonyítványát szerzik, a harcokban és hivatalokban elengedhetlent s akinek könyveiből azután ugyanazok a diákok egyetemi vizsgálataikon a rájuk következő nemzedék tanáraivá képesülnek.

2. A szerzőnk bemutatta irodalomtörténet módszerének lényege: lángoló hazafiasság. Ám ha a tudományosság e legfőbb ismérvét az avatatlanok együgyű módján el is ejtjük, kezünk akkor is a legnemesebb egyszerűséggel marad tele.

Ez az egyszerűség két részre oszlik: a) a tulajdonképpeni „irodalomtörténetre”, b) táblázatokra (kronológia és lexikon, térképek és képek). A korszakokon belül hol személy szerint, hol, pedig műfajok szerint különülnek el az írók, anélkül hogy tudnók, miféle elmélet vagy gyakorlat szerint csoportosítja a műfajokat. Ilyen gyakorlati elvre a könyvből nem is következtethetünk, elgondolásra pediglen még kevésbé. Megengedem, ettől eltekintve is lehetne értékes és oktató külön-külön minden fejezet, aminthogy vannak rossz regények, melyeknek szakaszai kitűnő novellák volnának. Azonban ami szerzőnk művének taktusait illeti, azokban csupán a később elemzendő jellemzéseken épülhet elménk, írók gyér életradatain az azon, hogy a szóban forgó írók jelesek, avagy kevésbé jelesek voltak-e. De hogy miért voltak azok, azt a művelt közönségnek saját magától tudnia illik, különben nem volna művelt. Igaz ugyan, hogyha ilyen dús nyomtatványt veszek kezembe, akkor már csupán utólagos magyarázata után kutatok annak, hogy babérpénzen miért is áros az író annyira, amennyire keletje van, vagyis értékes voltát eleve elfogadtam és akkor minek az ilyenféle hűhó? Hogy legyen kézikönyv, amelyből az egyes írások tartalmát megtanulhatom úgy, hogy elolvasnom ne is kelljen őket? De hiszen ekként az alját, a zaccot iszom meg és nem is sejtem, hogy jó-e a kávé, nemhogy agyafúrt módján az világosodnék meg elmémben, hogy miért jó! Vagy a tartalom, a téma, annyira fontos, hogy minden értéket magán visel? Akkor meg valahány költő élt, mind bolond volt, mert összes művei helyett megírhatta volna összes műveinek tartalmát! És ebben az esetben — egy füst alatt — kiváló tudós lett volna teszem Gyöngyösi István, így azonban csak tizenkét gyermekű családapa volt, akinek „szokatlan jelzői és új szóképei elismerést érdemelnek”. És bár a szokatlan — ím — elismerést von maga után, e módszer szokatlansága — sajnos — irodalomtudományunkban nem eléggé feltűnő.

De ámuljuk csak sorjában végig a könyvet.

3. Tárgyát szerzőnk a következőképpen határozza meg: „Az irodalom azoknak a munkáknak összessége, melyekben maradandó értékű tartalom művészi formában jelenik meg. Ilyen munkák mindenek előtt a szépirodalmi alkotások”.

Szerzőnk búbájos elmélyülési hajlamát nehéz követni. Hiszen ha nincsen külön maradandó értékű tartalom és külön művészi forma, úgy szerzőnk meghatározásának sincsen értelme.

Idézett meghatározásunkban pedig benne foglaltatik, hogy van olyan művészi forma, amelyben nem maradandó értékű tartalom jelenik meg. Minthogy pedig irodalomról szólnán, maga a művészi forma maradandó értékű, — az alak tartalma ekkor éppen a művészi — ez a tartalom általános nem lehet, mert a művészi tartalom és az elvont kizárja egymást.

Ám szerzőnknek saját fogalmáról sincsen fogalma. Nem azért, mert a maradandó értékű tartalmon ő tulajdonképen a témát tudja és állítja, (ha a formát is, a művészt is agyonhökkenem, egyéb nem marad), — de mert feltételül kötötte ki a művészi formát és mégis beleveszi az irodalom fogalmába az irodalomtudomány, nyelvtudomány stb. „egy-egy nevezetesebb” termékeit is.

Nem akadékoskodván sem az égszínű művészi formával, sem a másik kék virágú szamárkönyvvel, mindenképen szemrevaló a meghatározás együgyű tökéletlensége. Mert eszerint Michelangelo Mózes szobra is irodalom, hiszen munka, maradandó értékkel, való és művészi forma. Ami után pedig fölfoghatatlan, hogy olyan „írókat”, aminők Munkácsy Mihály, avagy Szinyei Merse, miért hagy ki mégis irodalomtörténetéből.

Végül pedig: a tudományban nem ismeretes a „mindenek előtt”.

Tárgyával szerzőnk imigyen tisztában lévén, ne is foglalkozunk felosztásával. Ennyi leleménnyel szemben úgyis a jólneveltség rovására megy fölhánytorgatni, hogyha már a korszakok olyanok, amilyenek, határpontjaik miért külsőek, miért nem belsőek. Ámbátor a célzat mulattató, tessék: „XVI. század. Kialakul a lírai stílus. Irodalom határpontjai: egyrészt a protestáns hitvitázás megindulása és a könyvnyomtatás elterjedése, másrészt Pázmány Péter föllépése”. — Szerzőnknek derűs évődése ez. Hiszen a hitviták lírai enyvelésükkel is elbájolnak! És vajjon nem vaskos prédikatori humort idéz-e szerzőnknek amaz alapvető gondolata, hogy határpontnak elterjedést vesz, még hozzá a könyvnyomtatás elterjedését! De ha még e sorokon által is művelődött köpcös hahotánk, hova tudoruljon a következőkben? : „Kialakul a regénystílus. Irodalmi határpontjai: Petőfi Sándor halála és Ady Endre föllépése”. Itt irodalomtörténetben paródiát elbeszélő szerzőnk

íránti elragadtatásomban szinte megszegyenülök. Hiszen — mi tagadás — Petőfi halála regénybe illő, komoly tudós tehát jelölheti véle „a regénystílus kialakulása” korának kezdetét. Mert józan ésszel igazán képtelenség volna föltételezni, hogy a „regénystílus kialakulásának” nagy fontosságú irodalmi ténye csak úgy suttyomban húzódjék meg egy irodalomtörténetben és a korszak ugyanakkor a népiesség, az idealizmus és a realizmus felelően abajdóc fogalmainak kényszerű, kelekótya összevonásával neveztessek. De még ebben az esetben sem lehet határpont semmiképen sem Ady Endre, hiszen szerzőnk e kort a realizmussal végzi és azzal kezdi a következőt is.

Szerzőnk szerint a XVI. században „kialakul a lírai stílus”. A XVIII. században „kialakul az epikai stílus”. De akár Himfy és Ady, Vörösmarty és Arany térségein legeltetjük szemünket, az emberi elme előtt különösebb pintéri elmélyülés nélkül is nyilvánvaló, hogy minden jelentékeny költőnknek megvan a maga sajátos lírai, illetőleg epikai stílusa: a magyar irodalomban, hálisten, nincsen „a lírai stílus”, sem pedig „az epikai stílus”. Ha pedig szerzőnk a lírai és az epikai stílus alatt a lírát és az epikát, mint formát érti, úgy tudnia illenék, hogy úgy a líra, mint az epika, ösformák, vagy nem bánom, *ősstílusok, amelyeknek kialakulása néhány vallásnyira odébb esik az időben*, még akkor is, ha az ilyen fintortudomány mélyebbet szippanthatna a költészet emez ősalakjainak orra előtt való kivirágzásából.

4. Tartalmakat ad szerzőnk, bizonyára célja is van vele. Nem is utolsó dolog kimutatni, hogy miféle témák csillognak az irodalomtörténet felszínén, ha nem mély áramlatában. És végeredményben, ha már valaki teljességgel képtelen bensőbb egységét meglátni egy nép, nemzet teljesezésének, legalább külsőségeit fogja össze értelmesen és szabatosan: csinálja meg a cafrangokból rövidáru múzeumát. De szerzőnk mondanivalóinak rovására végkielégítően tömör: „A magyar szentek legendái közül az István legendában a magyarok első királyának, Szent Istvánnak, életrajzát olvassuk. — Az Imre legenda Szent István király fiának, Szent Imre hercegnek jámbor életéről szól”. — Szerzőnk nagy tudományossága itt már annyira összezsugorodik, hogy a legendák puszta címét közli velünk, kegyességüktől megfosztottan s ahelyett, hogy fölfogásunkhoz közelebb hozná, hogy hát mi is e legendákban a művészi forma és maradandó értékű tartalom (ezek az irodalom ismérvei), vagy rámutatna arra, hogy egyáltalában mi közük e legendáknak irodalmunk folyamatához, vagy akár csak önmagukban is milyen jelentőséggel bírnak, — arról értesít, hogy Szent István a magyarok első királya. Szerzőnk e tömörségének további

bizonyosságául meg se kell állnunk a XVII. század lírájánál, ahol „A lírai költészet” című nyolcsoros fejezetben négy költőt fog össze a tőle immár megszokott találó rávilágítással, hanem „A kurucvilág költészete” fejú szakasz fényt és lelket derítő tudományossága legyen mintaképünk: „Táboraikban sok szép dal zendült meg (*Buga Jakab éneke*). Költőink élénk színekkel ecsetelték a protesztánsok üldözését, a magyarok eltiprását és a német zsoldosok féktelenségét. (*Oh, szegény magyarság . . .*) Erdőn, mezőn bujdosnak a kuruc legények és keserű humorral emlékeztek meg nyomorúságukról (*Egy bujdosó szegénylegény*).” — Amint látjuk, szerzőnk egész férfiasságában tehetetlenül áll a kurucköltészettel szemben. Még azt is elvételi e versek iránt iramló szerelmes áhítatában, hogy *irodalomtörténetet kellene írjon, nem pedig leíró történelmet, amelyhez valóban felhasználhatjuk az idézett módon adalékok gyanánt a kurucok énekeit*. Ugyanakkor a szabatoság rovására külön fejezet hivalkodik a „lírai költészet” címmel, noha az odasorolt költőket nem lírai, hanem hivatásszerű mivoltuk különíti el a kurucok dalosaitól.

5. Palotást járhatunk szerzőnk művének a kivonathatatlannal egyéniségeket jellemző ütemére.

Kazinczy Ferencről szólván „korának kétségtelenül ő a legkitűnőbb epigrammírója”. De miért, ha már más a lírikus, más az ódaköltő és más az epigrammíró? Miképpen sejtheti ebből a művelt olvasó, akinek nem szakmája az irodalom, mert reggeltől estig dolgozik, ám este botorul szerzőnknel kíváncsiskodik iránta, azt, hogy mi is a lelke-lényege irodalmunknak, amely egyetlen bontatlan egység, hiszen másképpen nem is volna története? Ebben a könyvben anyakönyvi kivonata sincs az irodalomnak, mint egységes történetnek, hogy volna hát benne a tüneménye, a története? És ez a vasikos zenit szerzőnknel kéznél van állandóan. Berzsenyi „egyike legjelesebb ódaköltőinknek”, Vörösmarty „a maga korának legnagyobb költője”, mintha Vörösmarty ma nem is volna már költő, vagy a történeti szempontokon túl önmagában nem volna jelentősége, ami ugyan azt állítja maga mellé, hogy jelentősége történetileg sincs. És egyáltalában mintha „Vörösmarty” az irodalomtörténetben nem Vörösmarty költészetét jelentené! De csak zúduljunk bődülvén „a maga korába”, hiszen Kazinczy is, „korának legnagyobb epigrammírója”. Ez a teljességgel kontár, az epigramma és ódagólemek által agyonsújtott költészeten le-lecsapván lakomázó, de azonkívül még indokolni sem próbált értékelés csak úgy zsidong a könyvben.

A könyv békanyálás folyása mellett okkal-móddal mégis megmaradván, üssünk varsát Csokonai Vitéz Mihálynál. Ő „széplelkű ember volt”. „Szorgalmával és tanultságával messze kimagaslott kortársai közül”. „Dalainak vonzó hangja, elégiáinak érzelmes tépelődése

és ódáinak nemes hevülete megkapják az olvasót. (A magdnossághoz, A tihanyi ekhóhoz, Tüdőgyulladásomról)". — Mutasson föl szerzőnk egyetlen valamire való költőt, akinek verseire mindez rá nem illik! De ha fel is tesszük, hogy a Csokonai és általában minden nagyságunk annyira jelentéktelen, amennyire az jelen munkából következtethető, akkor is üres szajkózás az egész, tartalomellenes szóhalmaz, hiszen pont szerzőnk főigazgatósága alatt azt tanítják a középiskolákban, hogy a dal oly rövid lírai költemény, amelynek vonzó hangja van, az elégia minden Csokonai nélkül is érzelmes tépelődésű s az ódának éppen ódaságát teszi a nemes hevület, tekintet nélkül a mű írójára, sőt értékére. Tehát szerzőnk a tőle nem vitatott legislegjobb akarattal és megfeszüléssel sem képes egyebet összeszusszantani Csokonairól, minthogy írt dalokat, ódákat és elégiákat. Csakhogy az a művelt olvasó, aki ilyen nyolcszáz oldalas ötkilót emel öregbülő szeméhez, ennél már jóval többet tud Vitéz Mihályról, ha máshonnan nem, hát a levegőégből.

De ha már nem futunk meg, bár nyakunkon a zsenialitás, illendően emeljünk kalapot amaz „önálló kutatás eredménye” előtt, amelyre szerzőnk előszavában szívetdobogatóan hivatkozott. Csokonairól például azt kutatta ki önállóan, hogy „*bordalai olyan talpraesett költemények, hogy ebben a nemben csak Petőfi Sándor tudta felülmúlni*”. — Az egyéniségek különbözőek: vannak, akik ha önálló kutatásuk ilyen káprázatos eredménnyel végződik, azt a Borsszem Jankóban teszik közzé. És vannak, akik egyáltalában képtelenek megérteni, hogy miért is kutat szerzőnk önállóan, amikor annyi derék tudósunk nyomozott vállvetve és miért nem próbál meg végtére irodalomtörténetet írni? Vagy ha már erről semmiképpen sem kíván leszokni, miért nem közli búvárkodásának eredményét valamelyik nem általa szerkesztett szaklapban? Azonfölül pedig, mit kutatott ki szerzőnk önállóan, az idézett bölcs értékelést leszámítva?

De — ördögé az igazságtalanság — ha e szapora pintéri rejtélyek között az irodalomról való fogalmunk végleg el is enyészik, szemléletünk úgy kitisztul, mintha fénymázzal kenegetnék. S a magyar költő teljes díszében elődereng „széplelkű” Csokonaink, hallván a pintéri szózatot: „Nagy olvasottsága nem ártott vele született költői tehetségének”.

Mit szólsz ehhez, óh én Vitézem?

„Ámor ezt hallgatta, nevette és jelül
Egy kisedd mennydörgést durranta balfelül”.

— No, nem ilyen kétköteteket.

*

Á következő üres, de tömönatokon megtompult fülünket helyezzük csak étheribb zenék elé. Hiszen szerzőnk a költészet rajongó szombatosa, ami már az igriceknél kitűnt sajnálkozásából. „Csak az a kár — úgymond — hogy költeményeik szövegei nem maradtak fenn”. Azt ugyan nem árulta el, hogy az igricnóták szépsége után fáj-e a szíve, avagy tudományos munkája gazdagodási lehetőségeinek illetén való csökkenése miatt, hiszen így nem írhatja meg azoknak kivonatos és a kuruc dalokéhoz hasonlatosan szellemtelen, pusztá tartalmát. S noha e nagy ragaszkodás ellenére sem dönthető el, hogy melyik volt a szerencsétlenebb pillanat, — az-e, amelyekben írott művek a kezeügyébe kerültek, vagy pedig az, amelyekben tollnak esett, elősmerendő, hogy Berzsényi Dánielnél nekímélyülvén a végén még azt is sikerül megvilágítania, hogy a maradandó értékű tartalomról miféle fogalma van. Mert Berzsényit az elmének még szerzőknél is szokatlanul ügyes fogásaival gyűri le. Íme az egyes mozzanatok: „egyike legjelesebb ódaköltőinknek . . . Az óklasszikai irányú ódaköltés legnagyobb mestere . . . Hatalmas nyelvi ereje és klasszikus tömörsége jól illik lírájának fenségéhez”. Hát persze, hogy be kell vágnia ezt a szerencsétlen tanárjelöltnek, nehogy ostoba és avatatlan maradjon abban a hitben, hogy Berzsényi líráját éppen nyelvi ereje és klasszikus tömörsége teszi fenségessé, sőt egyáltalán lírájává, költészetévé. De szerzőnk eleve a maradandó értékű tartalomra hivatkozott, mint segédre s nem hiába. Fürge ökléből csak úgy pattog a knock-out: 1. „*Ostorozta a magyarság elkorcsosodását . . .*” 2. „*. . . lelkes örömmel ünnepelte nemzete derék férfiaiit*”. 3. „*Hazafias eszméi mellett megszólaltatta vallásos eszméit és életfilozófiáját is*”. 4. „*Nemzeti iránya (holott benne a „deák irány érte el fejlődésének tetőpontját”) tehát nemzeti iránya, mély vallásossága és puritán életelvei népszerűvé tették költészetét*”. 5. „*Ő is megkísérelte nemzetét felrázni az elkorcsosodásból*”. 6. „*A hazafias ódák egész sora . . .*” Alig egy-két sor menetében hat hazafias horogütés, a tudományos elmélyedés és kultúrfölny teljes diadala. Ezzel szemben ki is merné összeálmodni Berzsényiről, hogy jóllehet puritán életelveivel interesre adott pénzeket, módossága dacára „két kis szobában lakott nejével és gyermekeivel”, „örömét jószágai gyarapításában lelte”, szerzőnk szerint is, mégis alaposabb kíváncsiságára érdemes, különös értékeket alkotott és nemcsak a korabeli derék (fontolva haladó) férfiak politikai híve, rajongója, hanem ezen értékteremtő voltát semmiképpen sem jellemző adalékokon messze túlmenően, egyetemes lényegű költészetünknek, mint bontatlanul (szintetikusán) történő alanynak hordozója is? Ama bizonyos maradandó értékű tartalom pedig szerzőnk soraiból kitetszően nem egyéb, mint a magyarság ostrom-

zása, hiszen ha szerzőnk mást értene rajta, úgy legalábbis csekély igyekezettel azon volna, hogy rámutasson, vagy csak a figyelmünket felhívja rája.

A himnuszban Kölcsey „*visszapillant a magyarság zivataros múltjára*” és még hat hasonlóan elsodró leleményű sorral fejtegeti szerzőnk, hogy ez a költemény a maga szépségében miként is viseli magán azt a bizonyos lényegét. Ezeket már nem idézhetem, mert még mielőtt józan eszünk fölmondaná a szolgálatot, sebtiben át kell szédülnünk a következőkön:

Vörösmarty „... *szokatlan jelzők...*” „*A vén cigány maga a dúlt lelkű öreg költő, akinek kezéből már-már kiesik a vonó, de azért... Bort önt a kupába, vére forr, mint az örvény árja, húrja zeng a vésznel szilajabban... Csak hadd forogjon keserű levében a vak csillag ez a nyomorú föld... lesz még egyszer ünnep a világon*”. Szerzőnk sem ír mindig irodalomtörténetet. Merthogy bosszús olvasom tévedésbe ne essék, megjegyzem, e sorokat nem Vörösmartytól, hanem szerzőnktől idézem, kihagyásokkal, mert hosszú a vers, szerzőnk pedig még fölígítja és így unalmas volna, ha nem vérlázító. Nem is foghatom föl, miért ír szerzőnk irodalomtörténetet, mért nem szerkeszt inkább antológiát? Ha kedve szottyanna, annak több joggal írhatná fölébe, hogy „*Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete*”. Igaz ugyan, akkor nem igen volna alkalma irodalomtudomány ürügye alatt saját szavait beleszöni remekműveinkbe s helyet sem tudna találni ama megállapításának, hogy Szigeti József „*demokrata irányzatosság nélkül is tudott érdekes paraszttörténeteket színre hozni*”.

Eötvös József munkáiban „*az örökös kesergés leverően hat*”. — Szerzőnk a művek helyett a művek reája tett érzelmi hatásáról értekezik és legföljebb még annyit árul el, hogy korukban hogyan hatottak. De ha csak ezzel foglalkozna és ezt következetesen végig is vinné, akkor munkája „*A közönség irodalmi ízlésének története*” volna és nem az irodalménak.

Petőfi ellen elmélyülvén, a következő tétellel kiált kezelés után: „*Amilyen könnyedén és világosan fejezte ki a legelvontabb gondolatokat...*” Ez új adat valóban önálló kutatás eredménye. Hiszen kivüle senkise tud arról, hogy Petőfi akur természetudományi fejtegetésekbe, akár bölcséleti elméletekbe bocsátkozott volna, értekezést írt volna a fennállás (subsistentia) fajairól, esetleg az indukció elméletéről, vagy más hasonló kérdéstről. Mert szerzőnk ezt csak úgy kutyafuttában jegyzi meg, s így kitesz a találgatás melléfogásainak. Minden bizonnyal a relációkalkulus tanára gondol Petőfinek ama sora alapján, hogy „*Szekundába ponált mégis Sok számár professzorom*”. De az is előfordulhat, hogy

szerzőnknek egyszerűen fogalma sincsen arról, hogy mi az az elvont gondolat.

Am Petőfi bölcs ember volt, nem hiába, hogy oly korán meghalt; okos munkabeosztással élt. Először könnyedén és világosan kifejezte a legelvontabb gondolatokat s azután „a magyar bordalköltészetet a fejlődés magas fokára emelte”.

6. De ha már szerzőnk ennyire értetlenül áll a költészettel szemben, legalább hallomásai után igazodott volna. Akkor talán nem négy oldalon magasztalta volna a bemutatott módon Jakab Ödönt, amikor Berzsenytől és Csokonaitól (terjedelmes bibliográfiástul együtt) rövid két és egynegyed oldalon veszi el kedvét az olvasónak. Mentegetőzhet azzal, hogy a XX. századot részletesebben tárgyalja. De itt Vargha Gyulának öt, Juhász Gyulának meg Szabó Dezsőnek csak háromnegyed oldalt ad. Szabolcska Mihálynak három hosszú oldalon csinál sikertelen propagandát, míg Füst Milánnál kifogy a szusból, tömör zsenialitással mindössze ezt mondván róla: „Szabad verselésében és hirhedt hosszúságú soraiban a bölcselő önelemzések tömege jelent meg”. De Füst Milán még szerzőnknek ajánlhatja „Pártfogómhoz” c. ódáját, ha a többieket szemügyre vesszük. Balázs Béla hét meséje révén az *íjjásági írók közt* már el se képeszt, sokkal fontosabb szerzőnknek az a maga sajátos módján végiggondolt megállapítása, amely szerint Ady föllépésével „a líra szelleme materialista lett” és Ady „tehetsége a világháború idején már csak romjaiban volt meg, kifejezései mindinkább homályosak lettek, a versformával egyre kínosabban küzdött” „pályájának második felében már a nyereség, mesterkélttség, bukducsoló nyelv és béna ritmus elképpeszítő példáit nyújtotta”, (mint teszem az Emlékezés egy nyaréjszakára). Míg annak előtte „szokatlan hasonlatok és képek tűntek fel strófaiban”.

És Ady „pénzkultusza”! Szerzőnknek még a kultuszról is normálissal felelő fogalmai vannak. Mert mire alapozná Ady pénzkultuszát, ha nem az ilyen sorokra: „Sertéstestét, az undokot . . .” „Húsába vájtam kezemet, téptem, cibáltam”. Tanárnak készülvén, ki kell hát oktatnom szerzőnket arról, hogy a „pénzkultusz” szókép és mást mint vallásos jellegű, beteges zsugoriságot, nem jelenthet. Még szerzőnkről sem tételezném föl, hogy kifejezését ebben a különben helyes értelemben illesztette volna Adyra, akinél jobban senki sem szenvedett miatta, hogy a „Mi Urunk: a pénz” s hogy ma csak akkor lehetünk istenek, két, három, négy napig, ha megjöttek a gyér aranyak.

Mielőtt befejezném a testes mivoltában hézagpótló mű részletezését, megállapítom, szerzőnk mégsem közveszélyesen tehetség-

telen, mégsem állíthatom, hogy egy fikarcnyit sem konyít, könyve után ítélve, szakmájához. Teszem ezt Móricz Zsigmondról szóló amaz elessayedése miatt, amely szerint: „*A magyar lélek nem üdül, hanem elkeseredik az ilyen művek olvasásakor*”. De ha tévednék és szerzőnk nem saját művére vonatkoztatná ezt a tételt, úgy fölvilágosítom, hogy Móricz műveinek olvasásakor a magyar lélek nem a mű, hanem a műben megmutatkozó valóság miatt keseredik el, azon valóban nem üdülhet.

7. Összegezvén: Szerzőnk történetfolyamati látása olyan érzékeny gyűjtőlencse, mint az én nadrággombom. Az egészből csak az tűnik ki világosan, hogy irodalmunk nem való szerzőnk finom műszereire. Hajamat tépem, ha rágondolok, hogy csak most jutott ez a könyv a kezembe. Hiszen ha ezt elébb tudom, születlen kölyök létemre nem kellett volna újságot árulnom: a címek, nevek, cikktartalmak akkora gargalizálásával irodalomtörténetet is össze-csődíthettem volna.

*

8. A könyv oly csökönyösen szellemellenes, hogy véle kapcsolatban szóba sem jöhet a tisztos értelemben elgondolt stílus, amely a szellem hathatóságának külső kifejeződése. Szerzőnk bővített mondatokban beszél, de nem egyszerűen, hanem igen gyakran értelmetlenül és magyartalanul. Mert szerinte: „*tudományos kutatóink stílusa annyira szakszerű jellegű, hogy ez a homályos stílus nem egyszer visszariasztja a szakközönséget is*”. (Szép kis szakközönségünk lehet!) De ő „*megkísérelte, hogy egyszerűen és világosan írjon*”.

Ha már szerzőnk önként lemondott a szakszerűségről, az előbbieket után mi sem követeljük. De melyik beszéd és értelemgyakorlat órán nem röjjük meg és nem javítjuk ki a következőket? :

„*A magyarok Krisztus után 800 körül tűntek föl a mai európai Oroszországban. Árpád vezér 896 táján elfoglalta a mai Magyarországot*”. A mai Oroszország, amint azt éppen a jelző mutatja, ma van. Alapítani is csak 862-ben alapították a Rurik testvérek, akiktől a nevéket kapták. A normann varégek által meghódított csudok, szlávok és krivicsek a kazároktól és magyaroktól északra laktak, Krisztus után 800 körül a magyarok tehát még csak az akkori Oroszország területén sem tűnhettek föl. Árpád vezér sem a mai Magyarországot foglalta el 896 táján, akkor még Szvatopluk sem álmodott Trianonról, vagy ami egy kutya „Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténetéről”.

*

De ha szerzőnk mondatait szó szerint vesszük és a szándékban maradt értelmet nem magyarazzuk beléje saját magunk, úgy egészen dévaj dolgokkal találkozunk: „*A szerzeteseken kívül a kódexek legszorgalmasabb másolói voltak az apácák*”. Ami szó szerint véve annyit jelent, hogy az apácák szorgalmasan másolták a szerzeteseket, de kívülük a kódexeket is. Ismét másutt, a tudálékos elvontság helyén, minő megjelenítő erő: „*A betűrovó pogány pap balkezébe puha fát fogott, jobbába kést szorított és jobbról balra menve bevágta betűit a fába*”. De miért kellett a szerencsétlen táltosnak rovás közben jobbról balra mennie, sétálnia? Ezáltal igazán nem vált magyarossá szerzőnk mondata. S ha ehhez még csak azt teszem hozzá, hogy jelzője minden oldalon „*szokatlan jelző*”, úgy nyugodt lélekkel kimondhatom: stílusa a középiskola követelményeinek nem megfelelő, se nem világos, se nem magyaros, se nem szabatos. Csak szokatlan.

9. A mű második felét táblázatok és térképek teszik. Szerzőnk bár minden figyelmét a történeti részre fecsérelte, mégis vetekszik azzal lexikális rendszerezése. Nem méltatlan Karinthy-tanítvány: eme száraznak kívánckozó táblázatokat is friss derűvel, váratlan és helyén való tréfákkal teszi élvezetessé. Fordulatos ötleteiből nemcsak a burleszk ösátyja, Scarron, hanem korunk amerikai filmírói is tanulhatnak s e révén szerzőnk műve jelentős exportcikkünké válhatnak.

Vegyük először az Időmutatót. Négy hasámban négy részre osztlik: 1. Magyar irodalmi mozzanatok, 2. Külföldiek, 3. Magyar események, 4. Külföldiek. Nyilvánvalóan acélból, hogy összevet-hessük a hazai s a külföldi fejlődést. E gondolat kivitele a varázsló eredetiségével olyként valósul meg, hogy az események ex machinának nevezhetnők. 1504-ben halaszthatatlan szüksége van szerzőnk nek egy történeti mozzanatra s odairja: „1504. *Columbus hazatér utolsó amerikai útjáról*” — holott ugyanezen mutató szerint Amerikát föl sem fedezte. — „1637. *A harmincéves háború további fejleményei*”. Pont. Szerzőnknel mindössze harminc esztendő lehet az örökkévalóság, hiszen a harmincéves háborúnak a táblázatban nincs se eleje, se vége, ám egyetlen esztendőben vannak további fejleményei.

Ha szerzőnk az ilyen történeti események felsorolásában és összeállításában következetes is, mégsem mondhatjuk el ezt az Időmutató egészéről, amelyből arra az eredményre jutunk, hogy akik meghaltak, azok meg se születtek. Minek születtek volna meg, amikor úgyis meghaltak? Szerzőnknek kesernyés életfilozófiája ez. Így Gutenberg is meghalt, mielőtt fellebbent volna a fátyol arról, hogy hol is keressük az első nyomdát. De néhány oly

idealista alany is akad, akik a meg nem születés logikai következményeit maradéktalanul levonták. Ily következetességről tesznek tanúságot például Voltaire és Goethe: ha már nem születtek, hát meg se haltak. De hogy ez helyrehozassék, Hegel kétszer hal meg egymás után (1830 és 31). Ez még fölkelti Scribe irigységét s ő már igazi vígjátékírói ötletességgel négy évi időközben szenderül jobblétre (1861—65). És az évszámokkal kapcsolatosan szó sem lehet sajtóhibáról, mert a dátumok elől állanak és együtemre vezényelik mind a négy hasábot. De hogy az árnyalati eltérésekből is mutassak néhányat! Freiligrath költeményei nem 1833-ban, hanem 1838-ban jelentek meg. — Saint Pierre: Pál és Virginia 1788 és nem 1787. — Goethe Reineke Fuchs nem 1794, hanem 1793. Balzac: Grandet Eugénia 1833 és nem 34. Goriot apó nem 35, hanem 34. — Victor Hugo: Ruy Blas nem 1839, hanem 38. — Feuillet: Egy szegény ifjú története 1854 után csak négy évvel, tehát 1858. — Wagner a Lohengrint 1847-ben fejezte be, 1850-ben csak előadták. S ha szerzőnknek az előadások időpontja kedvesebb, úgy miért hőkken a Nürnbergi Mesterdalnokok előtt 1862? Hiszen előadni csak 1868-ban adták elő, sőt Wagner csak 65-ben készült el vele! És mit jelentsen az a szellemes fordulat, hogy „1863. Wagner: Nibelung-trilógia”? A tetralógia első részét a Rheingoldot 1869-cel, másodikát, a Walkürt 1870-el jegyezzük és sajátságos, hogy a későbbiekhez sem írhatunk 1863-at, mint szerzőnk teszi valamennyivel. Az egész pedig 1876-ban adták elő. — Victor Hugo: Nyomortáltak nem 1866. hanem 62. — Marxzal kapcsolatosan 1868-ban nem történt semmi különös, de 67-ben megjelent Kapitálja, amit szerzőnk úgy nem veszt tudomásul, mint egy lopótök. — A szocialista munkásszakszervezetek első kongresszusukat 1892-ben tartották tehát hét esztendővel szerzőnk 1899-e előtt. François Villon és Malherbe együttes élete sem ér föl szerzőnk szemében Sue h a l á l á v a l, modern kritikái módszerével agyonhallgatja őket. De abba kell hagyjam, hiszen illetlenül túli volna, ha egy bölcsész-hallgató a főváros tankerületi főigazgatójának minden egyes hibáját kijavítaná. S így csak azon mosolyodom el, hogy

A *Helymutató* tudományos rendszerezéstől elvárt következetességgel megjelöli születési helyét a térben azoknak, akik az időben annak mutatója szerint nem látták meg az áldott napvilágot.

Az egyik táblázatból kiderül, hogy néhány politikai szónokunkon kívül, Voinovich mellett egyedül Pintér Jenő az, aki minden akadémiánknak és irodalmi társaságunknak koszorús tagja.

A képek közül csak kettőt: „Herczeg Ferenc hűvösvölgyi háza” és „Byron hazája”. Egy öreg úr fekszik valamilyen kötömbön, háttal felénk és alkonyi bokrokon mereng. Szöveg: Kép a magyar

irodalom világirodalmi kapcsolataihoz. Alul Szász Károlynak négy sora, mely szerint Albiont és Frankhont a kicsiny toll tette nagygyá.

Az írók sírjainak térképe a kerepesi úti keresztény temetőben (jó hely) gyönyörű. A sárga foltokra emlékeztető alapon elszórtan néhány fekete kockácska: irodalmi sírhantok, természetesen az utak föltüntetése nélkül, nehogy használható legyen ez a cinterem-abrosz. Holott úgysem érne sokat, mert ki vinné magával szerzőnk két hónaljra való művét, ha teszem Obernyik Károly sírjához óhajtana elzarándokolni. E térkép hiányosságát külön táblázat iparkodik pótolni és serénykedésében sikerül elérnie, hogy Martynovics Ignácot kirekeszti a tudósok közül s a szépírók közé számítja, bizonyosan hosszabb megfontolás eredményeképpen.

A *Szómutató* „irodalomtörténeti és kritikai műszavak gyűjteménye és értelmezése”. De miért irodalmi és kritikai műszó az ágál, a bolsevizmus, a burzsoá? Szerzőnket a hatodikban megbuktatnám. Meg én, hiszen csak annyit tud a hexameterről, hogy „hat verslábból álló verssor”. Hát a hatos jambus? A szonett: „négy versszakból álló lírai versforma”. Ccc . . . A doktor szó benne van, de a copyright hiányzik. S végül — mert a könyv minden porcikájában vakarózna tőlük, ha tudna — csak annyit, hogy szerzőnk szerint: „*Invenció: az írásmű anyagának egybegyűjtése*”, a „*Materializmus: Istent és emberi lelket tagadó irányzat*”. stb. stb. stb.

(Folytatjuk.)

(Előrs, 1929. október 26.,

1929. november 2., 1929. november 9.)

10. KULTÚRFÖLÉNYEK HADITÁNCA

A háromarcú klebelsberger-sajtó három torokkal zengedezi a kultúrfölény, sőt kultúrfölény dicséretét. Jerichó alól kikotort kürtökkel rezgetteti panaszló füldobunkat, hogy a klebelsberger kultúrpolitika mögött ott áll, azaz hogy palotást jár az egész „kultúrnemzet”. „Kultúrnemzet”, mert a kettémetélt Vörös-tenger e napszégényítő bandériumának eltítkolt sejtelve sincs arról, hogy a nemzet ön maga tisztaságában, Fábíán Béla hadifogoly élményeinek ellenére, — kultúra. Hogy a kultúra ugyan nem nemzet, de a nemzet valóságosan és mélységesen az. De minthogy a nemzet így valóságosan és mélységesen idegenkedik a tőke demokráciájának körúti kopóitól, mi sem természetesebb, minthogy nemzetén

belüli, sőt fölüli „kultúrnemzettel” igyekszének megtörni sovány és fajtiszta báltermeiket. De — üzlet: üzlet, bókolnak egymás felé tánc-helyek magyarság-oktató tánc- és illemtanárai. S elragadtatott fafúvók módján megfeledeknek tapintatosan arról, hogy ők imigyen még az általuk ajánlott megoldástól, a nemzetbenbelüli kultúrnemzettől is elesnek, hiszen sebzett lelkünket idegen irodalmak válogatott rongyaival kötözgetik. Ki ne emlékezne Cholnoky László balog halálára? Ki magyar ne érzett volna csikorgó fogakat szívében, amikor még a kultúrfőlény sajtója is tombolt a magyar író nyomorúságának miatta? De üzlet: üzlet. A megrendült közönség fájdalmas szeme előtt kéthasábos cikkek fizetődnek ki üzletszerűen. A magyar író műveinek olcsó kiadása nem hozza meg a maga kamatait. Akárha jót írt, akárha rosszat. Mert amíg Ady Endre műveit megfizethetetlen árak zárják el a nép legszélesebb magyarságától, az úgynevezett „művelt nyugat” tehetetlenül üres vacakjaival rombolják nemzetünk ízlését példányonként egy villamosjegy árán, amint az orrunkra köttetett mindenfelé. Huszonnégy fillér, azaz huszonnyolc fillér — elég olcsó ahhoz, hogy még a tanyákra is eljusson belőle és elvégezze a maga jól kiszámított értékrohasztó hivatását. De a rotációst foglalkoztatni kell. A magyar író azonban a legkevésbé sem, — foglalkoztassa azt a Turulmadár, de lehetőleg a Ferenc József hídon. És ugyanez a sajtó, amely közgazdasági rovataiban iparunk védelme címen — tessék-lássék kivételes esetekkel — nem áthatja támogatni a Bethlen-kormány legkárhózasabb vámpolitikáját, az irodalom területén buta és korlátozott fércművek behozatalával iparkodik csökkenteni külkereskedelmi mérlegünk amúgy is képtelen egyensúlyát s a behozott szemétnek olcsó tömegcikké emelésével vágja agyon a szegénységben immég érintetlenül élő nemzeti magyar szellemet. Maradéktalanul ennek a „geist”-nek és „esprit”-nek tudható be, hogy Magyarországon fővárosában, magyar könyvkereskedők kiskakájában magyar könyv immár ritkaság és mintegy csak nemzetünk emlékeként található. Egyébként, hogy jövedelmező foglalkozás huszonnégy és huszonnyolc fillérért árusítani könyveket, az nyilvánvaló, hiszen másként nem versenyeznének egymással ezek a vállalatok. De magyar tehetségnek, magyar gondolatnak, jaj, csak akkor nyissunk teret, ha már nagyon muszáj, ha kultúrfőlényünket már-már a közömbös rikkancsok is kiröhögik.

(Előrs, 1929. dec. 14.)

11. DÓCZY JENŐ: ARANY JÁNOS

Életképek. Genius kiadás

Bemutatni Arany János nem is mindennapi életében, de fejlődő lelkének legérzékenyebb mozzanataiban, a gyerekkor kérdezősködő csodálatában, az érő ifjúság lázongó látomásaiban, hazafiúi gondjaiban és roppanásaiban, — a legnagyobb művészek tudta feladatát választotta Dóczy Jenő, azt, amely kettőskarú tartóját odaadó tudós és alázatos költő ikerlángjai elé tárja.

Dóczy könyvében a tudós inkább csak emlékként dereng, tudjuk, de észre sem vesszük, hogy az irodalomtörténet Arany Jánosáról olvasunk. Pedig ő maga szerepel itt barátaival, családjával és — adataival egyetemben, s hogy mégis kisikkad belőlünk első olvasás közben a történelmiekké meggondolása, az voltaképpen a tiszta művészet rovására irandó. Mert kétség sem fér hozzá, életképek ezek a sorok, itt-ott oly tágassággal és erővel, hogy a kereteken kívül zárulnak egészsé. Nem olajnyomatok Arany Jánosa ez az ember, — szenved, csügged, növekedik és változik. Mert mindig ember, sőt néhol csupán csak az, a többi elevenek között. Dóczynak a műfajban rejlő alapos hibákat úgy sikerül kikerülnie, hogy teremt, saját magából és a nyers, leves élet alakíthatásából. De műfajon belül is parancsoló súllyal tudja lelkünkre kalapálni alakja valóságát (találkozás Petőfivel). A képekben alakított jellem vág, pontosabban: ilyennek kell elképzelnie korszakirányító költőnket ismereteink alapján mindenkinek, — ha van hozzá tehetsége.

„Nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész” — mondatja Dóczy Arannyal. Úgy kell hinnünk, hogy szerzőnkre is áll ez, különben akiben ily mesélő művészre bukkanunk, miért köti magát adatokhoz, azaz hogy miért tudományos telken építi házát? Másutt is találna földet, alkalmasat a palotákra.

A művészi részhez két kisebb tanulmány tapad, az egyik a költő ideges lelkialkatát, a másik pedig mint kritikust tárgyalja. Az előbbiben Arany leveleivel bizonyítja, hogy a költő már annak idején, amikor az idegbajokat mind képzelgésnek vették, idegessége pontos tüneteinek leírása mellett az egyetlen gyógymódra is rájött, ami természetesen az elfoglaltság, a munka volna. Aranyról, a kritikusról szóló tanulmányát is csak helyeselhetjük, különösen Schöpflinnel való vitájában.

(Előrs, 1929. december 21.)

12. ÚJ MAGYAR FÖLD ÉS — NÉPTELEN SZAVAK

A Bartha Miklós Társaság röpiratához

Szaporulóban bölcsőbb erkölcsű ifjúságunk és *Féja Géza* igéretes fordulatával ejtve, most már a kultúránknak adatott kijelentő mondatok jönnek. Szavakkal valók ezek a kijelentő mondatok és fogalmakkal, nem ritkán suhogók, mint a tett és tartalmasak, mint a föld. Mert az új magyar föld maga volna a tett és az új magyar tett maga volna a föld. A Bartha Miklós Társaság mondatait hallván, elválasztom hát a szót a fogalomtól, lássuk, mennyire állják a magyar sarat, amely manapság mindenütt kötésig ér.

*

Eszmevivők tárulkozása ez a füzet és voltaképpen a legközvetlenebb gondolata ama komp-népnek, amely immár virágos szigetként megállapodni akar. Közel százoldalmi, nagyobbrészt komoly munka, amelynek főértéke céljaiban eleve adott, maradandó és szívbeli. Erőssége a nép, amelyhez szólni kíván, kiállása az ifjúság, amely az új földért új egekbe tör, komolysága a tárgynak mindenek fölött való szeretete, amely által az adatok szikese is kövér televénnyé válik.

Eszmevivőket mondtam és nem kitalálókat. Nem is hiszem, hogy bármelyikőjük az eredetiség jegyét követelné magának — szükség sem igen van rá. A gondolat kész, csupán hirdetni kell, erősíteni és oltalmazni. A feladat ez, de különösen ha meggondoljuk, hogy a magyar közönség elvét éppen a nép, a parasztság alapozta meg mélységesen *atyámfia* elnevezéssel, a fonók együttes munkájával és közös dalaival. A tudomány erejét persze a nép fiainak dolgosága kell, hogy meghódítsa.

Új lehetőséget egyedül csebi *Pogány Béla* dr. vet fel „Magyar-ság kelet európai hivatása” fejtű cikkében. Kelet európai Kultúr Uniónak nevezett szövetkezéssel látja megoldhatónak a keleti kisebb (finn, eszt, lett, litván, lengyel, tót, rutén, magyar, erdélyi, román, bolgár, török, görög) közösségek jövő életének kérdését, mint ami védelmet nyújtana a germán-szláv harapófogó ereje ellen. Mert szerinte a történelmi erők iránya nyugatról keletre fordult — keletre hódítanak, nyugat felé csupán fedezik magukat a hatalmak, még pedig az egyesülés hathatós eszméjével (Európai Egyesült-Államok, Népszövetség?) és eleddig Kelet európa az a kivételes történelmi terület, amely a védelemnek ehhez az eszközhöz nem folyamodott. Ebben állana a magyarság hivatása annál

is inkább, mert mint gondolkodónk mondja: „a jövő Napoleonja már nem fegyverrel, hanem gondolattal fogja a világot meghódítani”.

Pogány cikke ötletes és eredeti, de immár az érték rovására. Szószaporító tizennégy oldalon ilyen tág és messzevivő elgondolással kiállni bajos dolog. Az ő elméjében bármennyire tisztázott kérdés legyen is a szóbanforgó, az olvasó előtt homályos marad. Részletfeladatokkal nem bíbelődik, részletei nincsenek, már pedig úgy rémlik, hogy egész csak ott adatik, ahol a szabatos részek megadják. Az olvasó így magára hagyottan nem is töri a fejét, hogy a „sorstestvérségen” kívül mi vinné egyetlen csárda mámorába teszem a görögöket-tótokat, avagy a finneket és románokat.

A többi cikkek, ha eszmei szárnyalásban el is maradnak e mögött, jóval több gyakorlati igénnyel sugárzanak. De majd mind-egyik megegyezik abban, hogy a *politikai tömörülésnél is fontosabb a gazdasági és társadalmi szervezkedés*, amint azt Szász Béla dr. nemzetiségi politikánkról írván, a következőképpen fejtegeti: „A szabadelvű korszak átvette a rendi Magyarországtól a »politikai magyar nemzet« ideológiáját. Hogy e korszak divatos mumusát alkalmazzuk: ez volt a legkétségbeejtőbb sötétbeugrás. Mert mialatt valamennyi nemzetiségünk öntudatra ébredve, megalkotta a maga kulturális, szociális és gazdasági védő és támadó szervezeteit, határozott politikai célok elérésére törő egységet képzett, *addig a magyar nemzetiség, vagyis a magyarság azonosítván magát a politikai államalkotó nemzettel, külön nemzetiségét nem hangsúlyozta ki eléggé, politikai védőpontjait pedig rábízta az államra*. Pedig igen sok külföldi (főleg lengyel és cseh) és a legszemléltetőbben az elszakított magyarság példája mutatja, hogy *minden politikai kapcsolatnál sokszorosan hatékonyabb és tartósabb a gazdasági és társadalmi szervezetség, amelyet még a legkíméletlenebb nacionalizálás sem semmisíthet meg*”. A tőkéről-munkáról Békéssy Sándor ír, világosan kimutatván, hogy a béremelés a hasznot megnöveli. A baj itt az, hogy a béremelésnek egyetemesnek kellene lennie, amely szervezetlen hazánkban és tőkénk gyarmati minőségénél fogva nehezen vihető keresztül. Ez Békéssy érdemét természetesen nem csökkenti, hanem lefeljebb arra utal, hogy ennyire benne vagyunk a kutyaszorítóban. Ezen a kutyaszorítón jelentősen könnyítenének a mezőgazdasági szövetkezetek, amint az Szabó Bertalan okos szorgalmú írásából kitűnik azzal együtt, hogy viszont ahol a nagybirtok néptelen tájai riogatják a szekeres utast, ott minden feltétel készen áll, hogy *ál-szövetkezeteket* alkossunk. Ilyenek a gabonaértékesítő és az általános jellegű szövetkezetek. Ám a nagybirtok megszűnte mélyen szántó politikai átalakulás termése lehet csupán — hogy pedig ahhoz a parasztság megszervezésén kívül is mi

minden kell, azt itt most ne feszegezzük. **Érdeemes ideírunk, hogy** a felvidéki „haladó magyar diákság vezérszervezete: a Sarló, már nyíltan szocialistának vallja magát”, mert „ebben találta meg a maga reális kisebbségi programját”. „Egy nemzeti adottságaiban súlyosan veszélyeztetett kisebbségi front fenntartása” ez, írja *Balogh Edgar*. Az osztályszocializmussal szemben a nemzet szocializmusát sürgeti *Fábián Dániel* is, amire éles hangjával kontráz *Kodolányi János*, sürgetvén az ifjúság és munkásság mindennapos, kölcsönösen nevelő érintkezését.

*

Az Új Magyar Föld tüzes álmodóinak mégis lángja hegyére kell koppintanom. Mert úgy érzem, mintha Isten kezembe adta volna a szótárt, hogy barátaimat érteni gyakoroljam, noha a füzet értelme abban állana, hogy minél szélesebb rendekben forgassa meg a magyarság illatos szénáját. S mit látunk, mit hallunk: miképp értekezik iskolázott nemzedékünk a kubikus néppel, a mentendő, a nevelendő tanyasival? Hangyabolyban nem nyüzög úgy a hangya, mint ebben a könyvben az idegen szó; az idegen, amelyet a magyar meg nem ért, amelynek népe sincs, amelyet semmi nemzet nem beszél, sőt nem beszélt, amelyet fülébe vévén, pislant és hallgat a kapás, bosszankodik a nyelvész, — amelytől megtudósodik a tudatlan. Mondatot nem lelsz nélküle, ó nyájas szízszenő, körmondatokban körbe állanak és szégyenkeznek, hogy történelmi erő helyett miért kell „történelmet építő energiát” takargatniok? De hiszen a munkásság — ifjúság — parasztság egységét nem is lehet másként megteremtünk, mint ahogy itt következik: „A fehér *imperializmus reakciójaként*, mint új történelmi *energia*, a színes fajok *unionista* törekvése jelentkezik. Viszont a színes fajok Európaellenes *akciójának reakciója* Coudenhove-Kalergi *Páneurópa koncepciója* volt. Amerika gazdasági *imperializmus*a Briand U. S. E. *koncepciójában transzformálódik*”. S minden oldalról olyanok, amilyenekre karban akad a magyar: konstelláció, energia-rezultánsok, komponens, koncepció, zóna, únió, propaganda, centrális program, „drang nach osten”, címben: Az Orientális Kultúr Unió fázisai, differenciált, szociális (amely szó jelentésének minden árnyalatát megtaláljuk a magyarban), index, szanálás, kulturális, monománikus, problémakomplexum (melyet nem tudni honnan szedtek, ilyen sem a latinban, sem a franciában nincsen, ott legfeljebb *complexus*-ra akadunk), karitatív, profit, abszolút, cirkuláció, pertraktált, valuta, produkál, idioszinkrázia, primitív, rentábilis, atomisztikus, extenzívus, intenzívus, konkurencia,

standardizált, produktivitás, ideális, dinamika, individualizmus, handicap, circa, speciális, ciszterna, klimatikus, geológiai, technikájú, perspektíva, szisztéma, fakultative, szeminarium, generáció (nemzedékünk nevét sem tudja), stb. azaz bocsánat, etc., etc., usw. Holott minden valóság alakjában való, a magyar gondolat alakja a magyar nyelv, a nép lelke. Eltekintve attól, hogy éppen a parasztság, tehát a magyarság színe-java idegenkedik mindettől, valójában nemzetbontó dolog a *vadszó*, ahogyan a vadhús mintázatára nevezhetnök. Mert kétféle vadszó lehetséges: 1. pótolható magyarral és ebben az esetben nem csupán felesleges, hanem mód nélkül kárhozatos, mert minden egyes idegen a magyarok csapatját szorítja ki Kanadába: ahol Eszterháza, Kaposvár, stb. helységnevek akadnak. 2. magyarban nincs megfelelője és ebben az esetben, különösen ha ige vagy határozó olyan gondolatmenetre kényszerít, amely a magyar észtől idegen és a sajátos, a magyar nyelv kötései folytán csak magyarul elgondolható ítéletek alakulhatását mindenképpen lehetetleníti, mert az alapos gondolat alakításról leszoktat és mint adott alakzat, tudományszerűsége folytán könnyebben válik közhellyé. Így végül mindenkit megront. Továbbá leíródván a szó, a hallatos képzet mellé, iratos képe is megrögződik fejünkben, különben helyesen írni közvetlenül nem is tudnánk. Ez annyit jelent, hogy az írott idegen szó meg sem magyarulhat fejlett hírlapírodalmunk korában. Megmarad annak, ami volt, öl, pusztít. butít, mint a pálnika, néha még meg is részegíti a kelekótyákat. A nép átvette nevek magyarosodnak el csupán és eszünkbe kell fognunk, hogy *röpirat* használata révén a *Fuhrmanból* sohasem lehetett volna furmányos, majdan pedig fuvaros. Amondó vagyok, hogy a Bartha Miklós Társaság, ha nem válogatja meg szavait, eleve legalább annyi valóságos kárt csinál, amennyi hasznot társadalmi téren még csak tenni szándékozik.

*

A kötetbe verseket írtak *Petur László*, *Szalatnai Rezső*, *Simon Andor*, *Fodor József*, *Joó Tibor*, *Illyés Gyula* és *Győry Dezső*. A költeményekről jobb ha nem beszélünk. — Fodor és Illyés verseit, meg az egyik Simont leszámítva, tehetetlenek, bortalan tömlők. Megyünk, megyünk! — Mint izzó felkiáltójel — mint lobogó szövétnék, — új utakat törve erősen — pengeti az *első oldalon* *Petur László*. Közben elfelejti, hogy költeményeket írt *Ady Endre* is, aki pedig általános szólamokkal sohasem kobzoskodott. Tessék a versért egy kicsit megszzenvedni — úgy látom, kerülne más is, jobb is. Csak kevesebb mázsás tölgyből készült

keresztet, jóság-csillagot és „Most férfi énekel”-t kérünk — valójában a költészet csak csurran-csöppen, s csupán akkor árad, ha már megírtuk, de semmiesetre sem írás közben. És mi a csudát akarnak a szabad verstől? Egy kis kötöttség iskolának, műhelygyakorlatnak, vagy egyszerűen csak rendes, tisztességes versnek sem ártana.

*

Hát így vagyunk.

(Előrs, 1929. december 21.)

13. BÚBÁJ (I.)

Széphalom

Ilyen nevű folyóirat is akad a szintéren klebelsbergerék előszobájában. Bevallott célja volna az irodalmi jobb- és baloldal összeédesgetése, tehát afféle mézesmadzag szerep, ám sanda gyanunk szerint zöld címlapja azért virít a bódék rónaságán, hogy az önkultusz miniszterének a *Pesti Napló* hasábjain megjelent szörnyűségeit másodszer is közölje. Minden számában belebányázkodik a klebelsberger hírlapi cikkek rejtett aranyába és erébe ez a szép-irodalmi egyetemesség, mert hiszen a Széphalom valaha Bányácska volt. De meg is hálálja ezt a kultúra magos bérese, meg. Viszont-hirdetéssel. Azt írja egymillió írástudatlannak legfőbb öre a folyóir [!] hirdetési rovatában, hogy a *Széphalom a sajátos szegedi tudományosság folyóirata*. Belzebubra! Nem tréfálunk. Nagyméltóságú miniszter urunk sajátkezű állítása ez a sajátos szegedi tudományosság, úgymint grófé, úgymint doktoré, tehát akinek miniszterségén kívül is köze van a tudományokhoz, úgymint érettségizett ifiúr. Nekünk ugyan nincs fogalmunk sajátos szegedi tudományosságról, ha volna, fennen kiáltanók, hogy miféle kontárokkal van teli a Ferenc József Tudományegyetem, mégis tudjuk, értjük csendesen, hogy a tanári kar miért nem tiltakozik a szegedi sajátosság érdeme ellen. Miért nem hallatja halkán sem, hogy ők rendes tudósok és nevelők, hogy az ő egyetemi tudományuk nem sajátos, nem szegedi, hanem valóban egyetemes.

Éles elme

Egyik kritikuskunk, aki hol *Komlós Aladár*, hol meg (a *Mult és Jövőben*) *Komlós-Kredens* Aladár névvel irogál (hja, nem lehessen tudni), *Osvát* Ernő siratójában, a Toll hasábjain a következő mély-

séggel kiált értelemgyakorlatok után: „Rendkívüli fogékony-
sága, éles, *mondhatnám túlélés esze (volt), amely fogalomzavart
tudott megállapítani ott is, ahol nem volt.*” Ez finom állítása volna
a fonák halálú szerkesztő gyengeelméjűségének s annak is tartanók,
ha nem áradna Komlós egész cikkéből a háladatos rajongás,
amiért ilyen kritikuskokat felnevelt.

Idézet

„Irodalom és irodalmi élet nem egy” idézi *Osvát* egyik „aforiz-
máját” *Komlós Aladár* fentemlített éles elméjű cikkében. Emléke-
zetes, hogy *Osvát* elgondolt és közzéadott egynéhány ilyen bölcses-
séget, a *Nyugat* amúgyis szintelen szintjét óhajtván óvni, az egyik
reggeli lapban. Annak-idején hanyatt-homlok idézgették *Osvátot* —
munkatársai és *Komlós Aladárt* csak dicsérni kívánjuk ezúttal,
mert ő íme kitart mellette s a feledésbe merült közhelyeket — lám —
holta után is mestere ajkára adja.

Korkép

A *Magyarország* 1929. december 11. számában olvassuk:
„A MAC főtitkári tisztségét viseli 15 esztendeje általános szeretet és
kivételes megbecsülés közepette... mindig kitűnt lekötelező
figyelmességével, főként pedig úri fellépésével párosult korrek-
tségével. Érthető tehát az az *általános meglepetés*, ami kinevezését
fogadta.”

Az aláhúzás nem tőlünk való.

(Előörs, 1929. december 21.)

14. BŰBÁJ (II.)

Hajrá, demokrácia!

Erdőhegyi Lajos dr. Szabolcs vármegye új főispánja. Ő
— amint a „Tiszavidék” c. lapból értesülünk —, „akit tudása, fel-
készültsége, nagy szeretete Kállay Miklós dr. után a főispáni
székbe predesztinál.”

A főispánok nagy urak — tudjuk. Különösen a mostani idők-
ben. S hogyan is nézhetne föl rájuk az „alsóbb réteg”, mint —
áhitattal. De hogyan is nézhetne föl különösen Szabolcs vármegye
„legalsórétege” Erdőhegyi Lajos dr. főispánra, aki a dadai alsó-
járásban hivatalosan elsőízben „funkcionálván”, a járás ugyancsak

főszolgabírójának többek között a következőképpen magyarázta meg főszolgabírói kötelességét:

„Kell, hogy egy ilyen járás főszolgabírója azzal a tisztelettel és megbecsüléssel övezze körül és viseltesse a felsőbb rétegekhez tartozó családokkal szemben, mely nekik születésüknél, intelligenciájuknál, vagyonuknál és a közügyek terén kifejtett önzetlen munkálkodásuknál fogva kijár s azt másoktól is követelje meg részükre, anélkül, hogy etekintetben erőszakoskodásokba, avagy túlzásokba esnék.”

Értjük: születés, intelligencia, vagyon. Magyarországon ezt nevezték tekintélytiszteletésnek. Ez azonban akkor is kijár, ha pl. értelem helyett korpát hord fejében az illető Születés és Vagyon. S az a tanácsokkal ellátott járási főszolgabíró igazán nem ítélné meg hivatalosan a főispán atyai szándékai ellenére, kinek van korpa, kinek víz, vagy ész a fejében, csak arra kell vigyáznia, hogy „humánus” eszközöket használjon a Születés és Vagyon tiszteltetésének és becsültetésének tanításában. És — valljuk meg — Magyarországon ez ma, a Bethlen-kormányzat idejében — óriási földadat.

A főispán beszéde után kitört a viharos taps és éljenzés s a vendégek hosszasan ünnepelték a szónokot.

„Elértük azt a célt . . .”

Színházválság nincs. Hogyis volna? Van azonban gazdasági válság, rendező-válság, színészválság stb. A pesti színgazgatók közben rózsaszín fényben fürdenek s alig várják, hogy kereskedelmi mérlegünk följavítására „importált” darabjaik megbukhaszanak.

Esetleg közönség-válság is volna . . . A darabok még mindig nem elég gyorsan buknak s a második-harmadik estén már ásít a színház, nemkülönben a közönség.

Ezek után biztatóan és üdítően hat a Színpadi Szerzők Egyesülete kibuktatott elnökének, Heltai Jenőnek öntudatos s önérzetes nyilatkozata:

* „Lengyel Menyhért és én már október 1-én, amikor a Színpadi Szerzők Egyesületének igazgatósága a nyári szünet után első ülését tartotta, bejelentettük, hogy miután a Belvárosi Színház igazgatói lettünk és mert 14 esztendőös komoly munka után úgy látjuk, hogy elértük azt a célt, amelyet magunk elé tűztünk, lemondunk elnöki, illetve alelnöki állásunkról.”

Igaza van Heltai Jenőnek. Tizennégy esztendőös munka után elérték azt a célt, amelyet maguk elé tűztek: nincs magyar színpad, nincs magyar dráma. — Hogyan is lehetne ezek után színházválság!? — Csak gyorsabban kell „importálni” és műfordítani.

Halálos vétek volt hát Heltai Jenőt menesztetni a Színpadi Szerzők Egyesületének elnöki székéből: még tizennégy esztendeig elláthatta volna ugyanilyen *komoly* munka közben az elnöki teendőket, úgy is — mint a Belvárosi Színház ujdonsült igazgatója.

(Előrs, 1930. január 4.)

15. AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL,

Az ember azért ír verset, mert a szó szoros értelmében sürgős szüksége van reá. Földézi a tárgyak lelkét, vagy az együgyű népekről szóló tudomány polynéziai műszavával élvén *tondi*-ját s ez sikerül is annak, akinek mana-ja, vagyis varázsereje van. A költő tehát a tudomány álláspontja szerint is vajákos, táltos, bűbajos. De minthogy a műalkotás bontatlan egész, valóságos egység, nyilvánvaló, hogy a költő a földézett *több* tárgynak egy bizonyos *közös* lelkét indítja mennynek a poklok ellen. Mert a szellemre az anyag poklai tátognak mindenünnen, ezek fölött kell, mint Madách mondja, „glóriával általlépnie”. Az anyag végtelen, határtalan. És noha minden egyes dologban rábukkanunk a lélekre, a dolgok egyetemének lelke mégis elsikkad előlünk. Hiszen a dolgok egyetemét nem szemlélhetjük közvetlenül, mint teszem azt, egy cseresznyefát, hanem legföljebb elmélkedhetünk róla. A szellem így bele is veszne az anyag végtelenségébe, ha egyáltalában beletörődne abba, hogy kívülre is legyen valami, ami határtalan. Ez az elme számára örület volna, a képzelet számára képtelenség, a lélek számára — ne tessék mosolyogni — világhiány. De éppen emiatt az ész addig serénykedett, míg nem fölfedezte az arisztoteleszi „*végtelen regresszus lehetetlenségének*” elvét. A képzelet addig csapongott kép után a képtelenségben, míg meg nem teremtette a mítoszokat. A lélek pedig e legnagyobb szükség okából átlényegül ihletté, amely a szemlélhetetlen világegész helyébe szemlélhető műegészet alkot. Műalkotáson kívül egészet soha nem szemlélünk. Az ihlet tehát a szellemnek az a minősítő ereje, amely az anyagot végessé teszi. Ezek szerint a mű *közvetlen egyetemesség*, vagy szem előtt tartva, hogy belsejében kimeríthetetlen, *határolt végtelenségnek* is mondhatjuk.

Korunk kritikai áramlataira való tekintettel meg kell jegyeznem, hogy az ihlet lévén így a legelső szellemi és anyaggyőző tiszta akarat, nem esik az erkölcsstan stb. birodalmába. A művet megalkotja és ezzel szerepe teljesedik, de tevékenysége különben sem társadalmi. Azonban természetes, hogy a kész művek csoportja

fölosztható erkölcsösökre és erkölcstelenekre, amint hogy az anyagi világ is fölosztható például áttetsző és át nem tetsző tárgyakra. A művek önértékét azonban az efféle csoportosítás nem érinti. Hangsúlyoznom kell, hogy mindez csak a valóban értékes alkotásokra áll, — a többi sem nem erkölcsös, sem nem erkölcstelen, hanem közömbös szemét. Másszóval a költő csakis akkor szava-hihető, ha jó verset ír.

Ezeket a megfontolandó gondolatokat előre kellett bocsátanom, mert Babits Mihálynak szóbanforgó verseit úgy körülajnározták, mintha a kritika kiseddek majálisa volna. Hetet-havat összecsapadékoltak Babits lelkéről, miegyébről, anélkül hogy sugarat vetettek volna a varázserőre, amely a lelket fölidézi. Pedig lélekről aligha beszélhetünk oly bántóan rossz versek kötege ez a könyv.

Hogy az aprólékon kezdjem, két marékkal tömi belénk a zagyvaságot :

Ordítsatok szerelmet
vagy pénzt még inkább, báva szeretői
a Pénz sin-karja közt doromboló
fiktív arannyal peremes világnak !

(*Babylon egerei*)

Ignotus után szabadon : akasszanak föl, ha értem, de nyelvünknek ennél rútább, szutykosabb, *tehetetlenebb* és alantasabb mozdulatát még nem vettem fülembé. Holott a következő kétoldalas vers is így megy elejétől végéig :

Szók deliriuma, nyügző, nyüzsögő.
Játszanak, összefogóznak
benned,
cikáznak, tünnek,
bukfenceznek, s olykor megállnak fejen
s már mind megforgatod önkénytelen :
„Kultura!”
„A rut luk!”
Micsoda szimbólum!
Bum! Bum!

(*Egyfajta kultura* ;

Ismeretes, hogy költők-írók szójátékkal szívesen szórakoznak. De hogy valaki ezt két oldalon komoly érdekű versben végigvigye oly ízetlen szavú bölcselmi alapon, hogy „két véletlen szó nem ostobább, mint e világ vasakkal-fűzött s gyilkos véletlene”, — arra

példa csak azért nincsen, mert költőt ennyire még el nem hagyott a helikoni berkek honvágya. Nem érdekel Babits művészi lelkiismerete, amelyet valószínűleg azzal csittít, hogy úttörő ott, ahová senki nem kívánczik. De Babits Mihályt a köztudat formaművészként emlegeti, nem tudni miért. Hiszen az írott forma tárgyi művészete nem a mérték, ütem és rím kellékeinek kiállításában, panorámájában, hanem a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai helyzetének váltogatásában áll. Az első mozzanat uralmát fokozatosan átengedi a másodíknak s ez a harmadíknak. Majd az első mozzanat újból kibontakozik, de gazdagabban és a szintén gazdagabban jelentkező második mozzanat mögé húzódik. És így tovább, mindaddig, míg nem kész az írásmű, amikor is azt látjuk, hogy a motívumok tulajdonképpen átvették lassacskán egymás jelentését és jelentőségét, — a végire érven már csak egyetlen egy mozzanat, motívum áll előttünk, ami nem más, mint maga a mű. Hasonlattal élven, formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábánál. Szallagúton vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban a szallagúton fölfelé haladván észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már föntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb és mégis mást látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden iránya felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívú éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tűnt el a növényzet között. Hát ez a formaművészet. Kosztolányi így írja a legszebb magyar prózát. De Babits Mihály ezekkel a versekkel formaművész legyen? Még kellékei is rémségesek. (Ararat — madarat; komoly — agg a moly: ugatás és harangfoslány foszlik el zajunkban osztán; stb.) A kellékes rendes ember, ha nem tolakodó. De itt úgy vagyunk vele, mint valami rím-ügynökkel, akit ha kidobunk az ajtón, bejön az ablakon, a példabeszédnek megfelelően. Hogy ez nem is fontos? Hát tele van képzavarral. A repülő bogár ráng. Helyes, de nála valami láthatatlan gummiszálon ráng. Holott gummiszálon nem rángana, hanem édesen emelkedne-súlyedne, hintás ritmusocskában, mint a búcsúbeli kis labdák. Aztán meg a lelke (Babitsé) a kedves csöpp füleinek labirintusában bujócskázik, — eszem a képezetit. Még pedig abból a célból bujócskázik, hogy mérje, ám lehet, hogy más célból, de mindenesetre „mérve e végtelen véges kanyargás rózsa-szín üreit” és „néha véletlen kicsúszik tangensben a halánték

felett". Ha már ily kigondolt kép előtt állunk, nézze meg jól a szemes olvasó szomszédja fülét és vegye fontolóra, vajjon annak rózsaszín úreiből vonhatunk-e a halántékhoz érintőt? Amely kicsúszik, tehát oly rendes érintőnek kellene lennie, aminő a parit-tyából kirepülő kőé. Ezt azonban Babits maga is tagadja, mert bár kicsúszik tangensben a halánték felett, mégis ezzel egyidejűleg „valami kék eret követ” a szegény lélek, amely nyilván ketté- szakad, hogy a zeg-zúgos erecske meg az amúgyis rosszul elgondolt érintők kívánalmának egyszerre megfeleljen. (*Ketten, messze az ég alatt . . .*) Ismét másutt vonatja szalad, mint bárka az özönben: két jármű menetét hasonlítja össze olyképpen, hogy úgy az egyik, mint a másik szaladásáról való képzetünk végleg elenyészik. (*A húszéves Nyugat ünnepére.*) Bús csavargó módján estig bukdosódik a buckán egyre lefelé. A buckán képtelenség késő estig egyre lefelé bukdosódni. Bukdosódni nem is lehet a buckán, azon legföljebb le- vagy elbukik az ember, egyszerűen. Ha a „bucka” buckás területet jelent, akkor sem egyre lefelé bukdosódunk, hanem föl-le. A buc- kának költői „halom” vagy „domb” értelme szóba sem jöhet, mert hiszen a bukdosódás oka itt maga a bucka. (Elég a kóstoló.)

Ugyanebben a végig zavaros versében:

Minden folyót vár a Styx.
 Oh, megoldó biztos X!
 De jaj neked, apadva s feledve
 mint a pohár kiloccsantott alja,
 lenni a földé vagy Istené!

A számtanban X-szel jelölik az ismeretlent. A második sor tehát értelmi utalás a számtanra. De itt is zavar van: az X nem megoldó, hanem megoldandó. A megoldó az, aki számít vele. De a zavartól eltekintve is hamisan hangzik: a költő mintha nem volna szavahihető. Oka ennek is formaművészeti. Cseréljük csak föl az első két sort:

Oh, megoldó biztos X!
 Minden folyót vár a Styx.

Miért hangzik így jobbnak? A babitsi sorrendben az első sorban magyarázat áll, a másodikban pedig ujjongó felkiáltás. Holott is a hamisság nyilvánvaló: a valóság előbb kiált föl s csak utóbb, kitéréséért mintegy szégyenkezvén, teszi hozzá önmaga számára, hogy lelkesültsége nem tárgyaltan, hanem a tények erejéből fakadó. Az így második helyre kerülő sor éppen az X meg- oldásával válik.

A következő három sorral kapcsolatban mintha boszorkányság esne velünk. Az első pillanatra úgy látszik, minden rendben van, a szakasz a mondottaktól eltekintve értelmes. Közelebről megvizsgálván azonban zavarba jön az ember, mert végzetes ellentétes mondásra lel az első két sor örömré bukkanó kitorése s a következők jajja között. Annál is inkább, mert ezt a jajt ellentétes kötőszó vezeti be. Írjuk csak ide az így talált értelmet: Oh megoldó biztos X! De jaj neked, lenni a földé vagy Istené! Ám hátha mégsem áll itt fejetetejére az ész! És valóban előkerül az értelmes kapcsolat, az ördögös rejtély nyitját leli, de hajh! mi lesz a művészetből?! A három utolsó sor ugyanis ész szerint azt kell jelentse, hogy noha biztos a megoldás, mégis jaj abban az esetben, ha akár a földé, akár az Istené, *apadtan s feledten* lesz a költő. Vagyis a közbeeső, nyelvileg magyartalan, minősítő részekben van az értelmi hangsúly, ami mondattanilag abban jut kifejezésre, hogy az ige előtt állanak. A sorok ritmusa azonban egyenlő s belsőleg a fölcserélhetetlen végső erejével zárulnak egygyé, az utolsó sor elején káplárkodó ige pedig a művészi formában elfoglalt helyénél és hatalmánál fogva erős ráütést, iktust kap. Művészileg nem bírja meg, hogy különben sem magyar közlegényei nála fontosabbak legyenek, őrmesterré lépvén elő. A művészi szerkezet teljes ellentmondásban van a mondat szerkezetével. Minthogy pedig a kötött beszéd fölött a művészi forma országol, a mondattani tagozódás meglapul mögötte és értelme elvész szem elől. A tartalom hűtlen elhagyás címén perli a formát. És viszont, ahogy tetszik. De minthogy a házastársi életközösség fenn sem állott, nászról szó sincs, a házasság eleve érvénytelen, azaz művészet nincsen.

Babitsnál a forma és tartalom, a művészi forma és a költői tartalom, úgy kerülik egymást, mint két hitvesgyilkos, akik egymásban Sherlock Holmesre gyanakszanak. A legjellemzőbb az, hogy költői mondandói mindig megtörnek a sorok végén (enjambement). Idegen sor közepéig hátrálnak, ott elhalnak, miután előbb hol nyegle, hol barbár sorvégek erőszakosságán szüzességüket elvesztették:

A csupasz fák csúcsa mint tük hegye bök be
az égi flaneliba:

Az Isten a földet hóba és ködökbe
puhán becsavarta,

hogy óvja azt a pár maradék plántáját,
amit az ember nem

irtott ki még, s amik a bús tavaszt várják
szabadon vagy kertben.

(Gondok hereplője)

Tessék megnézni az utolsó másfél sort és belátni, hogy ez a bottal esketett nász micsoda másfél üresfejű fattyat adott az életnek s micsoda másfél „művészi formát” a magyarnak. Fattyat, mert a szakasz majdnem csecsemő-képzetet ad. De te jóságos égl csecsemő, akiből tík merednek ki? No, próbáljunk jó szakaszt csinálni ebből a bölcselmi csendéletből, amely pedig a kötet legjobb szakaszainak egyike :

Az Isten a földet puhán becsavarta
égi flanellba,
ráfonta, kötötte havát, ködét,
hogy óvja azt a pár maradék plántáját,
amit az ember
nem irtott ki még.

Rossz ez így is.

De „jó”-val jobb, hiszen legalább a szemetét kisöpörtük. A két utolsó sor így kettőben nagyon vásárias, egynek pedig nehézkes volna s a többiektől eltérő stílusú. Más bajok is vannak, de akkor a vers belsejéhez kellene nyúlnom, annál pedig gőgösebb vagyok. Tartalma ugyanis közhelyes, az eredeti benne csak a köd mint flanell.

Emlékszem, milyen édes hajcihőt kavart lelkemben, amikor megtudtam volt, hogy a hótakaró megóvja a földeket a kihűléstől. Hogy a köd is játszana ily szerepet a már hófödött tájon, az kétséges önmagában, de a versben amúgyis megromlik. Addig ez is megáll, amíg az Isten a földet ködbe, azaz flanellbe csavarja, tehát óvja, különben mért csavargatná be? Az óvás mozzanata a flanell-képzet kifejlése. Ugyanakkor azonban a hóréteg természettudományilag óvja a föld kérégt, valóságosan, a hó és a köd tehát az óváson belül egymásra acsarkodnak, ahelyett, hogy összeölelkeznének. Finom, Babits minden jobb versére jellemző stílustalanságot figyelhetünk meg itt. Azonfölül az emberek ellen áll az óvás, ami megint rendben volna, óvás és irtás kapcsolódnak, de flanellal óvni a kiírt emberek ellen? Megint stílustalanság. Lehet, hogy a köd az emberek szeme ellen óv — de ez csak belemagyarázás volna, s a flanell ismét bajt okozna. Meg nem állhatom hát, hogy az egészet át ne írjam erre a mozzanatra a következőképpen:

Csupasz fák gémberedő ágát
puha gyolcs-ködbe csavarja, fedi :
az Isten megóvja világát ;
az ember lelkét vaksággal veri.

A golyocs egyenértékű a flanellal. Hogy az ember irtott és irt, azt fölösleges belevenni. Hiszen az Isten mindezt nem csinálná, ha az ember lelke nem volna a dolgokra veszedelmes — a költő szerint. Ez a négy sor sem tökéletes, de unom már és most különben is kritikus vagyok.

Ismétlem, az idézett szakasz a legjobbak közül való. Lesznek is, akik szerint szörszálhasogató volnék. Dehát a tudomány — tessék rábólintani — szörszálhasogatásból áll. Hol volna enélkül akár Szokratesz, akár Newton, akár Einstein, vagy pl. valamely történetész? A műkritikus pedig költészettudós. S ha minden gyakorlati szakembertől, mérnöktől, katonától, szülésznőtől, péktől, borbélytől is szabatos, tiszta munkát követelünk, a költővel kivételt tegyünk? Hiszen a költő éppen az alkotó szellem tisztaságának nagymestere! Ha egy könyvelő a tartozikat és a követelt, a pénztárkönyvet és az árutételt, a mérleget és az előleget nemcsak lázálmában vétené össze, de mindig olyan munkát végezne, amilyen formaművészetet Babits csinál, bizony minden szatócs kihajítaná.

Vannak esetek, amikor Babits szemmeláthatólag finom formai mutatványt tűz műsorra. Ilyenkor aztán vérfagyasztó dolgok derülnek ki. Egy helyt például Isten gyertyája ő s négy szakaszon át csupán a szakaszvégén visszatérő Isten szóval rímel össze. Finom ötletnek tartanám, ha művészetben ötletnek egyáltalában, volna valami értéke. Hát még ha szentségtöréssel párosul! Mert hívő alkotó szíve és elméje minek tartsa azt az akaró vakmerőséget, amely egy rokonszenves gondolat festett ablakait otromba forma féltégláival zúzza be. Ő Isten gyertyája s minthogy nem tud magáról tartalmasat mondani, ő az Isten nagy világ-szelek elé emelt, hős, vak, kicsi gyertyája. A hős, vak, kicsi — ejh! — szóra méltatlan. A nagy világ-szeleket látszólag érdemes volna vitorlámba fogni, mégsem teszem, hiszen még a hős, vak, kicsi gyertyát „sem tudták e nagy világ-szelek eloltani”. Bár erejük az van. T. i. a második szakaszból megtudjuk, hogy a láng *már* inog. Istenhez fordul hát Babits, megjegyezvén, hogy „tövig ég bölcs, szent, konok *kezeidben*”. Az olvasó azonban nem érti, hogy miért nem szólítja nevén azt a hindu istenséget, amelyhez fohászkozik. Hiszen itt nyilvánvalóan sokkezű istenségről van szó. De nagyon ügyetlen lehet, hiszen ezt a kicsi gyertyát több kézzel tartja a nagy világ-szelek elé. De ha csak a sorok közt ügyetlen, vagy félős, óvatos, akkor meg nem isten. És mi az, hogy bölcs, szent, konok? Vagy vagy. Dehát, ha egy istenség már gyertyát tart és Babitsot tartja gyertyának, akkor az olvasó maga is választhat a jelzők között, hiszen a konok helyénvaló, a bölcs pedig annál kevésbé.

A bölcslet tehát ezennel érvénytelenítem s így, noha kerülő úton, mégis sikerül a bölcs és konok szavak tartalmának hatásköri összeütközését eltüntetnem. Még csak annyit, hogy ez a hindu istenség meggondolja magát s az olvasó tudta és beleegyezése nélkül helyzetet változtat, mert váratlanul már csak nagy tenyere tartja magasra a kicsi gyertyát. Valószínűleg, bár ez tudunkra nem adatik, néhány csepp viasszal oda is fagyasztotta, mert hiszen a tenyér sík felület s a hős, vak, kicsi gyertya a nagy világszelekben különben lepottyanna róla.

Ennek a versnek az elemzése nem is műtét volt már, hanem hullaboncolás. De találunk itt olyanra is, amelyet illetni kényesebb, mert már világrajöttekör oszlásnak indult. Mit! indult? Ment, futott, rohant. Megérkezett. Révbe ért, amint az illik is a következő vizi stílushoz :

Hol év, perc, bor, barátság *fölszaka*d,
engem különös gátak zsilipelnek
és hallgatok, mintha gondolatom
szédülne meredek hídján a nyelvnek :
de belül, lassan, fészken, titkosan
a szavak mégis gyűlnek, gyűlnek ;
kiket rímek tollával tollazok
hogy ki ne húljenek, ha kirepülnek.
(Ím az én tollas, késett tósztom).

(Az elmaradt tósztt, Fenyő Miksának)

Nem érdekel, hogy a költőnek gátlásai vannak Fenyő Miksával szemben, inkább azon a leleményes nyári üdülésen felejttem sanda tekintetem, amely szerint a költő tollaz, különös gátaktól zsilipeltetve. De bah! mindegy, a szavak mégis gyűlnek, gyűlnek. Ugyanebből a versből pusztán az érdekesség kedvéért adom a következő Ady-ejtésű, bár gyöngé sorokat :

tudok a nemes mámor poharából
inni,
és tudok hinni
(amihez ma is kell a mámor.)
És poharam beszéde : csengés.

Még a különben önmagukban jó részek is széthullanak. Az egyes szavak, kifejezések, sorok, szakaszok külön életre, ellenséges szabadságra törnek, mint valami kegyetlenségéről hirhedt fegyház

fellázadt, félőrült fegyencei. Mert ime öt sor, Babits írásművészetének teteje, egy gyöngécske vers kellős közepén :

Prémes mezőkön, mint a füst, márványzik át a szél.
Nem füst az, csak a halkezüst
borzongás a Föld fürte közt,
mely elhal s újra kél,
ahova csak az égi Est altató csókja ér.

Ez az öt sor majdnem remekírókhoz méltó. Ám a föntebb elemezett finom stílusalanságot itt is megfigyelhetjük: prémes mezőkön — szép, jó; mint a füst márványzik át a szél — nagyon szép, nagyon jó. A stílusalanság a *prémes* meg a *márványzik* egymást rontó voltában rejlik. Azonban ennek az öt sornak párját sehogyan sem lelem. Akadnak a könyvben egyes szép sorok (Próbálkozik a nagy harang a ködben, — melyet kásásan kavar a madár; vakarcs-poklok), de kétséges, hogy esik-e minden sűrű oldalra egy. Égi kalácsba való, szűken mért mazsolaszemek ezek, valami undorító kulimászbán.

Hogyan lépett e primitív Madonna
e volutás barokk párkányra? Olyan
magas a párkány, hogy amint az évek
malma csikar, ki béna földön ülök,
romló szemem nem éri már a márvány
unt díszein túl ama boldog arcot.

Tessék csak nyugodtan elképzelni a költőt, amint béna földön ül és az évek malma csikarja! Ezen fölül pedig az a megjegyzésem, hogyha az évek malma nem is csikarná, akkor sem ülhetne béna földön. Ilyen szóösszetételt gondolati költészet stílusa nem tűr meg. Ez a kapcsolat csak olyan költeményben szerepelhetne, amely a maga egészének minőségében is ezt a *fogalom melletti tartalmat* kihangsúlyozó mondandót képviseli. Ebben az esetben a szavak nem mint a fogalmak hordozói jutnak levegőhöz, hanem a maguk csak szóbeli értékében. Az ítéletalkotás távolról alig-alig neszelő logikummal kísér. Jelenlétét úgyszólván észre sem venni, de amennyiben a szavak logikai szempontból összemaradoknak, kitérnek, hogy pusztá létük mennyire fontos. De miért ez az egész eszelős céció?

Mit keres ott a földön? Tán a rimet,
mint leejtett pléh-csörgőjét a gyermek,
keresi gyermekessen. A cselédek
kisöpörték? vagy ott csörög a táncban
perecnek kötve egy frivol bokára?
vagy legurult a terrasról a sárba?

(A Madonna fakirja)

Ezért! ezért az ocsmány ürességért, hogy a tartalmatlanság-
nak ez a pléh-csörgője kihallassék! Mert eltekintve attól, hogy
minden szakasz üti a másikat, külön-külön is irtóztatóan üresek,
mint valami dögszagú árok, amelyben még szennyvíz sincsen, csak
a nyirkosság emlékeztet rá. És mindenütt, mindenütt :

(állnak) a gatyás jegenyék,
örnek, e nagy, marcona, délceg
strázsa-legények :
hogy elrémüljenek a Rémek.

Hogy elrémüljenek az olvasók. Ugyanitt :

félsz, mint piros-szemű, ravasz
hipnotizőrtől, hogy elaltat?
Lesed a holdat?
És remegsz, hogy mit hoz a Holnap?

(Miért lázadsz az Este ellen?)

Pedig itt is akad különálló, szép sor.

Akinek ilyen nyákos, üres odu a lelke, lehet-e formaművész.
Ady a forma fagyasztó ormain ökölrement Istennel, anyaggal,
Kosztolányi fontos stratégiai magaslatoikon siklik hótalpakon, úzi
friss téli sportját ; ritkán veszi elő a nagyágyút, de éppen az a
Kosztolányi csodálatossága, hogy hólabdákkal is megvédi érzékeny
hadászati pontjait az alaktalan és együttesében tartalmatlan anyag
alattomos támadásai ellen. Még a vihar sem mer elébe lépni — maga
csinál hát vihart, mint egy isten, pusztán azért, hogy arca a hemper-
gésben kipiruljon. Juhász Gyula bérci váromladék fokán mereng,
füzesekre és meleg alföldi tavakra — az ellenség mintha más tájakra
vonulna előle. Babits szemétdombról pislog fölfelé, de nem is föl,
hanem le, le, egyre lefelé. Ahol egyéni. Mert másrészt Babits formája,
ahol az valóban forma, afféle gyári árú, kész öltöny, amely minden-

kin s így Babbitson is jól áll. Csak a hozzáértő veszi észre, hogy a derék lötyög, vagy a szivarzseb félig a hóna alá esik, az ujj túl-hosszú, a nyak pedig alacsony és eláll. Ady állatbőrökben járt. Nem szabta azokat semmiféle szabó — mégis mind királyi volt. És mielőtt meglátogatta volna istenét, mindig új vadállatot ejtett el, úgy járult eléje. Juhász Gyula többnyire lomposnak látszik, de az értő tudja, hogy milyen értékes háziszóttos van rajta. Kosztolányi pedig elegáns, pompás, és nem kínosan, hanem fesztelenül, elképpesztő-természetesen. Annyira, hogy úgy jár köztünk, mint a meztelen gyerek a kavicsos tengerparton.

Az eddigiekből egy költészetbölcseleti formatan bontakozik ki nagy vonásokban. A mű nem is való a széptan (aesthetika) kezeügyébe — a lényeg nem az, hogy szép-e, vagy sem, hanem hogy valóban műalkotás-e? Pl. a polynéziai hadisten faszobra gyerekriasztóan ronda, de tökéletes mű. Az óriási szájon, fogakon, lapos, apró, kapzsi és bandzsa szemeken, hülyén ferde állon és az egész félrekapott, vigyorogva rémítő ábrázaton minden porcikán, minden négyzetmilliméternyi helyen ott a művész ujjanyoma. Más példák is vannak: Baudelaire, Villon, Rodin, Shakespeare, Móricz Zsigmond stb. A széptan tételei minden valóságos alakra vonatkoznak, tehát a műre is, azonban csak a mű lényegtelen tulajdonságára vetnek világot. T. i. a műforma magának az emberi ihletnek tárgyiasult ereje, a valóság-alak pedig az isteni ihleté. Mármost ha túlmegyünk a fölületes tetszésen és nem azt vizsgáljuk, hogy ocsmány-e az édesanyánk bele, fönséges-e a téli vihar a Kárpátokban, hanem tökéletes-e, miféle forma ez, tehát mifajta szellem gyúrta itt rettenthetetlenül az anyagot, — akkor valóságbölcseletet (metafizikát) csinálunk; és csinál naponta mindenki, bármennyire is szitkozódjanak ellene a bambák, az elme öngyilkosai. A valóságot elemezvén Istenhez jutunk, a műnél az ihlethez, az észen kívűl az egyetlenhez, ami az állattal szemben emberré tesz. A lelki kultúra bizonyos fokán már nem is keltik bennünk a tárgyak sem a szép, sem a rút érzését. Gondoljunk csak a foltos-lompos festőkre, borotvátlan, kócos költőkre, Archimedeszre, Diogeneszre, sőt a lövészárkok tetves bakáira. Széptani ítélet nem kritika, tárgyi értékelés, hanem az olvasó tájékoztatása affelől, hogy a mű miféle tetszés indítója lehet. Így pl. az említett polynéziai hadisten szobrát nem ajánlhatom könnyen utálkozó, érzékeny lánykáknak, akik elájulnak disznóöléskor s a még fűrésztelen újszülött láttán reszketve undorodnak. De a kolbászt megeszik s a szöszeke babáért rajonganak, Baudelairere keresztet vetnek, Farkas Imrét pad alatt falják a kereskedelmiben. Égen és földön minden ami van, ad széptani (aesthetikai) élményt, de műélményt nem. A mű tetszés-

beli hatása voltaképpen kettős : az anyagé és a szellemé. A művész vagy derűs tájakon, vagy inkább rettetgető őserdőkben vezet s mi lélegzetfojtva követjük. Ady megy előre, megállás nélkül, komoran és annyira rettenthetetlenül, hogy elfelejtjük, hol is járunk. Nagy hatásának ez a titka : észre sem vesszük az ellenséges, rontó és mérges tájat, anyagot, annyira rajta felejtjük szemünket ezen a suhogó, ragyogó lelken. Kosztolányi kemény ingben, nevetgélve, cigarettázva, fölényesen vezet s ezért nem szeretik sokan, mert a legtöbben meg akarnak hatódní, holott a kisgyermek panaszai óta erre nem igen van alkalom. Pedig ez a magatartás a bámulatos. Am akik ezt nem szeretik, azoknak ott van Juhász Gyula, aki maga is megilletődik és közben imákat mormol, de mégis megy, megy előre. Babitsnak úgyszólván anyaga sincsen. Ha van, megáll az erdő szélén s a fejét vakarja és hol peplonban, hol meg darócban próbálja széles taglejtésekkel elhíttetni, hogy ojjé, ő már únja az egészet, annyit barangolt erre. De nem is kell szembesítenünk az igazi művészettel, elég, ha keresztkérdéseket teszünk föl a mellverő verseknek, kiderül, hogy hazudnak, sohasem jártak az anyag rejtelméinél. Amit tud, azt is azért tudja, mert néha az unatkozó anyag maga jött el hozzá, hogy leköpje.

Mondom, műalkotásnál harmadrendű az esztetikai szépség, amit inkább tetszősségnek mondanék. Sohasem beszélünk csúnya versről, csak rosszról, mért szólnánk hát szépről? Azonkívül is kettős a mű tetszőssége : — tetszik vagy nem tetszik az anyag és tetszik vagy nem tetszik a költői magatartás. Lehet eset (pl. Villonnál), amikor mind a kettő visszatetszést szül, a mű mégis érvényes értékű alkotás. Babits magatartása hol „szép”, hol rút, anyaga hol tetsző, hol visszatetsző. Van úgy is, hogy mind a kettő szép, azaz tetszetős, s úgy is, hogy az egyik undok, a másik ronda. Mindez persze kinek-kinek az ízlése szerint. De a mindenkire egyformán érvényes értékű tárgyi művésziségre csak az említett néhány sorban bukkanunk. Mindenesetre, hagyományainkhoz híven ideförom, bár ez nem értékítélet, hanem közömbös ténymegállapítás, hogy a könyv nagyobbbrészt visszatetszést kelt.

A lélektanai szempont rokon a széptanival. Még a tárgyi elvű tetszettanok is a lélektan területén cövekelik ki fele birodalmuk határát. Mármost ha lélektanos ökör, avagy elaljasulóbb szellem volnék, valahogy így kiáltottam volna el igazsága ellenére csaló, hamis, mert csalfán beállított mondókámat. Természetesen a zárójeles részek nélkül :

Egy nagykulturájú költő áll elöttünk. (A költő ember is, nemcsak alkotó. Ha hát a primitív Madonna, volutás, barokk, Dante stb. szavak jelentésének fogalmi ismeretét föltételezzük, ami kötelező,

akkor Babits, a költő mint ember, valóban művelt. Csak Babits, a költő mint anyagformáló műveletlen.) *Rezzenő, érzékeny lélek, Isten világ-szelektől riogatott gyertyája, amely az Ember magosra törő szándékainak ünnepeére ég.* (Hát persze.) *Egyszerre tud durva és finom lenni — rekedt orádtása és halk zsonogása egyként egy tiszta ember közelségét árulják el.* (Természetesen. A legrosszabb verseket írja manapság, de azért tisztára ember.) *Fájdalma az emberiség fájdalma, de babitsi nyilatkozatokkal, öröme a kultúra s az emberiség legjobbainak végzetes derűje, de Babits különös artistikus mosolyával.* (Szórol-szóra áll. Hogy Babits különös művészsége, *artisticuma* micsoda, azt láttuk.) *Nagyságára vall, hogy midőn immár az elmúlás folyójának partján áll és elméjében a megoldó biztos X, a nagy Ismeretlen melenget, még akkor is azon mereng és jajdul kétségesen, hogy adott-e vajjon eleget, megmaradt-e talpig embernek, vagy kilocsant-e a Nagy Pohárból?* (Stb.) *Lángját szégyen-szelek fűjják. Arcátlan, beteg korunkban ő szégyenkezik mindenki helyett.* (Ez nincs benne a versekben, de jól hangzik. Különben is ráfér Babitsra.) *Egyszerű, ha egyszerűen akar szólni, raffinált, ha úgy kívánczik, de mindig őszintén tárul. Félős még, de már lelke legrejtettebb titkait is elárulja.* (Pl. hogy nagyon rossz költő) (Ide írjon bárki bármit, akármiről szóló, akármilyen tárgyú (csak nem színházi) sajtó-kritikákból, beleértve a Nyugatot is, egészen addig, hogy) *Gyönyörű meglepetés ez a könyv mindazok kisded csapatának, akik hívón tartanak a tiszta művészet s ami ezzel egyértelmű, az emberi kultúra, a haladás mellett.* (Szabadelvű lap.) *Kétszeresen gyönyörű meglepetés nekünk, magyaroknak, akiket az igazságtalanságban csak kultúránk ereje támogat.* (Klebelsberger-sajtó.) *Gyönyörű meglepetés ez nekünk, akik a nyugatról ész nélkül, formátlanul behozott kultúra sajátos, magyar jellegének kibontakozását várjuk.* (Nemzeti radikális.) Bodóné másról beszél, mikor a bor árát kéri. Olvassuk csak össze az aláhúzott részeket!

Hát gyönyörű meglepetés, mondhatom.

Ha kezdő költő volna Babits Mihály s ez volna az első könyve, akkor meg azt írnám, hogy néhány sora kétségtelenül tehetségre vall. De a könyv egésze mégis kétségessé teszi e tehetség kifejlődhetését. Sokat kell még tanulnia. Verseit pedig tartsa hét esztendeig az asztalfiában és ne adja ki barátai unszolására sem. Hogy hozzáértőkkel való érintkezése mégis legyen, egyik-egyik kísérletét beküldheti módjával valamilyen kisebb igényű lapnak.

De elég a szóból. Az Istenek halnak, az ember él.

(A Toll, 1930. január 10.)

16. MAGYAR MŰ ÉS LABANC SZEMLE

Barbár mondandóival, de nyugati finomságaival egyetemben is szerény írásocska fekszik előttem. Egyetemi ifjú írta s a „Magyar” Szemle nyomtatta ki,¹ mert hiszen a M. Szemle sürgős tennivalói közé tartozik, hogy a magyar ifjúság szellemi mozgalmait figyelemmel kísérje, alapvetően hibás elgondolásait megvilágítsa, lelkét a nyugati tömegbetegségektől, a nevetséges társadalmi elvtől, szocializmustól megóvja és tudást, kritikát meg önkritikát nyújtson nekünk, akik a jövő Magyarországot a betű kiirtásával akarjuk fölépíteni. Mi ugyan csak a magyar ábécé gót betűi ellen emeltük föl jajduló palavesszőnket, szemünk előtt népünk mívelhetése libegett szárnyasan, mert derék dolog a német tudás, de egymillió írástudatlanunktól egy kissé mégis idegen. Meg aztán elhamarkodottnak véljük azt a szemléletet, amely az olvasáshoz értő földműves ember mestergerendájára a Góthai Almanachot igyekszik ízléses selyemkötésben odapazarolni. Károsnak tartjuk azt az előre megfontolt szándékot, mely egy gazdától elhagyatott és gyermekeit hollandusoknak kölcsönadó nép szellemi aranybúzáját csempészáru gyanánt elkobozni óhajtja. És erkölcstelennek azt a merényletet, amely egy nemzet lelkének meghamisításával iparkodik csődbejutott ezerholdasok történelmi váltoit fedezni.

Nem akarok túlságos hajcihőt csapni oly kicsiség miatt, aminő egy úri szakadék fölé tartott nemzet pusztulása vagy boldogulása. Magyar bolondoknak bolond útját nem mindenki járja, legkevésbé pedig a Kornfeld Móric Szemle gyakorlott szerkesztője, aki egy tanulmányait zavarosan folytató fiatalembert állít oly tételek ellenében, amelyekkel szemben síkra szállani komoly tudósai közül láthatóan senki nem kívánczik. Ezen a bolond úton a csodálkozás porát immár az sem veri föl, hogy a mívelt Nyugat szólamos szelei ugyanabból a barlangból sziszegnek felénk, amelyből „nemzeti” Napkelet fütyült az Ady Endre nyugatosságára. Mert Kelet és Nyugat egybeesik azon a sarkon, ahol a magyar föld sorsa megfordul. A fontos csak az, hogy se tanulni-vágyás, se tanítanilázadás meg ne zavarja a magyar föld forgását és kiforgatását.

A Bartha Miklós Társaság, amelynek örvendetesen tagja vagyok, teljesen félreismeri a kultúra, költészet, művészet keletkezésének feltételeit. Legalább is ezt írja rólunk a Meglepő Szemle szerkesztője, aki eme fontoskodás után sebtiben hallgat, nehogy kiderüljön, hogy a kultúra, költészet, művészet keletkezésének

¹ „Elképzelt paraszt-klasszicizmus”. M. Szemle, 1930. jan. (Szerző nevét nem írom ki, ne szégyenkezzenek majd, ha megkomolyodik.)

sokat sejtető föltétele nem is olyan ránk pirítható valami, hiszen az semmi más, mint csupán az eleven ember. Maga a kultúra szellemünknek az erkölcs, gondolat és alkotás eszközeivel való erővétele az anyagon. Az emberi formát ad az anyagnak s minthogy minden ember tagja valamiféle nemzetnek, ez a forma minden esetben nemzeti. Mert az ember sokfajta közösségben él s van olyan közössége is, amelynek alakja a nyelv és tartalma a nemzet, amely nyelvalkotó s így lényegében költői tevékenység. A nyelv szemlélet, sőt szemléleti forma, szellemünknek tehát lényegi mozzanata. Csupán megzavarodott értelem állíthatná, hogy a művelődés, mint valami akác a kerítés fölé, túlnőhet a szellemi formákon. Márpedig a műveltség közös szemléleti rend, amelyet a szemléleti formák, tehát a *nemzet*, a nyelv is *határolnak*. Másrészt a kultúra keletkezésének első mozzanata éppen a nyelv születése, a nemzet első mozdulata. Tudjuk, hogy eredetében a művészet lélekidézés, a tárgyak lelkének (*tondi-jának*) idézete, amely az első barlangi rajzok tanulsága szerint kezdetben a dolog általános jelölése (ideo-grafikus) volt. Ezen a nyomon haladva be kell látnunk, hogy a nyelv és költészet keletkezése az időben jóval előbbre esik, hiszen a név (a szó) sokkal általánosabb mozzanatában jelöli, idézi tárgyát, semmint a legeggyűbbé képirás. Kultúra, költészet és nemzet tehát egymásban lének életre, azaz, a nemzeti közösségek a kultúra egységei. Ezek az egységek formák lévén, minőségben még akkor is eltérnek egymástól, ha különben ugyanabba az értékosztályba tartoznak is. Cikkíró hiába hivatkozik tehát a német adatokkal dolgozó Naumannra, akinek gondolatait különben is meghamisítja, a magyar népi és műköltészet viszonyára világot azzal semmiképpen sem derít.

A M. Szemle szerkesztője azt a badarságot fogja ránk, hogy elképzelésünk szerint „A magyar kultúra csak akkor lesz igazi kultúra, ha elveti eddigi idegen eredetű alapjait.” E mondatot elemezvén, azt látjuk, hogy van egy magyar, tehát sajátos kultúra önmagában, amely alapjait tetszése szerint cserélgetheti... Rövid múltunk hozzászoktatott mindenfajta ferdítéshez, de hogy állításainknak éppen az ellenkezőjét adják ajkunkra, azt először a Milliomosok Szemléjénél tapasztaljuk. Minden eddigi munkáságunkkal azt a tételt szolgáltuk, hogy igenis van magyar kultúra, amelynek alapja éppen a ki nem cserélhető, bár féltrekött magyar nemzet, már pedig hogyan mondanók ezt az alapot idegen eredetűnek? Csakhogy mi ennek a tételnek a következményeit tisztességesen levontuk. Mert a nemzet hordozói nem a nurs, gouvernante és fraulein nevelte kevesek, hanem a nép, amelyet ezer esztendőn át hiába próbáltak még nyelvétől, kultúrájától is megfosztani; nem

törvénykezett latinul, mint a kíméletlen köznemesség, nem udvarolt franciául, mint a nagyobbbrészt erkölcstelen főuraság és nem kötött üzleteket németül, mint a pocakosodó polgárság. Csak dalolt, magyarul. Csak tiszta kultúrát csinált. Csak azt tette, hogy egyáltalában van még magyar a világon. Állításunk éppen az, hogy amíg szellemi intézményeink nem a magyar kultúra ősi és történelmi alapjaira épülnek, népünk életének mentsvárául nem szolgálhatnak. Mindaddig csak a délibábok városának elfutó tornyai lesznek a magyar pusztaságon. Mindaddig csak ilyen rosszul értett, viszonyainkra nem álló német műből hamisan kivonatolt cikkek sújtanak végig a magyar szellemiségen. De persze, ehhez egy kicsit meg kéne bolygatni a nagybirtokot, a kornifeldet, hogy termőföld legyen belőle. Hogyne tiltakozna hát mindez ellen a „Magyar” Szemle, amikor mint *Szekfű Gyula* írja „A reformáció és az ellenreformáció egyformán nagy hatással volt a *nem-magyar nyelvek* kifejlődésére, így különösen a horvátra, mindenkor támogatva a magyar nagybirtokosoktól” (*Magyar Történet*, V. kötet 97. old.).

Nekünk fáj népünk kényszerű tudatlansága, de a Mohó Szemle még önnön tudatlanságával is hivalkodik. Szerinte úgy időre, mint értékre nézve a műköltészet az első s azt csak suttyomban követi a népköltészet. Mert az ellenkező, „hibás értékelést cáfolta meg — úgymond — a modern tudomány, kimutatván, hogy minden téren a forma az első, s ezt csak követi a formátlan anyag”. Hát ilyen csodabogárról legfőljebb az állattan írhatna, ha meg zöldségnek veszem, akkor a növénytan, ám ezek a tudományok bármennyire „modernekek” legyenek is, ismereteink szerint nem foglalkoznak a népköltészetrel. Hogy értékre nézve vajjon a mű-költészet, vagy népköltészet nyom-e többet a latban, annak bárminő irányban való eldöntése, sőt annak megkísérlése is badarság, már ami a művészi önértéket illeti. Tiszta értékükben költői műveket is lehetetlenség összemérnünk, hogy tehetnők hát ezt költészetekkel? Még badarabbnak tűnik föl ez a kísérlet az adott esetben, amikor népköltészetéről és műköltészetéről, mint ugyanannak a nemzetnek „két költészetéről” esik botlató gondolat. Egy nemzetnek csak egy költészete van és a műérték szempontjából különben is közömbös, hogy a csodálatos tökélyű Odysseiát vajjon egy Homéros nevezetű egyénnek köszönhetjük-e, vagy a barangoló kobzosok százainak. Tény az, hogy egymagában egyetlen műköltő sem lehet versenyre a népköltészetrel, amely értékes mozzanatainak egyetemében a tiszta valóságra való tiszta eszmélet páratlan teljességét éri el, hiszen az élet különbözőneműek folyamatossága, márpedig a népköltészet nem szakad meg egy ember életével. Különböző nemű alkotásai pedig oly nagy számmal valók, hogy elvileg nem

is, de szemléletileg átmennek egymásba, olyaképpen, mint az egyes költemény egyes mozzanatai. A folyamatosság tehát nemcsak az idő vonalában, külsőleg, hanem belsőleg is fölfedezhető. A műköltészetre ugyanezt mondhatjuk. Hézagai nagyobbak belsőleg és folyamatossága szakadozottabb külsőleg. De másként áll mintjárt a dolog, ha a műköltészetet nem választjuk el a népitől, hanem egységesnek tekintjük őket, aminthogy egyik is, valóságosan. Mert jó művekről szólván, azoknak formája az egyetemes hasonmása s így kevesebb is bennük a személyi egyéniség. Így pl. Balassa, Csokonai, Arany, Petőfi, Ady a népköltészettel szemben sokkal kevésbé egyéniek, mint egymással szemben. Ez természetes, — a műköltő is a nyelvből alkot eszméletesebb nyelvet. A különbség pedig nem a népköltők ismeretlen voltában áll, mert ugyanannak a népkölteménynek ismert változatai arra mutatnak, hogy a legegyszerűbb népdalt is több ember, több személyi forma alkotja egésszé, azaz voltaképpen akkor készül el, amikor minőségével már közelébe kerül az egyetemesnek. Erre utal az is, hogy a legkülönbözőbb érzelmi és gondolati verőfényű vagy párazatú népi költemények egyugyanazon szellemi tájék légkörét adják. Ez a szellemi tájék éppen a nemzet, a maga egyetemességében. Összemérni tiszta értékében a népi s a műköltészetet, a gondolkodás ijesztő hiányára vall, noha *idegen nézőpontból* természetesen megtehetjük s akkor valamilyen nietzschei fölfogás a műköltészetet kedvesebbnek vélheti. Azonban mindenki, akit szemléletében akár a nemzeti törekvés mozgat, akár a társadalmi elv és közösségi eszme, avagy felebaráti szeretet vezet, az a népballadák elnyomott dünyögőinek nyújtja a virágot. Még általában, a közművelődés szempontjából is fontosabb a népköltészet, mint amely a legszélesebb rétegeket áldja meg a szemlélet mélyebbítésével.

A Méltóságos Szemle azt is tételként állítja, hogy a műköltészet megelőzi időben a népköltészetet és szerinte „ennek ellenkezőjét köztudomásúan a romantika (!) akarta magyarázni”. Mert (okoltatik lángészi bölcsélettel) „a nép — mint Naumann írja — nem produkál, hanem csak reprodukál”. Ez egyszerűen nem igaz. Naumann ezt sem a nagyobbik (Deutsche Volkskunde), sem a kisebbik (Zur d. Volksk.) művében nem állítja. Ő élesen megkülönbözteti a „gesunkenes Kulturguttól” a „primitive Gemeinschaftskultur”, amely utóbbi a nép eredetien alkotó tevékenysége. De a M. Szemle cikkezője, hogy legalább én ne ferdítsek, alátámasztja mondókáját azzal a mélységes belátással is, hogy „A XVIII. századbeli német paraszt V. Károly szakállát viselte, a XIX. századi már Nagy Frigyes mintájára borotválkozott, mint ahogy Ferenc József és Kossuth szakállviselete ma is divatozik a parasztság körében.

A nemesség olvasmányai pedig azért lesznek népkönyvekké, mert a nép öröklí (!) az uraság ízlését és fogékonyságát (!). Anyagáról *ugyanis* nem ön maga gondoskodik, hanem minden falatot az „urak” asztaláról kap.”

Borotváljuk csak le ennek a néhány sornak királyi szakállát, kitűnik, hogy minden egyes mondata az alapállításnak pusztá változata, amely maga is megokolásra szorul, mégpedig ugyanarra a megokolásra, amelyre az alapállítás, és amelyet pótolni vél. Tehát nem gondolkodásról adnak számot az idézett tételek, hanem tehetetlenségről s még ha volna érvényességük, az is veszendőbe menne az elme számára, hiszen a gondolkozástani-következtetési formákat éppúgy nélkülözik, mint népünk télvíz idején a tisztességes táplálékot. Csodálatos dolog hogy a tudományos igényű M. Szemle eszmevivője Naumann gondolatait csak azzal az alapos-sággal próbálja rámérni a magyar viszonyokra, hogy a Kossuth-szakáll még ma is divatozik parasztságunk körében; bár parasztságunk körében azelőtt sem volt annyira elterjedt, hogy „divatozásról” szólni lehessen. A parasztságot cikkezünk összetéveszti a kispolgársággal meg a diáksággal és — egynehány paraszttal, különös-képpen ami a Ferenc-József szakállt illeti, amelyet csupán altisztek viseltek, de a nép többségére igazán nem mondhatjuk, hogy bajlódott volna vele. Ám azonfölül is, a kossuthi stb. szakállvisélet csak tiszteletet jelent, mégpedig *lelki* vonatkozásban s belőle a szellemnek oly lényeges formájára következtetni, aminő a költészet, képzettelen fölületesség. Ismétlem, maga a nemzet a forma, eszméletünk számára a műköltők is a nemzeti formán keresztül válnak hozzáférhetőkké. Ez a forma egyetemes mivoltában azért valósul épp a népköltészetben, mivel azon, mondhatjuk az egész nép (nemzetiségi etnosz) munkálkodik és jóllehet lelki tartalmával nem kifejezője a nép minden egyes fiának, szellemi formájáról ugyanezt nem állíthatjuk. Minden rendű remekírónk rokonsága éppen a népköltészet közbeiktatásával mutatható ki kellőképpen, aminthogy a különböző mesterek festette azonos tárgyú művek maradéktalanul a festett tárgyban kapcsolódnak. A népköltészet valóban nem egyénire, hanem lehetőleg tökéletes formára tör, amin még a M. Szemle éleselméjű tudósa se értse a tribrachisok és spondeusok ötletes változatát. De hát mi is az az egyéni? A személyi változathoz kötött, a múltó, a tökéletlen, a hibás, Aristoteles nem volt egyéni, ellentétben a M. Szemle gondolkodójával. A műköltőt egyéni mivolta semmiképpen sem teszi értékessé. Azzá csak ott válik, ahol az egyetemesbe kapcsolódik, vagyis ha alkotáskor benne egyéni mivolta mellett a közösségi egyetemes is mozdul. A népköltő például nem egyénkednék „nyúlós zsák” nyúlós képzetével, —

Babits Mihály raktárából hiába iparkodik azt a M. Szemle lángelméje fürtös fejünkre húzni. Hogy van mégis egyetemes igényű nem népi költemény, annak az ad lehetőséget, hogy míg a népdal szájról-szájra szállván alakul ki egészen, tehát változó minőségek közös mozzanatai alkotják, addig a jó műköltőben a változó minőségek közös mozzanata a költő kultúrájánál fogva már feldolgozottan van jelen, feltéve, hogy kultúrája valóban tárgyi kultúra. Egyenesen sületlenség olyasmit állítani, hogy „a nép — mint Naumann írja (ami nem igaz) — nem produkál, hanem csak reprodukál.” A nép, természetesen, nem csupán alkot, hanem másol is, amit azonban mindenkiről egyaránt elmondhatunk. Csak az Atyaúrsten homlokából pattanhat ki valami teljes fegyverzetben, embertől ilyen ki nem telhetik. Hogy tehát, mint mindenki, a nép is fölhasználja, amit *a maga módján* tanul, arra kár szót vesztegetni. A tanulás maga kiválasztás és minthogy a nép szellemi folyamatába intézmények ténylegesen és irányítóan alig-alig szólanak bele, a nép azokat az ismereteket és módokat választja ki, amelyek *teljes eszméleti tartamának* (Bergson), azaz jelenben sűrülő legmélyebb múltjának és eleven lényegének már eleve megfelelnek. Még tagadni is bősztító azt a barbár hordai állítást, hogy „a nép anyagáról *ugyanis* nem önmaga gondoskodik, hanem minden feladatot az »urak« asztaláról kap”. Mert hogy a csudába írhatta volna Csokonai, hogy „Csonka panaszaim — a lág alkonyodást sírni siettetik” — ha ehhez a másfél sorhoz sem lettek volna meg a — szavai? A Mélységes Szemle tudós cikkezője talán úgy véli, hogy kezdetben nem az ige, hanem az Akadémia vala, amelynek tagjai összeültek, hogy Csokonai és minden költő számára formálható anyagul megalkossák a semmiből, hogy többet ne mondjak, az egyes szavakat? De hiszen, bármennyire valószínűnek látszik is ez, mégis képtelenség, mert vita nélkül nem megy az ilyesmi, az pedig szavak nélkül meg nem eshetik! Mint-hogy pedig a meglétében újból anyaggá váló nyelvet valóságosan a nép teremtette, azt kapjuk eredményül, hogy még a népköltészet alapanyagát is a nép szolgáltatja. Méltóztassék, vagy kegyeskedjék egy kicsit körülnézni és belátni, hogy a nép nyelve ma is mennyivel színesebb, gazdagabb az úgynevezett irodalmi nyelvénél, amely amannak csupán egyszerűsített és részben tönkretett változata. François de Malherbe, aki kétszáz esztendőn át irányítója egy szigorúan megkötött, *értelmi* költői iskolának és az egész francia költészetnek, tételként állította, hogy csak a nemzet mélyéről, népi forrásból szabad az írónak merítenie. „Quand on lui demandaît son avis de quelque mot français, il renvoyait ordinairement aux crocheteurs du Port au foin et disait que c'était ses maîtres pour le langage” — jóllehet minden tájszólást üldözött. Ám elegendő, ha

nyugati kultúrával hivatkozott sajtónkat vakarjuk meg, kiderül, hogy parasztságunktól való távolállása folytán, igazán nem tud nem színesen, hanem tisztességesen sem magyarul. Tehát ha népi eredetű a nyelv, akkor a költészet általában, s így a műköltészet is az.

A magyar népköltészet elsőbbségét különben történelmi tények is igazolják. Ha irodalmunk nem, hát költészetünk volt a nyelvemlékek előtti és alatti korban is, amelyet azonban minden lehető módon üldöztek. Így hiába mondják a kultúra fellegvárainak a kolostorokat és monostorokat, azok ép oly kíméletlenül le-lecsapó hadjáratot folytattak legegyetemesebb, mert az egész magyarság alkotta kultúránk ellen, mint a valóságos fellegvárak uraságai. Az akkori és a későbbi gyatra irodalom nemhogy táplálta volna népünk szellemét, hanem annak egyenesen megfojtására törekedett, amikor a kereszténységtől még mindig idegen népünk költészetét s a virágénekeket tűzzel-vassal pusztította és az erkölcstelenség bélyegét sütötte dalosaira. Nem a kolostorokon múlt, hogy ez a kultúra, azaz nemzetrombolás nem egészen sikerült, de nemzetünk szellemének formáján, erején, amely mikor bilincseit meglazította a reformáció, egész nagyságában bizsergetően kinyújtózott. Az egész reformáció nem vallási, hanem valóságosan és pusztán nemzeti ügy volt, — erre mutat az, hogy pár esztendő alatt meghódította nemzetünket. A katolikus papság pusztulásával megmagyaroznunk lehetetlen ezt a páratlan szellemi diadalt, mert honnan termettek egyszerűen a protestáns papok, amilyenek azelőtt egyáltalában nem forgolódtak a világban? Nem vallási forradalom volt ez nálunk, hanem a magyar szellem forradalma, hiszen a vallási lényeket, amin a vallási cívódás megfordult, népünk nem is értette — ő csak annyit értett, hogy ime, vannak, akik az Ő édes nyelvén szólnak hozzá. És ez életbevágóan fontos volt. Mindezt pedig csak alátámasztja az, hogy amikor a katolikus papság is részt vett, de magyarul, a küzdelemben, akkor sokakat visszahódított. A lényeg a magyarság volt és nem a vallási reformáció. Ez pedig éppen a népben munkálkodó és az akkori kultúrreégektől mellőzött magyar szellem talpraállását jelenti, azzal együtt, hogy éppen a nép erejének nyomására kellett a katolikus papságnak, mint kultúrretegnek a magyar szellemhez idomulnia, nem pedig megfordítva. Igaz, hogy a kultúrreteg miséi valóban szolgáltattak népünknek anyagot. Így lett a „vobiscum” szóból — ige: „bóbiskolni” — a „gesunkenes Kulturgut” magyar elméletének dicsőségére. De a szorosabban vett költészet is a nép elsőbbségét igazolja. Balassa Bálint nagymíveltségű ember volt s ha első munkáját németből fordította is, de későbbi fordításai sem

jelentenek egyebet, minthogy idegen mintái pusztán ösztönzésül szolgáltak számára. Ezt kell mondania mindenkinek, aki a vers fordíthatóságán elmélkedik, különös tekintettel Balassa Bálint korára és a magyarnyelvi szellemű idomra. Balassa költészete annyiféle „hatást” hordoz és minőségben, szellemben, belső formában mégis annyira egy, hogy muszáj lett légyen előtte magyar forma, amelynek ő csak többé-kevésbé tudatos képviselője. Ez a forma ismereteink szerint csakis népköltészet lehet. Csáti Demeter formája is erre utal, (Az Csekén ők csekének stb.) noha Csáti nem is volt művész és ámbátor Pannóniai énekének mondandóját úgy szedte is össze. Balassa maga akkor nagyságos, amikor a népköltészet édes magoslatairól tekint szerte (Hogy Júliára találja, így köszöne néki) és nem akkor, amikor jóllehet kényszerűségből, idegen műveltségéhez folyamodván Credulusszá változik. Tessék csak forgatni egy kissé, de értelmesen. Ám nyugati példára is mutathatok, ha már a nyugati kultúra jobban igézi a Művelt Szemle szeles vajákosát. A mai francia költészet formájának létet nem a latin remekírók adtak, hanem a római légiók és kereskedők népdalai. Ők vetették el először, legalább is a latin nyugaton, az életükhöz nem vágó időmértéket, ők éltek először a rímmel, hiszen nem akartak ők akadémiák tagjai lenni, csupán saját szellemük formájáért dalolgattak, azt pedig kötni kell, ők meg nem is voltak oly ügyesek, hogy ezt asklepiadesi szakaszokban cselekedjék. Legalább a szakaszokra való beosztást utánozhatták volna. De ezt sem tették, csak később, csak akkor alkottak szakaszokban, amikor azt már a saját formájuk kívánta, hasonlóan a magyar költészet szakaszos formájának kialakulásához. A magyar lírai szakasz ugyan tökéletesebb, nagyrészt minden szakasz újfent és másunnan kezdi a verset, tagoltsága tehát nem folyamati, hanem minőségi, nem lánc, hanem dió, amelynek bármelyik gerezdjét vegyük is, az egésznek a kellős közepére lyukadunk. Természetesen, láncszerű magyar népi versek is akadtak bővíben.

A M. Szemle azzal válaszolhatna, hogy, noha errenézve adataink nincsenek, lehetséges, hogy a román nyelvi költői forma kölcsönforma, amely a lovagság közvetítésével jutott el az araboktól nyugatra. Erre előre megfelelek azzal, hogy ennek a kérdésnek vizsgálatába nem bocsátkozom, mert hiszen itt a magyar népköltészetéről van szó, — ha mi a magyar parasztságról és a magyar nemzetről beszélünk, amelynek élettörténete és szellemtörténete merőben más, mint a többi nemzeteké. Naumann a maga munkáját nem Allgemeine, hanem *Deutsche* Volkskundenak nevezi — ne tessék egy német valósággal dolgozó művet a magyar valóságra rákényszeríteni. Ez a cikk éppen kirívó példája tételünk igaz-

ságának: szellemi intézményeink nem magyar intézmények, a magyarsággal szemben értetlenül állnak, idegen kultúra eltorzult délibábképei. A szerencsétlen M. Szemle érvelt volna inkább azzal, hogy a Cserebogár, sárga cserebogár, meg a Vásárhelyi Daloskönyv legtöbb darabja nem népi eredetű költemény, holott jóideig ezt hitték felőlük. De persze, ez semmit sem bizonyít. Elegendő anyagot összehajkurászni és feldolgozni, *magyar* Naumann módjára kiállani pedig bajos és fáradságos dolog s amellett nem valószínű, hogy a gesunkenes Kulturgutról oly mértékben lehessen beszélni népünkkel kapcsolatosan, amint azt Naumann tehette. Nosza hát, amint a német barokkal igyekeztünk fejbeverni a magyar kultúrát, iparkodjunk hamarjában odadörgölni a szemünk közé, hogy lám, ezer esztendőn át csak ránk, labancokra volt szükség, hiszen a magyar szellemiség csak az úri asztalok hulladéka. Ez a mohóság persze nem veszi észre, amit éppen Naumann hangsúlyoz, hogy a nép csak akkor vesz át valamit, amikor az már gazdátlanra, a létrehozó kultúrréteg számára értéktelenné válik. Átvévén azonban új értékkel telíti, lebecsülni tehát még az átvett formákon munkálkodó népi erőket sem lehet. Lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy városban szolgáló parasztlányok operettdalokat énekelnek és visznek falujukba — nincs kizárva, hogy ezekből majdan népdalok lesznek. De ha olyan dalokká válnak, amilyenek valószínű népdalaink, akkor különösképen csodálnunk kell azt az erőt, amely ebből a szemétből tiszta értékeket tud alkotni.

Azzal is okol a M. Szemle tudománya, hogy „*éppen azért másodrendű az emberi költészet és gondolat történetében a népköltészet, mert a primitív lélek formáló, azaz átformáló ereje kizárólag az asszociációban (!) rejtőzik s a reflexió, vagyis a rend és anyag fölötti uralom letéteményese egyáltalán nem jut szerephez. Az asszociatív képesség pedig minden primitív emberben ugyanazokat a rendesen növényekhez és állatokhoz kötött képviszonylatokat hozza létre*”. Hogy „primitív lelken” itt mit értsek, arról sejtelmem sincsen. Hacsak azt ne, amit Szeberényi L. Zs. könyvében (Parasztok a világháború után) olvasok a paraszti lélek nagyszerűségéről. Íme: a diktatúra idején sok helyütt a volt uraságot választották intézőül. Egyik ilyen gyűléskor az új intéző (a volt földesúr) rimázkodott, hogy adjanak neki négy liter tejet. Tanakodtak s az egyik lázadó béres közbeszólt: hát jó, nem bánom, adjatok neki, pedig ő, amikor úr volt, nékem és nagy családomnak, bármennyire könyörögtem is, egy liternél többet nem adott . . . Azzal vagdalkozni pedig, hogy a „primitív lélek formáló, azaz átformáló ereje kizárólag az asszociációban rejtőzik,” kész szellemi öngyilkosság. Az „él”, „szem”, „fej” szavakat úgynevezett „primitív lelkek” alkották, mégpedig

sokkal varázslatosabb ihlettel, semmint aminő a képzetársítás, amellyel létrejöttüket magyarázni különben is lehetetlen. A „reflexiora” való hivatkozása pedig oly bunkó, amely forgatója kobakjára sújt végérvényesen és csattanóan, hiszen ami a műalkotásban reflexió, az éppen a mű rovására az : a mű értékét nemhogy emelné, hanem erősen csökkenti. A reflexio az értelem dolga, a mű pedig a cselekvő szemléleté s ezek a szellemnek lényegileg eltérő mozzanatai.

A Mértvan Szemle két nyelvtani hibában leledző népi verssort idéz annak okolása gyanánt, hogy a népköltészet képzetkapcsolása, bizonyára az idegen szó kedvéért, mechanikus. Azt mondja, hogy „a képzetkapcsolás mechanikus lefolyásából ered az a sok értelmetlenség is”. Nos, hogy az értelmetlenség nem éppen „mechanikus képzetkapcsolásból ered”, arra a szőnyegen forgó cikkirő valóban értelmetlen sorait idézhetem. Tessék : „A népköltészet e legrégebbi darabjai azért értékesebbek az új anyagnál, mert az őket létrehozó kultúrrétegek még közvetlen közelében vannak”. De hát miért is keressük értelmet annál a gondolkodónál, aki szerint „a mechanikus képzetkapcsoláson” kívül „talán a paraszt által igen jól ismert és számára folytonosan hallható evangéliumok ritmikus prózája is kifejleszt a népben bizonyos készséget a felülről örökölt dalok átalakítására”, mert a „széténeklés főoka nem a feltételezett, de senki által sem észlelt »néplélek«, amelynek racionális megnyilatkozásait egyetlen lélektani élmény pótolja !” De mélységesebbet is rikkant szerzőnk a vak világba : „a nép költészete magában többé nem kultúrérték, mert csak feldolgozóján keresztül tud hatni”. Nem értem, nem érted, nem érti, mert semmiképen sem fogható föl, hogy a Kőműves Kelement mért kellene újból feldolgozni, hogy épp a cikkíróra hasson, hogy az ő számára is érték legyen.

Istenem, Istenem, áraszd meg a vizet,
Hadd vigyen el engem apám kapujára,
Apám kapujáról anyám asztalára,
Hadd tudják meg ők is, kinek adtak engem.

Cifra katonának, nagy hegyi tolvajnak,
Ki most is odavan keresztutállani ;
Keresztutállani, embert legyilkolni.
Egy pénzért, kettőért, nem szán vért ontani.

Tájékozatlan vagyok az irányban is, hogy ez a vers, avagy, hogy *Elment a rózsám Amerikába*, de bármelyik is, miért felülről örökölt dálnak az evangéliumok ritmikus prózája által kifejlesztett készséggel való átalakítása? És általában, hol, kinél találunk olyan

versekre, aminő a *Júlia szép lány*, vagy olyan minden expresszionizmussal vetélkedő, mégis világos, tiszta és minden átdolgozás nélkül is „kultúrértéket” jelentő, mélységesen, megrázóan, „ható” dalra, aminő ez az idézet? És ilyen, urak asztaláról hullajtott formára — hiszen ezt a dalt vízbefult, öngyilkos parasztasszony éneklí keserűen!

Még egy csodálatos mondatot idézek. „Az egyéniség *eltávolodását*, közösségből, stílusból és iskolából való kiemelkedését pedig egyedül a hozzáigazodás, a minták követése biztosítja.” Aztán ezt a mondatot méltóztassék ám összevetni az eddig szólottakkal is!

Nem is a cikk a fontos, hanem hogy a M. Szemle közölte. Hogy ahányszor dobbant, annyiszor villan a lóláb. A paraszt, az valami utolsó teremtmény, nem tagja a M. Szemle Baráti Társaságának; noha, ezt a cikk emeli ki, „józan maradisága” dicséretreméltó. Le kell hát hasogatni szellemtörténeti bárdokkal orrát, fülét, nehogy megorrontson valamilyen puszkaporszagot, nehogy fölfüleljen valamilyen dörgésre. Nehogy kiegyenesedjék, hiszen teste görbe, mint kaszája.

*

Hangom, jól tudom, hogy a fölháborodásé, ami elvek vitattában megesik ugyan, ám szokatlan. De a szóban forgó cikkel még így is komolyabban foglalkoztam, semmint megérdemelné. Föl nem foghatom, hogy Gombocz, Hóman, Szekfű pl., akik elvégre kiváló, komoly tudósok, hogyan fedezhetik saját munkájukhoz méltó nevükkel ezt a nem tudom micsoda dolgozatot. Világnézetek civódásához világnézet is illik, hogy legyen, de tartalomban kapkodás, tárgyi ismeret hiánya, fogalmak puszta összetévesztése, szellemi osztályok, ténytudományi és értékelméleti szempontok kásaként való hebehurgya, összekavarása és rotyogása világnézetként, talán mégsem jöhet számításba.

A szerkesztői jegyzet teszi némileg mégis érthetővé a cikk megjelentét. Eszerint a M. Szemle hanyatt-homlok iparkodik megóvni ifjúságunkat a nevetséges szocializmustól — tehát lepocskondiázza a népköltészetet, úgy, hogy attól koldul. A „nevetséges szocializmus” igen bajos fogalmi kapcsolat, meg is oldom akként, hogy a nevetségéstől óvakodjék a Méltóságos Szemle, a szocializmusra pedig majd figyelmesen és népünk jövőjét nyitogató szeretettel vigyázunk mi magunk.

(Új Magyar Föld, 1930. január—március.)

17. NAGY LAJOS: LECKE

(Novellák. Építők Könyvtára. Budapest, 1930, 1–50 P.)

Novellák a szó és a műfaj eredeti értelmében. Külsőre, belsőre újdonságok, eredeti összetételek, leleményes kidolgozások és ami ezzel természetszerűen összefügg, az anyagnak, az általános embernek és társadalmának önálló minősítései. Önállóságuk azonban nem érinti szocialista mivoltukat, mindössze annyit jelent, hogy Nagy Lajosnak nem csupán az értelme mozog a szocializmus gondolatkörében, amint az művében kitetszik, hanem a fogalmakkal nem irányítható művészség is úgy szabja meg benne tevékenysége irányát, hogy a szocializmus ennek inkább utólagos tudatosítása. Másfelől meg önállósága nem jelent többet annál, minthogy író társaitól különül el. Mert szemlélete nem egyéni, hanem egyetemes, vagyis voltaképpen Nagy Lajos módjára kéne szemlélődnünk, ha adnánk valamit a tárgyilagosságra.

E művészet tárgyiassága, noha semmi köze az új német „Sachlichkeit”-hez, szembeszökő. Anyagának porcikái száraz adalékok, igéi színtelenek, jelzői majdnem mindenütt elemzők, úgyhogy mondatai külön-külön a leghétköznapibbak. Azonban egymás utáni kapcsolódásuk végtelenül izgalmassá teszi az egészet. Motívumai annyira egyszerűek és puszta, önmagukban állóak, hogy sem nem közhelyek, sem nem szólamok, még csak nem is Nagy Lajos egyéni megfigyelései. De amikor az egyik motívum átadja helyét másikának, a szatíra és a keserűség olyan színjátékát látjuk, hogy nevetni és bánkódni egyaránt elfelejtkezünk, egyetemesnek vélt hagyományos kategóriákat finom fokozással tesz valóban egyetemessé, amikor persze kiviláglik ürességük és nevetségessé válnak azzal az eszmével együtt, amelynek képviselői. „Napirend” című novellája így kezdődik:

„1927. október 19., szerda. (Bruno Schwarzkopf, az önműködő akasztófa feltalálója, született 1845-ben. Áldás poraira.) Róm. kath.: Péter. Prot.: Lucius. Ógörög — október 6 —: Tamás. Izr. — aaj 23 Szimh. tho. Buddhista: Cso cso. Dugóhúzóimádók: Pilili. A Nap kél 6 óra 23 perckor. Nyugszik 17 óra 7 perckor. Munkás kél 6 óra 5 perckor. Hivatalnok kél 7 óra 36 perckor. Nagyságos úr kél 10 óra 16 perckor. A kapitalizmus élődije kél du. 5 óra 7 perckor. Mucuska kél du. 5 óra 7 perckor. A Hold kél 6 óra 51 perckor. A Hold nyugszik reggel 5 óra 2 perckor. Költő sunyít a Holdra éjjel 12-kor. Ebből valami esztétikai szépség jön ki. »Ni hold!« — csodálkozik a költő. Ír. Kisasszony olvassa a verset. Cseléd mos”.

E sorokban még az olyan szólamszerű kifejezés is, mint „a kapitalizmus elősdije” a motívumok értékváltása révén tárgyi megjelöléssé válik. Szimultanizmusnak nem mondható, mert nem egyidejű, hanem részben ellentétes dolgokat köt egybe, részben pedig a polgári szemlélet által külön csoportokba osztályozott tényeket és mozzanatokot foglalja egységbe.

A kritikusknak az a dolga, hogy fogalmat adjon a műről. Ám Nagy Lajos könyvéről bajos fogalmat adni így röviden, mert találékonysága kifogyhatatlan. Aki a művészetben nem a szellem anyagformáló teremtő erejét csodálja, hanem érzelmeket keres, Nagy Lajos könyvét az sem teszi le elégedetlenül. Csak képes legyen arra, hogy egyik szemével sírjon, a másikkal nevessen, mert ha a novella elején nevetethetnékje támadt is, a végén szívdobogást kap. Persze nem mindenütt. A vezető írásban nyoma sincs az akasztófahumoroknak — Beöthyvel szólván tragikus fensége nyűgözi le az olvasót. A *Jeremiáda* is a Bibliára, Jób könyvére emlékeztet, a különbség mégis néhány ezer év mélysége: kozmikus hasonlatok nélkül kelti hatását egy kishivatalnok rengeteg apró bajának seregszámlájával. A *Disznóképű*, a tözsér aprólékosan epikus arcképe, a mozzanatok legfinomabb kifejlésével. Utána a *Harag*, a túldolgoztatott gépkocsis feleségére támadó dühe s az úr előtt való hirtelen megjuházása — kompozíciója kissé elcsúszott, de legalább is lírai. A *Razzia* szintén korlátolt kategóriák egyetemessé való kiszélesítése. Gonosztevőkre, notórius munkakerülőkre és „züllött életet élő nőkre” szoktak razziázni, nos Nagy Lajos tart egy ilyen razziát, — összefogdostatja az Előkelők Klubjának tagját, mint notórius munkakerület, az ifjú és szép művésznőt, mint titkos prostituáltat, az újságíró, a csendéletfestőt, mint szélhámosokat, a „márkit”, a szelvényíró, — akik tehát beletartoznak abba a hivatalos kategóriába, amely a társadalomra veszedelmes. Legkevesebb eredetiségről a *Kastély* című novella tanúskodik, jóllehet témája maga új, kidolgozása és fejlesztése azonban szokottabb. A *Tanya* gyönyörű tájkép, csak éppen, hogy lakói, a két béres család, minden kizsákmányoltságukkal együtt nem rózsabokrok között, hanem a társadalom soraiban állanak. A kötet utolsó darabja, a *Január* szerkezetében a *Napirendhez* kapcsolódik, bár emelkedése romantikus és lelkes, magasra törő.

A kötet úgy külső, mint belső értékeire nézve kiváló. Történeti helyét kijelölni nehéz, ősei nincsenek. Mégis, ha figyelemmel kísérjük a három utolsó nemzedék életformáját, magyar viszonylatban uralkodó társadalmi kérdéseit, úgy tűnik fel, hogy Mikszáth Kálmánhoz és Móricz Zsigmondhoz kapcsolódik, noha nem folytatója egyiknek sem.

(Kritika, 1930. május 18—25.)

18. ASZLÁNYI KÁROLY: PÉNZ A LÁTÓHATÁRON

(Regény. Génius, Budapest, 4.80 P.)

Rokonszenves együgyű ökölvívó bajnok és minden beképzelt hisztériája, ártatlan körmönfonsága ellenére, ostobácska újságíró szerelmi regénye alakul ki a szereplők összeszűrt naplójából. Kevés természetesség, amit könnyed szellemesség feledtet; sok bonyodalom, amely kecses derűvel bontakozik. Képzelt Amerika képviselőivel a regény tehát a szellem bájos játéka volna, ha ez az Amerika nem volna mégis valóságos, t. i. az európaiak álmodozásában. Így azonban az írás minden mulatságos mivoltával együtt szatírává válik, ami a regény egyes ütemeiből is kitészik mindenütt, ahol Aszlányi maga is beleszól. Motívumai rejtve fejlődnek, utólag eszmélünk rá, hogy a tűzijáték közepette valóságos ágyú dörgött. Fordulatai így élesek, noha úgy elő vannak készítve, hogy az előzményeknek s a képzelt szereplők képzelt jellemének természetes fejleményei. Ugyanaz a mozzanat minden fejezetben más szint és magasságot kap, ami rendben van, hiszen különböző szereplők különböző viszonylatát jelzi, de egyben világot vet azokra a közös számárságokra is, amelyek ezt a világot oly előszeretettel képzeltetik el a kismemberekkel. Stílusa mindennek a megfelelője. Hasonlatok nélkül is csillámlik, mondatai bogozásában ötletes, friss és leleményes. Rövid megjegyzései maguk is apró szokások karikatúrái. Tréfái, szellemessége, elméssége sokban hasonlítanak Herczeg Ferenc szövééséhez, de Aszlányi közvetlenebb és líraibb. Aszlányi harmatba mártott tollal ír, igaz, ez a harmat angolszász park pázsitjára hullott és egy kevés franciás parfümmel illatozik. A regény utolsó negyede igen megrovandó, fölösleges, mese és cselekmény kerek befejezte után érthetetlen, hogy miféle szerepet játszana, ha tudna játszani. Mint minden, ami fölösleges, csúfít. Márványra csapott malter.

(Kritika, 1930. május 18–25)

19. FORRÁS A SIVATAGBAN

„*Panorama de la Littérature Hongroise*”*

1. A mai magyar irodalom képe franciául. Tájékoztató külföldi honosok számára, gyanútlan idegenek tréfacsínáló vezetője, — magyarul meg sem íródhatnék, magyarul el sem olvasódnék. Hiszen aki efféle irodalomtörténeti beszámolót vesz kezébe, az bizonyosan szereti a frást, ismeri az irodalmat úgy, ahogyan az hat,

* Par Hankiss et Juhász. Édition Kra. Paris, 1930. 350 old.

alkot és gyarapodik ; e könyv magyar ütemű forgatója tehát arra volna kíváncsi, hogy a külön-külön valóságos irányok közös értelmében leledzik ; az egyes ízlésbeli és világszemléleti csoportoktól elismert értékek hol és hogyan találkoznak ; honnan fejlenek azok a végső értékellentétek, amelyek oly határozott jelei a társadalmi ellentmondásoknak. Egyszerűen egyeztető összefoglalást váránk, mert — ismétlem — a különféleéseket az efféle beszámoló magyar olvasója már közvetlenül ismeri.

2. Dehát a könyv idegenek számára készült, felelik. Nos, éppen az idegenek követelhetik meg elsősorban, a mindent figyelembe vevő honi összefoglalást. Hiszen ők általánosan, tehát egyformán érdeklődnek *Csathó Kálmán* és *Nagy Lajos* iránt és valószínűleg becsapottnak érzik magukat, ha több lapban is szemükbe tűnik *Nagy Lajos* valamelyik nagyszerű novellája, azé a *Nagy Lajosé*, akiről e gondos mű egyáltalában nem vesz tudomást. Az is megeshetik, hogy *Csathót* ezek az idegenek fölmérhetetlen lángésznek fogják tartani, mert ha a *Nagy Lajos* féle tehetség a mi viszonyaink között említésre se méltó, akkor mi lehet az a *Csathó*, meg a *Szabolcska*, gondolják elképedéssel.

3. Összefoglalásban, általános tájékoztatóban egyéni véleménynek nincs helye. Különös nézetek kifejtésének meg van a maga módja. Tudják ezt a szerzők is, — ahol lehet, igyekeznek másokra hivatkozni. Nem is egyéni, hanem osztályszempontok irányítják átgondolt soraikat. *Hatvany Lajos* a sajátos magyar rendi osztályok ellenfelének mutatkozott, megteszik nosza tehetségtelennek. De osztályszempont nélkül éppen érthetetlen volna, hogy miért mutatnak komoly hozzáértést azoknál az íróknál, akik vagy nem veszedelmek ma már, minthogy szellemi életünkbe amúgy is teljesen föl szívódtak (*Petőfi*), vagy pedig meglehetősen közömbösek, ami a társadalmi állásfoglalást illeti (*Arany*), avagy mint *Ady* is, akinek munkássága elvi ellentmondásokkal teli, tehát minden elismerésre alkalmas, anélkül, hogy az osztályérdekeken csorba esnék.

4. A szerzők fölveszik, igen helyesen, a nyugati-keleti összeköttetésű magyar lelkiség irodalomtörténeti választóját elvből, de a gyakorlatban nem mindig alkalmazzák. Ám amikor fölmerül ez a kérdés, akkor is megelégszenek többnyire a mű tartalmából kitetsző törekvések megállapításával, holott 1. nyugatiság és keletiség nagyobbára a forma s a tartalom viszonyát jelzi a mi irodalmunkban ; 2. a nyugati-keleti kettősség a formán belül is föllelhető, mégpedig a szerkezet meg a stílus vonatkozásában. Persze nem mindegy, de a szóban forgó elv éppen ezért középponti választó. Megjegyzem még, hogy az ilyen lelki iránypárok fölvétele idegenben a munka egyszerűsítése végett történik, nálunk azonban a keresett

fogalmat inkább bonyolítja és mélyíti. Mindazonáltal nálunk szükségesebb, mert különösségünk magyarázója. Szerzőink azonban épp a bonyolítástól és elmélyítéstől próbálnak véle óvakodni és ezért fordítják figyelmüket a tartalomban foglalt törekvésekre, talán Jókai kivételével. Részleteik az előljáróban hangoztatott általános elvvel lázongva feleselnek.

5. E könyvet rövidlátó módon és az igazság rovására megvádolták zsidóellenességgel. Holott ilyesmiről beszélni sem lehet, mert az osztályszempontból kifogásolhatatlan zsidóság a jelentőségéhez képest megkapta a maga helyét*.

A többiek pedig semmivel sem rövidültek meg jobban a nem-zsidóknál. Másfelől meg *Vargha Gyuláról* sem szólnak bővebben, mint *Heltai Jenőről*, *Molnár Ferenc* pedig azért kap csak (mellesleg szólva meleg) tíz oldalt *Herceg Ferenc* tizenhatjával szemben, mert utóbbi a szórakoztatáson kívül egyéb igényekkel is föllép és a polgári rendnek nemcsak rokonlelkű szemlélője, mint Molnár, hanem egyben politikai oszlopa is. Jelenti azonfelül Herczeg — a szerzők szerint — azt a szemléletet is, amellyel fölszívódott nemzeti-ségek a magyarságra figyelnek. Természetesen itt is a rendi úri osztályokba szívódott nemzetiségeikről forog a szó. Mert hiszen a vitathatatlanul elsőrendű jelentőségű *Tömörkény István* is beolvadt nemzetiség, de nem az úri rendiségbe szívódott föl és mégcsak nem is a hivatalnoki rend körül settenkedik az adoma puha talpain, hanem a „vízenjárók és kétkézi munkások” ősi osztályát hallgatja a jegenyék szavában, a zsellérséget, a „célszerű szegény embereket” figyelni komoly lélekkel, a „népeket az ország használatában”. Ez a *Tömörkény István Móra* Ferencsel, az „Ének a Búzamezőkről” című, lélekre-eszméltre mélyen ható regény költőjével együtt csak jegyzetben szerepel, és ott ketten összevéve öt sorocskát kapnak, életrajzi adataikkal egyetemben. Lehetetlen hát észre nem venni e könyvben is azt a minden téren érvényesülő, hivatalos, úri módszert, amely a magyarság zömét, a három millió koldust, a paraszt-

* Felhívom itt, mert szorosan idetartozik, a figyelmet arra a család játékra, amely a zsidókérdés körül éppen a *polgári* zsidóság jóvoltából folyik. A zsidó tőke nagyszerűen kiegyezett a nem-zsidóval, a nagybirtokkal és annak állami szerkezetével. Érdekeik összenőttek. Amikor ezen az egységes osztályfronton bármilyen módon rés nyílik és támadási felület adódik, a zsidó tőke eszmevivői maguk teremtenek antiszemitizmust oda, ahol nincsen. Mert érdekeik egybeesvén az egységes osztályérdekkel, csak nyerhetnek azon, ha a lényeges és valóban fájdalmas pont elsikkad, hiszen a polgári zsidóságot sokkal alaposabban támadják azok, akik a polgári rendet támadják. Ez a könyv például „reakciós”. Nosza előugranak az uralkodó osztályhoz hű zsidók azzal, hogy újjé, mennyire reakciós, mert antiszemita!

ságot, még a munkásságot a magyar közösség szellemi folyamatából kitagadni próbálja.

6. Ha átmérő kifogásaim ilyen súlyosak, nem igen firtathatom a részleteket. Az eddigiiek tökéletesen megmagyarázzák, hogy *Tormay Cécile* miért nő óriásra, miért terebélyesedik *Móricz Zsigmond* fölé; hogy miért nézik *Lukács Györgyöt* levegőnek, amikor a páratlanul zavaros, elveket még elnagyolt vonalakban sem sejtető *Németi Lászlóra* nem röstellenek sorokat pazarolni. (*Lukács György* népbiztos volt, tehát jeltelen semmiség az ő világszinten magasértékű esztétikai-bölcseleti munkássága.) *Thomas Mann* írja *Lukács Györgyről Die Forderung des Tages* című könyvében: „Szigorú, tiszta és büszke szellemet tisztelik és csodálok erkölcsében; kritikai művei (A lélek és a formák; A regény elmélete stb.) kétségtelenül a legjelentősebbek közül valók, amelyek csak ezen a téren német nyelven az utóbbi évtizedekben megszülettek”. — Mi tudjuk, hogy ezek a művek magyarul íródtak és először magyarul láttak napvilágot. És, hogy miért válik kézen-közön elsőrangú gondolkodóvá az a *Babits Mihály*, aki egy *Írástudók Árulása* c. nem tudomminekhívjakot és hasonló tanulmányokat nagykezdbőbetűzött össze. (A derék *Babits* ragyogó túlértékelésébe az ember szeme különben is belekápázik. Ez ugyan nem a szerzők hibája, mert az elvtelen, csak benyomásokon, tehát egyszerű tudatelemeken alapuló műszemlélet jóvoltából *Babitsot* formaművésznek fogadta be a köztudat. De akkor meg minek egyénkednek *Gulyás Pál* esetében, irodalomtörténetben miért fedeznek föl eleven író, akit a „köztudat” nem ösmer s akire nézve a költői céhbeliéek közt is megoszlanak a — különben is csak föltételezett — vélemények?) — Az elmondottakhoz képest nem számít, hogy „Gyulát” „Jules”-nek írják, — hiszen hallottunk már *Albrecht-Béla* egyeztetéséről is. Mellesleg, — még a latin gyökerű, magyar neveket is értelmetlen dolog átfordítani, hiszen nincs meg a viszonyosság. Az olvasó tehermentesítése nem szempont, — ezen a címen a Bőjthét éppúgy írhatnák *Dupontnak*, mint *Julesnek* a *Gyulát*, *Eugène*-nek a *Jenőt*.

7. A szerzők tehetségét kétségbevonni nem lehet, de éppígy elvakultságukat sem. Összefoglaló mű írására nem alkalmasak, noha a hozzájuk hasonló, vagy közömbös társadalomszemléletű írókról okos és figyelemre méltó módon tudnának szólni, ha tárgyukkal megmaradnának a különváló egyéniség zárt, fiktív világában. Áll ez még akkor is, ha ellene vetik, hogy hiszen a századfordulón elhangzott *polgári* osztályütemeket nagyjából értően hallották. Értően és megértően, már amennyire a följáró rendiség megengedi — de azon innen aztán szellemi nagyothallók.

¶ Bokros irodalomtudományunk mellett ha irodalomtörténet-írásunk sivatag, ez a könyv akkor mégis forrásocska, noha bomlási termékektől mérges ; élnivaló lélek belőle nem ihatik.

(Kortárs, 1930. augusztus 25.)

20. IRODALOM ÉS SZOCIALIZMUS

*Művészetbölcseleti alapelemek**

Tisztelt Elvtársak!

Azt hiszem, mindnyájan tudjuk, mi a szocializmus, ki tudnók fejteni lényegében egyöntetűen. Azonban az irodalommal már bajok vannak, mert habár azt mondjuk róla, hogy nyelvi művészet ; vagyis az a művészet, amelynek anyaga a nyelv, ezzel még csak azt tudjuk róla, hogy mindenekelőtt a nyelv törvényeit kell figyelembe vennie. Mert hiszen minden művészetet kötnék anyagának a törvényei. Az irodalmat pedig annál is inkább, mert anyaga, a nyelv, már önmagában is emberi, társadalmi közösséget tartalmaz ; a közösségnek azzal a lelki kiállási módjával egyetemben, amellyel ez a közösség a világ viszonylatait fölfogja, tagadja, vagy elfogadja. Tehát a nyelv minőségéből adódik az irodalomnak nemzetiségi különös mozzanata és a közösséget jelentő nyelvi anyag törvényeinek értelmében kapják meg az egyes irodalmak nemzetiségi különös mivoltukat. Így más anyaggal dolgozik a német és más anyaggal a magyar irodalom. Különbözésük tehát nem lényegi, hiszen azonosak abban, hogy az anyagból irodalmat csináljanak, hanem csak annyi, hogy bizonyos fokig másfajta anyagot kell megmintázniuk. Az osztályirodalmakra ugyanez áll. Minden társadalmi rétegnek megvan a maga nyelve, sőt az egyes egyének is. Ez annyit tesz, hogy a társadalmi osztályok minősége szerint más lelki (művészi és érzelmi) tartalmú maga a szó is ; noha tárgyi-fogalmi mozzanata egyugyanaz, már amennyiben logikailag helytelennek nem bizonyul. Vagyis a különböző nyelvű versekben ugyanazt a fogalmi szerepet játsza a „Tisch”, „table”, „asztal” szó, mert mindhárom ugyanaz a fogalom ; azonban ugyanakkor eltérő művészi, irodalmi eredmény létrehozására alkalmasak, mert mindegyik más szó, más anyag. Ugyanígy a „burzsoá” fogalma egy és ugyanaz kell legyen logikailag mindenki számára. Azonban a „burzsoá” szó művészi alkalmazása más a proletár számára és

* (Budapesti szabadelőadásom szövege.)

más a burzsoá számára. Utóbbi valószínűleg még művészi létjogosultságát is megtagadja. Az ő fülében nem hangzik költemény gyanánt, mert nem tud proletárul és nem tud szocialistául; amint-hogy a francia idegentől is távoláll a magyar vers művészsége, ha nem tud magyarul.

Szocialisták lévén, alapelvünk értelmében tudjuk azt is, hogy a művészet minden körben más és más, sőt hogy egyes korszakokon belül is ellentétes művészeti irányzatok küzdenek egymás ellen, amelyek küzdelmükkel akaratlanul is a művészet általános haladását, avagy visszafejlődését szolgálják. Azonban észre kell vennünk, hogy ezek a korokat jelentő és korszakokon belüli művészeti irányzatok együtt teszik a művészetet, — azaz mindegyikben van egy a többivel lényegében közös mozzanat, ami miatt művészetnek hívjuk és elkülönítjük mindezeket az irányzatokat a nemművészettől. Tehát a művészetnek minden változása és ellentétes megnyilvánulása dacára van egy általános és állandó mozzanata, a művészség, — minthogy a társadalmi és történelmi életnek minden változása és belső ellentéte dacára van egy állandó mozzanata, maga a társadalmiság. És ezzel már a dialektikus felfogás mélysége előtt állunk. Mert ez csak úgy lehetséges, hogy: ami változik, az egyben állandó is. Magyarázatul szolgál, hogy változni csak az változhat, ami van; ami van, az pedig önmagával azonos. Álljunk meg kissé itt, álljunk meg az azonosság elvénél. „Minden dolog azonos önmagával”. Figyeljük meg, hogy ez a végső logikai alapelv csak csupán logikai alapelv, vagyis csak annyit jelent, hogy minden gondolati tárgyat annak kell elgondolnunk, ami. Ezért esik véle egybe a másik logikai alapelv, az ellentmondás elve. T. i. csak akkor gondolkodunk helyesen, logikusan, ha egyik állításunk nem mond ellent a másiknak. Ez a logika (!) alapelv tehát nincs ellentmondásban a mi alapbölcséleti alapelvünkkel, hogy t. i. a fejlődés ellentétekben történik, hogy a dolgok ellentéteket tartalmaznak. Sőt, ha ezt a logikai alapelvet, hogy minden dolog azonos önmagával, mint ítéletet, szintén dolognak tekintjük, a formai elemzés megint csak bennünket igazol. Mert kimondván, hogy minden dolog azonos önmagával, a dolgot két más dolog ellentétének összefüggéseként fogtuk föl: az azonosság meg a dologiság ellentétének összefüggéseként. Tehát amikor azt állítjuk, hogy ami változik, az egyben állandó is, nem mondunk ellent önmagunknak a logika szempontjából, hanem pusztán a dolog mélyén rejlő valóságos ellentétet emeljük a felszínre. *Állításunk nem formai, hanem tartalmi.* Így a valóság természetesen igazol bennünket. Mert az emberi történelem folyamán állandó a társadalmiság és éppen ez az állandó társadalmiság változik. Ugyis megközelíthetjük állításunkat, hogy ami változik, az hordozója a

változásnak. Tehát mint hordozó mindig ugyanaz marad, minthogy pedig a változást hordozza, egyben mindig más és más. Idézzük a természet logikáját, (nem a természettudományét!) — látjuk, hogy a fajok azért hasonulnak a környezethez, azért alakulnak át, mert meg akarnak maradni. És valóban, az élet bármennyit változik, bárhány alakot vett is föl, élet maradt. Mert ha a változó nem volna egyben változatlan is, akkor a változás eredménye nem változás, hanem megszűnés volna.

Mindezt előre meg kellett állapítanom, nehogy nem-dialektikusnak tűnjék föl első kérdésem, amely a következő: *mi a művészet?* Ezzel a bevezetéssel már a maga mélységében elkülönítettük kérdésünket minden polgári kérdés föltevésétől, mert hiszen a polgári műbölcselők is fölítették a kérdést szóról szóra úgy, hogy mi a művészet. Azonban más értelemmel tették föl, de mindenestre oly módon, hogy a dialektikus tartalma elsikkadt. Ebből azután rengeteg ostobaság keletkezett, amelyet *esztétika gyűjtőnévvel foglaltak össze*. Nem kell arra a sok páratlan badarságra és polgári maszlagra gondolnunk, amelyet a közelmúlt izmusai mutatnak és amelyek értelmében igen sűrűn megtagadták a szavaktól az értelmet, nem törődve azzal, hogy éppen a szó az egyetlen dolog, amelynek közvetlen és nemcsak teleologikus (céljában való) értelme van, mint például valamely szerszámnak, közvetlen és nemcsak metafizikai értelme, mint például az életnek. Nem kell ezekre az apró számarásokra gondolnunk, elég ha az ú.n. nagy rendszereket vesszük figyelembe. Ezeknek nagyobb része beleesik a lélektanosságba (pszichologizmusba) és a lélekkel magyarázza a művészetet, holott legföljebb a művészi alkotások ha szolgálhatnának a lélek magyarázatául. Igen ám, de mi ad felvilágosítást affelől, hogy mi a művészi alkotás? Jellemző, hogy minduntalan összevették a szépet a művészivel, holott egymáshoz semmi közük. Hiszen egyként szépek lehetnek a legkülönbözőbb dolgok: csendes füzesek, magas és alacsony leányok, lovak, egy könyvkiállítás, futballmérkőzés. Mert minden, ami formában való, az vagy tetszik, vagy nem tetszik. Tehát a műalkotás is vagy tetszik, vagy nem tetszik, mint bármi más, — azaz a szépség elméletével attól jutottunk a legtávolabb, amit meg akartunk közelíteni, t. i. attól, hogy mi a művészet. Keresték a művészet magyarázatát az élményben meg az érzelemben is. Holott minden, amivel csak találkozik az ember, élményt és érzelmet kelt benne, éppúgy, mint a székrekedés. Ez az érzelmes esztétika különösen elképpesztő. A mű mibenlétét az alkotást meg a szemléletet szükségképpen kísérő érzelmekből próbálja kihámozni, ami éppolyan badarság, mintha a másodfokú egyenlet mibenlétét az elgondolást szintén szükségképpen kísérő érzelmek-

ből és élményekkel akarnók megmagyarázni. Aki a másodfokú egyenlet elméletét megalkotta, annak valószínűleg jóleső érzést nyújtott a probléma megfejtése, gyönyörűsége telt munkájának eredményében, mintahogy bizonyosan boldog az a gyerek az iskolában, aki a másodfokú egyenletet, hogy ennél maradjak, szabatosan megoldja és levezeti. De hol az a hülye matematikus, aki úgy próbálná megértetni a gyerekekkel a másodfokú egyenletet, hogy azt állítaná, hogy a másodfokú egyenlet célja a gyönyörködtetés? Már pedig a művészetre vonatkozóan az általános felfogás, ezt tanítják az elemi iskolában éppúgy, mint az egyetemen. *Kautsky* is ezt találja föl a munkásoknak. A munkások pedig joggal kérdik, hogy hát minek a művészet, amikor mi éhezünk, vérzünk, szenvedünk. Hiszen ha a művészet célja a gyönyörködtetés, akkor ez a cél a polgári osztály gyönyörködtetése, akkor csak a burzsoá művészet lehetséges. Mert a munkásnak, különösen az öntudatosnak, a napi tíz-tizenkét órai robot után éppenhogy mozgalomra meg tanulásra marad ideje, de nem a gyönyörködésre. Az öntudatlan munkás meg egészen más módon, nem irodalomban, művészetben keresi gyönyörködtetését. Öntudatos társa pedig ha irodalmat olvas, éppén az ellenkező céllal teszi, — azért, hogy tanuljon.

Azt is mondták az irodalomról, művészetről, hogy érzélem kifejtése. Ebben aztán az ú.n. komolyabb felfogások is egyetértenek. Holott a művészet legalább annyira különbözik az érzélem kifejezésétől, mint a sírás meg az ástítás a színpadi sírástól, ástítástól. A sírás valóban érzélem kifejezése, de a színpadi sírás a színpadi érzélemé. A színpadi érzélem pedig nem valóságos, azért színpadi. Ha meg nem valóságos, hát nem is érzélem. Ám összekotorhatna valaki olyasmit, hogy a sírás közvetlen érzelmi kifejezés, a színpadi sírás meg közvetett. Nos jó. Ebben az esetben ám ha valaki sír a színpadon, az nem azt jelenti, hogy a színésznek bánata van, mert hisz akkor közvetlen kifejezés volna. Sőt, a színésszel madarat lehetne fogatni, ha jól adja a bánatosat. Hát nem is érzélem kifejezéséről forog ott szó. Éppen megfordítva, *a bánat, az érzélem, a forma, azaz formai elem, amely valami másnak a kifejezése végett szerepel.*

Tartja magát az a felfogás is, amely a művészetet játékos hajlamból, játékosztönből (spieltrieb) magyarázza. Ennek semmi értelme nincsen, mert éppígy állíthatná bárki, hogy játék a bölcselet, játék a tudomány, játék az élet. Hát muszáj élni? Muszáj gondolkodni? Nyilvánvaló, hogy nekem nem és neked sem. De az életnek muszáj, de az elmének muszáj, különben nem volna semmi az, ami. Nem szükséges, hogy én írjak verset, de úgylátszik, szükséges, hogy vers írassék, különben *meggörbülne a világ gyémánttengelye.* Azonfölül meg játék többféle van. A fogócska hasznos és kedves, a rummy

haszontalan és undok. Én legalább a sakkot jobban kedvelem. A játékban éppúgy szerepet játszik e megismerés, mint minden másban, amit emberek csinálnak. A különbség mindössze az a jelentős tény, hogy a játék szelleme gyakorlati, a gyermek előkészülete a felnőtték életformáira. A művészetről pedig ez igazán nem állítható. Ami meg a felnőttek játékaik illeti, remélhetőleg nem veszik a játékösztön hívei egy kalap alá a pókert a költeménnyel. Noha a pókernek is vannak „szabályai”. Azonban a szórakoztató játék minden szabálya megállapodás dolga, míg a művészetre vonatkozó normákat magából a művészetből kell kikutatnunk.

A művészet körüli zűrzavar különösen teljes, ha az alkalmazott elméleteket, a kritikát vesszük szemügyre. A kritikus első célja, feladata volna annak a megállapítása, hogy a szóbanforgó vers, kép, stb. valóban műalkotás-e vagy sem. Ezeknek a polgári esztétikáknak az értelmében azonban minden kritikának egyetlen mondatból kellene állania. Vagy abból, hogy az előttem álló mű valóban műalkotás, mert nekem tetszik; vagy abból, hogy nem műalkotás, mert nem tetszik. És több értelmük nincs is e kritikáknak, mert igazán nem a műről, hanem a művész tehetségéről meg lelkéről beszélnek. És a tehetség kérdése sem attól függ itt, hogy a művész valóban alkotott-e, hanem attól, hogy az, amit csinált, hogyan tetszik a kritikusnak. A kérdés tárgyi részét a legraffináltabb módon kerülük ki és annál nagyobb a kritikus, mennél raffináltabb a lényeg elkenésében. Mert a kérdés tárgyi részéhez érven, olyasmiket írnak, hogy: „finom megoldás”; „hajlékony toll”; „kerek szerkezet, amely gazdag lelket ölel magába”; „élc-impulzusait próbálja költészetté leszerelni”. De, hogy mi az a finom megoldás, arról bölcsen hallgatnak. A ravaszabbak mindjárt a kritikában megelőzik ezt a kérdést, így fogalmazván: „valami megmagyarázhatatlanul édes lobogás hevíti”. Vagy: „de nem lehet elmondani, ezt olvasni kell”. Püff neki! Minden sorban azt ösmerik be, hogy ők csak a levegőbe beszélnek. És elméleti felelősségre vonáskor a legkomolyabban hangoztatnak olyan zöld viceket, hogy „*a kritikus akkor objektív, ha szubjektív*”. Ami persze csak légből kapott, mennyei dialektika, mert nem valóságos ellentétéről lebbenti föl a fátylat, hanem egyszerű *logikai ellentmondást* foglal magába. És beszélnek arról, hogy a költő hogyan látja a világot (!), holott a világot csak vagy jól, vagy rosszul lehet látni. És teszik ezt a vers, stb. „tartalmának” a vizsgálata közben. Amivel megint arról tesznek tanúságot, hogy a forma s a tartalom dialektikus viszonyáról a leghalványabb sejtelmük sincsen.

A forma s a tartalom dialektikus viszonyát említettem, amivel már jeleztem is, hogy a tartalomból értjük meg a formát és a

formából a tartalmat. Állapítsuk meg, hogy minden, amit kimondunk, forma. Mert *a forma az a tevékenység, amely szemléletileg folyik, amely szemléletünkben elébe áll. A tartalom pedig az a jelentés, amelyet a szemlélet számára szükséges forma a szemléleten át az értelemnek nyújt.* Tehát *a forma minőségét tartalma szabja meg.* Úgyis mondhatnám, hogy *a formának kettős minősége van : minősíti az a tartalom, amely kitölti és minősíti, visszaminősíti tartalmává, szemléletiünk.* Az esztétikák — általában — ezt a szemlélettől visszaminősített formát vették elsődlegesnek, sőt egyedüli minőségnek, az ördög tudja miért. És beszéltek az alak ragyogásáról, mint amaz Aquinói Tamás, aki szerint „*Pulchritudo . . . consistit . . . in resplendentia formae*”. (A szépség a forma ragyogásában áll.) Minthogy pedig a forma már Arisztotelesz szerint is tevékenység, ez az Aquinói Szent bölcse-
ség mai nyelven annyit tesz : *Gyönyörű, mert ragyogóan van megcsinálva.* (Polgári kritikusaink nem is tudják, hogy ők még mindig egy középkori szent hatása alatt írdogálnak!) Nos, hogy a formának, tehát a szemléletileg folyó tevékenységnek a minőségét a tartalma, vagyis az a jelentés szabja meg, amelyet a szemlélet számára szükséges forma a szemléleten át az értelemnek nyújt, azt a következő példákön közvetlenül megpillanthatjuk. Példánk egyszerű mondat, majd vers, majd meg vaskos regény.

A mondat így hangzik : *Éhes vagyok.*

Ha ezt ebédidőben mondom odahaza, olyasmit jelent a szemléleten át az értelem számára, az a *tartalma*, hogy „mi lesz az ebéded?”. Ha koldus mondja az utcán, úgy olyasmit jelent, az a *tartalma*, hogy „tessék adni néhány fillért?”. Ezt a mondatot tehát mindkét esetben éppen a *tartalma*, adott jelentése utalja *mint formát és mint stílust* a közbeszéd formájának és stílusának kategóriájába.

Ha ezt a mondatot, hogy *Éhes vagyok*, versben írom le, egyáltalában nem azt jelenti, hogy „mért nem hozzátok már azt az ebédet”; és nem is azt teszi, hogy „csak egy fillért, könyörgöm alássan”. Mert (eltekintve attól a szimbolikus tartalomtól, hogy nem vagyok megelégedve ezzel a világgal) ennek a mondatnak versben mindenesetre az a *tartalma*, a valóságos jelentése, hogy éhség egyáltalában van és hogy az éhségnek, valamint az éhség létének társadalmi jelentősége van. Már csak azért is, mert ha ez a mondat, hogy *Éhes vagyok*, nem bírna jelentéssel mindenki számára függetlenül attól, hogy valóban éhes vagyok-e, vagy sem, akkor társadalmilag értelmetlen volna, — senki sem volna rá kíváncsi. Mert mi értelme is volna annak, hogy orrára kötöm az ismeretlen szegedi kubikusnak, aki a nyomda stb. közbejöttével úgyis csak évek múltán tudná meg, hogy éhes vagyok. De különben is, ha ebéd előtt vagyok éhes,

az se nem művészi, se nem érdekes. Azaz nem társadalmilag érdekes. Amit tehát versben írok le, annak társadalmi és egyetemes jelentősége kell, hogy legyen, annak társadalmi értelme van. Egyszóval a *művészi forma tartalma mindig egyetemes és társadalmi*. És az ilyen tartalom föltétele a forma művésziségének.

Ki ne ismerné ezt a két gyönyörű verssort :

Fölszállott a páva a vármegyeházra,
sok szegény legénynek szabadulására.

Mért valóságos művészet ez? Mert egy madárnak a helyválttatását társadalmi tartalommal telíti. A hely ahová a *díszes* madár, a páva száll, már önmagában is társadalmi és politikai értelmű, ez a társadalmi tartalom azonban a második sorban minősül. Ha ezt a társadalmi tartalmat elvonjuk és tényként megállapítjuk, hogy egy páva a házra szállott, — akkor bizony éppen a művészi mivoltjától fosztottuk meg a képet. Viszont, ha ítéletként egyszerűen megszögezzük, hogy sok szegény legény kiszabadul, akkor azért nem áll előttünk műalkotás, mert olyan állítást kaptunk, amely egyetlen logikai mozzanat, tehát így önmagában művészet nem lehet. Ez is forma, de nem művészi. Mert mint később kiderül, a művészi forma elemeinek összefüggése nem pusztán logikai, mint ezé, hanem egyben tények rendszerének szemléleti összefüggése.

Két másik sort is vehetünk, egy megíratlan költeményből :

A történelem levese
már emelgeti a fedőt.

„A leves emelgeti a fedőt”, — ennek nincsen társadalmi jelentése, tartalma, tehát nem is művészet. „*A történelem levese — emelgeti a fedőt*”. Itt a *társadalmi tartalom csak látszólagos*, mert nem meghatározott. Ezért nem művészet. Azonban a „már” időhatározó szócskával a társadalmi tartalom *határozottá* válik, adott korunkat és kort megelőző, sőt létrehozó történelmi társadalmi folyamatokat idézi, tartalmába fogja és így a két sor művészivé válik. Nyilvánvalóan forradalmár szemléletéből fakad. Ellenforradalmivá úgy tehetjük, ha a „már” helyett az mondjuk, hogy „még”.

A történelem levese
még emelgeti a fedőt

Miért gyöngécske így és miért nem érezzük művészinak? Mert ha az időhatározó szócska nélkül az előbb a *társadalmi tartalom hatá-*

rozatlansága miatt vesztette el művészi mivoltát, úgy most a társadalmi tartalom hazugsága fosztja meg a művészettől. Sőt, ha jobban bele-nézünk, azt látjuk, hogy egyáltalában nem rendelkezik valóságos társadalmi jelentéssel, mert hiszen éppen a valóságos társadalmi vonatkozást akarja eltakarni*. *Művészi tartalom tehát nem lehet társadalmilag hazug.* Amit nem kell azért azzal a bolondsággal összekeverni, amely a művésztől őszinteséget kíván. Hiszen őszinte és ellenforradalmár lehet valaki azért is, mert szellemileg korlátolt és ostoba és mégsem alkothat művet, éppúgy, mint a sűrűn őszinte nénikék se alkotnak.

„Éhes vagyok”, ezt a mondatot elemeztük. Vizsgáltuk közbeszédi és művészi mivoltában. Közben tudományos vizsgálódás tárgyává, elemévé tettük, tehát tudományos forma szerepét játszotta. Vagyis közben adódott egy harmadik eset is, mert közben az volt a tartalma, hogy többféle tartalma van. Egyszóval ennek a mondatnak, hogy „Éhes vagyok” *éppen a lehetséges jelentései alkották azt a formát, amelynek a tartalmát elemeztük.* Ez a tudományos forma.

Látjuk, hát, hogy a forma művészi, tudományos, stb. minősége a tartalmától, vagyis attól a jelentéstől függ, amelyet a szemlélet számára a szükséges forma a szemléleten át az értelemnek nyújt. Hiszen másként elgondolhatatlan volna, hogy ez egyetlen fejtegetett mondat miért tudományos példa itt, miért példa a művészetre itt és miért példázza [a] közbeszédet amott.

Croce Benedetto intuicionista esztétikája szerint a művészet semmi más, mint intuíció. Intuíció? Mindenki ezt mondja, holott idegen szavakat csak akkor szabad használnunk, ha magunk is értjük.** Intuíció t. i. magyarul se többet se kevesebbet nem jelent, mint szabatosan annyit, hogy szemlélet. Vagyis az a tudat, mely bármiféle dolgot is közvetlenül ad. Persze ezek az „intuíciót” abajgatók igen megrökönyödnének állításuk következményeitől, mindattól, amit Croce kimondani és vállalni kénytelen. A művészet szemlélet, mondja Croce és ő maga „beismeri” ugyanott, hogy így tehát nem tudunk minőségbeli különbséget tenni e papír meg *Dante Isteni Színjátéka között.* Mert valóban, *ez is szemlélet, az is.* Hiszen a *dolog mindkét esetben közvetlenül adatik.* És itt tűnik ki különösen, hogy a *formának kettős minősége van. Hogy a formát minősíti az a tartalom, amely kitölti és minősíti, visszaminősíti tartalmává, szemléletünk.*

* Osztálytartalom: azé az osztályé, amely feltör, tehát rá van kényszerítve történelmileg, hogy helyesen fogja föl a valóságot.

** A „poeta doctusnak” (tudós költőnek) csúfolt Babits Mihály írja azt a hülyeséget, hogy: „mi volna más az Intuíció, mint Ösztön?” És írja azt az Írástudók Árulása(!) c. „tanulmányában”!

Mert Croce idealista bölcsele, szerinte csak az van, ami szellemileg van. Már most ez a papír is forma, az Isteni Színjáték is az. Tehát idealista módon hogyan tevékenykedik ez a papír? Úgy, hogy kép. Aminthogy kép Dante Játéka is. Croce tehát nem veheti észre azt a tartalmat, amely a formát minősíti és amelynek értelmében más tevékenység ez a papír és más tevékenység a szóbanforgó költemény. Ő a saját szemléletével minősített tartalomnál, közvetlenül adott formánál nem lát egyebet, fűtyül a valóság meg az értelem dialektikájára éppúgy, mint a formáéra. És kimondja, hogy minőségbeli különbség nincsen e papír meg valamely műalkotás között. Legföljebb annyi (ezek az ő szavai), hogy az egyik „gazdag”, a másik pedig „szegény” szemlélet. De, hogy miért, arra már feleletet adni nem tud, de nem is tudhat, mert eredménye, kutatása már idealista alapelvénél fogva elhibázott. Szemrevaló, hogy éppen a szemlélettel kerül ellentmondásba, mert csak rá kell pillantanom úgy az egyikre, mint a másikra, erre a papírra meg Dante Poklára és már be is láttam, hogy milyen minőségbeli különbség van a két forma között. De nem folytatom. Csak megemlítem még röviden a beígért regény-példát, *Dos Passos Nagyvárosát*.

A regény esetében különösen meglátszik, hogy mennyire össze-
tevesztik a formát a tartalommal; pedig eddig is kitűnt, hogy mennyire fontos velük tisztában lennünk. Ha azt kéri valaki, hogy mondjam el egy regény *tartalmát*, akkor tulajdonképpen azt akarja, hogy mondjam el, *mi történik* a regényben. Már pedig ami történik a regényben, az nem a tartalma a regénynek, hanem a formája. Tehát ahol Dos Passos regényében dözsolnek a bankárok, a pincérek meg alázatosan kiszolgálják őket, nemcsak kényszerűségből, hanem azért is, hogy ez jól van így, hiszen „fordulhat a szerencse” és ők is lehetnek bankárok, akik éppen ilyen undorítóan dözsolhatnak, — az nem tartalom, hanem forma, amelynek tartalma, a szemléleten át az értelemnek nyújtott jelentése az, többek között, hogy *a new-yorki proletáriátus ideológiailag nagyon zavaros, nincsen tisztában a saját jelentőségével és mivoltával*: továbbá, hogy *az amerikai tökétség olyan ideológiát termelt ki a munkásság butítására és osztályuralma védelmére, amely valóban igen hatáson eszköznek bizonyul a munkássággal szemben*. És valóban, részben ez a regény tartalma, mert ahol a regényben nem hat a polgári, azaz tőkés gondolkodás a regény valamelyik alakjára, ott azonnal megjelenik a regénybeli rendőr. Így a tőkés gondolkodás new-yorki változatát könnyen kivonhatjuk a regényből, úgy, hogy minden vonatkozásban látván könnyebben küzdhetnek ellene ottani elvtársaink. Különbö a regénynek az én felfogásom szerint rövid tartalmát kb. így lehetne előadni: Az amerikai társadalom ellentétei a legfinomabb vonatkozásban is megérték a nyílt kirobbanásra

azonban a proletáriátus csak szenvedőlegesen (passzíve) és nem öntudatosan, azaz nem cselekvőlegesen (aktíve) alkot osztályt. Ezért forradalmisága csak egyéni és egyes esetekben robban, azaz, hogy puffog ki; *társadalmi forradalom helyett egyéni lázadózássá korcsosul*. Pl. egy háziszolga aljas bankárgazdája meghal: a szolga a halottat szembeköpi, majd, minthogy így egyéni vágya és érzelmi, tehát nem osztályöntudatos akarata kielégült, a köpést zsebkendőjével letörli — hiszen nem hagyhatja ott, mert kidobják. *Tartalmát* tehát el tudnám mondani, de a formáját, vagyis, hogy „*mi történtik benne*”, nem. Mert közel ötszáz oldalon minden sorban történik valami, ami jelent valamit. Főhőse, mellesleg nincs is, azaz hogy főhőse a new-yorki társadalom. És már ennek a formái mozzanatnak, hogy nem egyén a regény hőse, hanem társadalom, a tartalma szociálizmus. Írója szocialista. Nem tudom, hogy gyakorlatban így van-e, — könyvéből ezt kell kiolvasnom. Egyben azonban azt is kiolvasom, hogy bizonyos fokig mechanisztikusan materialista módon fogja föl a szocializmushoz való eljutását a társadalomnak. De ha írója nem szocialista, úgy mindez azt mutatja, hogy a polgári felfogású író is arra kényszerül, hogy szocialista módon szemlélődjön, ha valóban érvényes művet akar alkotni. Tehát amíg ír, polgári osztály szempontjait — a tehetségéhez képest — felfüggeszti. Hogy ez mennyire lehetséges, az más lapra tartozik.

Vagy vegyük a regénynek egyetlen jelenetét. Egy lányba szerelmes egy szocialista agitátor. Kitör a sztrájk, a nő is sztrájkol, noha öntudata csak annyi, hogy csúnya zsidó lány. Ezt időközönként tükör előtt állapítja meg magáról. Rendesen megkapja a sztrájksegélyt, ám anyja szidalmazása miatt mégis sztrájktrő lesz. Kispolgár, — egyéni, családi indítékai vitték sztrájktrőrsébe. Munkája közben kigyúl a munkaanyag és a leány összeég. Miért ég össze? Miért nem veszi észre a tüzet? Mert másutt jár az esze. Hol? Min gondolkodik? Hát mire gondolna egy kispolgári leány?! Arra gondol, hogy most férjhezmegy, tehát eddigi viszonyait meg kell szakítani. Mi mutatja, hogy olyan mélyen belemertül ebbe a tervezetésbe, hogy a tüzet nem is veheti észre? Az, hogy még azt sem veszi észre, hogy *nemcsak ő, a lány akar férjhez jutni, hanem ő, a sztrájktrő akar férjhez menni a valóságos szocialistához*. Megég, összeég. Ez a kis történetke forma, amelynek az a tartalma, a szemléleten át az értelemnek nyújtott jelentése, hogy a kispolgári gondolkodás a munkást egyéni szinten is tönkreteszti. Ez nem belemagyarázás, elvtársak, mert ha ez nem állana, akkor semmi értelme nem volna annak, hogy a leány megég. Ez a tartalom nyilvánvalóan mai társadalmi jelentőségű. Mi, szemlélvén a formát, ésszel is fölfogtuk annak tartalmát, míg más valaki szemléli ugyan, elolvassa ezt a könyvet, de tartalmára

esetleg nem bukkan reá. Ez a valaki azonban nem is tud különbséget tenni a szóbanforgó regényrészlet meg *Courts Mahler* irányának ütemei között, — csak szemlélődik a vak világba s a művészet meg a nem művészet az ő szeme előtt összefolyik. De nézzük csak tovább. A vitatott történetkének a tartalma társadalmi, nos — *éppen ezért nem véletlen a leány balesete a művön belül*. Így azt is megtanultuk, hogy a *véletlen, mint indítóok, mint valamely művészi történésnek, mozzanatnak alapoka, azért nem szerepelhet, mert a véletlennek társadalmi tartalma, értelme nincsen*. A későbbiekből, persze csak a sorok között, majd az is kitűnik, hogy a véletlen egyáltalában nem lehet művészi mozzanat, mert egyáltalában nem lehet forma, hiszen semmiféle tartalma nincsen. Ez természetesen nem vonatkozik a véletlen tudatára. Már most, hogy ezzel a történetkével végezzünk, csak annyit, hogy ezt a megégési mozzanatot, amelyet mi nem osztályozunk, régebben költői igazságszolgáltatásnak neveztek volna. Idealista munkában az ilyen kivégzése a hősek valóban költői igazságszolgáltatás. Itt azonban nem a költő oszt igazságot, ő csak az előbb elmondott tartalmat állítja *tudományos szemlélettel ellenőrizhető* formába, hiszen a leány cselekedetei kispolgári gondolkodási módjából folynak, ezt a kispolgári gondolkodást pedig a burzsoázia oltotta beléje (családján, stb.in át) és kispolgári tette miatt kerül oda, ahol kiüt a tűz és ismét kispolgári tervezgetése miatt nem veszi észre a veszedelmet, a tüzet. Ennek a leánynak tehát *művészileg, azaz egyetemes jelentőséggel és társadalmi (osztály) tartalommal* kellett megégnie, mert nem véletlen, hanem lelkének, gondolkodásának, cselekedetének és osztálykörülményeinek dialektikus összevágása okozta egyéni tragédiáját.

Hányszor kimondtam eddig a szót, hogy művészet, művészi, művészileg! Hát mi is az a művészet? — hiszen ez volt első kérdésünk, amelyre ezideig nem is igen feleltünk. Eddig főként a forma meg a tartalom viszonyát vitattuk és úgy tűnhetett föl, hogy a formát meg a tartalmat éppen azzal magyarázom, amit meg akarunk érteni, t. i. a művészettel. Azonban nem egészen így van. Mert megtudjuk, hogy a művészetet valóban a forma teszi, azonban ennek a formának a művészi mivoltát a jelentése, a tartalma adja. És megtudtuk azt is, hogy a művészi forma tartalma általános és társadalmi, még pedig nem hazug társadalmi tartalom, hanem tudományos szemlélettel ellenőrizhető. Vagyis: Költő, mondj igazat, de rajt ne fogjanak, csak akkor, ha elemeznek. Mindezzel pedig már *arra is feleltünk, hogy mi az az állandó mozzanat a művészetben, amely a társadalommal együtt változik*. Tehát a *művészi állandónak a változó mozzanatról* szólottam és most ennek a *változónak az állandó mozzanatról* kell a hét fátylat fellebbentenünk. Azaz most azt kell kikutat-

nunk, hogy mi az a *művészi állandó, amelynek értelmében egyáltalában lehetséges, hogy legyen művészi változó*. Ez a kérdés természet-szerűen összefügg azzal a másikkal, hogy miért van egyáltalában művészet? Ilyen formában azonban mégsem vehetem föl, mert ez vizont a művészet történeti keletkezésének a kérdését hozná magával, ezzel azonban most nem akarunk foglalkozni. Mindenesetre látnivaló, hogy eddig a művészi változóval bibelődöttünk és így értettük meg bizonyos fokig a művészi állandót, tehát most majd a művészi állandó mivoltát feszegetjük, hogy megérthessük bizonyos fokig a művészi változót. És így tovább, — én itt és most ennek a dialektikus elgondolásnak csupán az alapgörbéjét próbálom erőmből telő szabatosággal megrajzolni. Vegyük figyelembe, hogy *eddig a formát magyaráztuk a tartalommal, jöllehet a tartalom meg csak a formával magyarázható*. Tehát most a formát, a szemléletileg folyó tevékenységet kell megragadnunk, hogy ezáltal minősítsük a művészi alkotás tudományos próbára tehető tartalmának a társadalmi mivoltát is. Egyszóval meg kell találnunk azt a mozzanatot, hogy *miképpen folyik szemléletileg az a tevékenység, amely ezt az egyetemes jelentőségű társadalmi tartalmat értelmünk tudomására adja*. Tehát most majd, amikor látszólag a formáról beszélünk, tulajdonképpen a műalkotás társadalmi mivoltának a mélyebb megértéséhez is közeledünk.

Minthogy a valósággal való összeköttetésünk már megvan, elméleti tétel nyomában is elindulhatunk. Látjuk, hogy gondolatunk testes, fölemelkedhetünk, — nem kell félnünk, hogy a valóság gravitációja cserben hagyja. Ez a tétel így hangzik: *a feltételek száma nem lehet végtelen*. E tétel Arisztotelesz nevéhez fűződik és mint a *végtelen regresszus lehetetlenségének elve* ismeretes. Ezt az elvet én elfogadom, noha kimondója igen lényeges vonatkozásokban hibásan alkalmazza. Kettős a hiba: egyike a másikából fakad. Nevezetesen 1. *annak a föl nem ismeréséből, hogy a dolgok önmagukon belül is ellentéteket tartalmaznak*, (vö. Arisztotelesz alapbölcseletével); 2. *annak a (hallgatólagos) tagadásából, hogy a valóság olyan, amilyen* (vö. Arisztotelesz esztétikájával).

Arisztotelesznek egész rendszere ezen az alapelven épül föl, így a logikában minden logikai funkció bizonyos végső, már tovább nem igazolható logikai alapelvek érvényét teszi föl. Az első ilyen logikai alapelv az azonosság elve: minden dolog azonos önmagával. Csak ennek a tételnek értelmében és föltételezésével tudunk gondolkodni. De a végtelen regresszus lehetetlenségének elvén alkotja Arisztotelesz Metafizikáját is. Kimondja alapjában, hogy *a létező világban is kell legyenek olyan végső mozzanatok, amelyekből az egész megérthető*. E mozzanatok szerinte és az én felfogásomnak meg-

felelően is a *matéria és a forma; a matéria mint potencia és a forma, mint aktus**.

Arisztotelesz azonban, mint mondtuk, eltér a helyes állásponttól és azt állítja, hogy a *matéria meg a forma feltételeznek egy végső mozgatót, amely nem más, mint az isten. A hiba a dialektika hiányában rejlik. Mert a létező világ végső mozzanata, amelyből minden megérthető, nem az isten, amellyel semmi sem érthető meg, hanem a *matériának meg a formának az egymásban valósága, a potenciának meg az aktusnak az egymásban léte, vagyis a létező tevékenykedőnek a saját tevékenységével való dialektikus azonossága — végső fokon a világegész. A végtelen regresszus lehetetlenségének elve tehát nemcsak a logikában, hanem az alapbölcseletben, a metafizikában is helyesen forgatható, azonban nem a theológia, hanem a dialektika értelmében. Az arisztoteleszi esztétikának szintén ez az elv az alapja. Azt állítja hibásan ennek a helyes elvnek az értelmében, hogy kell lennie egy végső tárgynak, amely már önmagánál fogva szép és amelynek a megjelenése tesz bármit széppé. Íme, tagadja, hogy a *valóság olyan, amilyen!* Én csak azt vetem ellene, hogy egyáltalában nincsen szépség, mint valóság, csak dolgok vannak, amelyek tetszenek, vagy nem tetszenek és aszerint**

* Arisztotelesznél a forma hol aktív, hol meg aktus; hol tevékeny — hol meg tevékenység.

Már most I. Ha tevékenység, akkor nyilvánvalóan nem alany, hanem valaminek, tehát valamilyen alanynak a tevékenysége. Ez az alany az anyag — a forma alapbölcseleti értelemben és anyag tevékenysége. Tehát forma a valóságban minden anyagnak a formája. Másrészt azonban olyan anyag nincsen, amely ne tevékenykednék. Tehát az anyag a valóságban mindig valamilyen tevékenységnek az alanya. Egyszóval nem mondhatunk olyan sekélyes és dialektikátlan, a józan észet meghazudtoló állításokat, amilyeneket bizonyos materialisták (köztük Raste is) tételeznek, hogy t. i. „nem a szellem teremtette az anyagot, hanem az anyag teremtette a szellemet”. Az egyiknek éppoly kevésbé van értelme, mint a másiknak. És nem is beszélhetünk anyagról meg formáról másképpen, minthogy a forma anyagnak a formája, az anyag pedig formának az anyaga. 2. Arisztotelesznél azonban a forma mint tevékeny szerepel. Így adódik nála a forma, mint öntevékeny principium. Ennek semmi értelme sincsen. Mert éppen a létezőt bontja formára és anyagra, mint végső mozzanatokra. A létező dolog valóban öntevékeny, azonban minthogy úgy a forma, mint az anyag a létező dolognak csupán mozzanatai, közülük egyik sem lehet öntevékeny. A létező dolog öntevékeny, így tehát egyik mozzanata (a forma) öntevékeny nem lehet, mert akkor a valóságban létező dolog nem volna, akkor a valóságban csak forma volna. Márpedig a forma csak mozzanata a létező dolognak, tehát a valóságban pusztá forma nincs, hanem csak létező dolog van. A létező dolog öntevékenysége éppen a formának meg az anyagnak dialektikus, egymáson belüli viszonyában áll. Látjuk tehát, hogy Arisztotelesznél

mondjuk őket szépnek, nem szépnek. Azonban, ha Arisztotelesz nem tudta elvét ezúttal sem helyesen alkalmazni, mégis hozzásegít véle a művészi állandó kulcsához. Csak szem előtt kell tartanunk, hogy miképpen helyesbült ez az elv alpbölcseleti vonatkozásában, hogy t. i. a létező világ végső mozzanata nem az isten, hanem a matériának meg a formának az egymásban valósága, a potenciának, meg az aktusnak az egymásban léte, a létezőnek a saját tevékenységével való nem logikai, hanem dialektikus azonossága. (Ez a tétel különben eddigi fejtegetéseink során is végigkísért, noha ezideig csak hallgatólagosan. A forma és a tartalom viszonyát éppen ezen a módon magyaráztuk.)

Megállapítottuk, hogy a művészet nem szemlélet, mint Croce beszéli. De szemléleti, hiszen formában való, márpedig a forma szemléletileg folyó tevékenység. Nos, azt állítom és igazolom, hogy *kell lennie végső szemléleti mozzanatnak. És ez a műalkotás.*

Nézzük csak meg a szemléletet munkája közepette: a valóság formájára irányul. Márpedig a valóság nem más, mint a matériának meg a formának az egymásban léte, végső fokon a világegész. Hát éppen a világegész nem szemlélhetjük. Szemléletünk számára

nagy a zavar. Ennek alapja pedig a logika s az alpbölcselet viszonyának a tisztázatlansága. Ő úgy a formát, mint az anyagot *principiumnak*, a valóság principiumának veszi föl, s aztán — hopp! — e principiumnak egyikét azonosítja magával a *létező valósággal*. Így aztán öntevékeny nála a forma — hol tevékeny, hol meg tevékenység, anélkül, hogy ennek a két ellenkező irányú fogalomnak, a tevékenynek meg a tevékenységnek a vonatkozását fogalmilag tisztázná is. Mondom, minden a logika meg az alpbölcselet viszonyának a tisztázatlanságából kerekedik. De, hogy mekkora a zavar nála e két bölcseleti tárgykör vonatkozását illetően, azt a következő is mutatja. A forma szerinte nem más, mint a *létező végső alanya, amely tisztára szellemi*. Szellemi? Összetéveszti azzal, hogy mi a formát nem érzékeljük, hanem csak szemléljük! *Végső alanyon* pedig olyan dolgot ért Arisztotelesz, amely logikai ítéleteinkben állítmányként nem szerepelhet. Pl. Szokrateszről bármit állíthatunk, de Szokrateszt nem állíthatjuk semmiről. Ő a *logikai* ítéletalkotást vizsgálja és abból következtet — igen bátran, de nem helyesen — a *valóságra*. Következtetése azonban még a formális logika szerint sem állja meg a helyét, mert Szokratesz igenis szerepelhet állítmányként: „Az az ember, akiről szó van, Szokratesz.” Logikailag tehát helytelen a kiindulás. Alpbölcseletileg meg különösen. Mert a végső alany nem Szokratesz, hanem azok a történelmi, társadalmi és kozmikus vonatkozások, amelyek együttesen Szokratesz voltak. (Figyeljük meg, hogy ebben az ítéletben kétszer is állítmányként szerepel Szokratesz!) Megjegyzem, hogy éppen a logika meg az alpbölcselet viszonyának tisztázatlanságán bukik el minden polgári filozófia.

csak a világegész mozzanatai adottak — a mozzanatok elnyelik szemléletünk elől az egészet, amelyet azonban éppen a mozzanatok alapján értelmünk állít. Szemléletünk átlép az egyik mozzanatról a másikra és így tovább. Tehát benne volna a végtelen regresszusban, ha nem volna valami, ami megállítaná. Ez a végső a világegész kellene legyen, a világegész azonban nem szemléleti. Tehát azt tételezem, hogy *a művészet nem más, mint a nem szemléleti végső világegész helyébe való teremtése egy végső szemléleti egésznek*. Egyrészt azért, mert mi más volna ez a szükséges végső szemléleti, ha nem műalkotás? Másrészt, hogy a valóságnál maradjunk, a következő, szorosan a mű alkotásához tapadó elgondolás miatt.

Hogyan alakul a mű? A művészi cselekedet, nevezzük ihletnek, először is két részére osztja a valóságot azáltal, hogy kiválasztja azt a részt, ama valóságelemeket, amelyekből művét majd megalkotja. Ez persze nem úgy történik, hogy fog egy csomó szót és elhatározza, hogy azokból alkot verset. De úgy értendő, hogy a vers egy-két sora a kölcsönösen függő kapcsolódás folytán eleve meghatározza a többit — vagyis *a mű világának minden pontja archimedeszi pont*. S a szóban forgó egy-két sort elfogadván, a művész elméletileg már ki is választotta a valóság egyik részét — ezt minden jó mű alkotása igazolja. Ezekkel a kiválasztott valóságelemekkel azután az ihlet, a művészi cselekedet, elfödi szemléletünk elől az összes többit, a ki nem választottat. Már most világos, hogy a valóság kiválasztott részét az ihlet megrögzíti. Az is kétségtelen, hogy az ihlet rögzítette valóság csak része a valóságnak. Tehát: mi történik ezzel a megrögzített valósággrésszel?

Ha belelépünk az ihlet rögzítette valóságba, a műalkotásba, ha átadódunk művészsiségének, úgy a valóság kívül rekedt elemei elvesztik létüket, létük formáját. Nem tevékenykednek — egyszerűen nincsenek szemléletünk számára. Az ihlet tehát *megragad bizonyos valóság elemeket, a többiek és szemléletünk közé helyezi és eltakarja a valóság egyéb részét, mint a teli hold a napot napfogyatkozáskor*. Azaz szemléletileg teljes valóságnyivá növeli a kiválasztott valóság-elemeket.

Igen ám, de a kiválasztott, megrögzített és teljes valóságnyivá emelt valósággrésznek is vannak részei! Nos, ha belülről vizsgáljuk a műalkotást, azt a felfedezést tesszük, hogy a már teljes valóságképpen szereplő, azaz művészi valósággrész elemei is elvesz-

tik létüket, nem tevékenykednek külön, hanem együttesen — a jó mű elemeiben csak az él, ami bennük közös. Tehát *a mű mint pusztá, résztelen egész áll szemléletünk előtt*. Úgy, hogy az végre megpihenhet. (Vö. „gyönyörködtetés”.)

De menjünk tovább. Látjuk, hogy a műalkotás befelé résztelen egész, kifelé pedig a többi valóság elfödője. Tehát a kiválasztott valóságrész, amikor a művészség mozzanatába jut, megszűnik a valóság része lenni, mert a valóság *egészévé válik*. És itt a szépség elmélete újabb aknára fut. Mert eszerint a *műalkotás csak kívülről nézve, azaz csak éppen művészi mivoltától megfosztottan szerepelhet valóságok között való valóság gyanánt*. Tehát amikor egyéb valóságok közé gondoljuk el és szépnek mondjuk, mint a lányokat meg az esti réteket, akkor egyben művészi mivoltát is megtagadtuk. Műalkotás elé jelzőt nem rakhatunk, mint ahogy a világegészet sem mondhatjuk sem rútnak, sem szépnek. Még csak annyit sem állíthatunk következetesen, hogy ez jó vers, az meg rossz regény — értékelésünk pusztán arra szorítkozhat, hogy ez mű, ez nem mű. Semmi mást nem mondhatunk, anélkül, hogy egyéb dolgokkal egy kategóriába ne soroznók, tehát anélkül, hogy éppen műalkotásbeli mivoltát meg ne ölnők. Aki ezt mélyebben kívánja megpillantani, az gondolja meg a következőket: A világot elnyelik elemei; a világegész nem szemléleti, hanem mint a valóságelemeknek egységes teljessége, valóság mögötti tény. Amikor szemlélünk, lényegeket szemlélünk. Nos a lényegszemlélet a valóság különös lényegeinek a szemlélete; a világegész pedig a valóság különös lényegeinek egyetemes lényege és csak mint ilyen, csak az összes többi különös lényegéhez képest különös. Tehát a világegészet képviselő műalkotásról csak az összes többi nem művészethez és a világegészhez képest alkothatunk magunknak fogalmi kategóriát. Így *mindazoknak az állításoknak nagyrészét, amelyet eddig a világra vonatkoztattak az emberek, a műalkotásra értelmesen alkalmazhatjuk*. Pl. hogy minden dolognak megvan a maga célja és a szerepe, a föladata és a szükségessége a világban, azt így mondhatjuk: a művészi alkotásban minden elemnek megvan a maga célja és a szerepe, a föladata és a szükségessége. A műalkotás tehát nemcsak a szemléleti helyettese a világnak, hanem egyben *értelmes világ is*. Viszont, ha a műalkotáshoz jelzőt nem rakhatunk, olyat sem mondhatunk, hogy ez vagy az polgári művészet. Ilyen nincs, csak művészet van. Ami ma polgári művészet, az már

nem művészet*. Az legföljebb „polgári kísérlet a műalkotásra”. Egy esetben mégis illik a műalkotáshoz a jelző, a történeti elhatárolás jelzője. Ha a mű a történelem folyamán egykor valóban műalkotás, tehát végső szemléleti volt, akkor a kor jelzőjét nemcsak szabad, hanem szükséges is hozzáilleszteniünk. „Keresztény művészet”, „primitív művészet” stb. — mindez azonban nem értékelés, hanem a már valóságos műnek értékelt mű történeti helyének a kijelölése. A „proletár művészet” ma „tisztá művészet”. Ezt a mai tisztá művészetet „proletár” művészetnek csak akkor hívhatja majd a művészettörténet, ha a mai művészi változó meghaladott, s a proletár társadalom teljesen kiforrott és bizonyos fokig meghaladott lesz.

Azt mondtuk, hogy a mű mint pusztá, résztelen egész áll szemléletünk előtt. Ez ellen egyáltalában nem szól, sőt éppen ezt igazolja az, hogy egyes versekből igen sűrűn csak egyes sorok maradnak fejünkben, amelyeket aztán különösen szép soroknak mondunk. Mert ennek a két sornak :

„Boldog órák szép emlékeképen
Rózsafelhők úsztak át az égen”.

(Petőfi)

szintén vannak részei — a vers szavakból áll —. Ezeknek különvalósága azonban végképpen megsemmisül és csak összességük a maga felbonthatatlan (mert különben művészileg megsemmisülő) egészében él szemléletünkben. Ez inkább arra utal, hogy a *műalkotás a legkisebb elemében is műalkotás*, aminthogy az értekezésnek, amely voltaképpen egyetlen fogalom, a legkisebb eleme is fogalom. Viszont ez annyit jelent, hogy *a szó önmagában is műalkotás*, hiszen a szó a műalkotás legkisebb eleme. Másfelől azonban a szó szemlélet, a műalkotás pedig fejtegetéseink szerint nem az. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a szó tulajdonképpen csak mint *használt szó*, tehát mint *meglevő szó* szemlélet. Gondoljunk csak a forma kettős minőségére! S így kiutat ad az a megfontolás, hogy : ha a szó műalkotás, a használt, a meglevő szó pedig nem az, akkor nyilvánvaló, hogy a *nem meglevő szó műalkotás*. Minthogy pedig kifejezésünk szerint nem meglevőről és mégis szóról beszéltünk — a *keletkező* szót kell értenünk rajta. Vagyis *a szó a használatban szemlélet, keletkezésében pedig műalkotás*. Így a szó a műalkotásban saját keletkezésének a

* A polgári művészetet művészetnek tartja a polgárság, azaz szubjektíve művészet, de objektíve nem, azaz egyáltalában nem művészet. A proletárművészet objektíve is művészet, tehát valóságos művészet.

szerepét játssza. Mégpedig olyan módon, hogy a költeményben levő összes többi szóval egyszerre keletkezik. A költeményt eszerint úgyis fölfoghatjuk, hogy egyetlen keletkező szó, hogy a keletkező neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe és végső szemléleti egészbe foglal.

A műalkotás folyamata tehát azt mutatja, hogy a szemlélet számára alkot egészet, szemléleti végsőt a nem szemléleti, de valóságos világegész helyébe. Ez ellen nem vethető, hogy végeredményben a tudományos értekezés is olyan forma, amely egyetlen mozzanatban, t. i. érvényes igazságában függ össze, szintén mint egész. Mert hiszen ott az összefüggés logikai, vagyis úgy áll fenn, hogy a valóságra csak vonatkozik. A műalkotásban pedig az összefüggés kizárólagosan szemléleti valóság. Azaz nem pusztán logikai, hanem metafizikai: nemcsak fogalmi összetétel, hanem szemléleti folyamatosság, egész és végső szemléleti, amelyből éppen megfordítva, fogalmi felbontás és logikai elemzés útján olyan igazságokra következtethetünk és olyan fogalmat vonhatunk el, amilyenekre csupán az elrejtőzött világegész elemzése útján tehetünk szert. Dos Passos regényét mindössze néhány szóval boncolgattuk és mégis miket tudtunk meg belőle! Hiszen itt a szemléletünk elől elsikkanó valóság áll összefogottan rendelkezésünkre! Mégcsak arra a különbözőzésre utalok, röviden, hogy a műalkotás ragaszkodik szemléleti alakjához, ellentétben pl. az értekezésnek szintén szemléleti formájával. A műalkotás formáján változás nem eshetik anélkül, hogy éppen a művészség el ne illanjon belőle. Az értekezés formáját azonban számtalan módon szabhatom meg anélkül, hogy logikai egész mivoltán, érvényes igazságában való összefüggésén, fogalmiságán a legkisebb csorba esnék.

A művészi állandó mozzanata ezek szerint azt jelenti, hogy minden korban minden egyes műalkotás mint a világegészet képviselő szemléleti egész jelenik meg. A művészi változó mozzanata pedig az az adott általános és adott társadalmi, amely a korrallal együtt változik és amelyből alakul ki az egész. Tehát a változó alkotja az állandót és az állandó érvényesíti a változót. A változó szabja meg az állandó valóságát s az állandó adja meg a változó érvényét. Példásképpen kifejezve: Művet csak úgy alkotunk, ha az alkotás pillanatában fennálló formájú társadalomnak valóságos összefüggéseiből alkotjuk. Viszont ezek az összefüggések csak úgy érvényesek a művön (regényen stb.-n) belül, ha egyetlen szemléleti egészet alkotnak és mint végső szemléleti jelennek meg. *A műalkotás tehát mindig a szemlélet határán jár.* Szükséges, hogy minden egyes vonatkozása elbíra a vonatkozó tudomány, mesterség, szakma stb. képviselőjének kritikáját. És valóban — Balzac César Birotteau c. regényének kereskedelmi,

illatszerészeti stb. vonatkozásai szakszerűség szempontjából kifogástalanok a kereskedelem képviselőjének a szemében. Lelki vonatkozásai ellen a lélekbúvár kifogást nemigen emelhet. A társadalomtudós szinte forrásnak használhatja. S a báméskodó elbáméskodhatik az eseményeinek folyásán.

Mindebből következik, hogy akár a *művészi állandó*, akár a *művészi változó mozzanata legyen hibás*, a mű rossz, azazhogy nem műalkotás. Pl. minden ma írt polgári ideológiájú regény azért rossz, mert nem a valóságos társadalmi, világi összefüggésekből alkotódik, — ilyen vonatkozásai a tudományos kritikát legföljebb csak részben ha kiállják (pl. nemi lélektani folyamatok tekintetében ; azonban még így sem, mert hiszen ezek a nemi lélektani folyamatok a polgári regényekben társadalmi vonatkozásaiktól elvonatkoztatottan, tehát nem valóságosan szerepelnek s így nem alkotnak önmagukban (mint forma) szemléleti végsőt, hanem csak viszonylagosan, csak a *korlátolt szemlélet számára* jelenhetnek meg szemléleti végsőként.) Ezért nem is lehet a polgári ideológiájú munkákból végső szemléleti egész sem, mert hiszen minden öntudatos munkás szemlélete mélyebbre, *végsőbbre* hatol a polgári ideológiánál. Rossz a művészi változó s a kölcsönös függés folytán rossz a művészi állandó is. A művészi változó nem adja meg a művészi állandó valóságát, tehát művészi állandó létre nem jöhet, — nem műalkotás áll előttünk. A ma írt szocialista irányzatú művek nagyrésze pedig azért nem műalkotás, mert az észrevett, illetve tudott és felhasznált összefüggésekből, ellentétekből nem alkotnak szemléleti végső egészet és így a felhasznált összefüggések *érvénye* elsikkad. Mert a dolgok összefüggése úgy valóságos, ahogyan a világegészet alkotják és minthogy a műegész nem a szemléleti világegészetnek szemléleti helyettese, az összefüggések a művön belül is csak úgy *érvényesek*, ha szemléleti egészet és végsőt alkotnak. A szóban forgó szocialista irányműveknél nagyobb részt hibás a művészi állandó és a kölcsönös összefüggés folytán a művészi állandó hibája *érvényteleníti* a művészi változót.

Érdekes példa a művészi állandó *változójára* valamely népmese elemzése. A táltosparipa parazsat abrakol. Ez olyan tényállítás, amelynek semmiféle valóságos tény a megfelelője nem lehet. A mű egész. Egész pedig az, ami meghatározza a részeket. Nos, ha ez a rész nem valóságos ténynek az állítása, úgy az egésznek a többi része sem lehet az. Így a táltos ha parazsat abrakol, akkor a patáján sem lehet nyolcvan filléres, szögekkel kovácsolt patkó. Szükséges, hogy a patkó szege gyémánt legyen. Azaz : értéke nem mérhető valóságos életünkben használatos érték-mérőkkal. A táj, ahol a táltosló megjelenik, csakis selyem fűvel lehet

benőtt. Már most akinek ilyen a lova, az bizony nem közönséges ember. De a nem közönséges embernek a dolga, a cselekedete, a története, a kalandja, egyszóval semmiféle vonatkozása nem lehet közönséges. Tehát ebből az állításból, hogy az a táltos lehera parazsát uzsonnázik, művészileg szükségszerűen egész, önmagában lezárt világ keletkezik, — *világ, amelynek minden pontja archimédeszi pont.* Ennek a világnak a tényei nem valóságos tények, azonban — és ez a fontos — *e nem valóságos tények összefüggése valóságos és teljesen megfelel a valóságos világ összefüggéseinek.* Tehát éppúgy szemlélhetjük rajta a valóságos világ összefüggéseit, mint a valóságos tények állításából származó művön.

A valóság ellentétei a műben ritmusként szerepelnek. A versköltők élnek a legföltűnőbb ritmussal, — a versköltők használják a legföltűnőbb ellentéteket. (Egy hattyú száll fölöttem magasan, Az zengi ezt az édes éneket, Oh lassan szállj és hosszan énekelj, hal-dokló hattyúm, szép emlékezet! Petőfi.) Miért? Mert a valóság formás, tehát a valóságnak is kettős minősége van. A formás valóság különbözőneműek folytonossága. Különbözőnemű mivoltára irányul alakító értelmünk és folytonosságához tapad szemléletünk. Ez dialektikusan történik. *Mert noha szemléletünk tapad a folytonossághoz és nem az értelmünk, mégis a folytonosságot értjük: és jöllehet nem a szemlélet, hanem értelmünk irányul a különbözőneműekre, mégis a különbözőneműeket szemléljük.* Tehát 1. a valóság folytonossága szemléleti, de mint szemléleti folytonosság, értelmi: 2. a valóság különbözőneműsége értelmi (kategórikus), de mint értelmi különbözőneműség, szemléleti. Ez a mi esetünkben azt jelenti, hogy a műben amely végső szemléleti egész, a valóság ellentéteinek, összefüggéseinek ritmust kell adniok, mert különben az összefüggések, ellentétek szemléletisége elsikkad. És más oldalról — *a mű ritmusának ellentétet kell az értelem tudomására hoznia,* mert különben a ritmus nem valóságos, hanem csak káprázatféle. Már pedig ha a ritmus nem valóságos, úgy a mű nem lehet egész. Hiszen több dolognak (hangnak, stbi-nek) egyetlen egészként való szemlélete csak ritmusosan lehetséges*. Már pedig minden eddigi tételünk értelmében szükséges, hogy a műben több dolog alkosson egyetlen egészet. De szükséges ez azért is, mert a valóságnak egyszerű egységekre való bontása fikciókhoz vezet, a szemléletet, amelynek jegye a folytonosság, szépszerével megöli és az elmét a formális ismétlés taposómalmába fogja. Az összetett egész azonban megadja a szemléletnek s az elmének egyaránt, ami az övé, azazhogy csekket ad róla: a folytonosság fejében ritmust, emennek minőségre szóló ellentétet.

* Vö.: Wundt: Bevezetés a pszichológiába.

A művészi változónak meg a művészi állandónak az összevetéséből értjük meg mindazt a művészetre vonatkozó sok rejtélyt, megokolatlan állítást és tudománytalanságában is helyességgel kacérkodó elvet, amilyenekkel úton-útfélen találkozhatunk. Ilyen pl. az a követelmény, hogy a műnek *újnak* kell lennie; noha Petőfiről tudjuk, hogy nem *új* és mégis, hogy idézőjelet használnak, „gyönyörködünk” benne. Ez a követelmény bizony mindaddig érvénytelen, amíg a művészi állandónak s a művészi változónak a dialektikus viszonyát nem ismerjük. Ám ezzel az ismerettel érthetővé válik, hogy Petőfi iránti elragadtatásunkban miért dobjuk ki mosolyogva azt, aki ma Petőfiszzerű versekkel kedveskedik. Hogy e sorokat „*Szentegyház keblem belseje, Oltára képed*”, miért csepülnök le, ha úgy tudnók, hogy ma írta valaki. S hogy miért művészi mindjárt, ha rájövünk, hogy Petőfi alkotta. Hát először is: e két sor összefüggése teljes. A hiba, ha ma íródik az, hogy ma már nem végső szemléleti, mert a szemlélet meghaladta azt a fölfogást, amely szerint a legnagyobb s a legmagasztosabb dolgok egyike a lélek számára a templom meg az oltár. Pedig e két sorban magasztosak e dolgok, mert magasztos dologról, a honszerelemről akar beszélni. De a mi szemléletünkben már a honszerelem nem magasztos, mert ismerjük úgy a nép, mint a haza; a lakosság meg az állam; az elnyomott osztályok meg az uralkodó osztályok összefüggéseit. Ez a két sor megszabja a vers összes többi sorát (*a mű világának minden pontja archimédészi pont*) és a verset el is fogadjuk versnek, mert akkor, amikor íródott, valóban a szemlélet határán járt. Tudjuk, hogy valóban a szemlélet határán járt, hiszen minden porcikájában bennelejük a polgári átalakulással együtt haladó forradalmár ideológiáját. Mert — polgári forradalomról lévén szó — ne feledjük e két sor dialektikáját sem. Azért hasonlítja Petőfi a keblét templomhoz s a haza képét a bennevaló oltárhoz, mert úgy a templom, mint az oltár egyidejűleg magasztos és alantas a polgári ideológiában. A két sor dialektikus értelme ugyanis a következő: Ha valamit magasztalni akarok, akkor magasztoshoz kell hasonlítanom. A templom meg az oltár mint hasonlat, valami másnak a magasztosságát akarja idézni és nem a sajátját. Általuk éppen e más dolog válik magasztossá velük szemben. És a más dolog velük mért magasztosságú lesz, úgyhogy a templom meg az oltár elveszti magasztosságából a föltétlen mozzanatot. Hallgassuk meg a vers első három szakaszát:

Tied vagyok, tied, Hazám!
 E szív, e lélek;
 Kit szeretnék, ha tégedet
 Nem szeretnék.

Szentegyház keblem belseje,
Oltára képed.
Te állj s ha kell: a templomot
Eldöntöm érted.

S az összeroskadó kebel
Végső imája:
Áldás a honra, istenem,
Áldás reája!

Már most melyik a magasztosabb, a haza-e, vagy az egyház?
Bármelyiket vegyük is a versből, a másikára kell reáfognunk. És valóban, a haza meg az egyház képzetét tekintve, *díl ez az egész polgári ideológiára. A feudális keresztény társadalomban ezek a sorok még profánok lettek volna. Szemléleti egészként való összefüggésük föl sem ismerődött volna, nem is volt volna szemléleti egész, mert hiszen a szemléleti egésznek, mint művészi állandónak a valóságát a művészi változó adja meg, az pedig társadalmi változóval együtt alakul. Ma pedig a költő ezt azért nem költetheti, mert a társadalmi változóval együtt a művészi változó is megváltozott s így ha egészként függne is össze, nem volna meg mégsem a valósága. Ma nem a polgári társadalom kezdetén, hanem a végén s egyben a proletár társadalom kezdetén vagyunk és ehhez képest alakult a művészi változó is. Ma csak ehhez képest adódhatik meg a művészi állandó valósága és a proletár társadalom mivoltának mozzanata nélkül többé mű nem alkotható.*

Egyszóval a műalkotással szemben való értelmes követelmény nem az, hogy új legyen, hanem, hogy a valóságos világi (kozmosz) összefüggésekből, társadalmi ellentétekből alkotódjék, még pedig mint ritmusosan szemléleti végső egész, a nem szemléleti, de valóságos és szintén változó világegész helyébe. Hogy a művészi állandónak meg legyen a valósága és a művészi változónak fennálljon az érvényessége. Aki a művészi állandót, amely a művészi változót érvényesíti, megtalálja, ihletett ember. Ihletett ember azonban mindenki lehet, — a kimondott művész csak abban különbözik tőle, hogy ő sűrűbben és többször ihletett. *Viszont a mai és eztánvaló művészi változót, amelyből a művészi állandót meg kellene alkotni: a mai és eztánvaló művészi formát, amely a tartalmától függ: a mai és eztánvaló szemléleti végsőt, amelynek értelme tudományos szemlélettel ellenőrizhető, — csak osztályharcos, szocialista ideológiával lehet megtalálni. Valóságos művet, amely majd fönn is marad, ma bárki csak osztályharcos proletár szemlélettel alkothat. De annak is, aki ma műalkotást akar megérteni és megbírdni, s aki nem akarja Dos Passost Courths Mahlerral egy*

kalap alá venni, annak is szocialista módon, de valóságos szocialista módon kell szemlélődni.

*

Jól tudom, hogy ebben az előadásomban a legfontosabb kérdésekre is csak futtába[n] vesztegettem a szót. De nem is lehetett másként. Látnivaló, hogy nem egyetlen kérdést, hanem egész problémakört vetettünk föl. Meg kell hát elégednünk azzal, hogy ha nem is értettünk meg mindent végérvényesen, mégis megpillantottuk a művészetre vonatkozó kérdések összefüggését. És fontoljuk meg, hogy e kérdések nem csupán összefüggésükben, hanem önmagukban is haladást képviselnek ezen a kutatási területen. Az elvégzendő feladatok közé tartozik még az ihlet és szemlélet viszonyának alapos kifejtése, nem különben az ihlet meg az értelem formai vonatkozásának elmélyítése is. Ezek azonban csak a főbb feladatok, elannyira, hogy nélkülük a többi, különösen az apróbb és gyakorlatibb kérdések fölvetése is lehetetlen. Úgy vélem mégis, hogy a művészet körüli évezredes herce-hurcát és tarka zürzavart már ezzel a válasszal is nyugalomra sikerül intenünk.

(1931 eleje)

21. MÉCS LÁSZLÓ KÖLTÉSZETE

Sajt nélkül a papír nem sajt papír. A tömeg más papírt nem vesz. Kerestetik tehát sajt, amely a papírba belesomagolható, hogy a papír eladható legyen. *Mécs* László tömegek költője. Tehát tömegek olvassák a napilapot, mert a napilap M. László verseit hozza. Bizonyos fokig megfordítva is áll ez. A napilap — hasonló réven — már M. László előtt is tömeglap volt. Azaz: M. László verseit a napilap hozza, mert M. László tömegköltő. Mert a tömeg azt a költőt ajnározza, akit az ő lapja üt énekeszé. M. László azt írja, amit a napilap kíván, a napilap meg azután áhítozik, amit M. László ír. A tömeg pedig azt olvassa, amit a napilap kíván és M. László ír, — viszont a napilap azt kívánja és M. László azt írja, amit a tömeg olvas. Ime valami, ami három személyben egy. Nem is tudni, hogy ki írja ezeket a verseket, M. László-e, a napilap-e, avagy a szóban forgó tömeg. Maradjunk annál, hogy M. László verseit kispolgári tömegek, nagyobb részét fűszeresek írják. Magas művészet csúcsaihoz ne igen vessük hát ezeket a verseket, hiszen ezzel azt a bolondságot csinálnók, hogy kereskedő segédektől követelnénk művészi írástudást.

Ebből már azt is látjuk, hogy ezek a versek éppúgy maradék nélkül benne vannak korukban, mint a hideg víz a bádogyödörben. M. László úgy fújja korunk tényeit, mint a biflázó diák a leckét, de éppúgy nem érti. A tények összefüggéseiről fogalma nincsen, s így szemléleti folytonossága sem tudja csoportosítani őket. (Vö. kispolgári tömeg). Tudomásul veszi a szegénységet. Mődjával ugyan, de fáj a szíve a szegényekért és néha gyermekien elcsodálkozik azon, hogy egyáltalában vannak. Jól látja, hogy a „szegények” óriási ereje tömegükben van, hogy gyengeségüket pedig a szervezetlenség hozza magával. Tehát — kereszténységet prédikál. Naiv. A naivságot (magyarul együgyűséget) sokan a költő ékének tekintik. Én nem. M. László naivsága azonfelül gyanus. (Ez csak parlamentáris kifejezés.) Azt mondja a szegényekkel kapcsolatban, hogy nem kerüli el

rossz vackukat a Kolera, midőn diadalútját rója,
Tüdővész. Tifusz ugyanúgy s a gyermekek hozója : Gólya.

Naiv? Gyanus? Istenem, épelméjű felnőtt ember nem hihet komolyan, a gólyamesében. Komolyan, miként a „Tüdővész” népgyilkos mivoltában. Hát miért kepel a gólya ún. komolyabb hangú költeményében? Mert a fogamzást meg lehet gátolni, a terhességet meg lehet akadályozni, csak éppen nem szabad. Tehát a szegényeket sújtó szaporaságot illetően a papi sajnálkozás kénytelen a gólyamese irreálításába burkolózni. És annál is inkább kénytelen kepelni a gólya, mert hiszen szegényekről van szó, márpedig a terhesség megszakításának a lehetősége anyagi körülményektől függ. Adva van tehát a szegénység, mint probléma. M. László úgy csap le rá, mint a gólya a békára s olyan rövid úton elintézi, mintha egész életében mást se csinált volna :

a kerteket cukrozó Isten úgy ossza el madarait :
több jusson a szegény kertjébe s dalolják el a gondjait.

Ez az óhaja. Az őszinte kívánság már fél cselekedet, fél megoldás. Igaz ugyan, hogy a szegényeknek nincs kertjük, azért szegények. M. László szegényei tehát különös szegények, azok, akiknek számára a napilapnak külön rovata van. A kiszagdák. Dehát a kiszagdák a nemzet gerince s így isten madarainak torkán a kiszagdák gondjai dalolandók elsősorban.

A szegénységnél maradván, M. László igen őszinte. Elmeséli, hogy semmije se volt, görbe botján kívül, amikor hivatali helyére érkezett. De most már csinos házacskában él és a házacska az ő

tulajdona ; állatok bögnek az istállóban, ólban és ezek az ő állatai:

S itt maradtam. Száz gyökérrel köt a sorsom száz dologhoz.
Meghízalta testem-lelkem jó mennybéli Tűtorom.
Kertben kazlak púposulnak, marhák bögnek istállómban,
van virágom, van galambom, borom, búzám bútorom.

Mondom, csak az összefüggésekről nem vesz tudomást. Arról, hogy azért övé a csinos házacská, meg a marhákkal teli istálló (és akad még más is), mert gólyamesét ad be nekünk s mert a szegények nemlétező kertjébe madarakat küldtet, hogy ne legyen gondjuk szegényeknek. Intézzék el ezt az ügyet az isten madarai, de ne a munkásmozgalom, ne a politika. De hát mit is csináljon? Ajánlja a szegényeknek, a munkanélkülieknek, hogy ők is mondjanak gólyamesét? És akkor lesz házacskájuk? Hiszen, ha mindenki gólyamesélné, hogy legyen kenyere, akkor ugyan mindenki korrump, vagy együgyű volna, de mégse lagnék mindenki kényelmes paplakban. És akkor M. Lászlónak is más hazug mese után kellene néznie, ha meg akar élni.

M. László különben nagyon közvetlen. Közvetlenül jelenti ki, hogy megkérdezte a fecskéket meg a fülemléket. De hogy mire nézve tett föl kérdést, az már közvetett dolog, mert nem igen adatik tudunkra. A madárkák (mindig madarakkal van baja), azonban megintcsak közvetlenül felelnek :

„Mi nem szövünk, mi nem fonunk,
mi nem szántunk, mi nem vetünk,
mégsem vagyunk mi céltalan csavargók:
mi hozzuk a tavaszt s a dalt”.

Gólya tudja, hogy valamilyen izére nézve mért nem értelmes fecskéket kért meg M. László. Hogy miért olyan zavaros fecskéket keresett ki, amelyek azt hiszik, hogy ők hozzák a tavaszt s a dalt. Miért olyanokat, amelyek (elmeállapotukat tekintve) pontos megfelelői annak az utasnak, aki azért, mert hat óra húszkor indul a vonatja a keletiről, azt hiszi, hogy ő viszi oda a hat óra huszat. Ezek a madarak azonban egyenest a Schwarzerből jöttek. Miért mondták volna különben M. Lászlónak, hogy ők nem szönek, nem fonnak? Hiszen el sem lehet sorolni, hogy szövésen-fonáson kívül még mi mindent nem csinálnak. Nem lebegnek rózsaszín füstként a villanykörtében. Nem olvassák M. László verseit. Jéghegy közepében nem fogóznak össze oly módon, hogy az messziről szőlőfürtnek lássék stb. Hogy nem szönek, nem fonnak, az nem

jelenthet annyit, hogy nem dolgoznak, mert igenis dolgoznak. Fészket raknak. Kicsinyeiket táplálják s e célból reggeltől-estig táplálék után járnak. Hogy emberi munkát nem végeznek. Dehát azért fecskék. Hal-munkát, poloskamunkát éppígy nem végeznek. E tekintetben aztán teljes joggal mondhatták volna M. Lászlónak, hogy „nem úszunk víz alatt, nem mászunk a falak repedéseibe régi fényképek háta mögé”.

M. László képzelete olyan óriási szárnycsapásokkal halad, hogy a gondolat gépmadarának még a berregése sem éri utol.

Igy élek én, barátaim. Ne vessenek reám követ.

Én nem hiszek már a tavaszban, de várok egy mentőövet, szent tébolyt, amely kiemelne, mint a sok őszi vadludat és ragyognának újra mind a tájak, tornyok és utak!

Tehát egy mentőöv oly módon emeli ki a vadludakat, hogy újra ragyognak a tornyok. És miért? Mert M. László üvegtoronyban élt, de az üvegtorony megvakult. Azaz röviden: mivel éppen a tavaszban nem hisz, vár egy mentőövet, amely a megvakult toronyból úgy emelné ki, mint a vadludakat. Érdekes kép.

Könny-árvíz mindent learat.

Arat az árvíz? Rossz újságíró talán leírná. De hogy könny-árvíz arasson, az kicsit zsúfolt kifejezés. A halál az más, annak van kaszája és ősi jogon, szokásjogon alapuló engedélye.

Van óra, melyből kiugatnak vad, megveszett komondorok s minden perc szárnyán vér csorog.

E két sorban — tréfa nélkül — baromfiudvar rejtőzik. A kutyák megvesznek a baromfiudvarban és nekiesvén — mondjuk — a kacsáknak, megsebzik szárnyukat. A kacsák a percek. Az ebek ugatása az óraütés. De mik a komondorok? Másutt pedig:

(Mustármagból)

Nőtt az új fa. Minden ága ember-kar lett és halászott, a pogányság tengerében: ez volt Péter, a halász. Törzsét vágta Traján, Néró, vadállatok vérét itták, mégis nőtt és ahol állott: új bor nőtt és új kalász.

Példa a mustármagról, II.

Ha épület a műalkotás, akkor ez a vers romhalmaz. E négy sor zavara különben az egész verset beszemeteli. Ez a Péter szegény a vers végéig halász. De közben fa is, amelynek szíve van és a szíve ketyeg. Természetes, hogy kabátban, avagy nadrágban halászik, mert van zsebe is. „*Jobb zsebében Európa, bal zsebében Amerika*”. Nem nagy gönyörűség lehet különben ez a halászat, ha közben a halász, amely egyben mustármagból nőtt fa,

Dómkokat és klastromokat, könyvtárakat hord a hátán.

Szegény halász! Mikor teszi le már a sok terhet, hogy zavar-
talanul ügyelhessen a horogra? Soha! Mert

Eltűnnek a népbiztosok, országocskák, elnököcskék.
vallások és nem tud róluk majd csak a történelem.
De nő Péter, nő a Pápa, nő az Egyház (név nem fontos) —

amely utóbbi megjegyzésből, hogy a név nem fontos, ha nő a pápa,
— úgy vélem, M. László a papissára, a nőpápara gondol. És azon is
elmosolyodom, hogy pont a népbiztosoknak meg az elnököcskéknek
az eltűnével fenyeget csupán, a királyocskákról szépen meg-
feleldeznek. Hogy ez rosszmájúság, mert az országocskák eltűnnek?
Nono :

Igaz,
álmodozom a Minden Ember Tornyról, véres maltert hordok rá,
de dinamitot tudnék alátenni, hogy anyagom legyen,
hogy tetőt építsek a viharban didergő Magyarország fölé,
mert az Emberiség csak álom s a Magyarország most-vérző valóság.

Kérdés, hogy miért álom az „Emberiség” és miért nem most-
vérző valóság? Másrészt toronyra, épületre csak akkor hordunk
maltert, ha megvan az épület. Fölrobbantani is csak akkor rob-
banthatjuk föl, hogy bizonyos célra anyagunk legyen, ha egy-
általában létezik. Továbbad, — álmépületet mégsem robbantanak
valóságos dinammittal. Ez a vers úgy rossz, ahogy vesszük.

Mondom, kispolgári tömegek írják M. László verseit. Ez
a rövidke jellemzés nem is vonatkozik M. Lászlóra. Ő nincs is.
Mellékes.

(A Toll, 1931. február 25.)

22. AHOGY AZT A NAGY MÓRICZ ELKÉPZELI

Móricz Zsigmond szellemet idézett, korszellemet. Ez a szellem azonban nagyon ráüt a mesebelire. Nyúlik, ing és dagad az égig. Sűrű és terhes felhők tömegének véli, aki nem tudja, hogyan bújt elő a kisdéd kőkorsóból. S ami a legfőbb, aki nem tudja, hogyan parancsolható vissza a cserépedénybe.

Korszellemet idézett, anélkül, hogy vallaná, hogy a kor a dolgokban van s az emberekben csak annyira, amennyire az ember is csak egy dolog a saját dolgai között. Anélkül, hogy a kor testét is figyelemre méltatná, a kor testét, amelynek csak mozdulata a saját szelleme, csak tüneménye, a valóságnak a jelensége, amely a kor lényegét szinte a perspektíva törvényei szerint veti szem elé, de persze, éppen azért, a perspektíva törvényei szerint eltorzítva. Mint amikor szabályos téglalap alakú asztal előtt ül valaki s éppen mivel az asztal szabályos téglalap alakú, trapezoidnak látja. Korszellemet idéz, de varázsló gyanánt és nem mint a tudós, akit csak avatatlan tekint varázslónak.

Móricz a „faji jelleg” oktalan követelése ellen tiltakozik. Új eszmékre, új célkitűzésekre van szükség, mondja, új ígéretekre és új érzésekre. Holott szükség helyett eszmékre és igaz ígéretekre van. Az új érzés pedig olyan tárgyaltalan fogalom, hogy nem is veheték semmit ellenébe.

Móriczot persze megtámadták a „régiek”. Móricznak persze könnyű a dolga velük szemben. És Móricz meg is elégszik dolgának könnyebbik végével. Fejükre olvas tényeket. Hogy erre felhorkan a hivatalos s nem hivatalos jobboldal? Nono! Hiszen ha beadnák derekukat a Móricz-féle „új” eszméknek, hát akkor személyes életük alapját is fel kellene adniok! Elképzелhetetlen, hogy még nyelvtani hibát is ne találjanak abban a mondatban, amely ítélet az ő fejük fölött. Elgondolhatatlan, hogy eszményi harcot vívjanak oly eszmék ellen, amely az ő valóságuk ellentéteiből adódik.

Móricznak igaza van, de nincsen igazsága. Azt mondja: „A mai magyar nép, tehát a törpebirtokosok és még az alatta levő réteg is a nemi szerelem kérdésében annyira józan és elszánt, hogy félelem és irtózat látni, mit csinál. Valósággal halálra ítéli a fajt, ha fajnak s a nemzetet, ha nemzetnek nevezzük a magyarság összességét.” Másutt: „Itt van a szörnyű hasadás az intelligencia és a nép közt”. Alább: „Oly idegenül él az intelligencia abban a városban a néppel szemben, mintha az indiai gyarmatokon élnék.” S ezek után kivágja a rezet: „Az intelligencia pedig csak akkor válik a nemzet élő tagjává, ha felveszi a harcot a nemzeti szellem ujjáteremtéséért”. „Programm tehát csak egy lehet: *építő magyarság!*”

Nos, nem a tényeket akarom kétségbevonni. Dehogy is. Hanem csak elcsodálkozom azon a könnyelműségen, amellyel értékes adatait Móricz eltékozza. Amellyel gyöngyszemeket főz abba az elvetemült rotyogó kásába, amely eredményeinek foglalatát jelképezi. Amellyel azt hiszi, hogy szellem ellen keli harcolnia és nem a világ dologi összefüggéseit megváltoztatni. Amellyel föltételezi, hogy kérem, mehet minden tovább és szépen, csak éppen másképp kell gondolkodnia az intelligenciának, annak az intelligenciának, amelynek semmi joga sincsen még a nevéhez sem, mert hiszen nem értelmesen gondolkozik, hanem érdekeinek megfelelően. De gondolkodhat-e másként? Egyénenként talán; külön-külön — kitzasztva — igen; azonban osztályában, mert osztályt alkot, soha. Móricz Róma prétóriánus csapatát összevzeti Athén tanuló ifjaival. És építő magyarságot követel. Dehát mit építsen ez az építő magyarság, ha már komolyan veszem a fogalmát és nem látom eleve olyan üresnek, mint amióta élek, a zsebeimet? Mert ha már építésről van szó, tudja-e Móricz, hogy a földmunkások közül, akik házhelyet kaptak, hányan raktak rajta házat és hányan nem? Hogy az orosz búzáért — „dumping” és „rabszolgamunka”, tehát „silány” minőség! — 1,75 schillinggel többet adnak Bécsben, mint a magyarért, az egyik reggeli lap közlése szerint. Móricz azonban nem olvas újságot. Nem bír újságot olvasni. Ügylátszik nem tud újságot olvasni. Mert az újságokban is csak a „szellemet” látja és ügyet nem vet a testre, amelynek a szellem csak egyik megnyilatkozása. Nem törődik azzal, hogy csődöt mond a világ rendje és a Collegium Hungaricumokat kifogásolja. Meg ami ezzel egyenlő, hogy az ifjúságot „függő szellemben” nevelik. Hát ha akarnák, se tudnák másképpen. És mért venné fel az intelligencia a harcot a nemzeti szellem újjáépítéséért? Azért mert „csak akkor válik a nemzet élő tagjává”? Ördögöt, — nem is akar a nemzet élő tagjává válni! Az egypengős napszámok nemzetének élő tagjává hogyan is akarna válni az intelligencia, akinek évi százharminckét ezer vagy akár csak tizenkétezer pengő a jövedelme! Vagy csak évi hat-ezer! Ami tizenöt-húsz-szorosa az évi napszámbernek! Meg aztán mért teremtené újjá a szellemet ez az intelligencia, hiszen ez a szellem ő maga és egyben ez a szellem létjoga! Legyen öngyilkos pusztán azért, hogy Marxnak ne legyen igaza, ám Móricz tétova álma valóságosabb legyen? Nem, nem elmebetegek ők, hogy a történelmi idealizmust ne csak hirdessék, hanem annak az értelmében cselekedjenek is.

Móricz természetesen fölibe kerekedik Négyesynek, aki azonban legalább formailag következetesebb, amikor őszbe-csavarodott idealizmusát cirógatja. Mert Négyesynek akkora őszbe-

csavarodott idealizmusa van, mint amekkora szakállá Michelangelo Mózesének. És szarva van. Szarvával Móricz felé bököd. Móricz azonban a valóság tényin ül magosan, mint valami fának ágain. Csakhogy olyan elszáradt ágakon ül, amelyekben nem kering már a fa egészének éltető nedve és szépen lepottyan Négyesy szarvai közé. Négyesy azért következetesebb, mert legalább azok a dolgok, amelyekre ő hivatkozik — tanügyi kongresszus, Collegium Hungaricum, stb. — valóban világrendünk védelmére hivatott katonák szellemi kaszárnái. Nem olyan lyuk a levegőben, mint a Móricz követelte „építő magyarság”. Itt Móricz érvelése visszajára fordul. Azt beszéli Móricz Négyesy ellenében, hogy „nem élhet egy nemzetnek a gyermeke máskép, csak nemzetének külső jellegzetességével”. Mért kell ezt hát „a Négyesy Lászlóknak főpapi ornátusban prédikálniok?” Azért, hogy a hívőknek a világ más dolgai ne is juthassanak az eszükbe. Ám Móricz éppen ilyen magától értetődő dolgokat prédikál. Építő magyarságot. Csakhogy a magyarság úgy épít, amilyen társadalomban él. Collegium Hungaricum? Cseréljük ki a nemzet szót Móricz mondatában az uralkodó osztályal és megkapjuk a feleletet: „Nem élhet egy uralkodó osztály gyermeke máskép, csak uralkodó osztályának külső jellegzetességeivel”. Mítse tesz, hogy fogadott gyermekekről forog a szó. Kétségtelen, hogy megfelelő módon válogatják jövődöbeli utódjait. Engem például nem fogadtak gyermeküknek. Sőt, ott kellett hagynom a szege di egyetemet egy versem miatt, mert az egyik méltóságos ny. r. tanár úr kijelentette előttem, hogy aki ilyen verseket ír, abból amíg ő él, nem lehet középiskolai tanár. Mellesleg erről az egyetlen versről hét cikket olvastam és Ignotus idézte, írt róla a Neovojtinában: „Lelkemben dédelgetem, simogatom, dünnyögöm és mormolgom... gyönyörűszép”. stb. Móricz tehát olyasmit kíván, ami van. Csakhogy olyan érdekeknek megfelelően van, amilyenek a mai társadalom érdekei. Persze, nem az összesség érdekei, dehát a mai társadalom nem is az összesség érdekein alapszik. Móricz több formában is ismételteti Négyesy ellen vetett gondolatát: „Az pedig, amit nemzetinek mondunk, az magától értetődően benne lesz mindig az irodalomban”. Hadd ismételgessem hát én is, amit Móricz ellen vetek: „Azt pedig, amit osztályjellegűnek mondunk, az magától értetődően benne lesz mindig a kultúrpolitikai ténykedésben”. „Nem egy üres és sivár messianizmusra van itt szükség, — folytatja Móricz, — hanem életre és igazságra. S munkára. Okos, emberséges és céltudatos munkára”. Hát ez se több, üres, mint az a messianizmus, ami ellen tiltakozik. S azonkívül nem is egészen igaz. Mert igenis okos és céltudatos munka folyik. Hogy a társadalom melyik osztályának,

rétegének az érdekében és hogy meddig folytatható, az aztán a kérdésnek a másik oldala.

Móricznak mindvégig igaza van ellenfeleivel szemben és támadói ellen védem is. Mert Móricz a tőkés polgári rend fegyvereivel hadakozik a hűbéri maradványok ellen. A huszonnégy esztendőös Nyugat folyóirat kamaszkorából való eszméit hangoztatja mélyebb hangon, férfiasabb melegséggel, a maga módján, hogy ne mondjam, magyárosabban. Csakhogy mintha ez a férfiaság már — Móricztól függetlenül — aggság volna. Mintha kissé későn futna a kor munkába járó szépasszonya után, — akkor, amikor már tehetetlen. Aggságról szölok, mert ne feledjük, hogy mindez a nyugat jelszavának jegyében történik, a féllábbal sírjában álló nyugat jegyében. És mit jelent a „nyugat” jelszava? Kazinczytól Adyig és Móriczig, mindenkor a kapitalista törekvések eszmei vetületét jelentette. A kapitalizmus közben azonban imperialista szakaszába jutott, ellentétei annyira kiélesedtek, hogy eszményi és minden államra vonatkozó dicséreteit már nem igen fogadják szisszenés nélkül azok, akiknek szándékait az ellenkező irányú imperializmus keresztülhúzta. Milotay és Móricz soha nem találkozhatnak, — csodálom, hogy tegeznek egymást. De énfelelem és a fiatalságnak hozzám hasonló képviselői felől akár össze is ölelkezhetnek. Négyesyt sem kivéve, mint három grácia, mert mindegyik meggyezik abban, hogy szándéka van és ahhoz idomul a felfogása. A valóságot pedig csak oly mértékben veszik figyelembe, amily mértékben, legalább is pillanatnyilag, igazolásfélét nyújt azok előtt, akiknek a valóságról még kevesebb a fogalmuk, vagy akik örömmel fogadják, hogy *a valóság ugyan olyan, hogy kellemetlen kilátásokkal kecsegtet, de mégis jó, ha a valóságról kevésbé jó fogalom adatik.* Szellemi életünknek ez az utóbbi változat az alapja.

Éljen az idealizmus! Ha a materiális erő a miénk. Éljen a faji jelleg! Ha a falu osztálykülönbségeit elhomályosítja. Le a faji jelleggel! Ha az az „ollo” ipari élét csorbítja. Le a régi eszmékkel! Éljenek az új igék! Ha nem tudunk egyebet mondani.

(A Toll, 1931. március 31.)

Az osztályharcos munkásság németországi tábora, amely az opportunizmussal és revizionizmussal vívott elméleti és jelentős gyakorlati harcok folyamán szervezkedett, a háború óta egyre növekedőben van. A közvetlen gyakorlat tanulságai mind nagyobb tömeget vonnak a tiszta marxizmus zászlaja alá és e tanulságok felismerésével egyidejűleg ébred föl a vágy a tömegekben, hogy marxista oktatást nyerjenek, hogy öntudatuk ne csak egyéni tapasztalatokon alapuljon, hanem az egész munkásság összegezett tapasztalataiból, a tökéletes termelés tudományos kritikájából és a történelem menetének a tárgyi megértéséből nyerje erejét. A közvetlen gyakorlatból merített fölismerések tehát létrehozták a német proletáriátus többségének elméleti vágyát, az elmélet mind nagyobb rétegek számára vált szükségletté.

Ennek a szükségletnek a kielégítésére egyre-másra alakultak a munkásoktató iskolák, amelyekben a munkások a marxizmust tanulhatták. Azonban ezek az iskolák nem bizonyultak elegendőnek, részben mert nagy volt a munkások érdeklődése, részben pedig mert a munkások egy részének nem állott módjában, hogy a marxista iskolákat látogassa. A munkásiskolák létrejöttével azonban még inkább növekedett az elmélet iránti szükséglet. Az iskolák hallgatói maguk is tanítókká váltak, de továbbra sem maradhattak elméleti támasz nélkül. Meg kellett tehát teremteni azt az eszközt, amellyel iskolán kívül is taníthatnak, azt a módot amellyel iskolán kívül is tanulhatnak. Ez az eszköz a **Verlag für Literatur und Politik** kiadásában megjelenő **Marxistische Arbeiterschulung**, amelynek szerkesztői: Hermann Duncker, Alfons Goldschmidt és K. A. Wittfogel.

A *Marxistische Arbeiterschulung* négy füzet sorozatra terjed. Az első sorozat a *Közgazdaságtan* (Politische Ökonomie), amely végigvezet a tökéletes termelés Marx adta elemzésén. Egyben azonban éles és szükséges kritika alá vonja a tökéletes termelés tartós virágzásáról, a kapitalizmusnak a szocializmusba való békés belépéséről, a megszervezett kapitalizmusról és a gazdasági demokráciáról szóló Marx utáni polgári és revizionista elméleteket. De beilleszti tárgyalásának menetébe többek közt Oroszország új termelési viszonyain alapuló gazdasági (osztály) helyzetét is, így következetesen foglalkozik azokkal a kérdésekkel is, amelyek Marx életében még nem vetődtek föl, vagy föl sem vetődhetek, amelyekre tehát Marx maga nem is válaszolhatott. A második tanulmányi füzet sorozat tárgya a *munkásmozgalom története*, eddig négy füzet jelent meg belőle. A harmadik füzet sorozat a Tanácsköztársaságok

Szövetségének társadalmosító munkájával kíván megismertetni. Természetesen tagolódik így két részre a munkásmozgalom története: egyik rész a proletariátusnak alulról felfelé vívott osztályharcáról, a másik pedig a proletariátusnak felülről lefelé vívott osztályharcáról szól, mely azonban mindkét esetben azonos célért, a hatalomért, a tökéletes termelési rend megsemmisítéséért folyik. A negyedik füzet sorozat világszemléleti összefoglalást akar nyújtani, *a történelmi materializmusnak, a dialektikus materializmusnak*, tehát a marxizmus e két legelhanyagoltabb oldalának a kifejtését kívánja tartalmazni.

Magyarországon is nagy a szükséglet ilyen oktató írásokban. Bizonyítják ezt e németnyelvű füzetek kelendőségén kívül a munkásszemináriumok zsúfoltsága, az előadókban mutatkozó hiány és a munkások között naponként kerekedő elméleti viták. Jellemző mindamellett, hogy gyér marxista irodalmunk legfontosabb munkáinak (Marx és Engels válogatott műveinek, a Tőke első (I) kötetének, Szabó Ervin néhány írásának) a kiadását vagy egyesek áldozatkészsége, vagy valamilyen magánkiadó tette lehetővé.

(Társadalmi Szemle, 1931. szeptember)

24. KASSÁK LAJOS 35 VERSE

Az emberi elmeművet ember alkotja. Az ember 1. értékalkotó lény; 2. társadalmi lény és 3. bizonyos fokig egyéniség, azaz a közösségnek valamilyen képviselője. Eszerint minden elmeművet, így költeményt is, három találkozó főszerpontból vizsgálhatunk: 1. érvényes-e, (tehát helyes-e, van-e önértéke, elméleti értéke)? 2. az adott társadalom adott osztályharcaiban miféle szerepet játszik (van-e társadalmi értéke)? és végül 3. milyen emberi lélek nyilatkozik meg az elmeműben? Ez az utóbbi szempont csak ritkán nyer fontosságot és úgy vélem, hogy a kérdésnek ezt az oldalát éppen emiatt tolják előtérbe a polgári kritikusok. Fontosá akkor válik, amikor egyben kihangsúlyozottan azt a kérdést is magával hozza, hogy az elmeműben megnyilatkozó egyéniség mifajta viszonyban áll a közösséggel. Mert hiszen minden egyéniség csak különös hordozója a társadalmiságnak. Ez a három kérdés elválaszthatatlanul összetartozik és tiszta műalkotások esetében csak a műérték három alakját jelöli. Próbálkozzunk velük Kassák Lajos új verseinél.

1. Mindenekelőtt állapítsuk meg, Lajos Kassák versei, noha agymunkatermékek, egyáltalán nem elmeművek. Nincs bennük

semmi olyasmi, ami az elmeműre bármiféle módoska módján jellemző volna. Írásokat ír, amelyekben nincsenek meg az írás jelei. Mondatokat mond, amelyek a mondattani kapcsolatokat nélkülözik. Képeket képzel, amelyek közül hiányzik a szemléleti folytonosság. Gondolatokat gondol, amelyek jelentést nem hordoznak. Összetételeket gyárt, anélkül, hogy dolgának jelentősége volna. Avagy miféle jelei vannak az ilyen írásnak, miféle kapcsolatokra lelni az ilyen mondatok között, mifajta folytonosságot szemlélhetünk az efféle képeken át, bukkanunk-e jelentésre az ilyen gondolatokban, egységnek mondhatjuk-e az ilyen összetételeket, és egyáltalában van-e jelentősége az ilyen dolgoknak és mindezek illetén összedolgozásának, hogy: „A virágnak árnyéka van, a felhőnek aranyból koronája minden a te szemeidtől függ s attól az acélcilindertől, ami a domboldalon ketyeg?” Ez csak egyetlen sora, egyetlen versének kezdete. De a folytatása se más, de a többi 34 drb. se más. Nem érthetetlenek, csak értelmetlenek. Nincs értelmük önmagukon belül, nincs értelmük önmagukon kívül. Nincs értelmük különösen és nincs értelmük általánosan. De legfőképpen — nincs értelmük társadalmasan. Dehát elmemű-e a költemény? Kell-e, hogy a műalkotás értelmes legyen? Mert Kassák maga, Jöllehet régebben, fönnen hirdette ama legbalgább elvet, hogy „a szavak nem arra valók, hogy értelmet hurcoljanak, mint zsákhordók!” Nos, — a szó talán az egyetlen dolog, aminek közvetlen értelme van. Másfelől meg az ember értelmes lény, már pedig a költeményt ember alkotja. Alkotja? Alakot ad. Az ember életében az értelemé a formaalkotás szerepe. A szemlélet (az intuición) nem alkot formát, hanem meglevő összefüggések formájára irányul. Az értelem még az igazságnak is csak formát ad, hogy belátható, hogy szemlélhető, megpillantható legyen és nem az értelem hozza létre az igazságot. Azt is tudjuk, hogy a művészet az emberi eszméletnek, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről, — de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemelő múltjából hozza föl képeit. Azonban ez történik az álomban is, nemkülönben az ébrenlét révedéseiben. S a művészet abban különbözik mindenfajta álomtól, a képzelet mindenféle csapongásától, hogy a tudatnak, léleknek mélyéről felmerülő képeket értelmesen rendezi, hogy közvetlen jelentést lehel beléjük és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyba foglalja össze. Közvetlen jelentésről, közvetlen értelmi viszonyról azért beszélek, mert hiszen még az álomképeknek is van nem közvetlen, de értelmes jelentésük. — Mindezt összevéve: Kassák versei illusztrációk a leggondolattalanabb és legképtelebb esztétikához.

2. Ezek után nyilvánvaló, hogy Kassák emez írásaival kapcsolatban társadalmi értékről nem is mukkanhatunk. Mégis, mint minden nyomtatott, szavalt, előadott stb. közlemény, úgy ezek is szerepet visznek, akarva, nem akarva, az osztályharcban. Van-e közleménynek akár csak sejtelemnyi hasznuk is a munkásság számára? Két eset lehetséges: vagy hatnak, vagy nem hatnak. Ha nem hatnak, hasznuk nincs. Ez a kívánatosabb eset. Mert hatásuk (csak az eddigieket véve figyelembe) lehet-e más, minthogy az ifjú elméket megzavarja, a szövődő proletáröntudatot zétkuszálja és a szocialista világosságban feltűnő világot sötétségbe meríti? Az imperializmus korában élünk. Hát lehet-e jó harcosa osztályának és történelmi feladatának az a munkásifjú, aki ilyen sorokon épül: „a szélfogóban lakik öreganyánk eresszéték ki ő majd tanácsol valamit, de addig is jó lesz, ha naponta kétszer lemosakodtok hideg vízben kerülitek a nyilvános klozeteket s esténként nem vetemedtek Bernard Shaw olvasására?” Hát válik öntudatossá az az ifjúmunkás, hogy várhassunk tőle valamicskét, ha Kassák eme sorain töpreng kevésbé fertőzött elméje: „azt hiszitek két szomorú lámpa között nőttök fel műkezekkel és múlibakkal de mindenki tudja a nyílt tereken lödörögtök és hengegtek a pattanásokkal amik orrotok körül virágoznak?”

3. Az előbbiekből önként adódik a kérdés, hogy miféle egyéniség Kassák? Mifajta filozófiába menekül, ha már a valóságot úgy kiejti a keze közül, mint a szórakozott halász a sikos halat? „Minden a te szemeidtől függ”, — Kassák felfogásának ez a gyújtópontja. Eszerint szubjektivista és relativista, ami már az elmélet legfinomabb szálaiban is elválasztja a szocializmustól, marxizmustól, amely tudvalevően objektivista és dialektikus és amely ellenségesen áll a Kassák-féle állásfoglalással szemben. Ám Kassák még tovább megy: „minden a te szemedtől függ, és attól az acélcilindertől, ami a domboldalon ketyeg”. Nos, a relativizmusból ha azt sejthettük, hogy valamennyire a külvilág dolgaira vonatkozik, akkor a domboldal acélcilindere nemcsak meghökken, hanem meg is cáfol. Ez a domboldali acélcilinder és ketyegése kétségtelenül Kassák képzete, amelynek a valósághoz más köze nincsen, mint-hogy írója fejében elképzélődött. Ettől az elképzelt tárgytól is függ tehát a világ: nemcsak Kassák szemléletétől, hanem Kassák szemléletének képzelt tárgyaitól is. Itt a szubjektív idealizmus végső mozzanatával állunk szemben, azzal, amit a filozófia története solipszizmusnak nevez. Nincs más a világban, csak solus ipse, csak ő maga, csak Kassák Lajos, a számozott versek szerzője, ifjúmunkások szolipszista nevelője. A szolipszizmusról azt mondja Lenin, hogy világnézet világ nélkül, Schopenhauer szerint pedig

következetes szolipszisták csak a bolondok házában találhatók. Nos, Kassák nemcsak a munkásmozgalomban való részvételével tiltakozik eme következetesség vádjá ellen, hanem e közlemények egyes soraival is. Mert akadnak e tárgyi számozott dolgokban értelmes sorok is, ezek azonban Kassákra magára vonatkoznak : „ha észreveszem, hogy papírból van a talaj, mibe gyökereimet eresztettem, elfog a szédület” ; „érzem, ahogy a szelek áttemelnek a sötétség torlaszain ó testvéreim kiket talán megütöttem mocskos kezeimmel s hiúságomban elárultalak benneteket, bocsássatok meg ezen az órán” ; „lásd együgyű ember vagyok, akit elvadítottak a rossz esztendők és bizonytalanra tettek a csalódások” ; „hangosan kérdezem mikor léptem balra ha jobbra kellett volna lépnem, vagy fordítva, hogy most itt állok a küszöbön tájékozatlanul melyik az az út, amelyre lépnem kellene s melyik az a kapu, amely mögött a felszabadított munka épülete áll” ; „árva gyermek vagyok én, akit egy szál ingecskeben itt felejtettek a város közepén” ; s még néhány. Bevallom, megható volna ez a kispolgári szomorúság, ha értelme volna. Mert ezek a sorok, amelyek itt összetartozóaknak látszanak, nem tartoznak össze, semmiképpen — az egyik abból a közleményből való, a másik amabból, de mindenesetre olyan társak között forog ez is, az is, hogy élete egyiknek sincsen. Úgy gondolom őszinték ezek a sorok, valóban megjelölik azt az embert, aki mögöttük áll. De mi közünk volna hozzá, ha társadalmi szerepet nem követelne magának? Mi bajunk volna szomorú, letört egyéniségevel, ha nem állítaná, hogy egyénisége szocialista? Búja, bánata, annyira saját esendő személyéhez kötött, hogy csak egyetlen sóhajtásnyi szocialista önkritika is meggátolná közzétételét. Hát még annak a kiűtölését, hogy ez az ideológiai szocializmus, hogy ez a magatartás szocialista és hogy a munkásifjúságot ebben az ideológiában kell oktatni. De van itt még valami ami figyelemre méltó, mert láncokon kívüli veszteségre vonatkozik. A könyv címe : 35 vers. 66—100-ig, mind számozva. Azonban kerülközik egy 36-ik közlemény is, az egyetlen, amelynek címe is van, az egyetlen, amelynek törés nélküli összefüggő értelme is van és amelyet talán ép emiatt nem tekint Kassák versnek. Hanem valami fontosabb közleménynek, hiszen, mondom, ebben értelmesen beszél, sőt könyve végére teszi kihangzásul, befejezésül. Címe „Emlékezzetek rá”. De kire? Ime : „Az ember jön és az ember elmegy s én most ilyen emberről beszélek a barátról, aki 53 esztendővel ezelőtt elindult felénk 53 évvel ezelőtt, mikor mi még nem is éltünk elindult, hogy találkozzon velünk s most szörnyű bánatokkal meg egy darabka ólommal szívében örökre eltávozott tőlünk” : „ha költő vagy szólj most mondom

magamnak s gyámoltalanul csak emlékezni tudok — a neve: *Osvát Ernő* — „milyen jóságosan kemény ember volt ő s mi most itt állunk valamennyien árván a szomorúság fekete kendőjében nincs lámpánk, amit meggyújthatnánk az ő dicséretére nincs ládánk, amibe összegyűjthetnők az ő ajándékait”. Tehát *Osvát Ernőre* emlékezzünk! Emlékezzünk az ő polgári gondolatot e „jóságosan kemény ember” kiméletlenül képviselte balfelé. Felénk indult-e 53 esztendővel ezelőtt, amikor mi még nem is éltünk (mi nem éltünk? vagy kik nem éltek? a negyvenévesek nem éltek, vagy a szocialisták nem éltek?) — felénk indult-e el, vagy kik felé? Ime Osvát Ernő, valami, ami veszteni valója volt Kassáknak a a láncain kívül. És a mai, a változott ellenforradalommal változott Osvát Ernők, akik veszteni valói Kassáknak, láncain kívül. Emlékezzünk. De Kassák is emlékezik. Stromfeld Auréla emlékezik még, közhelyekkel és bizonytalanul. Kevésbé jól, mint Osvátjára. És az ő nevét már nem írja, mint Amazét, csupa nagybetűvel.

(Korunk, 1931. szeptember)

25. FIATALSÁGUNK ÉS A NÉPMŰVÉSZET

A háború utáni fiatal magyar értelmiség hamarosan felocsudott az ellenforradalmi jelszavak kábulatából, a történelmi, politikai események a keresztény kurzusból alaposan kiábrándították. Stabilizálta a reakciót, de tagjainak az élete továbbra is ingatag maradt. Ez a fiatal értelmiség, amely nemrégén még az ellenforradalom élcsapatának számított, az ellenforradalom osztozkodásakor üres kézzel magára maradt. A magára hagyott prétoriánus csapat megtalálta magára hagyott vezérének is, Szabó Dezsőt, aki szintén nem lelte honját e hazában és saját ellenforradalmát az ellenforradalomban. Nem lelvén talajt a jelenben, arra kényszerültek, hogy a „jövő magvetői” legyenek és így már erkölcsi jogcímük is került, hogy az ellenforradalom learatói, a „svábok” és a „zsidók” ellen forduljanak ifjú lánghalással. Így tette azt a Vezér, Szabó Dezső is, aki foglalkozására nézve a „magyar faj történelmi öntudata”. Ez a foglalkozás bizonyára nem jelent zárt osztályhelyzetet a termelésben és ennek megfelelően osztályöntudat helyett eszméileg utópisztikus, gyakorlatilag reakciós ideológiával teltek meg a fiatal fejek. Osztályoktól elszakítottan akarták magukat megváltani, ki kellett tehát találniuk egy olyan vezérlő eszmét, amely nem osztályeszme, tehát csak az ő „osztályuk”

eszméje lehet. „Szintézist”, amely mindent magába foglal, tehát csakis őket foglalja magába. Ez nem lehetett a régi nacionalizmus, mert hiszen éppen annak számára kaparták ki sajtó ujjal a gesztenyét, a neonacionalizmus meg éppen gyűlöletes volt számukra, mert a kívülrekedésük megszilárdulását jelentette. Itt volt ellenben a faj áldott fogalma, a fajé, amely oly üres volt, hogy senkinek sem kellett. Lényegében pedig a faj fogalmával értelmi foglalkozások monopóliumára való törekvésüket fedezték. Így a „faj” eszme a monopolkapitalizmus ideológiai felépítményének egyik jellemző jelensége lett.

Monopólium megszerzéséhez azonban hatalomra van szükség s ezért ennek a különböző társaságokba tömörült fiatalságnak reális erejű szövetséges után kellett néznie. Osztályra kellett találnia, amelynek ismét élcsapata lehessenek. A burzsoáziát már kiszolgálták, ingyen; a proletársághoz pedig, amelynek leverését nap mint nap ünnepezték, már csak azért sem csatlakozhattak, mert ott vezetőszerphez nem juthattak volna. Maradt a „parasztság”, vagyis a falusi burzsoázia és a mezőgazdasági proletárság „szintézise”. A „parasztság” azonban belső osztályellentétéinél fogva szervezhetetlen, másrészt a zsíros parasztság már meglelte a maga osztályszervezeteit, míg a mezőgazdasági proletáriátust megszervezni már csak politikai okokból sem lehetett, de nem is volt szándékukban. Így ezek az ifjúsági egyesületek (pl. a Bartha Miklós Társaság, a Wesselényi Reform Club stb.) rövid hangoskodás után letűntek. Figyelemreméltó, hogy a felvidéki, Sarló néven ismeretes ifjúsági mozgalom, amely megtalálta útját a proletáriátushoz és a földműves szegénységhez, egyre szélesebb tömegalapon képes végezni nevelő és kultúrmunkáját.

E mozgolódásnak természetesen kulturális jelszavak hangoztatásában kellett kimerülniök. A „parasztság” képzelt ideológusai az „ösi faji kultúra”, röviden a népművészet mellett törtek lándzsát, — ezzel akarták a halódó polgári művészetet fölfrissíteni. Így került szembe egymással faji és kozmopolita művészet, mert ideológusaik nem vették tudomásul, hogy a népművészet éppenannyira internacionális, mint amennyire történelmi termék. Sőt voltak, akik célul tűzték ki „az igazi népi művészeti produktumok megbecsülésével és vásárlásával, valamint megfelelő piac biztosításával a magyar paraszt előtt újra becsessé és egyúttal jövedelmezővé tenni az ezzel való foglalkozást s így fajiságának tiszta megőrzését.” Egy ilyen mondatban bennefoglalatik az ifjúsági kultúrmozgolódások minden rövidlátása és reakciós mivolta. A „fajiság tiszta megőrzését” attól várták, hogy kapitalizálják a népművészetet, amelyet éppen a kapitalizmus

tett tönkre. Kisüzemi *ár*termelést akartak csinálni a népművészetből, hogy visszakapja régi *művészi* becsét a paraszt előtt. A „paraszt-ságért” hirdették a népművészetet, amely már nem kell a parasztnak. Párhuzamos ez a szándék a kispolgári ideológusoknak ama törekvésével, hogy a kapitalizmus romlását és rombolását a halálra ítélt kisüzemi gazdálkodás állami segítyezésével mentésék meg, jóllehet az állam — a nagyüzem kapitalizmusának állama.

A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti. Ez az osztály a proletáriátus. A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé. A proletárművészet őset a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív. A népművészet a felgyülemlett, jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt. De azért, akinek van jövője. A sarlósok is a népművészetből indultak ki, eljutottak a néphez, a dolgozó néphez, — nem múzeumok számára szedték össze eleven anyagukat. Belátták, hogy a dolgozó szegénység kulturális felszabadításának útja elválaszthatatlan a gazdasági felszabadulásért folyó küzdelemtől, a szocializmustól. Ez az út nyitva áll a magyarországi értelmiségi ifjúság előtt is.

(Szabadon, 1932. január)

26. TERMÉSZETTUDOMÁNY ÉS MARXIZMUS

Tóti Béla a „természettudomány és a marxizmus” viszonyáról ír a *Korunk* ezévi márciusi számában. A cím után azt várná az ember, hogy írja a természettudományok történeti fejlődésén, valamint jelenkori érvényes tételein a marxi módszer helyességét fogja igazolni. Tóti Béla azonban nem a marxizmus igazát próbálja kimutatni a természettudományokon, hanem azt fejtegeti, hogy a természettudományokból s a természettudományos világnézetből hiányzik az érzelmi, az etikus elem és ezért ellentétben állanak a marxizmussal. Cikkéből az idealizmus védelmét olvasom ki.

Mindenek előtt szögezzük le, hogy semmiféle emberi tevékenységből nem hiányzik az érzelmi elem, mert hiszen éppen az érzelmi elem a tevékenység motorikus ereje. Az érzelem lehet tudatos, lehet tudattalan, de csak mint hajtóerő működik és semmi köze sincs a világfelfogás helyességéhez vagy helytelenségéhez. Az érzelem cselekvésre sarkal és egyben annak a kérdésnek a föltevésére készlet, hogy a cselekvés miként célirányos. Az érzelem tehát nem tesz föl kérdést, csupán készlet rá — és mégkevésbé

ád feleletet a kérdésre. Így — a helyesség kérdésétől eltekintvén — számtalan felelet lehetséges és egy cselekvés etikai megítélése is számtalan, bár mindegyik etikai. A marxista azonban tudományosan, a proletárság felszabadításának tárgyi tudománya, a marxizmus szempontjából osztályoz, tehát megítélésének etikai formája és tartalma elvész. Eszerint az egyik cselekedet marxista, mert aktuálitása a tudományos szocializmus történelmi vonatkozásának a hordozója; a másik nem marxista. Ki nem velünk, az ellenünk. Marxista igazán nem veheti szívére, hogy a szervezet-robbantó anarchista milyen önfeláldozással küzd téves, de következetes módon a proletárság felszabadításáért! Hiszen a marxizmusra nem az jellemző, hogy kollektív, hanem hogy kollektivistá és nem is etikai, hanem tudományos és csak annyiban etikai, amennyiben a tudományosság az. Nem nevetséges-e elgondolni, hogy olyképpen ítéljük meg a kapitalisták cselekedeteit, hogy azok akár a forradalmi, akár az ellenforradalmi mozgalom, akár valamely általánosság szempontjából erkölcsösek-e, vagy sem? Nem, a marxista nem ítéli meg semmiféle etika szempontjából a kapitalisták cselekedeteit, hanem tudomásul veszi őket, mint tényeket, mert a tényeknek, a valóságnak a figyelembe vétele a tudományosság első föltétele.

Tótiás azt írja: „Nem a természettudományos világnézet, hanem a marxi az, amelyik valóban etikai. Az etikai világnézet a világot az etika szempontjából nézi.” Nos, a marxizmus a világot nem az etika szempontjából nézi, hanem éppen megfordítva, az erkölcsöknek, az erkölcsiség, ethosz-ideáljának változásait a termelés anyagi világának, sőt a technikának a változásaitól teszi függővé. Tótiás azzal véli tételét igazolni, hogy „Az etikai világnézet a világot .. nemcsak megmagyarázza, hanem a tanácstalan embernek egyszersmind az utat és a célt is megmutatja, amelyen a megismerés után haladni kell.” Ezzel szemben az áll, hogy az etikai világnézet valóban utat és módot mutat, a világot azonban nem magyarázza meg, míg a marxizmus éppen a „világot” magyarázza meg, amiből aztán a proletárság cselekvésének útja és módja determináltan adódik. De van itt egy másik hiba is, mégpedig a marxizmusnak a természettudományokkal való szembeállítás. A tudományos szocializmus természettudomány, hiszen a társadalom természet és nem elvont idea. Idézem Marx szavait: „Volta-képpen nem azoknak a társadalmi ellentéteknek magasabb vagy alacsonyabb fejlődési fokáról van szó, amelyek a tőkés termelés természeti törvényeiből fakadnak. Magukról e törvényekről van szó.” (A Tőke, Előszó az első német kiadáshoz.) Természeti törvényekkel természettudomány foglalkozik. (Nota bene, rengeteg marxista irat szól a dialektikus materializmusról, a történelmi

materializmusról, a marxi gazdaságtanról, de a tudományos szocializmus alig kap helyet az irodalomban.)

Így állván a kérdéssel szemben, kitűnik, hogy Tótis a természettudományokat azonosítja a természettudományos világnézettel, holott logikailag semmi közük sincs egymáshoz. A természettudományok a dialektikus materializmus öntudatlan igazolásai, azaz logikai sorrend szerint a természettudományok a materialista dialektika érvényességén alapszanak, jóllehet a természet tudományos kutatása történetileg szükségszerűen megelőzte a materialista dialektikának, mint elvnek a tételekbe való foglalását. Ezzel szemben a természettudományos világnézet logikai alapjának tekinti a természettudományt és azzal a hibával van megterhelve, hogy vallója tudományokat tekint elv alapjául, pedig éppen elv a tudomány alapja. Elve így spekulatív, holott a helyes elv gyakorlati, hiszen nem egyéb, mint ráeszmélés arra a gyakorlatra, amelynek eredményeként létrejön a tudomány. Így van az, hogy a tudományos szocializmus természettudomány, de a dialektikus materializmus kizárja a természettudományos világnézet helyességét, jóllehet az is materialista, amit Tótis úgy mond, hogy nem etikai. Materializmus, de nem dialektikus, — spekuláció és nem a gyakorlatra való ráeszmélés.

A dialektikus materializmusnak meg van a maga ismeretkritikája és az nem vág össze a Tótis által kifejtett fölfogással. Tótis Nietzsche szavát idézi, amely szerint az új világnézet „hű maradt a földhöz” és hozzáfűzi, hogy: „Ebben a világképben a tapasztalás volt hivatva mindannak a megmagyarázására, amiknek megértéséhez előzőleg az emberi léleknek elképzelésekre és illúziókra volt szüksége.” Ez tévedés. A szóbanforgó világképben, sőt ennek is csak egyik fajtájában, amely jellegére nézve a természettudományok általános elmélete, az a követelés foglaltatik, hogy tudományos kutatás tárgya csak tapasztalati jelenség lehet. De a tapasztalás nem volt és nem lesz hivatva a dolgok megmagyarázására, hiszen a tapasztalás nem egyéb, mint érzéki tárgynak észrevése alapján való megismerése, amelynek eredménye mindössze a tárgy jelenlétéről szóló tudat, vagyis az észrevéési képzet. A tapasztalati tudományokat sem azért hívják így, mintha tapasztalással magyaráznák tárgyukat, hanem azért, mert tárgyuk jelenléte tapasztalati, tapasztalható. A fizika tapasztalati tudomány és azt tanítja, hogy a föld forog a nap körül, jóllehet az ember, a fizikust is beleértve, azt tapasztalja, hogy a nap fölkel és lenyugszik. Tótis más fogalmat alkotott magának a tapasztalásról, amit az is mutat, hogy nemcsak a tartalmát változtatja meg, hanem a terjedelmét is és szociális

tapasztalásról beszél. Tótisnak mielőtt operál vele, ezt a fogalmát alappal kellene ellátnia és publikálnia kellene, hogy tudjuk mit értsünk rajta. Különösen, ha azt állítja, hogy Marx vezette be ezt az új, a szociális tapasztalást. Mert, hogy példát mondjak, kétségtelenül szociális úton (sajtó, stb.) veszek tudomást pl. arról, hogy az angol királynak szakálla van, ezt azonban én egyáltalában nem tapasztaltam és akik látták, azok is mind egyénileg tapasztalták. Ezek az egyének aztán úgy közlik velem a tapasztalásuk eredményét, hogy társadalmi technikai úton érzéki fizikai tárgyakat alkotnak (hang, nyomtatott papíros, stb.) és én ez érzéki fizikai tárgyak jelenlétét tapasztalom. Ebből láthatjuk, hogy szociális tapasztalás nincs, azonban az egyéni tapasztalás eredményének, azaz valamely érzéki (belső tapasztalás esetében pszichikai) tárgy jelenlétének tudata nem tételezi föl a tárgy tapasztalását, mindazoknál, akik tudnak a létéről. Ily módon — az egyéni tapasztalást leszámítva — a termelési mód előfeltételének, a technikának a révén az egyének tudása társadalmi eredetű, azaz szociális — és ezért beszélünk egyáltalában ideológiáról. Persze a társadalmi termelés állandóan újabb és újabb érzéki tárgyakat állít elő, (mint pl. a hírt közlő nyomtatott papírost,) amelyeket aztán egyénileg tapasztalunk, de amelyeket az egyén sem tapasztalhatna, ha a társadalmi termelés elő nem állítaná, mert hiszen akkor nem létezne maga a tapasztalati tárgy. Ezek után furcsán hangzik Tótis tétele, amely szerint „Marx rendszerében a tapasztalás módszer, amellyel új világregd alapjait veti meg.” A tapasztalás észrevevési aktus, nem módszer, aminthogy módszerrel sem lehet „új világregd alapjait megvetni”, — a módszer csak a módot mutatja, a h o g y a n és nem a m i v e l az új szocialista társadalmi rend fölépíthető. Az új „világregd” alapja is anyagi termelés, ez viszont nem módszer, bár módszeres.

„A világregdfogás a világregyetemről alkotott elképzelésünk, ahogyan a világregyetetem lelkünkben látni kívánjuk” — írja Tótis. Ime Tótis pszichológizmusa olyan formában, hogy alaptalansága nyilvánvaló. Eszerint minden világregdfogás keresztülkaszubjektív és nélkülozi a tárgyi észrevételt. A marxi világregdfogás tételei tehát nem tárgyi igazságok, hanem szubjektív, jámbor óhajok volnának. Természetes, hogy ezután Tótis a következőképpen véli jellemezni a kollektivizmust: „Az általános emberi szolidaritás az érzelmi magja ennek az új világregdfogásnak, amelyben az összes emberekkel való közös sors adja meg a válaszokat az érzelem által felvetett kérdésekre”! Nem tudni, hogy melyik utópista kollektivizmust azonosítja itt Tótis a kollektivizmussal, hiszen a marxi fölfogás nem ösmer „általános emberi

szolidaritást”, főkategóriája ezzel szemben éppen az osztályharcé, az osztályérvés és osztályöntudaté.

Ismétlem, Tóti egy nagyon nehezen áttekinthető etikai világszemlélet híve, amelyet ő maga marxizmusnak nevez, de amely mitől sem áll távolabb, mint a marxizmustól. Szükséges volt, hogy legalább ennyire hozzászóljak cikkéhez, nehogy a Korunk olvasói azt hihessék, hogy a magyaryelvű marxisták vita nélkül elfogadták Tóti dr. tételét, amely szerint a marxí világnézet az, amely „v a l ó b a n” (Vö. Der w a h r e Sozializmus) etikai, még pedig azért, mert „az etikai világnézet a világot az etika szempontjából nézi.”

(Korunk, 1932. május)

27. EGYÉNISÉG ÉS VALÓSÁG

1. A társadalom

A termelési eszköz végső fokon nem más, mint a társadalom természeti léte s a természeti anyag között fennálló viszony anyagi objektivációja. A természeti anyag persze annyiban esik számításba, amennyiben az emberre hatást kiváltva hat, tehát amennyiben emberi alakításnak tárgya s így emberi tárgy. Ezért, mondhatjuk, a termelési eszköz anyagi objektivációja annak a viszonynak, amely a társadalom mint természeti anyag s a társadalom mint a természeti anyag alakítója között fennáll. A társadalom, amikor alakítja, társadalmosítja a természeti anyagot, tehát a társadalom a termelési eszköz révén alanya a természeti anyag társadalmosításának s minthogy maga is természeti anyag, egyben tárgy is. A társadalom tehát a természeti anyag társadalmosítása és társadalmosodása, vagyis ha társadalmat mondunk, a természeti anyag társadalmosítására, illetve társadalmosodására kell gondolnunk.

Mármost, ha a társadalom a termelési eszköz révén alanya és tárgy a természeti anyag társadalmosításának, akkor a társadalomnak mint társadalmosítási illetve társadalmosodási folyamatnak a képletét a következőkben állíthatjuk :

társadalom — termelési eszköz — társadalom
termelési eszköz — társadalom — termelési eszköz.

Vagy, — tekintve, hogy a a társadalom alakítja a természeti anyagot termelési eszközzé, azaz a társadalom termeli a termelési eszközt s így a társadalom az alany, a termelési eszköz a tárgy —

alany — tárgy — alany
tárgy — alany — tárgy.

Másfelől azonban nem feledhetjük el, hogy amennyiben a társadalom természeti anyag, amelyet a termelési eszköz tesz társadalommá, annyiban a termelési eszköz az alany és a társadalom a tárgy. Ennek megfelelően az alany-tárgy viszony így változik:

tárgy — alany — tárgy
alany — tárgy — alany.

E három képletpár összevetéséből kitűnik az anyagi társadalomnak, amely a természeti anyag társadalmosítása és társadalmosodása, a termelési eszközzel való azonossága. Ez az azonosság természetes, hiszen az emberi test éppúgy materiálisan létezik és éppúgy termelési eszköz, mint a föld, a víz, a hal, vagy a rotációs-papír s éppúgy a társadalom teszi minden vonatkozásban termelési eszközzé, mint a többi természeti anyagot. A háló, mint termelési eszköz termelési eszközzé teszi a halat, vagyis mint természeti anyagot társadalmosítja, de az embert is újabb vonatkozásban társadalmosítja mint természeti anyagot, mert termelési eszközzé teszi újabb vonatkozásban. Termelési eszköz és társadalmosított természeti anyag egyet jelent és hát a társadalom mi volna egyéb, mint társadalmosított természeti anyag? Ebben az általánosban a különös, vagyis a termelési eszköz mint természeti anyag s a termelési eszköz mint emberi (szintén természeti) anyag között a különbség, az, hogy emez azt, amaz ezt társadalmosítja, teszi termelési eszközzé. Így van, hogy az emberek nem pusztá absztrakciók, amelyek nem állanak viszonyban egymással, hanem valóságos emberek, akik a társadalmosított természeti anyag, vagyis termelési eszköz révén vannak egymással valóságos társadalmi vonatkozásban, szintén mint társadalmosított természeti anyagok, azaz termelési eszközök. Az anyagi létű emberek között a viszony is csak anyagi létű lehet s ez a viszony maga az anyagi létű termelési eszköz. S ha ezt a viszonyt, amely az anyagi létű társadalomnak önmagához való anyagi viszonya, tehát végül is anyagi létnek önmagával való nem ideális, hanem anyagi azonossága, nem tagadjuk meg azáltal, hogy csak olyan „fennállónak” tekintjük, amelynek nincs meg az anyagi léte, amivel különben az objektív idealizmus hibájába esnénk, akkor e kifejezésnek, hogy a termelési eszköz ama viszony anyagi objektívációja, amely a társadalom mint természeti anyag s a társadalom mint a természeti anyag alakítója illetve társadalmasítója között fennáll, a tartalmi dialektikájára is ügyel-

nünk kell, mert a termelési eszköz nem objektivációja e viszony-
nak, hanem maga a viszony az anyagi valóságban. Ezzel szemben
a viszony fogalma az emberi szubjektum objektivációja s illetén-
képpen csak dialektikus gondolkodásunk technikai mozzanata,
amennyiben gondolkodásunk absztrakciók vonatkozásaival fejezi
ki a konkrét megismerést. Erről az oldalról megint azt látjuk, hogy
anyagi létű társadalom és termelési eszköz azonosak, mert az anyagi
társadalomnak önmagához való viszonya egyfelől a termelési
eszköz, másfelől pedig maga az anyagi társadalom. Ténylegesen a
társadalom nem csupán anyagi viszonyokban álló emberek mozgó
összessége, hanem egyben emberi viszonyok mozgó anyaga is.

2. Az egyén

A társadalom éppúgy nem ^{mi}dividuum, mint az egyén, mégis
nagy közkedveltségnek örvend az a felfogás, amely alapja az indi-
vidualizmusnak, s amely szerint az egyén a társadalommal szemben
valami fix alany. Némely marxisták azt vetik ellene, hogy ez
csak „látszat”, mert az egyének társadalmilag vannak föltételezve.
Ez az ellenvetés azonban nem zárja ki azt, hogy az egyének társa-
dalmilag föltételezett fix alanyok ne legyenek. Vannak, akik
odáig mennek, hogy az egyéneket, illetve egyéniségeket egyszerűen
társadalmi termékeknek fogják föl, amivel meg abba a hibába
esnek, hogy befejezett társadalmi ténynek látnak olyan társadalmi
folyamatot, amelynek csupán a végbemenetelével szólhatnánk
befejezett tényről, vagyis akkor, amikor az egyén már meghalt,
illetve megsemmisült, ám akkor is csak módjával. Az egyén,
illetve egyéniség a valóságnak megfelelően csakis úgy szemlélhető,
mint társadalmi folyamat. Nemcsak termék, hanem termelés is,
illetve minden mozzanata olyan termék, amelynek az a rendel-
tetése, hogy a termelésnek tárgya és alanya legyen s ezután más
termékeké válton legyen a termelésnek tárgya és alanya. Egy-
szóval olyan termék, amelynek termék mivolta éppen a termék
mivolt elvesztésében valósul meg azáltal, hogy a termelésnek
alanyává és tárgyává válik, aminthogy a használati érték az el-
használásban valósul meg, a csereérték pedig a cserében. Az egyén,
illetve egyéniség tehát semmi módon nem fix vagy önálló alany,
hanem társadalmi folyamat, a termelésnek tárgya és alanya,
társadalmi alany és társadalmi tárgy. Ennek megfelelően az egyén-
ről, illetve egyéniségről kettős képletet kapunk. Az egyiket úgy,
hogy figyelembe vesszük, hogy az egyén, illetve egyéniség már
keletkezésében tárgya más emberek tevékenységének, akik e

vonatkozásban mint társadalmi alanyok, illetve társadalmi alany szerepelnek s akiknek hatásától társadalmosítottan válik a társadalmi alanyok, illetve alany további tárgyává. Eszerint az egyén, illetve egyéniség mint társadalmi folyamat képlete:

társadalmi tárgy — társadalmi alany — társadalmi tárgy.
E folyamat természetesen nem mehet végbe az ellenkezője nélkül, anélkül, hogy az egyén, illetve egyéniség már keletkezésében ne hasson mint alany a többi emberekre, akik ezúttal mint társadalmi tárgyak, illetve tárgy szerepelnek. Így saját magának a társadalmi tárgyra tett hatásával társadalmosítottan válik alanyává további társadalmi hatásának. Erről az oldalról nézve az egyénnek, illetve egyéniségnek mint társadalmi folyamatnak a képlete:

társadalmi alany — társadalmi tárgy — társadalmi alany.
Ha e két képletet, amely egyazon folyamatnak két oldalról való külön-külön megközelítése, összevetjük, azaz a konkrét valóságnak megfelelően egynek vesszük, látjuk, hogy az egyén, illetve egyéniség oly társadalmi folyamat, amelynek minden mozzanata társadalmi alany és társadalmi tárgy s hogy a mozzanat alanyi mivoltja is tárgyi és tárgyi mivoltja is alanyi. Azaz, amint a társadalom természeti anyagi alany és természeti anyagi tárgy és folyamat, úgy az egyének, illetve egyéniségek nem „egyéni”, hanem társadalmi folyamatok, nem „egyéni”, hanem társadalmi alanyok és nem „egyéni”, hanem társadalmi tárgyak. Így az egyének, illetve egyéniségek közvetlenül csak a társadalommal érintkeznek, közvetlen érintkezésben sem egymással, sem a természeti anyaggal, a természettel nem állanak, hacsak nem valamilyen fejetetején álló absztrakt elgondolás számára. Mert hogyan érintkezhetnek az egyének, illetve egyéniségek egymással közvetlenül? Hiszen a társadalom és termelési eszköz azonosságát tekintve az egyéniségeknek mint társadalmi tárgyakkal azonos társadalmi alanyoknak az érintkezése pusztán technikai, azaz társadalmi. Valóban az egyik ember a másikkal csupán anyagi társadalmi technika, illetve anyagi technikai társadalom útján érintkezhetik. Így teszem a beszéd, amely fizikai zörejek társadalmi rendszere, éppúgy anyagi technika és nem jobban emberi, illetve társadalmi technika, mint a vasút vagy a búzatermelés. Illusztrációként tételezhetjük, hogy amiként állatfajták egyedei a materialista módon még nem eléggé megmagyarázott faj által kifejtett ösztönös alakulással létezhetnek és csak így — fajilag — állhatják meg a helyüket a létért való küzdelemben, úgy emberi egyének, illetve egyéniségek csakis a társadalmi technikától, illetve technikai társadalomtól alakítottan létezhetnek és csak így — társadalmilag-technikailag — állhatják meg helyüket a létért való küzdelemben.

Az állati egyedek továbbplántálója az állati anyagnak a természeti anyagra és így önmagára való reakciója mint ösztönös faj, illetve faji ösztön ; az emberi egyének, illetve egyéniségek újratermelője pedig az emberi anyagnak a természeti anyagra s így önmagára való reakciója mint technikai társadalom, illetve társadalmi technika.

3. A társadalmi forradalom

Amint az egyént, illetve egyéniséget fix alannak, úgy a tőkét a termelési eszközzel azonosítva fix tárgynak szokás kapitalista oldalról beállítani. A marxisták azonban tudják, hogy magában sem a gép, sem a föld, sem a pénz nem tőke, mert a tőke társadalmi, osztályviszonyokon alapuló és osztályviszonyokat alkotó folyamat, amelynek föltétele a bérmunka, a munkaerő-áru s amelynek képlete :

pénz — áru — pénz.

A tőke e dologi képletével, amely személyi képlet is, összevetve a társadalomnak a termelési eszközzel való azonosságról szóló tételünket, a tőke dologi képletét kifejezhetjük a tőkés termelés e személyi képletével, amely dologi képlet is :

tőkés — bérmunkás — tőkés.

Vagyis a tőkés a bérmunkás révén tőkés. A bérmunkás termel, ő az alany, ő termeli a bérmunkást is, a tőkést is. Eszerint a bérmunkás termelési alany és termelési tárgy, míg a tőkés termelési tárgy. Másrészt azonban a tőkésé a társadalmi tárgy, hiszen éppen ezért tőkés. Így a tőkés a termelési tárgyak társadalmi alánya s a bérmunkás mint termelési alany társadalmi tárgy. A bérmunkás nem azonos a tőkessel, tehát a társadalmi alany s a társadalmi tárgy mint ellentétek nem azonosak, bár folyamatilag egységet alkotnak. Az azonosságnak ez a megszűnése — minthogy pusztán társadalmi alany, illetve pusztán társadalmi tárgy nem lehetséges — együtt jár a társadalmi alanyok új társadalmi viszonyban való tárgyiasodásával s a társadalmi tárgynak új viszonyban való alannyá válásával. Így a tőkés mint egyedüli társadalmi alanyok egymás számára válnak társadalmi tárgyakká s így valójában külön társadalmat alkotnának, ha nem éppen a valóságos társadalom egyedüli alanyaivá válván elő az a folyamat, hogy az egész társadalommal szemben való alanyi mivoltukat megőrizve váljanak egymás számára társadalmi tárgyakká. Ezért nem társadalmat,

hanem társadalmon belüli társadalmi osztályt alkotnak. A tőkés tehát társadalmi alany és osztálytárgy. Így alkotnak osztályt a dolgozók is, azzal a különbséggel, hogy ők az egész társadalomhoz való tárgyi mivoltukat megtartva válnak osztályalanyokká. Ebből a szempontból a tőkésék mint társadalmi alanyok fejtik ki a társadalom társadalmosító tevékenységét a bér munkásokon, mint visszaható társadalmi tárgyakon. Vagyis elmondhatjuk, hogy a kapitalizmus a nem kapitalisták szocializálása a kapitalisták által, ami kikerülhetetlenné teszi a kapitalistáknak a szocializált nem kapitalisták által való szocializálását.* Más szóval — a társadalmi alanyoktól társadalmosított tárgyak számára társadalmosítandó tárgyakká válnak a társadalmi alanyok. És az a mozzanat, hogy a tőkésék mint társadalmi alanyok fejtik ki a társadalom társadalmosító tevékenységét a bér munkásokon, mint visszaható társadalmi tárgyakon, egyben kifejezése annak a közvetlenül politikaian fogalmazott felismerésnek, hogy az osztályharcot az uralkodó tőkésosztály vezeti s a társadalmosításnak alávetett dolgozók társadalmosító osztályharca eredetileg védekező visszahatás. Ha pedig tekintetbe vesszük, hogy a tőkés mint társadalmi alany és termelési tárgy révén társadalmi tárgy a bér munkás, nyilvánvalóvá válik, hogy a tőkésék termelés formájában viszik társadalmosító osztályharcukat; míg, tekintve hogy a bér munkás mint termelési alany és társadalmi tárgy révén társadalmi alany a tőkés, a bér munkások társadalmosító osztályharca egy a termelés megszüntetésével, hiszen társadalmi alannyá csak úgy válhatnak, ha kivonják magukat a tőkésék, mint társadalmi alanyok számára való társadalmi tárgyi mivoltukból. A termelés megszüntetése a sztrájk, a polgárháború s minthogy konkrét termelésről van szó, a termelés megszüntetése egy másik konkrét (t. i. szocialista) termelésnek az alapvetése is. A társadalmi forradalom dologi kifejezésével, amely szerint a társadalmi forradalom azzal áll be, hogy a termelő erők szembekerülnek a termelési viszonyokkal, azonos tartalmú a társadalmi forradalom személyi kifejezése, amely szerint a társadalmi forradalom akkor áll be, amikor a

* Sombart a szocializmust röviden antikapitalizmusnak nevezi. Téved, az antikapitalizmus önmagában nem szocializmus. A kapitalizmus ma már a monopolkapitalisták által való szocializálása a nem monopolkapitalistáknak, ami persze antikapitalistákká teszi azokat is, akik a kapitalisták által való szocializálástól megmenekedni kívánnak (kispolgárok), ezek azonban éppúgy irtóznak a szocialisták által való szocializálástól. A szocializmus ennek az antikapitalista folyamatnak az ellenkezője: a szocializálásnak nem feltartóztatása, hanem dialektikus továbbvitele, amelyben a szocializált nem kapitalisták szocializálják szocializálóikat, a kapitalistákat: a szocializálást kiterjesztik a kapitalistákra.

társadalmi alanyok szembekerülnek a társadalmi tárgyakkal. Minthogy pedig a társadalom társadalmosítás, illetve társadalmasodás, e folyamat szükségszerű formája, hogy a társadalmi tárgyak mint társadalmosított alanyok számára társadalmosítandó tárgyak a társadalmi alanyok. És a társadalmi forradalom ott tör ki leg hamarább, ahol a tőkés társadalmosítási folyamatban leginkább megbomlott a társadalmi tárgy és társadalmi alany azonossága, ahol tehát a társadalmi tárgyak a leginkább társadalmosított alanyok, akiknek számára a társadalmi alanyok a leginkább társadalmosítandó tárgyak, mint a gyarmati és félgyarmati országokban.

4. A neurózis

Mondottuk, hogy az egyén, illetve egyéniség társadalmi folyamat, mint a társadalmi alannak és tárgynak az azonossága. Ha ez így van, akkor a társadalmi alannak a társadalmi tárggyal való szembekerülése szükségszerűen megnyilvánul az egyénben, illetve egyéniségben is. És valóban, a kor, amelyben a társadalmi alany a társadalmi tárggyal egyre élesebben szembekerül (míg végül a kapitalista társadalmosítás szocialista társadalmosításba csap át,) egyéni, illetve, egyéniségi viszonylatban a neurózisok kora. A neurózis megnyilvánulása zavar a koituszban, a koitusz pedig, amint a pszichoanalízis igen helyesen tételezi, szociális aktus, társadalmi tevékenység. A neurotikus egyén vagy orgazmus nélkül koital s így e társadalmi folyamatban pusztán a társadalmi tárgy technikai szerepét tölti be, vagy csupán libidója van, anélkül, hogy a koituszban technikailag a társadalmi tárgy szerepét játszhatná s így pusztá társadalmi alany. És éppen mint pusztá társadalmi alany válik az orvosi kezelés társadalmosítandó tárgyává.

A neurotikus magatartás igazolja gondolatmenetünket. A neurotikust társadalmosítása tette neurotikussá, vagyis egyfelől pusztá társadalmi tárggyá, másfelől pusztá társadalmi alannya. Így számára mint társadalmi alany számára társadalmosítandó tárggyá válik az egész társadalom. A neurotikus minden törekvése erre irányul: egyénileg társadalmosítani az egyénített társadalmi tárgyat. Persze ez nem sikerülhet a valóságban, hiszen az egyén maga is társadalmi folyamat.

A társadalmi forradalom korszakában a pusztá társadalmi tárgyak, illetve alanyok vagy forradalmárok, vagy neurotikusok. Neurózis és forradalmárság igen sűrűn össze is szövődik. A különbség mégis az, hogy a forradalmár tevékenysége tudatos, az ő társa-

dalmosítandó tárgyai technikai anyagi valóság, erkölcsi vonatkozás nélkül; a neurotikus tevékenysége pedig tudattalan és tárgya nem az anyagi valóság, hanem az anyagi valóságtól megfosztott, bár tőle produkált erkölcsi vonatkozás. A neurotikus gyógyítása éppen nem egyéb, mint társadalmi valóságnak a tudatbáhozatala. A neurózis és forradalmárság összefonódásait tekintve figyelemre méltó körülmény, hogy a forradalmi harcot aktívan vívó tömeg egyéneiben a harc gyakorlati-technikai kivitele megsemmisíti egyszerre egy társadalmi lelkiállapot erkölcsi vonatkozásait is, ha a harc győzelemmel végződik. De azt nem szabad számon kívül hagyni, hogy a valóságos forradalmár meg a neurotikus között lényegében annál nagyobb a konkrét különbség, mennél több az általános megegyező vonás. Illusztrálja ezt Freud Totem és tabu c. tanulmánya, amely alcíme szerint „a vadnépek és a neurotikusok lelkiéletének némely megegyezéséről” szól, hiszen a megegyezések kimutatásának csak úgy van értelme, ha a vadnépek nem neurotikusok, amint hogy nem is azok, mert zavartalanul koitálnak. És azért nem neurotikusok, mert lelki életük társadalmi-történelmi intézményüknek megfelelő ismereteik tudatával folyik, amint hogy forradalmisága miatt nem neurotikus a forradalmár sem, hiszen a társadalmi forradalom történelmi intézménye a természeti anyag társadalmosításának.

(Valóság, 1932. június)

28. AZ IFJÚSÁG NEMI PROBLÉMÁI

Dr. Totis Béla könyve a címlapján látható prostituált és hölgytornász képe után ítélve úgy kelendőségére, mint tartalmára nézve népszerű kíván lenni. A népszerűsítés első feltétele, hogy legyen az írónak népszerűsíteni valója. Második feltétel, hogy témájával csak addig a mértékig foglalkozzék, ameddig a tudományos közvéleménytől el nem tér. Ahogy a munkásmozgalomban üldözendő zavarokat okoznak a világmozgalom sűrített tapasztalataival, tudományos elméleteivel szembeszegülő, vagy tőle eltérő egyéni ötletecskék, ugyanúgy zavarokat kelt az emberek fejében a népszerűsítő írat, ha egyéni álláspontot akar érvényre juttatni minden tudományos felfogással szemben.

Dr. Totis marxistának és freudistának (pszichoanalitikusnak) vallja magát. Azonban könyve tanúsága szerint sem a marxizmust, sem a freudizmust nem ismeri. Fogalmai dadognak, üres

állításokat oldalakon át erőszakol. *A marxizmus az elnyomott proletáriátus fölszabadításának, a pszichoanalízis az elfojtásokkal teli lélek gyógyításának a tudománya. Totis irata azonban mindenre inkább alkalmas, mint társadalmi vagy lelki fölszabadításra. Állandóan felelősségről, erkölcsről, lelkiismeretről, a lélek szigorú bírójáról beszél, holott minden parapatíás, neurotikus, ideges ember a felelőségnek, az erkölcsnek, a lelkiismeretnek, a lélek szigorú bírójának a bétege ma.* Ez természetes is, hiszen a társadalmi lét határozza meg a tudatot, márpedig tőkés, azaz megoldhatatlan ellenmondásokkal teljes társadalomban élünk, tehát megoldhatatlan ellenmondásokkal, konfliktusokkal teljes az egyén erkölce, lelkiismerete is. A felelőségérzés megoszlik a polgári társadalom által meghatározott ellenmondásos tudat s a hazug tartalmú tudatból kialakuló tudattalan meg a helyesen fölismert osztályérdek között: ellenmondó dolgok miatt érzi magát felelősnek az egyén s ha az ellenmondás oly erős, hogy megoldani nem tudja, megbetegszik parapatíában, „idegességben”. Forradalmárt nem is köt a polgári társadalom erkölce, felelőségérzete, a nagyobbbrészt amugyis polgári osztályérdeket szolgáló humanizmus. Ha megvan benne mégis, (hiszen a forradalmár is ebben a társadalomban nyerte létét és tudatát), akkor állandóan küzd maga ellen is, (ami parapatíás tünet is lehet.)

Totis abba a hitbe próbálja ringatni olvasóját, hogy a tőkés társadalomban az egyén legalább lelkileg mindentől föloldott, hogy a nemi élet kérdéseire egészséges választ csak maga az egyén adhat és hogy az egyén képes önmagát fölszabadítani saját magának gátlásai alól. Pedig marxizmus és pszichoanalízis egyként azon az állásponton van, hogy megoldás csak társadalmilag lehetséges, — pszichoanalitikai kezelést sem folytathat az egyén önmagán, az is csak társasan, társadalmilag, orvos segítségével lehetséges. E véleményyt még fokozza Totis azzal a kongregációs ajánlatával, hogy az ifjúság „önfegyelmézzel” tegye magát túl a nemi élet szakadékaín. Azt kívánja, hogy „szülőknek és iskolának nyíltan és folytonosan hangoztatni kell a serdülők előtt, hogy a testi érettség még nem jelent teljes nemi érettséget”. Nem veszi észre, hogy éppen ezt a papos burzsoá gondolatot hangoztatja folyton kispolgári szülő és iskola, inkább ismételteti fejezeteken keresztül azzal az idegességbe hajszoló alaptalan megfélemlítéssel, hogy a lelki nemi érettség csak jóval a testi érettség után jelentkezik. Mégpedig akkor, ha „a fiatalember a külvilágban már megtalálta azt, akit testi érettsége óta keresett”. Dehát kit keresett? A fiú lányt, a lány pedig fiút! Ha meghatározott személyről van szó, akkor még értelmetlenebb a lelki nemi érettség fogalma, hiszen

az első ilyen keresett tárgy, személy az édes anya. Totis szerint a valóság szegényebb, a képzeletvilág gazdagabb, amiben nyilván minden parapatias egyetért, hiszen parapatia tünete, ha a valóság elől az egyén a képzelete világába menekül. Viszont hogy miképpen találja meg a serdülő azt az egyedüli szerelmi tárgyat, amelyet keres, amelyet csakis fantáziája nyomán kereshet, a jóval szegényebb valóságban, tehát mikor válik nemileg lélekben is éretté, arra válasz nem adható. Azaz hogy a válasz minden esetben parapatia. Ezt persze Totis nem mondja, hanem én említem, nehogy Totis könyve még jobban parapatiahoz segítse az amúgy is meghajszolt, megfélemlített proletár ifjakat. Azt is ideírom, hogy egészséges embernél a képzelet a valóságos életet szolgálja, tehát nem a képzelet gazdagabb és nem a valóság szegényebb. De Totis nem is állíthat egyebet, mert az a véleménye, hogy a nemi ösztön durva. „*Ha ma az élet egyenesen a nemi vágynak tisztán testi megnyilatkozásaira nevel, akkor a fiatalság kötelessége, hogy saját egyéni kultúrájával a testi vágy fölé azt az épületet emelje, ami a durva nemi ösztönt emberivé és személyessé alakítja*” — írja. Minden szava hamis. A mai „élet” a nemi vágy testi megnyilatkozásainak az elfojtására nevel. És gondolatlan kispolgári beállítás, hogy az ifjúság saját egyéni kultúrájával fölszabadulásra tehet szert. Az ifjúi és egyéni kultúra az általános kulturális fölépítmény része, amelyet megváltoztatni csak a gazdasági alap megsemmisítésével és új gazdasági alap teremtésével lehet. Totisnak nincs olyan szava, amely a marxizmussal és a pszichoanalízissel ne ellenkeznék. Szerinte „a lelki érettség bíróját a legkevésbé a mai társadalom erkölcsében keresheted, de sehol másutt sem keresheted, csak saját magadban”. Ezzel szemben úgy a tudományos szocializmus, mint a pszichoanalízis azt tanítja, hogy az egyén számára az erkölcsök a társadalommal együtt adottak, az egyén ezeket az erkölcsöket még gyermekkorában, amikor tudatával feldolgozni még nem tudja, a magáévá teszi. Innen az, hogy az egyén „idegessé” válik, saját magával meghasonlít, mert ami ellen társadalmi méretekben küzd, az megvan benne is, annak ő is részét alkotja. Az életösztön a társadalomban születő egyén számára nem lehet más, mint a társadalmi élet ösztöne, minthogy pedig a tőkés társadalom elháríthatatlan akadályokat emel az életösztöne kiélése elé, az egyén már a gyermekkorban olyan konfliktusba kerül saját magával, amely egyénileg megoldhatatlan. A társadalmi élet ösztöne kizáró ellentétévé válik a kapitalizmusban az életösztönnek, tehát — kizáró ellentétről van szó — nem alkothatnak egységet. Az ilyen alapon létrejött lelki konfliktus hasonlít a kapitalizmus lényegéből folyó gazdasági válsághoz. Az életösztön úgy kerül szembe a társadalmi

élet ösztönével, ahogy a szükségletek kielégítésére szolgáló hasznos cikkek termelése ellenmondásba jut az értéktárgyak termelésével. *A parapatia, az idegesség bacillusa az áru és a magántulajdon.*

Elképesztő, hogy miket össze nem beszél Totis a prostitúcióról. Ebben a tekintetben a kispolgári felfogást még reakció-sabbá teszi. Azt mondja, hogy „a prostitúciónak sikerült a testet és a lelket megmérgeznie”. A mai társadalomban jóval kisebb mértékben terjeszt a nyilvános prostitúció nemi betegségeket, mint a prostitúción kívüli nyomorúságos nemi élet. És nem a prostitúció mérgezi meg a lelket, hanem a magántulajdonnal megmérgezett lélek hozta létre egyáltalában a prostitúciót. Az a körülmény, hogy a férfiak nagy tömege külön él szerelmi életet lelkileg és testileg, az nem eredménye a prostitúciónak, hanem az oka. A férfit nemi vágyának kettéhasadására nem a prostitúció tanítja meg, hanem a magántulajdonon alapuló társadalom kényszeríti. A prostitúció csak külső tünet, keret, amely szükségszerűen adódott, hogy ellenmondásos társadalmak meghasonlott fia is szert tehesenek némi gyér öröme. Miért járnak családapák is prostituáltakhoz? Mert a mai életellenes társadalomban kialakult lélekkel kérni sem merik a feleségüket olyasmire, amit a prostituálttól megkövetelhetnek. Totis azt írja, hogy a férfi, aki prostituálttal érintkezett, frigidé teszi a feleségét, önmaga pedig részben vagy egészen nemileg tehetetlenné válhat. Ezzel szemben: előfordul — igen sűrűn — hogy a férjnek nemi zavarai vannak és emiatt a feleség nem jut el az orgazmushoz (nemi örömhöz). Ettől azonban frigidé nem válik, ha egyéb ok miatt nem vált azzá, — más, nemileg egészséges férfinál mindjárt rálel az orgazmusra. A férfit sem teszi tehetetlenné a prostituálttal való koitusz, hiszen akkor minden férfi impotens volna, sőt — ha a múltat is figyelembe vesszük — kihalt volna az emberiség. Egészen más lapra tartozik az az eset, amikor a férfi prostituálnál férfi marad, míg ú. n. tisztességes nőnél csődöt mond. Itt a férfi már eleve lelkibeteg és éppen azért menekül a prostituálthoz, mert számára az az egyetlen örömforrás.

„A mai ember kiszakadt az emberi közösségből” — jelenti ki Totis nem tudni milyen parlagi szocializmus alapján, megcsúfolva azt a tanítást, hogy a társadalom története osztályharcok története, hogy emberi közösségről beszélni addig, amíg osztályok vannak, a valóság elferdítése. Felszólítja a fiúkat-lányokat „a nagy próbatételre, hogy együttes munkára, együttes életre mennyire alkalmasak.” Mintha nem kapitalista társadalomban élnénk, mintha az együttes munka lelkileg is együttes lehetne, mintha közös érdek szülné az együttes munkát és nem a közös mun-

kásors hozná létre az együttes érdeket, mintha nem a tőke tenné együttessé a tőkés üzemben és nem a tőke szüntetné meg az együttességet ugyanakkor a bérkülönbséggel, — mintha az együttes munka ma nemcsak negatíve volna lehetséges, tehát úgy, hogy férfi és női munkaerőt együttesen, egyként kizsákmányol a tőke! persze az a proletárookra vonatkozik, a proletár ifjúságról azonban egy szava oncsen Totisnak.

Totis oda lyukad ki, hogy „csak akarni kell és a serdülő ifjú újra föl tudja építeni a test és lélek kívánságainak azt a boldog együttességét, amit szerelemnek nevezünk”. Csak akarni kell! Hát az miféle tudományosság? És mire magyarázzuk azt a kívánságot, hogy „a férfi jusson el a női lélek egységéig”. Mit jelentsen az, „az igazi erkölcs a lelkiismeretben van”? Hová tegyük, hogy a „lelki érettségért folyó nagy csatát az egyénnek önmagával kell megvívnia”? Éppen az a lelkibeteg, aki nem valóságos ellenféllel, hanem önmagával vív! Mi az, hogy „az ember egyéni felelőssége fogja kialakítani a társadalmi felelősséget, ahol nem kívülről kényszerítik rá a lelkiismeretét az emberekre, hanem az emberek lelkiismerete kényszerül rá a társadalomra”? Mi az, hogy „a nő szerelmi életében olyan maradt, mint a milyen a legrégibb időkben volt, egyszerűbb, eredetibb, természetesebb” — talán azért, mert a nőt testileg és lelkileg és nemileg jobban zsákmányolták ki, jobban nyomták el, — mígnem végül szinte árucikk lett belőle? Ez ugyan nem áll így az uralkodó osztály nőire, de vajon ők nemileg olyan természetesek és egyszerűek? Mi az, hogy „a testi vágy még egyedül uralkodó, de az emberi szellem már megteszi az első lépéseket, hogy az élet anyagiasságát és durvaságát a szellem felsőbbségével költse át”? Aki ilyet ír, az mért nem megy el gnosztikus apostolnak és mért adja ki magát szocialista orvosnak? Mi az, hogy „a renaissancetól napjainkig a test és lélek vágyainak összeépítése uralkodott”, noha „kétszáz éve ketté hasadt ez az egység”? Mi az, hogy — szemben a férfivel, „a nő sohasem tudta a férfit csak eszköznek tekinteni”? Hiszen éppen a nő kényszerült arra, hogy eszköznek tekintse a férfit, mert csak a férfi közvetítésével érhetett el valamit társadalmilag! Vagy nemiség és társadalmiság a nemi életben elválasztható? Totis maga beszél szellemi együttesről! És mi az, hogy „a női nem ideálja”? Mi az, hogy „a férfi a nőhöz fölemelkedjék”? Igyekezzék gazdagon férjhez menni? Mi az, hogy egy szocialista és pszichoanalitikus orvos húszéves fiára Schopenhauer tesz mély hatást? Totis idejében talán, de ma? Miféle probléma az, hogy lesz-e szerelem a jövőben vagy sem? Mi az, hogy „az ember fölszabadulásáért folyó nagy harcban túlságosan fölszabadította magát”? A proletáriátus

tömegei vagy a parapatiások hadai szabadították föl magukat túlságosan? Hol az a szocialista és hol az a pszichoanalitikus, aki ilyet állít? Mi az, hogy „a vágy száműzése betegségbe kergeti az embert” a könyv egyik oldala szerint, más oldala szerint azonban a húszéves fiatalember legyen önmegtartóztató, hagyjon föl az onániával, kerülje a prostitúciót, tartózkodjék a nemi érintkezéstől mindaddig, mígnem egyszer majd „lelkileg is megéri”? Mi az, hogy „régibbi időkben sokkal többen vállalták a közösséget, a kor szellemét, mint ma”? Szóval az ember kénye-kedvétől függ, hogy vállalja-e a kor szellemét, vagy sem! De ha nem vállalják, akkor hol van a kor szelleme: a spiritiszták szeánszain? más, külön a szellemek részére alkalmas csillagzaton? Hiszen éppen azért „ideges” az emberek többsége, mert a kor szelleme az emberek fejében van! Az ellenmondásos kor ellenmondásos szelleme! Éppen a tőkés társadalom kiegyenlíthetetlen ellenmondásai szerepelnek végső fokon az egyének lelkében mint tudattalanba fojtott és egyénileg megoldhatatlan konfliktusok! Mi az, hogy „a szerelmi partnerek idegességében kell keresnünk az egyéniségekre szétbomlott és együttélésre alkalmatlan társadalom nyavalyáinak csíráját is”? Hát a társadalom nyavalyáinak csírája nem a magántulajdon és nem az áru, hanem a szerelmi partnerek idegessége? Mi az, hogy „a nemi vágy nem lesz olyan fontos”? Mi az, hogy „az ifjúság hol 'marxisztikusan', hol 'freudisztikusan' akar szeretni — csak éppen a maga módján nem próbálja meg”? A proletárifjúság marxisztikusan azt az új társadalmi rendet akarja megteremteni, ahol a maga módján szerethet, mert hiszen ma éppen a maga módján nem szerethet! Mi az, hogy „a szerelem szabadsága azonban nem jelent szabad szeretkezést”? Hát mit jelent, szabad csevegést? Mi az, hogy „a mai házasság közügy, a szabad szerelem magánügy”? Burzsoá fölfogás! Proletárok szabad szerelmét a mai köz üldözi, tehát közügy. És mi az? hogy az ember monogám és honnan a monogámia tisztára polgári problémája? Vannak és voltak poligám társadalmi rendszerek, — hiszen a gazdasági alappal megváltozik a fölépítmény! Mi az, hogy „a hivatalos házasságot védi, sőt szentté avatta az egész társadalmi berendezkedés, a szerelem szabadságát pedig üldözi, megveti és lenézi”? Ez nem így van! Tőkés társadalomban élünk: a társadalmi berendezkedés lehetetlenné teszi szegények között a hivatalos házasságot, tehát üldözi és a társadalom maga lenézi, megveti, butának tartja azt a csinos proletár lányt, aki proletárhoz megy feleségül, míg fölmagasztalja, ha gazdag szeretője van! Tisztviselőknek, tisztviselőnőknek fölmondanak a bankok, ha megházasodnak, — ez nem üldözése a hivatalos házasságnak? Az igazság az, hogy a tőke nem

tesz különbséget, hanem egyként üldözi a házasságot és a szerelmi viszonyt, ha érdekeit sérti. Sőt, egy burzsoá sem veszi rossznéven, ha fia vagy férfi hozzátartozója a dolgozók osztályából csinos szeretőt szerez magának, de felhördül, ha hivatalos házasságra akar vele lépni. Még a „művésznőt” sem nemi vágya miatt, hanem érdekből tartja ki bankárja, mert a sokat költő művésznő — reprezentál! Mi az, hogy „a fiatalság joga a nevelés”? noha „nevelés másképpen, mint példaadással, el sem képzelhető”? Mi az, hogy „ha a társadalom nem tudja a fiatalságot nemi életében a maga képére alakítani, úgy ennek oka a társadalom rossz példaadásában rejlik”? Éppen onnan erednek a nemi s a lelki élet összes zavarai, hogy az ellenmondásos társadalom az ifjúságot a maga ellenmondásos képére alakítja! Mi az, hogy „az igazi szerelem mindent megért és megbocsát”? Mi az, hogy „a nő öröme született és ha a ma nemi elnyomása hideggé tette...”? A 109. oldalig szüntelenül azt olvastuk, szenvedtük, hogy a nő természetes, egészséges, eredeti, ideális, egységes lelkű, hogy a férfinek el kell jutnia a női lélek egységéig! Mi az, hogy „a nők álszemérme”? Nem álszemérem az, hanem komoly lelki baj! Mi az, hogy koitusz kondommátusz esetében a nő nem jut orgazmushoz? Ha nem jut hozzá, annak oka nem az óvszer, hanem lappangó szorongás. Persze helyesebb, ha a nő él óvszerrel és nem a férfi. Mi az, hogy „a nő érzéketlenségének okát nemcsak a hibás nemi érintkezésben kell keresni”? Ott nem is kereshető. Érzéketlenség és orgazmus elmaradása két különböző dolog. Érzéketlen nő egyáltalában nem juthat orgazmushoz rendes koitusz esetében sem, míg ha hibás érintkezés miatt elmarad az orgazmusa, akkor nem válik érzéketlenné, hiszen rendes koitusznál orgazmussal dicsekedhetik. Mi az, hogy a férfi legyen testi szerelmében is önzetlen? Az, amit itt Totis kívánni vél, lényegében hozzátartozik az egészséges férfi önzéséhez, t. i. az, hogy ne csak ő, hanem partnere is eljusson az orgazmushoz, ha nem így volna, nem becsülné le a frigid nőt. Mi az, hogy a homoszexualizmus nem betegség? Hát mi? És miféle érv az, hogy ha a homoszexualizmus olyan borzasztó betegség, akkor nem viselne háborút a kapitalizmus? A tömegmészárlás igazán „olyan borzasztó” és mégsem tartja vissza a háborútól a kapitalizmust, amely éppen Totis szeme előtt fegyverkezik a Szovjetunió ellen. Az sem érv, hogy azért nem betegség a homoszexualizmus, „mert a társadalomnak bizonyos berendezkedései azok, amelyek embereket homoszexuálisokká tesznek.” Ilyen alapon alig van, sőt nincs is emberi betegség, mert túlnyomó részben a társadalom berendezkedései azok, amelyek a legtöbb betegségbe döntik vagy a betegség számára fogékonyá teszik a dolgozókat.

Máris túlsokat beszéltem Totis dr. könyvéről, de hát nem a Szent Imre Egyesület, hanem a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Orvostagjainak a Szervezete adta ki. Röviden azt írhattam volna, hogy lélektani gólyamese, kongregációs ifjak olvasmánya, e műalkotás minden sora fölött a burzsoázia rontása lebeg.

(1932?)

29. KINA*

A kínai események, noha a világtörténelem a Csendes Óceán sárga partjain szüli az elkövetkezendő emberiséget, a magyar közönséget tájékoztatlanul érték. A fejleményekkel lépést tartó marxista publikációk mellett szükség volna egy összefoglaló áttekintést nyújtó tanulmányra, amilyen pl. a Wittfogel¹, de a polgári kiadó választása természetesen Russell könyvére esett. Russell, az idealista-humanista gondolkodó szemellátható rokonszenvvel tárgyalja a kínai kérdést, kárhoztatja a kapitalista imperializmust, lándzsát tör a szocializmus mellett, észreveszi, hogy a haladó Kína egyedül a Szovjetunióra tekinthet őszinte barátsággal, mert minden egyéb külföldi támogatás gyarmatosító és kizsákmányoló beavatkozás, vagy ennek előkészítése, — mégis úgy látja, hogy a kapitalizmus nem természeti törvényszerűséggel mozgó gazdaságával fejt ki imperializmusát, hanem a kultúrájával. Szembeállítja Kína kultúráját „amelyet ha a világ elfogadna (!) boldog lehetne” az „európai kultúrával” majd az amerikaival és felépítmények, tükröképek összeütközését látja ott, ahol valóságos materiális érdekek vezetik hadaikat egymás ellen. „Ha a japániak más jelleműek volnának, akkor nem így állna a dolog” Kínában, írja, és nem jut eszébe tünődni azon, vajon miért voltak más jelleműek a japániak Japán kapitalizálása előtt. Nyakig esik a pszichológizmusba, — az imperializmust, az industrializmust olyan „alapelvekből” származtatja, „melyeket a pszichológus a fölösleges energia értékesítésének tekint”! A kínai kultúra eredetére nézve pedig kínai bölcselőket nevez meg gazdag forrásai alapján és ezzel jóval többet foglalkozik, semmint ennek alapjával, az ázsiai vagy orientális termelési móddal.

* *Bertrand Russell* könyve. Fordította Geszti Lajos. Athenaeum, Budapest, 1932. 261. o.

¹ *Wirtschaft und Gesellschaft Chinas*. I. Leipzig, 1931.

„A vízszabályozás a kormányzat legfontosabb tevékenységeinek egyike. A kínaiak fizikai életét a földművelés, különösen pedig a rizstermelés határozza meg; ezért a gátak fenntartása a legfontosabb ügy.” E szavakat nem Marx, nem is Engels, hanem Hegel, a nagy idealista gondolkodó írta Kínáról.² Látnivaló, hogy amikor az idealista rajtafelejté tekintetét az anyagi valóság folyamán, materializmusba csap át és ellenmondásba kerül saját rendszerével. Így kerül ellenmondásba Russel is magával. Miután kiöntötte szíve keserűségét a kínaiak, japánok, európaiak és amerikaiak jellemének különbözősége fölött, észreveszi Kína nyersanyagtelepeit, amelyek megszerzése Japánnak (helyesen: a japán kapitalizmusnak) a létfeltétele. De ily módon Japán „jellemét”, imperializmusát kapitalizmusa hozza magával. Russell itt saját elméleti alapjának a cáfolatát nyújtja. E botlást igyekszik kijavítani, mondván, hogy „az összeütközés Japán és Amerika között felületesen tekintve, gazdasági természetű, de mint az gyakorta megesik, a gazdasági versengés a valóságban mélyebb szenvedélyeket takar”. Mi nem akarjuk kétségbe vonni a szenvedélyek és kultúrák, sőt jellemek hatóerejét, de nem feledkezünk meg arról, hogy e jellemek, kultúrák, szenvedélyek különbözősége a különböző gazdasági fejlődésen alapszik, hogy tehát maguk is gazdasági eredetűek. Így Kínában az ősök tisztelete, a család minden fölé helyezése (ezzel magyarázza Russel a kínai hivatalnokok korrupcióra hajlamos voltát) elválaszthatatlan a kínai termeléstől, az öntözőművekkel átszött földparcellák művelésétől. A kertgazdálkodás rengeteg tapasztalatot igényel, a legtöbb tapasztalattal pedig éppen a legöregebb, az apa rendelkezik. Íme az ősök tiszteletének az alapja. Az apa azonban egyedül nem végezheti el a föld művelését, az egész család munkáját bele kell vonnia. Íme a családot mindenké elhelyező kínai ideológia alapja. A „nyugati” kultúrákban is a mezőgazdaság elterjedésével lépnek előtérbe az atya mellett a fiúistenek, akik most már szent családot alkotnak és a családon belül a fiúk rendeltetése az atya szolgálata.³

A mandarinizmus keletkezését pedig a föld parcellákra való tagolódását megelőző földközösségi termelésben kell keresnünk. A csatornarendszerrel ellátott közös földbirtokon lehet és szükséges hivatalnokokat alkalmazni, kik felügyelnek az öntözőművekre és értenek az időjáráshoz. Erre a termelésre mutat a

² Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Herausg. Lasson II. S. 286.

³ Freud. Totem és tabu. 165. oldal.

birodalom „mennyei” elnevezése is, (a császár az ég fia), amint-hogy a jezsuitáknak is azért volt kiváltságos helyzetük a kínai udvarnál, mert tudtak a csillagászathoz és jó matematikusok voltak.

Russel szeme elfogulatlanul néz, kár, hogy fölteszi rá az idealizmus pápaszemét. Becsületes szíve őszintén elszomorodik, amikor megállapítja, hogy a kapitalista imperializmus romboló rendszerének Kínában való „bevezetését a Nyugat néhány szocialistája is nagy örömmel fogja üdvözölni, mint a béke és szabadság győzelmét”. Tudja, hogy „a kínaiak tartósan ki nem kerülhetik az idegen hatalmak gazdasági uralmát, ha csak nem válnak katonai hatalommá, vagy pedig a külföldi hatalmak szocialistákká.” Persze pápaszeme miatt nem veheti szemügyre, hogy a kapitalizmus és a szocializmus nagy csatájának egyik hadszíntere éppen a Távolkelet. Persze ez az ütközet is az európai proletárság aktív részvételével folyik.

Marxista haszonnal forgathatja minden tévedése dacára Russel könyvét. Kétségtelen értékeit előszóval és utószóval igyekszik a könyv magyarnyelvű tolmácsolója ellensúlyozni és magát a szöveget is több helyütt sikerül néki leleményes magyaros fordulatokkal nehezen érthetővé torzítani.

(Korunk, 1932. július—augusztus)

30. KAPITALISTA TERVGAZDASÁG VAGY MARXISTA ELMÉLET?

1. Jeszenszky Erik a KORUNK-ban közzétett különböző cikkeiben kifejteni véli, hogy „a tőkés világkartell, a tőkés tervgazdaság elméletileg, fogalmilag, logikailag lehetséges”, bár ez „egyáltalában nem tartalmaz megállapítást arra nézve, hogy a tőkés világkartell létrejöttének mekkora a valószínűsége”. (KORUNK 1932. 490/1 old.) Ez az állítás és J. E. hozzátartozó gondolatmenete, véleményem szerint, téves.

2. J. E. szerint „a tőkés világkartellt lehet elméletileg lehetségesnek tartani és ugyanakkor tényleges megvalósulását ma elméletileg lehetetlennek és a jövőben is annyira valószínűtlennek tekinteni, hogy a valószínűtlenségnek ez a foka majdnem egyértelmű gyakorlati lehetetlenségével”. Ez nem helyes a marxizmus gondolkodásában éppen nem lel helyet. A marxizmus történelmi elmélet, azaz Marx tanításainak középpontjában az a gondolat

áll, hogy ami történelmileg (más szóval: gyakorlatilag) nem lehetséges, az elméletileg sem az. Az elmélkedők (teoretikusok) feladata éppen abban áll, hogy fogalmát adják azoknak az okoknak, amelyek a valóságos folyamatot létrehozzák, vagyis az elmélkedőknek azt kell kimutatniok, hogy miért történik így és nem másképp. Ebben bennefoglaltatik, hogy ami történetileg-gyakorlatilag nem mehet végbe, az „elméletileg, fogalmilag és logikailag” lehetetlen. (Ha valóságos történés és az elméleti elgondolás nem vág össze, akkor hibás az elmélet. Nyilván Linné elgondolása a hibás, ha nem illik a szerves világra és nem a szerves világ, amely nem alkalmazkodik Linné „elméletileg, fogalmilag és logikailag” „lehetséges” rendszeréhez.

3. J. E. amikor arról szól, hogy a tőkés világkartell megvalósulását elméletileg valószínűtlennek lehet tekinteni, ellenmondásba kerül saját magával, mert ez a kijelentése is elméleti. Eszerint elméletileg lehetséges, holott elméletileg lehetetlen.

4. A logika az a tudomány, amely a pusztá gondolattartalmak alaki viszonyával foglalkozik, a gondolatot elvonatkoztatván az ismert alanyától és tárgyától, vagyis a valóságtól. Annak az állításnak tehát, hogy „a tőkés világkartell l o g i k a i l a g lehetséges” semmi tudományos értelme nincsen, mert ez annyit jelent, hogy a tőkés világkartell úgy a mai, mint a jövőbeli valóságtól eltekintve lehetséges!

5. J. E. észrevehető rejtekejtőt hagy a maga számára gondolatai labirintusában. Azt mondja: elméletileg lehetséges, de történelmileg „m a j d n e m” (!) lehetetlen. Minthogy az elmélet gyakorlati (történelmi) elmélet, ez annyit tesz, hogy tőkés tervtermelés gyakorlatilag (történetileg) lehetséges, bár elméletileg majdnem lehetetlen; és viszont. Úgy mond ellent önmagának, ahogy vesszük.

6. J. E. álláspontjával ellentétben a tőkés tervgazdaság „elméletileg, fogalmilag és logikailag” lehetetlen. Mert

a) E tervgazdaság a tőkés termelési módon alapulna. A tőkés termelési mód előfeltétele a szabad bér munkás, aki saját magának, illetve munkaerejének közvetlen tulajdonosa és úgy él meg, úgy termeli magát újjá, hogy ezt az áruját esetről esetre eladja.

b) A tervgazdaságnak, illetve a „világkartellnek” az a legáltalánosabb előfeltétele, hogy a tervgazdaságnak tulajdonában legyenek a termelési eszközök, amelyeket a tervgazdaság sem el nem ad, sem nem vásárol, illetve nem piacon, hanem saját magától vásárolja és saját magának adja el a termelési eszközöket, ami azonban már nem áru adása-vétele, hanem az elosztásnak egy átmeneti módja. A tervgazdaság és az árutermelés fogalmilag különböző.

c) Tekintve, hogy a munkás termelési eszköz, a tőkés tervgazdaság a) pontban jelzett előfeltétele „elméletileg, fogalmilag és logikailag” kizárja a b) pontban említett előfeltételt. Szóval tőkés tervgazdaság elméletileg, fogalmilag és logikailag olyan együttes előfeltételek mellett lehetséges, amelyek elméletileg, fogalmilag és logikailag kizárják egymást.

Első megjegyzés. A Szovjetunió tervgazdasága nem tiszta tervgazdaság, amíg külföldi piacon kénytelen adni-venni. A nyersanyagárak esése, bizony befolyásolta az Ötéves terv menetét. Ennyit b) pontunk igazolásához.

Második megjegyzés. A VALÓSÁG c. szerkesztésében megjelent budapesti lap 1. számában Egyéniség és valóság címen cikket írtam. Ez írásomat a magyarországi marxisták majdnem kivétel nélkül támadták, különösen azt a passzusát minősítették antimarxista bolondgombának, amely szerint az emberi test, illetve a munkás termelési eszköz. Itt nincs helye erről vitáznom, de megemlítem, mert itt is ezzel a tétellel indokolok. E tétel annyira természetes, hogy Marx nem is tartotta szükségesnek, hogy tételszerűen kifejtse. De él vele. A Kapital Einfache Reproduktion c. fejezetében írja: „Sie (die individuelle Konsumtion des Arbeiters) (J. A.) ist Produktion und Reproduktion seines (a tőkére vonatkozik) notwendigsten Produktionsmittels der Arbeiters selbst.” (Kiepenheuer Ausgabe. S. 527.) Magyarul: A munkás egyéni fogyasztása a tőke számára legszükségesebb termelési eszköznek magának a munkásnak a termelése és újratermelése. Az 529. oldalon „tote” és „selbstbewusste Produktionsinstrumente” kifejezéseket olvas Marx Kapitaljának tanulmányozója, ami magyarul annyit tesz, hogy „holt” és „öntudatos termelési eszközök”. Állításom tehát éppen nem „antimarxista”. S hogy nem is bolondgomba, az kiderül abból a fontosságból, amely, mint a politikai gazdaságtanhoz illik, gazdasági és politikai téren egyaránt megilleti. Pusztán ebből a tételből következik, hogy a tervgazdaság bevezetéséhez nemcsak azért szükséges ellentmondást és ellenállást nem tűrő központosított politikai hatalom, mert másként nem fojtható el az újra és újra fellángoló ellenforradalom, hanem azért is szükséges, mert a dolgozni tudó egyéneket, mint termelési eszközöket szintén köztulajdonba kell venni, különben tervgazdaság nem lehetséges. Ez egyben kritikája a szindikalizmusnak. Mindez a munkás felszabadulását jelenti, mert amikor mint termelési eszköz a munkásosztály tulajdona, ugyanakkor mint politikai lény — osztályán át — a termelési eszköznek a tulajdonosa. Az, hogy a munkás a kapitalizmusban önmagának tulajdonosa, csak látszat, mert jöllehet Péter munkás

nem tulajdona Pál tőkésnek, (ekkor rabszolga volna és nem bér-munkás), mégis a munkásosztály, amelybe beletartozik Péter, tulajdona a tőkésosztálynak, amelybe beletartozik Pál. „In der Tat gehört der Arbeiter dem Kapital, bevor er sich dem Kapitalisten verkauft.” (S. 533.) A munkásosztály egészével a tőkésállam rendelkezik.

Harmadik megjegyzés. Az a megállapítás, hogy a munkásosztály mint termelési eszköz a tőkésosztály tulajdona, még mielőtt a munkát magát a tőkésnek eladná, nem áll ellenmondásban a 6. pontunkban foglaltakkal, azaz nem nyújt alapot a tőkés tervgazdaság gondolata számára. A kapitalizmusra ugyanis nem az jellemző, hogy az egyik osztály mint termelési eszköz a másik osztályának a tulajdona, — hanem jellemző a mód, ahogyan végbe megy a termelés. E termelési módban a munkástól is függ, hogy melyik tőkés termelési eszköze legyen. Ha tehát a munkás nem választhat a tőkésék között, ha csak egyetlen „tőkés” van, (t. i., „világkartell” illetve tervgazdaság), akkor a termelési mód többé nem tőkés termelési mód, a rajta alapuló társadalmi rend többé nem polgári társadalmi rend, sőt a termelés sem árutermelés, amely pedig föltétele a kapitalizmusnak. A tőkés fogalmához ugyanis hozzátartozik, hogy több önálló tőkés legyen, más szóval a kapitalizmus gazdasági individualizmus, azaz tervgazdaságot kizáró termelés, ami a monopólkapitalizmus, vagyis imperializmus korában különösen éles verseny formájában jut kifejezésre.

7. A tervgazdaságtól elméletileg, fogalmilag és logikailag elválaszthatatlan a munkaerő tervszerű termelése és tervszerű társadalmi elhasználása. Ezt tekintve, mily groteszk képet tár elénk a tőkés tervtermelés állítása! A kapitalizmusban társadalmi szükséglet a gazdag ember, a nem dolgozó léhúzó, a szelvénynyíró, a prostituált stb. Képzeljük el, hogy a Központi Tőkés Tervgazdasági Hivatal kontrollszámokat ad ki arránézve, hogy az év folyamán hány gyermeklányt kell tervszerűen prostituálni, hány yacht-tulajdonost kell yachttal együtt termelni „öt év helyett négy év alatt!” Ez a groteszk kép mutatja, hogy a kapitalizmusban kizárt dolog a holt s az eleven termelési eszközöknek tervszerű társadalmi elhasználása és termelése, egyszóval a tervgazdaság.

8. „A kapitalizmus fogalmának alapvető elemei a társadalmi termelés és magánelsajátítás együttes fennforgása” — írja J. E. Ez tévedés. Ez minden osztálytársadalomra nézve áll, hiszen ahol munkamegosztás van, ott a termelés társadalmi. Az osztálytársadalmakat a társadalmi termelésnek és a magánelsajátításnak a módja különbözteti meg egymástól. J. E. elméletileg, fogalmilag és logikailag úgy határozza meg a tőkés termelési módot, a kapitalizmust, hogy meghatározása elméletileg, fogalmilag és logikailag

nem a tőkés termelési módot jelenti és ilyen alapon elméletileg stb. lehetségesnek mondja a tőkés tervtermelést!

9. „Az az állítás, hogy a termelési anarchia fogalmilag elválaszthatatlan a kapitalizmustól, hogy a kapitalista tervgazdaság fogalmilag lehetetlen, oly ‚baloldali frázis’, amely ma passzivitásra indít, a passzivitást igazolja és ezáltal a ma aktuális küzdelmet gyengíti” — kiált föl J. E. Én nem tudom, hogy J. E.-nek ez a kijelentése jobb- vagy baloldali frázis-e, de hogy az igazsághoz nincs köze, az az eddigiekből is kitetszik. Mert vajon nem az a hiú ábránd indítja-e inkább passzivitásra a nyomorgó tömegeket, hogy a kapitalizmus tervszerűen fogja foglalkoztatni és ellátni őket, mert ez lényegében (elméletileg stb.) lehetséges, vagy az a fölismerés tartja-e őket passzivitásban, hogy a kapitalizmusban bizony elméletileg, fogalmilag és logikailag egyaránt tervszerűtlenül el kell pusztulniok? Hiszen mint termelési eszközök ők is éppúgy tervszerűtlenül túltermelt, eladhatatlan, megsemmisülésre váró áruk, mint a búza, amelyet elégetnek, a kávé, amelyet tengerbe vetnek, a gyapotcserje, amelyet kiirtanak?

10. J. E. szerint a kapitalizmus, ahelyett, hogy fogalmilag kizárná egy tőkés világkartell létezését, fogalmilag egyenesen posztulálja annak lehetőségét. Nos, a kapitalizmus fogalmilag egyenesen önmaga összeomlását, a társadalmi forradalmat és a szocialista tervgazdálkodást posztulálja.

11. J. E. felfogásából kitetszik, hogy szerinte a kapitalizmus nem „omlik össze magától”, azt meg kell döntení. Itt is téved, t. i. a munkásság nem a kapitalizmust dönti meg, hanem a burzsoá osztályuralmat. Ezáltal megszűnik a munkásságnak és a tőkés-ségnek az a viszonya, amely éppen a kapitalizmust teszi s így a kapitalizmus belső ellentétei miatt magától omlik össze.

(Korunk, 1932. szeptember)

31. AZ EGYSÉGFRONT KÖRÜL

Érzelseinek ha utat enged az ember, megrendül ama forró vágy láttán, amely az öntudatos munkásokban kél az egységfront után. Az „egységfront” elképzelése azonban igen határozatlan —, mégsem kétséges, hogy tartalma szerint a munkásság egységének „helyreállításáról” van szó. A lényeg az, jóllehet gyakorlatilag csak a különböző ideológiájú munkásszervezetek esetről-esetre történő együttműködését állítja elének határozott követelés. Jó lesz leszögezni, hogy az a követelés nem elméleti. Gyakorlati harcok-

ból fakad s inkább azt mondhatnánk, hogy éppen az elmélet — illetve a munkásokra valóban ható elméletek különbözősége, egyszóval a munkásosztály egységének ideológiai kuszasága — akadályozza meg az egységfront létrejövetelét. Ebből a megállapításból két fontos tanulságot szűrhetünk le. Az egyik az, hogy a valóságos egység — ha egyelőre részlegesen is — útban van, hiszen követelménye a gyakorlati harcokból adódik s éppen a munkásokat tölti el, nem pedig az önnön marxizmusukba belevezett hivatásos forradalmárokat s nem kevésbé a hivatásos „réalpolitikuskokat”. Ők az egységfrontot saját pártjuk és frakciójuk különleges előnyeinek szempontjából mérlegelik, természetesen „az egész proletárság érdekeit tartva szem előtt”. Erre vall macskaóvatosságú taktikázásuk —, mintha számukra az egységfront (a mai körülmények között) túl forró kása lenne. A másik tanulság pedig az, hogy a mai, a munkásmozgalomban ténylegesen érvényesülő elméletek egyike sem, tehát a tudományos szocializmusnak sem a jobboldali, sem a baloldali pártszerű és pártos értelmezése nem alkalmas az osztályharcos munkásság egyesítésére.

„Az osztályharcos munkásmozgalomnak a szoc. dem. vezérek **áruló politikája által széttört egységét helyre kell állítania**” (Egységfront-füzetek I. kiemelés az eredetiben) — halljuk egyfelől, másfelől pedig erőnek erejével arról akarnak felvilágosítani bennünket, hogy „Moszkva bolsevista bérencei” törték meg a munkásság egységét s azt kell helyreállítani; mégpedig a demagógia kizárásával —, mondja a demagógia. Sietek tehát megjegyezni, hogy a kifejezés maga is megtévesztő. A munkásság egységét „*helyreállítani*” nem lehet, hiszen a munkásság egységes nem volt soha. Ne essünk áldozatul annak a balhiedelemnek, amely szerint a III. Internacionálé megszületése előtt a munkásság egységes volt. Ha így lett volna, a III. Internacionálé nem jött volna létre. Ehhez vegyük hozzá, hogy a II. Internacionálé akkor is legföljebb csak *névélegesen* képviselhette az egész munkásosztály érdekeit, ha belső ellentététől eltekintünk, *hiszen a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért.* (Meg kellett volna már tanulnunk, hogy a munkásosztályt csak maguk a munkások szabódíthatják fel, tehát nem a revizionista politikusok és nem a hivatásos forradalmárok.) A munkásság egészére kiterjedő egységet nem ismer ez ideig a munkásmozgalom története s mi több, ilyen egység létre sem jöhet a végső küzdelem döntő pillanatáig. Pillanaton olyan helyzet értendő, amely az összes társadalmi erőkből ered, amelyben tehát tevékeny részt vesznek mind a proletár, mind a nem proletár (kispolgár, burzsoá, ellenforradalmár stb.) erők. A munkásság egysége így nem a munkáspártokon és frakciókon

műlik —, a jobb és baloldal egymást vádolva csak arról tesz tanúságot, hogy nem értette meg, vagy nem alkalmazza a tudományos szocializmust, vagyis még mindig nem valósul meg a tudományos szocializmus elméletének és a munkásmozgalom gyakorlatának egysége. A marxizmus előtti szocialista és kommunista elméletek éppen azért voltak utópisták, mert nem tartalmazták a szocializmus és a munkásmozgalom közös sorsának, azaz végső fokozott összeforrásuk történeti szükségességének fölismerését. Ezt a fölismerést, amely a szocializmust tudományossá teszi, Marxnak és Engelsnek köszönhetjük, más szóval az ő tanításuk elmélete egyfelől a szocializmusnak, másfelől a munkásmozgalomnak. Erről fontos megemlékeznünk, mert így élénk tárul, hogy szocializmus és munkásmozgalom nem azonosak, hanem u. n. dialektikus egységet alkotnak a történelemben. A kettő összetévesztése zavartkeltő, hiszen proletárság és burzsoázia is egységet alkotnak (a kapitalizmust), de nem azonosak. (A polgári jogi ideológia azonosnak veszi őket, amikor a törvény előtti egyenlőségről szólva nem vesz tudomást a valóságos különbségről.) Ebből adódik, hogy a szocialista bérmunkások rosszul teszik, valahányszor a végcél szempontjából mérlegelik teendőiket és határoznak el vagy utasítanak vissza konkrét harci akciókat. Ilyen esetek legfőljebb tapasztalatokkal gazdagítják, de nem viszik egy lépéssel sem a „végcél”, a szocializmus megvalósítása s így a munkásosztály egysége felé őket. De megfordítva —, közvetlen harci akció az üzemekben, naponta közvetlenül adódó követelésekért, kikerülhetetlenül a szocialista végcélba torkollik. Úgy gondolom, hogy a munkások föllépése egy üzemben tiszta mosdóért és törülközőért a munkások tudatából — vagy mint mondani szokták: ideológiai zavarosságától, illetve „álmárxizmusától” stb. — jüggellenül út az egység és a szocializmus felé; míg „egységfrontért”, vagy más eszményi ideális célért való harc sem az eszmény megközelítésére, sem gyakorlati, tehát valóságos előny kivívására nem alkalmas. Az egész osztály egysége úgy valósul meg, ha nem érte küzdenek, hanem olyan célokért, amelyekre nézve már konkrét egység található a munkások között. A dolog dialektikája egyszerű: ha egységfrontért küzdenek a munkások, akkor egyéb ellenfél híján, egymás ellen harcolnak, s így még a munkahelyeken adódó, tehát meglévő részleges egységet is megszüntetik, míg ha „törülközőért és mosdóért” harcolnak, a harcot a tőkés ellen viszik, tehát szükségszerűen egységet hoznak létre maguk között. Az osztály egysége eszmény, ideál, — a tudományos szocialistáknak rendelkezniük kellene azzal az ismerettel, hogy a munkásmozgalom nem tűzheti ki célul ideálok megvalósítását. De a szocializmus és a munkásmozgalom viszonyát

tekintve, — ennél is tovább kell mennünk. A munkásmozgalomnak nem lehet el[e]ve kitűzött célja a szocializmus megvalósítása, — a szocializmus megvalósítása a gyakorlati feladatokat betöltő munkásmozgalomnak az *eredménye* lesz. A szocializmusról, mint a munkásmozgalomban lényege szerint bennerejlő célról sem beszélhetünk anélkül, hogy a történelmi materializmust föl ne adnók az immanens finalizmus elmélete javára. Ez nem azt teszi, hogy „a mozgalom minden, a végcél semmi” —, de legalább érthetővé válik belőle, hogy ennek a híres bernsteini tételnek miért volt oly nagy sikere a tömegekben, amilyenekkel a baloldaliak tételei nem dicsekedhetnek, és miért töltött be oly fontos történelmi szerepet a munkásság megszervezése körül. Itt látszólag ellenem szól az a marxi tétel, hogy „az elmélet maga is történelmi erővé válik, ha eltölti a tömegeket” —, valójában azonban az a tétel csak megerősíti a mondottakat. Mert egy pillantás a munkásmozgalomra és látjuk, hogy különböző elméletek töltik el a tömegeket s válnak ilyenén módon különböző, sőt ellenséges vagy legalább is egymást gátló történelmi erőkké. Mindez nem válik a munkásmozgalom javára, de a munkásmozgalmat alapjául tételező szocializmus ügyét sem szolgálja. S miben térnek el egymástól uralkodó elméletek? Eszményeik, ideáljaik tekintetében. A szocializmusba való békés belenövés szociáldemokrata eszménye kétségtelenül minden tudományos alapot nélkülöző, de nem kevésbé eszmény, ideál a forradalmi átalakulás hangoztatása úgy, ahogy a baloldal teszi. (Eszményi voltára mutat a németországi helyzet alakulása.) Az „ugrásnak” meg van a tudományos alapja, az nem vonható kétségbe, de amíg az ugrást maga a történelem (amelynek objektív tényezői a nem baloldali erők is) nem tűzi napirendre, addig az ugrás ideál marad, propagandája pedig idealizmus. Mert idealizmus azt kívánni a munkásoktól, a tömegektől, hogy váljanak a szocializmus tudósaivá —, tömegmértben legfeljebb öntudatoságról és tudatosságról beszélhetünk. *Tömegmértben azonban csak az a történelmi folyamat tudatosítható, amely éppen végbemegy*, de az már kevésbé, amely csak végbe fog menni. Egy ilyen, jövőben beálló folyamat tudatát akár vallják, akár tagadják, lényegében eszménynek, ideálnak veszik a tudományosan nem képzett munkások és éppen ezért térnek el tőle. hol jobbra, hol balra, ezért tapasztalnak önmagukon is annyi be nem vallott ingadozást, komoly, harcoss munkások is. A marxizmus olyan nehéz tudomány és filozófia (pl. Lenin szerint még a Tőkét is csak az értheti meg egészen, aki áttanulmányozta Hegel Logikáját, pedig az aztán kemény dió), hogy a munkások csak annyit tudnak valóban (és nem névle-

gesen) fölfogni belőle, amennyire a mindennapi gyakorlat alkalmassá teszi, s mi több kényszeríti őket. „Az eszményi tényezőt, hogy hatni tudjon a társadalom fejlődésére, *előbb magának a fejlődésnek kell megteremtenie*”. (Plechanov. A marxizmus tudományos alap-problémái. Európa könyvtár 50. o. és Munka és Tudás 49. o.) (Aláhúzás az eredetiben.) Az ugrás szükségességének tudatára úgy látszik, a gyakorlat még nem kényszeríti rá a munkásosztályt, amiből arra következtethetünk, hogy az ugrás még mindig nem vált gyakorlati kérdéssé, vagyis túlzás azt állítani, hogy „**a tőkés uralom végének történelmi pillanata elérkezett**”. (Egységfront füzetek, 1. kiemelés eredetiben.) Ez vágy és hangoztatása idealizmus. Szembetűnő, hogy mind a jobboldal (békés belenövés a szocializmusba) mind a baloldal (itt az ugrás pillanata — ugorjunk stb.) materialista kifejezéssel idealista tartalmat prédikál s aztán az eredménytelenségen csodálkozik és egymást marja.

Hogy a tudományos szocializmustól való baloldali eltérésben mennyire érvényesül az idealizmus, mutatja, hogy a munkásosztályra szakadt szenvedésekért a leghatározottabb formában a szoc. dem. vezetőköt okolják. („A német fasizmus soha nem jutott volna uralomra, ha a szociáldemokrata pártvezetők vissza nem tartották volna a német szociáldemokrata munkásokat a harctól” — fasisztaellenes munkások röpirata. — „Szükségszerű volt ez a fejlődés Németországban? *Szükségszerű a polgári demokrácia megszűnése, de nem szükséges a fasiszta diktatúra felállítása...* *Hogy az mégis bekövetkezett, mindennek a német szociáldemokrácia, a II. Internacionálé díszpártja az oka*”. Egységfront füzetek, 1. 3. o. — „Lehet-e ezek után még kétség az iránt... —, hogy a német szociáldemokrata párt és a szakszervezeti vezérek az osztályharcos mozgalom igazi szakítói?” (u.o. 7. o.) Ezt a vádat inkább megérteném, ha a szoc. dem. tömegekre hárítaná a felelősséget, bár az politikának olyan jámborság volna, mintha nemzeti szocialista bandák vérengzéseieért a vérengzőket papíron akarnók felelősségre vonni. Mintha bizony a tömegek elfogadnák a szoc. dem. vezetők elméleteit, ha azok — legalább abban az időpontban, amikor hallják — nem volnának számukra megfelelők! A szoc. dem. vezérek tömegek nélkül politikai szempontból éppoly egyszerű magánemberek, mint a legtöbb járókelő s ha irányíthatják a politikát, azt csak a tömegek jóvoltából tehetik. Könnyű Katót táncba vinni, — tartja a közmondás, s — az emberek maguk csinálják történelmüket —, tételezi a tudományos szocializmus. Hogy állunk hát

* „Nagy vétket követ el a logika ellen az, aki szembeállítja a törekvéseket a szükségszerűséggel”. (Plechanov : A marxizmus stb. 81. o.)

Kautskyval, Eberttel, Braunnal, vagy bármelyik társukkal? „Küszöböljük ki ezt az embert, és azonnal kereslet támad helyettesére és a helyettes megjelenik tant bien que mal (akár jobb, akár rosszabb), de végül mégis megjelenik”. (Engels; idézi Plechanov I. m. Európa ktár, 61. o. és Munka és Tudás ktár 62. o.). Idealizmus azt hinni, hogy ezeknek vagy más egyes embereknek és csoportoknak a nyakába varrható az egész emberiség történelmi mozzanataért a felelősség. Sőt, ha rajtuk múlna a történelem, már régen „belenőttünk volna békésen a szocializmusba” —, pedig az ugye, lehetetlen. Proletárok sokasága adott az ő elméleteiknek gyakorlati erőt, s minthogy elméleteik az idealizmus változatai, hajótörést kellett szenvedniök. A békés átalakulás idealizmusára pedig (v. ö. Spartacus — fölkelés) az teszi hajlamossá a proletárok nagy tömegeit, mert a proletároknak csak rendkívüli történelmi körülmények között nincs láncaikon kívül veszteni valójuk —, általában azonban van veszteni valójuk: az életük. Amíg a proletárok, akik elvégre emberek, életét tőlük idegen erők (pl. háború) nem vetik kockára, addig ők maguk eszmények kedvéért nem igen kockáztatják, már pedig a szocialista társadalom alig lehet számukra, a zöm számára több az ideálnál. Nem elég azt mondani, hogy a szoc. dem. vezetőség és a pártfegyelem akadályozta meg az általános sztrájkot és nyílt ellenállást a hitleri beköszöntő ellen, hozzá kell tenni, hogy a pártfegyelem nyilván kibúvó volt 7 millió szoc. dem. számára, hogy ne kelljen se hősi, se csúfos harcba bocsátkozniok a — túlerő ellen. A szociáldemokrácia tehát részben kibúvó —, de vegyéték el ezt a kibúvót és „azonnal kereslet támad helyettesére és a helyettes megjelenik”. Bizonyára eljön majd az idő, amikor a nyílt harc elől nem lehet kitérni, de akkor már nem is lesz szükség a kibúvó elméletek oly változatos cáfolataira, mert a gyakorlat cáfolja meg őket, aminthogy a helyes elméletet is csak a gyakorlat igazolja. Egy meghatározott időben az emberiség csak olyan feladatot tűz maga elé, amelyet abban a meghatározott időben végrehajthat —, miért tűznek ki maguk elé a baloldaliak olyan feladatot, amelyet ugyanakkor nem hajthatnak végre? A gyakorlat, ahogy rácáfolt a jobboldaliak elméletének egészére, épp úgy rácáfolt a baloldaliak taktikájára, vagyis az elmélet eddigi alkalmazására. Itt nem használ a jobboldaliak vezetőségének szidalmazása; maga a történelem beszélt.

Tudjuk, hogy a demokrácia diktatúra az osztályellenséggel szemben s a diktatúra demokrácia az uralkodó osztály számára. Mégis a diktatúra és demokrácia kérdésében különül el egymástól a legélesebben jobb és baloldal. A kölcsönös ellenségeskedés pedig olyan eredményt szül, amelyet egyik fél sem akar. A jobboldalt

belekényszerítik egy kispolgári demokratizmusba, a baloldalt pedig forradalmi szektárizmusba. A jobboldalnak „békés szocialista átalakulásról” szóló, vagyis demokratikus utópiáját már említettem, helyénvaló tehát, ha a diktatúra-utópiával sem teszünk kivételt. A „szocialfasizmus” jelszava nyilván azt célozta, hogy munkásokat hódítson el a baloldal zászlaja alá s a baloldal a munkásosztály többségével rendelkezék, — s akkor itt az ugrás pillanata, a proletárdiktatúra. Azonban utópia azt hinni, hogy a politikailag tevékeny munkások többségének diktatúrájával a szocializmus felépíthető. Ilyen diktatúra lényegében csak ideig-óráig tarthatja magát. Oroszországban a kisebbségben lévő kulák-ság ma is nagy bajokat okoz, — mihez foghat hát egy olyan diktatúra, amely a politikailag tevékeny összlakosság ellenforradalmi többségével számol s csak a munkásosztály többségét tudja maga mellett? *Diktatúra valójában csak a politikailag aktív lakosság többségén alapulhat*, a baloldali diktatúra-utópia pedig csak a munkásság többségére akar támaszkodni. Ismételten hallatszik az a fölfogás, hogy „a munkásságnak és a falusi szegénységnek egy agrárországban könnyebb meghódítania a hatalmat (ha az már tartható, J. A.), de nehezebb építenie a szocializmust, míg egy túlnyomóan ipari országban a burzsoázia nagyobb szervezettsége folytán — nehezebb a hatalmat meghódítania, de — a fejlettebb termelési apparátus folytán — könnyebb a szocializmust építenie”. (Egységfront füzetek, I.) De ebből a felfogásból hiányzik az utalás arra, hogy a fejlettebb termelési apparátushoz hozzátartoznak a mérnökök, a specialisták s a többnyire haragosan emlegetett munkárisztokrácia is. Nélkülük a fejlett termelési apparátus annyira fejletlen, hogy nem is hozható mozgásba. Oroszországi perekből látjuk, hogy néhány mérnök — annyi év után! — nagy zavarokat okozhat — kétségtelen, hogy az ilyen veszély a termelési apparátus fejlettségével együtt növekszik. Specialisták odaadása nélkül tehát nem valósítható meg a szocializmus, már pedig a specialisták nagyobbára polgári eredetűek. A polgári származás benső kapcsolatot jelent a polgársággal —, tehát ha a specialisták odaadó részvételétől is függ a szocialista fölépítés sikere, ez azt jelenti, hogy egy szocialista diktatúrának a politikailag tevékeny lakosság többségére kell alapozódnia, mert egy csupán a munkásság többségére való támaszkodás a diktatúra kísérletének véres összeomlását jelenti. Oroszországban a lakosság többsége állt a diktatúra mellé s az így szervezhette magát állandó hatalommá. A politikailag tevékeny (aktív) lakosság többségét a proletárok azonban csakis úgy hódíthatják a maguk oldalára, ha valóban, ha személy szerint küzdenek önnön osztályérdekeikért, mert a kispolgári

ideológiájú tömegek szemében csakis a munkásság fáradhatatlan küzdelme igazolhatja szemléletesen és kézzelfoghatóan a kapitalizmus kilátástalanságát.

Összegezve a mondottakat: 1. Nem lehet maradandóan akadály a munkásság gyakorlati összefogásának a jobb és baloldal ama kölcsönös vádja, hogy a másik fél tette tönkre az egységet —, mert egység a munkásmozgalomban ez ideig nem volt és nem lehetett. 2. Egységet alkotni lehetetlen olyan célok és feladatok jegyében, amelyeknek megvalósítását és betöltését nem az adott időpont túzi napirendre, iktatja a munkásmozgalom történelmi gyakorlatába. 3. Csak olyan konkrét akciók eredményezhetnek fokról-fokra nagyobb (és nem egycsapásra teljes) egységet, amelyekre nézve már, — ha nem is tudatosan — egység található a munkások között. 4. Mindvégig a munkásságnak, a munkásoknak az akcióiról van szó, tehát olyan akciókról, amelyeket maguk a munkások hajtanak végre, nem pedig olyan megbízottaik, akiket az érdekelt munkások nem vonhatnak közvetlenül felelősségre. 5. A munkások gyakorlati materializmusán kell alapulni a szocialista propaganda dialektikájának. A legfőbb egység: a tudományos szocializmus elméletének és a munkásmozgalom gyakorlatának egysége így fog megvalósulni.

S egy jámbor óhajlás: — Jó volna, ha a munkások belátnák, még mielőtt fasiszta terroristák vernék bikacsökkel a fejükbe, hogy egymás harci akcióinak a támogatása minden eszményi pártfegyelemnél előbbre való.

(Új Harcos, 1933. május)

32. A SZOCIALIZMUS BÖLCSELETE

Az egész művelt világ a forradalmak és az ellenforradalmak jegyében kering. A demokratikus országokban a szabadságvalló munkáspártok, úgy látszik, ugyan előretörnek, az országok más sorában azonban a bolsevizmustól eliszonyodó tömegekre támaszkodó fasiszmusok diadalmaskodnak. Könnyen lábrakap az a hit, hogy a szocialista elmélkedő hiú játékot folytat gondolataival, mert a fegyverek döntenek. Különben is régi szólás, hogy elhallgatnak a műzák, ha a puskák megszólalnak. Sűrűn idézgetik *Marx Károly* szavait is: „A kritika fegyvere semmi esetre sem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni . . .” Egyszóval, mintha a bolsevizmusban volna az igazság. Ha pedig így állunk, akkor fölkészülhetünk a fasiszmus hosszú

korszakára, hiszen a bolsevisták szerint nincsen más választás, mint fasizmus vagy bolsevizmus. És a tények azt mutatják, hogy a bolsevizmus azokban az országokban is, ahol szabadon nyilatkozhatik meg, törpe kisebbségben marad a széles jobboldallal szemben.

A dolog azonban nem egészen így áll. Azt mondhatni, hogy *mind ennek az ellenkezője igaz*. Jóllehet, sok csapás zúdul a szocializmus pártjaira, maga a szocialista fölismerés mindinkább terjed. Van ország, amelynek majdnem mindegyik pártja fölveszi a szocialista elnevezést és kevés az olyan ország, ahol a legkülönbözőbb pártok ne ígérgetnék a szocializmus eszményei egyik-másik csoportjának a megvalósítását. A fasizmusok meg éppenséggel a szocializmus központi lényegét sajátítják ki és torzítják el. Bizonyára rákényszerülnek erre. A közösségi elvet állítják előtérbe, csak éppen nem a társadalmi eredetű emberiség közösségi elvét, hanem az elvont, korlátokat szabó, korlátolt „nemzeti”, „faji”, „állami” stb. közösség elvét. Tehát a közösség elve, ha torz formában is, de kísért már azoknak a rétegeknek az öntudatában, amelyeket eddig — látszólag — az egyéniség elve vezérelt. Ez a közösségre törő öntudat tagadhatatlanul zavaros. De a világ nemcsak a közösségre vágyik. Egyben sebeit mutogatva kiált a vajudó öntudat után.

A bolsevizmus maga is a kialakulni akaró öntudat megzavarodásának egyik tüneteménye. És tovább terjeszti a zavart elméleti téren, ahogy politikai tevékenységével is az ellenkezőjét éri el annak, amit akart, tudniillik a fasiszta szervezkedéseket indítja útnak. *Marxra* hivatkoznak a bolsevisták, de Marx gondolatait — bizonyára nem szántszándékkal — eredetiségükből kiforgatják. A főntebb idézett marxi tétel szó szerint így hangzik: „A kritika fegyvere semmiesetre sem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni, *azonban az elmélet maga is anyagi erővé lesz, amint a tömegeket megragadja.*” A mondat másik fele tehát nem annyira a fegyverek birtokára utal, mint inkább arra az elméleti zürzavarra, amely a tömegek emberi öntudatának megvilágosodását még meggátolja. Már ebből is látszik, hogy a történelem alakulásának kérdése elválaszthatatlan az emberi tudat alakulásának a kérdésétől.

Marx ugyanebben a tanulmányában (*Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*) alább a következőket mondja: „Az elmélet egy népben mindig csak annyira valósul meg, amennyire az szükségleteinek megvalósulása.” És lejjebb: „Nem elegendő, hogy megvalósulásra törjön a gondolat, *magának a valóságnak is gondolatra kell törnie*” — más szóval: nem elegendő, hogy át akarják

alakítani az emberek a világot, a világot ehhez meg is kell érteniök. És ahhoz — mondja tovább Marx, — *hogy egy osztály, amely a világot át akarja alakítani és meg is érti, ezt a szerepet játszhassa, az egész társadalmat magával kell ragadnia.* Vagyis szükséges, hogy a társadalom tömegeinek tudatában megvilágosodjék, hogy a társadalmat átalakítani akaró osztály eszményeit kell követniök.

Amint látjuk, megint csak az emberi tudat kérdéseiről van szó, olyan elméleti munkáról — a puskaropogás közepette! —, amelyet a barrikádok lánglelkű hívei lefitymálnak, amelyet azonban nem lehet kikerülnünk. Én — erről akarok szólni — azon a nézeten vagyok, hogy az *egész marxi bölcsélet kérdésköre azonagy az emberi tudat alakulásának kérdéskörével.*

A marxi filozófiát a következők jellemzik :

Az óhajtott és kikerülhetetlen, mert végül is tudatos követelménnyé váló, szocialista és társadalmi forradalomnak az emberek közt és az embereken belül egymástól elválaszthatatlanul egyszerre kell lejátszódnia, másszóval a társadalmat nem alakíthatja más, mint maga a társadalom. Az emberi társadalom alakulása nem is függ mástól, mint magától a társadalomtól és a természettől, amelynek része. Am ahogy az ember része a természetnek, úgy a környező természet is társadalmivá lett ; szocializálta az ember, a speciális lény. Nincs is más hiba, mint hogy az emberiség még nem ébredt, mert nem ébredhetett öntudatra, vagyis annak tudatára, hogy lényegét éppen társadalmi mivolta teszi, hogy vágyai, céljai, törekvései és általában cselekedetei társadalmi létéből fakadnak. Másszóval *még nem lépett a gazdasági kategóriák szerint megoszló, de egyaránt társadalmi eredetű tudatok helyébe magának a társadalmi eredetnek a tudata,* amely végül is az emberi közösség tudatához, azaz öntudatos emberiséghez vezérelne. A munkásosztály szerepe ebben a történelmi öntudatosodási folyamatban éppen az, hogy magasra tartja és el nem ejtheti azt a zászlót, amelyre minden emberi lénynek társadalmi eredete van írva. Így tehát éppen azok a munkásemberek öntudatosak, akiknek „osztályöntudata” az emberiség társadalmi lényegének tudatából táplálkozik, vagyis magából az emberi öntudatból, ahelyett, hogy az „osztályöntudat” a kiirtott emberi öntudat helyén hajtana ki. Ez a felfogás — természeténél fogva — nem veti meg a harcot, de elveti a parancsuralmat, mert hiszen fegyverrel senkit nem lehet emberi öntudatra kényszeríteni. Olyan eljárás volna ez, mintha a kényszerképzetes betegeket állandó ütlegetésekkel akarónok meggyógyítani.

A bolsevista elmélet mindezzel szemben állást foglal és idealistának bélyegzi ezt a fölfogást. Szintén *Marxra* hivatkozik és azt

állítja, hogy a fegyverek és a gépi eszközök birtokában fölépítheti egy párt a munkásosztály többségére támaszkodva a szocialista társadalmat. És fölvesz — legalább egy vagy két emberöltőre szóló — átmeneti időszakot, amikor egyetlen párt kezében egyesíti a polgári diktatúrák politikai hatalmát a polgári tőkés gazdasági parancsuralmával. És ettől elvárja egy olyan emberi öntudat kialakulását, amely nélkül szocialista, kommunista társadalmi rend nem lehetséges. Parancsszóval kényszeríti az embereket arra, hogy önként vállalják lényegüket, azt, hogy társadalmi lények. Itt az az ellentmondás tűnik ki láthatóan, amelyet a bolsevista elmélet a termelési eszközökhöz fűzött hiú reményeivel rejt el. Éppen ezt kell most kifejtenuünk.

A bolsevizmus állami elvvé teszi azt a közgazdaságtani fölfogást és életszemléletet, amely a kapitalizmusban társadalmi úton, persze az állam biztosító készülékével fölszerelve, érvényesül s ami harcba viszi a kizsákmányolt tömegeket a polgári rendszer ellen. Ebben a rendszerben ők csak munkaerők és fogyasztók, de nem emberek. Az általános fölfogás ma már nem engedi meg, hogy az ember embert zsákmányoljon ki, — a közgazdaságtani életszemlélet arra jó, hogy ha nem lehetséges az ember kizsákmányolása, lehetővé legyen a munkaerőé. *Marx* ezt a közgazdaságtani szemléletet bírálta: a tömegek vágyainak ezzel adott hangot. Főműve — a „Tőke” — nem is közgazdaságtan, mint sokan hiszik, és nem a közgazdaságtan kritikája, hanem magának a polgári gazdaságnak a társadalmi öntudatra ébredt ember szempontjából írt bírálata.

De *Marx* gondolatvilágában a termelési eszközök fogalma nem közgazdaságtani szempontból játszik szerepet. Lássuk csak, hogy állunk ezzel?

Marx *Hegeltől* és *Feuerbachtól* tanult. Azaz elgondolta előbb Hegel bölcséletét, majd Feuerbachét és végül azt, amelyet történelmi materialista néven ismerünk. Hogyan kapcsolódik tehát ez a gondolatsor, amelyet hármuk neve jelez?

Hegel szerint a világfolyamat a szellemnek, a világszellemnek önkifejtése. Ez a világszellem a tiszta logika dialektikus útján működik.

Feuerbach szerint szó sincsen világszellemről, sőt a mi világunk is csak emberi világ. Az ember maga az, aki működik a történelemben. Mindennek az ember a mértéke.

Itt kapcsolódik a gondolatsorba *Marx* a maga eredetiségével. — Helyes — mondja Feuerbachnak. — De mi az ember lényege? — kérdi és válaszol: *A társadalmi viszonyok összessége.*

Amikor azt mondja *Marx*, hogy fejeéről talpára állította Hegel filozófiáját, arra gondol, hogy a hegeli világszellem helyébe a való-

ságos emberi szellemet tette. De hát miben nyilatkozik meg az emberek valóságos szelleme? Elsősorban műveikben, cselekedeteikben, — és nem a világról való tünődéseikben. Márpedig az emberek mindenekelőtt mindennapi életüket termelik, tehát szellemüket visszatükröző műveik sorában első helyen a termelési eszközök állnak. A marxi filozófia szerint tehát azért oly fontos a történelemben a termelési eszközök szerepe, mert azok testesítik meg láthatóan, félre nem érthetően és határozottan az embereknek, a történelem alanyainak valóságos szellemét, reális tárgyi logikáját. Egy történelmi korszak tudatát éppen azért kell művei, vagyis a termelési eszközök alapján megítélni, mert a termelési eszközök az objektív emberi szellem lecsapódásai. Hiszen ha nem az volna a szellemük, amit ezek az eszközök megtestesítenek, akkor az a szellem nem olyan eszközöket hozott volna létre.

De ha meggondoljuk, hogy a halászatnál maga a hal is termelési eszköz*, akkor látjuk, hogy voltaképpen az emberi tárgyi tudat fejlődéséről van szó a marxi filozófiában, mert hiszen a Dunában uszkáló halat csak a tudat teszi termelési eszközzé, hogy az a hal fogható és felhasználható. Különben maga Marx hozza fel a „Tőke” című művének a Munkafolyamatról szóló fejezetében, hogy a takács szövőmunkája lényegében ott különbözik a pók tevékenységétől, hogy a takács elméjében, tehát eszmeileg, képzeletben, azaz ideálisan a termék már meg van és ott lebeg a munkás szeme előtt. *Marx* szerint az emberek érzéki léten alapuló objektív logikája testesedik meg a termelési eszközökben és ezért függ a gazdasági alaptól a kulturális és politikai felépítmény, mert az emberek tárgyi logikájától elválaszthatatlanul függ szubjektív, vagyis anyagi logikájuk. Az emberek objektív logikájának anyagi tárgyakban megtestesült jelei a termelési eszközök és ez az objektív logika nyilatkozik meg a társadalmi munkamegosztásban is. De éppen a társadalmi munkamegosztás miatt különböző társadalmilag az emberek szubjektív logikája — így jönnek létre a szubjektív osztálytudatok. Végül is a proletárságot kényszeríti rá a helyzete, hogy saját szubjektív osztálytudatát annyira kifejlessze, hogy magába foglalja azt az objektív emberi logikát, amelyet az emberiség eddig is érvényesített, de csak társadalmi működésben, a termelési eszközökben, a munkamegosztásban, tehát nem öntudatosan, hanem kerülő úton, mint ahogy *Marx* mondja „önmagát elidegenítve”.

* "Például különösnek látszik, hogy a halat, amelyet még nem fogtunk meg, a halfogas termelési eszközének nevezzük. Eddig azonban még nem találták ki azt a művészetet, hogy halakat fogjanak olyan vizekben, amelyekben nem fordulnak elő." (*Marx* : „Das Kapital”, I. S. 137., Volkswirtschaft, Stuttgart, 1914.)

Ez az öntudatosodási folyamat, amelyet semmiféle forradalmi terrorral átugorni nem lehet, aminthogy egy ember nem gondolhat végig egy dialektikus gondolatsort úgy, hogy a gondolatsorból kihagyjon valamit. Aki 1—10-ig akar számolni, az önmagát csalja meg, ha a közbülső számokat kihagyja. Az egész marxi filozófia az emberi tudat fejlődéséről szól és éppen az a lényege, hogy a tudat kialakulásának mindig adott történelmi föltételei vannak. Az emberiség úgy fejlődik, hogy megváltoztatja környezetét és a megváltoztatott környezet megváltoztatja őt. De az emberiség csak adott tudat szerint változtathatja meg környezetét s akkor is csak objektív logikája szerint. „Ugrás” nem lehetséges, mert a nevelők sem nevelnek másként, mint amilyenek ők nevelődtek. Vagy — ami ugyanaz — csakis „ugrás” lehetséges, akkor azonban minden mozzanata az életnek „ugrás”, az is „ugrás”, ha megvakarom az orromat. Marx éppen azért alakíthat ki determinista, tudományos történet szemléletet, mert a történelmi élet középpontjában a valóságos, érzéki léten alapuló tárgyi, emberi logikát teszi, — hiszen a tárgyi logika törvényei világosak egyedül.

Érzéki léten alapuló tárgyi, emberi logikát mondok, mert a *Marx*-tól támadott idealista filozófiák éppen az érzéki emberi létre vonatkoztattak el. De, hogy végig az emberi tudatról, amely az emberi cselekedetek formái forrása, van szó, azt mutatja a metafizikai materializmusokkal való szembefordulása. Azzal rója meg őket, hogy az ember *cselekvő* oldalának kifejtését átengedték az idealistáknak. Holott, jóllehet a körülményekhez képest, az emberek maguk csinálják a történelmüket. Márpedig ki-ki csak tudata szerint cselekedhet. S ha meggondoljuk, hogy minden emberi cselekvés forrása az emberi tudat, akkor azt látjuk, hogy a marxi filozófia voltaképpen arra [a] kérdésre válaszol, hogy honnan származik az ilyen vagy olyan történelmi tudata és mik e tudat kialakulásának föltételei és hová fog ez a tudat fejlődni. Csak éppen nem szubjektív elmékedéseiből kell megítélni az emberek tudatát, hanem objektív alkotásaikból, vagyis elsősorban a természeti eszközökből.

Már olvastunk híradásokat arról, hogy finom amerikai traktorok milyen hamar mentek tönkre a szovjethasználatban. Lenin azt mondta: „Szovjethatalom plusz villamosítás, — ez a szocializmus!” Ha ilyen egyszerű volna a dolog! A bolsevikiek elfeledték, hogy az importált gépi eszközökkel együtt nem importálhatják annak a társadalmi közösségnek szellemét, objektív tudatát, amely azokat létrehozta! Elfeledték, hogy nem a modern gépek hozzák létre a szocializmust, hanem az emberekben rejlő eleven szellem, amely a gépeket megalkotta s amelynek ezek a

gépek csak külső kifejezései. Elfelelték, hogy *Marx* a termelési eszközökről a filozófus értelmével szól, nem pedig a közgazdász eszével.

A munkások osztályharcának szerepe a szocializmus bölcseletének értelmében tehát nem abban áll, hogy fegyverrel erőszakolják szubjektív akaratukat az egész emberiségre, hanem abban, hogy a dolgozók osztályharcukkal, melyre akaratlanul is rákényszerülnek, napirenden tartják mindazokat a problémákat, *amelyek az egész társadalomra vonatkoznak* és így a szubjektív osztálytartalmú embereket arra kényszerítik, hogy elméjüket megnyissák amaz objektív tudat számára, amely a termelésben érvényesül. Végül is így áll elő az a helyzet, amelyben mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy társadalmi lények vagyunk, és csak úgy jutunk a szabadság országába, ha öntudatosan vállaljuk társadalmat alkotó lényünket.

(Szocializmus, 1934. november)

33. MUNKANÉLKÜLI ÍRÓK TÁPPÉNZE

Ankétot tartottak az írók nyomoráról. Hogy lehetne segíteni? Szó volt könyveknek, idegen írók műveinek megadóztatásáról, péter-fillérekről, melyeket a kiadók dobnának be, jó képet vágva a rossz ügyhöz, az irodalom bádogperselyébe. Nem javasolták, hogy rántott levesért munkatáborokba soroznak bennünket.

Úgy szemre, léleküdtő ez a mozgalom. Elvégre az írók művelik az ország művelt lakosságát, elsősorban ők azok, akik a tudat világoosságába emelik a kényszerként ható érzelmeket, ők formálják a lelket szellemmé. Tehát szép dolog, irodalmi pávafarm létesítése kecsegteti a költők szívét. Csak az a hiba, hogy a nyomorgó írókon nem segíthetni intézményesen.

Elmondták már előttem, hogy szellemi szabadság nélkül az irodalom sem borulhat virágzásba. Valószínű, hogy közönségünk azért is találja gazdagabbnak, megfogóbbnak a külföldiek műveit, mert azok írói nagyobb biztonsággal vesznek lélegzetet. Megírták előttem, hogy az általános elszegényedés fekete sugara verődik vissza fiatal íróink meggyötört arcáról. Kifejtették, hogy kis nemzet vagyunk, hogy népünk nagy tömegei máig sem léptek a polgári művelődés útjára, amelyről árnyas ösvények vezetnek Árkádiába. Leszögezték, hogy mulasztást követ el az állam, vétkes a közönség, a kiadók csak hasznukat nézik, hogy hibát hibára halmoz az élet. És ez mind igaz. Tessék hát változtatásokat eszközölni.

Tessék kivívni a nagyobb szabadságot, tessék megszüntetni a gazdasági válságot, tessék szaporítani a nemzetet, tessék művelni a népet, s a kiadók számára tessék olyan helyzetet biztosítani, melyben nem érvényesülnek a kapitalizmus törvényei.

A kiadók, amíg kapitalista üzemet vezetnek, teljes joggal vetik a megadóztatás terve ellen, hogyha jó szakmunkások nem kapnak munkanélküli segélyt, miért viseljük ők a rossz írók eltartásának terhét? A kiadók pénzsóvár üzletemberek és kapva kapnak minden művön, amely hasznothajtónak, jónak, szépnek, tehát olyanak ígérkeznek, ami a fogyasztók szükségleteinek megfelel. Lámpással keresik azokat a remekműveket, amelyek állítólag olyan köteggben dagadoznak az íróasztalokban, hogy ki sem lehet nyitni már a fiókot. A pályázatok nagyobbára eredménytelenek maradnak, s mi több, a pályázaton kívüli próbálkozások is, hogy anyaghoz jusson a kiadó. A kiadók nem abból élnek, hogy jó műveket visszautasítanak, hanem abból, hogy kiadnak. A szerkesztők a jó anyag hiánya miatt panaszkodnak, de a lapok előfizetői is és mindazok, akik könyvszámlára magyar könyveket is szeretnek vásárolni.

Az írók, a tehetségesek, egy kicsit önmagukat is megvizsgálhatnák, hogy miért nem kapós az árujuk. Az irodalom is termelés, társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál s az ma már nem eleget, hogy egyesek tetszését megnyeri a munka.

A szóban forgó írók kivonták magukat az életből. Valóban nyomorognak és mégis álnyomorban élnek. Kávéházban feketéznek, ahelyett, hogy kifőzésben ebédelnének. Nem vesznek tudomást arról, hogy a közönség szegénysége nem ilyen cifra nyomorúság. A közönség levest és főzeléket ebédel feketekávé helyett és körülményeinek formanyelvén ugyanolyan érzelmi, lelki problémákat ad föl magának, mint Shakespeare királyai, vagy Hamsun és Reymont parasztjai, csavargói. Ez a közönség keresi — mint mindenki — a művészi feleletet érzelmi problémáira és hálásan fogadja akkor is, ha tudja, hogy ez a (művészi) felelet illúzió s csak pillanatnyilag élhet vele. Íróink többsége azonban nem képes válaszolni, elszakadt az élettől, nincsenek a közönséggel közös élményei, melyeket megformálhatna. Saját, analóg érzelmei, problémái elvont kérdésekké válnak. Nem termelhetnek a valóságos szükségletnek megfelelően, mert nem ismerik a valóságos szükségleteket.

Lehet-e rajtuk segíteni? Nem hiszem. Az egyetlen mentség az volna, ha valahogyan visszavetődnének az életbe, a munkanélküli írókból munkanélküli kettőskönyvelők, szegecselők, vagy oroszlánszelídítők lennének. Egy munkanélküli oroszlánszelídítő.

vagy női szabász, bizonyára elég szépen megélné élményeinek művészi feldolgozásából. Talán a művészet az az egyetlen terep, amelyen az emberi ösztönök a kultúra és a civilizáció sérelme nélkül is érvényesülhetnek, — a közönség elvárja ezt a fölszabadító munkát az írótól. Az ösztön a főzeléket választaná a feketekávé helyett s az éhgyomorra feketéző írók, akik paranoid nárcizmusokban elfojtják ösztöneiket, hoppon maradnak. Kivonják magukat az életből s az élet kivonja őket magából. Minden intézményes segítség, mely nem műveket jutalmaz, amely az író, pusztán azért, mert író, átsegíti az élet nyomorán, meghosszabbítja az írói áléletet, mégjobban kitepi a valóság formáló kezéből ezeket a tehetséges, megnyilatkozásra képes lelkeket.

(1935 eleje?)

34. REFORM-TOBORZÓ

Zilahy Lajos, miután technokráciája elkallódott és kitűnő terve, az ezmesteregyetem (melyet kimondottan a magyar „faj” számára, de titokban az *e* betűk kedvéért talált ki), feledésbe merült, „új szellemi frontot” hirdet s fiatal írókból máris rohamosztágot alakított. Elolvasván Zilahyék cikkeit, oly tanácstalanul állok, mint a városlakó idegen, kit a Hortobágyra vittek, hogy délibábot lásson, s vigasztalan őszi esőben meresztgeti a szemét hiába. Megtudtam Zilahytól, hogy „létraerdő van az országban”, és mert ez az erdő „fojtogató, üres, levegőtlen tér”, — „új szellemi frontra van szükség”. E front „megszületésének első és legfontosabb alapfeltétele: az egységes világszemlélet.” A világszemlélet ez: „Az országépítés csak a népi erők rétegein kezdődhet meg.” S azért van éppen most szükség ez új szellemi (!) frontra, mert „a magyar politika is elérkezett ahhoz a ponthoz, ahol az orvosi vagy mérnöki foglalkozás jelentősége elsöpri maga elöl a szónokokat és üres fecsegőket.” Így Zilahy. Mert ma „itt ugyan hiába fújna meg Gömbös a trombitát egy szellemi sorakozóra.” És mivel „a külföldi reformmozgalmak, akár a fasizmust, akár a hitlerizmust nézzük, siettek megszerezni a maguk szolgálatára a nemzet életének színvonalában is magas rétegét.” Siettek! — ismétlem én pesties fordulattal a népies Zilahy állítását.

Ez a „világszemlélet” igen sovány feltét a föltálat, rengeteg zsírtalan, sótalan reformkására. Nem is szolgál másra, minthogy Zilahy könnyen hajló „világszemléletben” csintalan és politikában odaadó, fiatal múzsákat kerítsen vele a kivénhedt nyíltszavazásos

rendszernek. A „látható kormánynak”, mely líhegve birokra kelt a „láthatatlan kormánnyal”, „a papi birtok, a nagytőke és a világi nagybirtok hármasszövetségével” — amint Zilahy írja és aminek az ellenkezőjéről mindenki alaposan meggyőződhetett, mindenki, aki a kormány intézkedéseit és meg nem tett intézkedéseit föl-méri. „Az alkotó, építő és gyógyító emberek seregét hiába keresnénk az új nemzetgyűlésben” — ezzel érvel Zilahy amellet, hogy szálljunk mi, írók a reformkorszak táborába. A kormányzat azonban önön pártjának igen jól felfogott érdekében kente úgy föl az országgyűlés ábrájára harsány színeit, hogy Zilahy szerint „aggodalomra adhat okot”. Mi is aggódunk, — de akkor miért csatlakozzunk tehát?

Zilahy — tudva vagy tudatlanul, nem találom ki, melyik kellemesebb számára — úgy tünteti föl a politikai tényérváltást, hogy a kormánypárt soraiból hiányzik ugyan a szellemiség képvisellete, de a nép minden furulyájával, szájharmonikájával és dudájával odaadóan kíséri kormányék politikai énekszavát; mintha írók nem akadnának az új országgyűlésben, de a kubikusok, mezei napszámosok, uradalmi cselédek, bányamunkások, törpebirtokosok, kőművesek, dolgos és munkanélküli szakmunkások, boltosok, iparosok — ki győzné a mindennapi életet alkotó nép összes rétegeit fölsorolni? — csak úgy nyüzsögnének a reformkorszak egységes pártjában és majdnem egységes parlamentjében. Mert „az országépítés csak a népi erők rétegein kezdődhet meg”. De miért hozzánk, írókhoz, költőkhöz intézi a szavait Zilahy, miért nem a reformkormány felé? Így az a látszat, mintha a nép csak leltári tárgy volna, mintha gondjaival gúzsbakötött és népies „világszemléletű” politikával is megcsomózott élete csak arra szolgálna, hogy ezermesteri szellemek időnként papíron meg-megmentsék és a népmentés szólamainak árnyékát borítván megígézzent közönségünk pisla szemére, a hatalom verőfényes balatoni partján sütkérezzenek, szívükben az elhivatott ősi faj korszerű szeretetével.

Mert Zilahyék nem demokratikusak, hanem népiesek. És erre a népiességre az jellemző, hogy az egyik alvezér nemrégiben törvényhozási úton akarta rákényszeríteni a parasztokat, hogy családonként legalább négy kis parasztot hozzanak a világra, különben az állam kobozza el földcsékjük egy- két- vagy háromnegyedét. Egy ilyen törvény természetesen nem vonatkozna az új szellemi front lelkes tagjaira, akik nem nép, hanem csak népiesek. Hogy az ország hatalmas arányú gyermekhalandóságát szociálpolitikával csökkenteni lehetne s így megtartani a születésekben igenis mutatkozó népszaporulatot, az eszükbe sem jut a népieseknek,

Ignotus Pál az *Esti Kurir*-ban erélyesen visszautasította Zilahyék szelleminek mondott, misztikus, kultikus próbálkozásait. De hozzátette, hogy Zilahyék hite is, mint minden hit, tiszteletet érdemelne! Minket, kik az emberi szellemet nem az állati véresejtek görcsövi képleteiben, hanem a társadalmi és állami élet alkotásaiban keressük, minket, kik a civilizált lélek lakását a tiszta fogalmak világos építményében találjuk meg és nem pártvezéreknek futólag elejtett, semmitmondó, de éppen ezért fürge tollnoktól hamarjában filozófiákká rajongott megjegyzéseiben — nagyon tisztelnék odaát, csak éppen megtérni nem hajlandóak. Mi azonban elveink értelmében — megtérjük őket, de tiszteletükre képtelenek vagyunk.

Talán kár értük, talán nem. Az igazi szellemi arcvonal a régi, az örök, továbbra is a világos szellemű humanizmusért folytatja harcát, a nép polgárosodásáért, a nemzet csinosodásáért, a társadalom elszegényedése ellen és azért a reformkorszakért, melyben a dolgozó emberek szabadon nyilváníthatják akarataikat és szabadon dönthetnek sorsuk fölött.

(*Esti Kurir*, 1935. május 5)

35. „ÚJ SZELEMI FRONT”

Zilahy Lajos „új szellemi frontot” hirdetett a reformkorszak védelmére, s utólagos szellemi megalapozására egyik reggeli lapban, a délutániban pedig meg is szervezte fiataljaink arcvonalát. Toborzójára táborába siettek sorrendben *Illyés Gyula*, *Kodolányi János*, *Szabó Lőrinc*, *Sárközi György*, *Tamási Áron*, *Nagy Lajos*, *Féja Géza*, *Pap Károly*, *Németh László*. Én is udvarolok a gráciáknak s nékem is van néhány szavam.

I.

Zilahy érvelése cikkeiben annyira érzelmi, logikája oly kusza, tartalma annyira homályba burkolt, hogy nehéz róla számot adnom. Alljanak itt ez idézetek, melyeket hozzászólásom könnyebbésé kedvéért pontokba sorozok :

1. „Túljutottunk valamin, amiről ma még korai volna határozott képet alkotni és pontos magyarázatot adni.”
2. „Az új parlament és a római kettővel jelzendő Gömböskormány nem túlságosan dicsekedhetik azzal, hogy a magyar

szellemi élet értékeit is magához vonta.” 3. „Ebben a megállapításban semmiféle rejtett panasz nem húzódik meg, mert a mai kormányzat és a mai magyar irodalom között ma már mélyebb és magasabbrendű kapcsok képződése van folyamatban, ma már nem lehet beszélni egy olyan világszemléleti szakadékról, amely a közelmúltban a magyar élet két kimagasló, tragikus értékét: *Tisza István*-t és *Ady Endré*-t vadul szembeállította egymással. Ma már nem történhetik meg, hogy a magyar irodalom legjobbjaik politikai gondolkodásuk bátorsága miatt bizonyos oldalról, mint veszélyes elemeket nyomják el.” 4. „Az új nemzetgyűlés gondosan és szinte benzinnel van megtisztítva az irodalom szellemétől... Ugyanilyen megállapítást végezhetnének az új parlamentekkel (?) szemben a magyar tudósok, a magyar mérnökök, tanárok, orvosok, egyszóval a nemzet életének színvonalban is az a magas rétege, amelyet a külföldi reformmozgalmak, akár a fasizmust, akár a hitlerizmust nézzük, siettek megszerezni a maguk szolgálatára.” „Az alkotó, építő és gyógyító emberek seregét hiába keressük az új nemzetgyűlésben.” S ez „aggodalomra adhat okot”. „Az ember mindenütt azt érzi, itt ugyan hiába fújna meg Gömbös a trombitát egy szellemi sorakozóra.” 5. „Új frontra van szükség, amely felrisszúlva az idők szelében és felfegyverkezve a reformpolitika gondolataival, keresztül tudja törni magát a létraerdőn.” „Az új szellemi front megszületésének első és legfontosabb alapfeltétele: az egységes világszemlélet. És ezen belül a törhetetlenül összeforrott magyar szemlélet.” (Pesti Napló, 1935. április 14.)

Eddig Zilahy. Hogy miben áll az „új magyar világszemlélet”, azt oly magától érthetődőnek veszi, hogy szót nem veszteget rá. Talán az „öncélú magyar államiság” gondolata volna? „Nyílt kártyákkal” (P. N. április 25.) című második cikkében, melyben támadásokra felel, közelebbi meghatározással is szolgál: „Meg kell egyezni például (!) abban, hogy az országépítés munkája csak a népi erők rétegein kezdődhetik meg.”

Azt hiszem, hogy ezek az idézetek híven foglalják össze Zilahy gondolatmenetét. Megjegyzéseim itt következnek:

Ad. 1. Min jutottunk túl? Az egységes párton és kormányzatán. Elérkezni pedig a Nemzeti Egység Pártjához és kormányzatához érkeztünk el — Zilahyék szemével

nézve a dolgot. Mert az igazi változás az, hogy agrár-országból agráripari országgá serdültünk.

Ad. 2. Zilahy az írókat a reformkorszak szellemi támogatására hívja s ezt a magatartását azzal indokolja, hogy a magyar szellemi élet értékeit nem vonta magához az új parlament. Mindenki tudja, Zilahy kivételével, hogy a kormány saját jól megfontolt céljai és felfogása szerint válogatta meg nyílt szavazással országgyűlésbe hívott embereit. Ez a tény és Zilahynak a parlamentről adott kritikája okot és érvet éppen arra szolgáltat, hogy az írók s a „szellemi élet értékei” távol tartózkodjanak a reformkorszak gyülekező helyeitől. Aggodalomra okot mi nem a „szellemi élet értékeinek” parlamenti hiányában látunk, hanem magában a több-kevesebb tehetséggel, de mindenestre nagy hatalmi erővel rendelkező, uralkodó politikai irányzatban. Másrészt a „szellemi élet értékeinek” nem is az a feladatuk, hogy a parlamentben politizáljanak, hanem hogy a szellemi termelést a kor szükségletei szerint teljessítsék. Például, hogy tisztázzák a fogalmakat és ne zilálják össze, mint Zilahyék.

Ad. 3. Hol és mint volna folyamatban „ma már mélyebb és magasabbrendű kapcsok képződése a mai kormányzat és a mai magyar irodalom között”. Hogy köztük nem volna „ma már” „világnézeti szakadék”? Számomra nagyon zavaros az ilyen gondolkodás. Az irodalom éppoly sokszínű, mint maga a társadalom. Ezért az irodalmat sem világnézeti hírd nem kapcsolhatja a kormányzathoz, sem világnézeti szakadék nem választhatja el tőle. A kormányzat politikai pártokkal áll kapcsolatban, a pártok választóikkal, a választók pedig — ez a polgári társadalom kettőssége — saját társadalmi helyzetükben kifejezésre jutó emberi mivoltukkal és erre eszmélve, mint olvasók tartanak kapcsolatot az irodalommal. Az összefüggés oly távoli és közvetett, hogy az író lehet más társadalmi osztály alkotóművésze és más társadalmi osztály elveinek politikai híve. (Például Balzac.)

Ami Tiszát és Adyt illeti, — konkrét állításban sincsen sikere Zilahynak. Tisza is, Ady is ugyanannak a „világnézetnek” voltak hívei; ellentétük politikai természetű volt.

Amit ezután mond Zilahy, azzal bizonyára sokakat bosszúságra ingerel. Ismétlem állítását: „Ma már nem történhetik meg, hogy a magyar irodalom legjobbjaait politikai gondolkodásuk bátorsága miatt bizonyos oldalról

mint veszélyes elemeket nyomják el." A „má már” célzás Ady és Tisza esetére. Zilahy nem akarja tudni, hogy Ady szabadon írhatta meg és adhatta ki azokat a verseit is, amelyek Tiszát személyében sértették (vad, geszti bolond ; úrnak, magyarnak egyként rongy stb.), ma azonban — jól lehet a kormányzat pártjai is magukénak vallják Adyt, Tiszáról nem szólva — előadók műsoráról számtalan esetben törlik rendőri cenzúrával Ady, Petőfi verseit, sőt volt eset, hogy Szép Ernőét is visszavetették.

Ad. 4. Visszatér Zilahy kedvenc érve a reformkorszak mellett, hogy tudniillik a reformkorszak nemzetgyűlése „szinte benzinnel van megtisztítva” „a nemzet életének színvonalában is magas rétegei szellemétől”. Ha a reformkorszak emberei szó nélkül lenyelik Zilahynak ezeket a megállapításait pusztán azért, mert ezzel remél Zilahy eredményesen toborozni híveket az írók között a reformkorszak új szellemi frontjába, én — az ellentáborban — szintén hallgatok. De ezt már nem hagyhatom szó nélkül, hogy a „külföldi reformmozgalmak, akár a fasizmust, akár a hitlerizmust nézzük”, siettek volna megszerezni a magas színvonalú rétegek helyeslését. Az olaszok csak hagyján, okkal-móddal Croce még kinyithatja a száját, — a német emigráció irodalmi és szellemi alakjait s magának Hitlernek a „hiperintelligencia” ellen intézett kifakadásait számbavevé azonban, azt hiszi a naiv ember, hogy Zilahy valamilyen hipnotikus erejű megtévesztés áldozata.

Ad. 5. Az új szellemi frontra azért van szükség, mert „a gyógyító és alkotó emberek serege” nincsen az országgyűlésben s ma, „Gömbös hiába fújna meg a trombitát egy szellemi sorakozóra.” Tehát azért sorakozunk, mert Gömbös hátha megfújja a trombitát. Vajjon miért nem fújta meg eddig? Volt alkalma hozzá — mikrofon előtt is.

Zilahy mozgalmát érték támadások a napisajtó részéről. S ő megérevezve, hogy okfejtésével fogalmi ingoványon jár, védekezésül kitalálta, hogy azért kötelessége a „látható kormány” segítségére sietni, mert az éppen most vív a „láthatatlan kormány”, nevezetesen „a papi birtok, a nagyőke és a világi nagybirtok hármasszövetségével”. Zilahynak, mielőtt ily kijelentéssel lepné meg olvasóit, illetl volna tünődnie a következőkön :

A nagyőke elleni küzdelemben a kormányzat természetes szövetségese volna a munkásság. Vajjon miért a munkásság szervezeteinek jósol vészt és pusztulást a „lát-

ható kormány" elnöke? Vajjon miért nyernek a nagytőke képviselői az új stílusban is régi stílusú „méltóságos" és „kegyelmes" címmel járó kinevezéseket? Vajjon miért nem lépteti életbe a kormány a munkaidőt szabályozó nemzetközi egyezményt? Vajjon miért nincs munkanélküli segély, amikor volt boléta? Vajjon miért rontják a béreket az inségmunka béreivel?

A papi és világi nagybirtok elleni harcban a kormány természetes szövetségese a mezőgazdasági munkásság és a kisparasztság volna. Vajjon miért szavaztatta őket nyíltan a kormány? Vajjon miért nem kapott nagy részük még így sem választójogot? A hárommillió mezítlábas közül miért nincs egy is az országgyűlésben? Miért nem engedik szervezkedni a földproletárjait és kispolgárait? Vajjon várható-e komoly, mélyreható földreform attól a kormánytól, amely ahelyett, hogy progresszív adót vetne ki a nagybirtokra, oly antiszociális adók, mint a fogyasztási, forgalmi stb. bevételéből egyenesen támogatására siet adáz „ellenfelének"?

Általában, ha nem csupán a reform szóval jelzett fogalmát akarja megreformálni a kormány, hanem valóban az a törekvése, hogy oly formát alkosson a törvényhozás útján, amelyben a dolgozó nép — a magyar nép! — életakarata jut kifejezésre, miért nem alapozza hatalmát demokratikus fordulattal a munkásnép tömegeire? Hogy én is lelkes híve lehessenek a kormánynak, Gömbösnek, lelkesebb, mint ma Zilahyék!

II.

A világszemlélet, mely Zilahy cikkei után ítélve még nem öltött fogalmi formát, hanem megmaradt az érzelmes sejtelem állapotában, elég „egységes", amint az arcvonalba szegődő harcosok fejtegetéseiben jelentkezik. Nézzük sorjába őket.

Illyés Gyula „Reform és irodalom" című cikkében (Magyarország, 1935. április 24.) elénk tárja azt a megvizsgálatlan közhelyet, hogy irodalmunk nagyjai nemzeti jövőnkéről szorongásig fokozódó aggodalommal énekelnek. Ebből aztán érvet és ihletet merít kiállításához a Zilahy-front színeiben. „Jelszavaink jó részét a kormány hivatalos programjában láttuk viszont" — írja és így fogalmazza meg a célkitűzéseket: „Tárjuk fel a nép sebeit és erejét, hozzuk napvilágra az értékeket, de a bajok gyökereit is." „Erre az egyetlen reformra van szükségünk, a szabadságra, hogy őszintén szemükbe mondhassuk a bajokat azoknak, akik azokon segíteni akarnak."

Ez szép dolog. Csak az a furcsa, hogy Illyés az egykérőli irván — hálás témája ez a reakciónak — azt javasolta, alkossanak örökösödési törvényt, mely a paraszt családokat legalább négy utód születésére és nevelésére fogja. Illyés természetesen fajtája jövőjéért aggódik. De miért így? Miért nem a hallatlan arányú csecsemő- és gyermekhalandóság miatt? Miért nem az életkort csökkentő és így a népesedés számvonalát megrontó munkanélküliség miatt? Miért nem a munkamódszerek, a munkaidő s a munkanélküliségély megtagadása miatt? Miért nem a társadalombiztosítás rendszerének kiépítését követeli? Miért nem a falvak városiasítását kívánja? Vagy oly naiv, hogy nem látja át mi lenne az örökösödési törvényvel világra erőszakolt, botcsinálta gyermekekkel, amikor a kapitalizmus a meglevő munkaerőt is pusztulásra kárhoztatja? Népmentő naivitásra jellemző Illyésnek a Népszava ezévi május 1-i számában tett nyilatkozata. Ott ezt mondja: „A legtöbb állam igaz, a munkaidő csökkentésével igyekszik a munkanélküliségen segíteni. Magyarországon azonban a telepítés, az ígért új gazdaságok berendezése annyi dolgot adhatna az ipari munkásságnak is, hogy a munkaidő csökkentése azt jelenthetné, hogy az építés nem a kellő iramban folyik.” Vagy ez már okosan irányított naivítás?

Kodolányi János („Holt lelkek”, Magyarország, 1935. április 25. fejtegetéseiből: „Azok az írók, akik több mint egy évtizeden át a nemzet életerőit felszabadító újításokat követelték, s vállalták érte a megértetlenség, a lenézés és fitymálás osztályrészét” — igenis oda állhatnak „a kormány segítségére eszméik megvalósítása érdekében”. Kodolányi olyan benyomásokat szerzett az Ormánságban, látván az egyke pusztításait, hogy most, mint írja; „a parancs fülében suttog: szövetkezz, ha veszendő magyarságunk érdeke úgy kívánja”. „Ha ez az irányzat, ez a hatalom itt van, — mondja diplomatikusan —: jöjjön s járjuk a holt lelkek országát együtt, hogy *feltámasszuk az életet.*” „Aki a csodákat csak gúnyolni tudja, s ijedt okoskodással fitymálkozik a mi elszántságunkon: annak végre *el kell válnia* tőlünk is.” Kodolányi oly elszánt, oly bátor, hogy akkor is a hatalom mellé áll, ha agyoncsapják!

Szabó Lőrinc („Jobb” és „bal” és a „reformok”. Magyarország, 1935. április 26.) úgy gondolja, hogy a társadalom jobb- és baloldali régi tagozódása megszűnt. Azt állítja, hogy a Zilahy cikkei körül támadt vitában a „jobboldal” hozzászólásában több volt a jóhiszeműség. Mert a „baloldal — úgymond Szabó — nem akarja engedélyezni, hogy továbbra is helyeselni, illetve követelni lehessen egyetemes magyar gondolatok megvalósítását, amikor azok — bár egyelőre csak felismerésben és potenciálisan — kormányképesekké és realizálhatókká váltak.” Szabó azért vesz részt az

új szellemi frontban, mert szerinte „az új magyar értelmiség idegenkedve néz a régi jobb- és baloldal felé és úgy érzi, hogy világnézete, — a szociális és magyar népi világnézet (?) — és egész politikai érzésvilága a régieknél szebb, igazabb és összefoglalóbb kerete lehet annak, amit a reformok realpolitikája ígér.” Arról Szabó nem ad számot, hogy a baloldal hol és mint tiltotta volna, hogy „követelni lehessen egyetemes magyar gondolatok megvalósítását”. Elolvastam minden hozzászólást, s tapasztalatom szerint a baloldal csupán konkrétumokat követelt az oly határozatlan szövegek helyett, amilyen az „egyetemes magyar gondolatok megvalósítása” is, a szövegek helyett, melyekkel Szabóéknak méltán a reformkorszak táborában a helyük.

Sárközi György szerint („Polgár és paraszt.” Magyarország 1935. április 27.) az „új szellemi front” arra jó, hogy közelebb hozza egymáshoz a városi polgárt meg a falusi parasztot. Az ipari munkások fölött észrevétlenül elsiklik a tekintete. Az osztálykülönbségeket és ellentéteket szépen leegyszerűsíti városra és falura. Nem tudná, hogy a különböző és ellentétes érdekek a falu határain belül csak úgy működnek, mint a városban?

Tamási Aron követelése: „*Népi szellemet a Duna mentén*”. (Magyarország 1935. április 28.) Tamási erdélyi író. A nehéz kisebbségi sors, egy fiatal kapitalista-nacionalista államban, éretté nevelte, gondolkodása az ellenforradalom sorvasztó szellemétől érintetlenül fejlődhetett. Az egész táborban az ő magatartása az igazán rokonszenves. Ő küzdeni kíván „a magyar népnek és minden népnek szociálisan és szellemileg jobb és emberibb életéért.” Tőle, a kisebbségi írótól hallhatjuk, hogy az író szabad megnyilatkozása tekintetében „a magyarországi szellemet mulasztások terhelik.”

Tamási azt gondolja, hogy „a Dunamedence jövődő történelmében vezető szerepet fogunk játszani”, vagyis — reménye szerint — mi fogunk előljárni abban, hogy a dunamenti népek egymásra találjanak. „Erre a vezetős szerepre nemcsak az ország földrajzi fekvése jelöli ki a magyart, hanem az irodalmunk ereje és színvonala is.” A dunamenti népek egymástól való elzártságának és elzárkózásának okául azokat a politikai rendszereket teszi felelőssé, „amelyek nem a népi tömegek és a dolgozók érdekében alakultak ki, hanem a nagytőke, a kartell, a nagybirtok és általában a kiváltságok védelmére.” S mert nem lát „közeli és komoly lehetőséget arra, hogy a politika közelebb hozhatná ezeket a népeket egymáshoz”, azt a vállalkozást javasolja az írónak, hogy „a politikai és uralkodó rétegek megkerülésével kizárólag a szellem eszközeivel és hódító erejével közeledjünk.” „Nem látom be — kiált

föl —, hogy amíg a politika zajlik, azalatt miért ne találkozhatték a nép a néppel!” Tamási igazi írónak azokat tekinti, akik nemcsak írni tudnak, hanem „egy nép szellemében kiállva természetes jogokért és megkésett igazságért küzdenek.” Azt hiszem, Tamásit csupán a „népiesség” megkésett igazsága tartja Zilahyék táborában, s a székely falu szeretete. Meg kellene gondolnia, hogyha a Petőfi — Arany epigon-korszakban megállapodó úri társadalom csak a forradalomig élt is vissza a „népies” elnevezéssel, azért ma is visszaélhetnek vele, bár más — „völkisch”-értelemben. Azonkívül a „népies” kifejezés a „falusias” szó értelmével tart rokonságot, de nem „nép”-e az ipari munkásság is? S az ipari munkások szelleme beleértődik-e a „népies szellem” fogalmába? Tamási írásából úgy veszem ki, hogy a „népies szellem” politikai megfelelőjének a demokráciát tartja. Társai azonban „népiesek”, de inkább „völkischek”, mint demokratikusak. A reformkormányzat sem keresztelhető demokratikusnak. Miért „osztja” hát Tamási Zilahy véleményét? A „népies” szó használatáért?

Nagy Lajos az irodalom szabadságáért vél síkraszállani. (Magyarország, 1935. április 20.) Azt mondja: „Az irodalom szabadságát ernyedetlenül sanyargató erők hatékonysága alapján felállított sorrend nem a rendőrrel vagy az ügyéssel, hanem éppen megfordítva a vásárlóképes közönség ízlésével kezdődik, a „kereskedelmi szellem” szabad érvényesülésének lehetőségével folytatódik, s legfeljebb ha az ügyészen és a rendőrön végződik.” Vajjon akkor miért van tényleges sajtócenzúra? Miért nem lehet szabadon lapot kiadni, miért nem bízik a kormány a vásárlóképes közönség cenzúrájában? Meglepetéssel olvastam Nagy Lajosnak ezeket a kijelentéseit is: „Rosszabbra nem fordul a sors, az valószínű. Valószínű azért, mert minden megmozdulás, ami ma a magyar politikában észlelhető, kétségbevonhatatlan jó-hiszeműséggel a magyar nép érdekében való, ennek az érdeknek korszerű, újult erejű felismerésében s szolgálatában leli tárgyí értelmét és személyi igazolhatóságát.” Ezért aztán — a reformkormány mellett vagy ellene — „könnyű a jelen pillanatban a választás”. „De többet mondok — írja Nagy — nincs is választás”. Hát bizony nincs, mert már volt. Nyílt választás volt.

Féja Géza („A magyar író feladatai”. Magyarország 1935. május 1.) azzal kezdi, hogy „múltunk minden baja, bűne és megoldatlansága összetorlódott”, — s így folytatja: „A magyar kérdést az előttünk járók még távlatokban intézték el nagy sejtésekkel és ösztönös ráतालálásokkal, számunkra azonban egész közelivé és izgatóvá vált.” Féja figyelmét felhívom, ha másra nem a „XX. század” című folyóirat számos kötetére, melyben

„nagy sejtéseken és ösztönös rátalálásokon” kívül egyebet is találhat.

Féjának tetszik a Szabó-féle gondolatmenet, az elszakadás „jobb”- és „baloldaltól”. A jobboldalról méltán írja, hogy „hamis, idillikus népi világot teremtett, s a sorsdöntő években gyalázatos szembekötösdít rendezett.” A baloldalról azonban olyat állít, amit maga sem gondolt át! „A baloldal — úgymond — csupán szájalomraméltó, testileg-lelkileg eltorzult tömeget látott a népben, s azt vallotta és vallja, hogy alulról nem jöhet semmi.” Hát Féja nem tudná, hogy a baloldali pártok éppen hogy alulról várták azt, ami jöhet, hogy a bolsevisták kivételével baloldaliak követelték mindezeideig — sajnos, sikertelenül — a demokráciát? Féja nem tud a szervezett munkásságról, arról, hogy ez a baloldal nem hogy „szájalomraméltó, testileg-lelkileg eltorzult tömeget” látna a népben, — hanem *maga is nép*, öntudatra ébredt nép abból a népből, amelyre oly erős fogadkozásokkal hivatkoznak!

Pap Károly a beolvadásról (Magyarország, 1935. május 2.) ír. Szerinte „régől fogva” a „törzsökös” s a „beolvadt” magyarság „szembenállásán múlik a nemzet sorsa.” „A törzsökös magyarság képviselőit a reformellenes oldalon látnánk, nemannyira tudatosan, mint inkább ösztönösen, ha a történetírás a beolvadások útját követné” — írja, miután cikkét István királlyal, a „törzsökös” reformátorral kezdte el. „Összhangot kell teremteni beolvadtak és törzsökösök között.” Ez a kívánsága. Beszél ugyan „eredeti lelki alkatról” is, — de hogy ez a fogalom nehezen fér meg az óhajtott összhanggal, az őt nem zavarja. A magyarság „eredeti lelki alkatának” egyik jegye — az önpusztítás.

Németh László („Író és hatalom”, Magyarország, 1935. május 4.) röviden megmondja, miért lépett színre az „új szellemi front”. „Mi történt? — írja. — Néhány kormányember beszédbe ereszkedett néhány íróval. Az írók elmondták közös kívánságaikat, a hatalomnak s elmondták ugyanazt a közönségnek is”. Védekezik az ellen a képzelt vád ellen, hogy az „új szellemi front” eladta magát. A vád azonban nem ez. A vád, amelyet sorai közt maga Németh vet társai szemére, az, hogy „az új szellemi front” odaadta helyeslését a kormánynak, anélkül, hogy megvárta volna, hogy „a kormánynak az új sajtótörvény nem lesz-e fontosabb mint a népoktatás”. „A Rubicon: a földbirtokkérdés — így Németh. — Amíg itt a döntő szó el nem hangzott, minden előlegezett lelkesedés vagy gyanakvás fölösleges.” Úgy vélem, a hangsúly „előlegezett lelkesedésen” van s a szavak író társaihoz szólnak. Vád emelhető még Németh ellen is. Mit ért azon, hogy a „politikában a tömegek érdekeit lényegében nem képviselte

semmiféle oldal sem?” A „lényegében” szó mögött meghúzódhat az az értelem is, hogy „elegendő valóságos erővel”, s az is, hogy a sűrű ellenforradalmi légkörben nehezen lélegző, de munkáját végző szocializmus nem a tömegek érdekeinek képviselője, sem a Parlamentben, sem az OTI-nál, sem az üzemekben. Miért állít olyat Németh, hogy a háború óta, csak tíz-húsz ember beszélt „a magyarság pusztulásáról, telepítésről, a tőke megrendszabályozásáról, Kert-Magyarországról, közegészségügyről, okos kisebbségi politikáról”? Lehetséges, hogy csak tíz-húsz embert ért az utóbbi hónapokban nagy meglepetés, az a nagy meglepetés, hogy „kedvenc szavait... a hatalom egéről, mint nyári záport kapta vissza.”

III.

Az avatatlanok nem kísérik figyelemmel irodalmi életünknek és irodalmunk hangjának a politikai hangvillával mindennap egyeztetett változásait. Őket meglephette az „új szellemi front” névsora. Hiszen ez elszánt harcosok adott alkalommal szívesen vették, ha az a hírük kelt, hogy szocialisták. De az irodalmi élet szocialista ismerője nem ezen tűnődik.

Arról van szó, hogy ez az írói csoport és közönsége, mely bizonyára a háborúban és forradalmakban még iskoláit járó fiatal értelmiségből került ki, semmit nem tanult az elődök életéből. A népet akarják — ellenünk — megmenteni és át akarják szervezni a társadalmat. „Világszemléletük” annyi, hogy van egy szegény magyar nép, melynek legnagyobb baja az egyke, és van egy derék magyar kormány, mely segít a nép baján, csak rajta segítsenek. A „reformkorszakban” bizakodnak, de nem tudják, miben álljanak a reformok, s főként arról nincs tudomásuk, hogy mik a reformok előfeltételei.

A nép majd újból ráeszmélhet a faszizmus és hitlerizmus tenger tanulságai után a maga csalódottságán, becsapottságán arra, hogy minden erejével a demokráciáért, önön szabadságáért és érvényesüléséért kell küzdenie, mert a mai polgári értelmiség nem is ismeri, nem is érti a dolgozó népnek, a termelésnek, egyszóval annak a társadalomnak problémáit, amelyben él.

(Szocializmus, 1935. május)

Ifjúságom elején az élet bántó, morális korlátait feledtető kalandorregényt olvastam végig oly hamarjában, értelmetlennek látszó, apró kötelességeimről elfelejtkezve, mint most Kosztolányi Dezső összegyűjtött költeményeit. Hatása, mely itt rezeg bennem, szintén a kalandorregények olvasása után visszamaradó tétovaságra emlékeztet, mely oly hasonló a gyermek mosdás előtti, az álom különös szabadságához ragaszkodó, de az éberség világába lassan már beilleszkedő állapotához. Ki teszi ezt — Kosztolányi-e, a költő, vagy én, az olvasó? A költeményt, a valóságot, melyet a nyomtatott betűjel, a szavakká formált anyagi hangok zörejrendszere egyszerre idéz fel a szívben és az elmében, a tudattalanban meg a tudatban, költő és olvasó együtt alkotják. A költő írásközben olvasó is-s a költemény tudatformáját, az ízlést, az esztétikai szabályt a költő az olvasóból vonja el. Ha a mű formájáról, magáról a műről szólunk, nem is beszélünk egyébről, mint arról, hogy a költő, mielőtt tollat vett volna kezébe, milyennek fogta föl az olvasót. A költő igazi véleménye rólunk, olvasókról (s mint embernek — a világról) nemcsak abban rejlik, amit mond, hanem abban is, főleg abban, ahogyan mondja. Mi a véleménye Kosztolányinak rólunk?

A Kosztolányi-versekből ítélve mi hallatlanul világosak, szabatosak és szigorúak vagyunk. De valami titkot, valami édes érzékiséget rejtegetünk, valamit, amit a szegény kis gyermeknek nevében sem szabad neveznie. Megengedjük a játékot, de feltételként kikötünk valami komoly borongást; csak akkor öleljük keblünkre a költőt, a gyermeket, ha panaszkodik. „A szegény kis gyermek panaszai”-ban nincs semmi megfogható tárgyi sérelem — olyan enyhe borzongás melege füllesztí át sorait, amelyet a gyermek, ki az anyagi természethez közel áll, érez a legkevésbé s amelyet mégis gyermekinek ítél költő is, olvasó is. Mi oly tökéletesek és oly titokzatosak vagyunk, hogy pusztá létünkkel elvárjuk, — legyen ő is tökéletes és titokzatos. Mi csodálatos módon meghalunk s ezért — csodálatos módon — megkívánjuk, hogy meghaljon ő is. Vagy nem a halál a mi rejtélyünk, hanem a szerelem? vagy mind a két szó ugyanannak a titoknak tokja? Akárhogy is áll a dolog, az élet, az embereknek, az olvasóknak, a felnőtteknek világa, olyan — világos és olyan rejtélyes, mint az álom. Mert Kosztolányi képei álomszerűek, jóllehet világosak és szabatosak és nagyon távolállanak például Vörösmarty képalkotásától.

Így ír: (*Asszonyarckép*):

Csodálatosan érett, mint a kajszin-
barack s mosolya úgy csorog le dúsan,
mint cukrozott gyümölcsre sűrű tejszin.

vagy (*Mézes kenyér*):

Külvárosi kapuban kigyerek
száraz kenycet majszol, ám — ígézet —
az édes, ikrás napfény ráperog
s ő nyalni kezdi ezt az égi mézet.

És olvassuk el ezt a kis remeket (*Őszi reggeli*):

Ezt hozta az ősz. Hűs gyümölcsöket
üvegtálon. Nehéz, sötét-smaragd
szőlőt, hatalmas, jáspifényű körtét,
megannyi dus, tündöklő ékszerét.
Vízcsöpp áramlik a kövér bogyoról
és elgurul, akár a briliáns.
A pompa ez, részvételen, derült,
magába-forduló tökéletesség.
Jobb volna élni. Ámde túl a fák már
aranykezűkkel intenek nekem.

A pompa ez, részvételen, derült — igen, de a Kosztolányi-
vers az és nem az ősz gyümölcse. Mi tehát azt kívánjuk a költőtől,
szerinte, hogy pompás, részvételen és derült legyen — mintha az
ötven éves Kosztolányiban is a szegény kis gyermek panaszkod-
nék. Vagy nem jelenti ki részvéttelenségét, illetve erretörő akarátát
azzal, hogy néki már a fák aranykezűkkel, az elmúlás pózában
integetnek? És nem derült-e, mikor *hatalmas*, jáspifényű körtéről,
nehéz, sötét-smaragd szőlőről beszél? És nem mi kívánjuk-e tőle
ezt a pompát, ezt a részvéttelenséget és ezt a derút, mi, akik
csak úgy vagyunk képesek megérteni a gyümölcsök gazdag-
ságát, ha fölidézi bennünk a jáspis, a briliáns, az ékszerék
képzeletét? Pedig jobb volna a gyümölcs, a körte, a szőlő —
jobb volna élni.

Hatalmas jáspifényű körte! *Nehéz*, sötét-smaragd szőlő! Érzi-e
olvasóm, hogy a szót, *sötét-smaragd* szőlő, nem oly könnyű kiejteni,
mint azokat a szavakat, amelyekkel közönségesen élünk? Már
csak a mássalhangzók torlódása miatt sem. Így hát a szőlő —
nehéz. Pedig ha valaki hozzányúlna, megfogná, fölemelné azt a
szőlőt, mindjárt meggyőződne róla, — nem oly nehéz, hogy emlí-

tésre érdemes volna. Ez a valaki persze meg is enné a szőlőt. Márpedig Kosztolányi nem a szőlőnek, a körtének, hanem önnön magának végzetét sejteti. De ő nem is saját magát, hanem a körtét mondja hatalmasnak s nem önmagát erőtlennek, hanem a szőlőt nehéznek. Jobb volna élni — jobb volna enni a gyümölcsöt, de nem lehet. Nem a szőlő nehéz tehát és nem a körte hatalmas, hanem a vágy, a teljesítetlen vágy. Ebben csak az a feltűnő, hogy nem az ékszer a teljesületlen vágy tárgya, hanem a gyümölcs; a teljesületlen vágy nem szociális, hanem animális, nem felnőtte, hanem a gyermeké. Itt a Kosztolányi-versek álomszerűségének kulcsa: ha ír, ötven esztendőskorában is oly sóvárogva nézi az immár elérhetővé vált tárgyakat és az egész világot, mint gyermek a tiltott gyümölcsöt. És a tárgyaknak, melyeket ma már önként, vagy ha úgy tetszik: belső kényszerből tesz a maga számára elérhetővé, képeit latin világosságú, kristályos rendbe foglalja, ahogyan az álomban is annyira helyén valónak látszik minden, éber szemmel nézve különös, rendkívüli elem.

„Jobb volna élni. Ámde . . .” Kosztolányi világában (melyet ez is közelít az álom színvonalához) alig van cselekvés. Itt minden történik. Kosztolányi homo *aestheticusnak*, vagyis az érzéki alapú szépségek emberének tartja magát és ezt a homo aestheticust szembeállítja a homo *oeconomicussal*, vagyis a gazdálkodó és a homo *moralis*-sal, tehát az erkölcsi, a szociális jóra törő emberrel. A szemlélt a cselekvő ellen veti. A költő főadata szemlélni az élet és halál kérdésein, vallotta egyszer, — pedig hát a költő főadata, melyet Kosztolányi oly hallatlan biztonsággal teljesít is a maga módján, — a versírás. Ez azonban mégis csak cselekvés, — hozzá egyszerre erkölcsi és gazdasági cselekvés.

Ezzel az elméletével Kosztolányi az ő külön álomvilágához való jogát védte ma, a másfajta, szociális természetű álmodozások idejében. De az elmélet éppen a Kosztolányi-versek álomszerűségét is jobban megérteti. Homo *aestheticusnak* csak az az ember vallhatja magát, megfedkezve az *aestheticai* tárgy gazdasági és erkölcsi jelentőségéről, ki nem érzi át, hogy léte a társadalmi életbe, viszonyokba ereszti gyökereit; az, ki nem tudja azonosítani magát a társadalmi létet szabályozó, alapvető elvekkel. Végző soron az a gyermek, ki ösztönös tekintetével értelmetlenné látja a felnőtteknek ezt az erkölcsi világát, ki, felnövekedvén, kénytelenségből beléhelyezkedik ugyan a világ rendjébe, szíve mélyén azonban megtagadja. Az ilyen emberből adandó alkalommal kibúvik a nihilista, az ízlésnek az a megszállottja, ki az ízlés nevében tagadja meg az ízlés forrását, a homo *socialist*. Kosztolányi huszonhárom évvel ezelőtt írta meg „a szegény kis gyermek

panaszait”, de ma is „pajtásához” (akkor úgy látszott, nincs kit
pajtásának nevezzen!) intézi ezeket a könyve-záró szép sorokat :

Pajtás, dalolj hát, mondd utánam :
mi volt a mi bajunk korábban,
hogy nem jártunk a föld porában ?
Mi fájt szivednek és szívemnek
Caesar, Napoleon korában ?

(Ének a semmiről)

Kosztolányi egész költészete egy kicsit ének a semmiről. Kissé e szociális nihilizmus fejlődésének filmje összegyűjtött költeményeinek vaskos kötete,¹ s azt hiszem, költeményeinek álomszerűségét végső fokon ez a szociális nihilizmus határozza meg, mely képalkotását is szabályozza. Kezdetben még az impreszszionizmus virágzó fájaként tűnik elénk, a végén már egy öntudatos felfogás emelvényeként áll előttünk.

Kosztolányi költészetének vannak „szociális” elemei, ezek azonban láthatóan egy társadalmon kívüli, azazhogy a társadalmi elvbe beléhelyezkedni nem tudó, ösztönös társiasságból fakadnak. Tud együtt érezni szenvedőkkel, szenvedőn természeti és nem társadalmi szenvedőt értve, nem is embert, hanem zoológiailag fölfogott emberi lényt, ki az operáló kés alá fekszik. (Pedig az operáló késben is benne van a gazdaság és az erkölcsiség, amint-hogy a szegény kisgyermek panaszai sem animálisak, hanem szociálisak s ezért jelentkeznek annyira csak hangulatként.) Így végül Kosztolányi, ki a Dayka-féle „homályos bánat” közvetítésével kezdte, eljut, nihilizmusából ki nem lépve, a testi fájdalomak zengő énekéig.

Kosztolányi gazdag művészete azonban mégis társadalom-alkotó erővé válik. E korban, a szociális törekvések mögött meg-lapul a társadalmi üresség érzése is. Azok azonban, kik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe, ha el is dobják „*ezt a nagy világot, mint a dióhéj*”, bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is, amelyhez — hiszen alkot — Kosztolányi is ragaszkodik. A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható. Talán Kosztolányit is elvezérli latin világosságú értelme a társadalmi elvben fölfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban.

(A Toll, 1935. június 15.)

¹ Kosztolányi Dezső összegyűjtött költeményei. Révai kiadás, 412 o. P. 4,80.

37. A KÖZÉPOSZTÁLY ÉS A VAJUDÓ VILÁG

I. Mit értünk *voltaképpen* középosztályon? Azonos-e a középosztály a polgársággal? Azonos-e az értelmiséggel?

A „középosztály” elnevezést több értelemben használják. A szó, összetétele után ítélve, a térbeli szemléletre támaszkodó gyakorlati ész szülötte. „A nap fölkel” — így mondjuk, de tudjuk, hogy a föld forog a saját tengelye körül. „Középosztály” — mondjuk, de nem gondoljuk meg, hogy a társadalomnak, mely a gazdálkodó emberek viszonylatainak összessége, nincsen „közepe”.

Középosztályon sokan az embereknek egy olyan csoportját értik, melyet a jövedelem mennyisége határol el egyrészt a proletárságtól, másrészt a tőkések osztályától. Ezért meg szokták állapítani, hogy a középosztály „fogalma” a háború után megváltozott. Az a meghatározás azonban, mely a jövedelem mennyiségét veszi alapul, teljesen önkényes és nem is változott más, mint az önkényesen alkotott fogalom. A proletárok jövedelme sem ugyanaz, ami a háború előtt, mégsem változott meg a „proletár” fogalma. Természetes különben, hogy a „proletár” szóval jelzett fogalom sem egyezik azzal az értelemmel, melyet nem kevesen tulajdonítanak neki, t. i. a nyomorban, szegénysorsban élővel és hasonlókkal. Akadnak még ma is jólkereső proletárok. Másrészt nem egyszer hallunk „nyomorgó középosztályról”, ahogy hallottunk már „úri” és „polgári középosztályról” is.

Vannak, akik a középosztályt azzal határozzák meg, hogy tagjainak kultúrigényei az „átlagot” meghaladják, de megfelelő jövedelmi keretben mozognak. Ez a meghatározás is — mint mindegyik — rátapint egy lényeges elemre, mégis áldozatul esik a látszathoz igazodó gondolkodásnak. Úgy látjuk, hogy az égbolt csillagai vonulnak el nap-nap után példás rendben a fejünk fölött és ebből annyi igaz, hogy a mi nézőpontunk forog a földdel. A középosztálybeli embereket igényeseknek látjuk a kultúrában és azt hisszük, hogy ez az igényesség teszi őket középosztályá. Holott fordítva áll a dolog: nem az igényesség teszi a „középosztályt”, hanem a „középosztályhoz” való tartozás teszi az igényeket. A „középosztály” kultúrigényei nem szubjektív igények, hanem objektív, társadalmilag szükséges igények. E kultúrigényeket nem önként fejlesztik ki magukban a középosztály tagjai, hanem a társadalom követelésére. Nem igényekből adódik a társadalmi szerepük, hanem társadalmi szerepükből folynak hivatásosnak mondható igényeik.

Mit értünk hát *voltaképpen* középosztályon? Talán csak azért homályos előttünk a fogalom, mert más osztályok tagjai is foly-

tatnak — önként — olyan életmódot, (kultúrigények stb.), amely a középosztály termelésbeli szerepének társadalmi követelménye?

Ha elfogadjuk, hogy a társadalmi rend a termelési módon alapul, akkor nem a jövedelem mennyiségi megoszlása szerint alkotjuk az osztály fogalmát. De nem is a jövedelem forrása szerint, jóllehet a három főosztálynak megvan a maga jellegzetessége a jövedelem forrása tekintetében: a földtulajdonos a földjáradék-ból, a tőkés a tőkehasznból, a bérmunkás a munkabérből nyeri jövedelmét. Azonban, ha a jövedelem vagy forrása szerint határoz-nók meg az osztályokat, nem mondhatnók tőkésnek a tőkést abban az esztendőben, amikor a tőkehaszon elmaradt. Így az osztályok fogalmát csak a tulajdonviszonyok alapján kiosztott termelésbeli szerepre alapozhatjuk.

A termelési módból adódó szerep szerint a munkások az üzemben meghatározott szükséglet kielégítésére alkalmas, röviden hasznos tárgyakat készítenek. A jó munkás figyelme munka köz-ben nem is irányul másra, minthogy a termék megfeleljen a szükség-let követelményeinek. A munkás tehát használati értéket termel.

Azazhogy a munkás nem termel — hiszen árutermelés van — a munkás dolgozik. A munkás munkaerejét megvette a tőkés, elvitte az üzembe és ott elhasználja, azzal, hogy ott termel vele. A tőkés pedig nem hasznos, hanem értékes tárgyakat termel, vagyis csereértéket. A jó tőkés csakis az értékesítés, tehát a csereérték realizálása szempontjából tekint a termelt áru hasznos mivoltára.

A munkások tehát a használati értéket termelő osztályt, a tőkésék a csereértéket termelő osztályt alkotják. A munkások szakismerete ezért a tárgyak hasznos oldalai közt fennálló viszonyok ismerete; ismeret a munkaeszközöknek és a munkatárgyaknak arról a viszonyáról, melyet meg kell valósítani munkaközben. A tőkésék szakismerete annak az értékviszonynak az ismerete, melyet a csereértékek közt meg kell valósítani a piacon. Azt mond-hatjuk, hogy a munkások a használati értékek egymásközi viszonyát, a tőkésék pedig a csereértékek egymásközi viszonyát termelik. Fenn marad azonban még a használati érték és a csereérték közti viszony termelése. Úgy gondolom, hogy a középosztályt azok az emberek alkotják, akiknek az önmagát napról-napra újjátermelő társadalomban az a szerep jutott, hogy a használati érték és a csere-érték közötti viszonyból, ellentétből fakadó szükségletet, illetve ennek kielé-gítését termeljék.

Az orvos nem azért orvos, mert gyógyít — ettől még szent vagy kuruzsló is lehetne, — azért gyógyít, mert orvos. Az ügyvéd nem azért ügyvéd, mert ért a joghoz és mert a felet a bíróság előtt képviseli, hanem azért ért a joghoz és azért képviseli a felet a bíróság

előtt, mert ügyvéd. A bíró nem azért bíró, mert ítél, hanem azért ítél, mert bíró. Ezek a szerepek olyan társadalmi szükségletek, melyeket határozott formáikban a tőkés termelési módon alapuló polgári társadalom hozott létre, s amelyek ezért végső fokon a használati érték és a csereérték viszonyának szükségletei. Pl. a csereérték kiküszöbölésével a „gyógyító orvos” helyébe valószínűleg a „megelőző orvos” lépne stb.

A „középosztály” fogalma — azt hiszem — azért maradt homályos a köztudatban, mert gondoltak ugyan a termelésből fakadó szükségletekre, de nem gondoltak arra, hogy a termelési viszonyok maguk is szükségletek, amelyeket szintén termelni kell. E szükségleteknek termelése azé az osztályé, melyet középosztálynak nevezünk. A termelési viszonyoknak mint szükségleteknek termelésére hivatott a katonatiszt és a Bedeaux-mérnök éppúgy, mint a tanár vagy a kereskedő, a művész vagy a közvádó.

Az így felfogott középosztályba sorozhatók azok a rétegek is, amelyek egyszerre foglalnak helyet a tőkés és a munkásosztályban. Ilyen elemei a középosztálynak pl. az iparosok, kik szükség szerint tőkésék, hiszen termelési eszközök tulajdonosai, egyben azonban munkások is. Természetes, hogy e helyzetüknél fogva ők maguk is hordozói a használati érték és a csereérték közti viszonnak, tehát éppoly joggal sorozhatók a középosztályba, mint egyidejűleg a tőkés és munkásosztályba is. Hiszen más az osztály és más az ember — az ember a termelés alanya, az osztály az alany funkciója. A fogalmi zavar abból származik, hogy a köztudat az osztályt azonosítja az emberrel.

A középosztály nem azonos a polgársággal. A modern társadalomnak éppúgy polgárai a munkások és a tőkésék, mint a középosztálybeliek. De nem azonos a középosztály az értelmiséggel sem, bár — ha az értelmiségen csak bizonyos foglalkozásokat értünk — az értelmiség a középosztályhoz tartozik.

II. Milyen szerepet tölt be a középosztály a parlamentarizmusban és mit várhat az autoritatív kormányzástól? Van-e sajátosan középosztálybeli ideológia?

A középosztály szerepe a szükséges társadalmi viszonylatok termelése lévén, tagjainak érdekei éppoly ellentmondóak, amily ellentmondásosak a mai társadalmi viszonyok. (Minél észszerűbb a termelési folyamat egy üzemben, annál észszerűtlenebbnek látszik a tőkés termelés egésze.) Mégis a középosztály egységes érdekének tekinthető a békés haladás; mert hiszen a forradalom éppen a

társadalom viszonylatait forgatja föl és szünteti meg azzal, hogy új viszonylatok szükségét teremti meg, amelyeknek termelésére a mai középosztálybeli esetleg nem alkalmas. Másrészt azonban a középosztály egyes rétegeit az elnyomorodás alkalmassá teheti forradalmi eszmék befogadására. De az elnyomorodástól függetlenül is megalapozhatja egyesek forradalmi hajlamát maga a középosztálybeli szerep, hiszen a középosztálybeliek mindig társadalmi viszonylatokat látnak maguk előtt és így erős „szociális érzék” alakulhat ki bennük. Ha ehhez a „szociális érzékhez” társul a saját elnyomorodás, akkor már forradalmi tényezővel számolhatunk. A békés társadalmi fejlődés határozott osztályérdekével tehát minduntalan összeütközésbe kerülhetnek oly egyéni sorsokból fakadó érdekek, melyek — mivel tömegesen jelentkeznek — nem elégíthetők ki egyénileg. Gondoljunk pl. az állástalan diplomás ifjúságra, melynek termelésbeli funkciója nyilván középosztályi volna. — A középosztály más rétegei viszont egyáltalában nem szűkölködhetnek. A magántulajdon társadalmi rendjében nem szenvedhetnek anyagi szükségét pl. a bírák és a katonatisztek.

Vannak a középosztálynak rétegei, melyek számára a parlamenti kormányzat előnyös és vannak rétegei, melyek az autoritatív kormányzástól várják sorsuk jobbra fordulását, illetve biztonságosabb megalapozását. Itt fontos a középosztály tagjainak egymás közt folytatott versenye, melyet — termelésbeli szerepüket nézve — elsősorban politikai téren folytatnak egymás ellen. De a középosztály fogalmából következik, hogy önálló politikát nem folytathat. Politikája — akár jobbra, akár balra — csak a tőke és a munka harcának függvénye lehet. Mégis, vagy éppen ezért, sajátosan középosztályi ideológiának tekinthető ma a békés haladás gondolatköre. A középosztálybeliek ideológiai szempontból még a fasizmushoz is azért csatlakoznak, mert a fasizmus az osztályharc, sőt az osztályellentétek megszüntetését ígéri és azt, hogy a forradalmi elemet haladással helyettesíti. Másokat ugyanez a szempont visz a szociáldemokrácia és a szociálliberalizmus táborába.

Meg kell jegyezni, hogy a középosztálybeliek politikai szerepe egyre nagyobb jelentőségű. A középosztály funkciója nélkül nem gondolható el a kapitalizmus, de nem gondolható el egy szocialista átalakulás sem. Az a zátony, melyen a szocializmus hajója — azt hiszem, csak egyelőre — Közép-Európában megfeneklett, a középosztály funkcióját föl nem ismerő szocialista politikai elméletben leli magyarázatát. (Marx a Kapital harmadik kötetének végén csak odáig jutott el, hogy éppen fölvetette a

kérdést: mi alkothat osztályt? Mire válaszolhatott volna, a toll kiesett kezéből.) A jobb és baloldali politikában ma egyaránt a középosztály tagjainak a megnyeréséért folyik a küzdelem.

III. Vajon a középosztály tagjainak anyagi aspirációit a gazdasági liberalizmus vagy tervgazdálkodás engedi-e inkább érvényesülni? Mik a középosztály érdekközösségei, illetve érdekellentétei a tőkés, illetve a nincstelen rétegekkel?

E kérdésekre az elsősorban érdekelték is aligha tudnak világos és kielégítő feleletet adni. Annyi azonban bizonyos, hogy — a középosztály ideológiájának fogván föl a békés társadalmi haladás gondolatkörét — a középosztály anyagi aspirációi közé tartozik a biztonság is, amely egyéb anyagi aspirációit ellensúlyozza. A biztonság utáni vágyat tekintve, előtérbe lép a szocializmus és a faszizmus, mert mind a két irányzat nagyobb és több biztonság ígéretével lép föl, mint a liberalizmus. De talán nem csalódom, ha azt gondolom, hogy a középosztály a legszivesebben egy *liberális tervgazdálkodás* eszméjét tenné magáévá. S ez a liberális tervgazdálkodás nem is olyan lehetetlen, ha megfontoljuk, hogy a gazdasági szervezkedés szüksége szinte általánossá vált. A liberális tervgazdaság természetesen csak demokráciában nőhetne föl s azt jelentené, hogy nem a piac szabályozza a termelést, hanem az önként szervezkedő gazdasági érdekek kölcsönös, (liberális) elismerése.

A középosztálynak amennyiben [!] van érdekközössége a tőkés osztállyal, amennyiben a tőkés osztály társadalmi bizalmiférfiai a középosztályból kerülnek ki. Ellentétes az érdeke annyiban, amennyiben a középosztály érdekei az egész termelés zavartalan menetét kívánják, míg a tőkésék kívánsága elmarad a saját tőke funkcionálása mellett. A középosztály érdeke a biztonság, a tőkésé pedig minden változás, mely mindenre való tekintet nélkül profittal kecsegtet. A nincstelen rétegek érdekének ma, amikor állandósult, strukturális munkanélküliségről van szó, a gyors és radikális változtatás tekinthető. Ez nem egyezik a középosztály érdekével. Ezt az érdekellentétet azonban ellensúlyozza a tőkésosztállyal szemben is főnálló érdekellentét.

IV. A középosztálynak mily tömörülésre van szüksége?

A középosztály általános érdekeit, azt hiszem, elsősorban olyan tömörülések képviselhetik, amelyek az egységesen összefüggő társadalmi problémákat állandóan napirenden tartják,

aminthogy a középosztály érdekében való a „Cobden” ankétja is. A középosztályt a termelés struktúrája hozta létre, fő problémái a termelés strukturális válságából származnak. Azonkívül azonban, a részletproblémák fölvetetése és megoldhatása végett szükségeseeknek, vagy legalábbis kívánatosnak látszik a középosztály szakmai, kamarai tömörülése is.

Arról mindenesetre le kell mondani a középosztálynak, hogy rajta az állam segítsen anélkül, hogy a termelés szerkezetéhez nyúlna. Ezt a beavatkozást sem kell visszautasítani elvileg, — minden attól függ, hogy milyen állam és hogyan teljesíti a termelésből újonnan eredt egységesítő követelményeket. Minthogy *pedig az állam nem önálló lény, hanem a politikai cselekvések összessége*, a középosztályon nagyban múlik, hogy az állam olyan szabályozó elv legyen, mely a dolgozó összesség érdekeinek egyeteméhez símul, ahelyett, hogy egyoldalú, rendszerint tőkés, osztályérdekek hatalmi szerveként nyomja el a szabad társadalmi kibontakozást.

(Cobden, 1935. június-július)

38. ÚJ SZOCIALIZMUST!

Hort Dezső könyve

Hort Dezső szociológiai tanulmánya, melyet Hendrik de Mannak, „az európai szocializmus harcosának” ajánl, „a marxi gondolatrendszer lényegéről és hiányosságairól” szól röviden, de megalapozott és világosan tagolt tudással. A tanulmány első fele Marx eszmekörének, a tudományos szocializmusnak ismertetése, szellemtörténeti távlatból, hiszen „a marxizmus lényege szerint történelmi tárgyról szóló fejlődő és alakuló megismerés”. A marxi vizsgálódás tárgyának Hort a szellemi természetet, „a szellemi megismerésen épülő emberi együttélést és összeműködést” jelöli meg. (Marx az ipart „érzékeny előttünk lévő emberi pszichológiának” nevezte „Közgazdaságtan és bölcsélet” c. kevéssé ismert tanulmányában.) Hort Marx tanítását „a hegeli fejlődéselv, a feurbachi materializmus, a saint-simoni technicizmus s az adam-smithi ökonomizmus szintetikus összefoglalásaként” szemléli. A „történelmi materializmus” elnevezést helyteleníti és helyette az „ökonómikus realizmust” ajánlja. Én ezt a névcserét nem tartom szerencsésnek. Kétségtelen, hogy Marx történelmi materializmusról beszél, innen (s egyben Feuerbach szóhasználatából) az első pillanatban megtévesztő „materializmus” név, mely azt jelenti,

hogy az emberek számára materiális körülményeikkel adva van az az ideális, amelynek megvalósításán, akár tudatosan, akár öntudatlanul, munkálkodnak. Marx felfogása tehát materiális léthez kapcsolt objektív idealizmusnak tekinthető inkább, melyet az választ el a Hegelétől, hogy középpontja nem a kozmikus, hanem a szociális lét, vagyis az ember. Ezért, ha már szükségesnek látszik a változtatás, megfelelőbbnek tartanám az ökonomikus vagy szociális humanizmus kifejezést. A történeti társadalmat nem a res oeconomica, hanem a homo oeconomicus formálja. A homo oeconomicus alkotja a tudományokat, mint ismereteink leggazdaságosabb kifejezéseit és hasonlóképpen a művészeteket is. (Freud még neurózisokban is fölfedi az ökonomiai elvet.) Éppen Marx hangsúlyozza a Kapitalnak árufetisizmusról szóló fejezetében, hogy csupán látszat szerint lépnek termékeik útján (res oeconomica) egymással társadalmi viszonyba az emberek, valójában már termelés közben fennáll a társadalmi viszony, mely tehát nem dologi, hanem személyi. A termék árujellege teszi csupán, hogy az emberek közti viszonyok dologiaknak látszanak. A res oeconomica mélyén, mint bölcsőjében a gyermek, a homo oeconomicus szunynyad s nincs is másról szó, minthogy — felnövekedvén — lépjen elő. Másfelől Marx több ízben humanizmusnak nevezi gondolatát, Feuerbach nyomán, ki szintén él a „materializmus” kifejezéssel, hogy a hegeli világgép spirituális vonásait tagadja. (Schopenhauer fakad ki egy helyütt amiatt, hogy a bölcselők nincsenek egészen tisztában azzal, hogy spiritualizmus és materializmus az ismeret alanyára, idealizmus és realizmus pedig az ismeret tárgyára vonatkozó nézetek elnevezései.) Hort a tudományos szocializmust tartja a társadalomtudomány alapvető fejezetének és megteszi annak a szociológiának alapjául, melyről A. Comte álmodott. A marxizmus sajátossága azonban nem „tudományos”, hanem filozófiai mivoltában áll s a szocialisták a pozitivista szociológiát, illetve a szociológiai pozitivizmust elsősorban — jóllehet inkább öntudatlanul, mint tudatosan — csak „öntudatosítás”, tehát a marxi filozófia terjesztő eszközéül használják föl. Hort egyébként — mindössze 60 oldalon — elismerésre méltó módon fejti ki Marx társadalmi elveit.

Könyvének másik fele a rendszer hiányosságairól szól: 1. Túllontúl gazdaságtan, alig szociológia. 2. Állam- és forradalmelmélete annyira kétértelmű, hogy marxistának mondja magát mind a szociáldemokrácia, mind a bolsevizmus. 3. Túl egyszerűen láttatja a jelen: a tőkés társadalmi rend átalakulását, a szocialista „forradalmi korszakot”. E főhiányosságok kitöltésére Hort Henrik de Man eszméihez folyamodik s közli ennek szocialista munkatervét. E terv főbb elvi pontjai: 1. Aktivitás, egyelőre nemzeti területen.

2. Nacionalizálás demokratikus állami ellenőrzéssel. A lényeg nem a tulajdon, hanem a rendelkezési jog nacionalizálása. 3. A politikai állam helyettesítése ökonomikussal, egybekapcsolva a parlamentarizmus reformjával. 4. „A szocialista mozgalomnak el kell hagynia munkás előítéleteit”. „A közvetlen politikai cél egy ökonomikus többség létrehozása.” 5. „A harc eszköze a politikai demokrácia országaiban törvényes és alkotmányos : szellemi küzdelem.” Hort de Mannal úgy gondolja, hogy az e pontok alapján megújított szocializmus akkora erőre tesz szert, hogy elvégezheti a kapitalizmus fölszámolását. Hort kiemeli, hogy de Man szerint „az európai szocializmus lehetőleg meg fogja tartani, sőt ki fogja építeni a gazdálkodás szabad szektorát, még ott is, ahol tőkés a vállalkozás, de hiányzik a monopólium”.

Hort, és de Man is, a Marx-kritikák két pontját tartják állandóan szem előtt. Azt, hogy „egyrészt a jogpolitikai, vagy államhatalmi berendezkedésnek, másrészt a tiszta szellemi vagy ideológiai életformáknak hatása nagyobb, jóval nagyobb annál, amit a marxi koncepció föltételez”. E gondolat de Man eszméinek félig-meddig irányító elve, de nem hatol mélyre, bárha Max Weber kutatásai igazolják. Kérdés marad ebben az esetben, hogy a homo moralis, vagy ideologicus miért fordul szembe a homo oeconomicussal, más szóval hogyan lehetséges, hogy a gazdasági belátás nem hat közvetlenül? A Marx-kritikának itt kellene kezdődnie, nem volna szabad megállapodnia történeti tények fölvetésénél. Ha Marx alapján jobban megértjük, hogy pl. a vallásos érzés miért öltött abban a korban olyan, ebben pedig ilyen eszmei-szociális formát, még mindig kérdéses marad, hogy egyáltalában miért van a homo oeconomicusnak vallásos érzése, hogy a szubjektum lelki háztartásában miért mutatkozik gazdaságosabbnak a hit, mint az értelem? Azért fontos ez, mert a társadalmi összeütközések elsősorban az embereken belül folynak le s az emberek olyan eszmékkal jelennek meg társaik között, amelyek belső harcaik eredményei. A marxi-elmélet filozófia, de pszichológia is. Humanizmus, de éppen a legemberibb jelenséget — az elmebetegséget és a neuroziseket nem lehet vele megérteni. Hol a határ a nagyzási mánia és a diktátorságra törő akarat között? Mennyivel észszerűbb egy ember számára vallásos kedélye, mint a társadalom szempontjából a vallási téboly? A „szellemi természetről” szóló marxi felfogás kritikáját itt kell kezdeni, a homo oeconomicusnál és nem a res oeconomicánál. A társadalmi fejlődés humanista elvét össze kellene vetni már az egyén szociális fejlődésének tanulmányozásával, a történelmi materializmust a pszichoanalízissel. Kezdeményezés még alig történt ebben az irányban, pedig amíg megfajtatlanul látszó

érzelmi erők érdekeikkel ellentétes táborokba képesek sorozni az embereket, addig alig hihető, hogy ökonomikus belátással fogjanak hozzá az új világ fölépítéséhez.

(Cobden, 1935. december)

39. ÁZSIA LELKE

Megjegyzések Hatvany Bertalan könyvéhez

(Franklin)

Nagy érdeklődéssel olvastam ezt a túlon túl gazdag, az ázsiai kultúra szenvedélyes szeretetétől áthatott könyvet. Most ismét átlapozva szép képeit, azon veszem magam észre, hogy figyelmemet nem annyira a rendkívül érdekes, hazai irodalmunkban alig ismeretes anyag eleven feltárása kötötte le, mint inkább az író líraisága, mely a ma ismeretes kultúrtudományos módszereknek, a történelmi materializmusnak, a szellemtörténeti eljárásnak, a szellemi formák pszichoanalitikus vizsgálatának nyíltan fittyet hányva, de a sorok közt öntudatlanul mégis velük élve, tárgyi alapokat keres magának Ázsia eszméleti emlékeiben. A könyv írója *H a t v a n y B e r t a l a n*, Ázsia lelkéről kíván szólni és sikerül önnön lelkét kibontania. Líraiságát bizonyára önmaga is érzi. „Ezt a könyvet laikus írta laikusoknak” — mondja kevés joggal, hiszen, ha ő laikus, akkor a valóban avatatlan olvasónak szégyenkeznie kell e szakemberre valló jártasság láttán. Az anyag terjedelme sem laikust sejtet, hanem a lírikust idézi, aki minden vágyát, sérelmét és indulatát egyszerre akarja a tudat foglalatába illeszteni. De nem laikusé az a szenvedélyes mozdulat sem, amellyel tárgyát megragadja — a tudósokra és lírikusokra jellemző az.

Műve a kultúra teremtésével kezdődik. Majd, hogy az egész Kelet különböző motívumainak rokonságáról táplált erős érzését mondanivalójának irányító elvévé tegye, a valóban rokon eredetről tanúskodó mithoszok, művészi ősemlékek és kultikus jelképek biztatására elfogadja *H a n s H ö r b i g e r* elméletét Atlantiszról, a föltételezett, elsüllyedt világrészről. Atlantiszra nézve a szigorúan vett tudományosság egyelőre sem állítóan, sem tagadóan nem nyilatkozik; én sem vetem *H a t v a n y* szemére, hogy hívétül szegődik. Megjegyzem azonban, hogy az emberi kultúra egységes voltának magyarázatául talán még több joggal szolgálhat a föltevéses fizikai, földrajzi Atlantisz fogalma helyett, a pszichoanalitikai gyakorlatban állandóan tapasztalt lelki Atlantisznak, a freudi tudattalannak fogalma. Az ember ösztönös énje és az

elfojtásoktól terhes tudattalan révén minden motívumvándorlás és kultúrérintkezés nélkül létrejön például az egerektől, kígyóktól való iszonyodás, hogy azután a tudattal (kultikus) alkuban kiegyezve, szellemi formaként lépjen elő. Kár, hogy Hatvany, aki az Oedipus-komplekszumot maga is ősemberi örökségnek tartja és fölfedezi a nyugatásiai vallások mítoszaiban éppúgy, mint az egyiptomiaknál, nem a tudattalan rokonságban keresi inkább a szerte felötlő kultúrmotívumok hasonlóságának eredetét. Azt is sajnálom, hogy a kultúrfejlődés további folyamán megfeledkezik ez ősi emberi örökségről. Hangsúlyozza, hogy a történelemben kozmikus erők működnek, de ezek a közvetlen adottságú kozmikus erők nála erkölcsi elvekkel azonosak, ahelyett, hogy a történetinek mutatkozó erkölcsi elveket vezetné vissza az élet anyagi feltételeire és az ösztönökre, melyek valóban a kozmikus környezet bennünk megnyilvánuló erői. Az ösztönökkel, melyek nem ismernek, tehát elsem ismerhetnek társadalmi különbségeket ezért állandó forrásai minden olyan törekvésnek, mely az ember és ember közé emelt válaszfalak, pl. az osztályok megszüntetésére irányul, az ösztönökkel, melyeket a történeti korok embereinek gyermekkorukban, gyámoltalanságuk folytán el kellett fojtaniok; az ösztönökkel és gyermekkori elfojtásukkal, melyet az emberek felnőtt korában is fenn akarnak tartani a történeti társadalmak uralkodó és haszonélvező, az egész emberi termelés javát kisajátító hatalmasságai; az elfojtásból kiszabadulni iparkodó ösztönöknek, az elnyomatásuk ellen küzdő, szabad emberi lét után sóvárgó tömegeknek és az infantilis elfojtások megrögzítésében érdekelt osztályuralmaknak örökös birkózásával inkább megmagyarázható mind a tőkés államok belső és külső gazdasági imperializmusa, mind a shiíták és szunniták, mohamedánok és keresztények, hinduizmus és mozlimizmus összecsapása, kultúrák terjesztése és hanyatlása, — semmint a bennük virágzó eszmékkel. Az eszmék csak azt a társadalmi formát teszik, amelyben az emberek ráeszmélnek erre a valóságra.

Hatvany szenvedélyes érdeklődéssel fordul Kelet felé, lelki kultúrákra szomjazik s ez a sóvárgása, mely elragadja Európától, vetteti véle vissza a történelmi materializmust is. E módszer és elv csakúgy lebeg előtte, mint a hitetlen, tehát megvetésre ítélt tőkés gazdasági materializmusnak nem kevésbé gazdasági materialista kritikája. Nem gondol arra, hogy a történelmi materializmuson alapuló tudományos szocializmus oly szabadabb világot ígér, melyben hinni érdemes. Nem gondol arra, hogy a kapitalizmus hajszája tette a lelkeket sivárrá, hogy a tőkés gazdálkodás ellenmondásait feloldó értelem helyet ad a lélemben mindama szépségeknek, jóságoknak, kedvességeknek, erényeknek, melyeket a tőke-

halmozás nyers törvénye, közvetve vagy közvetlenül halálra ítelt. Nem gondolja meg, hogy ugyanennek a „gazdasági materializmusnak” szolgál leplélül a tibeti lámaizmus vagy a hinduizmus is; hogy ezért volt hivatalos filozófiája Kínának a társadalmi és állami rend számára oly megfelelő konfuciusi tanítás. Egyszóval azt nem veszi észre, hogy a társadalmi különbségeket nem ismerő, különben pedig lekizdhetetlen, az emberi szervezet motorizmusához kapcsolódó, ösztönerők közös emberi volta lüktet a kultúrákban, hogy ez a lényeges az emberi csoportok szellemi magatartásában, lényegesebb annál, hogy a belső erőket mithizálják-e, idegen hatalmakként kivetítve őket, mint a gazdaságilag fejletlen népek; ethizálják-e, mint ahogy Max Weber kutatásai szerint a protestáns puritanizmussal ethizálták a kapitalizmus kezdetének polgárai; vagy más ideológiákba burkolják-e, mint a mai, bonyolult gépi technikával rendelkező európaiak.

Hatvany a történelmi materializmussal szemben „az ember és a magasabb kozmikus erők között soha meg nem szűnő kapcsolatra” hivatkozik s azt Gondviselésnek nevezi. Marx tud ilyen kapcsolatokról, sőt a marxi filozófia egyik főtétele a kozmikus (azaz természeti) erők és az ember közötti kapocs, csak hogy Marx a kapcsolatot nem Gondviselésnek, hanem termelési eszköznek nevezi. A Hatvany-féle kapcsolat vallásos jellegű s talán nem tévedek, ha azt gondolom, hogy Hatvanyt a Gondviselésről alkotott vallásos jellegű fogalma vitte Ázsiába és vette Ázsia lelkének, mely a vallássossághoz a mai napig közelebb áll, mint az európai, vizsgálatára. Számára az ázsiai kultúrformák az európainál magasabbrendű, egész szívével többre becsült s úgy látszik, főleg érzésként ható erkölcsi tartalmak társai. Ám az erkölcsi *tartalmak* kutatásában, nem kellene Ázsiában bujdosnia, hiszen nem a tartalmak, hanem az *alakzatok* térnek el. Vagy az európai emberek nem volnának „kapcsolatban a kozmikus erőkkel”? Az emberek, — még ha nincsenek is tisztában ezzel! — Ázsiában csakúgy, mint Európában életfeltételeik szerint járnak el; lélektani nyelven fejezve ki magukat: a valósághoz idomulók, testi létükkel adott örömkeresési és kikerülési elv működik bennük. Tulajdonképpen azt kellene feltárnia Hatvanynak, hogy milyen sajátos történelmi körülmények között öltött ez az uralmi okok miatt majdnem mindig hallgatagon érvényesített elv Ázsiában ilyen és olyan tudatformát magára, miért öltözött az osztályok és a rajtuk épülő társadalmak életakarata egyszer ilyen, másszor olyan ideológiába. „Mivé lesz Vulcanus Roberts és Tsa (vagy pedig Schneider-Creusot) mellett, Jupiter a villámhárító, vagy Hermes a hitelintézetek mellett?” „Létezhetik-e Achilles puskaporral és golyóval? Vagy akár Ilias

nyomda- és szedőgéppel?” — kérdi Marx a közgazdaság kritikájához írt, töredékben maradt bevezetésében. A kérdés mindig így hangzik, ha társadalmilag érvényesült lelki és szellemi kultúrák alakzatainak jegecesedését és szétporlását akarjuk megérteni.

Hatvany e módszertani hibája világosan ütközik ki az indo-árjáról és a kasztrendszeréről szóló részben. Megállapítja, hogy Inditákat az árják fegyverrel hódították meg s azzal folytatja, hogy a vezető, harcos uralkodó réteg amiatt aggódott, hogy „a valószínűleg sokkal magasabbrendű kultúrájú őslakók vére tökéletesen átítatja a hódítókat.” Furcsa egy ilyen aggodalom a hódító árják részéről, kik már kezdetben is kevert fajúak, „nagy szókék és kis feketék voltak”. A hódítók nem emiatt aggódtak, se nem emiatt alkották meg a kasztrendszerét. Céljuk az uralom sértetlen megóvása volt, s ennek csupán eszközéül szolgált a fajtabeli különözésnek az a felfogása, mely a kasztok társadalmi rendjében érvényre jutott. Erre vall, hogy a kasztokban a hódító árják vannak megszervezve a kaszton kívüliekkel szemben abból a célból, hogy egymásközti harcban meg ne gyengüljenek annyira, hogy uralmuk veszélybe jusson. Röviden : a hódítók törekvése számára, hogy szerzett uralmukat megtartsák, legcélszerűbbnek a faji ideológia mutatkozott. Hogy mennyire csak szövetséges osztályok uralmáról van szó, melynek csupán leple a faji ideológia, azt az is mutatja, hogy az uralomtól távolabb eső harmadik, kereskedői kaszt keveredik nemárjakkal s a negyedik kaszt, a shudráké, „már erősen kevert” — mert, tesszük hozzá mi, itt alul már nem sok értelme volna a faji ideológia követésének. Hatvany, hogy felfogását (mely szerint a kasztrendszer *faji* uralomvágyat szolgált) támogassa, hivatkozik a Mahábharáta egyik epizódjára. A történelmi cselekedetet azonban belső logikájából kell megértenünk és nem abból, amivel a cselekvő tettét indokolja. A Mahábharáta epizód csak annyira világítja meg a kasztbeli árják és a kasztnélküli nem-árják társadalmi viszonyának tartalmát, mint egy háborús uszító dal a háború tényleges okait. Hatvany különben maga mondja, hogy „az őslakók uralkodó rétege természetesen továbbra is más elbánásban részesült, mint az alsóbb osztály” s hogy „a kasztrendszer teljes súlyá a csandálára,” vagyis a kaszton kívüli páriákra „nehezedik”.

A lélekvádorlás tanának értelmét az a felismerés szolgáltatja, mely a történelmi materializmus sajátja és magának Marxnak nevéhez fűződik. Azt írja Marx a „Hegeli jogbölcselet kritikája” c. cikkében, hogy a vallás az emberi lényeg képzeletbeli megvalósítása és a földi síralomvölgy bírálata. A kasztrendszer lehetlenné teszi, hogy a kasztonkívüliek kaszthoz, és az alacsonyabb kasztok tagjai felsőbbbe jussanak. A lélekvádorlás tana ezt a meg-

kötöttséget szünteti meg gondolatban azzal, hogy az emberek lelke haláluk után érdem szerint vándorol egyik kasztból és fajból, társadalmi és természeti osztályból a másikba.

Hatvany kozmikus erői örök erkölcsi elvekkkel azonosak. Így aztán nem az ázsiai kultúrák értelmét bontja ki, hanem csak — azt hiszem, nem is vállalkozott többre — képet, sok helyen lenyügöző képet fest az ázsiai lélekről. Hozzátehetjük, hogy a szellemi módon jelentkező lélekről, vagyis nem annyira lélekről, mint inkább az európaiaktól eltérő történeti uralkodó ideológiákról. Néprajzzal nem szolgál.*

Hatvany önön európaiságától, mondhatnók önön osztályától menekül Ázsia lelkébe. Tragédiája, hogy az, mit ott találni vél, éppen elveszőben van. Ez a tragikum könyve lírájában nem kap hangot. Közeli tragédia fájdalma csal ajkára indulattól fűtött szavakat, — a zsidóságnak, az európai Németországban történt megcsúfoltatása. Valószínűleg emiatt ragadja oly messihi szenvedélye, hogy még az alkotó németekről is elfeledkezve, megtagad a németségől minden önálló gondolatot. Ezzel nagyon emlékeztet a történelmi materializmussal szemben felvett magatartására.

Azon gondolkozom, hogy bővebben kellett volna szólnom e mű értékeiről, a feldolgozott anyagról, a fejezetekbe foglalt biztos ritmusú képekről, világos nyelvéről. Erre már nincs helyem, de úgy vélem, ez nem is szükséges. Akiket a jelenlegi és történeti ázsiai kultúrák érdekelnek, azok számára úgyis pótolhatatlan ez a könyv, mert együtt ad olyan nagy anyagot, amely csak külön-külön nagy fáradtsággal és csakis idegen nyelven hozzáférhető. Megjegyzem még, hogy a szaktudományi részletkutatások eredményeit Hatvany a legfrisebb közlések alapján vonja művébe.

(Szép Szó, 1936. március)

40. SZERKESZTŐI ÜZENET

Kedves Uram, a *Szép Szó* első számának első és második kiadása közt kelt megtisztelő szemrehányásaira van szerencsém a következőkben válaszolni:

1. Azt állítja, hogy célkitűzésünk a hitetlenség terjesztése. Téved, Ön a hitetlen. Ön hangsúlyozza, hogy katolikus. Tehát

* Egy rendkívül érdekes néprajzi adatot mégis közöl Szovjetturkesztánból. Egy ottani, új keletkezésű monda szerint *Lenin Allah* küldöttje, *Kattah Bashnak*, a *Korán* csodatevő tudójának tanítványa és utóda. Nem is halt meg, hanem a hegyekbe ment, keresni a boldogságot. Ha föld-rengés van, ő repesztgeti a hegyeket.

nem hisz a buddhizmusban, a mohamedanizmusban, a protestantizmusban, a pogány mithológiákban, nem hisz a szocializmusban és a természettudományokban, nem hisz a demokráciában, s így valójában nem hisz a tekintélyekben sem. Ezenkívül, mint leveléből látható, nem hisz azoknak a katolikusoknak elgondolásában sem, akik Belgiumban, Németországban, Angliában és másutt kifejezetten demokratikus és a mi „hitetlen” humanizmusunkhoz nagyon hasonló szellemű társadalmi átalakulástól várják erkölcsi felfogásuk érvényesülését. Csak véget nem érő felsorolással lehetne néven nevezni, hogy mi mindenben nem hisz — Ön. Én hiszek. Marx azt írja : a vallás az emberi lényeg megvalósítása — képzeletben, mert e földi siralomvölgyében, (melynek katonai térképe az osztályok, népek, fajok, nemek és nemzedékek elnyomását és kizsákmányolását tünteti föl), az emberek nem fejthetik ki igazi nivoltukat, s mert nem fejthetik ki, nem is eszmélhetnek rá közvetlenül. Látja, ilyen „hitetlen” alapon hihetek én az összes vallásokban, az Önében is, anélkül, hogy ellenmondásba kerülnék magammal s az értelem megvetésével önmagamot és Önt lebecsülném. Mert, ugye, Önt is becsmérelném az értelem tagadásával, hiszen Ön természetesnek tartja, hogy értelmes mondatokban szóljon hozzám s én értelmes mondatokban válaszoljak. Azt hiszem, megsértődne, ha röviden értelmetlen fickónak nevezném — miért kívánja hát, hogy értelmetlen fickónak jelentsem ki filozófiai terminus technikussal?

2. Ön azt írja, örömmel olvasta néhány olyan versemet, melyekben megnyilatkozik az igaz büntudat, s most mégis megmaradtam hitetlennek. Kedves Uram, én hiszek az eredendő bűnben és ezért vagyok híve a tudományos szocializmusnak. Mert kétféle bűn van. Az egyik fajta bűn csak azért bűn, mert büntetés jár érte az uralkodó földi hatalmak különös gondoskodása folytán. A gyermek sír, mert fáj a hasa — megfenyegetik tehát, hogy ne nyafogjon örökké. A földtelen parasztság, a munkanélküliek milliói szervezkedni próbálnak, hogy sorsukon javítsanak, mert képtelen nyomorban élnek — megfenyegetik tehát diktatúrával őket, hogy ne zavarják a rendet. Az ilyen fajta bűnök igen könnyen megszüntethetők pl. azzal, hogy nem jár büntetés értük. Az ilyen bűnök ellen lehet és kell küzdenünk — mégpedig a büntetlenség biztosításával, az intézményes szabadsággal. Az emberiség, egész történelme folyamán, ilyen módon küzdött e bűnök ellen. A rabszolgaszökés, a jobbágyköltözés bűnét azzal szüntette meg a társadalom, hogy nem büntette ; azzal, hogy megszüntette a rabszolgaságot és a jobbágyságot. A másikkajta az a bűn, melyet akaratlanul elkövet az ember és akkor is megbán elkövetője, ha nem büntetik

érte. Ez az eredendő bűn. Bűn az ellen, akit szeretünk. Az ilyen bűn ellen nem elég nem-büntetéssel küzdeni, az ilyen bűnt kifejezetten meg kell bocsátanunk egymásnak. Az ilyen bűnt meg nem bocsátani, maga is bűn. A diktatúrákban, az osztályelnyomatáson és idegen munkaerő kizsákmányolásán alapuló társadalmakban a meg-nem-bocsátás bűnében is szenved az emberiség. Ez ellen a bűn ellen bizony nem lehet másként cselekedni, mint küzdeni egy olyan társadalmi rendért, termelési módért és elosztási szervezetért, melyben az emberek könnyebben megbocsátanak egymásnak. Ne feledkezzék meg arról sem, hogy az osztálytársadalmakban azoknak a bűnöknek a tudata, melyek csak azért bűnök, mert büntetés jár értük, homályosítja el az eredendő bűnnek, a szeretet ellen elkövetett bűnnek tudatát (ha ugyan egyáltalában engedi létrejönni) és ez teszi lehetetlenné, hogy megbocsátásra képesek és alkalmasak legyenek az emberek fiai.

3. Ön a rend eszményéért lelkesedik, de valójában a rendi államra gondol. Önnek azonban, ki az erkölcsi szabadság álláspontjáról szemlélődik, tudnia kell, hogy a rend csupán a szabadságból és a szabadságban fejtheti ki magát. Ön — általában — azt veti szememre, hogy megfeledekzem az örök eszményekről. Ezt a tévedést is helyre kell igazítanom. — Az örök eszményekről Ön feledkezik meg. A rendi állam bizonyára nem örök eszmények megvalósítása — hiszen nem sok köze van az emberi szabadság, egyenlőség és testvériség eszményeihez. Ön persze abban a hitben él, hogy ezek az eszmények az észtt istenítő francia polgári forradalomnak bálványai. Felhívom a figyelmét arra, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség fő eszményei a kereszténységnek. Isten előtt mindenki szabad, egyenlő és testvér. A polgári forradalom csak földközelpbe hozta ezeket az eszményeket, amikor elvvé tette, hogy az állam törvényei előtt is szabad, egyenlő és testvér minden ember. Gondoljon arra, amit föntebb mondtam, hogy a vallás az emberi lényeg megvalósítása képzeletben. Én, mint „hitetlen materialista” azon iparkodom, hogy ez a lényeg, ezek az eszmények, ha másként nem, hát fokról-fokra, de megvalósuljanak mindennapi életünkben is, hogy pl. a közigazgatás és a termelési mód irányító elvévé legyenek. S ha Ön isteni eredetűnek tekinti a magántulajdont, nevezetesen a termelési eszközök magántulajdonát, arra kell figyelmeztetnem, hogy a magántulajdon megszüntetése is isteni eredetre vall. Az egész emberi történelem valójában a magántulajdon megszüntetésének folyamata, — hiszen valamikor az apának magántulajdonai voltak gyermekei és gyermekeinek anyja egyaránt.

4. Végül Ön e lap címét kifogásolja. *Szép Szó* — e kifejezés az Ön szemében játékká „alacsonyítja” gondolatainkat az „erkölcsi

megújhdás korában". Nem értem, hogy miért volna alacsonyrendű a játék, a gyermekek öröme. Én boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat és akkor derűs a szívem, ha munkámban játékot fedezek föl. Félek a játszani nem tudó emberektől és mindig azon leszek, hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon, hogy azok a szűkös életfeltételek, melyek a játék kedvét és lehetőségét szegik, megszűnjenek. A diktatúrák légkörében divat „szép szónak” becsmérelni a szellemi humanizmusnak mindama megnyilatkozásait, amelyeket rengeteg szenvedés és erőfeszítés hozott napvilágra, s amelyek művelődésünk elveiként lebegnek előttünk. Mi, amikor szép szóval akarjuk kifejtteni azt az emberi öntudatot, amelyet a világszerte föllépő erőszak a lelkek mélyére kényszerít, nem ismerhetjük el az erőszak szellemi fölényét azzal, hogy az általa kigúnyolt szép szótól megfutamodunk. Mi vállaljuk a becsmérlést. „Szép szó” magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött *érvet* jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásraultaltság eszmélete érvényesül. Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.

Fogadja köszönetemet, amiért mindezek elmondására alkalmasat adott.

(Szép Szó, 1936. április)

41. MIÉRT NEM JÁROK SZÍNHÁZBA?

Hogy miért nem járok színházba? Mert tapasztalataim szerint :

1. Az előadott *darabok* ötlettelennek, unalmasak, más szóval nem tárják fel a kor valóságához kapcsolt formában az igazi szenvedélyeket. Az ún. irodalmi darabok sem mutatnak másra, mint arra, hogy az emberek ma sem mernek szembenézni indulataikkal.

2. Az *előadások* nem harmonikusak, egyes tehetséges színészek művészetét az összhatásban tönkreteszik a rosszak, illetve azok, akik nem játszhatják ki formájukat, mert alá vannak rendelve a főszereplőnek.

3. Mikor járnék színházba? III. Richárd ezt kiáltja : „Országomat egy lóért!” Emellett igen nevetségesen hangzanék, ha a mai

szerző történetesen ezt adná egy hőse szájába, aki történetesen könyvelő: „Állásomat egy taxiért!” Nos, ha egy mai Shakespeare kitalálná, hogy egy ilyen felkiáltás hogyan ne váljék nevetségessé, de hogyan szorítsa el az ember szívét, örömmel áldoznék még az indokolatlanul magas árakat kérő ruhatárra is.

(Független Szinpad. 1937. 1–2. szám)

42. IGNOTUS PÁL: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

(Cserépfalvi)

Ignotus Pál barátomat régóta igyekszem meggyőzni arról, hogy nem az ő belső alakjára szabott ruhát visel, amikor abba a magatartásba, „szellemi énbe” öltözködik, amelyet irodalmi életünk közvéleménye oszt ki számára. Szó sincs arról, hogy alapjában véve publicista és kultúrpolitikus lenne, — bár hát annak is megállja a helyét. Én őt inkább idealista lírikusnak látom: ideálja a racionalizmus, melyen oly heves szenvedéllyel csüng, hogy lehetetlen észre nem venni benne egy ősi irracionális élettő erejét. Íme ez a kis tanulmánya is magával ragadja széles, de mégis sebes áradásával az olvasót; az olvasóban azonban nem alakul ki határozott szilárdan álló kép a tanulmány tárgyáról, Kosztolányiról. Kap képet róla, hogyne, de olyat, mint a hintázó gyermek a környező tárgyakról, akiben erősebben zúg tovább a látottaknál a föl-le édes lendülete. Az is igaz, hogy Ignotus Pál éles ésszerűséggel dolgozik, újjá-hegye keményen fogja meg mindig az ideális tárgyát, a fogalmat, de szétmorzsolja, ahogy például a liberalizmus fogalmat szétmorzsolta, hogy így aztán liberalistának vallhassa magát, amint ezt a „liberalizmus házi reformja” című cikkében láthatta a *Szép Szó* olvasója. Ez pedig lírikusra jellemző. Ahogy a közönséges alkotó, teremtő, a paraszt, a munkás, a mindennapi életet alakító ember nem törődik bele a tényekbe, hanem átformálja őket eleven élete számára — úgy gyúrja át, bontja szét saját külön használatára a lírikus a szellemi tényeket. Nem síneket fektet le, úgy jár mint a vízen a hajó. — Most, hogy Kosztolányi Dezsőről írt lírai tanulmánya, melyet a *Szép Szó* olvasói már ismernek, külön füzetben is megjelent, megragadom az alkalmat, hogy felhívjam erre a közönség, de főként az ő figyelmét.

(*Szép Szó*, 1937. február)

Az Egyetemi Kör március 15-i gyűlésén elfogadott 12 pont a mi véleményünk szerint is alkalmas arra, hogy a magyar ifjúságot a haladás szolgálatába állítsa. Azok a bátor fiatal emberek, akik e mozgalomban résztvesznek, meleg rokonszenvet és támogatást érdemelnek.

(Szép Szó, 1937. április)

44. HORVÁTH JÁNOS : MAGYAR VERSEK KÖNYVE

Magyar Szemle Társaság

1.

Egyszer gyermekkoromban azt olvastam egy könyvről, hogy annak ott kell lennie minden magyar család asztalán. Nem értettem, miért kellene annak a könyvnek ott lennie a mi asztalunkon is. De nem mertem kérdezősködni. Horváth János versgyűjteményéről jut eszembe ez az emlék. Itt hever előttem ez a szépen kiállított vaskos kötet s bizony szeretném, ha ott volna minden magyar család asztalán.

2.

E Magyar VerseK Könyve — a Mária siralma c. legutóbb felfedezett legrégibb költeménnyel kezdődik és Pappváry Elemélné Hitvallásával végződik. Amaz gyönyörű tiszta költemény — Mária „fiacskájának” nevezi a 33 éves korában megfeszített Krisztust s így siratja, így végzi siratását :

Kegyelmezzetek fiamnak,
Ne legyen kegyelem magannak,
Avagy halál kínjával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek!

Szerzőjét bizonyára mélységes emberi érzelem ihlette meg. Emez — ennek néhány sorát többen ismerik — meglehetősen üres harsogás. Hitvallás formájába foglalt kül- és belpolitikai koncepciótlanság. Kár, hogy a szépséges Himnusz mellé ezt is nemzeti imává léptették elő hivatalos vagy nem hivatalos köreink. A két költemény között 1300-tól napjainkig minden valamire való

költő, sőt dalszerző művei jelzik azt a fejlődést, vagy változást, hogy mikor milyen eszmékkel, gondolatokkal vélték a leghelyesebben kifejezni költőink az olvasó emberek képviselésében az ösztönök állapotát, személyesnek fölfogott, legmélyebb, személytelen érzéseiket. De nem egy darabjával arról is számot ad ez a gyűjtemény, hogy sokan és sokszor milyen sekélyes elmével próbálták megragadni ezeket az érzéseket s hogy a valóság felszínének tündéri színjátéka helyett milyen silány képzelettel is beérte a nagyérdemű közönség. Röviden szólva, rossz versek sem hiányoznak a könyvből. Ez csak gyarapítja a könyv történeti értékét, különösen a mi historizáló korunkban, de — ha eljut a könyv minden magyar család asztalára — ezek a rossz versek, melyek jobbra középszerű közönség kedvencei és nem éppen Horváth János ízlésére vallanak, talán azt a szerepet is játszhatják, amit Vörösmarty színjátékában, Csongor mellett Balga játszik, esetlenségükkel fölhívhatják híveik figyelmét az igazi költeményekben kibontakozó szépségekre.

3.

Horváth János kihagyta kitűnően szerkesztett versgyűjteményéből a népköltészetet, de fölvette belé műköltők elterjedt ú. n. népdalait. Ezt rosszul tette. Horváth társadalmi fogalmat ad az irodalomról: „Irodalom” mindaz, aminek olvasását, ismeretét egy-egy korszak minden művelt embertől elvárja, mindaz, ami egy-egy korszak művelt embereinek egyformán olvasmánya, tekintet nélkül arra, hogy kinek mi a foglalkozása, szakmája, rangja, hivatala. Az ilyen értelemben fölfogott irodalomba csak nagy jóakarattal sorozhatók ezek a darabok. Ám, ha úgy van, hogy „régén művelt embernek illet olvasnia Bonfinit, Pázmány Pétert, de azon senki sem ütközött meg, ha Balassa verseit, vagy a Zrinyiászt nem is ismerte” — akkor Balassa versei nem sorolhatóak keletkezésük korába, hanem abba a korba tartoznak, amikor beléptek az irodalomba s ismeretük a művelt közönség szempontjából szükségessé vált. Az a kérdés, költő és közönség hogyan kergetőznek, hogyan keresik és hogyan találják meg egymást. Azoknak az ú. n. népdaloknak az olvasása *ma* semmi esetre sem tartozik az általános műveltséghez — minek terhelni velük a versgyűjteményt? De annál inkább szükséges, hogy ismerje művelt közönségünk a valódi népköltői termékeket — hiszen a zenében Bartók és Kodály állanak a korszerű magyar ifjúság élén. A csomó, amelyet ehelyütt nem jól oldott meg H. J., ebből a két szálból áll: olyan művek gyűjteményét adja, amelyeknek ismerete hozzátartozik a mai irodalomhoz, vagy olyan történeti áttekintést, melyben a közölt szemelvények nem

önálló művekként, hanem csak a kor illusztrációjaként szerepelnek. (Egyébként, legalább is Erdélyi János fellépése óta, a valódi népdalok egyben illusztrációi is a kor irodalmi tudatának.) Azt hiszem, ebben az esetben Horváthnak nem sikerült a történeti és az esztétikai szempontok egyesítése.

4.

H. J. igen tartalmas, nagy tudással szerénykedő Bevezetőt írt könyvéhez. Irodalmunkat két nagy izületre látja tagolódni, melyek közt határ és átmenet a XVIII. század. „A régi magyar irodalom *latin* nyelven indult, *theológiai* műveltségből sarjadt és *tudománynak* tartotta magát.” Az új, már világi, nemzeti nyelvű s „nem tudós, hanem szépirodalmi színezetű irodalom.” Az átfejlődést a humanizmus világossága indította meg s ezen lassított a reformáció, mert a vallást állította vissza az irodalom középpontjába, de uralkodóvá tette a nemzeti nyelvűséget. Végül a XVIII. században a reformáció vallásos ellenhatását is legyőzte végképpen a felvilágosodás és a „magyar nyelvűség, világosság, poétaság” jelszavait győzelemre vitték Bessenyeieék. Velük kezdődött a tulajdonképpen nemzeti irodalom, mert, mint H. J. mondja, a „nemzetiség ösztöne adott szárnyat teoriájuknak”. De azt kérdezhetjük, miért szunnyadt addig ez az ösztön és mi ébresztette fel ekkor, vagyis milyen változás ment végbe a valóságban, amely lehetővé tette az ösztön érvényesülését? H. J. erre nem felel, de nem is felelhet senki, aki a szellemi élet alapjának nem az anyagot tekinti, a műveltség alapjának nem az anyagi termelést tartja és nem az anyagiakban megvalósított emberi öntudatosságnak és ösztönösségnek, végső fokon a testi szervezettel adott, testi valóságra irányuló ösztönöknek, az éhségnek és szerelemnek, a jelenlévő anyagi természeti, társadalmi, politikai feltételek között lejátszódó megnyilatkozásoként ismeri föl a művelődést. Az anyagi világ változásai nélkül nincsen történés a szellemben, s a termelés története nélkül nem érthetjük a kultúrákat. Mialatt az utazó álmodozik, halad a vonatja, mialatt a költők énekelnek, és uralkodnak a királyok, mélyreható változások esnek a termelésben, hogy majd elismertetésüket követeljék a szellem előtt. Vajjon miért lép föl egyáltalában az egyéniség követelménye az irodalomban, mint második fejlődési szakasz, Bessenyeieék után, ha nem az egyéni vállalkozású kapitalista szellemi képviselője? Nagyon hiányzik ez a szempont H. J. történeti áttekintéséből, bár egy helyütt a következőket írja: „Deák Ferenc bölcs mértéktartása és klasszikus jogérzéke a kor jobb költőinek is ideálja”. Dehát Deák politikája az adott anyagi

helyzetből sarjadt, ahogy a szabadságharc szüksége és szelleme sem érthető fejlődésben lévő mezőgazdasági kivitelünk és a gátló nemesi társadalmi rendszer öszeütközése nélkül.

5.

A könyvhöz elkelve egy rövidre fogott verstan. H. J. nem ismeri jól a mai, háború utáni művelt közönségünket, ha föltételezi róla, hogy tud verset olvasni. A magyar jambus úgyszólván minden más mértéket kiszorított a közönség tudatából, ehhez hozzájárult az Ady-féle szótagszámos verselés hatása, s a háború utáni években elterjedt ú. n. szabadversek versérezéket rontó divatja. Ideje volna közönségünk emlékezetébe idézni hagyományos kötött formáinak képleteit.

És még egy megjegyzést: A „közölsre” példákat hoz föl H. J.:

Azért mi is bűnünkéből,
Feltámadunk vétünkéből.

Vagyis: Azért mi is feltámadunk bűnünkéből, vétünkéből.
Aranynál:

Toldi is álmában csehen győzedelmet
És nyert a királytól vétkéért kegyelmet.

Vagyis: nyert győzedelmet és kegyelmet.

Tehát a „közöls” lényege, hogy a két sorvégi mondatrész közrefogja — „közöli” — azt a harmadikat, amellyel mindkettő egyforma mondattani viszonyban áll, s amely a mondottak szerint mindig a második sor elején helyezkedik el. Ennek ábrázolására Petőfi két sorát is benyomtatja H. J.:

Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár
S még bennevirít az egész kikelet.

„Prózára áttéve — írja H. J. — : ifjú szívemben még bennevirít a lángsugarú nyár, s az egész kikelet.” Ez az értelmezés vitatható. Prózára a sorokat így is át lehet tenni: Szívemben még ifjú a lángsugarú nyár stb. S ha már vitatható, akkor éppen példaként nem szerepelhet. Egyébként nem a közrefogottnak gondolt mondatrész azzal, hanem — a kötőszótól eltekintve — határozószó, mely, ismétlés lévén, a két sornak gondolatritmusára utal és nem a „közölsre”, mely egyébként a gondolatritmus egyik fajtájának tekinthető.

Az Aranytól vett példa különösen szép: megfelel az álom technikájának, amely az egymásra következő eseményeket együtt fejezi ki.

(Szép Szó, 1937. július—augusztus)

45. VAN-E SZOCIOLÓGIAI INDOKOLTSÁGA AZ ÚJ NÉPIES IRÁNYNAK?

A Petőfi—Arany-féle népiesség fogalmáról Horváth János írja, hogy elsősorban az irodalmi nyelv és a köznyelv közötti különbség megszüntetését jelenti. Petőfi maga azért nevezte magát népiesnek, mert forradalmár volt s úgy látta, hogy „ha a népet uralkodóvá tesszük az irodalomban, úgy uralkodni fog a politikában is”. A mai úgynevezett „új népiesség” tulajdonképpen a népiesség Petőfi-féle értelmezésére támaszkodik s elsősorban ezért nevezi magát népiesnek, mert programjával azt vallja, hogy a népért írjon az író. Ma ez az új népies nem nevezhető „népiesnek”, még pedig éppen azért nem, mert a Petőfi korabeli népies politikai szemléletet vallja alapjául. Petőfiéi népies irodalmi és politikai mozgalma kétségtelenül a kor követelményeinek egyetemes összefoglalása volt. Ők a nemesi társadalommal álltak szemben és ezért fordították ellene a nép fogalmát, mert jobb kifejezésük nem volt, a rendi megkötöttségektől feloldott emberiség eszményének jelzésére. Ebben semmi romantizmust nem láthatunk, jóllehet a nép fogalma nem nevezhető tudományosnak, de politikainak sem, ha ugyan nem politikai abban a negatív értelemben, amit a rendek nélküli közösség jelent.

A nemesi társadalom helyére azóta a polgári társadalmi rend lépett. Ebben a rendszerben a nép fogalma teljesen romantikussá vált, azt mondhatjuk róla, hogy érzelmi hagyomány. Társadalmi viszonylatban tiszta, vagy ha úgy tetszik, tisztább fogalmak birtokába jutottunk, szabatosan szólva: határozott képzetünk van a tőkés termelési módon alapuló polgári társadalmi rend szerkezetéről, az osztályokról. Már most, ha pontos fogalmakkal fel van fedve a mai társadalom logikája, semmiképpen sem nevezhető forradalmi-nak, vagyis korszerűnek, de úgyis mondhatnám: korszerűnek, vagyis forradalminak egy olyan fogalomhoz (a néphez) való visszaterés a szellem terén, amelyben csupán a múltba menekülő regényes ízlés érez forradalmi zamatot, hiszen csak a múltba menekülő érezheti mainak azt, ami akkor volt korszerű*. Ezért, ha a népiességünk

* Persze más lapra tartozik a „nép arcvonalak” politikája, mely a népi érzés hagyományait a mai tudományos észleletek alapján gyakorlati (szabadság-védelmi és gazdasági-szociális) tartalommal telíti.

legkiválóbb jóhiszemű képviselői tiltakoznak is ez ellen, „völkisch”-hangokat, vagy legalább is felhangokat kell az új népies együttes-től hallania annak, aki tudományos szocialista iskolázottsággal szemlélődik irodalmi életünkben. Egy időben, a Gömbös-kormány nevezetes választásakor, az új ezer esztendőre szóló reformkorszak elején az új népiesség képviselői „Új Szellemi Front” (hányszor szerepel az „új” szó!) néven léptek fel és zárkóztak Zilahy Lajos mellé, aki azt sürgette, hogy a külföldi „reformmozgalmak”, fasizmus, hitlerizmus mintájára a magyar írónak is szellemi frontba kell tömörülniök, hogy a „látható kormányt” támogassák a „lát-hatatlan kormány : a papi, a világi nagybirtok és a nagytőke szent háromsága” ellen folytatott reformhadjáratban. Nem kétséges tehát, hogy a Gömbös-korszak völkisch-ideológiájától nem határolta el magát élesen az új népies szellem.

Az „Új Szellemi Front”-ot annakidején megtámadtam a „Szocializmus”-ban és az „Esti Kurir”-ban és megtámadta Ignotus Pál is, akivel azóta együtt szerkesztjük a SZÉP SZÓ-t. Nem mondhatni, hogy köztünk és az új népiesek között azóta rendkívül szívélyessé vált volna a viszony, jöllehet, a „SZÉP SZÓ” örömmel üdvözölte az úgynevezett „Márciusi Front”-ot, amely határozott demokratikus követelésekkel lépett a nyilvánosság elé, élén Zilahy Lajossal és Féja Gézával és az azóta feledésbe merült „Új Szellemi Front” többi tagjával. Az előbb azt mondtam, hogy az új népiesség képviselőivel való viszonyunk nem nevezhető rendkívül szívélyesnek. Megjegyezhetem, hogy ez nem rajtunk múlik : ők azok, akik, úgylászik, nem tudják megbocsátani, hogy annakidején gyöngének bizonyultak, elvesztették a fejüket, mi pedig helyünkön állottunk, sőt megtámadtuk őket, jöllehet, fiatal irodalmunknak legismertebb tagjai álltak össze az „Új Szellemi Front”-ba.

Egyébként csak természetes, hogy én, aki társadalmi kérdésekben a tudományos szocializmus logikáját veszem irányadóul, legfeljebb csak fegyverbarátjuk lehetek az új népieseknek s az is csak addig, míg valóban demokratikus és szociális, ha nem is szocialista követelésekkel megérdemlik a rokonszenvet. Nagyon sajnálnám, ha sok gyakorlati pontban megegyező közös követeléseinkért az új népiesek vonakodása miatt nem léphetnénk fel a jövőben együttesen a francia népfront mintájára, ahogy azt a SZÉP SZÓ-val szeretnők.

(Magyar Nap, 1937. július 26, Szép Szó, 1937. szeptember)

46. A MAI KÖLTŐ FELADATAI

„Meggyőződésem, hogy az a költő, aki ma emberies állásfoglalás dolgában az embernek a politikában felvetett létkérdésére megtagadja a választ s a szellemet az érdeknek elárulja, a szellem terén is elveszett ember.” „Politikai és szociális szemszögből nézve a szellem nem egyéb, mint az embernek vágya jobb, igazabb, boldogabb s az önérzetes emberhez méltóbban alkalmazkodó életföltételekre . . . az érdek pedig azt jelenti, hogy valaki ily változás esetén megrövidül s ezért e változás megvalósulása elé a legaljasabb, valóban gonosztevői eszközökkel igyekszik gátat vetni, — habár egyébként tisztában is volna vele, hogy ezt már sokáig nem teheti.” Thomas Mann írja ezeket a Szép Szó 12-ik számában és azt hiszem, aki költő, az Th. Mannak a szavait olyan örömmel hallgatja, mintha saját maga közölné társaival, jóllehet érezné, hogy van még hozzátenni valója. De hol az az igazi költő, akinek, ha embertelenségre bukkan (s hol nem bukkan embertelenségre éppen a mi korunkban?), ne volna hozzátenni valója a világhoz és művéhez, az emberek közös művéhez és önmagához? A költő alkot és ez nem jelent kevesebbet, minthogy alakítja a világot, az emberi világot, az emberséget azoknak a segítségével, akik a társadalmi munkamegosztás révén mással lévén elfoglalva, úgy osztóznak a költő tevékenységében, hogy művét szeretettel veszik magukhoz. Mert a mű nem annyira a művész, mint inkább azok által él, akik szeretik a művészetet s azért szeretik, mert keresik az emberséget. Bizonyára sokak fülében „kenetesen” hangzik, amit itt írok. Hagyjuk ezeket, — cinikusságuk mögött vagy nyers erőttől, erőszaktól való cinkos félelem, vagy a beléje vetett bizalom lappang. Mi, mai költők, nem tehetünk mást, mint-hogy elmondjuk örömeinket és bánatainkat egyfelől, másfelől pedig kiállunk a szabadságért minden formában és mindenütt, ahol a gazdasági jólét jelszavaival és fegyveresen megkísérlik a költők örök ellenfelei a „tömegeket” legjogosabb emberi igényeiktől, a szabadságtól és a szabadságra való törekvésüktől lélekben is eltántorítani.

(Új Szellem, 1937. október 15.)

II.

MÁSOKKAL EGYÜTT ÍRT PRÓZAI MŰVEK

47. KI A FALUBA!

Írták: FÁBIÁN DÁNIEL és JÓZSEF ATTILA

Magyar Ifjúság!

Lángtarajú kakas ugrott a gyepre. Szellemi lustaság csattogtatja szárnyát, iskola-udvari szajkók rebbennek föl, idegenből hozott papagályok riadoznak, mint a megdobott madárfalka. Ki dobta el a követ? Honnan e rettenet? A Bartha Miklós Társaság merészkedett föllépni azzal, hogy ifjúságunk figyelmét fölhívja a magyarság életadó rétegére, a parasztságra.

A magyar föld szellemi megművelése még elvégzendő föladat és máris belegázolnak vetésünkbe jobbról mindazok, akiknek számára a mai magyar élet germán hősök kívánatos Walhallája. És máris letépi virágainkat balról azok, akiknek a magyarság léte legföljebb a megélhetésükhöz szükséges rossz s akiknek számára a sóvárgott demokrácia csak automatabuffet. Úgy bíraskodnak fölöttünk, mintha néprajzi mozgalom volnánk, a tudományban meg romantikusok, tehát az értelem fogalmi formáit megbontó álmodozók. Teszik ezt pedig azok, akik a ténytudományi és értéktani osztályokat ellenünk való becsmérő járatukban összevéteni nem röstellik. Teszik ezt azok, akik néhány tényből, amely még az indukció valószínűségi érvényéhez sem elegendő, teljesen tudománytalanul azt az egyetemes igényű és pirulni való tételt állítják, hogy „a nép . . . minden falatot az „urak” asztaláról kap”¹. A „baloldal” szemünkre hányja, hogy reményeit hiába füzte hozzánk, hogy a dobuccai hasznos fűszeresek bolthelyisége számunkra nem a magyar jövő egyháza, hogy kultúrértéket számunkra nemcsak a pesti sajtó és Schnitzler Artur meg Maurois jelentenek. Magyarul,

¹ Magyar Szemle, 1930. jan. Györy J.: Elképzelt parasztklasszicizmus. Vö.: Új Magyar Föld, III. József Attila: Magyar Mű és Labanc Szemle.

svábul, gácsul és jiddischül átkoznak bennünket, hogy nem a művelt nyugatot szemléljük álmélkodva, pedig mi éppen csak hogy szét akarunk nézni a saját tanyánkon is.

Ifjúságunk! Ezer esztendő európai létünk ha érdem, paraszt-ságunk érdeme elsősorban. Ki tagadhatná, hogy a Duna s Tisza árterületein konyhalatin nemzet szaladgálna, ha Verbóczy politikai „nemzete” alatt a magyar paraszt elsorvadt volna? Ki hazudtolná meg, hogy derék iparosaink, puffedt polgáraink, nyugati tudományú tudósaink ma svábul esküdnének Pusztazeren is, ha a magyar paraszt, káromkodva és köpködve bár, meg nem őrizte volna éltünket? De parasztságunk mai jelentőségét is állítja az az egyetlen cáfolhatatlan tétel, hogy végső elemzésben

*házánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés :
parasztkérdés*

Szellemi műlovarok magasiskoláját csak az általános okulás teheti lehetővé, hát magas kultúránk kérdésére is csak a legnagyobb néprétegeken át válaszolhatunk. Ősi kultúrértékeinket a magyar paraszt s a paraszti eredetű nép őrizte meg, de az ő lelkében fekszenek hatékonyan az idegen kultúráknak mindama rétegei is, amelyek megmagyarosodtak, amelyek tehát alkalmasok voltak, hogy a magyar szellem megélje őket. Szálljatok alá és lépjete fel! A magyar észjárás formáit, amelyek nélkül pedig magyar bölcsélet nem lehetséges, a paraszti okoskodásban találjátok. Ne csak Kanttól és Husserltől, ne csak Humetól és Russeltől, ne csak Descartestől és Bergsontól tanuljatok! Német szellem, gall szellem, angolszász lélek, — német, gall és angolszász módon jut és juttat el a közös, egyetemes igazsághoz. Nem giliszta a magyarság sem, hogy föl-vagdálódván tovább éljen. Halljátok meg a nép hangjait és szólaljatok meg! Mezzofanti bíboros mintegy hatvan nyelv közül a magyart tartotta legjobbnak és a legtökéletesebbnek — tűnődjete hát nyelvünk romlásán, szürkületén s azon, hogy egyetlen idegen szó az árnyalati eltéréseket is jelző magyarok csapatját öldösi. De ti pirulás nélkül *intelligenst* mondtok értelmes, eszes, okos, jóeszű, talpraesett, stb. helyett. Az ozmán törökség műveltjei arabok, perzsák és — nyugatiak módján szólaltak, — látjátok-e, hogy nemcsak a birodalom, de az ozmán nemzet is milyen kicsinnyé zsugorodott? Vigyázatok! Magyarok lenni nem jog, nem kötelesség, hanem megmásíthatatlan tény, amin az Isten sem segít, ha baj, amit a pokol sem éget föl, ha dicsőség. A nemzetiség nem pusztá osztályozás, de örömkeltő és bajhozó valóság, — nemcsak nemzetünk magyar, hanem egyéneként is magyarok vagyunk. De a

magyarság szellemi forma is. És mégis, intézményeink noha nemzeti lelkesedést nevelnek belénk, idegen formákban teszik ezt. Így a magyar ifjúság vagy nem bírja megélni, amit tanul, vagy ha megéli, lelkében a néptől, a magyarság egyetemétől idegenné válik, — hazafias lelkesedése sehonnai lesz, amely csak a hatalom birtokosainak érdekeit szolgálja. A magyarság pedig romlik, pusztul és elhanyaglik.

Az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk.

A kuvasz nem ölbe való, a japán pincsi nem alkalmas a konderelésre. Nem is azért úri huncutság a politika, mintha népünk bárgyú vagy ostoba volna. Hanem mert nem az övé. Nincsen szocializmusunk, nincsen konzervativizmusunk. Forradalmaink véletlenek — nem a múltból nőnek, hanem a pillanatból. Ellenforradalmainkat nem hagyományok szerelme hajtja, hanem a kiváltságok visszasóvárgása. Újkori politikai történelmünk Holubárok új-udvara. A magyarországi szocializmus és fasizmus, demokratizmus, liberalizmus és imperializmus mind-mind meglegházi növények, nem a magyar lelki forma tartalmai, hanem maguk is formák, valóságatlan formai levezetések,

puszta dedukciók,

nem a magyar nép tapasztalatainak összefoglalásai. A leninizmus orosz, — ott meg is csinálták. A fasizmus olasz, — ott meg is csinálták. Az angol munkásdemokrácia angol, — ott meg is csinálták. Marx, Engels, Bebel szociáldemokráciája német, ott meg is csinálták. A társadalmi racionalizmus francia, — ott meg is csinálták.

Nem kérjük most, hogy ki milyen módszerekkel kívánja megmenteni nemzetünket. Akár szocialisták vagytok, akár fasiszták, akár liberalisták, akár imperialisták, — első teendőtök nem az, hogy a népet tanítsátok, hanem, hogy a néptől tanuljatok. Ne „túrni”, „szenvedni” hanem őt tanuljátok tőle!

Tanuljatok népet a néptől!

Hogy aztán valóban taníthassátok a népet a népnek. Jönnek a hamisak német maszlaggal és török áfiummal, kelettel, nyugattal. De tudjátok meg, hogy ami tőlünk keletre van, az kelet, ami tőlünk nyugatra van, az nyugat; hogy tehát sem nyugat, sem kelet, hanem magyarság vagyunk! Népünkben egy a keleti

hagyomány s az alpesi vérkeveredés, a kámai véreredet s a szerzett nyugati kultúra. *Nincs külön test és külön lélek: nemcsak a véralkat adja a kultúra formáját, hanem a kultúra formája is idomítja a vérséget.* A lélek s a test egységét nézve nem vagyunk alpesi fajta, nem vagyunk kaukázusi fajta, hanem igenis

Magyar fajról

kell szólnunk, amikor népünkről beszélünk.

Meg kell ösmernünk fajunkat, meg kell ösmernünk elevenen azt a magyar kultúrát, amely előtt a múzeumok halottasházaiban báméskodunk. Hogyan? Hol?

A FALUBAN!

Ti mindannyian szellemi vezetők akartok lenni. És nem tudjátok, hogy mit is vezettek majd. Mint jegyző vagy orvos, hiába vacsoráztok majdan módosabb gazdánál, hiába mentek majd „készen” disznótorokra és lakodalmakra, oly külön lógtok az élet fogasán, mint a frakk, meg a báránybekecs. Tán tudjátok majd, hogy kinek mi az adóssága, ki kit vesz el, hány a tüdővésztes, a vérbajos, milyen ocsmányok az utak, s a nyomor, — ami adat azt tudjátok majd — csak belsőt nem ismeritek, a jogait, a javait. Kell majd a szavazata, a pénze, az eszem-iszom, meg is kapjátok tán. Csak a magyarság jövőjét nem tudjátok majd összetenni, mert csak afféle

melléknevezet

maradtok egymásnak. Lélekhez közelférközni pedig csak a formáján, a kultúráján keresztül lehet. Nemcsak gazdag népiséget, etnikumot ismertek meg így, nemcsak magában érdekes „egzotikumot”, hanem megösméritek saját fajtátokat, hogy miből vagytok, — így lesztek magyar és ember és nem pusztá természeti tünemény. Az öregasszonyok nemcsak sosevolt boszorkányokról meg királyfiakról mesélnek fogatlanul, hanem arról is, ami lelketekben naponta végbemegy. Azt mondják majd, hogy ettől hallották, az meg attól, — végül is nincs gazdája, mert mindenki csinosít rajta, mindenki meséje lesz, a tiétek is. Bementek a házba, megnézik a bútorokat, a fehérneműt, a hímzést, a varrottast, az edényeket, — alig van falu, ahol ne volna valamiféle népművészeti forma, érdekesség. Érdeklődtek a pásztorok és faragásaik, meg a gölönccserek után, — minden faluban ugyanannak a léleknek más és más leleményes fordulatát találjátok. Lettek falvakra, amelyek mint a néprajzi gyűjtemények

és falvakra, amelyek mint a városok, természetesen mint a városok nyomornegyedei. Rongyokat viselnek, daluk sincs, embertelenül élnék. Dolgozni városokba vagy messze vidékekre járnak. De a nyomortanyák községe éppúgy érdekeljen, éppen olyan fontos, mint a módosabb vidék. Megtudjátok, hogy hányfele jár a család a kenyere után. Megtudjátok, hogy mit esznek, hogy miféle a falvak „ösegészsége”, mekkora a gyermekhalandóság, hogy olvasnak-e, mennyire műveltek, — hogy napjaink tőkés rendje milyen gyarmati szintre szorítja életüket. Hogy a feudalizmus hogyan fokozza ennek hatását. Kitérül előttem a nagy magyar társadalmi kérdés, sorsunk kérdése. A derű és a szívesség, amellyel lelketek *e regősjáraiban, falunézőben* gazdagodott, keserű tapasztalatokkal mélyül és nehezedik. *De közben ti is megváltoztok: nem játszótok már megváltósdit, elkomolyodtok és több felelősséggel tanulmányoztatok tovább a magyar társadalmi föladatokat.* És megdöbbenek, hogy valóban a lét s a nemlét, a magyar faji közösség forog itt szóban.

Kétségtelen, hogy az európai mezőgazdasági válság csak tünete a világgazdaság belső ellentmondásainak. Nemcsak Közép-Európa, hanem a világgazdaság is átalakulás előtt áll, nagy fordulatok közeledése hallatszik, mint a Római Birodalom bomlása idejében. Az is világos, hogy a társadalmi élet, a termelés, a fogyasztás, az államiság mindinkább a népre alapozódik, soha nem tapasztalt mértékben demokratizálódik. *Így a magyar jövőndő sorsa szorosan összefügg a valóságos nép s a növekvő értelmiség együttműködésével. Soha a közös élet s a nemzeti lét felelőssége egy nép ifjúságára ennyire nem nehezedett.* Nincs más út, mint közvetlenül páratlan szorgalommal és törekvéssel tanulmányoznunk sorsunknak föladatait: népünk valóságos életét éppúgy, mint a közép-európai adottságokat, a nemzetiségi kérdést. Az új Magyarország csak teljesen új társadalmi és állami életelveken épülhet föl. Szomorú tapasztalataink mutatják, hogy a jövőndő értelmiségnek, a mai ifjúságnak csak csekély töredéke foglalkozik a magyar társadalmi kérdésekkel s az is nagy sűrűn megelégszik az elméletivel. A többség a napilapok kürtölte tájékozódással és tömegmeggyőződéssel beéri. Mindenképpen végzetes ez! Hiszen a társadalmi kérdésekkel való foglalkozás nem jobb, vagy baloldali érdek, hanem a magyarság egyetemes, történelmi érdeke. És ennek gyújtópontjában áll a magyar parasztság.

De a regősjárat, a falunéző, nem szabad, hogy regényes vágycat tápláljon! Legyen politika nélkül való tudományos és erkölcsi gyarapodás! Majd azután politizáljunk, ha tudjuk már, hogy miről van szó, ha lelkünk ismét a népből való lesz, ha megtanultuk a néptől a népet!

Felszólítunk minden magyar egyetemi főiskolai hallgatót éppúgy, mint a középiskolák érettebb tanulóit, hogy teljesítse a magyar közösséggel szemben való kötelességét :

menjünk a faluba !

Fel ne nőjjön többé olyan nemzedék, amelyre Kodály Zoltán újfent elmondhassa : „*A magyar intelligencia előbb eljutott Párisba, mint a magyar faluba*”. Mindannyiótok képzeletében ott van néhány külföldi tanulmány út terve, — a magyar falu, a magyar faj is megköveteli tőletek, hogy hajoljatok hozzá. Az „Örök Város” szépsége, a dörgő tenger, a svájci hegyek, a német gótika, az angol ipar, — mind csak annyira van a mi számunkra, amennyire a falu belsejéből látjuk őket. *A magyar faluban nincsenek Collegium Hungaricumok — tegyétek azzá mindegyiket!* Hiszen a ti költséges külföldi tanulmányaitokat is ez a nép fizeti. Sürögjetekek itthon is, mert a történelem kérlelhetetlen. Ha ti elfordultok a néptől most, amikor a legnagyobb szüksége volna rátok, majd ő is elfordul tőletek, amikor nektek volna rá a legnagyobb szükségetek. A magyar értelmiség sok bűnt követett el már népe és önmaga ellen, — ideje, hogy erényein is megcsillanjon a napsugár. Új nemzedék vagytok-e valóban? Az új nemzedék megforgatja a föld húsát, hogy emberibb és magyarabb jövőnek készítsen ágyat. Jaj, ha rátok is áll, amit Dosztojevszkij a századvégi orosz értelmiségre mondott, amely olyan méltóan meglakolt : „Kozmopolita neveléstek elszakított titeket a néptől. Egy külön kis kasztot alkottok a széles, nagy hazában, mely kaszt idegen és gyűlöletes e nép előtt. Megvetitek a népet tudatlansága miatt s elfeleditek, hogy ez a nép fizeti meg a ti európai neveléstekeknek az árát, ez a nép tartja fenn verejtékes munkával egyetemeiteket és főiskoláitokat. Ne vessétek meg, hanem sajátítsátok el szent ideáljait, alázzátok meg magatokat előtte, s vele vállvetve dolgozzatok a nagy művön, mert ez a tudattalan nép, amelytől útálattal elfordultok, Isten szikráját, Krisztus igéjét hordja kebelében, amelyet majd az Óvilág előtt hirdetni fog, amikor az verőzönben fog fürdeni”.

Magyar Ifjúság! A jövő hóban bezárulnak iskoláitok kapui. Két hónapig a közvetlen életé vagytok. Szervezzetek *regősjáratokat*, cserkészcsapatokat, vagy ha úgy tetszik, túristatársaságokat és járjátok be együtt szerte a falvakat. Minden tapasztalatot jegyezzetek fel, gondos, lelkiismeretes gyűjtéshez fogjatok. Minden ismeret, minden tapasztalat, amelyhez a falunézőben juttok, közkinccsé kell váljék, hogy a magyar társadalomnak a faluval szemben élő érdeklődése fokozottabb mértékben fölhivassék. Így, noha e feladat egy-

rétű csupán, eredményünk értéke kettős : 1. testmelegnyire közeledvén egymáshoz a falu meg az ifjúság, lelkek rokonodik ; 2. a népművészeti értékek dandárját sikerül megmentenünk a magyar közösség jövőjé számára a kallódástól és helyszíni szemle alapján csinálhat az ifjúság társadalomtudományt. Ha új nemzedékünk legjobbjai hallgatnak szavunkra, elsősorban pedig a lelkiismeret szavára, akkor minden szólam nélkül szebb és emberibb jövő felé fordul történelmünk rúdja.

A továbbiakban vázaltszerűen tájékoztatót közlünk, — így látjuk jónak a gyűjtést. Mindenki lehetőleg azt az anyagot gyűjtse, amelyhez a legjobban ért. Muzsikások dalokat, iparművészek háziipari tárgyakat, közgazdászok gazdasági statisztikát stb. A gyűjtés három főszempont szerint bontakozzék : 1. A faji (rassz) és nemzeti-ségi kérdés. 2. Néptani, néprajzi gyűjtés. 3. Művelődési és társadalmi tanulmányok.

Megvizsgálandó és lehetőleg szakszerűen feldolgozandó !

1. A szóban forgó falu színmagyar-e, vagy milyen nemzetiségű? Történt-e, mikor és milyen mértékben idegen beolvasás? Az egyes nemzetségek és társadalmi osztályok (rétegek) viszonylagos szaporodása (egyke, semmike). Népesedési mozgalmak nemzetiségük szerint (kvándorlás, városba költözés stb.) Milyen az egyes fajták életereje, művelődési, szaporodási készsége stb., hasonló gazdasági és társadalmi feltételek között? A letelepülés óta, hogyan változott a fajták gazdasági és népesedési viszonya? A zsidóság szerepe és elhelyezkedése. Melyek a fajták közti érintkezés esetleges vagy kialakult formái?

2. Megfigyelendő a népet : a parasztság mindennapi élete, módja és formái. Összegyűjtendő a dalok, mesék, szólások, szálló igék, közmondások s a *közbeszéd érdekesebb fordulatai*, tájékoztató adatok s a kiejtés föl-tüntetésével (ki, hol, hány éves mondta a mesét stb.) Külön meg kell figyelni a városból hozott dalok elváltozásait és elnépiesedését. (Eltérő szövegek feljegyzése.) Népművészeti műhelyek, (fazekasok, fadaragók, bőrszöcsk stb.) főlkérése, a munkafolyamat s a szerszámok, mozzanatok (motívumok) leírása, rajza. Az öltözködés módja, társadalmi rétegek, esetleg foglalkozás szerint. Általában a népet minden mozzanatának leírása.

3. a) A falu művelődési rajza. Hány iskola van a faluban és milyen? Mekkora a tanulók s az iskolakerülők száma? Van-e írástudatlan? Tartanak-e továbbképző előadásokat? Évente hányat, miről, hogyan? Kik vettek részt az iskolán kívüli oktatásban? Milyen rétegek és hány százalék hallgatja? Ismétlőiskolák. Van-e levénte? Milyen hatást tesz az ifjúság s a falu életére? Leírandók a művelődési szervek és munkájuk : egyletek, olvasóköriek, gazdakörök stb. A népkönyvtárak könyvjegyzéke. Van-e elég gazdasági szakkönyv? Jártnak-e újságok, szaklapok? Milyen a vallásos élet felekezetei szerint. Szektamozgalmak. Mik a helyi babonák? Általában kik olvasnak és mit? Ezek társadalmi helyzete. Megfigyelendő a falu különböző rétegeinek viszonylagos műveltsége. A pap, a tanító, az orvos munkája stb.

b) A falu társadalmi, gazdasági rajza. A lakosság birtokviszonyai. Az egyes osztályok pontos felvétele. A vidék földrajza. Gazdasági élete,

kereskedelme. Van-e nagybirtok, középbirtok? Milyen messze esnek a falutól? Leirandó a falu gazdasági története, az urbérváltás módja. Volt-e a háború előtt parcellázás, utána földosztás? Milyen hatásai észlelhetők? Hányan tudtak fejlődni, a földet kik és miért adták vissza? Akik házhelyeket kaptak, építettek-e házat? Milyen a falu régebbi részeinek s az újonnan épültnek lakásvizonyai? Leirandók az utak, munkavizonyok, munkabérek, vándormunkások száma, gyermekmunka. Orvosellátás. Közös legelő és erdő. Élelmiszerek ára. Mennyit termel a kisgazda piacra és mit fogyaszt. A munkásság élelmészeti viszonyai. Munkaidő. Földbérletrendszerek, földbér. Szövetkezeti mozgalom és szabadkereskedelem. Hitelviszonyok, takarékpénztár, bank, hitelszövetkezet, uzsora. A falu gazdasági romlása a mezőgazdasági válság folytán. Eladósodás. Jelzálog- és egyéb kölcsönök, kamatok nagysága. Adók és közmunkák. Pontos üzemi statisztika. Állattenyésztés fejlődése, gazdasági gépek terjedése. Tejgazdaságok, kertgazdaságok, s a belterjes mezőgazdasági üzemek. A termelés változásai. Új gazdasági ágakra való áttérés. Szőlő és gyümölcs. Értékesítési viszonyok, vásárok, piac. A nagy- és középbirtokok termelési és üzemi technikája. Viszonyuk a falu néphez. Munkapiac, a munkavállalás módjainak és feltételeinek pontos felvétele : konvenció, aratási szerződések stb.

*

Kérünk benneteket, hogy munkátok eredményét tudassátok a Bartha Miklós Társasággal (Budapest, VIII. Múzeum körút 10. II. lépcső, II. em.). Azok közt, akik eredményeiket falutanulmánnyá önmaguk földolgozzák, a B. M. T. a három legjobb munkát jutalmazza ; szemléjében, az Új Magyar Földben közli és különnyomatban kiadja.

Hódmezővásárhely, 1930. május 20.

Fábián Dániel, József Attila

48. („A HALÁLBÜNTETÉS ELLENI RÖPIRAT”)

Dolgozó polgárok! Munkások! — Gondolkozó emberek!

Minden idők legszörnyűbb gazdasági válsága tört a világra. Nyomorúság, munkanélküliség, anyagi gondok tizedelik testvéreinket. Férfiak szervezete elhanyaglik, gyermekek testi-lelki fejlődése megáll, családanyák kínzó munkája a koldus-panaszkodás. Szaporodnak az öngyilkosok, a prostituáltak, reménytelenség gubbaszt a lelkeken, nélkülözések kövezik a betegségek, a korai halál útját.

Az idő vasvesszeje végigvág az emberek jobbainak lelki ismeretén, hogy a hideg konyhából elűzni segítse a kétségbeesést. Senki, akinek nem üzlet a népek nyomora, nem vallhatja a henye gondolatot, hogy majd megváltozik a helyzet ; mindenki, aki

érezte a dolgozó emberek komoly szeretetét, törekszik, vívódik, küzd a hatalmasokkal és önmagával, hogy kiutat találjon. Ez nem könnyű dolog. Rengeteg a terv, a javaslat, és annak, aki egész ember módjára cselekedni akar, valamelyik mellé oda kell állania. Hogy melyik mellé? Ezt a megföllebbezhetetlen lelkiismeret parancsa diktálja, akár kommunizmus, akár másfajta eszme a válasz.

Nálunk még mindig akasztanak azért, mert emberek nem bírják az éhséget, mert a társadalmi berendezkedések javítását, vagy megváltoztatását kívánják. Ma kommunisták életét akarják kioltani, mikor a szociáldemokrácia, a fasizmus, a hitlerizmus, nemzeti radikalizmus, a bethlenizmus, a liberalizmus hívei szabadon vallhatják és terjeszthetik meggyőződéseiket. Holnap más politika válhatik halálosan veszedelmessé a mai viszonyokra s akkor mások kerülhetnek akasztófa alá. A politikai ellentétek kötéllel való megoldása ellen ma és bármikor minden érzésünkkel és idegszálunkkal tiltakozunk. Ebben az érzésünkben magunk mögött tudjuk a művelt nyugatnak azt a részét, amely a halálbüntetést egyáltalán kiküszöbölte törvénykönyveiből és amely a politikai vélemény feltétlen szabadságát mindenki számára állami alaptörvényben biztosítja.

Ma azt mondják, hogy a kommunisták közönséges gonosztevők. De más politika is mindig gonosznak tartható addig, amíg uralomra nem jut, s amikor ő diktálja a törvényeket. Fennálló törvényeink még a közönséges bűnökre is találnak enyhítő körülményeket. Hiszen vannak, akik nem bűnözési hajlamból, hanem a nyomorúságtól sarkalva esnek bűnökbe, vagy a nyomorúság elől keresik a társadalom számára a menekülést.

Dolgozó polgárok! Munkások! Gondolkodó emberek!

Ma kommunistáknak ácsolják az akasztófát. Holnap mások kerülhetnek sorra, mert más érzéseik nem férnek el pillanatnyilag a mai erőviszony keretein belül.

Legyen vége a problémák kötéllel való elintézésének!

Tiltakozunk mindannyian az igazságügyminiszternél a készülő akasztások, a halálbüntetések ellen!

(1932. július 26.)

Társadalmi Egyesületek
Halálbüntetés Ellenes Szövetségének
Statáriumellenes Bizottsága

III.

TÖREDÉKESEN FENNMARADT TANULMÁNYOK

A) NAGYOBB TÖREDÉKEK

49. „A MAGYAR PROLETÁRIRODALOM PLATFORM- TERVEZETE”

„Benyújtotta a Moszkvai Proletárirók Szövetsége magyar csoportjának megbízásából *Barta Sándor, Hidas Antal, Illés Béla, Madarász Emil, Matheika János és Zalka Máté.*” „Alapjában jóváhagyta a Moszkvai Proletárirók Magyar Csoportjának 1931. ápr. 8-án megtartott taggyűlése.”

Ím, e tanulmány fekszik előttem. A proletárság irodalmának és íróinak történelmi helyzetét, szerepét és föladatát kívánja elméletileg megalapozni. Főlszólít minden proletárirót, hogy adja elő e tervezettel kapcsolatos véleményét. Kiallok hát, hiszen joggal állíthatom, hogy proletáriró vagyok, noha e platformtervezet röviden fasisztának nevez.

Az illendőség megkívánná, hogy hozzászólásom előtt ismeressem e platformtervezet tartalmát, ezt azonban önmagával való felelése, a marxista tételeknek fölöttebb egyéni értelmezése lehetetlenné teszi. Nincs tartalma, mint egésznek, nem adhatom az egésznek kivonatos tartalmát. Részletekre esik szét, a részletekkel kell foglalkoznom. Mégis, hogy olvasóm képet kapjon e platformtervezet eszmevilágáról és menetéről, pontokba foglalom leglényegesebb elvi állításait és követeléseit, mégpedig a tervezet sorrendjében szószerinti idézetek alapján. A pontokba való foglálás hozzászólásom könnyebbségéül szolgál.

1. „A háború utáni kapitalizmus *harmadik periódusának* egyik legjellemzőbb vonása . . . a kapitalizmus általános válságába átcsapó világválság.” 2. „A kapitalizmus bomlási szakaszának egyik igen jelentős velejárója és fokmérője a polgári kultúrának méreteiben és kihatásában eddig példátlan *általános válsága.*” „A kultúrválság legkirívóbb és legdöntőbb (!) megnyilvánulása az

ideológiai felülépítmény és így a polgári irodalom és művészetek sivár és kilátástalan elkorcsosodása.” 3. „A jelen történelmi szakasz polgári irodalmának legáltalánosabb jellemzői: eszmei üressége, a mai idők szociális problémáinak feszegetésétől való beteges irtózása, a kivezető utak pesszimizmust szülő meg nem látása, erotikába, múltba, vagy romantikus elképzelésekbe menekülő valóságfélelme, ideológiájában a különböző metafizikus, misztikus, antiszociális és reakciós áramlatok uralomra jutása, formailag pedig a régi eredmények mechanikus utánkérődzése.” 4. „A magyar kapitalizmus kiszélesedett és kiéleződött válságának legfőbb mutatói a hitelválság, a munkanélküliség ugrásszerű emelkedése, az általános mezőgazdasági válság, a tömegek fogyasztóképeségének megdőbbsécsökkenése és ezzel kapcsolatban a termelés fokozatos leromlása, a kultúrszükségletek kielégítésének minimálisra szorítása.” 5. Az irodalmi emigráció „nem vesztette el soha élő kapcsolatát a magyarországi osztályharccal.” 6. „Antimarkista ...kapitulációs elmélet, hogy a proletáriátus csak a hatalom átvétele és a szocializmus felépítése után tudja megteremtteni saját kultúráját.” 7. „A proletárirodalom művészi eszközökkel feltárja és kifejezi a valóságot, annak teljes bonyolultságát.” 8. „Természetes, hogy a valóság felismerését az író *világsemlélete* határozza meg.” 9. „A *proletárirodalom legfontosabb feladata a dialektikus materialista módszer elsajátításáért való harc*. Ez az a módszer, amely a valóságot a legkövetkezetesebben és leghatározottabban tárja fel.” 10. „A proletárirónak nem az a feladata, hogy csak egyes, elszigetelt jelenségeket mutasson be, hanem az, hogy az egyes jelenségeken keresztül rámutasson az általánosra és az általánosban megtalálja az egyént.” 11. A materialista művészeti fölfogás elismerte az emberek tudatától független materiális valóság reális létezését.” 12. „A dialektikus materialista módszer kidolgozása és alkalmazása az írók és teoretikusok *legfontosabb feladata*.”

1. Különös marxizmusnak tartom, hogy valami önmagába csapjon át. Vagy más a kapitalizmus és más a mai gazdasági válság? A kapitalizmus válsága olyan mértékben általános, amely mértékig gazdaságilag általános, és belőle egészen másba „csap át”. A tervezet a válság tüneteiként megemlíti, „az egyes imperialista hatalmak és csoportosulások közötti ellentétek kiéleződését” egyfelől és másfelől „a Szovjetunió elleni intervenciós háború előkészítését”. Ez így üres szólam. Ki kellene mutatni, hogy miképpen függ össze ez a kettő. A Szovjetunió elleni intervenciós háborúba történelmi kényszer — nem közvetlen profitéhség, hanem létérdek, a profit megszűnése, vagyis a profit-létfeltétel közvetve — hajszolja a kapitalizmust. Ez a történelmi kényszer többek közt

abban is megnyilvánul, hogy az imperialista hatalmak egymás közötti ellentéteinek élességét tompítja. Az imperializmus belső ellentéteinek növekvése föltétlen (abszolút), ugyanakkor azonban élességét viszonylagosan tompítja a még inkább növekvő kényszer, amely a kapitalista-imperialista hatalmakat közös fellépésre sűrgeti a Szovjetunió ellen. A tervezet szerint jellemzője a válságnak „a politikaiba átcsapó gazdasági harcok számának és jelentőségének a megnövekedése.” Nos, eltekintve attól, hogy a gazdasági harc éppen akkor tesz szert jelentőségre, ha politikaiba csap át, — idejétmúlt ez a régebben helytálló megállapítás. A múltban a politikaiba átcsapó gazdasági harcok száma világméretekben nagyobb volt és az egyes sztrájkok is kiterjedtebbek voltak. Ez magától értetődik, hiszen az általános válságot nem egyes üzemek, vagy iparágak munkássága érzi, hanem közvetlenül a proletáriátus a maga egészében. Ennek megfelelően a gazdasági harcok jelentősége is szűkült, számuk csökkent, míg a politikai harc jelentősége egyre nagyobbra nőtt, a benne közvetlenül résztvevő tömegek pedig számszerint gyarapodtak.

2. A tervezet azonosítja az ideológiai felépítményt a polgári ideológiával, holott az egymásnak ellenmondó osztályideológiák együtt alkotják a felépítményt, aminthogy az egymással ellentétben álló osztályok együtt alkotják a társadalmat. Másrészt az egész tétel olyan közhely, amelyet bajos volna tartalommal telíteni. Mindenekelőtt a tervezet kifejezi a polgári és az általános felépítményből a politikát, a közoktatást, a tudományt, a vallást, a filozófiát. Polgári „kulturáról”, irodalomról, művészetről szól és úgy látom, burzsoát kell értenünk a polgári jelzőn, mert másutt külön említetik a kispolgári. Burzsoá irodalom és művészet azonban a válságtól függetlenül sem igen van, a válság előtt sem igen volt. A burzsoázia attól kezdve, hogy hatalmát és létformáját a burzsoázia, [!?] oly mértékben hessegette el magától a művészeteknek még a gondolatát is. Emiatt az uralkodó művészet ma nem is az uralkodó osztály lelkének, hanem a zsebének a megnyilvánulása, ami azt is jelenti, hogy más osztályok lelkét zseberakta. Ez különösen föltűnik, ha összevételjük a feudalizmus építésművészetét a kapitalizmus építésművészetével,* és aztán ezt az új szocialista

* Most igen drága a telek, mint pl. New-Yorkban, ott, hogy megfelelő haszonhoz juthasson, kis telken óriási bérházat, felhőkarcolót kellett építtetnie. Önmagának az üdülőhelyeken elmúlt korokat keverve majmoló villákat rakatott. Lelki szükségletet építészetével, mint pl. a feudalizmus, vagy a szocializmus, soha nem elégített ki, tehát nem is volt művészi forrása. Kispolgárookra való tekintettel aggatta tele épületeit cico-mákkal.

építőművészettel, látjuk, hogy a burzsoázia az építészetét is úgy szedte össze, ahogy a tőkét összeharácsolta a feudalizmusban, kereskedő és uzorás módján, hogy majdan burzsoázia legyen belőle. A burzsoázia, mikor megívta a maga forradalmát, rákényszerült a kispolgárság, a parasztság, meg a proletáriátus szövetségére, tehát csakis olyan kultúra megszületésénél bábáskodhatott, amely ezeknek az ő uralma alatt tovább is fönmaradó osztályoknak az egységes ideológiájává lehetett. Fából kellett vaskarikát kovácsolnia. Az így létrejött felemás ideológiának a képviselője történelmileg ő nem is maradhatott, gondoljunk csak az árufétesizmusra, a munkaerő kizsákmányolására, azzá csak a magántulajdonhoz ragaszkodó, de a kapitalizmus mozgalmasságát visszautasító, tehát felemás történelmi helyzetű kispolgárság válhatott. Ekként ahogy proletárosodik a kispolgárság, úgy szűkül a „polgári” kultúra fogyasztó piaca, úgy hanyatlik el a „polgári” kultúra. Viszont az igazi polgári kultúra, a vásárolt munkaerő felhasználásának kultúrája, a burzsoázia asszonyainak szépség- és testápoló kultúrája, ékszer-, öltözék- stb. „kultúrája” annál inkább kifejlődött. De különben a kultúrtermékek áruk, tömegek számára készülnek, és hát hol vannak a burzsoá tömegek? a burzsoá nem megy moziba, hanem filmet gyártat! Persze a gazdasági világválság kiterjeszti és siettetí a kispolgárság elproletárosodását és így csökkenti a „polgári” kultúra piacát. Ennél azonban figyelemre méltóbb, hogy a proletárosodó kispolgárság ideológiailag is radikalizálódik és nemcsak kultúrára való pénzre fogy, hanem a kedve is, hogy vásároljon abból a kultúrából, amely már nem az ő megváltozott ideológiájának a megnyilatkozása. Ezért nemcsak anyagilag kockázatos a „polgári” kultúra termelőit továbbra is eltartania a burzsoáziának, hanem egyre szükségtelenebb és fölöslegesebb. Igaz, a magánkultúrvállalatok valóban veszteségeik, illetve a haszon elmaradása miatt mondanak föl alkalmazottaiknak. Ezzel szemben a polgári állam nem riadt vissza attól, hogy óriási összegeket rá né fizessen kultúrájának a terjesztésére (templomépítkezések, egyetemek stb.). Hogy most mégis leépít, annak az is az oka, hogy a kultúra már nem fog, tehát fegyvert kell fognia. Egyre nagyobb a szükség rendőrrre, mint egyetemi tudományra.

Azt mondja a *tervezet*: „a jelen történelmi szakasz polgári irodalmának legáltalánosabb jellemzői: eszmei üressége, a mai idők égető szociális problémáinak feszegetésétől való beteges irtózása, a kivezető utak pesszimizmust szülő meg nem látása, erotikába, múltba, vagy romantikus elképzelésekbe menekülő valóságféltelme, ideológiájában a különböző metafizikus, misztikus,

antiszociális és reakciós áramlatok uralomra jutása, formailag pedig a régi eredmények mechanikus utánkérődzése". — Mindez szépen hangzik, kár, hogy veleje nincsen. Mindezek egyáltalában nem a jelen szakasz jellemzői. Mindez jellemvonása a kispolgárságnak a burzsoázia hatalomra jutása óta. Másrészt a kispolgári irodalom ma is, éppúgy mint a múltban, igenis „feszegeti az égető szociális problémákat", csakhogy azok az ő osztályának „égető szociális problémái" ma is, éppúgy, mint a múltban. A *platformtervezetnek* ez a kifejezése különben éppen az ő szájukból való. S hogy nem látják meg a „kivezető utat?" A *tervezetnek* ez az állítása azt a balsejtelmet kelti, hogy „vannak kivezető utak" a polgári irodalom, a polgári ideológia, tehát a burzsoázia számára, csak éppen nem veszik észre a polgárok, mert „betegesen irtóznak". A „reakciós áramlatokról" való beszéd is csak kispolgárok nyelven van forgalomban, hiszen csak kispolgár gondolhatja, hogy eddig a „haladás" szelleme uralkodott a polgárságban és ma is minden rendes, reakciómentes volna, csak az a fránya fasizmus nem volna! Szász Zoltán és a többi liberális-demokrata elvű „bátor polgár" szól manapság „reakciós áramlatok uralomra jutásáról", bár a reakciós áramlat is elsősorban kispolgári. A valóság mindezzel szemben az, hogy világméretekben kiélesedett az osztályharc, amelyben ideológiailag kisebb, fegyverforgatásban azonban annál nagyobb szerep jut a kispolgárságnak. És mit jelent a „régii eredmények mechanikus utánkérődzése"? Az izmusok a belső fekély külső kifakadásai voltak, talán azokkal „kérődött régi eredményeket mechanikusan után"? Mechanikus utánkérődzés formailag nem is lehetséges, mert a forma lelki tevékenység, márpedig a lélek mozgása nem mechanikus, ha minden mozgás dialektikus. Tartalmában persze lehet mechanikus és metafizikai, hiszen a tartalom nem valóság, hanem elvontság, míg a kultúrforma, lelki valóság, tehát csakis dialektikus lehet.

A *platformtervezet* a válság sajátos magyarországi tüneteiről is meg akar szólalni. „A magyar kapitalizmus kiszélesedett és kiéleződött válságának legfőbb mutatói a hitelválság, a munkanélküliség ugrásszerű emelkedése, az általános mezőgazdasági válság, a tömegek fogyasztóképességének megdőbentő (!) csökkenése és ezzel kapcsolatban a termelés fokozatos leromlása, a kultúr-szükségletek kiélejtésének minimálisra szorítása" — írják a *platformtervezet* követői. Mindez nem a magyarországi, hanem a világválságra jellemző. Nem jellemző egyik kapitalista országra sem, hanem a kapitalista világra, bár így is még kiegészítésekre szorulna e megállapítás, amelynek még külön hibája, hogy évekkel ezelőtti helyzetre is vonatkozik. Honnan szedik a *platformtervezet* szerkesztői

az ilyenfajta marxizmust? E marxisták közül senki sem hallott volna a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének a törvényéről, amit az imperializmus korszaka csak még jobban élire állít? De ha erről nem is hallottak, valamelyiküknek ismernie kellene legalább azt az általános elvet, hogy konkrét tényeket és konkrét helyzeteket konkrétan kell megvizsgálnia annak, aki beszélni akar róla.

A tervezet — hangsúlyozom, hogy ez év április 8-án fogadta el a *Moszkvai Proletárirók Magyar Csoportja* — fasiszta diktatúráról, sőt annak a válságáról beszél. Más oldalán azonban a lap szociálfasizmust említ. Politikai tájékozatlanságra vall ez az ellentmondás, hiszen a szociálfasizmus szavaiban szocialista, tetteiben fasiszta, látszatra pedig demokratikus, tehát leplező, míg a fasiszta diktatúra úgy szavaiban, mint tetteiben fasiszta és látszatra is diktatórikus, tehát önmagát leleplező. Ez a kettő egy történelmi helyzetben elméletileg sem fér meg. Hogyan higgyen a szociálfasizmusról való szóban az, aki előtt ilyen ragyogóan tisztázzák e fogalmat „proletárirók”? Aki marxista, az bizony arra gondol, hogy valószínűleg tavaszra, vagy még a télen — a németországi eseményekhez képest — szemtől szembe találhatjuk magunkat a szóban forgó diktatúrával, mint a kapitalizmus válságának utolsó tünetével. Hát milyen alapon kiáltják e „marxisták”, április 8-án, hogy „már megkezdődött a fasiszta diktatúra általános válsága”, amikor a fasiszta diktatúra előttünk áll, amikor állításuk után majdnem félévre hirdettek statáriumot.

A tervezet — egyéb nyomaték híján — ismételgeti, hogy az irodalmi emigráció „nem vesztette el soha az élő kapcsolatot a magyarországi osztályharcral”. Tanúként Hidast idézik, ám a *tervezet* közvetlen tanúsága szerint ennek az ellenkezője az eleven valóság.

Antimarxistának mondja a *tervezet*, hogy a „proletáriátus csak a hatalom átvétele és a szocializmus felépítése után tudja megteremteni kultúráját”. Ez így valóban antimarxista, mert hiszen a proletáriátus az osztályharc közben szerzi kultúráját, nem különben éppen a szocializmus felépítése közepette. Azonkívül pedig a fölépített szocializmusban sőt a hatalom átvétele után sem proletár többé a munkás, hiszen a proletár „csak addig él, amíg munkához jut és munkához csak addig jut, ameddig munkája szaporítja a tőkét.” Azonban itt is az a baj, hogy általánosságban és nem a kapitalizmus különböző fejlődése értelmében országongként tárgyalja a *tervezet* saját ítéletét. Nekünk, magyarországi proletároknak például nincsenek nyomdáink, nincsen papírunk irodalomhoz, nincsen helyiségünk színházhoz, mozihoz stb. A proletárkultúra kialakulásának a kérdése tehát nem olyan

egyszerű, megállapítani röviden csak annyit lehet, hogy egybeesik az osztályharcral.

A *tervezet* „a munkásosztálynak dobott kultúrmozsrákról” tesz említést. Ezzel a kifejezéssel mintha egész karajt követelne a proletárok számára a polgári kultúra sütetéből, holott amire a szám- és betűvetésen kívül tanítják a proletárt a kapitalizmusban, az éppen az az ideológia, amely ellen a proletárrónak harcolnia föladata. Másfelől a tőkesség csak addig tanítat, ameddig tanult munkásokra van szüksége, vagyis nem adakozik érzelgősen és nem „dob” kultúrmozsrákat.

Marx arra tanított, hogy csak történelmileg megoldható feladatokat tűzhetünk magunk elé, a *tervezet* szerint azonban „a proletárróladalomnak a valóság teljes bonyolultságát kell feltárnia.” E „teljes bonyolultságra” kár volna szót vesztegetni, ha nem jelentené a proletárróladalom elméletének a teljes zavarát. Sietek hát leszögezni, hogy a proletárróladalom és művészet nem lehet más, mint a történelmi betöltése annak, ami meghatározza és ami a föltétele. Meghatározza tárgya és eszköze. Tárgya az adott kapitalizmus adott osztályharc valósága, eszköze pedig — mint általában minden korok művészi eszköze — a tudatvékenység ritmusossága. A kapitalizmus valósága az író fejében a marxizmus ideológiája, amely alapjában véve fogalmi, míg a ritmusos tudatvékenység szemléletű. A marxizmus dialektikus, mert a valóságos történésnek meg a valóságos történést előhívó ellentéteknek a fölismerése. Mármost állapítsuk meg, hogy az a valóság, ami fogalmilag ellentét, az szemléletileg ritmus. Apály-dagály ellentétek, ennek ellentéte az önmagában szintén ellentétes dagály-apály és így tovább, — az ilyen sor *szemléletileg* ritmus. Ha a társadalmi ellentétek ilyen sorát a proletárró szemléletileg összefogja, akkor lelki (pszichikai, pszichológiai) tényyé változtatta át azt, ami azelőtt csak ideológiai tény volt. Olyan föladat ez, hogy betöltésével a proletárró és művész teljesíti a hivatását, bár nem „tárja elénk a valóság teljes bonyolultságát”.

A *tervezet* szerkesztői, miután a „teljes bonyolultságot” tették a proletárrók föladatává, kissé később arra térnek, hogy *mi nem föladata* a proletárrónak. „A proletárrónak nem az a föladata — úgymond — hogy csak egyes, elszigetelt jelenségeket mutasson be”. Így persze nem kimerítő a meghatározás, de nem is lehet kimerítő, hiszen elsorolhatatlan mindaz, ami nem föladata a proletárrónak. Pl. nem föladata a féllábon való álldogálás, a Himalája megmászása, a tengerfenék közeteinek a vizsgálata stb. Nem tudni, honnan e tagadás, kivel vitatkozik a *tervezet* (önmagával?), — ki állította, hogy ilyesmi volna a föladat? S hozzá még

azt sejteti ez a követelés, hogy a dialektikus materializmus nem érvényes, mert hiszen „egyes, elszigetelt jelenség” nincsen, ilyet „bemutatni” lehetetlen. E fogalmi zűrzavart, mint a fakanál a kását, mégjobban összekavarja a „csak” szócska, lehetőséget adván annak a gondolatnak, hogy a proletárfíró elé mégiscsak oda-mered az a lehetetlen föladat, hogy „egyes elszigetelt jelenségeket” „mutasson be”, csak még egyéb föladata is van.

A *plattformtervezet* mind e „marxizmusát” úgy koronázza meg a következő tétel, mint a proletáriátus uralma az osztályharcot. „Természetes — úgymond — hogy a valóság fölismerését az író *világszemlélete* határozza meg.” (Aláhúzva a tervezetben.) Azokat, akik jóhiszeműen ilyesmit tételeznek, azonnal be kell íratni valamilyen marxista ovódába. Szégyellem, hogy e saját maguk szerint kitűnő kartársaimat oktatnom kell arra vonatkozólag, hogy a *valóság fölismerését* maga a valóság, a *történelmi előfeltétel és a történelmi kényszer határozza meg*. Így a kapitalizmusban megvan a történelmi előfeltétel, a proletáriátusban pedig a történelmi kényszer, hogy a valóságot fölismerje és ahhoz képest cselekedjék. A *világszemlélet* csak a valóság felismeréséhez való vonatkozásban jön számba, mert adott valóság fölismerése csak egyféle lehet, míg *világszemlélet* sokféle van. *Herczeg Ferenc* író és van *világszemlélete*. A *plattformtervezet* szerint tehát *Herczeg Ferenc* ideológiája határozza meg a valóság fölismerését, vagy — tetszés szerint — *Mécs László*, *Babitsé* stb.

„A *proletárirodalom legfontosabb feladata a dialektikus materialista módszer elsajátításáért való harc*” — mondja tovább a *tervezet*. Ezzel szembe kell helyeznem, hogy csakis az proletárfíró, csakis az csinálhat proletárirodalmat, aki a dialektikus materialista módszert már *elsajátította*. Különbözik lehet proletár, vagy lehet író, de nem lehet proletárfíró, mert a proletárfíró ott kezdődik, ahol a marxista. Marxista az, aki egyénileg azt gondolja el és írja tudatosan, *aminek a megtételére a történelem a proletáriátus egészét* — egyes tagjaira való tekintet nélkül — *rávezeti és rákényszeríti*. *A marxista nem más, végső fokon, mint a történelmi proletáriátus egésze kicsiben*. Az egész vég szövetből egy ujjnyi minta, amelyből ruhát csinálni nem lehet, de amely magán viseli mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel az egész vég rendelkezik. A nem marxista, a nem osztálytudatos proletár egyén pedig csak egyike ama szálaknak, amelyekből a szövet egészét a történelem szövőgépe szötte és szövi. Mint egyes szál, ő is hozzájárul az egész minőségéhez, de másképpen: más a fonál és más a szövet. A minta azonban minőségét nézve csak méretekben különbözik a végtől.

A *plattformtervezet* szerkesztői szerint a dialektikus materializmus „az a módszer, amely a valóságot a legtökéletesebben és leghatározottabban tárja föl.” Honnan tudják ezt, ha még nem sajátították el? Arra is ki kellene térnem, de nincs helyem, hogy módszer nem tárja föl a valóságot, amelyet módszerrel lehet föltárni. Rá kell azonban mutatnom arra, hogy az idézett tétel magába foglal egy olyan állítást, mely szerint volna még más módszer is, amellyel a valóság következetesen és határozottan föltárható. Hogy van sok jó módszer, de a jók között a legjobb a marxizmus. Hogy van tökéletesen, tökéletesebben és legtökéletesebben föltáró módszer.

A proletáriró feladata volna továbbá a *tervezet* szerint, „*hogy az egyes jelenségeken keresztül rámutasson az általánosra és az általánosságban megtalálja az egyént.*” (Aláhúzva a *tervezetben.*) Jóval konkrétebb kifejezést szeretnék ehelyütt, mert így általánosságban nem találok meg a gondolkodó egyéni főt, amely ezt követeli. Lehet, hogy mindez azt akarja jelenteni, hogy a *proletáriróadalom feladata az egyéneken keresztül rámutatni az osztályokra és az osztályokban megtalálni az egyéneket: az osztályokon keresztül pedig rámutatni a társadalomra és a társadalomban megtalálni az osztályokat, amelyek a társadalmat történelemmé mozgatják.* Lehet, hogy ezt jelenti az idézet, de nem bizonyos. Sok ellenkező tartalom hámozható ki belőle.

„A materialista *művészeti fölfogás* elismerte az emberek tudatától független materiális valóság reális létezését” — folytatja tovább az előbbiekre léreeresztése és tartalmatlan változatai után a *tervezet*. Ennek semmi értelme, pusztán szólam: 1. hol az a materialista *művészeti fölfogás*; 2. miért *művészeti fölfogás* ismerte el; 3. mi a *materiális valóság reális létezése*; 4. mi van a dialektikával; 5. miért elismerte és miért nem *fel*? A *tervezet* szerkesztői állandóan elismerésről szólanak.

A *plattformtervezet* „marxistái” végül odalyukadnak ki, hogy a „dialektikus materialista módszer *kidolgozása* és alkalmazása az írók és teoretikusok legfontosabb feladata.” Egyszóval a dialektikus materializmus módszere *még nincsen kidolgozva!* De hiszen az előbb még a *legfontosabb* föladat e módszer elsajátításáért való harc volt, most aztán a *legfontosabb a kidolgozása?* Hát hogy akarnak valamit elsajátítani, ami nincs még meg? A dialektikus materializmus eszerint az a nemlétező módszer, amelyet ki kell dolgozni azoknak a proletáriróknak, akik előbb még el fogják sajátítani és akik azért proletárirók, mert a dialektikus materializmus a szemlélődő módszerük és ezért a dialektikus materializmus módszere a „legkövetkezetesebb és leghatározottabb” egyrészt,

másrészt az egyedüli, amely teljesen föltárja a teljes valóságot és marxistákká teszi a *platformtervezet* alkotóit. A komolyság kedvéért fölteszem a kérdést, hogy hogyan lehet hivatkozgatni — mint ők teszik — olyan módszerre, amely szerintük nincsen kidolgozva? Úgy gondolják talán, hogy ha *kidolgozatlan* módszerről beszélni nem is, ömlengeni lehet és azért ömlengenek értetlenül? Mert ők e „kidolgozatlan módszert” kidolgozatlanul is *minden kérdés föltételévé* teszik.

Éme „marxista” és valóban „kidolgozatlan” elméleti alapvetés után kifejti megfelelő gyakorlati észrevételeit a *tervezet*. Külön kárhóztatja a háború előtti szociáldemokrácia irodalompolitikáját és leszögezni véli, hogy voltak, akik „széles” tömegekhez szóltak, mint szerintük Madarász. Fölsorol „proletárirókat”, akiknek művei a *tervezet* nézete szerint sem marxisták, de hogy akkor ők maguk miért „proletárirók”, annak indoklásával adós marad. Megállapítja egyikükről, hogy „politikai szükségszerűség... diktálta... hogy verseit megírja”. Nem azt diktálta tehát a politikai szükségszerűség, hogy bizonyos verseket írjon, hanem, hogy azokat a bizonyos verseket megírja. Mintha azok történelmi remekművek volnának, amelyeknek külön érdekességük, hogy így jöttek létre! Beszél a *tervezet* szövetségükről, mely véglegesen lefektette a szervezeti alapokat. Véglegesen! Ez is „marxizmusra” vall. E szövetség — szerintük — *vezette az irodalmi erőket, 1926-tól!* Hogy festenek azok az irodalmi erők, amelyeket egy olyan szervezet vezetett, amely öt-évnyi tisztulás után jutott el a *platformtervezet* marxizmusához? „A proletáriróadalom egyik legerősebb ideológiailag tiszta, művészileg fejlett csoportjáról” tesz említést a *tervezet*. Kik e csoport tagjai? Azok, akik a *tervezetet* készítették. Hát. Általában mindazok kiválót alkottak, akik a *platformtervezet* marxizmusát kitalálták, „mindannyian élő bizonyosságai a fejlettségnek” és „ideológiailag tiszták”.

Külön fejezet szól Magyarországról, ami némileg ellentétben van azzal, hogy egy másik négy nyelven megjelenő lapban, amelynek főszerkesztő-helyettese a *tervezet* egyik tervezője, odabigyesztik a nevük után, hogy „Magyarország”, noha Magyarországgal semmi kapcsolatuk nincsen. Ez éppen a Magyarországról szóló fejezet tájékozatlanságából tűnik ki. Nagy Lajost meg sem említik, egy csomó erdélyiről és felvidékiről egyáltalában nem vesznek tudomást, engem megtesznek fasisztának, Gergelyről azt állítják, „a legfejlettebb” s hogy „úgy az élő ember, mint a tömegek megrajzolásával, valamint realiztikus stílusával a magyar proletáriróadalom *vezető írásai* között foglal helyet. Hibái: nem látja *eléggé* a párt és a proletáriátus döntő rétegének a szerepét”. (Kiemelések az eredetiben.) Gergely, regényeit tekintve, egyáltalában

nem látja a párt és a proletáriátus döntő rétegének a szerepét. Hogy stílusa realizisztikus volna, azt minden sora megcáfolja. Több valóságatlan romanticizmust, mint Gergely, csak *Sue* hordott össze regénnyé. Vágykielés, amit ír, tehát nem dialektikus materialista proletárszemlélet. *Szilágyi* Andrással kapcsolatban „formaforradalmi maradványokról” szól a *tervezet*. Miféle marxizmus „formaforradalomról” beszélni? Aztán, — *Rodionov* Csokoládéja miért „ideológiailag gyenge és a forradalom-kezdeti színvonalon álló regény”, ha ideológiailag oly tiszták és pompás marxisták a *platformtervezet* véghezvivői? Azért, mert ezt a regényt egy másik frakció adta ki? Hát ők, — ők, akik a proletárdiktatúra *tizennegyedik esztendejében, Moszkvában, a Szovjetunióban, ahol minden marxista proletár rohamcsapatban dolgozik a bányákban, a gyárakban, a hutákban, az erőművekben, a földeken, a vizeken, a levegőben, az irodákban, az őserdőkben, a laboratóriumokban, a konyhákban, az épületeken, a malmokban, a klubokban, a kultúrán, ahol halászok, vadászok, parasztok, szövők, szabók, cipészek, pékek, lakatosok, esztergályosok, vasasok, fások, kőművesek, mérnökök, napszámosok, igazgatók, nők, férfiak, felnőttek, ifjak, oroszok, mongolok, ukránok, örmények, üzbegek, vogulok, osztjások, grúzok, csuvasok, zürjének, votjákok, georgiaiak, tatárok, tunguzok, kínaiak, lappok, európaiak, ázsiaiak, amerikaiak, — mind-mind a szocializmus építésén versengenek, — ők, azon a címen, hogy „magyarországiak”, hogy „marxisták”, hogy „proletárok”, hogy „írók” ilyen *platformtervezettel* lépnek a proletáriátus elé, bizonyára Marx műveinek szorgalmas tanulmányozása és a munkásfőiskolák buzgó látogatása után.*

De a „magyar nyelvű” proletáriródalom minden akadály ellenére feltartóztathatatlanul halad történelmi szerepének megvalósítása felé — mondják, saját magukat véve tekintetbe, a *tervezet* öntudatosai. Még itt is idealizmusba botlik a nyelvük, hiszen *irodalom nem haladhat „történelmi szerepének” „megvalósítása” felé! Történelmi szerepe nem az irodalomnak, hanem a proletáriátusnak van és a benneélő proletáriróknak. Az irodalom csak visszatükröződés, az osztályharc gyűjtő visszatükrözőése, amely visszahat, de csak úgy, ahogy a kirakat tükörfalai visszaverik a középpontban égő lámpa fényét, közben összegyűjtve a fény szétszóródó erősségét, följokozván a ragyogást és megvilágítván a tárgyakat, ott is, ahol a visszavert sugár nélkül a lámpa fénye mellett is árnyékban maradtak volna.*

Végül még azt, hogy a *tervezetben* sok az idegen szó, amelyeknek a helyesírása sem követte...

(1931. szept. 20 után)

Tamási Áron tizenhárom elbeszélése

Tamási Áronnak ez a könyve nem éppen most jelent meg, de minthogy magasztaló menetek vonulnak körülötte, kíváncsi idegen módjára szeretném szemtől szembe megvizsgálni. Varázserejű tehetség, mondják. Hát persze, hogy az. Csakhogy inkább azt firatnám, hogy varázserejével miféle csodákat csinál.

1. (*Nyelve.*) Emberei székely nyelvjárásban beszélnek és többnyire neki is kedve szottyan erre az izes beszédmódra. Írásán székelyes zamat uralkodik; ahol lehet, népi fordulatú közbeszólással él. Persze nem az olyan mondatokra gondolok, hogy „*mü es elmenénk*”. Itt a zamatot csupán a félmúlt képviseli, a „*mü es*” másra se jó, mint tudatni, hogy írónk mennyire tiszteli a beszéd valóságát. De irodalmi mondatokban is tájkiejtés szerint ír egyes szavakat, szerencsére nem következetesen. Az Erdély szülte román katona hihetőleg Erdélyben tanult meg magyarul. Tamási könyvében mégis magyarosabban beszél, mint a székelyek. Ugyan egy helyütt azt mondja: „*Hát mikor mennyek?*” De ez is az író jóvoltából való mert ő írja „*mennyek*”-nek a „*menjek*”-et, s a székellyel is úgy kiáltatja „*mennyetek!*”, nem tudni miért. Hiszen mindenki úgy ejti ki, Tamási is, én is mégsem a kiejtés szerint jegyezzük, s a román katona kérdésére „*Egy pír hullám futott át az Etelka arcán.*” Székely író szedi föl ezt a durva magyartalanságot. A helyes szórendet pedig titokzatos okok miatt fölforgatja:

„— *Kerítetek egy széket, te!*

Serényen kerített is a leány...”

írja, ahelyett, hogy „*Kerített is a leány serényen*”. Ez a leány „*csillogó szemével*” néz. Holott a páros testrészeknek többesben való használata csak különös esetekben szabatos. De észre kell vennünk az idézet első felét is, amelyben a többes második személy mellett az egyes számú „*te*” indulatszóvá változik. Ez valóban varázslat, noha megfigyelés eredménye. A mondatszerkezettel azonban másutt is baj van. Föl-ütöm a könyvet: „*gyengítőleg utána tettem jóhangosan*”, írja. Három érzelmi hangsúly fenekedik egymásra, midegyik a mondathangsúly főszerepéért küzd, miközben a mondat egésze nehézkessé és ritmus-talanná válik. Ezek a hibák annál nagyobbak, mennél tehetségesebb az író. Nyelve előtt tehát egyáltalán nem borulok a porba, noha szó-kincse bőséges. Rosszmájúan és készséget valóban kisebbitően hadi-gazdag nyelvnek is mondhatnám. Merthogy ez a bőség miatt keveredik nem ritkán zavarra, annak aztán mélyebb okai vannak.

2. (*Stílus*.) Az irodalmi stílus a nyelvi készség meg a gondolati tartalom találkozata. Tamási sűrűn stílustalanná válik a gondolati tartalom helytelensége miatt. Romantikussá, mert írója nem tudja, mit csinál. A könyv ezzel a mondattal, a stílusnak ezzel a próbakortyával kezdődik: „*Öröme hajtotta, mint a benzin a motort*”. Íme, milyen romantikus hangot ütött meg! Csak az a baj, hogy szemléletemet nem tudja megcsalni. Mert az öröm nem oka azoknak a friss mozgásoknak, amelyeket az örvendező ember végez. Ezeknek oka egyben az öröm oka, azaz éppen ezek, az a lelkiállapot, amelyet örömmnek nevezünk. Nem is az öröm hajtotta haza Tamási emberét, hanem ellenkezőleg, azért örült, mert hazajutott. Író nem maradhat el ennyire kora tudományos szintje mögött. Hiszen a költő az, aki a szemlélet határán jár, aki tényekben varázsolja elének azokat a törvényeket, amelyeket a tudomány kategóriákba foglal. Megelőzi a tudományt, vagy követi, de semmi esetre sincs vele ellentétben. Öröme tehát nem hajtotta, mint a benzin a motort. Annál kevésbé tehette ezt, mert hiszen a benzin nem hajtja a motort. A motort a benzingáz robbanása hajtja. De persze, ha nem úgy írjuk az egészet, akkor elvész az egész romantikus lendület. Éfféle zavarosságok keverednek nála bőviben akadó finom képekkel. Címadó írását így vezeti be: „*A vizek hátáról leszállott a fény. Az erdők átbújtak a horizonton. A mezők lehunyták szemüket. A hegyek elsülyedtek. Bent a faluban pedig eléjött rejtekéből a denevér és az első ház derekára karikát repült suhogva. S red kialudtak lassan a virágok a fán s a házakban meggyulltak a lámpák. Aztán énekelni kezdett a csendben a harang is, mire végervényesen megszületett a falusi este.*” Íme, ahány kép, annyi a stílus. *A vizek hátáról leszállott a fény.* Tehát azelőtt lovagolta a vizeket, de most nem teszi. Ez a kép csak fogalmilag (spekulatív) van vonatkozásban a sötétedéssel, szemléletileg nincs. *Az erdők átbújtak a horizonton,* tehát látóhatárunkon lassacsckán túljutottak, mintha távolodó vonatból néztük volna őket. Vagyis nem a látóhatár formája változott meg, hanem a tartalma. Ugyanoly messzire látunk, ugyanoly jól, csak az erdőket nem látjuk, hanem helyettük valószínűleg mást. Ez a helyes értelmezés. E képek tehát semmi köze a sötétedéshez. A mezők lehunyták szemüket. Ők hunyták le, tehát őket nem látni. Strucepolitikát folytatnak. Azonkívül: mi lehet a mezők szeme? *A hegyek elsülyedtek.* Balzac úgy írta volna, hogy: a hegyeket már csak sejteni lehetett. De Balzac ma már nem kor-szerű, csak jó. Ám hogy a sülyedésnél maradjunk, inkább mondhatta volna Tamási, hogy az egész világ elsülyedt. A kép logikája különben a következő: Ami elsülyedt, azt nem látni. A hegyeket nem látni. A hegyek tehát elsülyedtek. Azonfölül pedig, sötétedés-

ről van szó, amit legföljebb a sülyedés *folyamata* ha idézne, ilyenképpen: látni lehetett, ahogy a hegyek elsülyednek a távolban. Aminthogy valóban e folyamatot hordozza ez a finom képecske: *S red kialudtak lassan a virágok a fán s a házakban meggyultak a lámpák.* Ami egyúttal több is a pusztá érzékeltetésnél, mert a lámpa-képzet révén összekapcsolja a természetet az emberiséggel. Mindent összevéve tehát nagy bajok vannak ezzel az „öseréjű” stílussal. A romantikus olvasó, aki madártávlatból szemléli, esetleg káprázatosnak találja.

De az osztályharc szimbólumaként mégis adódik egy romantikus mozzanat. Egy *Dózsa* nevű székely György névre keresztelteti a fiát. Ez a novella (Hajnali madár), mely a békekötés előtt játszódik, valóban mélyebbre hatol. A paraszt kocsis itt nemcsak „székely”, hanem paraszt is az urakkal szemben. Az összeomlás kárörömet kelt benne s a szolgálóban is, aki „a felbukott urak tetején összetalálkozott a legénnyel”. Az urak a pappal együtt lerészegedve cigányzene mellett, siratják hivatalaikat, avagy mint ők mondják, Erdélyt. Belebógnak a hajnalba, amelynek ragyogásában a székely parasztok már szántják a földeket. Ez a kötet legjobb darabja (Vö. 2.) és tanúság amellelt, hogy Tamási lát, ha látni akar. — Ami a nemzetiségi kérdést illeti, ahhoz csak egyetlen adalékkal szolgál. A fentemlített román katona elveszi a magyar lányt, de nászéjszakájukon rájuk gyújtják a pajtát. Ez a katona, mikor leült a kanapéra, úgy megrecsegett, „mintha kínozni akarná.” A könyvben másutt románok nem is szerepelnek.

5. (*Lélektana.*) Nagyon egyforma emberek ezek a székelyek. Tamási úgy látszik, hogy általában a székelyt kívánja velük idézni. S az általános emberit. Ami aztán ebből kikerekedik, az a módos gazda osztálylelkülete (leszámítva a Hajnali madarat). Az sem egészen, hiszen a zsellérekhez való vonatkozása hiányzik. Mert az csak nem elég, hogy velük nem köt atyafiságot. Az alakok lelki életét nagyrészt ősi, egyszerű állapotok teszik, öröm, bánat, avagy tréfálódzás és ravaszkodás. És mindez mint a karikacsapás, gátlás nélkül. Persze itt nem tudom, mennyire van igazam, mert ezekben az írásokban túlteng a líra, úgyhogy az ember Tamási lelkébe botlik, amikor az alakját akarja megcsípni. Gyermekalakjai a legkitűnőbbek, (Mihájka, szippants!) . . . lehet, hogy itt belőlem is a kispolgári romantika búvik elő. Nem az a baj, hogy ezek a serdülő fiatalok nem a mezőgazdasági proletáriátushoz tartozóak, hanem hogy olyanok a könyv szerint nincsenek is. Gyerek-gyerek, éppúgy mint ahogy az ember ember. Csak éppen az egyik izmos, a másik meg okos.

6. (*Szerkezete.*) Tamási képzeletének óriási szárnya van, de amint láttuk, csak félszárnya. Csapkod vele s ez a kispolgárok elé a röpdülés képét idézi. Ami fészket rak magának az a képzelete, azt hívnam én szerkezetnek. Nos, ezt a szerkezetet kerekdednek mondhatja, aki az eddig felsorolt fogyatékoságokat nem hibáztatja. Másrészt a szerkezet az írás stratégiája, a stílus a taktikája. — Rossz stratégia és gyatra taktikus az, aki hadai hiányosságát nem veszi figyelembe. Tamási bátran szerkeszt romantikus történetet olyan mai emberekkel, akikről nem tudja, hogy tőkés társadalomban élnek. Mintha fringióval és szablyával állana ki a cyángáz ellen. Mármost ha ezt lehet jól csinálni, akkor ő kitűnően csinálja.

7. A fiatalság lelkesül a romantikáért, ellenőrző képessége pedig csekély. Úgy vélem, ez a könyv igen alkalmas arra, hogy a kispolgári ifjúságot a tőkés kizsákmányolás fasiszta zászlaja alá odafelejtse.

(1931?)

51. (ESZTÉTIKAI TÖREDÉKEK)

(„Költészet és nemzet”)

(1.)

Bevezetés

1. Amikor a művészetről szólunk, mindig valamilyen sajátos tevékenységet értünk rajta, különösen akkor, amikor a tisztaság jelzőjével illetjük és fogalmunkat azáltal próbáljuk elmélyíteni, a művészet tényét pedig minden egyéb ténytől elkülöníteni. Tehát míg szemléletünk a maga valóságos lényegében ragadja meg a művészi tény, addig a művészetről való fogalmaink zavarosak. Hiszen ha művészet és tiszta művészet egymást nem fődik, úgy mindkét kifejezésünk értelmetlen, ha pedig egymással azonos jelentéssel bírnak, úgy az egyik értelmetlen és üres amely azután tolokodó fölöslegességével csak arra jó, hogy a másik teljességét veszélyeztesse. A művészet szükségképpen tiszta művészet, amint-hogy szellemiségek nem is keveredhetnek, hanem igenis alkothatnak egységet ellentétükben, ez az egység azonban már az ellentétek egyik osztályába sem tartozik, hanem külön kategóriát alkot. Be kell ismerjünk, hogy mindez elsősorban az olyan alkalmi bölcselkedőket illetheti, akik fogalmaival vitatkozni célunk nem lehet. Fejtegetésünket nem is azért kezdtük vélük, hogy rájuk piríthassunk, hanem ama gondos figyelemre méltó tény miatt, hogy a

művészet ez avatatlan bölcselőinek gondolkodása a szemlélettel szoros párhuzamban halad, amikor megokolásaikban bár zavarosan, de önálló tevékenységnek állítják a művészetet.

2. A szemlélet tehát külön lényegnek mondja a művészetet és nem is tehet másként, hiszen a művészet valósági tény. Mégis, a történet folyamán akadtak gondolkodók, akik kétségbe vonták különvalóságát és egyéb tevékenységekkel azonosították, nem szólván az olyan törekvésekről, amelyek szerint a művészet nem is szellemiség. (Itt elsősorban és csupán arra az együgyű meghatározásra utalok, amely játéknak nevezi el és amelynek tárgyi tartalmával foglalkozni nem is érdemes.)

(2.)

Bevezetés,

amelyből megtudja a t. Olvasó, hogy fogalma sincs a művészetről.

I.

A tudomány abban különbözik a nem tudományos állításoktól, hogy értelmes, vagyis formás, tehát az igazságnak és a tévedésnek nem pusztán belátása, hanem egyben a belátás nyújtása is. Igazságokat mindenki belát, mégsem mindenki bölcselő, bizonyos esetekben mindenki megfigyel valamilyen tárgyat, mégsem mindenki tudós. A belátás, vagy szemlélet, amelyet valószínűleg a közérthetőség elkerülése végett intuitionnak nevezgetünk, alakra irányuló: fát szemlélek, mozog a gallyacska — a fúvó szél meg a hajlékony lombzat összetetten egységes tevékenységét látom. Vagy nem külső tárgyat szemlélek, hanem csak úgy szemlélődöm, amint mondani szokás. Az értelem számára azonban ekkor is valamit szemlélek, csak hogy ez a valami én magam vagyok, pontosabban a szemlélt tárgy a magam egységes és fölfoghatatlan egésze. Nem a lábam, nem is egy gondolatom, érzésem, nem egyik vagy másik mozzanatomban, hanem a legközvetlenebb lét, amely számomra megadatott. Érzékelés, tapasztalás, észretevés, sőt a gondolkodás is szemléleti tevékenység, hiszen vitatkozás közben hirtelen közbevágunk, anélkül hogy mondanivalónkat eleve megfogalmaztuk volna. Hévvvel és meggyőződéssel torkoljuk le ellenfelünket és igen gyakran utólag vesszük észre, hogy valóban milyen okosat mondtunk. Gondolkodásunk ekkor édes testvére volt annak a megismerésnek, amellyel a szélben ingó ágacska mozgását tapasztaltuk. A gally lebbenésének meg a szél fúvásának

összefüggését pillantottuk meg egyszeriben, amint hogy vita közben is a különböző állítások egymással vagy mással való téves összefüggését látjuk be tüstént és fordítjuk eszméink javára azáltal, hogy megállapítjuk. A megállapítás természetesen szavakkal történik, ami annyit jelent, hogy a tévedés belátásának olyan alakot adunk, hogy azt ellenfelünk is szemlélheti. Tévedését ő is beláthatja, ha az egész vitatkozás alakjában ő maga addig meg nem pillantotta volna. Egyszóval érvényességet és valóságot egyaránt szemlélünk, feltéve, hogy a valóság meg az érvényesség formához kötött.

II.

A forma azonban már Aristoteles szerint is tevékenység. Ha egy úszó formában van, az annyit jelent, hogy ennyi és ennyi időn belül úszik annyi meg annyi métert. A tudományos értelem, amikor fogalmaz, belátható és áttekinthető alakot nyújt. Bergson azt mondja, hogy az értelem az ember cselekvő műszere. Nos valóban az, azt cselekszi, hogy alakot teremt a belátás számára. Célja az igazság, érvényesség beláthatóvá *tétele*, tehát saját maga, nem pedig az igazság, érvényesség. Ennek így kell lennie, mert hiszen azt az igazságot, amelyről értelmesen számot adunk, már előzőleg be kellett lássuk, meg kellett ösmerjünk, különben sejtelmünk se volna, hogy hol és miképpen fogjunk az igazság kifejtéséhez, de még azt sem tudnók, hogy egyáltalában miről beszéljünk. Holott ha valamit ki akarunk fejteni, úgy kell beállítanunk az összefüggéseket, hogy az igazság mindenünnen kitessék. Mindez föltételezi az igazolandó igazság ismeretét.

III.

A művészettel a tetszetan (széptan, aisthétika) foglalkozott. Csak úgy mellesleg cselelte ezt, amint neve is mutatja, hiszen a tetszetősség minden formában, csendes füzesekben, szedőgépbén, értekezésben és költeményben, — azaz a valóságban, a tudományban és a művészetben egyaránt föllelhető. Szép lóról beszélünk éppúgy, mint gyönyörű számtani feladványról, ocsmány cselekedetről, — de hát a művészet se nem ló, se nem számtani feladvány. Cselekedetnek mondhatjuk ugyan, azonban egészen más értelemben, mint teszem a favágást vagy a sebészi műtétet, tehát ezt a kifejezést használnunk nem tanácsos. A művészet valóságát, tehát metafizikai mivoltát is érintették a gondolkodók. Elmesélték róla, hogy élet, hogy érzelem kifejezése, hogy szemlélet meg minden egyéb, éppen csak oly fogalmakat adtak, hogy rajtuk át az igazságot

senki be nem látta, legkevésbé a művészek, akik nevetgéltek a bölcseken, mint afféle szószátyárokon. Márpedig a művészek, akik benne élnek mesterségükben és így közvetlenül tisztában is vannak vele, lényeges okok nélkül nem tagadták volna meg semmi-féle művészet elmélet igazságát, ha az valóban érvényes igazság lett volna. Hiszen az ember természetében benne rejlik, hogy a helyesen fogalmazott igazságot belássa. Kell tehát, hogy valami hiba esett legyen. Vagy a művészetre vonatkozó igazság helytelen fogalmát kaptuk, vagy már e tévedések állításának alapja sem az igazság belátása, hanem megint csak tévedés volt. Akárhogy is álljon a dolog, a művészetről ezideig fogalmunk nincsen, legkevésbé pedig olyan fogalmunk, amelynek igazságát mindenki, legalább nagyjából belátná.

IV.

E felfogások mégis mind megegyeznek abban, amit a művészek sem tagadnak, hogy a művészet lelki lét, másként szellemi tevékenység. De ezek az ellentmondó állítások egy lényeges hibában is találkozhatnak, t. i. megfelelnek a legfontosabbról, arról, hogy a művészet van. Hol evvel, hol avval, de minduntalan mással azonosítgatják, holott minden ami van, különösen van — lényege sajátos és egyszerű. És ahelyett hogy a művészi alkotás műhelyéből a lélektani szemét kisöpörtetett volna, hogy az alkotás folyamatáról tiszta kép adassék, szörös ecsetekkel olyan idegen lényeket festettek a művészetre (szépség stb), amelyek a nem művészetben is bennevalók. Így a művészetről csevegvén éppen az tűnt el mint a pára, éppen azt vitte el a cica, ami a művészetet teszi. Ez volna pedig az ihlet.

Az első és legfontosabb kérdés tehát, hogy mi fán terem az ihlet.

V.

Ihlet szóval a műalkotás nivoltát kívánom jelölni, eltekintve a mű értékérvényétől. Ha nincs ihlet, úgy nincs művészet sem és akkor valóban csak az alak ragyogásáról, meg az eszme tündökléséről beszélhetünk, mint amaz Aquinoi Tamás. Ebben az esetben azonban a költészet sem egyéb, mint fogalmak szabatos, esetleg homályos adata. A szemlélet ez ellen persze minden módon tiltakozik, hiszen a művészetet minden esetben megkülönbözteti a nem művészettől.

Költő vagyok, mifene más — mondhatnám. Fejtegetéseim sarkcsillaga így a költészet, e körül fordul módjával gondolatom. A művészet többi öve is ennek világánál helyezkedik el a továbbiak-

ban. A szükséges elemzések is könnyebben esnek költeményen, különösen ami az értelem meg az ihlet viszonyát illeti. Hogy példát említsek, igen fontos megtudni, miféle vonatkozásban áll egymással a *szó meg a logizma* — ennek a kérdésnek a megvilágítása fényt vethet a művészet egészére. Mert bármennyire ismételgessek is, hogy a festészet egyszerű színösszetétel — a szín mégis értelmes kell legyen, muszáj hogy kendőcskét, avagy hajnali látóhatárt, miegyebet jelentsen, ami pedig már a fogalmisággal való belsőbb összefüggést gyaníttatja.

Első fejezet

amely szerencsére igen rövid és mégis tudatja a t. Olvasóval, hogy az ihletnek annyi köze az érzelemhez, mint az érzelemnek a kapáláshoz.

AZ IHLET NEM ÉRZELEM. Ezt az állítást igazolnom sem kell, annyira nyilvánvaló. Állítható ugyan, hogy a művészet érzelmeket kelt, azonban van-e valami egyáltalában, ami nem kelt érzelmeket? Az érzelem úgy kísér mindent, ami szellemünkben járkal, mintha bizony az árnyéka volna. Amikor ezeket írom, vagy amikor nagyokat kortyolok a kútostor vödribül, okoskodom hangosan, elrévedek, éppúgy vannak érzelmeim és érzéseim, mint amikor egy kis kutyát simogatok. És melyik számismerő nem bosszankodna vagy mosolyogna el (nagyapaképpen), ha p. o. az egyenlet elméletét amaz érzelmekből akarnám kihámozni, amelyek az egyenlet felállítását és megoldását szükségképpen kísérik. Holott ugyanilyen balga volnék, ha a költemény mivolta után kutatódván, a költő meg az olvasó érzelmeit elemezném. De még az is botorság volna, ha az érzelmet legalább is az ihlet forrásának tenném meg. Mert mint minden lelki mozzanatomnak, habomnak, csöppömmek forrása teljes életem meg annak a világgal való összefüggései, azonképpen az ihlet meg az érzelem teljes életemből fakadó mozzanatok. Nem egymás forrásai, hanem közös forrásból eredők, többi eseményemmel, cselekedetemmel, élményemmel egyetemben, hiszen mindőjüket életem szüli. Eszem, fázom, bánkódom, okoskodom és ihlem, — ezek vagy mind egyforma, vagy mind különböző tevékenységek. Ihlet és érzelem éppannyira mások, mint éhség és ihlet, okoskodás, és fázás.

AZ IHLET NEM ÉRZELEM KIFEJEZÉSE. Legalább annyira különbözik tőle, mint a sírás meg az ásítás a színpadi sírástól, ásítástól. A sírás valóban érzelem kifejezése, de a színpadi

sírás a színpadi érzelmé. A színpadi érzelem meg nem valóságos, azért színpadi. Ha meg nem valóságos, hát nem is érzelem. Ám összekotorhatnék olyasmit, hogy a sírás közvetlen érzelmi kifejezés, a színpadi sírás meg közvetett. Nos jó. Ebben az esetben ám, ha valaki sír a színpadon, nem azt jelenti, hogy a színésznek bánata van, mert hisz akkor közvetlen kifejezés volna. Sőt, a színésszel madarat lehetne fogatni, ha jól adja a bánatosat. Hát nem érzelem kifejezéséről forog ott a szó. Éppen megfordítva, a bánat, az érzelem a forma, azaz formai elem, amely valami másnak a kifejezése végett szerepel.

AZ IHLET MINDAMELLETT ÉRZELMES. Az ihlet mindamelleltt érzelmes kell legyen, különben nem volna emberi, márpedig az. Hiszen a művészetet ember csinálja. Az érzelmesség módja kérdéses: vajjon anyaga-e, vagy alkalma, tárgya? Vagy egyszerűen csak mint minden élmény velejárója, úgy kíséri az ihleti élményt? Megfigyeltem, hogy amikor szorongó lélekkel fogtam egy kitűnő költemény olvastába, szorongásom növekedett. Máskor meg ugyanaz a költemény felvidított, ismét máskor közömbösen hagyott, noha akkor is be kellett látnom, hogy a vers jó és értékes. Az ihlet érzelmessége tehát semmi esetre sem lényeges, hanem csak módozatos. Így az erre vonatkozó kérdésnek is függőben kell maradnia mindaddig mígnem az ihlet lényegesebb jegyeit sikerült fölismernünk. Annyi bizonyos, hogy az ihlet érzelmi hatása egyugyanazon lélekre nézve sem egységes: másként hat reám a művész anyaga és másként a művész emberi magatartása. Teszem azt Villon Ferenc írt egy balladát (Ballade de Villon et de la grosse Margot), amelynek elemeit egy lotyónak meg egy kurafinak bordélyházi élményei adják. Sokan elszörnyülködtek, hogy milyen ocsmány a költemény tárgya. Mások élvezték. Engem pedig közömbösen hagyott — lefordítottam ugyan sikeresen, de pusztán azért, mert kitűnő költeménynek tartottam és tartom. Nos, a költemény férfiszereplője maga Villon, akinek emberi állásfoglalása benne ismét megbotránkoztatta a közönség egy részét, mert ezt a gyalázatos életet nem hogy megtagadná a végén, vagy a leíró művész hűvösségével szemlélné, még neki áll följobb és vállalja. Nem kétséges, hogy ebben az esetben a költemény hatása többszörös lángtarajú botrány —

AZ IHLET NEM GYÖNYÖRKÖDTETÉS. Dehát mi is az a gyönyörködés. Nagyfokú tetszés. Naplemente. Csakhogy vannak művek, melyek mint a tüzes kemence. Ha belékerül az ember, megpörkölődik és súlyos füstként csapódik alá a lelke. Meg aztán

ugyanaz a költemény egyszer gyönyörködtet, vidít, másszor csüggeszt, úgyhogy szorongok, ismét másszor közömbösen békében hagy, noha jó voltát akkor is belátom. Bizonyos, hogy az ihlet hatása egyugyanazon lélekre nézve is többféle. Teszem azt, másként hat a művészi anyag és másként a művész emberi magatartása. Ocsmány dolgokról beszél kecsesen, elítélően. Ronda dolgokról szónokol kecsesen, de vállaloan. Vagy: tárgya közömbös, ám a művész emberi magatartása sem kecsesget lángtarajú botránnyal meg erkölcsi világrenddel — hajlékony mint a szittyó és hűvös mint az őszi káka.

Hát tehet róla az a szerencsétlen költő, hogy a versiben gyönyörködnek?

AZ IHLET NEM JÁTÉK. Hasonló jogon szintűgy állítható, hogy játék a bölcelet, játék az élet. Hát muszáj élni? Muszáj gondolkodni? Nyilvánvaló, hogy nekem nem és neked sem. De az életnek muszáj, de az elmének muszáj, mert akkor nem volna az, ami. Nem szükséges, hogy én írjak verset — de úgy látszik, kell, hogy vers irassék, különben meggörcbülnének az adamant rudak.

Játék is többféle van. A fogócska hasznos és kedves, a rummy haszontalan és undok. Én legalább a sakkot jobban kedvelem. A játékban éppúgy szerepet játszik a megismerés, mint minden másban, amit emberek csinálnak. A különbség mindössze az, hogy a játék szelleme gyakorlati, a tiszta értelem, a tiszta ihlet, a tiszta élet pedig nem. Kell, hogy az ember mindig foglalkozzék valamivel, ezért játszik s akkor játszik, ha a méltóságos világegyetem összefüggései *megengedik*. Azonban a tiszteletreméltó világegyetem összefüggései a tiszta értelem és a tiszta élet munkáját *megkövetelik*. A tiszta élet egyik tevékenysége, vagyis formája a tiszta értelem — vajon mit véljünk az ihlet felől? A játék épp azért ösztönös, mert valamit csak kell csinálni. De vajjon állat-e Goethe?

(3.)

a)

Hogy címünk sokat sejtető voltának meg is feleljünk, rá kell térjünk tulajdonképpen tárgyunkra, sőt még ezelőtt a rátérés miképpeniségét, tehát módszerét is tisztáznunk kell. Hiszen ha nem tudjuk, hogy milyen módon jutottunk eredményre, úgy eredményünk helyes vagy helytelen voltáról sincsen megnyugtató tudomásunk.

Ehhez képest a leghatározottabban vissza kell utasítanunk mindenfajta pszichológmust, mint olyan, a módszer nevét meg

sem érdemlő, de manapság világszerte dívó gondolkodási módot, amely sohasem a tárgyáról, hanem a vele kapcsolatosan felmerülő észleletekről beszél. Így azután minőségek megértésére képtelen és ezért, ha szükség van rá, tetszés szerinti számban állít magának principiumokat, amelyek néha egyszerre misztikusak és fizikaiak, — egyszóval amely kimerül az észleletek nyüzsgésében.

De ki kell jelentenünk azt is, hogy a művészet a tiszta esztétika illetékessége alá sem tartozik lényegében, hiszen a legjobb értelemben vett esztétika az alak tudománya, márpedig a művészet nem mint alak alkot külön kategóriát. Kétségtelen, hogy a művészet is alakban való, mint minden valósági elem, de az esztétika éppen ezért nem

b)

juttathat el a művészet mibenlétének megértéséhez, mert az alak csupán szemléletünk számára első valóság, míg a tulajdonképpeni első valóság, az alakot alakító és kitöltő lét magának az alaknak föltételezettje és mint ilyen, kívül esik a szemléleten. Így az alaknak kettős minősége van: *minősíti saját léte és minősíti, vagy hogy úgy mondjam, visszaminősíti létét szemléletünk.* Innen ered, hogy míg szemléletünk kategorikus különbséget tesz művészet és nem művészet között, addig a szemlélet által minősített alakot tárgyaló esztétika ugyanezt megtenni nem képes a fogalom világában.

De nemcsak az alaki esztétikának, hanem semmiféle esztétikának lényegével való tárgya a művészet nem lehet. Minden esztétika, amely a művészethez nyúlt, azért tette, hogy a művészetet lényegtől, specifikumától megfossa, hiszen ahelyett, hogy a művészet lényegét a művészetben belül kereste volna, másutt is feltalálható lényegét erőszakolt beléje, nyilvánvalóan azért, hogy a művészettel mint számára merőben idegen ténnyel szemben való tehetetlenségét elleplezze. Hihetetlen, de való, hogy míg a bölcsélet mindig mindenben a sajátos minőség megértésére törekedett, addig a művészet letagadhatatlanul sajátos minőségét az esztétikán át mindig elkente, a művészet lényegére a művészetben és nem művészetben egyaránt feltalálható közös lényegét festett, ami által már a művészet különösége eltűnt szem elől, a valóságban mégis megmaradt. Természetesen anélkül, hogy megértettük volna.

Gondoljunk most az érzelmes esztétikára és megfelelő elképedéssel kérdezzük meg, hogy mi köze a művészet lényegének ez érzelemhez, amikor az érzelem úton-útfélen, ezerfajta nem művészetben is bennevaló? Sőt, nem is bennevaló, hanem csupán

kísérő jelenség az alanyban, — avagy ki vonhatná kétségbe azt, hogy az indukciót állító, húslevest kanalazó és hírlapot árusító egyénnek nincsenek érzelmei? És az indukciót, ítéletet elemezvén, melyik logikus nem mosolyodna el nagyapaképpen, ha az indukció, az ítélet mibenlétét a létrehozásukat szükségképpen kísérő érzelmi jelenségekből próbálnók kihalászni, hasonlóan ahhoz a bálnavadászhoz, aki a szabadszállási ártézi kútba dőfi szigonyát? — De az úgynevezett tartalmas esztétika is tehetetlen a művészettel szemben, hiszen a művészetben mint lényegben olyasmi után kutat, aminek éppen a művészethez mint lényeghez nincs semmi köze. Azt mondhatjuk, hogy az esztétikák csak foglalkozzanak a széppel, a jóval, a nemessel és a többivel, de a művészettel nyughassanak, mert az külön lényeg, azon egyszerű oknál fogva, amely szerint ha nem volna külön lényeg úgy egyáltalában nem is volna.

Nem tartozik ránk, hogy a szemlélettel minősített lényeket tárgyaló bárminő irányú esztétika és a művészet torzalkodásából és meg nem féréséből származó színes zűrzavart lepergessük, elégedjünk meg szerényen annyival, hogy egy új művészeti tan alapját kíséreljük a továbbiakban megvetni. Ez a tan a művészetet mint önalakját állító szellemiséget kívánja megfogni, szem előtt tartván azt, hogy célja nem az alakon át szemléletünk által minősített dologbeli létnek, hanem az elsődlegesen minősítő dologelőtti létnek megértése. Tehát a művészet szellemiségének tevékenységét nem mint a már meglévő művészetet kitöltő lényeket, létet akarjuk vizsgálni, hanem mint olyan létet és lényeket, amely a művészetet megalkotja, hogy azután, de csak azután, kitölthesse. Fejtegetésünk tehát nem leíró, hanem elgondoló, tárgya nem a való lényeg, hanem az igaz lényeg. Egyetlen principiumunk az exisztencia dialektikája. Ha pedig a művészetet mint *lényeket alkotó és minőséget állító szellemiséget ihletnek nevezük*, úgy kutatásunkat az ihletről való tan, avagy a művészet metafizikája jelöléssel illethetjük, nem csupán azért mert az „aesthetika” etimológiai jelentése ránk nem illik, hanem azért is, mert eme csak a művészet szellemiségével foglalkozó tan számára a művészetten kívülit is tárgyául tekintő esztétika mint elnevezés, történeti okoknál fogva rosszhangzású.

Ihlet és gondolat

Igen okosan és teljes joggal azt kérdezhetné most valaki, hogy hát mi szükség van az ihlet fogalmának fölvételére, amikor a művészet szellemi tevékenység, hiszen mindössze két fajd szellemi tevékenységet különböztetünk meg, nevezetesen a szemléletet (intuíciót) és a fogalmat (spekulációt) — tehát az ihlet fogalma

egybe kell essék ezek valamelyikének fogalmával, azaz fölösleges és haszontalan. Sőt, ami több, az ihletről való tan nem egyéb tetszetős kifejezésnél, hiszen ha a művészet szellemisége spekuláció, úgy beleesik a logika tárgykörébe ha pedig intuíció, úgy visszatértünk a pirongatott esztétikához, amelynek tárgya az intuíció mint alak, másrészt az etikához, ha az intuíciót mint mozdulatot akarjuk vizsgálgatni.

Erre a kérdésre csak azt válaszolhatnók, hogy föltevője jártasságot tanúsít a bölcséletben, ám figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az ihlet mindaddig csak a szokásos X-et helyettesíti, amíg teljes tartalmával előttünk nem áll. A szokásos X helyett pedig azért használjuk kifejezéseinket, mert a fenti egyezésen túl különbözik is tőle, hiszen a világért sem akarjuk azt állítani, hogy a művészet mibenléte teljességgel ismeretlen, hanem megelégszünk annyival, hogy róla való ismeretünk tisztázatlan — művészetét ismerjük és fölismerjük, de még nem értettük meg. Ezért minden lehetséges felfogást meg kell vizsgálnunk, hogy így eljussunk az egyedül lehetségeshez.

Az önként adódó lehetséges elgondolások közül első helyen áll az a tévedés, hogy az ihlet, azaz a művészet szellemisége, spekuláció. Tévedésnek kell mondanunk azt az állítást, mert amint mondani szokás, a fogalom elvontsága az ihlet konkrét voltától kategorikusan elkülönül. Ismételjük, amint azt mondani szokás, — mert semmiképpen se essünk abba a hibába, amely elnyeli azoknak a művészetfilozófusoknak fogalomellenességét, akik ezt a tételt a fenti módon állítják és akiknek gondolkodása meg is nyugszik benne. Az igazság nem ilyen egyszerű és azok után, amiket a kimondott igazságról, kimondott fogalomról mondotunk, továbbá a valóságról és a konkrétumról kifejtettünk, nem is volna szabad ezt ilyen egyrétű meggyőzőséggel megkockáztatni, — és különösen nem szabad elfelejtenünk azt, amit az alakesztétikáról megállapítottunk leszögezvén, hogy minden valósági elem alakban való. Mert eszerint az ihlet alakban válik valósággá, de kimondatván a fogalom is valósággá válik, bárminő elvont tartalmat is visel magában. Ám a fogalom és az ihlet viszonya kettős nehézséggé lesz akkor, ha észrevesszük, hogy alak nélkül az ihlet is „elvont” szellemiség. Könnyű volna azt mondani, hogy hát rendben van, a fogalom is alakban való, az ihlet is, ám a fogalom tartalma általánosság, az ihlet (művészet) tartalma pedig nem. Mert miért nem? Olvassunk csak el egy értekezést és egy költeményt és nézzük meg mindkettőt kívülről, — azonnal belátjuk, hogy kívülről mindegyik konkrét valóság, mindegyik bár különböző tartalmú, de tartalmas valóságelemből áll. Ám belülről olvasván

őket észrevehetjük, hogy az egész értekezés egyetlen fogalom, a vers, a költemény pedig egyetlen ihlet. Ha pedig részekben vizsgáljuk úgy az értekezést mint a költeményt, megegyeznek abban is, hogy az értekezésnek mint egyetlen fogalomnak, a legkisebb alkateleme is fogalom, a költeménynek pedig mint egyetlen ihletnek a legkisebb alkateleme is ihlet.

De hogy mégis kiutat találjunk, vegyük csak szemügyre azt a kétségbe nem vont állítást, hogy a fogalom : elvonás. Ha ez helyes, úgy nem tudunk különbséget tenni ihlet és fogalom között, legalább is ezen az úton nem, hiszen ha a ki nem mondott fogalom elvonás, úgy a művészet előtti ihlet is az. De hogy volna helyes a fogalomnak ez a meghatározása, amikor nem is meghatározás, hanem metafora! Mégpedig rossz metafora, mert sokkal több joggal mondhatnók úgy, hogy a fogalom gyilkosság, aminthogy meg is öli a valóságot, hogy örökséghez jusson az igazság! De ha úgy elemezzük a fogalmat mint elvonást, akárha nem volna metafora, — úgy tűnik csak ki, hogy mennyire az és hogy meghatározásnak mennyire helytelen. Az elvonás elvonót tételez föl és ez az elvonó nem lehet más, mint az az egzisztencia, amelynek szüksége van a fogalomra, hogy véle tevékenykedjék. Eszerint a kérdést két részre bontottuk, — arra, hogy miért van szüksége az egzisztenciának a fogalomra és arra, hogy vajon honnan vonja el az egzisztencia a fogalmat.

Az egzisztenciának szüksége van a fogalomra, mert valóságtagadó tevékenységet fejt véle ki és minthogy az egzisztencia fejt ki véle tevékenységet, azért ez a tevékenység egzisztenciális, holott az egzisztenciális és a szükségtelen egymást kizárják. Hogy pedig miben áll ez a fogalommal való, valóságtalanító egzisztenciális tevékenység, azt a következőképpen elemezhetjük :

Amikor a valóságról szólok, éppenúgy része vagyok a valóságnak, mint amikor nem szólok a valóságról. De amikor a valóságról szólok, ugyanakkor kívül vagyok a valóságon, mert fogalmam és a megértés én magam vagyok mindaddig, amíg ki nem mondtam, holott ugyanakkor ez a fogalom nem lehet a valóságban, mert akkor maga is valóság volna, nem pedig a valóságra állított jelentés annak megértése. Ez az alakelőtti fogalom azonban abban a pillanatban, amelyben létre jön, alakot ölt és így maga is valósággá válik : így tehát az a mozzanata, amely az alakelőtti fogalom alakba válása, amikor még nem alak, de már nem is alakelőttiség, egzisztenciámnak valóságon kívüli voltát jelenti ugyanakkor, amikor része a valóságnak. Tehát a valóság megértésekor kívül vagyok a valóságon mindaddig, amíg ez a megértés alakot nem vesz föl, ami által megértésem maga is olyan valóságemmé válik,

amely már nem megértés, hanem maga is megértést szomjuhozó. Ezt mutatja az is, hogy megértünk anélkül, hogy elménkben a megértés a kimondott szavak adott formájában vonulna föl: vitatkozás közben a beszélő előadásába hirtelen közbe vágunk, holott magunkban nem fogalmaztuk meg előre igazságunkat, legalább is szükségképpen nem, egzisztenciánk ekkor minden valóság nélkül a pusztá igazságot tartalmazta akkor is, ha vannak filozófusok, (Croce: esztétikus) akik szerint a gondolat maga a beszéd, illetve beszéd nélkül gondolat nincsen és akik ezen a címen és nem siránkozásuk miatt sajnálják le azokat a körülöttünk hemzsegő embereket, akik minduntalan arra hivatkoznak, hogy tele vannak szép gondolatokkal és költészettel, ám kifejezni nem bírják őket. Ám ha úgy volna, hogy az igazság csak kimondottan az, csak kifejeztetvén és valóságélemmé válván, ami képtelenség, mert ellentmond önmagának, hiszen éppen így szűnik meg igazság lenni, akkor nemcsak képletesen, hanem a valóságban is egyszerű fizikai szerkezeteknek kellene lenniök ezeknek az embereknek, holott nem azok, mert ha formát alkotni nem is bírnak, megértenek. És ezek az emberek nem is gondolattalanok, hiszen a gondolat maga a megértés, nem pedig a megértés alakja. De hogy visszatérjünk fejtegetésünk menetéhez, azt látjuk, hogy a fogalom a rugalmas egzisztenciát maga után a nemlétbe húzza, egzisztenciám pedig abban a pillanatban, amikor ez sikerült lett volna legyen, visszarántja a valóságba, és a fogalom, amely nemlét és igazság, megszűnik nemlét és igazság lenni, azontúl már csupán önlétét jelentő valóság, amely, ismétlem, többé már nem megértés, hanem megértést áhítózo valósági elem, mint minden egyéb dolog. A skolasztikus én és nem-én fölvétele tehát szükségtelen és jóra nem vezet, elegendő ha valóságról és igazságról és fogalomról szólnunk az egzisztenciában, amikor is a fogalom a valóság és az igazság, a lét és a nemlét szintézise. De ha a fogalom a lét és a nemlét szintézise az egzisztencián belül, úgy nem lehet a valóság elvonása, annál kevésbé, mert a valóságból csak valóság vonható el, holott a fogalom nemlét a létben. De a fogalom nem lehet elvonása az egzisztenciának sem és nem csupán azért nem, mert az egzisztencia is valóság, hanem azért sem, mert így létre sem jöhetne, hiszen megölné azt, ami éppen most hozza őt létre és ami nélkül egyáltalában nincsen se mint nemlét, se mint valóság, se mint ezek szintézise. De nem ölheti meg, mert az egzisztenciába önlétén kívül önnemléte is belefér, de nemcsak hogy belefér, de ellentett tények nélkül nem is volna sem valóságos sem pedig elgondolt, hiszen az egzisztencia a szintézisek szintézise. Ezek szerint pedig a fogalom nem más, mint maga az egzisztencia egyik, de teljes alakjában.

A fogalom alakja tehát valóság, tartalma a valóság nemléte. Az ihlet alakja is valóság, bár tartalmát egyelőre még nem értjük. De ha visszatérünk az értekezéshez és a költeményhez, úgy már ennyiben is kategórikus különbséget találunk a kettő között.

Azt mondtuk volt, hogy az értekezés voltaképpen egyetlen fogalom, amely legkisebb alkatelemében is fogalom, a költemény pedig egyetlen ihlet és a legkisebb alkatelemében is ihlet. Most mondjuk ki mindegyiknek a tartalmát: az értekezésnél ez minden nehézség nélkül sikerül, mert az igazság nemlét, a nemlétet pedig — szabadalhatom, szorozhatom, oszthatom, vagy hogy a metafóránál maradjunk, elvonhatom — nem változik soha: az értekezés igazsága igazság marad akkor is, ha egy mondatban vagy ha tizenötben mondom el, az értekezésnek ekkor a valósága változik. De amilyen könnyen megtehettem ezt az értekezéssel, annyira lehetetlen megtenni a költeménnyel: az értekezést kivonatolván fogalmat kaptam, ám a költeményt kivonatolván nemcsak hogy nem kapok ihletet, hanem azt egyenesen megölöm, fogalmat, azaz a jelenvolt ihlet nemlétét kapom. Az ihlet tehát már csak azért sem lehet fogalom, mert a fogalom ugyanaz a fogalom marad akkor is, ha valósága megváltozik, holott az ihlet megváltozik, esetleg megsemmisül, ha valóságát változás éri. A lényeges különbség tehát abban való, hogy a fogalom bár szükségképpen alakban jelenik meg, de ugyanaz a fogalom nem szükségképpen kívánja ugyanazt az alakot, alakja lehet bármi, az egész valóság, aminthogy tartalma, a megértés, az egész igazság. Ugyanazt a gondolatot „kiki elmondhatja saját szavaival” és más úton is kifejezheti. Azaz elértünk ahhoz az „elvonttal” együtt szereplő megállapításhoz, hogy „a fogalom általános”, — leszögezhetjük, hogy a fogalomnak az alakja általános, ami szintén metafora, és azt jelenti, hogy általános alak nem lévén, a fogalomnak alakja nincs és az alakban való fogalom nem tiszta fogalom, míg az ihlet ragaszkodik alakjához, amelyben megjelenik, tehát önszükségképpen veszi magára.

Azt mondtuk, hogy az ihlet belső szükségleteképpen veszi magára ezt az alakot, amelyben megjelenik. Világos, hogy az ihlet ezzel a tevékenységével a valóság egy részét megrögzíti. Mi történik ezzel a megrögzített valósággal?

¶Hogy az ihlet rögzítette valóság csak egy része a valóságnak, az kétségtelen. Azonban ha az ihleten belül, a műalkotásba belelépvné nézzük ezt a valóságot, úgy a valóság minden kívül rekedt eleme elveszti létét: egyszerűen nincsen, nem tapasztalható. Az ihlet tehát megragad egy valóságelemet, a többiek elé teszi és ezzel az egyetlen valóságelemmel eltakarja az egész valóságot az

existencia elől, mint a teli hold a napot szemünk elől: az ihlet a világ valóságának teljes fogyatkozása.

Jegyezzük meg tehát: a fogalom a valóságot egyszerűen teljes egészében megtagadja, szemben áll vele mint igazság és ellentéte mint nemlét. Az ihlet nem áll szemben a valósággal, hanem maga mögé kényszeríti azt és mint teljes valóságnyivá nőtt valóságelem a többi meg nem jött valóságelemet elföldi, eltakarja, mint a kotlóstyúk a csibéit. Ha tehát meg is egyezik mindkettő abban, hogy cselekvő szellemiség, ugyanakkor cselekvőségük minőségileg különíti el őket egymástól.

Az időhöz viszonyítván egyfelől a fogalmat, másfelől pedig az ihletet, a fentieknek teljesen megfelelő következtetésekre jutunk. A fogalom üldözi az időt, cselekvősege az idő folyó végtelenségét egyszerűen megsemmisíti és mozdulatlan örökkévalóságot alkot magának: az a viszony, amelyet a fogalom jelölt, megszűnhet a valóságban, azaz újabb viszonyoknak adhat helyet, ám ez a viszony mint fogalom, vagyis mint tiszta, valóságtalan viszony, továbbra is fennáll és nem változik, és a valóság új viszony[a] nem öli meg, hanem új fogalmat alkottat, amely új fogalom a megelőzővel együtt annak elpusztítása nélkül, elődöstül és utódostul, szigorúan és mereven fennáll. Az ihlet nem semmisíti meg az időt, hanem megszelidít, értelmes végtelenséget alkot. Helyezkedjünk megint csak a műalkotásba és fogadjuk ihletét megintcsak egészen existenciánk, [!] — azt látjuk, hogy bár csak egyetlen idődarabot fog össze, ezt az idődarabot végtelenné mélyíti, képletesen szólván, az idő végtelen egyeneséből lecsíp egy részt és azt végtelen, önmagába visszatérő görbévé alakítja. A fogalom időtlen örökkévalóságával szemben az ihlet határolt végtelenség. És itt nem kell túlságosan belemélyülni azért, hogy elfogadjuk, hogy az időtlenségnek és az örökkévalóságnak teljes megfelelői a nemlét és az igazság, míg a határolt végtelenséggel egyjelentésű a teljes valóságfogyatkozás.

Az ihletnek tehát semmi köze sincsen a spekulációhoz.

Ihlet és intuíció

Akadtak bölcselők, akik a művészet szellemiségének, az ihletnek sajátos minőséget kívántak adni, igen helyesen. De ezek a gondolkodók nem vizsgálták meg belülről az ihletet, nem értették meg és megelégedtek azzal, hogy a művészet nem ez és nem az, de arra a kérdésre, hogy hát akkor micsoda, nem tudván válaszolni azt felelték, hogy a művészet az intuíció intuíciója. Ez a meghatározás igen csinos és éppen csak a bölcsességet nélkülözi,

mert az intuíciónak nem egyéb, mint az intuíciónak fogalma, márpedig fogalomról intuíciónak nincsen. Az intuíciónak van fogalom, de a fogalomról nincsen intuíciónak, még akkor sincs, ha ez a fogalom az intuíciónak fogalma. Továbbá általános intuíciónak nem lévén, minden egyes intuíciónak konkrét intuíciónak, így a művészetet szellemisége tehát nem lehetne más, mint egyes konkrét intuíciónakról való egyes konkrét intuíciónak. De itt egyetlen mondatra átadhatom a szót Benedetto Crocenak, a szemléletes esztétika egyik legkiválóbb képviselőjének, aki az ellen, hogy a művészet az intuíciónak intuíciónak legyen, olyképpen érvelt, hogy bár a fogalomnak van fogalma, az intuíciónak nincsen intuíciónak. A művészet szerinte nem is az intuíciónak intuíciónak, tehát nem is egyes konkrét intuíciónakról való egyes konkrét intuíciónak, ami nincsen, hanem egyszerűen: intuíciónak. Ám ezenközben Croce nem vette észre végzetes ellenmondását. Mert amennyire igaz az, hogy olyasmi, ami az intuíciónak intuíciónak volna, nincsen, ugyanannyira és éppen ezért lehetetlen az, hogy a művészet intuíciónak legyen. Mert míg való, hogy az intuíciónakról nincsen intuíciónak, addig való az is, hogy a művészetéről van intuíciónak, különben nem is ösmerhetnők föl. Mindannyiszor művészetéről van intuíciónak, valahányszor egy vers avagy festmény, tehát befejezett műalkotás mozdul meg bennünk. Tiszta sor, hogyha a művészetéről van intuíciónak, az intuíciónakról pedig nincsen, akkor a művészet, nem intuíciónak. Ennyi elegendő is a fenti állítás tagadásához, ám az ennek tagadása csupán a bárminő más állítása, ami pedig a külön minőség megértéséhez egyedül nem vezethet. Szükséges tehát, hogy egészen elmélyítsük a szemlélet és az ihlet viszonyának kérdését, hogy kielégítő feleletet kaphassunk.

Miként a fogalom, úgy az intuíciónak is egzisztenciális és amikor van, akkor éppúgy a teljes egzisztenciát képviseli. De micsoda minőségben képviseli az egzisztenciát? Az ihlet és a gondolat cselekvő szellemiségeknek találtattak, — cselekvő szellemiség-e a szemlélet? És miben áll cselekvőisége, ha cselekvő szellemiség? Miben való szenvedőlegessége, ha nem cselekvő szellemiség, hanem csupán, amint az akkor nem lehet másként, egzisztenciális történés?

Az egzisztencia állandó mozgás, furton-furt bomló és egységesülő szintézis és szintézistendencia. Az egzisztencia bizonyíthatatlan, ám ugyanakkor kétségbe sem vonható. Vélhetőleg itt találjuk meg a szemlélet minősülését.

Az intuíciónak az egzisztencián belül úgy jelenik meg, mint valami isteni kinyilatkoztatás. A kinyilatkoztatás tartalma pedig a kinyilatkoztatás előtti cselekvőség: azaz, a szemlélet az őt megelőző, de benne jelentkező cselekvőség beteljesültségének mozzanata. És amikor egzisztenciális intuíciónakról szólnak, tulajdonképpen föl is

bontottuk az intuíciónak az egzisztenciálisra, tehát a cselekvőségre és ennek a cselekvőségnek beteljesültségi mozzanatára, mint intuíciónak, vagyis egyszerűen szólván: egzisztenciára és intuíciónak. Minthogy pedig az egzisztencia állandó beteljesülés: az intuíciónak az egzisztencia állandó beteljesülésében a beteljesültségi mozzanatok végtelen sorozata, illetve az adott intuíciónak az egzisztencia beteljesülésének beteljesültségi mutatója az adott pillanatban, a további beteljesülés irányában tevékenykedő egzisztencián belül. Innen van az, hogy míg fogalmilag bizonyíthatatlan az egzisztencia, mert maga a fogalom már föltételezi az egzisztenciát azzal, hogy az egzisztenciának valóságigazságsági viszonyát jelenti, addig kétségbevonhatatlan, mert az egzisztencia állandó beteljesülésének beteljesültségi mozzanata az adott pillanatban, tehát minden egyes pillanatban, teljesen, ellentmondást nem tűrően kitöltenek bennünket. Az intuíciónak tehát nem cselekvőség, hanem a cselekvőség beteljesültsége, megszűnt és így amikor az egzisztenciát állítja, vitatkozni véle nem lehet, mert nem tud, hiszen a vitatkozás cselekvőség. Tehát míg a fogalom maga az egzisztencia a valóságtalanításban, addig az intuíciónak maga az egzisztencia a valóságban és ha mi is metafórában szólunk, úgy azt mondhatjuk, hogy az intuíciónak a szemlélet a lét adottsága, az egzisztencia konkrét önreflexe.

Az intuíciónak tehát maga az egzisztencia az adott pillanatban beállott valóságban. De minthogy az ihlet is egzisztenciális, és meg is valósul, — mi a különbség így a szemléleti és az ihleti egzisztenciában, másrészt a szemléleti és az ihleti egzisztencia mint valóság miben eltérő minősülések, eltekintve attól a már megállapított kategórikus különbözéstől, amely szerint az ihlet egzisztenciális cselekvőség, míg a szemlélet véle szemben egzisztenciális történés?

Az ihletről már tudjuk, hogy egyetlen valóságéletemet végtelenné mélyíti, határolt végtelenséget alkot. Ezt röviden úgy fejeztük ki, hogy az ihlet teljes valóságfogyatkozás, ami azt jelentette, hogy az ihlet egyetlen valóságéletemet teljes valóságnyivá növeszt, és ezzel a teljes valóságnyivá növesztett valóságéletemmel a valóság többi meg nem nőtt elemeit eltakarja, azaz létében megtámadja és megsemmisíti, holott a lényegintuíciónak a valóság különös lényegeinek az intuíciónak, míg a teljes valóság a valóság különös lényegeinek egyetemes lényege és csak mint ilyen, csak a többi különös lényeghez képest különös, ebben a minőségben azonban nem szemlélhető, nem szemléleti. Az intuíciónak tehát a teljes valóságon belül az egyes konkrét dolgok fölismerése: a teljes valóság megtámadja az intuíciónak, felosztja, parcellázza annyi részre, annyi intuíciónak, ahány valóságéletemet visel magában miközben ezeknek állandó összefüggését szemléli. Ezzel szemben az ihlet magának a teljes valóságnak

főlosztója, amennyiben két részre bontja a valóságot: egyetlen, kiválasztott valóságalelemre, és a többi ki nem választott valóságalemekre, amely utóbbiakat az előbbi elnyeli, azaz az ihletben egyetlen valóságalelem nyeli el a teljes valóságot, míg az intuíciónban a teljes valóság nyeli el egyes elemein által magát az intuíción, ami által lehetségessé válik, hogy az egzisztencia, amelynek az intuíción beteljesültségi mozzanata, kétségbevonhatatlan valóságként álljon önmaga felé. A teljes valóság pedig, amely egyes elemein által alkotja az intuíción, mint olyan sohasem jelentkezik, hanem csak egyes elemeiben, amikor is a megelőző valóságalemben való jelentkezés által létrejött intuíción megszünteti, az új valóságalemmel megfelelő intuíciónal pótolja. Az egységes teljes valóságra az egzisztencia számtalan sok intuíciónak végtelen sorozatával felel, holott az ihlet két részre bontja a teljes valóságot: arra a műalkotásra, amelyet azért alkot, hogy kitölthessen és az ezen a műalkotáson kívüli valóságra, hogy azt megsemmisíthesse. Az intuíción pedig mint egyetlen valóságalelem nem semmisíti meg a többi valóságalemet, mert mire megsemmisíthetné, már nincs is, újabb intuíciónak adott helyet, amely már újabb valóságalelem, ám ugyanezért számára a teljes valóság nincs, számára csupán a valóságalemek végtelen sorozata van. Ami nem is lehet másként, ha meggondoljuk, hogy az intuíción maga az egzisztencia a beteljesülésben, még pontosabban: maga az egzisztencia a beteljesülés beteljesültségi mozzanatában, hiszen az egzisztencia állandó tevékenység és megszünni az lenni, ha egyetlen beteljesültségi mozzanatában megdermedne.

Összegezvén tehát: az intuíción az egzisztencián belül az egzisztencia történeti mozzanatainak sora, története. A valósággal szemben az egyes konkrét dolgok fölismerése, a valósággal, mint egységes teljességgel szemben a valóságalemek végtelen sokasága. Tőle mint egzisztenciális történéstől különbözik az ihlet mint egzisztenciális cselekvőség és mint az az egzisztencia, amely a valósággal, mint egységes teljességgel szemben valóságot, mint egységes teljességet alkot. Hogy pedig az ihletet maradéktalanul megérthessük, ennek a két egységes teljességű valóságnak egymáshoz való viszonyát részletesebben fogjuk fejtegetni.

Az időhöz viszonyítva az ihletet és a szemléletet, hasonló eredményekre jutunk. Azt mondtuk volt, hogy az intuíción az adott mozzanatok egzisztencia-reflexe, amiben bennefoglaltatik, hogy az intuíción az egzisztencián belül maga az idő, illetőleg az idő mutatója. Az időnek engedelmesen aláveti magát és követi mozzanatainak végtelen sorozatában, ami tökéletesen megfelel annak, hogy az egzisztencia mint intuíción végtelen sok valóságalemmel felel a való-

ság egységes teljességére. Az egyes intuíciónak pedig nem mások, mint egyes idődarabkák az idő végtelenségében, nem is idődarabkák, hanem az idődarabkák határpontjai, illetőleg határponthoz érő időrészek, amely időrészek fennállásuk pillanatát korlátlanul tartalmazzák, tartalmukban azonban elhatárolták, hiszen tartalmuk éppen a fennállás pillanata. Az ihletről pedig már megállapítottuk volt az idővel kapcsolatosan, hogy határolt végtelenség. Az ihlet végtelenné mélyíti azt az idődarabot, amely valóságfogyasztásához szükséges és az egyes ihletek nem mások, mint végtelenségek az egyes idődarabokban, amely végtelenségek fennállásuk elhatárolt pillanatának megsemmisülését tartalmazzák és bár alakjukban elhatárolja őket a pillanat, tartalmukban végtelenek, hiszen tartalmuk éppen a pillanat megsemmisülése. Az időhöz viszonyított különbség tehát röviden az, hogy az intuíció a pillanat határtalan végessége, az ihlet pedig a pillanatban határolt végtelenség: az előbbi a pillanat alakja, az utóbbi a pillanat tartalma. Ha pedig szem előtt tartjuk, hogy az alaknak kétfős minősége van, hogy előbb saját léte minősíti, azáltal, hogy valóságra hozza és visszaminősíti létét, tehát újfent minősíti az intuíció, — ami szerint tehát a műalkotásnak mint alaknak a pillanata nem más, mint az előre minősítő ihlet és a visszaminősítő szemlélet szintézise, azaz a cselekvőségnek és a cselekvés beteljesültségének alakbeli egysége, — úgy megértjük, hogy az intuicionista művészetbölcselet nemcsak, hogy a művészet szellemiségét nem bírja megközelíteni, hanem magával az intuícióval sincsen tisztában, amit ezen kívül mindazok az abszurdumok is igazolnak, amelyeket kénytelenek állítani az intuicionista művészetfilozófusok, ha tanúk helyet sem leelő alapján állván le akarják vonni a végső következtetéseket.

Mert nem abszurdum-e azt állítani, hogy Dosztojevszkij Karamazov testvérek című regénye intuíció mint műalkotás? És amidőn így fölvetődik az a kérdés, hogyhát így lényegileg nem különbözik attól a mondattól, hogy ez itt papiros, — akkor azt válaszolni erre hogy lényegileg nem is különbözik, csak hogy ez szegény intuíció, az pedig gazdag? Ez ugyan igaz, hiszen az intuíció a pillanat alakja és nem is vonja senki kétségbe, hogy a két intuíció közül az egyik szegényebb mint a másik. De ezzel felelni csupán kikerülése a kérdésnek, annak, hogy mi az, ami az egyiket művészetté teszi a másikkal ellentétben? Szembetűnő és újlag hangsúlyozandó, hogy így éppen az intuíciót tagadják meg az intuicionista művészetbölcselek, hiszen az intuíció maga vitathatatlanul külön lényegnek állítja a művészetet, nem is ismételve azt, hogy a művészetről van intuíció, az intuícióról pedig nincsen! De ki is mondaná azt, hogy a Karamazov testvérek elemeit a véletlen tartja össze? Mert elképzelhetet-

len, hogy ezt az idézett regényt, vagy bármelyik másikat is, egyetlen pillanatban írta meg legyen Dosztojevszkij, holott ha a művészet alakot állító intuíció, úgy az másként nem is lehetne. Mi tudjuk, hogy ez nincs így, mert Dosztojevszkij gyakran abbahagyta az írást, sok részletére aludt is egyet, meg is feledkezett róla, — ezenközben pedig természetesen számtalan intuíciója volt, amelyek a Karamazov testvérekben nincsenek benne, amelyek ha benne volnának, úgy talán éppen művészi voltát vesztené el a regény. Vagy fogadjuk el azt, hogy amikor a hetedik fejezet közepén abbahagyta, avagy bármikor is abbahagyta, mert látogatója érkezett, akivel elbeszélgetett egy félórásckát, majd pedig munkájára hivatkozván újfent írni kezdett, — akkor a közbeeső intuíciók után csodálatosképpen *csak olyan* intuíciói voltak megint, amelyek pontosan és olyan módon illettek a már megírottakhoz, amelyet művészinak nevezünk? Ha így fogjuk föl a dolgot, akkor sem oldottunk, nem értettünk meg semmit, hanem csupán a lényeg szót cseréltük föl oly kifejezésekkel, aminő a „csodálatosképpen” és az „olyan módon”. Ha pedig mégis inkább véletlennek kívánjuk hívni azt, hogy a Karamazov testvérekben az intuíciók úgy kapcsolódnak ahogyan kapcsolódnak, akkor ez a véletlen törvényes véletlen, vagy ha nem, akkor egyáltalában nincs is művészet. De ha törvényes véletlen, ami annál is inkább, mivel meg van az a szokása, hogy minden műalkotásban fellelhető, akkor megintcsak az elvégzendő feladatok közé tartozik a törvényes véletlen törvényének a megértése a művészetben belül. Így azonban igazán nincs szükségünk arra, hogy a művészet szellemiségét, az ihletet a törvényes véletlen törvényének nevezzük el és megint csak értetlenül ott álljunk az új kapu előtt, mialatt csak annyit értünk el, hogy miközben a művészetet intuíciónak állítottuk, azonközben intuíció voltát meg is tagadtuk. Ugyanígy vagyunk azzal, ha kijelentjük, hogy a Karamazov testvérek intuícióit nem a véletlen és nem is a csodálatosképpen tartja össze és teszi művészetté, hanem azok ki- és összeválogatott intuíciók, mert a dolognak illetékes megfogalmazása szerint az intuíciókat nem az intuíciók, hanem ki- és összeválogatásuk köti egybe és teszi művészetté. Egyszóval, a fönti intuicionista esetek szerint sem az intuíció a művészet, hanem a „csodálatosképpen”, az „olyan módon”, a „törvényes véletlen”, avagy „az intuíciók ki- és összeválogatása”

De hogy más példát is lássunk, hasonlítsuk csak össze az eposzt a történettel és a tapétát a festménnyel. Az eposznak van eleje és van vége, a történetnek nincsen. Az eposz alakjában elhatárolt idődarab, ám belső időtartalma végtelenség, míg a történet alakjában a végtelen idő, tartalma pedig mindig adott pillanatot,

tehát a leghatározottabb végesség. A Zalán futásában „bús panaszát az úszók négy lábú serege zokogta” — és habár ezt múlt időben mondja Vörösmarty, ez az idő végtelenségében fennáll és a múlt idő legfőljebb csak azt bizonyítja, hogy az eposz belső végtelenségében is vannak mozzanatok, amelyek a változó valóság idejében végtelen változatlansággal fennállanak mindaddig, amíg a művészet művészet. De az, hogy egy könyvesboltban megvettem a Zalán futását, vagy elmeséltem egy aggastyánnak, hogy szeretném megvenni, az a valóságban csak az adott pillanatot tartalmazza, jelenvalósága már nincsen, mivel a jelen adott pillanat már más és így alakja is más. Vagy ha valaki rám is fogná, hogy a jelen pillanatban veszem meg a mondott könyvet, avagy a jelen pillanatban mesélem annak az aggastyánnak, hogy szeretném megvenni, az a valaki sem állíthatná, hogy a valóság idejének végtelenségében, minden egyes adott pillanatban, állandóan a Zalán futását veszem meg, vagy állandóan idevágó óhajomat tolmácsolom ugyanannak az aggastyánnak, mert emez állításra csak azt felelném, hogy erre sem pénzem, sem időm, de módom sincs, mert megtörténne, hogy a könyvkereskedő hazamenne vacsorázni, avagy az történe meg, hogy a szóban forgó aggastyán minden türelmével együtt az aggastyánok szokása szerint közben jobblétre szenderülne. És annak az aggastyánnak fölkötvén állát, még mindig tovább nőne szakálla-körme, nem is hánytorgatván, hogy mi minden *történne* véle még azután, holott Michelangelo Mózes szobra csupán akkor lett kész műalkotás, amikor már annyira befejeztetett, hogy többé sem hozzája tenni, sem elvenni nem tudott belőle alkotója, legalább is az ihlet parancsai szerint nem. Így szakálla sem nőhetett tovább, pedig végtelen képessége volt rá, hiszen már ütközésében is, akkora pihe volt mint ma, vagy bármikor. Hogy pedig a szoborban határolt végtelenségnek csupán egyetlen vagy hány mozzanata van, az már a műfajok elméletére tartozik. Annyit ugyanis tudunk már, hogy az ihlet és a szemlélet, továbbá a műalkotás és a történet belső és külső idejükben és valóságukban fordított arányban állanak egymással, ami szemléltetően úgy hangzik, hogy *a történet olyan meg nem kezdett és be nem fejezett műalkotás, amelyet ugyanazért éppen a meg nem kezdetség állandó befejezésének és a be nem fejezettség állandó megkezdésének mozzanataiban észlelünk, - míg a műalkotás olyan megkezdett történet, amelyet ugyanazért éppen a megkezdetség állandó be nem fejezésének és a befejezettség állandó meg nem kezdésének végtelenségében észlelünk.*

A tapétát is növelhetem föl-le, bevonhatom vele a kínai falat, szabdalthatom, — a tapétakereskedő örömében dörzsölgeti óvatos kezét, de a tapéta lényegében nem változik. De ha így elköltöttük jövedelmünket és keresni akarván beállítunk a szépművészeti

múzeumba, hogy ott a kész festmények „gazdagítására” ecsettel kezünkben vállalkozzunk, alighanem hamarosan fölszedhetnők sátorfánkat, holott a tapétán és a festményen minden rózsabimbó után beiktathatunk még egy-egy ibolyát. A műalkotáshoz sem hozzátenni sem belőle elvenni nem lehet, ha az valóban műalkotás, anélkül, hogy annak művészi volta meg ne változna, meg ne szűnne. A tapéta rózsájához és leveleihez puszpángbokrokat és malackörmöket egyként illeszthetek, esetleg nem fog tetszeni, nem lesz szép, de tapéta marad, holott a műalkotás esetleg nem szép, ám ha változtatok rajta, hogy széppé tegyem, megszűnik műalkotás lenni. *A műalkotás szépségén egészen más valamit értünk, ha azt szépségnek mondjuk, mint a tulajdonképpeni szépségen, amely a nem-műalkotások és a műalkotások szépsége egyaránt: a tulajdonképpeni szépség a valóságalelemek tartalma és mint ilyen, szépnek mondhatjuk az egyes műalkotásokat mint valóságalemeket, de akkor nem mint műalkotásokról, hanem ettől teljesen eltekintve mint valóságalemekről szólunk róluk,* mert a műalkotás mint műalkotás szellemiség. A szépség a szemléleti egzisztencia belemínősítése a már kész valóságalembé, holott az ihleti egzisztencia kizárja a szemléleti egzisztenciát már csak azzal is, hogy a kész valóságalemeket megtagadja és azok összessége ellenében új valóságalemet alkot, amelyet szépnek avagy nem szépnek mondhatunk, de csak akkor, ha az ihletet megsemmisítjük és az általa létrehozott valóságalemet éppolyan valóságalemnek tekintjük mint a többit, mint a természet valamely részletét, tehát mint olyat, amelyről csak szemléletünk által tudjuk hogy van, hogy valamilyen cselekvőség hozta valóságra, amely cselekvőség azonban ekkor se mint minőség, se mint cselekvőség nem érdekel.

De menjünk tovább és vessük össze a festményt mint műalkotást az úgynevezett művészi, a valóságban azonban csupán szép fényképpel. Mi az a művészi fénykép? Azt mondják, hogy a fényképezendő ténynek olyan beállítását, amely minden fölöslegeset kizár és így harmonikus. Hogy pedig mi a fölösleges, azt a fényképész ízlése dönti el. — Ha most eltekintünk attól, hogy senki, aki szemléletére hallgat, nem tekinti valóságos művészetnek az úgynevezett művészi fényképet sem, — akkor sem mondhatjuk, hogy az, mert már kijelentettük, hogy az alaknak kettős minősége van. *Minősíti saját léte és minősíti, visszaminősíti létét szemléletünk.* De még ha odáig is elmegyünk, hogy a fényképezőgép lenszéje fölér a szemlélettel, akkor sem mutat mást a fénykép, mint a szemlélet által minősített létet, azaz egy olyan alakot, mely a szemlélet által minősített lét alakja, holott a művészet a művészet létével minősített lét alakja, egy létnek önlétével minősített formája. Mindehhez hozzávehetjük, hogy a fényképezőgép lenszéje egyszerű érzékelést

tartalmaz csupán, nem pedig intuíciót, amit bizonyít az, hogy míg az intuíció fölismerés, addig a fénykép nem mindig fölismerés, akkor azt mondhatjuk, hogy még az intuicionisták számára is lehetetlenné válik az úgynevezett művészi, a valóságban azonban csupán szép fényképnek művészet gyanánt való elfogadása.

*

Mindent egybevetve tehát :

a fogalom és az ihlet cselekvőségek, a szemlélet történése, ahol a fogalom, az ihlet és a szemlélet maga az exisztencia, illetőleg annak három alakja, mégpedig

a fogalom nemlét és időtlen örökkévalóság, alakja általános valóság (alakja a tiszta fogalomnak nincs),

a szemlélet valóságreszek léte, a valóság teljességének nemléte és határtalan végesség, alakja a kötelező adott valóság,

az ihlet a valóság teljes fogyatkozása egyetlen valóságelemre, ahol ez a valóságelem a teljes valóság egységességeként szerepel, — a valóságreszek nemléte és egy teljes valóság léte, határolt végtelenség, alakja választott valóság, —

az ihlet a szemlélet és a gondolat ellentétében való egység.

Fejtegetésünket kezdhettük volna ezzel a helykijelöléssel is, hiszen egy valami önmagában ha egy is, a kettő akkor is már három, hiszen a kettőnek van ellentéte, különben nem volna kettő. Ám ezzel kezdvén csupán helyét jelöltük volna ki az ihletnek, de nemcsak, hogy nem értettünk volna meg belőle semmit, hanem még úgymint külön bizonyítani kellett volna tételünket. Az exisztenciában tehát nem mint eddig gondoltuk két, hanem három szellemiség van : a szemlélet, a gondolat és az ihlet. Az ihlet pedig annyira külön minőség, hogy úgy a fogalomnak mint a szemléletnek külön-külön ellentéte és így mindegyikkel külön szintézist alkothat, ami természetesen nem a művészet szellemisége volna. A továbbiakban az ihletet annak teljes megértéséig sajátos tevékenységében, önmagán belül vizsgáljuk meg.

Ihlet és világhiány

A világ mint a valóságelemek egységes teljessége, valóság mögötti tény. A világot a valóság elemei elnyelik : a világ nem szemlélhető, nem szemléleti, mert amint azt megállapítottuk, a lényeg-intuíció a valóság különös lényegeinek az intuíciója, holott a világ a valóság különös lényegeinek egyetemes lényege, és csak mint ilyen, csak a többi különös lényeghez képest különös. Továbbá,

mivel a fogalom mindig viszonyt jelöl, a világ mint olyan nincs a gondolat, a fogalom számára sem, a fogalom számára a világ mint viszony van. Ám a fogalom, amikor a világot, mint viszonyt állítja, feltételezi, hogy a világ van ugyanis, mint valóság: tehát a világ az a dolog, amelyet a fogalom feltételez, amelyet nem szemlélhet az intuíció, mert elnyelik előle a valóságelemek, ám ugyanakkor van. Ha pedig meggondoljuk, hogy a gondolat és a szemlélet egyként az egész egzisztenciát jelentik, habár más és más formájában, úgy azt látjuk, hogy világhiány van az egzisztenciában, amely világhiány a legcsekélyebb gondját sem okozza a valóságelemekkel kielégülő intuíciónak, de a fogalomnak sem, hiszen a fogalom megelégszik annyival, hogy számára a világ mint viszony álljon fenn. Ám az előbbiekben mást se tettünk, mint kifejtettük és bizonyítottuk, hogy nem két, hanem három szellemiség az egzisztencia, amely harmadik szellemiség az ihlet, másként a művészetben nyilvánuló egzisztenciális tevékenység. Ha tehát a világ az intuíció számára egyáltalában nincs, a fogalom számára pedig csak mint viszony áll fenn, úgy azt kell megvizsgálni, hogy a világ mint olyan, továbbá a most említett világhiány és az ihlet miféle vonatkozásban állanak.

Legelső megállapításunk az, hogy a világ és az ihlet egymás ellentettjei a valósághoz vonatkoztatott létükben. A valóság elnyeli a világot, míg az ihlet ugyanakkor, amikor a kiválasztott egyetlen valóságelemet teljes valóságnnyivá növeszti azáltal, hogy véle minden más valóságelemet megsemmisít, elföd az egzisztencia elől, — elnyeli a valóságot. De ha belülről vizsgáljuk a műalkotást, úgy azt a felfedezést tesszük, hogy a már teljes valóság-képpen szereplő valóságelem kisebb valóságelemei is elvesztik létüket, — de nemcsak, hogy a műalkotás részletei nem bírnak külön léttel, mint a világ valóságának elemei a szemlélet előtt, — hanem maga a műalkotás is *megszűnik valóságelemmé lenni*, ami nem is lehet másként, hiszen csak kívülről nézve, csak a szemlélet számára valóságelem a többi valóságelemek között. De ha a műalkotás megszünteti a valóság minden elemének létét, hogy azután önönmagának mint valóságnak a létét is megszüntesse, akkor a műalkotás tiszta szellemiségnek, az ihletnek dologbeli (művészetbeli) léte megszűnik dologbeli lét lenni, továbbra is az a dologelötti lét marad mint tevékenység, amely a kiválasztott valóságreszből teljes valóságot alkotott, hogy azt azután, de csak azután, kitölthesse. *A világ mint a valóságelemek egységes teljessége, valóságmögötti tény, az ihlet mint a teljes valóságnnyivá növesztett valóságölvő valóságelem részeinek egységes teljessége, valóság előtti tény.* A valóság előtti tény: hiánytény, — az ihlet a világ hiányának ténye az egzisztenciában. De ha az ihlet a világhiány ténye az egzisztenciában és ugyanakkor teljes

valóságot alkot, úgy a teljes valóságot nem alkothatja másért, minthogy amiként a világ elvész a valóságban, úgy vesszen el a világhiány a művészet valóságában. Am az ihlet

(4.)

Ihlet és nemzet

A költészet nyelvben való, alakja a nyelv. Azt mondtuk volt, hogy az ihlet legkisebb eleme is ihlet. Ha most megnézzük egy költemény legkisebb elemét, a szót, azt találjuk, hogy a szó intuíciónak mutatkozik. De nem is így kell szemügyre vennünk, mint kész alakot, mint olyan szót, amely már nem tudni mióta megvan, hanem mint olyan szellemiséget, amely alkotja, hogy kitölthesse. Így pedig odajutunk, hogy maga a szó mint teremtés, műalkotás a keletkezésében és csak később vált intuícióvá, aminthogy maga a költemény is intuícióvá válik, ha már megírtam és utána elszavalom, avagy miután valaki elolvasta, és egészében újra megmozdul benne. Mert amikor elolvasta, akkor ő maga is megalkotta, a benne rejlő szellemiséggel, ihlettel, ami pedig nem történhet más képpen, minthogy az ihlet, ugyanaz az ihlet megvan benne is.

De nézzük csak a beszélni tanuló gyermeket. A nyelvtudósok azt mondják, hogy analógiát csinál, amikor azt mondja, hogy szépebb. Azonban misem természetesebb, hogy ennek az analógiának megalkotására a már bennelévő szavak szellemisége ösztönzi. Ami pedig annyit jelent, hogy nem a szavakat fogadta magába exisztenciája elsődlegesen, hanem azok szellemiségét, jelen esetben az ihletet. Ha pedig szem előtt tartjuk, hogy ez a gyermek felferdülvén költeményeket ír, mégpedig azzal a szellemiséggel, amely véle azt a meghatározott szót, nyelvet elfogadtatta, továbbá ha szem előtt tartjuk, hogy a költeményt aki elolvassa, az szintén a szellemiségét veszi magába exisztenciájába, és csak azután válik benne is intuícióvá, — úgy beláthatjuk, hogy ugyanazt a nyelvet beszélők közös szellemiséggel rendelkeznek. De hogy mi ez a szellemiség, azt akkor tudjuk meg, ha rámérjük úgy az intuíciót, mint az ihletet és a fogalmat.

A fogalom ugyanaz a fogalom a kínai filozófusnál, mint a magyarnál vagy az angolnál. Hiszen a fogalmat kiki elmondhatja a saját szavaival. A fogalom tehát mint szellemiség az egész emberiségé. És tényleg, minden nyelvre lefordítható minden filozófia, hiszen nem a szómegegyezés, hanem a fogalmi megegyezés a fontos és ha az egyik nyelvben nincs külön szó arra a fogalomra, úgy körülírható, de maradéktalanul kifejezhető.

Az intuícióra nézve megállapíthatjuk, hogy amennyire ellentmondást nem tűrő isteni kinyilatkoztatásként jelentkezik bennünk, annyira csupán csak az enyém vagy csak a tiéd és nem közölhető. Ha mondani akarok valamit, kénytelen vagyok azt megmagyarázni, tehát fogalmivá teszem, hogy megértse az, akinek mondom. Valamely értekezést sem alakja, intuícióban való megjelenése értet meg velünk, hanem az a fogalmi erő, amely a fogalom cselekvősege és arra indít, hogy magam gondolkozzam és megértsem. Az intuíció csupán fölismerés, a közlés pedig megértetés, vagyis megértés juttatás. Ha valamit megértettünk, csak akkor vesz föl bennünk alakot, csak akkor válik bennünk intuícióvá. Az intuíció tehát nem közölhető és így csupán a legszorosabban vett egyénnek a szellemisége.

Marad tehát mint egy másik közös szellemiség az ihlet. Így leszögezhetjük és pontos és tiszta filozófiai tartalommal telíthetjük meg a nemzet fogalmát, mert a nemzet eszerint: közös ihlet. És tényleg, valamely költemény ihletét nem fordíthatjuk le, mert az ragaszkodik kiválasztott változtathatatlan alakjához. Amikor verset fordítunk, új, saját nemzetünk ihletével adunk formát.

(5.)

a)

A kompozícióról

Közhely, hogy az esztétika, vagy ha úgy tetszik, a szépről szóló tan éppolyan önálló tudomány, mint teszem a logika, mégis gondnokság alatt áll, éspedig különösképpen a pszichológia inti rendre. És bár kétségtelen, hogy a műalkotás adta hatás vizsgálata is értékes és rendszerbe foglalható, azonban az idevágó kutatás eredménye legalább is problematikus, amíg magának a hatás forrásának mibenléte tisztázatlan, amíg vonatkozó kérdésére határozott felelet nem adatik. Vegyünk a hatásától megfosztott művészi tényről normát s e művészi tényt állítsuk vissza a maga valóságában a pszichikai tények közé; azonnal belátjuk, hogy míg ilyen normához semmiféle pszichologizmus nem juttathat, addig az a pszichológia számára a további specializált vizsgálódások terén csak üdvös és hasznos lehet. Ennyiből is látható, hogy a pszichologizmus a maga elvakultságában megölné útbaigazítóját, ha ilyenről egyáltalában szó is lehetne. Beismerendően különös, hogy egy tudomány, ahelyett, hogy önnön céljait megközelítendő definícióira egyszerűen rámutatna, idegen tanokra való serkentő hatásával védi magát, azonban a kora, amidőn mindentől megkívántatik, [!]

hogy öncélúságán kívül egyéb relációt is elkiáltsa, mégpedig minél szemérmetlenebb módon.

Hogy feladatunkat — mi a műalkotás — megoldhassuk, nem foglalkozhatunk tehát a műalkotás folyamati történetével, hiszen nem a történetét akarjuk megösmerni, hanem magát a tényt. Ehhez képest első megállapításunk az, hogy a műalkotás nem fizikai, hanem szellemi, egyszerűen azért, mert semmiféle fizikai mérőeszközzel nem mérhető és nem osztható.

Második megállapításunk — amely már az elsőből következik az, hogy a műalkotás mivolta az alak. Ezzel a két meghatározással azonban már el is távolítottuk azt a balvéleményt, amely a műalkotást a kifejezéssel azonosítja és ezáltal művészetként látta-mozza mindazon ásitásokat, amelyek hajnalonta és estenden a hálósobák történései között kérnek helyet.

E két approximativ definíciónk két felé szabta problémánkat: egyrészt arra, hogy a műalkotás miféle szellemiség, vajjon intuício-e, vagy spekuláció, tehát fogalom, avagy a kettőnek tisztátalan keveréke, másrészt arra, hogy miféle alak, hiszen annyit már Aquinói Szent Tamás is mondott: *Pulchritudo . . . consistit in respicientia formae*, — ez utóbbi azonban, mint föntebb megjegyeztük, az előbbi kérdésnek csupán másirányú föltevése.

A konzekvensen végigvezetett intuicionista esztétika (Benedetto Croce) kijelenti, hogy a műalkotás intuício lévén, a művészet az u. n. közönséges intuíciótól csupán kvantitatively különbözik, ami a kvalitások tudományára nézve közömbös, és nem is tudjuk, hogy mi a különbség a szó és az epigramma között, hogy a Montaigne gazdasszonya fecsegésében is megtalált metafora és Allighieri Komédiája közül bármelyik teljes rangú szimbóluma lehet az esztétika tárgykörének. Másrészt a történet is, és általában minden intuício esztétikai, csakhogy az egyik intuício szegény, a másik gazdag, intenzitásuk egy, extenzitásuk más.

Ezzel szemben azonban letagadhatatlanul áll az, hogy szemléletünk kvalitásbeli különbséget tesz a felsorolt „intuícioék” között. A történetet éppúgy nem tévesztjük össze az eposszal, amint hogy a faldekorációt nem tévesztjük össze a festménnyel. Hiszen az előbbiek végtelenek, bármeddig is folytathatóak, utóbbiak pedig zárt és elemeikben sem nem szaporítható, sem nem növelhető egységek, úgyhogy külön kategóriába kívánkoznak. Amennyiben pedig kvalitásbeli különbséggel rendelkeznek, úgy vagy egyikük, vagy másikuk nem intuício, ebben az esetben pedig semmi értelme nem volna annak, ha a művészetet intuíciónak neveznők, az intuíciónak pedig más nevet adnánk, már csak azért sem, mert ezáltal az új intuício fogalom egybeesvén a művé-

szetével, éppoly definiálatlan volna mint a fogalmak játékában elfödött alteregója.

De nem szükséges, hogy a fogalmak játékához kénytelen-kelletlen mi is hozzájáruljunk. Arra, hogy a művészet nem intuíció, sokkal közelebbi és alapvetőbb bizonyítékunk az, hogy míg az intuíció passzív, addig a műalkotás maga az akció.

Az intuíció egyszerűen létrejön és történik, külső törvények szerint. Az egyes intuíció az intuitív megismerés törvényein kívül másokkal nem rendelkezik, nincs fegyelme. Holott a műalkotás minden egyes eleme törvénye a többinek és az egésznek, nem alkotja önmagát, hanem alkottatja, de mindig csak egyetlen lehetőségén belül. De fogadjuk el, hogy a művészet intuíció. Megfordítván e tételt, hogy t. i. az intuíció művészet, azonnal látjuk, hogy hamis, a pusztá egymásmellé állításból is kiviláglik, hogy a művészet gazdagabb jegyű fogalom. A különbség pedig specifikus és kategórikus, mert míg az intuíció egyes dolgok valódi képzete, addig a műalkotás csak egy olyan rendszer képzete lehetne, amely rendszer a műalkotás nélkül nem áll fenn, amelyről tehát intuíción nem lehet. A művészi tényről való intuíció feltételezi a művészi tényt, a műalkotásról mint egyébről is, kaphatok intuíciót, de a műalkotás rendszerét nem előzi meg a rendszer intuíciója. És csalódás volna azt mondani, hogy a művésznek intuíciója van a műalkotásra vonatkozóan még a műalkotás létrehozása előtt, mert akkor a műalkotás okozta intuíciónak azonosnak kellene lennie a megelőző intuícióval, holott nem azonos, ami azt jelenti, hogy az, amit a műalkotás lényegéként intuíciónak vettünk föl, nem lehet intuíció. A műalkotás és a műalkotás intuíciója ok és okozatként állanak egymással szemben, az előbbi a pecsétnyomó, az utóbbi a pecsét lenyomata, amivel megint az aktív és passzív determinációval állított különbözőzéshez érkeztünk vissza.

A műalkotás tehát nem intuíció. És mielőtt tovább menénk, azt is ki kell jelentenünk, hogy a műalkotás semmiféle érzelmi kísérője nem érdekel bennünket, éppúgy, ahogy az indukció vizsgálatánál, ha kitűzött elemző feladatunkat helyesen akarjuk megoldani, nem vagyunk kíváncsiak az azt kísérő érzelmiségre, illetve annak létrejöttét kísérő érzelmekre. Búját baját és örömét a kovács belekalapálhatja a patkóba, az mégis és legföljebb arra a bizonyos kovácsra lesz jellemző, de semmiesetre sem a patkóra.

A műalkotás tehát azért nem intuíció, mert aktív. De vajjon spekuláció-é ez az aktivitás? Hiszen amikor a dolgot megismerjük, az intuícióval egyidejűleg fogalmat is alkotunk róla, habár minden egyes adott esetben az egyik rejtve marad. És tévedés azt mondani, mint sokan teszik, hogy a fogalom mélyén intuíció

búvik meg; az intuíció éppúgy a fogalmon kívül áll, mint ahogy a fogalom sincsen az intuícióban, összefüggésük csupán magában a dologban van. Ellenkező esetben azt is ki kellene jelentenünk, hogy az intuíciónak fogalom

b)

(3) Az intuíció egyszerűen létrejön és történik, külső törvények szerint. Az egyes intuíció az intuitív megismerés törvényein kívül másokkal nem rendelkezik, nincs fegyelme. Holott a műalkotás minden egyes eleme törvénye a többinek és az egésznek, nem alkotja önmagát, hanem alkottatja, de mindig csak egy lehetőségben belül.

A műalkotás tehát nem intuíció. És mielőtt tovább menénk, azt is ki kell jelentenünk, hogy a műalkotás semmiféle érzelmi kísérője nem érdekel bennünket, éppúgy, ahogy az indukció vizsgálatánál, ha kitűzött feladatunkat helyesen akarjuk megoldani, nem vagyunk kíváncsiak az azt kísérő érzelmiségre, illetve annak a létrejöttét kísérő érzelmekre. Búját-baját és örömét a kovács belekalapálhatja a patkóba, és mégis és legfőljebb az a bizonyos kovácsra lesz jellemző, de semmiesetre sem a patkóra.

A műalkotás tehát aktív. De vajjon spekuláció-é az az aktivitás? Hiszen amikor a dolgot megösmérjük, az intuícióval egyidejűleg fogalmat is alkotunk róla, habár minden egyes adott esetben az egyik rejtve marad. És tévedés azt mondani, mint sokan teszik, hogy a fogalom mélyén intuíció búvik meg; az intuíció éppúgy a fogalmon kívül áll, mint ahogy a fogalom sincsen az intuícióban, összefüggésük csupán magában a dologban van. Ellenkező esetben azt is ki kellene jelentenünk, hogy minden intuíciónak fogalom az alapja, amit azonban állítani senki se mer. Így kapnánk egy négy-szögletes és kerek tükröt egymással szembenállítva, amikor is azok a végtelenségig tükröznék vissza egymást. Azonban ha az egyik tükör az intuíció, a másik pedig a fogalom, bármennyire is egymásban tükrözik vissza egymást, mégis mindegyik külön-külön valóság.

(4) az esztétika éppen ezért nem juttathat el a művészet mibenlétének megértéséhez, mert az alak csupán szemléletünk számára első valóság, míg a tulajdonképpeni első valóság, az alakot alakító és kitöltő lét magának alaknak föltételezettje és mint ilyen, kívül esik a szemléleten. Így az alaknak kettős minősége van: minősíti saját léte, és minősíti, visszaminősíti létévé szemléletünk. Innen ered, hogy míg szemléletünk kategórikus különbséget tesz művészet és nem művészet között, addig a szemlélet által minősített alakot tárgyaló esztétika ugyanezt megtenni nem képes a fogalom világában.

De nemcsak az alaki esztétikának, hanem semmiféle esztétikának lényegével való tárgya a művészet nem lehet. Minden esztétika amely a művészethez nyúlt, azért tette, hogy a művészetet lényegétől, specifikumától megfossa, hiszen ahelyett, hogy a művészet lényegét a művészetben belül kereste volna, másutt is felfalálható lényegét erőszakolt beléje (szépség stb.), nyilvánvalóan azért, hogy a művészettel mint számára merőben idegen ténnyel szemben való tehetetlenségét elleplezze. Hihetetlen, de való, hogy míg a bölcelet mindig mindenben a sajátos minőség megértésére törekedett, addig a művészet letagadhatatlanul sajátos minőségét az esztétikán át mindig elkente, a művészet lényegére a művészetben és nem művészetben egyaránt felfalálható közös lényegyet festett, ami által bár a művészet különössége eltűnt szem elől, a valóságban mégis megmaradt. Természetesen anélkül, hogy megértettük volna.

Gondoljunk csak az érzelmes esztétikára és megfelelő elképedéssel kérdezzük meg, hogy mi köze a művészet lényegének az érzelmehez, amikor az érzelme úton-útfélen, ezerfajta nemművészetben is bennevaló? Sőt, nem is bennevaló, hanem csupán kísérőjelenség az alanyban, — avagy ki vonhatná kétségbe azt, hogy az indukciót állító, húsleveset kanalazó és hírlapot árusító egyénnek nincsenek érzelmei? És az indukciót, ítéletet elemezvén, melyik logikus nem mosolyodna el nagyapaképpen, ha az indukció, az ítélet mibenlétét a létrehozásukat szükségképpen kísérő érzelmi jelenségekből próbálnók kihalászni, hasonlóan ahhoz a bálnavadászhoz, aki a szabadszállási ártézi kútba döfi szigonyát? — De az úgynevezett tartalmas esztétika is tehetetlen a művészettel szemben, hiszen a művészetben mint lényegben olyasmi után kutat, a—

(6.)

4. A tárgy elgondolása az ész osztályainak segítségével történvén, a tudomány nem is különbözik másban a nem tudományos tételállítástól, minthogy módszeres. Azaz nemcsak ösmeri, hanem bizonyos fokig érti is tárgyát és módszere, az az egyetlen mód, ahogyan tárgyával foglalkozni képes, annyiban tiszta, amennyiben tárgyát megérti. A módszere a megértés fokának tanúsága, tehát semmiféle merev tétellel nem korlátozhatjuk eleve anélkül, hogy megértésünket magát nem szorítanók bizonyos vonatkozásokra. Módszerem egységes, de éppen az teszi egységessé, hogy tárgyam különböző vonatkozásait különböző, de éppen a tárgyalat vonatkozásnak megfelelő módon törekszem megvilágítani.

5. A művészet csak annyiban élmény, mint minden más és így lélektani magyarázatokkal meg nem közelíthető. Nem is a műélménnyel, hanem a művel, nem a művészek alkotásközbeni lelkiállapotával, de a művészettel, mint valóságos szellemiséggel foglalkozom. A lélektanosság (psychologismus) itt nem is tárgyáról, hanem csak a véle kapcsolatosan felmerülő, ám idegen osztályba tartozó észrevételeiről szólhatna legföljebb s habár kimerülne az észleletek nyüzsgésében, tárgyi értéshez nem juttató fecsegés volna. Melyik gondolkodó nem mosolyodna el nagyapaképpen, ha teszem az inductio mibenlétét az inductio alkotását is szükségképpen kísérő lélektani mozzanatokból próbálnók kihámozni? A lélektanossággal rokon viszonylagossági elv is érthetetlen, hiszen a föltétlen létét semmi sem igazolja világosabban, mint tagadásának eme próbája. Vissza kell utasítania a pragmatismus elméletét is, amely szerint az a tétel igaz, amelynek elfogadása és alkalmazása az elfogadó és alkalmazó élőlénynek a legnagyobb hasznot hajtja. Kétségtelen, hogy az igaz tételeket hasznothajtóan is felhasználhatjuk, másképpen: gondolkodni hasznos dolog. De az igaz tétel akkor is igaz, ha nem használjuk hasznothajtóan, másrészt hamis és téves tételek is hajtának hasznot alkalmazójának.

(7.)

Itt elsősorban és csupán arra az együgyű meghatározásra utalok, amely *Spieltriebnek* nevezi el a művészetet és ürességében észre sem veszi, hogy ugyanígy *Spieltriebnek* mondhatjuk a bölcseletet és az egész életet, ami azonban éppoly tartalmatlan volna és csupán az illető gondolkodók tehetetlenségéről adna számot az értelem előtt.

Már-már erkölcstelenül káros és ostoba az a tanítás, amely úgy véli, hogy a gondolkodást azúrfényű magaslatokba emeli azzal az általa és számára mindent megoldó meghatározással, hogy a művészet célja a *gyönyörködtetés*. Nem csupán azért káros ez a tanítás, mert tanulóinak figyelmét természetszerűen a gyönyörökre irányítja, hanem mindenekelőtt azért, mert, amint látni fogjuk, teszi ezt az igazság leghalványabb árnyalata nélkül. Ostobának pedig ostoba ez a tanítás, mert *nem a művészetről, hanem a művészet céljáról beszél*, tehát egy olyan tevékenységnek a célját szögezi le, amely tevékenységgel nemcsak hogy tisztában nincsen, hanem azt tisztázni meg sem kísérli.

Ám ha már dicsérettel illetük az avatatlanokat, igazságot kell szolgáltatnunk a gondolkodóknak is, annyival inkább, amennyivel tévedéseik alapja biztosabb talaj az igazság számára, mint az avatatlanok igazságának alapja. Mert míg az avatatlanok igaz-

ságának alapja a *valóság szemlélete*, addig a bölcselek tévedéseinek (és igazságainak) alapja az *igazság elgondolása*. Az értékkülönbség pedig tisztán áll előttünk, ha megvizsgáljuk, hogy mi az eltérés egyrészt a szemlélet és a gondolat között, másrészt pedig a valóság és igazság között.

Az igazság és a valóság ellentett fogalmak: a valóság van és tapasztalható, az igazság nincs és tapasztalat feletti. Ez meg másképpen el nem gondolható, minthogy a valóság van és való, az igazság pedig nincs és igaz. Ha ez sem bizonyítana eléggé, úgy gondoljunk arra, hogy az igazság mindig *fogalom tartalma*, a valóság pedig *konkrét dolog tartalma*, de a fogalom ugyanakkor a konkrétumok nemléte, azaz:

a konkrétumok valóság tartalmához viszonyítva a fogalom tartalma az igazság:

és így nemlét és igazság (különböző viszonyokban) azonos jelentéssel bírnak.

A való lényeggel szemben tehát a gondolkodók az igaz lényegyet keresik és állítják, azaz minőségileg gazdagabbá teszik az egzisztenciát azért, hogy szintézishez juttatják és e szintézissel alapot nyújtanak arra, hogy az egzisztencia sajátos bontó tevékenysége megnövelje magát az egzisztenciát az újabb, teljesebb szintézisig.

52. (A MŰVEK ALKOTÓINAK ÉS KIADÓINAK ...)

4. A művek alkotóinak és kiadóinak kapcsolata nemcsak közvetlen, hanem közvetett is, tehát az írók összességének és következésképp az irodalomnak a kiadóktól való függése egyben *közvetett*. Az írók közvetett függése a vásárló olvasókon át érhető meg elsősorban, vagyis az írók és a kiadók ellentéteinek egységét a vásárló *olvasók* képviselik. A vásárló olvasók többsége az uralkodó osztály tagjaiból kerül ki, ha a ponyvairodalmat nem vesszük figyelembe. Az uralkodó irodalom eszerint az uralkodó osztály irodalma.

5. A nyomdák, papírkészletek stb. az uralkodó osztály kezében vannak. A ponyvairodalom pusztá léte tehát azt tanúsítja, hogy az irodalom az uralkodó osztálytól nemcsak értékalkotó, hanem éppannyira értékromboló irányban is függ. Az irodalom itt bizonyos *értékesség* és bizonyos *értéktelenség* egysége. Ez az ellentét olyan minőségű, mondhatnók olyan belső arányú, amilyen minőségű és amilyen belső arányú a társadalmi rend. Tehát ahol az uralkodó osztály a társadalom kisebbsége, ott az értékromboló

(értékek létrejöttét megakadályozó) tevékenység nagyobb arányú az értékalkotónál és viszonylagosan teljes. Ahol pedig az uralkodó osztály maga a társadalmi többség, ott az értékalkotó tevékenység az uralkodó, míg az értékromboló teljesen viszonylagos. Hiszen a közvetlen többség közvetlen hatalma csak olyan teljesen viszonylagos értékeknek a kifejlődését akadályozza, amelyek önmagukban is elhaló irodalom folyamatának a jelei.

6. Az irodalmat azonban nemcsak az olvasók befolyásolják lényegesen, hanem azok is, *akik nem olvasnak*. Az olvasáshoz pénz kell és szabadidő. Amelyik társadalmi osztálynak, rétegnek nincsen pénze és szabadideje az olvasáshoz, az az irodalom alakításában oly módon vesz részt, hogy az ő érzelmeinek, törekvéseinek, gondolatainak kifejezési lehetőségei még nem válnak irodalmi szükségletté, tehát az irodalom mint szükséglet csak olyan érzelmeknek, gondolatoknak, törekvéseknek az összetételeként szerepelhet, amelyek nem az övéi. Így valamely irodalmi korszak megértéséhez feltétlenül szükséges megvizsgálni, hogy milyen társadalmi osztályok és rétegek alkotják a nem olvasók tábort. Irodalom ebben az esetben az olvasók és nem olvasók ellentétében való egység. Természetesen a két ellentétes tábornak egységként való összefüggését is folyamatosnak kell elgondolnunk, mert hiszen megfelelő történelmi átalakuláskor a nem olvasók csoportjaiból olvasók lesznek, akik az olvasóvá levés folyamata alatt egyszerre olvasóknak és nem olvasóknak tekinthetők.

7. Polgári gondolkodók azt állítják az irodalomról, hogy tisztára ideális. Ez a tétel hamis. Ideális az irodalom annyiban, hogy emberek elméje számára érték, „szellemi táplálék”, szellemi szükségletet elégít ki. Azonban, hogy az egyik ember fejéből a másikba jusson, hogy tehát egyéni lelki aktusból irodalommal lehessen, ahhoz előbb materiálissá kell válnia, annak politikai-gazdasági, materiális-fizikai feltételei vannak. A dalt pl. a magam testi szerveivel elénekelhetem, (másoknak csak akkor, ha az uralkodó erőszakszervezet meg nem akadályoz benne), — azonban a regényt el sem mondhatom, azt le kell írnom papírra valamilyen anyagi eszközzel. Hogy pedig sok ember elméjébe eljusson a mű, ahhoz nyomda, gépek, gépgyárak, papírgyárak, festékgyárak és az ezek előállításához kellő termelőeszközök és tudományos eredmények, végső fokon tehát az összes termelő eszközök és a társadalom egész materiális termelő ereje szükségesek. (Az irodalom tehát valami ideális és materiális folyamat ellentétében való egysége.)

8. A regény irodalmi műfaj. Ha tehát regényirodalom (szükségletbe átmenő) lehetőségéhez termelő eszközöknek, az ipar-

nak határozott fejlettségi foka szükséges, akkor be kell látnunk, hogy a regény műfajának keletkezése a társadalmi termelési alap fejlődésében és változásában leli magyarázatát. Ugyanez áll a drámairodalomra is, ha csak nem akarjuk azt állítani, hogy a színjátszás öröktől fogva való. De vonatkozik ez a versirodalomra is, hiszen az új műfajok megjelenése a versirodalom kizárólagosságát megszüntette és a versirodalmat, amely azelőtt az irodalom egésze volt, az irodalomnak részévé tette. A műfajok keletkezésének, elhalásának, avagy további fejlődésének a története elválaszt-hatatlan a termelészközök fejlődésének történetétől.

9. Ha belülről vizsgálunk egyes műfajokat, pl. drámát, vagy a verset, azt látjuk, hogy az egyes műfajoknak is megvan a maguk belső története. A dráma ma más, mint volt a középkorban avagy a görögség idejében. És más a mai vers, mint volt a középkori és más a középkori, mint amilyen volt az ókori. Mert más a dalolt költemény, más az előadott és más az olvasott. De olvasott és olvasott költemény között is különbséget kell tennünk. Amíg csak kevesen tudnak olvasni, addig szükségképpen korlátozottabb az olvasni való, mint amikor többen olvasnak. A kéziratos műnek kevesebb kritikát kell kiállania, kevesebb társadalmi követelménynek kell megfelelnie, mint a nyomtatásban elterjedőnek. Tehát a műfajok belső változásai is a társadalmi alap változásaitól függnék.

10. Tudjuk, hogy az egyes nemzetiségek (nemzetek), éghajlatok, világrészek stb. irodalmi hatnak egymásra. E hatásoknak is megvannak a maguk materiális feltételei. Érintkezniök kell valamiképpen az egyes nemzetiségek, éghajlatok, világrészek stb. népeinek, íróinak. A szomszédos népek irodalmi mindig is hatottak egymásra. Ez a hatás azonban csak lassan terjedt tovább és nagy időbe kerül, amíg a nép, aki a hatást kapta, tovább is adhatja. A szállító eszközök fejlődése teszi lehetővé, hogy nem szomszédos népek irodalma is rövid időn belül hathasson egymásra. A szállító eszközök fejlettségi fokukhoz mért gyorsasággal megvalósuló állandó kapcsolatokat és hatást teremtenek az összes népek és irodalmaik között. Így függ a szállítóeszközöktől, a szállítóeszközök fejlődésének feltételeitől a világirodalom kialakulása, és a szállítóeszközök sebességének gyorsulásától, fejlődésétől a világirodalmi kölcsönhatások sebességének gyorsulása és következésképp a világirodalom fejlődése. Ma, a kapitalista imperializmus korában, amikor az egész földkerekséget átfogja az eddig ismert leggyorsabb szállítóeszközök szövedéke, amikor az egész földkerekség imperialista ellentétek egyetlen láncra, a magyar irodalom éppúgy hordja néger versek, újorosz regények és francia színdarabok stb. hatását.

11. Az irodalom nemcsak alapját leli a termelésben, hanem vissza is hat a termelésre. (Vö. 4., 5., 6.) Az uralkodó osztály irodalma „nemes konzervatívizmussal” ellenszegül az érzelmek, erkölcsök, emberi magatartások, gondolatok stb. átértékelésének, tehát az elnyomott osztály öntudatosodásának. Minthogy pedig az elnyomott osztályok öntudatosodása vagyis az élcsapat létrejötte szükséges ahhoz, hogy a termelés irányítását a kezükbe vehessék és oly módon fejleszthessék, hogy szükségleteik, a többség szükségletei, kielégítést nyerjenek, az uralkodó osztály irodalma a termelés fejlődésének akadályozója. Vele szemben a kizsákmányoltak irodalma a kizsákmányoltak öntudatosodását siettet, az élcsapathoz való kapcsolatát erősíti és ezzel együtt a termelés fejlődését szolgálja. Az irodalmon belül tehát éppúgy, mint a társadalomban, osztályharc folyik, amely nemcsak ideális, hanem materiális is, mert nemcsak osztályízlést és ideológiai szükségletet elégít ki, hanem ugyanakkor a termelésre vonatkozóan osztályhatalmi célokat szolgál.

12. Az irodalom úgyis mint művek összessége, úgyis mint művek egymásutániságából alkotódó folyamat, az egyes irodalmi alkotásokra utal vissza. Az irodalmat mindenképpen egyes művek teszik. Fölvetődik tehát a kérdés, hogy egyáltalában mit nevezhetünk irodalmi alkotásnak? Miért nem mondjuk műalkotásnak a Halotti Beszédet szemben Balassi Bálint valamelyik költeményével? Miért mondhatjuk egy ma írt versről mindannyian azt, hogy jó és egy másikról mindannyian azt, hogy rossz, hogy nem vers? Ha pedig megoszlanak a vélemények, akkor mi a tárgyi igazság?

53. A MŰVÉSZET KÉRDÉSE ÉS A PROLETÁRSÁG

Az utóbbi idők vitáiban különös hangsúllyal jelentkezett az a kérdés, hogy milyen viszonyban állnak egymással politika és művészet. A kérdést általánosságban próbálták megoldani, mégpedig elsősorban a politika és művészet fogalmának tisztázásával. Megnyugtató megoldást nem kaptunk. Magát a kérdést sem kaptuk a maga tisztaságában. Nyilvánvaló, hogy a politika befolyásolja a művészetet. Ez nem kérdéses. Kérdéses az, hogy magának a művészetnek, a szépirodalomnak van-e politikai hatása. A problémával foglalkozó szocialista gondolkodók azonban ezt sem tekintették kérdésesnek. Mi marad hát a problémából, ha sem az egyik, sem a másik oldala nem problematikus? Az a látszatprobléma, hogy a szocialisták követeljenek-e szocialista propagandát a költőktől költői műveikben. Ez a látszólagos probléma

önmagától elesik, ha feleletet adunk arra a mellőzött tulajdonképpeni kérdésre, hogy műalkotásnak lehet-e politikai hatása? Előbb azonban magával a művészi tevékenységgel kell foglalkoznunk.

A művészet is termelés

A művészi termék éppúgy áru, mint az ipari, vagy a mezőgazdasági termékek. Mint termék, társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál. A művész önállóan termel. Így régebben közelállott az önálló kézműves, a mesterember típusához. A középkor művészei tartották is a szellemi rokonságot a mesteremberekkel. A kapitalizmusban, ahogy a tömeggyártás egyre fejlettebben elégítette és váltotta ki a szükségleteket, a kézművesség hanyatlásnak indult, a művészet azonban — többé-kevésbé változott formában — megtartotta továbbra is társadalmi jelentőségét. A mesteremberekben megvannak az individualizmus csírái, a mesterember mégis látható közösséghez tartozónak érzi magát. A mesteremberekkel rokonságot tartó művészek individualizmusa is nagyon mérsékelt még. *Ars longa, vita brevis* — hosszú a művészet, rövid az élet. Ez a mondas a mesterségre, az alkotásra helyez súlyt, kifejezetten az egyéniséggel szemben. A művek „egyéni” jellege nem is alkotóik individualizmusából, hanem szubjektívizmusából fakadt. Az individualizmus és a szubjektívizmus fogalmát saját előnyükre mindig összecserélik az individualisták. Az individualizmus ideális célnak látja azt, ami a szubjektívizmus szerint reális ok gyanánt működik bennünk. A kapitalizmusban egy új embertípussal tart rokonságot a művész, a hivatásos feltalálók típusával. A Szent Eulália nevű hashajtó összetétele szerint hat egyes emberekre, — ugyanígy a mű. A Szent Eulália hashajtónak csak egyes adagjait fogyasztják el az egyes emberek, magát a találmányt azonban a közösség használja el, míg nem új összetételű, jobban ható hashajtóval lép fel egy új feltaláló. A művet is a közösség használja el, nem az egyes emberek. A műalkotás tehát társadalmi termelő tevékenység, szabályozója a társadalmi szükséglet.

Miért van művészet?

A következőkben erre a kérdésre fogunk felelni. A művészetnek célja nincsen. A művészet nem alany, hanem állítmány, nem tudatos lény, hanem tudatos lények tevékenysége. A művészkedő tudatos lények sem tudnak felelni arra a kérdésre, hogy mi céljuk van azzal, hogy verseket írnak, képeket festenek. Többnyire belső kényszerre hivatkoznak az őszintébbek. Sokan azt felelik, az a

céljuk, hogy kifejezzék magukat. Ezzel azonban nem lettünk okosabbak, mert tovább is fennáll a kérdés abban a módosult formájában, hogy mi céljuk van azzal, hogy kifejezik — ilyen különös formában — magukat. Megint visszajutottunk a belső kényszerhez. Valami ösztökéli a művészeket, hogy kifejezzék magukat, mégpedig éppen úgy, amilyen az érzékelhető kifejezés. Eljutottunk tehát a kényszer módjára ható ösztönhöz. Van-e hát művészi ösztön? Kell-e, hogy legyen? Nem szükséges. Már azzal, hogy elválasztottuk a kifejeződésre irányuló kényszert a kifejezés különös, vagyis művészi formájától, kétségbe vontuk egy művészi ösztön létét. Az ösztön a testet sarkallja tevékenységre, így a célja is testi. Minden műalkotásban van is valami testi, valami érzéki. De bár a műalkotás tárgya nem választható el az érzékiségtől, a művész célja mégsem valami érzéki, mégis valami szellemi. A művészi tevékenység alapja tehát nagy általánosságban a következő: adva van egy érzéki tevékenységre készítő erő, az ösztön és adva van egy másik erő, amely ha már érzéki tárgyától nem tudja, legalább érzéki céljától szakítja el az ösztönt és szellemi célok felé tereli. Most az a kérdés, honnan ez a másik erő és honnan a szellemi cél?

Történelem és dialektika

Az ösztönök dialektikájáról fogok szólni, de nem gondolok a tézis-antitézis-szintézis eléggé tartalmatlanná vált alakzataira. Ezt a formulát sokan már úgy használják, mint a nyárspolgár a házipapucsát. A dialektika a tézis-antitézis-szintézis formula szerint a világfolyamat benső kényszer-elve. Én a világfolyamatban ilyen elvi kényszert nem látok, de nem is láthatok, ha nem akarom a világfolyamatot benső lélekkel fölruházni. Azonkívül semmi biztosítékot nem látok arranézeve, hogy a világ törvényei holnap is úgy működnek-e, ahogy eddig, vagy hogy egyáltalában működni fognak-e. Nem is tudom szükségszerűnek fölfogni a „természeti törvényeket”. Boutroux-val együtt én sem találok semmi szükségszerűséget abban, hogy pl. a tömegvonzás hatása a távolság négyzetével fordított arányban áll. Miért szükségszerű az, hogy a távolság a négyzetével áll fordított arányban és nem pl. a köbével? A tömegvonzás hatása a távolság négyzetével csökken, ez így van. Miért tegyem, miért tenném hozzá azt a metafizikai hitet, hogy szükségszerűen van így? Így van és kész. Dialektikán tehát nem a világfolyamat benső elvi kényszerét értem, hanem ellenkezőleg, a gondolkodásnak azt az elvét, amely a valóság megismerését a valóság folyamatos, történeti leolvasásából származtatja. Ezért helyesebbnek is tartom a proletárság bölcséletét nem dialektikus,

hanem történelmi materializmusnak neveznünk. Hegel, aki szellemi folyamatnak látta a világot, természetesen a dialektikát állította előtérbe, mert hiszen az emberi szellem, a logika, dialektikus természetű. Mi azonban, akik a gondolkodást is természeti folyamatnak látjuk, a világot nem mondhatjuk dialektikusnak, hanem történetinek kell mondanunk. A logika dialektikus, a valóság történeti. Mint valóságos lény, nem dialektikus, hanem történeti vagyok és csak mint elvont, logikai lény vagyok dialektikus. Történetet csinálok, dialektikát megértek. Hegel kész értelmet látott a világban, ezért metafizikát csinált és azt elnevezte logikának. Én történelmet látok a világban és meg akarom mégis érteni, hogy tudatosan formálhassam. Ezt a megértő működést nevezem dialektikának.

54. A DOLOG

A dolog az alak és a nemlét ellentétében való egység.

Mert

1. Semminő dologi lét nincs alak nélkül, a dologi lét maga az alak. Minthogy pedig minden lét dologi lét, a dolognak mint alaknak tartalma lét nem lehet, mert az maga is alak volna, ha pedig egy volna, vagyis ha az alak alakot s ez ismét újabb alakot tartalmazna, tehát az egyes alak így végül az összes lehetséges alakokat magába zárná, az alakoknak ez a végtelen, egymásban való sorozata is csupán a nemléttel mint utolsó tartalommal válna befejezett tényé, a dolog pedig dologgá, annál is inkább, mivel ebben az esetben végtelen sorról van szó.

2. A pusztá alak elgondolhatatlan lévén, pusztá lét sincsen. Ha pedig pusztá lét sincsen, úgy ami a léthez járul, lét nem lehet, mert az pusztá voltától meg nem fosztaná, azaz nem is volna. Észerint a lét föltételezi a nemléte.

3 A dolog minőségben való és minőségét a léthez való vonatkozása szabja meg. De ha minőségét a léthez való vonatkozása szabja meg, úgy tartalma lét nem lehet, mert így nem alkotna viszonyt a léttel, hiszen ellenkező esetben a létnek önmagával kellene vonatkozásban állnia, azaz minőség egyáltalában nem is volna, aminthogy dolog sem volna.

4. A dolognak három lényege van :

a) dolog előtti vagy alkotó lényeg, amely a dolgot létrehozza, hogy azután, de csak azután kitölthesse és amely megfelel az ihleti szellemiségnek ;

b) dologbéli vagy való lényeg, amely a dolgot kitölti, hogy azután, de csak azután megsemmisíthesse és amely megfelel a szemléleti szellemiségnek ;

c) dolog mögötti vagy igaz lényeg, amely a dolgot megsemmisíti, hogy azután, de csak azután, rekonstruálja és amely megfelel a fogalmi szellemiségnek, —

a dolog mindhárom esetben az alak és a nemlét ellentétében való egység, mert úgy a dologelőttiség, mint a dolog megsemmisülése és rekonstrukciója a dolog nemléte.

5. A dolog állaga a nemlét, egyrészt mert a változó dolog mozzanata az alak és a mozzanatnak (minden egyes mozzanatnak) tartalma a dolog már betöltött, betöltendő és lehetséges mozzanatainak nemléte, másrészt mert ha az állag lét volna, úgy a dolog alakja volna, ami minden változást kizárna, vagy pedig egyáltalában nem volna állag, hanem minden egyes dolog helyén végtelen sok dolog volna, amikor is az I. szerint megintcsak a nemléthez jutnánk el. De a dolognak kell legyen állaga, különben egyetlen mozzanatban sem volna, ha pedig nem volna, úgy megintcsak nemlét volna. De a dolognak azért is a nemlét az állaga, mert különben sem dologelőttiség, sem dologutániség nem volna, ha pedig dologelőttiség vagy dologutániség nem volna, úgy dolog sem volna.

6. Lét nincsen, csak dolgok vannak, mert a lét a dolgok alapja. De ha lét nincsen, úgy alak sincsen : úgy a lét, mint az alak csupán szemléleti tények és csak mint ilyenek kétségbevonhatatlanok. *A lét csupán tulajdonság* : a meg nem semmisülő és meg nem változó, hiánytalan és be nem teljesülő nemlét tulajdonsága. A nemlét : ősalлаг, az állagok állaga : dolog nincsen és nem lehet nemlét nélkül, nemlét nincsen, *de lehet*, dolog nélkül : *világunkban nincsen abszolútum, de megvan az abszolútum lehetősége.*

55. (A TECHNIKÁRÓL)

... a római művelődés az és még nagyobb mértékben áll a görögre, nem csupán a nyelvet és a költést vagy a bölcséletet foglalja magába, hanem a matematikát és a fizikát, a természet vizsgálatát, a csillagászatot és az orvostudományt is. Egzakt tudományaink ugyanezen az alapon tartoznak a klasszikus humanizmushoz, mint nyelvészetünk és történetírásunk s az antik szellem újjászületése a modern idők kezdetén egyszersmind az egzakt tudományok újjászületése volt. Ezzel szemben a görög művelődéstől semmilyen technikai hagyományt, semmiféle útmutatást nem örököltünk a természeti és anyagi erők birtokbavételének és kiaknázásának mód-

jaira nézve. Ebből a szempontból, anélkül hogy elhagynók a megbeszélés kereteit, szembeállíthatjuk a legtágabb értelemben vett humanitásokkal, melyeknek eszménye a világ megismerése és tapasztalása, a technikai tudományokat, melyeknek az a tárgya, hogy mint kerekedhetik az anyagi erők fölé az ember.

Nem arról van szó, hogy mesterségesen antagonizmust szerkesztünk az emberi tevékenységnek e két nagy alapozása közé; és még kevésbé arról, hogy azt vitassuk, melyikük fontosabb az emberi nemre nézve. Magától értetődik, hogy nélkülük az ember élete nem emelkednék ama színvonal fölé, amelyen az állatoké mozog és éppúgy bizonyos az is, hogy működés közben ketten teszik egymást teljessé, hogy az egyik a másikban találja meg kiindulási pontját, vagy ad neki új célokat, szállít

...

amelyek nem mindenkinek a tulajdona, hanem csupán valakié, egyeseké, termelői, állami, vagy népi csoportoké. A technika a világot jelenlegi állapotában akaratlanul is az ipari és kereskedelmi versengésnek a természeti gazdagságért folyó küzdelemnek, — majdnem kikerülhetetlen útjára vezeti, tehát — mindent számba véve, a gazdasági nacionalizmushoz, a hatalom kiterjesztéséhez, a népek és államok közt vont határok mind erőteljesebb fenyegetéséhez vezeti. A technika, amely a kezdetbeli struggle for life körülményei között született, máig ennek az elkeseredett, mind nagyobb fokban folytatott küzdelemnek az eszköze maradt.

Ellene vetik, és nem oktalanul, hogy mindinkább a létért való küzdelem legrettenetesebb formájának a modern háborúnak az eszköze lett. Ha ez igaz is, ne feledjük, hogy nem csak az erőszaknak szállít fegyvereket, hanem annak is, hogy azzal szembe szálljunk; a technika szörnyű eszközeivel megsemmisítheti ugyan a civilizált világot, de meg is óvhatja a szabadsága, a jog és a humanitás ellen irányított támadásoktól. Másutt kell keresni a technikának nem annyira a hibáját, mint inkább a tehetetlenségét: bármit is tegyen, nem alkothat semmit, ami kizárólagosan, pozitív módon csupán a béke eszköze legyen. Sőt, azzal a ténnyel, hogy az anyagi erőket mind jobban a hatalmába veszi, hogy megsokszorozza és összegyűjti őket, rettentő energia tömeget halmoz fel, amely minden pillanatban belevethető egy romboló összeütközésbe. A technika végtelen anyagi lehetőségeket ad az ember kezébe, de a legcsekélyebb befolyása sincs arra, hogy vajon jóra, vagy rosszra fordítják-e.

Mondtuk volt, hogy a technika a természet erőinek a szolgáltatása. Megkérdezhetjük magunktól, vajon céljához ér-e egy nap az

uralmi hajlam: fölfoghatjuk-e úgy is az embert, társadalmi osztályokat, vagy népeket mint egyszerű dinamikai anyagot, amelyet leigázhathatunk; igazgat —

(1935)

56. HEGEL, MARX, FREUD

1.

Nem szükséges, hogy tudós legyen az ember s nem szükséges az sem, hogy proletárok soraiban nyomorogjon, úgy is beláthatja, hogy a mai gazdálkodás bajba jutott. Tízmilliókra rúg az ellátatlanok száma csak a művelt emberiséget véve számításba s a termelést mégis, ha nem háborús célokat szolgál, állami beavatkozással igyekeznek csökkenteni. Különbéféle gazdasági tekintélyek különféle okokkal magyarázzák s igazolják ezt a jőzan ésszel emészthetetlennek látszó jelenséget. Marxista gondolkodók magában a gazdálkodási módban jelölik meg a bajok forrását s azt hiszik, az általános elnyomorodás annyira növekszik „a társadalmi fejlődés természeti törvényeinek” értelmében, hogy a munkájukból élő s az ellátatlan emberek végül is valamilyen szervezett formában fellázadnak s egy elmélet szerint békés, más elmélet szerint forradalmi eszközökkel átalakítják e társadalmi rendet s megvetik alapját a szocialista gazdaságnak. Ez a hit, a múlt század közepe óta terjedezik az emberek között, újabban azonban nagyon módosult. Módosult a békés átalakulás hívei között, — ők ma már őszintén számítanak a proletár osztály egészére, de azon vannak, hogy más osztályból éppolyan mértékben szerezzenek elvtársakat, mint a proletárok közül s így végül osztályközi pártot alkotnak. Módosult a forradalmi hagyományokhoz ragaszkodók körében is, — ezek arra számítanak, hogy kikerülhetetlenül beáll valamilyen társadalmi szerencsétlenség, pl. háború, s olyan alkalommal szolgál, hogy kisebb megszervezett csoport is magához ragadhatja a hatalmat s a tömegeknek vagy helyeslésétől, vagy közömbös jóindulatától kísérve hozzáfoghat a nagy cél, a szocializmus megvalósításához. A két elméletre két mozgalom támaszkodik s mindkettő, tudományos szocializmusnak nevezi magát.

2.

A tudományos szocializmus módszeres alapja a történelmi jelenségek gazdasági elvű magyarázata, az ú. n. történelmi materializmus. Mint a marxista kézikönyvek mondják, velejéig nemzetközi felfogás ez, mert gyökereit a német filozófiába, az angol ökonomiába s a francia (forradalmi) politikába eresztí. Valójában a

történelmi materializmus e modern európai háromság összetett kritikájának tekinthető. Dialektikus ökonomikus és humanista, — vagyis úgy látja, hogy az emberi lét, társadalom és állam, általában a művelődés a gazdálkodáshoz van kapcsolva, belső ellentétekkel terhes s az ellentétek föloldásával fejlődik.

Marx (az ő nevéhez fűződik ez a történelemfölfogás) négy ténnyel számolt, midőn fellépett. A történelmi fejlődés elvével (Hegel), az új ipari technikával, a terhei alatt nyugtalanul mozgó lódó munkássággal és az ún. utópikus szocializmussal, melynek nem harcos, hanem békés, nem proletári, hanem általános emberi jellege volt. Marx e négy tényből nyert ismeretét egyesítette, elfogadta az ellentétekben történő fejlődés elvét, a társadalmi haladás alapjául megtette az ipart és a munkásságot, amazt mint tárgyi, emezt mint alanyi tényezőt véve számításba s a társadalmi haladás következő állomásaként a szocializmust fogta föl, mint következő ményt a modern ipar tárgyi oldaláról nézve és mint célt a munkásság alanyi szempontjából. Tárgyi fogalmazás szerint tehát abban áll a fejlődés, hogy a tőkés gazdaság elbukik belső ellentétein, azon, hogy termelőerői túlfelődtek a termelési módon és viszonyokon és helyet ad a közös gazdaságnak; alanyi fogalmazás szerint pedig abban, hogy a munkásság meg akarja dönteni s meg is dönti a fennálló osztályuralmat és megszerzezi — átmenetileg — a magáét.

Marx és Engels elsősorban Európára gondoltak. Európát el is öntötte a haladásba vetett hit árja, (amelyre ma már alig emlékezünk!) az ipar és a technika olyan fejlettségre tett szert, amilyenre a termelési eszközök filozófusai nem is gondolhattak, a munkások valóban hatalmas pártokban szervezték meg erényeiket s a közös gazdaság többé-kevésbé világos eszméjével magukhoz vonták a nem-bérmunkások csapatait is. Ilyen körülmények között az a kérdés: — miért nincs még szocializmus? Nem azt akarom ezzel mondani, hogy nem következik el, ha az emberek azt akarják, hogy elkövetkezzék. Csak azt kérdem, hol csúszott hiba a számításba; hogy lehet az, hogy az ún. „tárgyi előfeltételek” megvannak s az alanyiak hiányoznak? Marx azt írja, hogy az emberiség csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyek megoldásához a szükséges feltételek a valóságban jelen vannak — hogy lehet tehát, hogy egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?

3.

Hegel szerint a világ egyetlen fejlődési folyamat s minden jelenségében az észnek, a világ szellemének, a Logosnak megnyilatkozása. Ez az ész, az a Logos a természetben szemlélteti magát;

az emberben az emberi művelődésben öntudatra ébred; s végül a fejlődés elméletében, vagyis Hegel tanításában elérkezik ahhoz, hogy maga-magát általánosan, törvényszerűen fölfogja. Ez az elv igen világos és olyan egyszerű, amilyen bonyolultan Hegel kifejzi. „Minden létezik, ami észszerű és minden észszerű, ami létezik.” Amennyiben tehát mi nem látnók be valamely lét észszerűségét, vagy valamely észszerűség valóságát, az csak arra vall, hogy mibenünk (vagy inkább velünk, a mi valóságunkkal) az ész még nem ébredt az eszmélet megfelelő fokára. Ez elv elfogadása után az emberi gondolkodásnak már „csak” az a föladata, hogy a valóság különös jelenségeinek észszerűségét fölismerje s a fölismert észszerűség valóságát megkeresse.

Marx előtt Feuerbach kísérletezett azzal, hogy az emberek egymásközi viszonylataiban föltárja a hegeli elvet. Ő az abszolút szellemet, a logos-t elveti s helyébe az „embert” állítja. „Az emberiség korszakai csak vallásos változások által különböznek egymástól. Csak ott hatol el a történelem változása a dolgok gyökeréig, ahol az emberek kedélyére hat. A kedély, a szív nemcsak formája a vallásnak, hanem maga a vallás lényege.” Feuerbach tehát megtartja a fejlődés elvét, de a hegeli abszolút eszme helyett a történelmi haladás forrásának a vallásos emberi kedélyt látja. Azok az isteni lények — úgymond — melyeket az emberek vallásos lények alkotott, nem egyebek az ember (kivetett) tükörképénél. A történelmi fejlődés során ez isteni lényekről alkotott képzetek szétfoszlanak, az emberek végül magukra ismernek, vagyis rájönnek arra, hogy a képzelt isteni lényeket valósággal felruházó vallásos szeretet valójában emberszeretet; s az isteni szeretet eszméi helyébe az emberszeretet öntudata lépvén, létrejő az emberszeretet vallása. Ahogyan a protestantizmus eltávolította Isten és hívő közül a közvetítő papot s így közvetlen kapcsolatot teremt az égi atya és földi gyermeke között, úgy távolította el Feuerbach a szerető és szeretett ember közül a közvetítő isteneszmét s teremt közvetlen kapcsolatot közöttük. Feuerbach a nemi egyesülést is vallásos áhítattal telinek gondolja, papi és isteni áldás nélkül. Persze itt kérdéses marad, hogy miért szükséges egyáltalában a nemiség vallásos felfogása, miért volt szükséges előbb az isteni és egyházi, Feuerbachnál pedig a humanista szentesítés.

Hegelnél az ész működik — öntudatlanul — a művelődés erkölcsében, Feuerbachnál az erkölcsiség lép elő tudatosan s teszi észszerűvé a különböző korok vallásos képezeit.

A hegeli elvet követve kapcsolódik Marx Feuerbachhoz. Feuerbach a vallásos kedélyt végső valóságnak fogja fel s azt hiszi, a történelem az emberszeretetnek, az embert szerető embernek öntudatosodási folyamata. Marx többet lát a történelemben — az embernek emberré válását gondolja el benne. „A socialista ember számára — úgymond — az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az ember nemzése, (illetve termelése: *Erzeugung*) az emberi munka által.” Mi az ember? „Az emberi lényeg a társadalmi viszonyok összessége” — mondja — „az ember egyéni és faji élete nem különbözik”, maga „az egyén a társadalmi lény”. A történelemben az ember önön lényegét fejti ki s egyszerűsödik tökéletesbíti; társas mivolta őt, ő pedig társas mivoltát egyre társadalmibbá teszi. A nemzés élettani műveletéhez társra van szüksége, ez a lényeg s az embernek ez a lényege fejlődik a történelem folyamán affelé az állapot felé, amelyben minden egyes embernek életszükségletévé válik minden másik ember. A társadalmi viszonyok adják e fejlődés valóságát, s a valóság ilyen fejlődésének, a fejlődés ilyen valóságának tudományos szemlélete, elmélete a szocializmus.

Marx elmélete szerint az emberiség úgy fejti ki faji lényegét a termelésben, ahogy Hegel elmélete szerint a világszellem fejti ki önmagát a történeti természetben. Az emberiség előbb megvalósítja a termelésben a társas mivoltát, aztán tudatával felfogja. Természetesen ez a tudat maga is társadalmi termék, hiszen a nyelv is az, márpedig „a nyelv a gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát önmagam számára is létező, valóságos tudat”. A termelésben az emberiség önmagát termeli, egyfelől úgy, hogy a külső természetet átalakítja a saját használatára, másfelől úgy, hogy saját természetét mind társasabbá teszi, mígnem az egész emberiség egyetlen társadalommá s ez a társadalom az egyes embernek természetévé válik. Ehhez képest a termelési eszközökből kiolvashatjuk minden korban egyfelől az embereknek egymáshoz való viszonyát, másfelől a környező természethez való emberi vonatkozását. Így a társadalom formájának, a fejlődésben levő emberi lényegnek minden változása végső fokon a termelési eszközök változásának, fejlődésének függvénye. A modern ipar megkövetelte a hűbéri társadalom átalakulását polgárvá; s a mai, még modernebb ipar megköveteli, hogy a jelen polgári társadalom a dolgozó emberek társadalmává alakuljon át. A termelés társadalmi, azaz megosztott munka, s a munkamegosztás fejlődése mind társadalmibbá teszi a termelést. A társadalom maga osztá-

lyokra válik, s az emberek aszerint képeznek osztályokat, hogy a termelési eszközök szempontjából milyen tulajdonjogi helyzetet foglalnak el egymással szemben. Minthogy az emberi lényeg a társadalmi viszonyok *összessége*, nyilvánvaló, hogy mind a tulajdonjog és az erkölcs, mind a tudományok és a termelési eszközök, mind az osztályok harca és a nemek viszonya az emberi lényeg valóságának megjelenései.

Kategóriáit Marx az emberek faji és nemi létéből származtatja. E származtatást az jellemzi, hogy *a nemi tevékenységet gazdaságinak, termelésnek fogja fel, a termelésben, gazdaságban, politikában azonban már csak faji megnyilatkozást lát és nem veszi észre benne a nemiséget*. Jellemzi az is, hogy *a nemiséget s vele az embert*, hogy úgy mondjam, fiziológiai és nem biológiai szempontból, *a testi lét szervei és nem ösztönei szempontjából nézi s a termelési eszközök oldaláról szemléli a társadalmat*. Íme :

„Az első megállapítandó tényállás az egyének testi szervezete (mint a társadalomban a termelési eszközök fejlettsége!) és ezáltal viszonyuk a többi természethez.” Az emberek „akkor kezdenek különbözni az állatoktól, mikor élelmiszereiket termelni kezdik” — ezt „testi szervezetük föltételezi”. „Amilyen módon életüket nyilvánítják az egyének, olyanok. Hogy mik, az tehát egybeesik termelésükkel, éppúgy azzal, amit termelnek, mint azzal is, ahogy termelnek. Mik az egyének, ez termelésük anyagi feltételeitől függ.” „Ez a termelés először a népesség szaporodásával lép elő.” Az első termelőviszony „a viszony férfi és nő, szülők és gyermekek között, a család”. „Az életnek a termelése — mind a sajáté a munkában, mind az idegené a nemzésben —” egyszerre természeti és társadalmi viszony. A népesség szaporodásával „fejlődik a munkamegosztás, amely eredetileg nem volt más, mint a munka megosztása a nemi aktusban”. „Ez a három mozzanat, a termelési erő, a társadalmi állapot és a tudat egymás közt ellentmondásba kerülhet és kell, hogy kerüljön, mert a munka megosztásával adva van a lehetősége, sőt a valósága annak, hogy a szellemi és anyagi tevékenység, az élvezet és munka, termelés és fogyasztás különböző egyénekre jusson.” A munka megosztásával pedig jelentkezik „a tulajdon, amely már csirájára, első formájára lel a családban, amelyben az asszony és a gyermekek a férfi rabszolgái”. „A nőhöz, mint a közös gyönyör cselédjéhez és mint zsákmányhoz való viszonyban ki van mondva az a végtelen lealacsonyítás, amelyben az ember önmaga számára létezik, mert e viszonylat titkának megvan a maga *nem kétértelmű*, határozott, nyilvánvaló, *feltárt* kifejezése a férfinek a nőhöz való viszonyában és abban a módban, ahogyan ez a *közvetlen*, természetes faji (nemi) viszony (Gattungsverhältnis)

felfogásra jut. Az embernek az emberhez való közvetlen, természetes, szükséges viszonya a *férfinék a nőhöz való viszonya*. Ennek a viszonynak jellegéből következik, hogy az *ember*, mint *faji lény* (Gattungswesen) mennyire lett magáé és mennyire fogta fel magát; a férfinék a nőhöz való viszonya az embernek az emberhez való *legtermészetesebb* viszonya. Tehát benne mutatkozik meg, hogy mennyire lett *emberivé* az ember *természetes* magatartása vagy hogy mennyire lett *természetes* lényegévé az *emberi* lényeg, mennyire lett természetévé az emberi természet. Ebben a viszonyban megmutatkozik az is, hogy az ember *szükséglete* mennyire lett *emberi* szükségletté, tehát mennyire lett szükségletévé a *másik* ember, mint ember, mennyire közügye egyúttal a lét és továbbá, hogy legegyénibb mivoltában mennyire a magántulajdon első pozitív megszületése.”

Marx szemére veti Feuerbachnak, hogy a nemiséget „idealizálta”. Feuerbach éppígy felróhatná Marxnak, hogy ő pedig „materializálta” a nemiséget.

5.

Sokan, kik szinte kérkednek a „marxizmus” kifejezésével, ezt néha „proletárszocializmus” névvel helyettesítik s ugyanígy beszélnek „proletáriróladomról”, „proletárkultúráról”, melyen azonban nem néptudományi különlegességet értenek, hanem olyasmit, ami a polgárinak nevezett mai általános műveltségénél magasabbrendű. Marx gondolata szerint azonban mindenki szocialista, aki tudva munkálkodik azon, hogy az ember méltó legyen önmagához, hogy az emberi lényeg kifejlésre jusson, hogy megszűnjenek azok a társadalmi különbségek, amelyek a termelés fejletlenebb fokán szükségesek voltak, ma már azonban mind az anyagi termelésnek, mind az erkölcsi jóérzésnek, mind a teljes emberi öntudat kialakulásának akadályai. Miért látta Marx mégis a proletárságban azt az erőt, mely a társadalmat átalakítani hivatott? Ő maga így felel erre:

„Ha a szocialista írók ezt a világtörténeti szerepet a proletárságnak tulajdonítják, ez semmiesetre sem azért történik, mert isteneknek tartják a proletárokat. Inkább fordítva. Minthogy a kifejlett proletárságban gyakorlatilag teljessé vált az elvonatkozás minden emberségtől, sőt az emberségnek a látszatától is; minthogy a proletárság életfeltételeiben a társadalomnak legembertelenebb végletén van összefogva a mai társadalom minden életfeltétele, minthogy benne az ember elvesztette saját magát, de minthogy egyszersmind nemcsak megnyerte annak a veszteségnek elméleti tudatát, hanem kényszerítve is van közvetlenül, a már

el nem utasítható, már nem szépíthető, abszolút parancsoló szükségűtől — ez a gyakorlati kifejezés a szükségszerűségre —, hogy fellázadjon ez ellen az embertelenség ellen: ezért lehet és kell a proletárságnak magát felszabadítania. De nem szabadíthatja fel magát anélkül, hogy saját életfeltételeit meg ne szüntetné. Saját életfeltételeit nem szüntetheti meg anélkül, hogy meg ne szüntetné a mai társadalomnak minden embertelen életfeltételét, melyek az ő helyzetében vannak összefoglalva. Nem hiába járja ki a munka kemény, de acélozó iskoláit. Nem arról van szó, amit ez vagy az a proletár, vagy maga az egész proletárság ideig-óráig, mint célt képzel maga elé. Arról van szó, ami ő és amit e lét szerint történelmileg tenni kényszerül. Célja és történelmi tette saját élethelyzetében, mint a mai polgári társadalomnak egész szervezetében világosan, visszavonhatatlanul elő van írva." Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy amint a proletárokat az *anyagis szükség* sarkallja e történelmi folyamatban, úgy sarkallja másokat szocialista irányban *erkölcsi szükségletük* s úgy tette magát Marxtól szocialistává az *elméleti szükségszerűség*, mert e szükségletek mindegyikében a társadalmi, azaz emberi lényeg jut kifejezésre. Azok a „marxisták”, akik mindenütt és mindenben anyagi érdeket keresnek s az anyagi érdeket teszik elvvé az emberi öntudat mai fokán is a cselekedetek értelmének vizsgálatában, Marx gondolataiból egy kukkot sem értenek.

6.

Mint látjuk, Marx szerint arról van szó, aminek történnie kell és nem arról, hogy mit gondolnak, milyen adott célokat tűznek maguk elé a proletárok és pártjaik. Marx tehát az embert, mint látható, érzéki valóságot szemléli, életfeltételeiből és „*reális énjéből*” következtet jövőjére. Következésképpen meg is teheti ezt, hiszen úgy gondolja, hogy az egyén léte adva van saját tudata számára. „A tudat sohasem lehet egyéb, mint a tudott lét és az ember léte az ő valóságos életfolyamata.” „Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot.” Ehhez kapcsolódik az a nézete, hogy az ember úgy fejlődik, hogy megváltoztatja életkörülményeit s ezek a megváltoztatott életkörülmények megváltoztatják őt. Eszerint saját tudatunkkal közvetlenül nem alakíthatjuk létünket.

Egy új természettudomány, a pszichoanalízis, azonban azzal a felfedezéssel vált betegségek gyógyító módjává, hogy a tudat képes a lét közvetlen alakítására, ha másként nem, hát úgy, hogy kivet magából, elfojt oly gondolatokat, amelyeket éppen a valóságos természetes lét sugalmaz s ezzel az elfojtással annyira meg-

változtatja a létet, hogy az egészséges ember beteg emberré válik, az érzéken-ésszerűen gondolkodó lényben létre jön pl. az a vallásos kedély, az a valóságos lelkiállapot, amelynek fogalmát oly mulatóságosnak találta Engels, Feuerbachnál. Az ilyen ember — s az emberiség történelmi múltjában csak ilyen emberekre számíthatunk — kétségkívül valóságos lény, tudata azonban nem felel meg ösztönös (faji, nemi) létének, hanem csak annak a létnek a képét adja, amelyet már eltorzított. Ez a tudat nem a lét képét torzítja el, hanem magát a létet mint természetet s e torzított képet többé-kevésbé híven megőrzi. „Elkerülhetetlen dolog — írja Engels — hogy mindennek, ami egy emberre hat, tudatán keresztül kell mennie, — még az evésnek és az ivásnak is, ami a tudat által érzett éhségen és szomjúságon kezdődik és ugyancsak a tudat által érzett jóllakottsággal végződik”. — Azóta a lélektan az egyénnek, a társadalmi lénynek fejlődésében sok olyan jelenséget derített fel, amelyet a tizenkilencedik századbeli bölcselel nem ismerhetett. Csak érinthetett kérdéseket, amelyeket ma — éppen saját gondolatrendszere alapjainak igazolására — világosabban tekinthetne át. Így azóta megtudtuk, hogy éhség és tudat, nemi vágy és tudat között a kapcsolat megszakadhat; hogy a tudat a jóllakottságot s a nemi kielégülést, bár a fiziológiai lét rendje szerint minden szabályszerűen végbement, igen sokszor nem veszi tudomásul; sőt rendszerint nem veszi tudomásul, ha — a nép nyelvén szólván — „nincs áldás rajta”.

(1935 ?)

57. ÜTEM ÉS FOGALOM

1.

Egy tulipánthoz

Van Csokonainak egy verse, ez a címe: Egy tulipánthoz. Mutattam költőnek, kritikusknak, esztétikusnak (egyébként minden az), kérve, olvassa föl. Íme:

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt,
Te vagy orvos a sebémmek
Gyönyörű kis tulipánt.

Szemeid szép ragyogása
Lobogó hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd anyagi szókkal
 Szeretőd amire kért,
 Ezer ambrózia csókkal
 Fizetek csókjaidért.

Kétféleképpen mondták föl ezt a verset. Kétféle hangsúlyos verselésünk kétféle szabálya szerint. A legtöbben aszerint a ritmus szerint, amelyet még az iskolaskönyvekből tanultunk, tehát négy szótagos, vagy rövidebb (itt háromszótagú) ütemekre beosztva a sorokat, minden esetben az ütem első tagját téve nyomatékossá. Így:

˘ ——— / / ˘ ———
 ˘ ——— / / ˘ ———

Akik ezt az olvasási módot választották, megjegyezték, rossz helyen van a sormetszet:

Te vagy orvo / / sa sebének

Ezek nem is törődtek tovább a verssel s így elkerülte a figyelmüket, hogy az első szakasz első, második és negyedik sorát, és a második szakasz első sorát kivéve, tehát tizenkét sor közül nyolcban „rossz helyen van a sormetszet” Csokonainál.

Mások ösztönükre hallgatva, értelmi tagolódáshoz igazodva, keresték a vers dallamát. Így:

— ˘ ——— / ˘ ———
 ˘ ——— / ˘ ———
 ˘ — / ˘ ——— / ˘ ———
 ˘ ——— / ˘ ———

˘ ——— / ˘ / ˘ ———
 ˘ ——— / ˘ ——— / ˘ —
 ˘ ——— / ˘ ———
 ˘ ——— / ˘ — / ˘ —

˘ ——— / ˘ ——— / ˘ —
 ˘ ——— / ˘ —
 ˘ — / ˘ ——— / ˘ —
 ˘ ——— / ˘ ———

Ez az olvasási mód közeli rokona annak a dallamolvasó elvnek, amelyet Gábor Ignác keresett Zrínyi verselésében s amely

egyeduralomra tör — különösen Ady óta — újabb költészetünkben, amelyet rejtélyes ragaszkodással meg nem unnak jambusoknak nevezni — versmértékHITELESÍTŐ hivatalainkban. Nem nagy meglepetés, ha azok, kik jambusos mértéket keresnek ott, ahol nincs, nem veszik észre a mértéket ott, ahol van, így e Csokonai-versnél. Én ezt így olvasom:

oo — — / oo — —
oo — — / oo — —
oo — — / oo — —
oo — — / oo — —

Vagyis:

tata tamtam, tata tamtam
tata tamtam, tata tam.

Időmértékben írt verseim elé én a jövőben odajegyzem az olvasás jeleit.

(Folytatom)

(Szép Szó, 1937. július—augusztus)

B) KISEBB TÖREDÉKEK, FELJEGYZÉSEK (58—65.)

(1.)

Babits „az egységes és egyetlen Irodalmat idézi, mint egy nagy, élő szellemet”. Elve — igazság, de nem felel meg a valóságnak. Lényegében a spiritualizmus álláspontjára helyezkedik, ám ugyanakkor az Ideát tekinti spiritusnak. Az „irodalom” — maga történet, az irodalom a történés, az emberek cselekvése, neki története nincsen.

*

A történelmet egy okból nem szeretem. Mi történt? — kérdi a történetíró s ha alaposabb, megtoldja ezzel a kérdéssel: miért történt? Ám végül is történetként adja elő a történet, a történet forrását is, alanyát állítmánnyá teszi s így végül éppen azt nem tudhatom, hogy mit. [!] történt és miért. Általában azt értjük történeten, amit nem mi csináltunk. Cselekvésnek az igazságot tudjuk, történetnek a valóságot. De hát akkor hogy írhatnánk történetet? A történelem egyik végpontja adva van: a saját énünk. Ám történetté minden cselekvést azzal teszek, hogy saját magamtól, cselekvő énemtől elválasztom, — akkor viszont hogyan érthetném meg? Történelmet nem is lehetne másként írni, mint

így: Én ezt és ezt csináltam. De hiszen jó történetírónak azt tartják, ki „beleéli magát” a korba s a szereplőkbe, — tehát a színészt.

(2.)

Kirpotin hülye. Azt hiszi a lélekelemző színház, a cselekmény nélküli, a polgári érzületből folyik. Holott az az egész társadalom helyzetén alapszik, és éppen azt jelzi, hogy a történelem külső (technika) menetét nem követték oly sebesen a tömegek s az igazi történésnek most az embereken belül kell lejátszódnia, hogy fölfejlődjön tudatuk a termelési eszközökben objektivált értelemig, amely értelemmel aztán a külső valóságba tehetik át ismét a társadalmi cselekményt.

(3.)

Nyelvünk ízei gazdagon kiforrtak. A magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép, mellyel a mérnöki elme könnyedén alakíthatja fogalmait. De a lélek homályos vidékeit is lágyan kiemeli mélyeiből költőink ihlete. Nyelvünkkel megmintázzhatjuk a kővágó motorok pergő zaját s az udvar sarkában gubbasztó maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Egy szóval nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi, ázsiai és európai. Mi is ősiek és modernek vagyunk, európai magyarok. Mérnökök, üzletemberek, szántóvetők és költők népe.

(4.)

Egyébként a következő tanulságokat is levonhatjuk. A magyar vers ma kétféle: 1. hangsúlyos; 2. időmértékes. Igen ám, de miben különbözik egymástól a kétféle verselés? Hiszen a hangsúlyos versben is van időmérték, amely *lényegesen* befolyásolja a vers zeneiségét; de az időmértékes versben is érvényesül — zenei módon — a hangsúly. Versünk *valódi* zenéjét *minden esetben* a kettő ölelkezése teszi.

(5.)

Akik ezt tagadják, azok magát a verset tagadják meg, vagyis azt állítják, hogy a vers zene, — nem pedig értelmes zenei szöveg. Ezek a legjobban teszik, ha versekben fogalmi értelmet nem keresnek.

Hulló / falevél
suttog / vabeszél

Ebben az énekszóban az érint kínosan, hogy hogy (!) zenéje nem vág a szöveg értelmi ritmusához. Aki nem hallotta énekelni, zavartalanul olvashatja így :

Hulló / falevél
suttogva / beszél

Természetesen ebben az olvasásban is érvényesül az időmérték

— / ú v —
— / v ú —

Azt hiszem, az a legokosabb, ha időmértékesnek csak azt a verset nevezzük, amelyben tiszta időmérték-képlet ismétlődik periodikusan. Minden más verset hangsúlyosnak kell tekintenünk, beleértve a szabad verset is, ha ugyan az versnek nevezhető.

(6.)

Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészileg kifejezni, akkor erőtlén ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára.

(7.)

Az ösztönök dialektikája

(Ismerítés) Az én ösztön lesz, ennek két attribútuma : az én-ösztön és a nemi ösztön. Ezek tehát egy szubsztancia alapulajdonságai ; ha ezt a két ösztönsoportot ugyanis „kivetítjük a történelembe, egynek foghatjuk fel, mint ahogy a geometrikusok szerint a párhuzamos egyenesek a végtelenben metszik egymást”.

(ismertetés :) Az ösztönsoportok eme azonossága infantilis vágy : csecsemőnek lenni, azaz

„abban a paradicsomban élni, amelyben az én-ösztönök és a nemi ösztönök tárgyai még nem váltak el egymástól, még nem kellett az ösztöneink egyik csoportját visszatartanunk, hogy a másik érvényesülhessen”.

Erre a múzeumi gyűlésre én nem mentem el. Nem mentem el, bár talán szívesen meghallgattam volna Féja Géának, ennek a lobogótűzű igehirdetőnek (új köre ennek mutatja), magyarán szólva fanatikus propagandistának fölhevült szavait és nem tartottam Kovács Imrétől sem. Főszónoknak azonban Zilahy Lajos ígérekett — s vajon érdemesnek gondolhattam-e, hogy az új szellemi front Führérének valótlan eszméihez csínt és tüzet adjak a lelkemben személyes jelenlétemmel?

IV.
TANULMÁNYTERVEK

66. EGY BARTÓK-TANULMÁNY VÁZLATA

Medvetánc

A nem-zenéből értjük a zenét

1. Vita a zeneértőkkel. Gyulai idézet. (25 o.)
2. Bartók : elfelejtett zene.
3. Disszonancia függőleges és vízszintes irányban.
4. Csak disszonancia által lehetséges alkotás. A konz. nem egyéb megértett disszonanciánál.
5. A régi kont csak érteni vélik.
6. A botfülűeknek ezért minden disz. s egyben konz, mert nem tudja a diszt fölfogni.
7. Petőfi verse : Tied vagyok, tiéd hazám.
8. Lényegében minden hasonlat dissz, mert csak különböző dolgok hasonlítanak és csak hasonló dolgok különböznek.
9. A szellem általában csakis probléma formájában van adva : a szellem, a tudat, a lét probléma-formában való jelentkezése
10. A disz tulajdonképpen probléma. Probléma nélkül annak megoldása nincs, tehát konz. sincs.
11. Egyes zenészek Bachból próbálják megértetni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a szokás. Ha valaki szokásból tesz valamit, a szokásnak az értelmét csak úgy foghatja föl, ha egy eredeti helyzetet fog föl (probléma) és old meg. Tehát Bartókból érthető meg Bach és nem fordítva.
12. Pikler Gyula : A megismerés folyamán az ellentétesek rendszeréből először a másodikat ismerjük meg s ezzel vesszük tudomásul az elsőt.
13. Hegel dialektika.

14. Marx: Osztályharc. Az osztályharc fölismerése hozza létre egy osztálytalan társadalom megérzésének lehetőségét és szükségét.

15. Freud: Ambivalencia, biszexualitás. A férfiét feloldja a nőé.

67. TANULMÁNYTERVEK, ELVESZETT TANULMÁNYOK

1.

Irodalom és szocializmus

Az appercepció szintézise

A nemzetiség ösztöne

Kik olvasnak és kik nem olvasnak?

A művészet kérdése és a proletárság

Nemzeti irodalom — nemzeti ízlés

Vajda, Reviczky, Ady: a jelen valóság tagadása, s nem a nemzeti klasszicizmus ellenzéke és tagadása

Termelő erők állapota

Irodalom és társadalom

Társadalomértelmezés

Művészi változó és művészi állandó

Mit értünk voltaképpen középosztályon? Azonos-e a középosztály a polgársággal? Azonos-e az értelmiséggel?

2.

Az új magyar költészet

Miért nem én?

Verstan

Proletárkultúra

3.

Kötelező nép-nemzeti irodalom

Östehetség

Kisajátított baloldaliság

JEGYZETEK ÉS DOKUMENTUMOK

Rövidftések

- JA József Attila.
JA ÖMI—II. József Attila Összes Művei I—II. Sajtó alá rendezte: Wald-
apfel József és Szabolcsi Miklós. Második kiadás, gondozta :
Szabolcsi Miklós. Bpest, 1955. Akadémiai Kiadó.
JA Mkl. József Attila válogatott művei, sajtó alá rendezte Szabolcsi
Miklós (Magyar Klasszikusok sorozat). Budapest, 1952.
Szépirodalmi Könyvkiadó.
JJ József Jolán : József Attila élete, második kiadás. Budapest,
1941. Cserépfalvi.
Múzeum Országos Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum, Budapest.
NA : JA Németh Andor : József Attila. Budapest, é. n. [1943].
Cserépfalvi.
NA : JA é. k. Németh Andor : József Attila élete és kora, a Csillag 1—10.
(1947 december—1948 szeptember) számaiban.

BEVEZETÉS

József Attila Összes Műveinek III. kötete cikkeit, tanulmányait, tanulmánytöredékeit és terveit tartalmazza. A IV. kötetben fognak napvilágot látni szépprózai művei, verses és prózai műfordításai, drámakísérlete, önvallomásai, önéletrajza, valamint az életére vonatkozó dokumentumok.

JA-nak minden fellelhető prózai művét közöljük; ezek részint folyóiratokban, lapokban jelentek meg, részint kéziratban maradtak fenn. A cikkeket, tanulmányokat tartalmazó kéziratok azonban nagy számban elvesztek vagy lappanganak. Németh Andor írja (Utószó egy utószóhoz, Szép Szó 1938 július, újból közölte: Utószó JA élettörténetéhez, Csillag 13. sz., 1948 december): „Két láda könyv és félmázs papír: ennyi maradt szegény JA után. Nővérei nálam helyezték el hagyatékát... Kézirat-hagyatéka meglepően gazdag és sokoldalú...” A továbbiakban elmondja, hogy műfordításait nem adta ki az általa sajtó alá rendezett kötetben, hanem „tartalékolt” egy későbbi kiadás számára, majd így folytatja: „Ugyanez áll a hagyatékában talált prózai fogalmazványaira is, amelyekben skolasztikus logikai apparátussal, a kifejezéssel sokszor erősen küzdve próbálja tisztázni a művészi tevékenykedés helyét és feladatát az emberi tevékenykedések között, s amikben a marxista és freudista tanok összehangolásával kísérletezik.” Németh Andor ebből a „kézirattömegből” három cikket közölt kiadásában (*Művészetbölcseleti alapgalmak, Munkánélküli trók táppénze, Vallomás*). Ugyancsak hasznosította ezeket a kéziratokat Sándor Pál is; belőlük állította össze *Költészet és nemzet* című kiadványát (I. Esztétikai töredékek jegyzete 447. l.). Így ír erről (Emlékeim JA-ról, kézirat):

„JA halála után József Jolán nekem adta át rendezés végett A. írói hagyatékát. A feladat az volt, hogy a sok kezdésből, töredékből, kísérletezésből próbáljam azokat a részleteket összeszedni, amelyekből valami összefüggő, épkezláb dolog kerekedik ki.

A feladat roppant nehéz volt. Gondolatfoszlányok, futó feljegyzések, abbahagyott ötletek, félbe maradt gondolatok tömkelegéből próbáltam kiválasztani az összefüggőt, a felhasználhatót.

Két fő gondolatcsoport világlott ki ezekből a műhelyforgácsokból. Az egyik a dolog, dologiség és eldologiasodás hegeli komplexumával való viaskodásról tanúskodott; a másiktól pedig egy nagyarányú marxista esztétika megalkotására való törekvés bontakozott ki. Ez utóbbira vonatkozó anyagból sikerült is összeállítani egy kis kötetre valót, amely aztán *»Költészet és nemzet«* címen annakidején meg is jelent. A másiktól csupán a róla írt tanulmányom (Az igazi JA) idézeteibe mentettem bele egyet s mást.

Munkám végeztével a fel nem használt kéziratok tömkelegét visszaadtam Jolánnak — a *Miért nem én?* és a *Hozzászólás a plattformtervezet*hez című két tanulmányt kivéve. Nem akartam, hogy ezek avatatlan kezekbe kerüljenek...”

Sándor Pál emlékezete szerint ezt a két utóbbi kéziratot egy, 1942-ben tartott rendőrségi házkutatás alkalmából elvitték.

A József Jolánnak visszajuttatott kéziratok egy része a felszabadulás után az Országos Petőfi Múzeumba került; egy részük azonban még lappang vagy véglegesen elveszett. (A Múzeumban őrzött prózai kéziratok egy jelentős része nem is József Jolán, hanem Szántó Judit tulajdonából került oda.)

*

Kiadásunk a Magyar Klasszikusok Kritikai Kiadásának Szabályzata alapján készült. Eszerint megtartottuk az egyes cikkek eredeti heyesírását. A nyilvánvaló sajtóhibákat javítottuk, eljárásunkról a jegyzetekben számolunk be.

Az egyes cikkek szövegének változataira a jegyzetekben a sorok számának megjelölésével utalunk. Ha egy oldalon több cikk található, a sorszámozást minden cikknél újból kezdjük, úgy azonban, hogy a cikkek címe és első alcíme nem számít bele a sorszámozásba. Az egyes cikkek után — kivéve a nehezen meghatározható keletkezési idejű töredékeket — zárójelben közöljük megjelenési helyüket és idejüket.

A cikkeket és tanulmányokat jegyzetekkel kísérjük. Minden egyes cikk értékelésére, elemzésére nem vállalkozhattunk — ez nem is a kritikai kiadás feladata —, több esetben azonban a cikkre vonatkozó értékelések felsorolása után hozzáfűztük saját véleményünket. Igyekeztünk viszont az egyes cikkek keletkezésének körülményeit, hátterét, visszhangját minél teljesebben bemutatni; ezért minden esetben teljes terjedelmükben közöljük a vitát indító, a JA cikkére alkalmat adó, s cikkeire válaszul írásokat, dokumentumokat. Azt gondoljuk, hogy ezzel — az eddigi kritikai kiadásokban ilyen mértékig még nem alkalmazott — eljárással nemcsak JA életéhez, vitáihoz, véleményeinek, meggyőződésének kialakulásához szolgáltatunk fontos adatokat, hanem a két világháború közti irodalom történetéhez, mozgalmainak, áramlatainak alaposabb megismeréséhez is segítséget nyújtunk.

A cikkek után közöljük a rájuk vonatkozó legfontosabb értékeléseket is. Sajnos, a JA-próza feldolgozása terén igen keveset tett az irodalom; Németh Andor igyekezett életrajzi adalékként hasznosítani cikkeit, Sándor Pál kísérletet tett esztétikai és filozófiai írásainak rendszeres értékelésére s Horváth Márton — az e kötet előkészítése során rendelkezésre bocsátott anyagra támaszkodva — politikai, irodalompolitikai állásfoglalásának ismertetésére. Tanulmányainak összefoglaló értékelése, gondolatai forrásának, ideológiájának, esztétikai nézeteinek vizsgálata azonban még megoldandó feladat.

A cikkek szövegéhez fűződő jegyzetekben csak a kevésbé ismert neveket magyaráztuk, a cikkek néhány forrására mutattunk rá, valamint megadtuk azoknak az idézeteknek lelhelyét, amelyeket JA nem jelölt meg.

JA övegeit a jegy ebben kurzív tipográfiával különböztetjük meg, kiemelésait pedig álló szedésben adjuk.

*

Az olvasó s a kutató a nagy költő írásaiban, elmékedéseiben fel fogja ismerni a nehéz kor bonyolult viszonyai közt útját kereső, néha

mellékutakra tévedő ember hangját, akit azonban — különösen azokban az években, amelyekből cikkei valók — mindig a fasizmus minden formájának olthatatlan gyűlölete, s a munkásosztályhoz, a szocializmus ügyéhez való hűség vezet.

JA tanulmányai, bírálatai, vitacikkei, töredékei, tanulmányvázatai éppen azt tükrözik, hogy tévedései nem térítették le őt fejlődése egyenes útjáról, hogy prózai munkásságának mérlege pozitív s egyben azt is megmutatják, hogy a kommunista párt mély hatása alól nem tudta kivonni magát, hogy akkor is a párt ügyéért dolgozott, írt, amikor egyik-másik megnyilvánulásával szenvedélyesen vitatkozott s hogy munkásságán kitorolhetetlenül rajta van a KMP soraiban való harc nyoma. De megmutatják e tanulmányok s a hozzájuk fűzött jegyzetek azt is, hogy JA tévedései történetileg érthetőek és megmagyarázhatóak, illetve olyan kérdésekkel kapcsolatban jöttek létre, melyeknek hibaforrása a munkásmozgalom olyan fázisaiból ered, amelyekkel szemben azóta a kommunista pártok is erős kritikát gyakoroltak. JA prózai munkái azzal a tanulsággal is szolgálnak, hogy költészetében milyen kevés nyoma maradt azoknak a kétségeknek, megtorpanásoknak, melyeket ez a kötet tükröz s prózai művei ismeretében még nagyobbban látjuk a költőt, aki műalkotásainak tökélyét ilyen belső küzdelmek útján érte el.

*

Köszönettel tartozunk mindazoknak, akik munkánkban segítettek, a kötet lektorainak, az Országos Petőfi Irodalmi Múzeumnak, mindenekelőtt Szántó Juditnak, a költő élettársának, aki felbecsülhetetlen értékű adatokkal, emlékezőességekkel gazdagította a kiadást. Köszönet illeti az MSZMP Párttörténeti Intézetének munkatársát, Horváth Zoltánt, aki a kötet anyagát párttörténeti szempontból vizsgálta felül, valamint az Intézet Könyvtárát és Archivumát, készséges segítségükért; ezenkívül egyes kéziratok, illetőleg adatok közléséért Agárdi Ferencnek (Budapest), a Korunk szerkesztőségének (Kolozsvár), s az Institut für Marxismus—Leninismus beim ZK der SED (Berlin) igazgatóságának vagyunk hálásak.

*

Megjegyezni kívánjuk még, hogy az általunk felvett cikkeken kívül még egy cikket tulajdonítanak JA-nak. Tamás Aladár (JA a mozgalomban, Csillag, 1956 szeptember, 567. l.) szerint a Front című, egyszer megjelent kommunista folyóiratban JA, Antal János és Tamás Aladár együttesen írták *A magyarországi munkáskultúrmozgalom helyzete* című cikket. A cikk szövegének vizsgálata azonban nem teszi valószínűvé ezt az állítást; nem találunk benne JA stílusára valló fordulatokat, kifejezéseket; a JA-ról szóló irodalom sem említi máshelyütt, így a cikk közlését mellőztük.

I. TANULMÁNYOK, CIKKEK, BÍRÁLATOK

1. **Új szépirodalmi folyóirat . . .** A kis, aláírás nélküli napihír a Makói Friss Újság 1923. február 7-i számában (14. évf. 29. sz.) a Hírek között (5. l.) jelent meg. A szerzőséget bizonyítja JA 1923. február 10-én kelt levele a Csönd kiadójához, Koroknay Józsefhez. Ebben jelzi: „*Mindjárt, hogy megérkeztem, írtam a Csöndről a Frissbe — de csak annyit, hogy megjelent és tartalmát, meg, hogy mennyibe kerül.*” (A levelet közli s az adatra felhívta a figyelmet Péter László: JA Szegeden, Szeged, 1955; 26. l.)

A hír JA első nyomtatásban megjelent prózai írása.

2. **Réti Ödön: Zorka.** Megjelent a Makói Friss Újság 1924. január 29-i (XV. évf. 24. sz.) számában; közölte Péter László: *Éspersit János* (Irodalomtörténeti füzetek 1.), Bpest, 1955. c. tanulmányában (60. l.). — József Attila első nyomtatásban megjelent bírálata (Első cikke egy rövid híradás a Csönd c. folyóiratról, 1. l. sz.). — Egy, József Jolánnak küldött, 1924. január 29-én kelt levelében utal a kritika megírására (JJ: 184. l.). — **RÉTI ÖDÖN** (1871—1939) szegedi író, novellák, tárcák, regények s drámák szerzője (l. róla Elek Artur nekrológját: *Nyugat* 1939, 347—348, s Péter László: Réti Ödön. Délmagyarország, 1954. ápr. 14.). A „Zorka” c. regény eredetileg a *Nyugat* 1912. évfolyamában jelent meg; könyvalakban az Athenaeum kiadásában, 1923-ban. — József Attila Réti Ödönnek ajánlotta az *Arádis előtt* c. vers egy változatát (l. ÖM². I. 366. l.), s egy 1922. okt. 14-én kelt levelében küldte el neki.

3. **Déliáb. Terescsényi György versei.** A *Nyugat* 1928. május 1-i számában (686. l.), az Irodalmi Figyelő rovatban jelent meg. — **TERESCSENYI GYÖRGY** (1890) szegedi származású író; verseskötetei s főleg a falusi kisbirtokosság életével foglalkozó regényei jelentek meg; a 30-as években az Írók Gazdasági Egyesületének titkára; konzervatív lapok munkatársa. — Említtet verseskötete 1927-ben, Szegeden jelent meg. József Attila Szegedről ismerhette; már a Réti Ödönhöz, 1922. okt. 14-én írt levelében is utal rá, hogy szeretne neki is verset küldeni; apjának, az „idősebb Terescsényinek”, Terescsényi Gyula szegedi írónak is fennmaradt üdvözlő lapja József Attilához.

4. **Egyszerű énekek. Brichta Cézár versei.** A *Nyugat* 1928. június 16-i számában (900. l.), az Irodalmi Figyelő rovatban jelent meg. — „**BRICTHA CÉZÁR**, szül. 1902. Írásai a Népszavában és a Népszava naptárban láttak napvilágot” (Társadalmi Lexikon. Bpest, Népszava kiadás, 1928. dec.). Brichta a 20—30-as években a Népszava egyik legtöbbször köztöltője volt, itt bírálta kötete 1927-ben, a szerző saját kiadásában jelent meg. — A kritikát idézi Németh Andor (JA é. k.; Csillag 1948. március, 4. sz. 28. l.), a költőnek a forradalmi költészetről vallott felfogását illusztrálva vele: „Mit követel tehát József Attila a költőtől és elsősorban sajátmagától? Annyira átélni, oly bensőségessé, annyira saját természetévé tenni szociális törekvéseit, hogy azok egybe essenek a költészettel magával. Azaz: hogy prédikáció és retorika helyett magát állíthassa, mint a megvalósult szociális embert, mint a kollektív társadalom közénk tévedt képviselőjét minden közvetítő kommentár kiküszöbölésével, közvetlenül és érzékletesen az olvasó elé.” A cikke, mint JA elődeihez való kritikai kapcsolatának példájára, hivatkozik Komlós Aladár. (A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei, MTA I. Osztályának közleményei, X. köt. 3—4. sz., 319. l.)

5. **A Bartha Miklós Társaság Értesítőjéhez** (1928 október). Megjelent a Századunk 1928. novemberi számában (III. évf. 9. sz.), az 589. lapon, a Könyvismertetések és bírálatok rovatban. — A Bartha Miklós Társaság 1925-ben alakult, de szélesebb körű működést csak 1928-tól fogva fejtett ki. A belügyminiszter 1928. június 4-én hagyta jóvá alapszabályait; ekkortól fogva ankétokat, előadássorozatokat rendezett; s sokszorosított értesítőt adott ki, amelynek 1. száma 1928. szeptemberében, második, JA által ismertetett száma 1928 októberében látott napvilágot. Utóbb a Bartha Miklós Társaság hivatalos közlönye az Új Magyar Föld lett; a Társaság történetére vonatkozó több cikk közül I. Fábíán Dániel: *Öt esztendő, Új Magyar Föld* III. szám, 4. l. skk.

Az 1928—1929-es években a Bartha Miklós Társaság célkitűzéseiben keveredett a konszolidációs időszak fülledt, konzervatív légrével való elégedetlenség, a szociális reformok vágya, a javítani akarás — ködös, „turáni-szláv parasztállam” elképzelésekkel, fajvédő frázisokkal, munkásellenességgel; vezetőinek reformélképzelései ekkor a meglévő rend keretein belüli foltogatásra szorítkoztak. 1929 végétől — részint a fokozódó gazdasági válság, részint a szervezetben dolgozó kommunisták hatására — erősen radikalizálódik; gyökeres földbirtokreformot, a munkássághoz való közeledést hirdet, a marxizmus megismerését propagálja, összejövetelein hangot kapnak a kommunisták. A Társaság jobb- és balszárnyának harca jellemzi az 1930—1932 közti időszakot; 1932 vége felé azonban mind határozottabban jobboldali irányba fordul, a kommunisták s a haladó elemek otthagyják, egyúttal elszíntelenedik, jelentőségét veszti. A későbbi népies írói mozgalom egyik előfutára volt.

A JA-tól idézett cikk a „Néhány szó Szociálpolitikai Bizottságunk működéséről” című beszámoló (7. l.). Meg kell jegyezni, hogy az Értesítő tartalma a maga egészében nem igazolja József Attila értékelését; a Bartha Miklós Társaság célkitűzése ez időben még eléggé zavarosak; az Értesítőben közölt cikkek reformvágya és radikális hangja keveredik Szabó Dezső frazeológiájának s az ellenforradalmi szélsőséges fajvédő eszméknek hatásával. A földkérdésben is csak nagyon korlátozott szociálpolitikai jellegű reformokat javasolnak, a nagybirtokok és hitbizományok érintetlenül hagyásával, a munkáskérdésben pedig fasiszta korporációs jellegű intézkedéseket, az osztályharcos gondolat, az osztályszervezkedés teljes feladását követelve (l. pl. az 1928-i szeptemberi Értesítőben Rados K. Béla cikkeit a földkérdésről s a munkáskérdésről). — Az ismertetett cikk is a maga teljes egészében inkább a magyar fajtság alapján álló összefogást, mint igazi demokráciát követel. A József Attila által idézett második bekezdése („...össze van forrva”) után a cikk hangoztatja: „Kizárólag a szeretet és megértés álláspontjára helyezkedünk. Megfogadjuk nagy Széchenyink bölcs tanítását: megbocsátunk még az apagyilkosnak is, egyedül azért, mert magyar fajtánkhoz tartozik.” Ezzel írja tovább a cikk, követik „az utódállamokhoz átcsatolt területek kijózanodott magyar intelligenciájának nemes példáját... már kigyógyultak abból a szomorúan magyar nyavalyából, amely a szegény és a gazdag, a munkás és a tőkés, a paraszt és az úr között gazdasági okokból szükségszerűen fennálló amúgy is mélyreható ellentétek mesterséges kielezésében, tervszerű elmélyítésében jut kifejezésre... minden magyarban társadalmi és gazdasági helyzetére való tekintet nélkül egyaránt testvért lássanak.” A magyarországi értelmiségnek, szögezi le a cikk: „Rá kell lépnie a szociális kiengesztelés útjára.”

A cikket említi Horváth Márton (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle, 1955. 4. sz. 137. l.), azonban tévesen állítja, hogy azt JA a Bartha Miklós Társaság Értesítőjébe írta; s így a cikk jelentőségét is túlértékeli.

6. Vértő szárnyakkal. Lőrincz Jenő versei. A Nyugat 1928. december 1-i számában, a 769—700. lapon, az Irodalmi Figyelő rovatban jelent meg. A 15—16. sorban egy nyilvánvaló tördelési hibát javítottunk. — Lőrincz Jenő verseskötetei: Bánatcsengetyűk tornya. (Pécs 1927, Dunántúli Egyetem nyomdája), Vértő szárnyakkal (Pécs 1928. Részvény nyomda); valószínűleg ő a szerzője az Ady Endre című (Makó 1929) könyvnek.

7. Magyarító szótár. A Századunk 1929. márciusi (IV. évf. 3. sz.) számában, az 1891. lapon, a Könyvismertetések és bírálatok rovatban

jelent meg. — TOLNAI VILMOS (1870—1937), pécsi egyetemi tanár, irodalomtörténész és nyelvész. A „Magyarító Szótár” első kiadása 1909-ben jelent meg.

8. Ady-vízió. Megjelent A Toll 1929. augusztus 18-i számában (I. évf. 18. sz.), a 16—26. lapon, József Attila hozzászólása a híres „Ady-revizió”-hoz.

1. Előzmények :

A Zsolt Béla által szerkesztett A Toll Ady-vitája tulajdonképpen a lap 12. számában (1929. júl. 7.) megjelent Vészi József cikkel kezdődött (Adyról), a nagy ellentmondást azonban a következő számban (13. sz., 1929. július 14.) Kosztolányi Dezső : Az írástudatlanok árulása (Különvélemény Ady Endréről ; a cikket és Kosztolányi válassztervezetét, jegyzeteit l. még a Kortársak I. (31. l. skk. és 288. l. skk.) c. posthumus kötetben is) c. cikke váltotta ki. Ettől fogva a lap 14., 15., 16., 17., 18. számában jelentek meg a hozzászólások, majd a vita a 19. számban (1929. augusztus 25.) Zsolt Béla : Az Ady-ankét vége c. cikkével fejeződött be ; más folyóiratokban és a napilapokban azonban még sokáig zajlott a vita. — A József Attila által idézett többi cikk : (Gulyás Pál : Magyar írók élete és munkái I. 246. l. a vitát hiányosan tartja számon ; több cikket, köztük JA-ét, nem említ) Márai Sándor : Az olvasó nevében (A Toll 1929. július 28., 15. sz.) ; Hadik Mihály gróf : Az Ady-kérdés revíziójához (A Reggel 1929. július 15.) ; Aczél Benő : Kosztolányi kontra Ady (Esti Kurír 1929. július 15.) ; Babits Mihály nyilatkozata a Magyarországi 1929. július 19-i számában ; Zilahy Lajos : Ady Endréről (A Toll 14. sz. 1929. július 21.) ; Kassák Lajos : Az írástudatlanok vagy az írástudók árulása (A Toll 15. sz. 1929. július 28.) ; Fenyő Miksa : Kosztolányi Ady-cikke (Nyugat 1929. aug. 1.) ; Ignótus : Adyról (A Toll 16. sz., 1929. aug. 4.) ; Dutka Ákos : A „Meztelen király” apró szentjei (Hozzászólás az Ady-revizióhoz) (A Toll 16. sz. 1929. aug. 4.) ; Szász Zoltán : Ady (A Toll 17. sz., 1929. aug. 11.).

2. Visszhang, értékelése :

A cikknek a maga korában különösebb visszhangja nem volt. Zsolt Béla idézett vitazáró cikkében megemlíti („...láthattuk Adyt... József Attila szertelenségének világitásában.”). Szól róla, „hosszú és érdekes értekezés”-nek nevezve, Espersit János is. (Három költő ; a Csanád vármegye tíz évvel Trianon után, szerk. Vermes Ernő, Makó, 1929. c. kiadványban). — A későbbi József Attila-irodalom helyenként utal rá : így Szabolcsi Miklós (Mkl. Bevezetés, 29. l.) mint a Nyugattal való szembekerülésének egyik bizonyítékát említi ; ugyanilyen vonatkozásban Fövény Lászlóné : JA. Bpest 1953. 100. l. ; József Attila és Ady viszonyáról, de az Ady emlékezete c. verssel kapcsolatban szól Révai József : Ady Endre halálának harmincadik évfordulója (Irodalmi tanulmányok 250. l.) : „...az igazi és illegális Adyt csak az egy JA keltette életre 1931-ben...”

3. Jegyzetek a cikkhez :

15. lap : A cikk első részében említett Ady-irodalom : Földessy Gyula : Ady-tanulmányok. Bpest 1921. (Ethika-ktvár) ; Hatvany Lajos : Ady világa (Isten könyve I. és II., Szerelem könyve I. és II., Pegasus

Verlag Wien); „Szabó Dezső néhány előadása”: talán az 1928. május 19—20-án, a Híd rendezésében Adyról tartott, de nyomtatásban meg nem jelent előadásokról van szó.

15. lap, 29. sor : *Kovács Gyurka barátom* : dr. Kovács György orvos és író, JA-nak bécsi tartózkodásától fogva barátja.
16. lap, 12. sor : *Ady-revizíós liga* : Célzás a Magyar Revíziós Ligára, amely 1927-ben alakult Herczeg Ferenc elnökelete alatt ; a magyar uralkodó osztályok revizionista külpolitikájának érvényesítésére létrehozott irredenta, sovinszta társadalmi szervezet volt.
16. lap, 17. sor : HÖFER, FRANZ (1861—1918), osztrák táborno, az első világháborúban 1917-ig a vezérkar főnökének helyettese ; 1917. május 19-ig az ő aláírásával jelentek meg a naponkénti hadijelentések, az ún. Hőferek. — ERDÉLYI BÉLA 1929-ben nagy port felkavart bűnügy tette. A jómódú pesti üzletember Milstatt osztrák fürdőhelyen egy mélységbe lökte feleségét, Forgács Annát.
17. lap, 26. sor : Je vous jure que c'est beau : Ésküszöm, hogy szép.
17. lap, 35. sor : MARINETTI, FRANCESCO TOMMASO (1876—1944) olasz költő, a futurista mozgalom vezére és alapítója.
21. lap, 20. sor : COURTS-MAHLER, HEDWIG (1867—1950) rendkívül elterjedt, alacsony színvonalú, érzelmes regények írója.
23. lap, 28. sor : *Rodin munkája, La Belle Heaulmière, vagy akár maga a Villon ballada* : Auguste Rodin (1840—1917), az újkor egyik legkiemelkedőbb szobrászának híres, Villon hasonló című balladája ihlette szobrára, az 1885 előtt keletkezett „Celle qui fut la belle Héaulmière”-re (Ez volt a Szép Fegyverkovácsné)-ra céloz.
- A cikk befejező részének gondolata és fogalmazása visszatér JA *Estétikai töredékeiben*.

9. „Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete”. Megjelent az *Előrs* 1929. október 26-i (II. évf. 43. sz., 10—12. l.), 1929. november 2-i (II. évf. 44. sz., 13—14. l.) és 1929. november 9-i (II. évf. 45. sz., 14—15. l.) számában. Közölte a JA Mkl is (389—401. l.). A cikk befejezetlen.

1. Keletkezése :

A tanulmány keletkezéséről első ízben egy Vágó Mártához írt 1928. okt. 20-án kelt levélben olvasunk (l. Vágó Márta emlékiratai — kéziratban) :

„Gyerököm,

íjvettem a Nagy Pintért, háliszennek, 72 oldal szörnyűség és butaság. Ám sajnos, levelem végeztével újra elő kell vegyem, mert irandok róla. Nagyon alapos irodalomtörténet, benne van, mikor nyílt meg az első zsidó bolt Budapesten. Továbbá, hogy a kormányzat megfeszített erővel is alig bírta lecsendíteni 1922-ben a zsidók ellen forduló népharag kitörését. Berzsenyi egyik legjelesebb dalköltőnk, ám azért a Nyugat íróinak sikerült új lírai motívumokat és új színpadi helyzeteket találniok. Gyenyevő! Remélhetőleg te okosabb dolgokkal foglalkozol és nincs eléd szabva, hogy elegáns kézzel bánj a poloskák-kal, mert az a poloska liberális. Hogy miért liberális, azt nem tudom. De lehet, hogy azért, mert akár Varga Gyuláról, akár Szép Ernőről tudománykodik, akár értékes, akár értéktelen emberrel kapcsolatban pintéredik el, egyformán gané.”

Olvasunk a készülő tanulmányról egy, Vágó Józsefnéhez, Vágó Márta édesanyjához intézett, 1928. november 1-i keltezésű levélben is (l. Vágó

Márta emlékiratai — kéziratban): „Vámbérynek Pintérről szóló félig kész cikkem annyira tetszett, hogy fölvastá a Századunk véneinek, Pista bácsi pedig 40 pengő előleget nyújtott át.” (Vámbéry Rusztemről, a Századunk szerkesztőjéről, s Varró Istvánról, a Századunk társzerkesztőjéről van szó.)

Az idézett levelekből nyilvánvaló, hogy a bírálatot eredetileg a Századunk számára írta; 1928-ban még nem is volt kapcsolatban az Előörssel, s az első levélben említett kikötés, hogy óvatosan kell a művel bánni, mert Pintér liberális, ugyancsak a Századunk körének vélekedésére vall; Pintér valóban a Horthy-rendszer támogatói között liberálisabb színezetet képviselt.

A Századunk 1928. novemberi számában azonban nem József Attila, hanem egy hal jelzésű szerző ír bírálatot a műről (1928. november, 564—567. l.), aki cikkében több helyütt ugyanazokat a részeket bírálja, mint JA. E bírálat után a következő megjegyzés olvasható: „E tallózásához kapcsoljuk érdekessége miatt egy másik munkatársunk P. szedetét is (Szerk.)”

Az ezután következő cikk kétségtelenül József Attilától származik: „Az Időmutató szerint, akik meghaltak, azok meg sem születtek. Így Gutenberg is meghalt, mielőtt P. fellebbentette volna a fátylat arról, hogy hol is keressük az első nyomdát. — 1504-ben Columbus hazatér utolsó amerikai útjáról, holott a mutató szerint még föl se fedezte Amerikát. 1637. A harmincéves háború további fejleményei. Pont. E háborúnak a mutató szerint se eleje, se vége, ám egyetlen esztendőben voltak további fejleményei. — Voltaire és Goethe következtések, Hegel kétszer hal meg egymásután (1830—1831). Scribe még ravaszabb, ő négy évi időközökben hal meg (1861 és 1865). — És ha már nagy kultúrtörténeti jelentősége is van annak, hogy Pesten 1783-ban megnyílik az első zsidó üzlethelyisége, úgy még mindig megkérdemztem tapintatlanul, hogy mi van a két Bolyaival, azonkívül, hogy Farhas öt szomorújátékot írt? — Freiligrath költeményei nem 1833-ban, hanem 1838-ban jelentek meg. Erre és minden következőre nézve is megjegyzem, hogy itt sajtóhibáról az évszámokkal kapcsolatban szó sem lehet, mert az évszámok el. l állanak és együtemre négy hasábot vezényelnek. — Saint Pierre: Pál és Virginia 1787 és nem 1788. — Goethe: Reineke Fuchs 1793 és nem 1794. — Balzac: Grandet Eugénia 1833 és nem 34. Goriot apó nem 35, hanem 34. — Victor Hugo: Ruy Blas nem 1839, hanem 1838. — Feuillet: Egy szegény ifjú története 1854 után csak négy évvel, tehát 1858. — Wagner a Lohengrint 1847-ben fejezte be és 1850-ben csak előadták. Ha pedig szerzőnk az előadások időpontját veszi alapul, úgy mit keres a Nürnbergi mesterdalnokok előtt 1862? Hiszen Wagner csak 1800-ban készült el vele, előadni pedig csak 08-ban adták elő. És mi az, hogy 1863. Wagner: Nibelung-trilógia? A tetralógia első részéhez, a Rheingoldhoz 1869-et, a másodikéhoz, a Walkürhöz 1870-et írunk, a későbbiekét szintén nem jegyezhetjük 1863-mal, mint szerzőnk teszi az egészszel. Az egésznek teljes előadása 1876-ban volt. — Victor Hugo: Nyomorultak: 1862 és nem 66. — Marx al kapcsolatban semmi különös nem történt 1868-ban, de 67-ben igenis megjelent Kapitalja. — A szocialista munkásszervezetek első kongresszusukat már hét esztendővel 1899 előtt, tehát 1892-ben megtartották. Stb. — Ady négy kötete már a történeti rész szerint is vacak, így itt is hallgat róluk...”

A Századunk glosszájának igen sok adata, kifogása s több helyen a fogalmazása is megegyezik az Előörs-beli cikk megfelelő helyeivel.

Szegi Pál tulajdonában megmaradt a Pintér Jenő-könyvnek az a példánya, amelyet bírálata megírásához a költő használt. Benne több helyütt a könyvbe írt megjegyzések, alá- és mellélúzások találhatók. Egyrésztük ugyanazokra a helyekre vonatkozik, mint az Előörs-beli, illetőleg

a Századunk-beli cikkek. Más részüket azonban nem használta fel bírálati megításához. Megjegyzései világot vetnek nemcsak a Pintér-könyvről alkotott — jogos — lesújtó véleményére, hanem akkori nézeteire, irodalmi álláspontjára, olvasmányaira is. Ezért a cikkekben fel nem használt megjegyzéseket, s az alá- és melléhúzásokat többségét alább soroljuk fel.

Megjegyezzük, hogy a példányon más kéz, (Szegei Pál) megjegyzései is olvashatók.

a) *Megjegyzések a példányon :*

I. kötet 111. „Bánk Bán” fejezetcím elé odairja: „A”.

I. kötet 129. (Vörösmarty) „tragikus tehetsége” mellé odairja: *tragikái?*

I. 172. (Petőfi) „Leírásai csak látszólag festmények, közelebről nézve mozog az egész kép” mellé odairja: *Egyetlen mondata.*

I. 226. „Jókai Mór kedves egyéniségű ember volt. Az életet a maga valóságában nem ismerte” mellé odairja: *Melyik trónk ösmerte és ösméri?*

I. 322. „1781... Rousseau: Vallomásai” mellé odairja: *1782.*

I. 346. „1844... Id. Dumas: Monte Christo” mellé írja: *1841—45.*

I. 348. „Külföldi irodalmi mozzanatok” rovatba az 1847. évhez odajegyzi: *Osztrovszkij „Csöd” c. vígjátéka.*

I. 358. Az 1862. évhez a „Külföldi irodalmi mozzanatok” rovatába odajegyzi: *Leconte de Lisle: P. barbares.* Ugyanezen a hasábon szerepelnek a cikkekben felhasználta, a Wagner-művekre vonatkozó megjegyzések.

I. 360. Az 1886. évhez a „Külföldi irodalmi mozzanatok” rovatába odajegyzi: *Verlaine: P. saturniens.*

I. 368. Az 1877. évhez „A Külföldi irodalmi mozzanatok” rovatába: „Daudet: A nábob”-hoz odajegyzi: *1879.*

I. 372. A „Külföldi irodalmi mozzanatok” rovatába az 1885. évhez odajegyzi: *H. de Régnier;* az 1886. évhez: *Osztrovszkij halála.*

I. 375. A „Külföldi események” rovatba az 1888. évhez odajegyzi: *II. Vilmos trónralép*

II. kötet 6. „...a külföld bizalmatlanná vált a magyar helyzettel szemben, pedig egymást érték a botrányok és sztrájkok” mondatot melléhúzza és odairja: *stil*

II. 7. „Az ellenforradalom megtorolta a kommunizmus vérengzéseit” mondatot melléhúzza és odairja: *stil*

II. 13. Az Ady körüli vitákról szólva Pintér kijelenti: „hiába emelte fölhathatós szavát Rákosi Jenő a Budapesti Hírlapban, (J. A. aláhúzása) a támadók tömegével, elszántságával és érveléseiknek tetszetős csoportosításával — voltaképpen pedig az egész korszaklammal — szemben hiábavaló volt minden küzdelem.” Az általa aláhúzott részhez a margóra az alábbi jegyzi: *A 30 millió magyarral s azzal, hogy: tudunkkal a költő sosem jár a Ganges partján*

II. 14. az alábbi egész részt melléhúzza s oldalt odairja: „*Stil*”. „...az anarchisztikus nagyzólasokba egyelőre nem szorult a költészetnek ügyszólván egyetlen morzsája sem. De amint eljutott irodalmunk a lángoló hazafiságtól a nemzetgyilkoló bolsevizmusig, ugyanakkor elérkezett az expresszionista iránnyal az egykori zengzetes ritmusú és rímelésű jambusoktól ahhoz a versig, [így!], amelynek már nem volt sem nyelvtana, sem versmértéke, sem rímeléze”.

II. 21. „Ferenca Zoltán. Ő írta meg Petőfi Sándor legjobb életrajzát.” mondatot aláhúzza és mellírja: *Horváth J.* Ugyanott az alábbi mondatához:

„Négyesy László nemcsak a magyar verselés elméletére és történetére derített új fényt...” ugyancsak mellírja: *Horváth J.*

II. 97. A fejezetcím az előző oldalon: „Naturalisták”. Ebben („A szocialista költészet” után) alcím: „A futurista költészet”. Ehhez egyenlőségjellel a következőket írja József Attila: „*Naturalizmus?*”. A szövegben levő mondat aláhúzott részét pedig nyíllal ugyancsak ideutalja: „A magyar futuristák a német és olasz futuristáktól kölcsönözték programjukat s a leghíresebb expresszionistáktól másolták költői fogásait”.

II. 170. Az ifjúsági lapok felsorolásához József Attila odajegyzi: *Kis lap Lányok lapja Hasznos mulattató*

II. 179. A Byronról szóló rész utolsó mondata Pintérnél: „Fordítói közül magasan kiemelkedik Ábrányi Emil. Don Juan fordítása ragyogó munka, nyelvében és verselésében egyaránt művészi remek.” József Attila odajegyzi: *Kosztolányi Harsányi Zsolt.*

II. 180. A Rostand verses drámái fordításáról, Ábrányi Emil működéséről szóló bekezdés végére is odairja: *Kosztolányi, Telekes B.*

II. 209. A további útjelzés c. fejezet „Költők, elbeszélők, színműírók” c. részében áll Pintérnél: „Wlassics Gyula báró, ifj. (szül. 1884. Budapest) az állami színházak főigazgatója, utóbb helyettes államtitkár a közoktatásiügyi minisztériumban.” Ezt a részt melléhúzza JA, s odairja: *irodalom!*

II. 213. Ugyanebben a fejezetben a „2. Irodalomtörténetírók, irodalmi tanulmányok írói, szépirodalmi kritikusok” rész névsora elé odairja: *Ambrus Zoltán.*

Az „Irodalomtörténeti térképek” sorában szereplő „költők, elbeszélők és színműírók sírja a budapesti Kerepesi úti temetőben” címűbe berajzolja Király György sírját.

b) *Alá- és melléhúzások:*

I. 10. „A magyarokban nem voltak meg azok az embertelen tulajdonságok, melyek annyira jellemzőek az Ázsiából előretörő vad tömegekre.” (melléhúzva).

I. 11. „a szentéletű csanádi püspök gyönyörködve hallgatta egvszegény magyar cselédlány vidám éneklését”.

I. 62. „Martinovics Ignác apát éleselméjű, de ingatag jellemű férfiú volt” (melléhúzva).

I. 84. (A XIX. század első felében) „A konzervatív nemesek az óvatos haladást vallották programjuknak, a liberális nemesek gyökeres reformokat sürgettek minden téren.”

I. 111. „Miközben Bánk nádor az összeesküvőket csillapítja, a királynő öccse, Ottó herceg, földülja a nádor családi boldogságát” (alá- és melléhúzva).

I. 112. „Hogy a Bánk Bán a maga idejében nem aratott sikert, ennek okát Katona József kortársainak hiányos irodalmi képzettségében kereshetjük.” (melléhúzva).

I. 152. Jósika regényéről szólva, Pintér így ír: „*A könnyelműek* (1837) azzal az erkölcsi tanulással szolgál, hogy mások boldogságának elrablása veszedelmes következményeket rejt magában és a szerelmi könnyelműség megkapja a maga büntetését. Serédi Iván erdélyi földesúr Amerikában elcsábít egy néger asszonyt, ezért a bosszúálló néger férj beáll a földesúr

szolgáltatába, vele együtt Erdélybe megy, egy alkalommal a sötétség leple alatt besurran gazdája nejéhez s a félrevezetett úrnőnek félvér-gyermeke születik.” József Attila melléhúzza az egész részt. Ugyanazon az oldalon aláhúzza az alábbi: „Történeti regényei... szintén a múlt dicsőségére mutattak, de már modern formában.”

I. 156. József A. aláhúzza Pintérnek alábbi, Eötvös József A nővérek-jéről tett megállapítását: „A regény alap gondolata az, hogy a kunyhókban gyakran nagyobb a megelégedés, mint a kastélyokban.” Ugyancsak Eötvös-ről melléhúzza ezt a megállapítást: „...idealizáló lelkesedését a védtelen emberek és háttérbe szorított néprétegek iránti lelkesedése eléggé megmagyarázza.” (Az utolsó két szót külön aláhúzza.) Ugyanezen az oldalon aláhúzza még a következő megállapításokat: „A gondolatok gazdagságára és az érzelmek nemességére nézve egyetlen magyar regényíró sem múlja felül.” „Mindig költői lendületre törekedett.”

I. 158. (Petőfi) „Sok nyomorúságon ment át, mégis megőrizte ideális gondolkodását.” Ezt a mondatot mellé- és aláhúzza, a „mégis” szót külön háromszor.

I. 163. (Petőfi) „A nők alakját eszményi fénnel vette körül s mindenkor úgy közeledett hozzájuk, mint egy ábrándos ifjú.” (felkiáltó-jel a margón.) — A Cipruslombokról: „A hirtelen halál lesújtotta a költőt, ébredő vonzalmát részvét és fájdalom váltotta fel, képzelete hevesen csapongott s egész sor búsongó verset szentelt a kedves leány emlékének.”

I. 165. melléhúzza az alábbi fejtegetést: „A szépség és jóság megtestesülését látja Júliában. Alakját glóriába vonja. Ha bántalmak érik, feleségében találja vigaszt; ha derűs napjai vannak, hitvese magasztalására írja költeményeit. Őt dicsőíti dalban és ódában, ditirambban és rapszódjában, könnyek és mosolyok között, az igazi költészet mámoros nyelvén. Nem tudja minek nevezze ezt az asszonyt, ha a merengés alkonyában bámulva nézi szeméinek esti csillagát; e nő tekintete ráröppenő szelid galamb, melynek minden tolla a békesség egy olajága s melynek érintése oly jó, mert lágyabb a selyemnél s a bölcső vánkosánál; hangjára a száraz téli fák zöld lombokat bocsátanak, azt gondolván, hogy itt már a tavasz, mert énekel a csalogány. Ha csókban olvad össze ajkuk, eltűnik a világ s minden rejtélyes kedvét kiárasztja az örökkévalóság; egy égbé rontó képzelet tündér leánya ez a nő, a legvakmerőbb reményeket megszegyenítő ragyogó valóság, a léleknek egyedüli, de egy világnál többet érő kincse. Szép ifjú hitvese mellett örök szerelmenről álmodozik, mikor egyszerre balsejtelmek lepik meg: a völgyben még nyílnak a kerti virágok, de sötét haja őszbe vegyült már... elhull a virág, eliramlik az élet... szép hitvese itt ül ölében: ma még itt, holnap már sírja fölött; ...és eldobja az özvegyi fátyolt. A halhatatlan költemények hosszú sora örökíti meg ezt a verőfényes és mégis borús szerelmet. (Minek nevezzelek, S eptember végén, Szeretlek kedvesem, Itt benn vagyok a férfikor nyarában, Itt van a ős, itt van újra, Pacsirtaszót hallok megint, Beszél a fákkal a bús őszi szél.)

I. 168. Pintér Jenő Petőfiről megállapítja: „A szabadságharc idején írt hazafias, politikai és forradalmi költeményei jórészt hevesen gyűlölködő versek, de van közöttük néhány művészi alkotás.” — Ugyanezen az oldalon: „Petőfi Sándor hazafias költeményei, leszámítva politikai és forradalmi verseinek egy részét, mindenkor kitűnő

darabjai lesznek a magyar hazafias lírának. Megvan bennük nemcsak az érzelme mélysége, a képzelet merészsége, s a hang és kifejezőmód változatosága, hanem egyúttal az illetett költő művészete is. Ezek a költemények a hazaszeretet imái.” Az utolsó két sor mellé kérdőjelet is tesz a lap szélére. Kétszeresen melléhúzza Pintér alábbi kijelentését is: „Hogy a királyságot a szabadság és a haladás legfőbb akadályának tartotta, ez jelentékeny részben Béranger hatására vezethető vissza.”

I. 173. Aláhúzza ezt a „tartalomismertetést” is: (A Sári néni) „... elmondja, hogyan varrogat a küszöbön; elgondolja, milyen régen is nevezhették Sáríkáknak...” hasonlót húz alá a 178. lapon: „Ez hát a nép!”: kiált föl Szilveszter s a fölbőszült tömeg előtt... elmenekül a fővárosba.”

I. 247. Melléhúzza az alábbi mondatot: (Tompai Mihály) „Elbeszéléseiből megértjük, miért jelképe az ibolya a szerénységnek, a lilium az ártatlanságnak, a csalán a rágalomnak.”

I. 271. Aláhúzza a Mikszáthról szóló következő megállapítást: „Olvasmányai csak kevéssé befolyásolták veleszületett elbeszélő tehetségét.”

I. 286. Az alábbi mondat aláhúzásai is JA-tól valók: (Tóth Béla) „... leleményének vékonyságát feledtetni előadó művészete.”

I. 365. A külföldi események rovatban, az 1870. évnél az alábbi mondatban aláhúzza a „miatt” szót: A németek győzelmei miatt Párizsban kikiáltják a francia köztársaságot.” Az 1871. évnél meg aláhúzza a „Versaillesben” helytelenül illeszkedett ragját.

I. 367. A Magyar események rovatban, az 1875. évnél aláhúzza: „A zsidóság számának hirtelen megnövekedése az egyetemeken, gimnáziumokban és reáliskolákban” mondatot.

I. 380. A Magyar irodalmi mozzanatok rovatban az 1898. évnél aláhúzza: „Tóth Béla: Magyar Anekdotalincsk.”

II. 5. Alá- és melléhúzza a következő mondatot: „Míg Ausztriában egymást érték a politikai zavarok, Magyarország egységes és erős volt.”

II. 7. Alá- és melléhúzza a következő mondatot: „... Bethlen Istvának 1921-ben kezdődő miniszterelnöksége lassankint megteremtette az ujjaépülés korszakát.”

II. 8—9. Az alábbi fejtegetés aláhúzásai JA-tól valók: „A nemzet ünnepelt írói között ott voltak Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Kiss József, Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Bartók Lajos... (már működtek azok,) akiknek írói virágzása a most következő negyedszázad művészi értékeit növelte: Vargha Gyula, Jakab Ödön, Kozma Andor, Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Bársony István és sokan mások... évről-évre akadt elég új lírai motívum, eredeti elbeszélő téma, eddig még föl nem használt színpadi helyzet... (a nyugatalanabbak) kezdték megvetni alapját annak a modern nagyvárosi költészetnek, amely régebben ismeretlen volt a magyar irodalomban“... „Ady Endre világa és a vele együtttérző új nemzedék impresszionista-szimbolista-dekadens-naturalista-szocialista törekvései...” „A Nyugat... teljes erővel törekedett arra, hogy népszerűvé tegye a dekadens életérzést és a naturalista élet-

szemléletet... (az új irodalomban annyiban érdekelt valakit), a kisváros és a vidék pedig csak annyiban, amennyiben anyagot adott a kisvárosi és a falusi emberek naturalista ábrázolására. — „A koravén dekadens irodalom Ady Endre jármában vergődött. Eltanulták nyelvét, verselését, átvették érzéseit...”

II. 10. Az alábbiak aláhúzásai József Attilától valók: „... az élelmes divatköltőket a lírikus-hiességek sorába avatták. A könyvvásárló közönség pedig elég együgyű volt ahhoz, hogy készpénznek vegye a kölcsönös baráti magasztalásokat. Attól félt mindenki, hogy nem lesz eléggé modern, ha a költői szabadság címén nyakába varrt sületlenségeket kineveti és visszautasítja. Az elfogulatlan idegen szemlélő is észrevehette, hogy itt valami nagy baj van. Megrendült egy egész nemzedék erkölcsi világa... Kétségtelenül megzavarta őket... a merev politikai és társadalmi rendszer...”

II. 11. Mellé- ill. aláhúzza az alábbi részek: „Az individualizmus hánykolódásai, a brutális cinizmus és eddig ismeretlen frivolitások kérkednek a magyar irodalmi alkotásokban...” Melléhúzza: „Amikor a román irodalmat nemzeti tűz hevíti s amikor a román írók büszke fajisággal haladnak művészi céljaik megvalósítása felé, a magyarok irodalma léha nemzetköziséggel cserélte föl turáni tehetségét.”

II. 12. JA aláhúzza, hogy a nacionalista irodalom és a konzervatív kritika „óvatos némasággal iparkodott éretlennek” minősíteni az írói forradalmat.

II. 14. Pintérnek a „rímtelen szabadverselés”-ről szóló alábbi fejtegetését JA többszörös vonallal melléhúzza: „ezzel... a vers vissza is tért a prózához. A verselésnek ez a módja mindenesetre nagyon kényelmes volt, csak hogy az olvasóknak nem lehetett megparancsolni, hogy dallamosnak érezzék a dallamtalanságot és stílusosnak tartsák a formátlanságot.”

II. 69. József Attila aláhúzza az „Impresszionisták, szimbolisták” fejezet bevezető részének ezt a mondatát: „A líra tárgyköre tágult, szelleme materialista lett...”

II. 73. Az Adyról szóló részben a cikkében felhasználtakon kívül aláhúzza JA még: „... már pályája elején maga ellen zúditotta a jövőjében bízó nemzetet.” és II. 76.: (Az ellenérvés csökkenni fog Ady költészetével szemben) „abban az ütemben, amint az új nemzedék megszokja a szabadgondolkodó eszméket s egyre szabadabban kívánja élvezni az élet örömeit.”

II. 82. A Babitsról szóló részben aláhúzza: „Irodalmi tanulmányait nehéz élvezni.”

II. 91. A Végvárról írt fejezetben az alábbi mondatokat húzza alá és mellé: „Költeményei nemcsak hazafias témáik miatt érdemlik meg a népszerűséget, hanem művészi értékük és erkölcsi igazságuk miatt is.” „A kommunista uralom alól való fölszabadulás óta alig volt olyan ünnepélyes összejövetel, ahol Végvári-verset ne szavaltak volna.”

II. 98. A Kassákról írt alábbi mondatot aláhúzza: „Verseiben egyszerre akarta kifejezni valamennyi érzését és gondolatát...”

II. 124. Aláhúzza : (Zilahy Lajos) „A testi szerelem, sajnos, többnyire vezérmotívum ennél az irónál is . . .”

II. 132. A Farkas Pálról szóló fejtegetés alábbi részét melléhúzza : „A modern élet veszedelmes és komikus típusainak egész sorozatát gyűjtötte egybe egészséges ítélettel. Mindig nemes indítékok vezették és mindig megtalálta a tetszetős irodalmi formát.” Mintegy ennek magyarázatául az apró betűkkel szedett résznek (II. 135.) Farkas Pálról szóló részében az alábbi mondatot ugyancsak melléhúzza s egy „l 132” jelzéssel utalja az elsőhöz : „. . . országgyűlési képviselő, az Új Idők és a Magyar Figyelő belső munkatársa. Mint Tisza István híve, a nemzetközi áramlatokkal szemben a konzervatív-nacionalista irányt támogatta”. Ugyancsak melléhúzza s „l 132”-vel utalja előbbre a Kádár Lehelről írott alábbi sorokat : „Izzó nemzeti érzéstől áthatott publicista. Novellistának és regényírónak is a tehetségesek közül való.”

II. 140. Kettős vonallal melléhúzza a Molnár Ferencről írt alábbi mondatot : „Hogy ura a komoly hangnemnek is, ezt hangulatos háborús tudósításaiban, Egy haditudósító emlékei-ben mutatta meg legszembe-tűnőbbben.”

II. 151—152. A Karinthy Frigyesről szóló fejezetben az alábbiakat húzza alá JA : „Pezsgő életkedvvel tűzte tollhegyre kortársainak furcsaságait . . . Nem volt ez valami magasabb műfaj . . . Csak látszólag fantasztikus író . . . Színművei . . . az emberi lelkek mélyére ereszkedve kutatják különböző problémák megoldását . . . Mellőzve minden filozófiai elvontságot, mely későbbi műveiben gyakran már igen terhesen jelentkezett . . . filozófus hajlamú író és impresszionista kritikus . . .”

II. 153. A Surányi Miklós jellemzésének alábbi mondatát melléhúzza : „Az, ami kellemetlenül érint kétségtelenül pompás tehetségű elbeszélő művészetében : a buja női alakok kedvelése és a romlott szerelmi élet föltárására való hajlamosság.”

II. 159. A Móricz Zsigmondról szóló fejezetben melléhúzza : „A magyar lélek nem üdül, hanem elkeseredik az ilyen művek olvasásakor. Móricz Zsigmond alapjában véve romantikus naturalista . . . Móricz Zsigmondnak érdeme, hogy a kor általános kozmopolita áramlatában nagy olvasóközönséget tudott maga köré gyűjteni népies témáival . . . Annál sajnálatosabb, hogy érzéki helyzetei megrontják művészetét.”

A „További útjelzés” fejezetben, az írók rövid, kéthasábosan szedett ismertetésénél megjelöl néhány nevet, a II. 199. lapon kétszeresen aláhúzza Gyula diák Freiszberger Gyula családi nevét, a 209 lapon Vitéz Miklós jellemzésénél aláhúzza s a margón felkiáltójellel látja el az alábbi mondatot : „Gyermek-megfigyeléseit és paraszt-alakjait írói becsüggyal (ezt kétszer húzza alá) vitte közönsége elé.”

A II. 278. skk. „Szómutató irodalomtörténeti és kritikai műszavak gyűjteménye és értelmezése” részben, a cikkeiben felhasználtakon kívül megjelöli az alábbiakat : „Ágál : nagyhangon és erős taglejtéssel beszéi.”, „Boisevizmus : a társadalmat felforgató munkásmozgalom.”, „Buzsoá : jómódu polgár.”, „Dadaizmus : zagyva stílusú irodalmi irány.”, „Defetista : tunyalelkű, csüggeteg”, „Ősnyomtatvány : középkori nyomdatermék” (melléírja : (1500), „Póz : hatásvadászat”, „Trópus : szókép, forró égöv”, „Übermensch : felsőbb szellem, több mint ember”, valamint aláhúzza néhány szót, nyilván annak jeléül, hogy feleslegesnek tartja magyaráza-

tukat : Grammatika, Hasonmás, Hebraizmus, Komponista. — A II. kötet utolsó üres lapján ezenkívül (más, idegen kéz bejegyzésein kívül) József Attila alábbi bejegyzése olvasható :

Gaál, Lejőn Athenaeum pályázat I. díj 16

2.

PINTÉR JENŐ (1881—1940) budapesti tankerületi főigazgató, irodalomtörténész. Radikális, Adyt követő tanárként indult, de 1919 után az uralkodó rend szolgálatába állt, habár mindvégig érezhető nála némi enyhe liberális színezet. Konzervatív szellemben írt kompendiumainak nagy sorozata ma már csak anyaggyűjteményként használható. Munkássága során mind a haladó polgári, mind jobboldali radikális oldalról — elsősorban Szabó Dezső részéről — sok, legtöbbször jogos támadás érte. Így a József Attila által bíralt munkáját is élesen megtámadta például Nádass József (munka, 1928. 10. sz.); ugyanerről a művéről nagyobb mérséklettel, több kifogást hangoztat Kemény Gábor (Korunk, 1928. 9. sz.).

A cikknek — tudomásom szerint — korabeli visszhangja nem volt, a későbbi József Attila-irodalom sem foglalkozott vele érdemlegesen.

A cikk 33. lap, 25. sorában az Előörs szövegében Szigligeti József áll, a nyilvánvaló sajtóhibát a Pintér-mű megfelelő helye alapján is (I. 259. 1.) javítottuk Szigeti-re.

10. Kultúrfőlények haditánca. Az Előörs 1929. december 14-i (II. évf. 50. sz.) számából, a 14—15. lapon, A Heti Figyelő rovatban jelent meg, (*j. A.*) jelzéssel, mint ezután, több az Előörsben megjelent cikke. — A glossza a Bethlen-kormány kultuszminiszterének, gróf Klebelsberg Kunónak (1875—1932) hírhedt és sokszor hangoztatott elvét, a „magyar kultúrfőlény”-t, s az azt népszerűsítő konzervatív és liberális sajtót (elsősorban a Pesti Hírlapot) támadja. A *háromarcú Klebelsberger sajtó* — nyilván a Budapesti Hírlapra, a Pesti Hírlapra, s a Pesti Naplóra vonatkozik. —

FÁBIÁN BÉLA dr., országgyűlési képviselő, liberális politikus, ezekben az években jelentette meg antibolsevista, szenzációhajhászó könyveit oroszországi hadifogoly-élményeiről (Pétevár, 1921. Ezer ember asszony nélkül, 1930). — *Cholnoky László balog halála* : Cholnoky nagy nyomorában 1929. április 21-én öngyilkos lett: a vasúti összekötő hídról a Dunába vetette magát. — A harapós glossza jogos felháborodással támadja a Bethlen-féle ún. konszolidációs időszak ferdeségeit, osztályérdekeket szolgáló kultúrpolitikáját s a liberális sajtó pénzhajhászását, de frazeológiájában, egyes gondolataiban kétségtelenül alkalmazkodik az ekkor még túlnyomóan jobboldali Előörs fajvédő-frazeológiájához. Ugyanez a kettősség észlelhető József Attilának több, ebben a lapban megjelent glosszájában is.

11. Dóczy Jenő: Arany János. Megjelent az Előörs 1929. december 21-i (II. évf. 51—52.) számában, a 22. lapon, (*j. A.*) jelzéssel. — Dóczy Jenő (1881—1937) liberális kritikus és irodalomtörténész, az Ady-múzeum egyik szerkesztője, a húszas-harmincas években az akkor legitimista Magyarország irodalomkritikus.

12. Új Magyar Föld és — néptelen szavak. Megjelent az Előörs 1929. december 21-i számában (II. évf. 51—52.), a 23—24. lapon, teljes név-aláírással. — A bírálat az Új Magyar Föld 2. számára (1929. okt.—nov.—dec.) vonatkozik. (Kiadja a Bartha Miklós Társaság; felelős szerkesztő és a kiadó: dr. Fábián Dániel, szerkesztő: Simon Andor). A rőpirat tartalma: Petur László: Költők énekelnek! (vers); dr. Asztalos Miklós: Az ifjú

nemzedék új arca (Széjegyzetek az ifjúsági parlament margójára); Csebi Pogány Béla dr.: Magyarország keleteurópai hivatása; Szalatnai Rezső: Most férfi énekel (vers); Féja Géza: Fialat napok; dr. Szász Béla: A magyar nemzetiségpolitika irányelvei (A magyar öncélúság gondolata); Békéssy Sándor: A szociális szellem hatása a nemzeti jövdelemre; Szalatnai Rezső: Álom ivén (vers); Simon Andor: Én a palánk mögött vagyok (vers); Szabó Bertalan: A mezőgazdasági szövetkezetek jövője Magyarországon; Eperjesi János: Vers; Simon Andor: Tiben az öreg bányász (vers); Aradi Zsolt: Új magyar öregcserkészetet! Fodor József: Élelem erdeje (vers); Joó Tibor: Arató (vers); Vass László: „Vetés” (A szlovenszkői magyar ifjúság 10 éves munkájának eredményei); Ilyés Gyula: A Tiszánál (vers); Duka-Zólyomi Norbert: Magyar-szláv kultúrkapcsolatok; Balogh Edgár: Az új nemzedék szava; Györy Dezső: A megszabadtak (vers); Fábíán Dániel: Megjegyzések; Kodolányi János: Az ifjúság és a munkásság. Ezenkívül „Az ifjúság rejtett arca” címmel közöl egy részletet a „Turul-germán-ügyrendi szabályzat”-ból; valamint „Sirvers az Ady-revizió végeztére” felirással Ady: Akinek dajkája vagyok c. versét hozza. A „Figyelő és beszámoló” rovatban Féja Géza Simon Andor Világhullám c. verseskötetéről s Kodolányi János: Futótűz-éről, ifj. Könyves Tóth Kálmán Csorna Kálmán: A szociális gyermekvédelem módszere c. munkájáról, végül László Gyula székelyföldi regősjárásáról ír. A szám elég széleskörű visszhangot keltett, különösen a folyóiratokban; (részletes ismertetés pl. Nádass József: Két könyv a parasztságról; munka 9. (1929. szept. 284—285. l.) A szám körül kibontakozott egyik vitába kapcsolódott bele József Attila Magyar Mű és Labanc Szemle c. cikkével.

A bírálat, bár határozottan rokonszenvezik a cikkírók törekvéseivel, éles és helyes kritikáját tartalmazza zavarosságaiknak; marxista nézőpontból bírál. A cikk szemlélete ezzel elüt az Előörs általános irányvonalától, de elüt bizonyos fokig József Attila ott közölt többi cikkétől s glosszájától is.

A cikkben a csillag után közölt nyelvtisztasági fejtegetés gondolatköre ez időben erősen foglalkoztatta József Attilát, 1. erre vonatkozólag Ignóus Pál visszaemlékezését: Csipkerózsza (Haladás, 1947. nov. 13.).

13. Bübáj. (I.) Megjelent az Előörs 1929. december 21-i számában (II. évf. 51—152. sz.), a 24. lapon. A cikk nincs aláírva, de egyrészt stilisztikai okok valószínűsítik a szerzőséget, másrészt Ignóus Pál alább említett cikke tanúsága teszi biztosá feltevésünket.

A Széphalom c. glosszában JA a szegedi folyóirat alábbi cikkeire céloz: „Az egyetemi gondolat sorsa” címmel vesz át a Széphalom 1929. 1—2. száma (48. l.) egy részt Klebelsberg Kunónak a Pesti Napló 1928. november 18-i számában megjelent vezércikkéből; teljes egészében átveszi Klebelsbergnek „A vidék” c. cikkét a Nemzeti Újság 1929. január 27-i számából (1929. 3—4. sz., 137—139. l.), „Szabad-e betörnöm Dévénynél új időknék új dalaival” c. cikkét a Pesti Napló 1929. május 5-i számából (1929. 5—6. sz., 198—201. l.), „Kultúrpolitikai vegyészlet” c. cikkét a Pesti Napló 1929. augusztus 11-i számából (9—10. szám, 331—334. l.), ezenkívül többször vesz cikkei mottójául hosszabb-rövidebb Klebelsberg-idezeteket (pl. 130, 263. l.) — „A Széphalom... a sajátos szegedi tudományosságának magas-színvonalú orgánuma” — kijelentést a Széphalom 1929. 5—6. száma (Visszhang c. rovatában, 214. l.) idézi Klebelsbergől.

Egyébként a Széphalom ugyanebben az évfolyamában a Csodabogár c. rovatban kétszer is — eléggé durván — kijelentést JA verseinek (3—4. sz., 148—149. l. és 7—8. sz., 287. l.)

Az *Éles elme* s az *Idézet* c. glosszák keletkezéséről Ignó Pál is szó (Csipkerózsza, Haladás 1947. okt. 23.). Komlós Aladár itt támadott cikke, „Osvát” címmel A Toll 1929. november 3-i számában (I. évf. 29. 33—35. l.) jelent meg. — A Mult és Jövő színvonalasan szerkesztett zsidó kulturális folyóirat volt.

Korkép. MAC—Magyar Athletikai Club. Zártkörű sportklub. A Magyar-ság idézett, 1929. december 11-i száma Veres Imre dr.-nak, a MAC főtít-kárának miniszteri tanácsossá való kinevezéséről számol be (16. l.).

14. Bűbáj (II.) Megjelent az *Előrs* 1930. január 4-i számában (III. évf. 1.), a 10. lapon. A két glossza aláírás nélküli; de, mint az előzőknél, úgy itt is valószínű, hogy József Attila írta. A kis glosszák írásmódja, fordulatai is azonosak a költő ekkor írt más prózai műveivel. Ezenkívül: címe azonos az előző, bizonyosan tőle származó rovattal; s ezután megszűnik a rovat is, s csakhamar József Attila közreműködése is az *Előrs*-ben.

Hajrá, demokrácia! Az itt tárgyalt esetre visszatér Bajcsy-Zsilinszky Endre: Ama bizonyos „felsőbb rétegek” c. vezércikkében, a lap 1930. február 1-i számában.

A *Bűbáj I. és II.* a kiforratlan, útját kereső költő írása, aki a Párt munkájába való bekapcsolódás előtt, a polgári radikális körökben ért sérelme után néhány hónapra a radikális jelszavakat is hangoztató *Előrs* köréhez került közel.

15. Az Istenek hálnak, az Ember él. Megjelent A Toll 1930. január 10-i (III. évf. 2.) számában, a 10—22. lapon. Különlenyomatban, teljesen változatlan szöveggel és szedéssel, csak külön cínlappal (Az Istenek hálnak, az ember él. Tárgyi kritikai tanulmány. Az író kiadása.) is napvilágot látott. A cikk első, általános részét (48. l. és 49. l. első bekezdés végéig), valamint az 50. lap. 5—28. sorig terjedő részét Németh Andor kiadásában „A költészetéről” címmel közölte (JA összes versei és válogatott írásai, 517—519. l.).

1. Keletkezése

A cikket a Toll 1930. január 10-i száma az első oldalán a következő kis megjegyzéssel harangozza be: „E számunkban József Attila *merészen tárgyilagos* kritikáját adjuk Babits Mihály új verskötetéről. József Attila ezzel a Gyulai Pál óta nélkülözött tárgyi hozzászólással tüntetni kíván kritikánk kritikátlansága: a lélektanos játszadozás és a mondvacsinált tekintély előtt való szolgálai elaljasodás ellen. Egyesek talán kíméletlennek találják majd s már ezzel is elárulják szellemi fertőzöttségüket; mert a kíméletlen fogalma a költőt mint embert állítja a gondolat előterébe, már pedig a kritikust a magánember nem érdekelheti. Ehhez az érdeklődéshez néki csak mint magánembernek van joga. A művei elszakadnak írójuktól, magukért állnak helyt a maguk módján. József Attila álláspontja ez és mindenkié, aki a tisztaságot megbecsüli és megköveteli.” A cikk keletkezésének körülményeiről ír Fábíán Dániel (A népies JA — Kézirat, 63. l.). Szerinte Hódmezővásárhelyen, nővérénél időzésében JA már foglalkozott a panfletré megírásának gondolatával. „Ezekben a napokban állandóan Babits Mihály izgatta fantáziáját. Majdnem minden verseskötete és prózai írása állandóan előtte volt, folyton tanulmányozta, Hosszú órákig tartó

előadásokban bizonyította, hogy Babits nem igazi költő, nem nagyság. Valóban nagyműveltségű ember, de ítélete sohasem helyes, mint költő pedig közönséges kóklér." Nem bizonyos azonban, hogy ezek a beszélgetések 1929 tavaszán, 1929 nyarán, vagy 1930 tavaszán-nyarán, tehát a cikk megjelenése után játszódtak-e le. Az utóbbit az támasztja alá, hogy a költő Fábrián Dániellel 1930 tavaszán-nyarán került szorosabb viszonyba. A Babits-kötetről való beszélgetésekről számol be, a beszélgetések tartalmát is reprodukálva Németh Andor (JA 104—106. l.) is. Komlós Aladár (Emlékezéseim JA-ra — kézirat) elmondja, hogy mind ő, mind Németh Andor igyekeztek lebeszélni a költőt a cikk közzétételéről. A cikk megírásának *indítóokaival* sokat foglalkozott az irodalom (Legrészletesebb és legjobb összefoglalás: Németh Andor: JA é. k.; Csillag 1948. márc. 4. sz. 33. l.) Rámutatnak arra, hogy József Attila már hosszabb idő óta úgy érezte: Babits Mihály nem becsüli eléggé. (l. az erre vonatkozó adatokat Basch Lóránt: József Attila Baumgarten-díja — kézirat, a MTA Irodalomtörténeti Intézet Archivumában). Osvát halála után, avval kapcsolatban is, hogy Ignótus neve lekerült a Nyugatról, s hogy a Nyugat meghirdette a „Nemzeti koncentráció”-t, támadássorozat indult meg, elsősorban a polgári radikális körökből Babits ellen. A támadások egyik célpontja az „Írás-tudók árulása” c. cikke volt. (l. NA: JA. 103—104. l.) A Toll, amelynek jó kapcsolatai voltak Ignótussal, vele rokonszenvezett s Babits ellen foglalt állást. J. A. is természetesen az őt szeretettel támogató Ignótussal érzett. Basch Lóránt (id. m., 7. l.) egyenesen úgy véli, hogy a cikk megjelenéséhez nagyban hozzájárultak éppen a Toll köréhez tartozó írók, akik „nyilván eszközül használták fel kampányukban a fiatal költő Babits-ellenes indulatának dühödő kitérését.” Véleményünk szerint hozzájárulhatott a cikk megjelentetéséhez a fiatal költő körében, s általában mind a polgári baloldali, mind a népies irodalmi körökben, uralkodó erős Babits-ellenes hangulat, ám ugyanakkor kétségtelennek tartjuk, hogy a költő egyéni elhatározása, Babitsról alkotott saját véleménye volt a döntő nemcsak a cikk megírásánál, hanem közzétételénél is.

A megjelentetés egy másik indítóoka: a Nyugat 1929. december 1-i számában Németh László alapjában lebecsülő és fölényes hangú bírálatot közölt a Nincsen apám sem anyám kötetéről, s József Attila — joggal — ezt Babits véleményének is tekintette. (l. erre vonatkozóan Németh Andor leírását (JA é. k., Csillag, 1948. márc. 4. sz. 33. l.): „Az olvasóra bízuk, képzelje el, mit érzett a fiatal költő, mikor a Nyugat friss számát izgatottan fellapozva e fölényesen szánakozó sorokat, melyek mint szemetet fricskázák ki az irodalomból, megpillantotta. Ha azt mondjuk, hogy előbb el-sápadt, aztán fülig vörösödött, hogy reszketni kezdett, hogy ájuldozott a felháborodástól, keveset mondunk. A fogait csikorgatta dühében, szemet elborította a vér, ölni akart. Az volt az érzése, hogy megfullad, ha nem áll a sértésért bosszút. És nem a bírálóra haragudott, hanem Babitsra, aki hagyta, engedte, helybenhagyta, hogy a lapjában csuffá tegyék.” Végül: A Nyugat 1928. december 1-i számának élen megjelent Ilyés Gyula fel-tétel nélkül elismerő bírálatát Az Istenek hálnak . . . kötetéről; József Attila evvel a bírálattal nem értett egyet; a Múzeumban őrzött (most lappangó) példányt megjegyzéseivel és aláhuzásaival látta el, s mintegy erre a bíráló-latra feleletül is szánta a magáét. (Említi ezt a példányt Fövény Lászlóné: József Attila, 102. l., s idéz belőle két megjegyzést: „Ha a cikk azt írja, hogy Babits könyve a kultúra legsajátosabb szava, ő eléje szúrja: a *polgári ellenforradalmi kultúrása* — ha a cikk azt mondja, hogy Babits „éppen úgy szemben állt korával, mint többi forradalmár kortársai, ő a forradal-márt áthúzza és föléje írja: »kispolgára.»)

2. Visszhangja

A bírálatra Babits Mihály s a Nyugat közvetlenül nem válaszolt. A Nyugat 1930. február 16-i számában, az Árkádia rovatban (322. l.) csak az alábbi glosszát közölte:

„Az istenek halnak, az ember él. — A, „Toll” c. hetilap Babits Mihály verskötetéről kritikát közöl, mely különnyomatban is megjelent. A kritikus azt az újítást hozza be, hogy a verskötet egyes strófáit izlése szerint át-dolgozza.

Ezt például:

A csupasz fák csúcsa mint tűk hegye
bök be az égi flanelba:
Az Isten a földet hóba és ködökbe
puhán becsavarta,
hogy óvja azt a pár maradék plántáját,
amit az ember nem
irtott ki még, s amik a bus tavaszt várják
szabadon vagy kertben

— így igazítja ki:

Az Isten a földet puhán becsavarta
égi flanelba
ráfonta, kötötte havát, ködét,
hogy óvja azt a pár maradék plántáját,
amit az ember
nem irtott ki még

— de még jobbnak tartaná így:

Csupasz fák gémberedő ágát
puha gyolcs-ködbe csavarja, fedi:
az Isten megóvja világát;
az ember lelkét vaksággal veri.”

Schöpflin Aladár ennyit jegyez csak meg: „Arra, hogy Babits költészetét tagadja, csak a támadók legalja vetemedik” (Hajzsa Babits Mihály ellen, Nyugat 1930. I. 762—766. l.)

A bírálatról az egykorú sajtóban néhány cikk emlékezett csak meg. Elsőnek a Szegeden megjelenő Homokóra, 1930. febr. 5-i (III. évf. 5. sz., 15. l.) számában, a Reflektor rovatban. Péter László szerint, aki az adatra felhívta a figyelmet, (l. J. A. Szegeden, 50. l.), a cikk szerzője valószínűleg a hetilap szerkesztője, Magyar László, a költő szegedi barátja. A cikk szövege:

„József Attila, a Szegedről elszármazott fiatal, tehetséges költő a Budapesten megjelenő »Toll« című irodalmi és kritikai hetilap egyik utóbbi számában kritikai tanulmányt írt Babits Mihályról és ujonnan kiadott verskötetéről, melynek címe: »Az Istenek halnak, az Ember él.«

Az ifjú poéta, fiatalágának túltengő temperamentumával ront rá a gazdag irodalmi sikerek hajóján evező Babitsra és mint az apa rossz gyermekén, jól elveri rajta a port. Nesze neked Babits, érzik ki József Attila minden sorából és szinte hallani a kritika nádpálcájának suhogását.

Ha Babits Mihály nagyon szívére venné és tüdejére szívná ezt az irodalmi elnéspángolást, akkor talán soha többé nem ír egyetlen sort sem.

Ettől azonban nem kell tartani, mert a sikerekben arrivált poeta bizonyosan tudja, hogy nagy emberek nagyokat botlanak és ez a legutóbbi kisiklása nem ronthatja le és nem teheti vitássá az ő költői övrjének értékét."

A Kortárs c. hetilap 1930. február 11-i (I. évf. 3.) számában (19. l.), a Kritikák rovatban L. P. P. (Lakatos Péter Pál) ír magasztaló hangú ismertetést.

JÓZSEF ATTILA : TÁRGYI KRITIKAI TANULMÁNY

József Attila nem szokott kertelni. Ezt nem személyére vonatkozóan értem. Eleddig minden megjelent írását olvastam s nyugodtan állapíthatom meg : írásai őszinték, bátrak, termőek, mint a föld, amelybe gyökereznek. Igaz, hogy e felsorolt tulajdonságok még csak kellékei a művészi, kritikai alkotásoknak.

József Attila tárgyi kritikai tanulmánya Babits Mihály legújabb verseskötetéről („Az Istenek hálnak, az ember él”) íródott. (Őszintén, bátran, termően). Hogy mért éppen Babits legújabb kötetéről? Mert Babitsot formaművésznek ismeri a magyar közvélemény. És József Attila éppen e legutóbbi kötet alapján mutatja ki, hogy az új Babits Mihály formaművészete egyenlő rímek, ritmusok, felelőtlen szójátékok kellékiállításával. Ez a „kimutatás” aztán kíméletlen, mint maga az igazság (még akkor is, ha nagy I-vel írnam, mint Babits szokta) és a tiszta ész. De ez a tanulmány — mindenek előtt és mindenek ellenére — *kritika*, mert nem az író lelki-állapotáról, testi és szellemi alkatáról, szokásairól, tulajdonságairól mond szellemes dolgokat, hanem a művet magát vizsgálja, boncolja, amely abban a pillanatban elszakad írójától (a közönség számára), amikor és amely pillanatban könyvvé lett.

Ezzel párhuzamosan azonban más is történt e nyúlós és szép lelkű magyar közegyvelegben — és ez a fontos : az elnászpángolt és ájulásba rugdalt kritika a pesti szép-ítészek ellenére is életretámadt (szegény kicsi féreg Gyulai óta nem tudott megnőni). Életre támadt annak ellenére is, hogy Szabó József remek pamfletje s Kosztolányi sekélyes, — még azt sem mondhatom, hogy szemléleten alapuló, Adyval holta után személyeskedő „kritikája” megjelent. Sőt! Éppen ezeknek ellenére! Aki józanul olvas és ítél, vegye kezébe e három munkát és a józan ész követelményei alapján állapítsa meg a lényegi különbséget.

József Attila csak egyben hibázott : nem kereste meg Babits e legújabb könyvének hibacsíráit. Pedig ez a kutató-visszavető út egyszerű és világos : e hibacsírák már a „Nyugtalanság völgyé”-ben ágyaztattak el — talán nem első esetben, de túlnyomóan itt jelentkeztek s itt keveredett már összeütközésbe — észrevehetően — a forma a tartalommal. — Ha azonban ezt figyelmen kívül hagyta is József Attila, a kritika feltámasztására irányuló kísérlete mégis sikerült. Sikerült minden fölényes, avagy gyalázkodó finton ellenére is, amint hogy sikerült József Attilának mély és nagy verseket alkotnia a magyar talaj istenes erejével.

Ez már nem a tanulmánya vonatkozik, csak abból következik : igenis nyers, brutális szavakkal, az írásait egyszer már minden mellétekintet nélkül fejéhez kell vágni ennek a vénnek diktatúrájában pusztlódó és kisajátított Magyarországnak. Még ha Babits Mihályról esett legyen is szó.

*

Egy szabadkai magyar lap cikkírója (Tamás István : Fej és írás, *Napló*, 1930. február 16) így látja : „... röpiratával, amelyben alaposan

leszedi Babitsról a keresztvizet, végképp bezárta maga mögött a kapukat. Pedig ez a tanulmány — eltekintve a fiatalos, túlzott heveskedéstől — okos, érdekes és eredeti munka. De persze agyonhallgatták.”

Végül a Lantos Magazin 1930. március 1-i számában (383. l.), névtelenül az alábbi kis cikk bírálja a tanulmányt :

JÓZSEF ATTILA : AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL

(Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről. Az író kiadása. Budapest, 1930. 16. o. Ára 50 fillér).

Másfél évtized óta kevés komoly kritikai írás látott nálunk napvilágot. A különböző — hol háborús, hol forradalmi, hol ellenforradalmi, hol belső, tehát az előbbieknél is veszedelmesebb — cenzurák levegője nem alkalmas arra, hogy a kritika minden mellétekintet nélkül mondjon verdiket élők és holtak felett. József Attila, hetyke legény, aminőnek a poézisében is mutatkozik, nagy fába vágta a fejszéjét, vagy inkább kikezdte azt a piederesztált, amely évtizedek folyamán Babits alatt kiépült. Mondjuk meg mindjárt : csunyául elbánik Babitscsal, a költővel, amikor azt a végső konzekvenciát vonja le, hogy legújabb gyűjteményes kötetének „néhány sora kétségtelenül tehetségre vall. De a könyv egésze mégis kétségessé teszi e tehetség kifejlődhetését. Sokat kell még tanulnia. Verseit pedig tartsa hét esztendeig az asztalfiában és ne adja ki barátai unszolására sem. Hogy hozzáértőkkel való érintkezése mégis legyen, egyik-egyik kísérletét bekiüldeheti módjával valamilyen kisebb igényű lapnak”. Szegény Babits.

*

(A bírálatra visszatér még Féja Géza, hírhedt Szélkakas költők c. cikkében (Előrs 1931. május 10.) :

„József Attila amilyen nagy forradalmár burjasztásaiban, éppen olyan avas lény irodalmi felfogásában. Avasabb az Akadémiánál s az Akadémia egész rokonságánál. Legutóbbi kritikai művelete Babits Mihály verseinek a bírálata volt. Bírálataiban átírta, átjavította Babits verseit, s bőségesen elmagyarázta, hogy milyen törvények betartásával s milyen eszközök megragadásával lehetne jó verseket faragni belőlük. József Attila tehát azt tartja, hogy az irodalmi alkotásnak eleve megállapított szabályai vannak, melyeknek tartása föltétlenül jó műhöz vezet. E felfogást utoljára Gottsched képviselte Németországban és jó néhány századdal ezelőtt. A vénséges Gottsched bizonyára fölujjong sírjában, hogy ime a XX. században ilyen remek reinkarnációja támadt!”

Érdekes emléket elevenít fel a tanulmány utóéletéről Bányai László (Négyszemközt József Attilával, 84—85. l.) A leírt jelenet időpontja valószínűleg 1930 nyara :

„Elutazásom előtti utolsó napon végre megtaláltam a szokott helyen, a Japán kávéházban.

Nagy társaság ülte körül Attilát — aki — teletorkú nevetés és egyéb tetszésnyilvánítások közepette, — valamit felolvasott... Mikor a felolvasás végén nagysokára Attila közelébe férközhettem, s megkérdeztem tőle, mi volt az, ő szó nélkül elémtolta a néhány oldalnyi nyomtatott szöveget. »Istenek halnak, emberek élnek (így!) Ez volt a címe.

... Attila elemében volt. Roppant eredeti és érdekes képzetársításokkal, gyilkos szellemességgel bírálta Babits költészetét. Izekre szedte,

majd újból összerakta azt. Formai tökélyeit, tartalmi tárgyilagosságát oly élethűen vetítette fel, hogy a hallgató szinte maga előtt látta a hívős csarnok szabályos kockaköveit, az antik világból fejt felűtő, de talapatát vesztett korinthusi oszlopfőt: egy végtelenül hideg lelket, amelyek félelmetes szabátossággal és biztossággal jár-keel ásatag dolgok között, amiknek semmi de semmi köze a való világhoz, a mához. A sziporkázó szellemességű bírálatban már ott bujkált a felelősségrevonás is . . .

— Engem annakidején a »Lázadó Krisztus«-ért perbefogtak, el-tanácsoltak az egyetemről, — forrt fel Attila a saját szavaitól, — és nincs senki, aki perbeszáljon azzal, aki az élő magyar költészetből múzeumot akar csinálni!”

Ugyanerről a felolvasásról József Jolán is megemlékezik (JA 1941 : 307. l.).

A bírálat *hatása* kétségtelenül mély volt, s végeredményében erősen ártott a költőnek. Ha túlzás is az a fogalmazás, hogy ez írásért „méltatlanul és irtózatossan kellett bűnhődnie, vezekelnie egész életében” (Bányai: i. m. 85. l.), az kétségtelen, hogy Babitsnak és a Nyugat egész körének komoly és érthető nehezteletét vonta magára; ami azután kétségtelenül megmutatkozott abban, hogy a Nyugat a későbbi években csak kevés versét közölte, hogy az írói-költői értékrendben alacsonyabbra helyezte valóságos értékénél, hogy a Baumgarten-díj kiosztásakor érdemtelenül háttérbe szorult. Németh Andor szerint: „E tiszteletlenhangú förmed-vénnyel a Baumgarten alap kurátora ellen, Attila kizárta magát a támogatást érdemlő tehetségek sorából”. (JA é. k. Csillag, 1948. március, 4. sz. 34. l.) L. Babits Mihály nyilatkozatát: „Voltak írók, kikről személyes okok gátolták, hogy írjak. József Attila szegény maga tette ezt számomra nehezzé.” (Írók két háború közt, Előszó 11. l.) Ezen az állapoton a későbbi, Babitsot megkövető Magad emészto s a Babitshoz intézett levelek sem változtattak lényegében. 1. JJ. 1941 : 308—309; és Németh Andor, József Attila : 107. l. : „. . . ha Babits és a Nyugat éretlen diákcsínynek fogja fel József Attila merényletét, miért nem húnyt szemet a diákcsíny felett, amikor a diák megérett és költő lett, nem méltatlan a Nyugat legnagyobbjaihoz?”; ugyanilyen értelemben, de még élesebben ír Bányai L. : Négy szemközt József Attilával, 86. l. és Kodolányi János; JÁ-ról, Magyar Élet 1938 szeptember (szerinte pl. : „Attilának bocsánatkérő levelet kellett írnia Babitshoz s meg kellett tagadnia cikkét, hogy segélyben részesülhessen.”) másképp Basch Lóránt : József Attila Baumgarten díja c. kéziratoss tanulmányában; az ő érvelésével azonban nem tudok egyetérteni.

Kétségtelen, hogy később maga József Attila is túl élesnek érezhette támadását; erre vall *Egy költőre* c. verse; erről szól Bányai L. (i. h. 87) : „Sokszor emlegette nekem, . . . mennyire fáj neki, hogy így melléfogott a dolognak.” Basch Lóránt (i. m.) szerint Szabó Lőrinc kevéssel a kritika megjelenése után pontról-pontra megvitatotta azt J. A.-val és sikerült meg-yőznie is arról, hogy nincs igaz.

3. Értékelése

Az „Istenek hálnak, az ember él” bírálat értékelésével aránylag sokat foglalkozott a József Attila irodalom.

J. J. (307—309. l.) szerint : „Ez a pamflet végső fokon nem Babits Mihály személyét akarta megbántani. A hányott-esett hajléktalan, éhezó ember a költőnek kijáró megbecsülést és elismerést akarta érezni, meg-

kapni — csakazértis Szüksége volt arra, hogy most az egyszer, akkor is elismerjék értékét, megbecsüljék tehetségét, amikor kihívja maga ellen annak haragját, akinek hatalmában áll enyhíteni a lelkét, idegeit mardosó nyomorúságon . . .

Keserűen bűnhődött azért, ami pedig nem volt más, mint fiatalos hév és a célon túllövő elmejáték, de mindenekfölött a csinytevő gyermek sóvárgása a felnőtt, erős, jóságos apa bocsánata és jutalma után . . . amikor Toldi Miklós módjára malomkövet emelt bátyja ellen, ezt azért tette, hogy ki ne törjön belőle a mindennel leszámolt ember kétségbeesett sikoltása és könyörgése.” (Véleményünk szerint JJ itt a költőnek nem 1930-beli, hanem jóval későbbi lelkiállapotát festi.)

Némethi Andor (JA 105. 1. és 107. 1.) így emlékezik vissza akkori véleményére: „... hangját már a maga idejében is feleslegesen durvának találtam, gondolatfűzését több helyen esetlennek, a lényegben azonban egyetértettünk. Babits megítélt kötetének összhatása valóban lesújtó, sivár...” „A legsértőbb az volt a tanulmányban — ami alkalmasint egyedül áll a kritikai irodalomban: — Attila *kijavította* Babits költeményeit” (107. 1.). Ugyanő, JA é. k. (Csillag, 1948. március, 4. sz., 33—34. 1.) c. tanulmányában, miután részletesen elemezte a tanulmány létrejöttének körülményeit, a Babits kérdést, így nyilatkozik: „... most, a rajta esett sérelem után, nem korholni, vagy megróni készült Babitsot, mint a többiek, hanem tönkretenni, megsemmisíteni. S amit elhatározott, végrehajtotta. Az írás, amit Babits ellen kiadott . . . egyedülálló a magyar irodalmi bírálat történetében. Ennyi megvetéssel, ilyen becsmérő hangon utoljára a hitvitázók tépték, gyalázták egymást nyilvánosan. A tanulmány minden ítélete fecskendő mérég, leplezetlen undor és gyűlölködés . . . nyilvánvaló, hogy e sorokat nem az értelem sugallja, hanem a végsőkig felingerelt, tajtékzó, mindenáron marni és harapni akaró, megveszekedett indulat . . . A háborgó és fenekelő indulat, mellyel az őcsödi fiúcska kergette körben az udvaron hűgát . . . Igen, Attila itt megint »a Pista, az a valaki, akinek már mikor született, a kezében kés volt « . . . De még csak egy karcolást sem ejtett azon, akit a papíron leszúrt. Tombolásában a saját pályáját szúrta le.”

Bányai László (Négyszemközt József Attilával, 86. 1.) szerint: „József Attilának Babits Mihály elleni kirohanása nem fiatalos hetvenkedés, se nem feltűnési viselkedés, hanem egy tiszta lélek legjobb meggyőződéséből fakadó, önfeláldozó kiállása. Am jöllehet, tán veszedelmesebb ügyhöz való volt a hév és túlzottan vitriolos a szellem, ami ezt a támadást fűtötte és fűszerezte, de hát, — bocsánatot kérek! — ez egyszerűen vérmérséklet kérdése.”

Fövényi Lászlóné (József Attila, 1953. 101.) szerint: „A bírálat alapszempontja itt is az volt, hogy nem lehet igazi költészet az érdektelen magánügyeket, a nép életétől idegen és távolos kérdéseket felvető mű. Harci heve gyerekes túlzásokra is ragadta. Átírta, kijavította Babits verseit, hogy megmutassa, hogyan hathatnának őszintének. A támadás módszerében volt hiba, ezt meg is bánta később, de a támadás lényegében itt is igazságos volt.” Ugyanő a tanulmány egyik részletét idézi versszerkesztő művészete módszerének megvilágítására.

Horváth Márton (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle 1955: 5. sz. 134. 1.) szerint: „... odavágta az igazságot, mely ha nem is volt a teljes igazság Babitsról, de annak harcoss lényege. Babitsot legerősebb oldalán, mint »formaművészt« támadja. Azt hirdeti, hogy Babits költészete eszme nélküli, üres, nála csupán a szavak élnek, de azok is milyen szánandó, esett életet.”

Basch Lóránt (JA Baumgarten-díja, kézirat, 5. l.) véleménye : „A cikk megírásának elindító oka a régikeletű mélyenrejtőző személyes sérelemben keresendő, amivel akkor még . . . nem volt tisztában. József Attila ezidőtájt . . . teljes kiábrándulást érzett Babits költészetéből. Ő hitt abban, amit leírt, hogy a megkritizált versek, versszakok, sorok rosszak és hogy a kötet Babits költészetének elgyengülését jelenti. Megfelejtkezett arról, hogy nemrég az »Ady-vízió«-ban célzatos válogatással vádolta Kosztolányit : »Miért nem gázolt így végig Ady valamennyi versén?« És nem vette észre azokat a nagy verseket, amelyek a költő eddig el nem ért magaslátát és megtisztulását mutatták. Csak később értette meg, hogy . . . az, amit hibáztatott, a magával soha meg-nem, elégedett, mindig újat kereső képzetének és kifejezésében is újító erejének megnyilvánulása, de távolról sem tehetségének elszikkadása volt.”

4. Jegyzetek a cikk szövegéhez :

50. lap. 31—32. sor : a felsorolt rímpárok közül az első kettő „A húszéves Nyugat ünnepére” c., a harmadik a „Vasárnapi impresszió, autón” címűben található.
54. lap, 21. sor : *Egy helyt például Isten gyertyája ő . . .* : az ezután következők a kötet „Újabb versekből” részébe sorolt „Isten gyertyája” c. verse vonatkoznak.
56. lap, 3. sor : *A Prémés mezőkön . . .* kezdetű versszak a „Halavány téli rajz” című versből való.

16. Magyar Mű és Labanc Szemle. Az Új Magyar Föld (Bartha Miklós Társaság röpirata) III., 1930 január—február—márciusi számában jelent meg (62—70. l.).

1. Keletkezése

A cikk válasz Györy Jánosnak a Magyar Szemle 1930. januári számában (a Figyelő rovatban, 60—64. l.) megjelent „Elképzelt parasztklasszicizmus” c. cikkére. Györy cikkét a Szemle szerkesztőségének alábbi (Györy János közlése szerint Szekfű Gyula által írt) jegyzete kíséri :

Híven kitűzött programunkhoz, mely szerint az ifjúság szellemi mozgalmait állandóan figyelemmel fogjuk kísérni, a folyóiratunkban többször említett Bartha Miklós-Társaság egy újabb publikációjával kapcsolatban, melyről alkalmunk lesz részletesebben írunk, most csak a publikáció egyik alap gondolatát s egyben a Társaság egyik alapvetően hibás elképzelését világítjuk meg a fenti cikkel, mely valóságban az egyetemi ifjúság köréből származik. Ez elképzelés szerint a magyar kultúra csak akkor lesz igazi kultúra, ha elveti eddigi, idegen eredetű alapjait s újonnan építi fel önmagát, egyesegyedül a népköltészetben, népművészetben, a néprömlatlan, ősinek elképzelt erejére támaszkodva. A koncepció teljesen félreismeri a kultúra, költészet, művészet keletkezéseinek feltételeit s önmagában is sajnos mutatja, mivé lehet a magyar szellemi élet egy-egy tagozata, ha tudatosan, makacsul elzárkózik a tőlünk már Kazinczy, Arany, Gyulai óta asszimilált nyugati kultúra és tudomány újabb eredményei elől. Tudás, kritika és önkritika nélkül nincs műveltség, ezt egyszer világosan ki kell jelentenünk, még ha tudjuk is, hogy e nyilatkozatunk azoknál, akik a jövő Magyarországot a betű kiirtásával akarják „e fundamentis” (mert az

eddigyi alapok mind rosszak!) újraépíteni, ellenszenvet és gúnyt fog felkelteni. Tudás, kritika és önkritika nélkül kis népünk ki van szolgáltatva a fantázia és érzellem illuzionista játékaiknak, s prédájává válik nyugati tömegbetegségeknek, melyekből pedig a Nyugattól elfordulók nem valami ukrainjai, türk vagy mongol „ideológiába” kerülnek, hanem igenis a tipikusan nyugat-európai szocializmusban vélik megtalálni lelki megnyugvásukat. Itt az említett társaság új szocialisztikus ízű nyilatkozatai mellett is különösen elrettentő a pozsonyi sarlósok egyik vezetőjének, Balogh Edgárnak a fentemlített publikációban kiadott nyilatkozata, melyben egész ünnepélyesen kijelenti, hogy: a kispolgári természetű sarlós, cserkész mozgalomtól kiindulva a szocializmusnál állapodik meg. Amennyire szívesen láttuk a sarlósok népművelő működését, mely hazai cserkészletünknek is új ideákat szolgáltatott, annyira sajnálatos eltévelyedésnek tartjuk a mozgalom ez új irányát (ha ugyan az ottani ifjúság követni fogja zavaros tudású vezetését). Manapság, mikor Nyugaton a „tudományos szocializmus” rég nevezés tárgya, ifjainkat ehhez a beszakadt, zavaros vizű kúthoz közeledni látni: elég szomorú dolog és mindennél inkább illusztrálja, hogy elvész a nép, mely tudomány nélkül való.

A szerk

Győry János:

ELKÉPZELT PARASZT-KLASSZICIZMUS

Minden nemzet izléstörténetének van egy formája, amely formában a nemzeti szellem szívesen ismer önmagára s készségesen azonosítja magát azt az alkatot, amely neki csupán egy megnyilvánulása. Így azonosul a magyarság világképe az Arany—Petőfi-féle klasszicizmussal s így jelentkezik Goethe-ben a német szellem a maga tökéletességében.

A Bartha Miklós-Társaság „Új Magyar Föld” című röpiratának (második szám) írói a magyar szellem történetének efféle betetőzését remélik és álmódják, azzal a fiatalos lelkesedéssel, amely a ráébredés első pillanatainak áhítatában az öregek nézeteit és előmunkálatait képes a maga számára teljességgel eltemetni. Már a röpirat első száma kijelentette, külsőleg Széchenyi-es határozottsággal, hogy „magyar kultúra nem volt, magyar kultúra csak lesz” s ezt a magyar kultúrát fogja az egész világ uralni. A magyar kultúra hordozói között pedig a paraszt lesz a fő szerep, azé a paraszté, aki ősi lelkiségét a maga érintetlen mivoltában mindmáig megtartotta. A röpirat második számában fölmerülő több gondolatnak ugyan-ez a lényege s az alábbiakban e kérdés tisztázását fogjuk megkísérelni. Mindenek előtt álljon itt a röpirat néhány összefogott gondolata.

Dr. Csebi Pogány Béla cikke szerint „az a nép, amely kultúrát ad és terjeszt: él és hódít és az, amely kultúrát kap, az behódol, kifosztatik és elpusztul.” Ezért kívánja Féja Géza, a füzet másik cikkírója, minden idegen hatástól megszabadítani a magyarságot, mert szerinte „szellemiségünk egyenértékét találtuk meg a néplélekben s a népkultúra mélyeiben.” Szabó Bertalan szintén a magyar parasztságot tartja „valódi magyarságnak” s Vass László szerint „a széthullott kultúra-darabokat egyedül a népi erő foghatja egybe.” Fábián Dániel: „Ne a nyugati, praktikus német kultúrának legyen a magyar kultúra szánalmas, ócska toldozó-foldozója, hanem saját adottságának, a magyar kollektív népi léleknek kifejezője az intézményes kultúrában és a városi életben egyaránt. Hogy ez az öncsonkító,

tranzító kultúrgondolat milyen szörnyű pusztításokat visz véghez, szinte felmérhetetlen. Ez a kultúrgondolat bélyegzi másodrendűvé, destruktív kultúrává a magyar géniusz olyan örök emberi dokumentumait, mint: Ady, Móricz, Szabó Dezső stb.” „Az öncélú magyar kultúra csak a népi kultúrértékek legteljesebb érvényesülésével valósulhat meg.”

É tételek illusztrálására az Új Magyar Föld írói gyakran idézgetik Ady, Móricz és Szabó Dezső nevét, ezeken kívül még természetesen Bartókét és Kodályét, mivel — szerintük — e két utóbbinak művészete jelenti a parasztság értékeinek maradéktalan kibontakozását.

Nem definiálják azonban a „paraszt” fogalmát, még kevésbé árulják el azt, vajon mit értenek népdal alatt és a paraszt-zenének a Bartók—Kodály-féle muzsikához való viszonyát egyáltalán nem tisztázzák s bizonyára nincs is meg a képességük hozzá, tekintve, hogy mindaz, amit kultúráról, irodalomról, dalról és népiességről állítanak, nem egyéb, mint, bocsánat, ha az ő őszinte nyelvükön fejezem ki magamat: üres szaválás.

Sajnáljuk őket, amiért szemükben a magyar kultúra „teremtés története titok”-nak tűnik fel (28. lap) és csodálkozunk azon a szellemtörténészen, aki „Adyt a népdallal méri” (!) és egy teljességgel érthetetlen mondatban kijelenti, hogy „Petőfi népiessége legsikerültebb helyein descriptió, különben főleg etikai.” (29. lap.)

Sajnos, a magyar népdal-kutatás még mindig az anyaggyűjtésnél tart s ez is csaknem teljességgel két nagy muzsikusi pihenő órára korlátozódik. A paraszt-dal eredetének tisztázása olyannyira nem talált még nálunk emberére, hogy ma több német kutatónak a német népdalra vonatkozó elméleteit és szempontjait majdnem szószertint lehetne a magyar népdalra alkalmazni.

Köztudomású, hogy a romantika népköltészetből akarta a műköltészetet levezetni és magyarázni. Ezt a hibás értékelést, amely a másodrangú időre és értékre nézve az elsőrangú elé helyezi, cáfolta meg a modern tudomány, kimutatván, hogy minden téren a forma az első s ezt csak követi a formátlan anyag. A sokistenbe vetett hitnél ősbib a monotheizmus, a soknejűséget megelőzi a monogámia, a népköltészetet a műköltészet.

A szellemtörténetben minden kezdet arisztokratikus, mert a nép — mint Naumann írja — nem produkál, hanem csak reprodukál. A nép lelkiességét annak legapróbb mozzanataiban is a szellemi arisztokrácia alakítja, örökségül adván a parasztnak mindama izlésbeli terméket, amely divatjától múlt, amelyre már nincsen szüksége. A XVIII. századbéli német paraszt V. Károly szakállat viselte, a XIX. századi pedig már Nagy Frigyes mintájára borotválkozott, mint ahogy a Ferencz József és Kossuth szakállviselése ma is divatozik a magyar parasztság körében. A nemesség olvasmányai pedig azért lesznek népkönyvekké, mert a nép örökli az uraság izlését és fogékonyságát. Ezért van a népköltészet örökké virágzásban. Anyagáról ugyanis nem önmaga gondoskodik, hanem minden falatot az „urak” asztaláról kap.

A nép ebben az átadási folyamatban igen alárendelt szerepet játszik. Mintán átvette a felső rétegek kultúrjait, megkezdte azoknak átfarmálását a maga egyénietlen képére és hasonlatosságára. A népdalt széténeklé, vagyis egyes sorait más dalok fordulataival, rímeivel és dallamaival éneklé össze. A széténeklés, illetve összeéneklés lehetőségét az a mechanikus asszociáció folyamat biztosítja, amely a primitív ember tudatában végbemegy. Tehát éppen ezért másodrendű az emberi költészet és gondolat történetében a népköltészet, mert a primitív lélek formáló, azaz átfarmáló ereje kizárólag az asszociációban rejtőzik s a reflexió, vagyis a rend és az anyag fölötti uralom letéteményese egyáltalán nem jut szerephez. Az asszociatív képesség

pedig minden primitív emberben ugyanazokat a — rendszeren növényekhez és állatokhoz kötött — képviszonylatokat hozza létre és így keletkeznek a jól ismert obligát képek, fordulatok és rímek, amelyek a népet bizonyos konvencionalizmus hordozójává avatják.

Mindezekből az következik, hogy a népköltészet alig nevezhető lírának, mert éppen a líra legfőbb kellékét, az egyéniséget nélkülözi. A képzetkapcsolódás mechanikus lefolyásából ered az a sok értelmetlenség is, amely nyelvtani hibák képében igen gyakran jelentkezik. Pl.:

Hallottátok-e már hírül
Kaszai Sanyi legénységül (?)]

Nyilvánvaló, hogy itt a rím és a szótagszám miatt van a második sor értelmetlenné torzítva.

Természetesen a nép fiai között is akadnak poéták, akiknek működése azonban csak bizonyos kultúrával való rendelkezés alapján föltételezhető, de ténykedésük még így is inkább csak a kompiláció keretei között mozoghat, ami pedig az összeéneklésnek egy tudatosabb formája. Valamely népszellem kultúrától mentes, szabad kibontakozásáról — nézetem szerint — egyáltalán nem eshet szó, lévén az senki által nem ismert jelenség: romantikum. Meg kellene vizsgálni, hogy milyen irodalmiság az, amellyel a paraszt állandóan rendelkezik s amelynek darabjait a műdalba is átmentheti. Talán a paraszt által igen jól ismert és számára folytonosan hallható evangéliumok ritmikus prózája is kifejleszt a népben bizonyos készséget és képességet a felülről örökölt dalok átalakítására. Ez a szerény keretek között mozgó irodalmiság lehet a széténeklés főoka és nem a feltételezett, de senki által sem észlelt „néplélek”, amelynek racionális megnyilatkozásait egyetlen elemi lélektani élmény pótolja s amelyért fölösleges volna a néphez folyamodni, mikor az a gyermeknél is megtalálható.

S vajjon hova nyúlnak vissza a magyar népdal gyökerei? A Bartók és Kodály által összegyűjtött anyag törzsökös része minden valószínűség szerint a XIX. század előtti időkből való. Erre mutat a szöveg és a dallam szerves egysége, amely csak a romantikában bomlik fel végérvényesen. Erre a dallamok záró hangja, amely túlnyomóan hangsúlytalan ütemrészre esik s ez a szerkesztési mód idegen a romantikától. Közelebbről a barokk líra felé mutat az a distancia, amely az egyes strófák és dallamszakaszok között fennáll. Mert a romantikus dalfelépítés principiumai szerint az élményteljeséget csak a teljes költemény képes visszaadni s az így létrehozott forma nélkülözi a barokk líra elemeinek logikai elrendezettségét és a strófák retorikus kiképzését. A magyar dallamsorok egymással szemben való distancia-tartása igen szépen szemlélhető Bartók Béla rendszerezésében (A magyar népdal, 1924.), amely által a közös záróhangra redukált dallamok szakaszai kidomborodnak és egymástól élesen elkülönülnek. A barokk dalban, akár a magyar népdalban, a záradék igen fontos szerephez jut, ellenében a romantikus dalformával, amelynek végső sora az élménynek megfelelően csaknem mindig nyitva marad.

A népköltészet e legrégebbi darabjai azért értékeesebbek az új anyagnál, mert az őket létrehozó kultúr-rétegnek még közvetlen közelében vannak.

Ha tehát a magyar népköltészet eme kétségkívül legszebb és legértékesebb hajtása a barokk dalból veszi eredetét, akkor a parasztról mint egyseges és-szellem megtartójáról egyáltalán nem eshet szó. A XVII. és XVIII.

század magyar költészetének mintáiról eddig vajmi keveset árult el a kutatás, de annyi kétségtelen, hogy bennük irodalmunknak két igen komplex századát ismerhetjük fel, amelynek irodalmát jóval több kötelék fűzi a német-séghez, mint irodalmunk bármely más korszakát s amelyen közel áll népköltészetünk a magyar barokk dalhoz, éppen olyan közel van a barokk dal magyar változata az egykorú német lírához.

Tehát mindenképpen a Naumann-féle „gesunkenes Kulturgut”-hoz jutunk, amelynek változatossága és elemekben való gazdagsága sohase fogja a primitív kultúrájában meghagyott parasztot arra képesíteni, hogy a „széthullott kultúra-darabokat egybefogja”.

A nép költészete magában többé nem kultúrérték, mert csak feldolgozóján keresztül tud hatni. Amikor az Új Magyar Föld munkatársai a magyar népi kultúráról, mint az európai jövő legfőbb biztosítékáról ábrándoznak, megfélekednek arról, hogy Bartók és Kodály művészetében ami népi, az nem egyéb, mint egy eltemetett muzsikára való rátalálás s ami ezen felül van: két egyéniség inspirációja. A dallam lejegyzése nem alkot-hat iskolát, stílust még kevésbé, hanem csak a feldolgozása, de még így sem a feldolgozáson, hanem a dallam feldolgozóján van a hangsúly. Bartók-ban csak Bartókot, Kodály-ban csak Kodályt hall a muzsikus és néha egy-egy ösztönzést, itt-ott néhány fordulatot, amelyet a parasztnak utánzó ösztöne elsajátított és józan maradisága hosszú időken át megőrzött.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a paraszt lelkét csak a mi fogékony-ságunk teszi esztétikailag széppé, a mi filológiai felkészültségünk avatja kultúrértékké a magyar barokk lírának széténekelte strófáit.

De Fábrián Dániel úgy látja, mintha a magyarság mind ez ideig a német kultúra „szánalmas, ócska toldozó-foldozója” lett volna s vele együtt az egész társaság elefejté azt, hogy a magyar irodalom már régen eljutott ahhoz a népies klasszicizmushoz, amely azonban nem a paraszt-dal egyé-nietlen anyagára épült, hanem a költőegyeniségek legtökéletesebb kifara-gására, mert csak ez lehet egy kultúra delelő-pontja.

Az egyéniség eltávolodását, közösségből, stíusból és iskolából való kiemelkedését pedig egyedül a hozzáigazodás, a minták követése biztosítja. Az az alkalmazkodás, amelyet a Bartha Miklós-Társaság szívből gyűlölni látszik, minden időben a kultúra magasabb fokát jelentette. A magyar iro-dalom csak akkor tudott megindulni, amikor a latin nyelvvel versenyre mert kelni, azáltal, hogy hozzáigazodott. Az árpádkori magyar irodalom, amely a latinnak szabadj tolmácsolója volt s amely csupán magyarzó textust, vendégszöveget tudott produkálni, kétségkívül alacsonyabb rendű a következő századok magyar irodalmával szemben, amely már önállósult szövegekkel rendelkezett, de csak úgy, hogy a latint szó szerint fordította. „önálló könyvként lép elő a magyar szöveg, de a latintól való belső függés fokozódik.” (Horváth János mondja, a magyar népköltészet modern kutatója.)

Idegen kultúrák presztízstől nincs mit félni, mert az csak gazdago-dást jelenthet. Ezt igazolja a mi irodalmunk, amelynek dinamikáját nagyob-bára a németstől való függés tudata és tudatos elhárítása, részben megint idegen, francia hatások segítségével, tehát a magyar-német viszony folyto-nos jelenvalósága biztosítja. Akik kényszer helyett szabad kibontakozást óhajtanak, azok sohase fogják megtudni, hogy mit jelent a tanulás, a minták követése és számukra hadd idézzem Babits Mihály sorait: „Szoros formából születik az érem, formának zord acél kell, nem nyúlós zsák”.

Ez a „zord acél” kell a magyarságnak, mert ha nem vesszük át Nyugat kincseit, akkor szegények leszünk és velünk együtt a paraszt is éhezni fog.

S vajjon a Bartha Miklós-Társaság ismeri-e, érti-e a parasztot? Említettük már, hogy a cikkírók a paraszt mibenlétéről nem világosítják fel az Új Magyar Föld olvasóját, hanem ennek fejében harmincöt-ször használják röpiratukban az „ideológia” szót, ezt a legújabbban bevezetett monstrumot, amely elé az egész társaság meghatottan járul s amikor programot vagy meghatározást akarnak adni, elegendőnek tartják az „ideológia” szó leírását, mintha ebben a terminusban koncentrálnának mindez, amit akarnak.

Hogy a paraszt számukra mit jelent, arról az utolsó cikk ad illusztrációt. Ebben László Gyula székelyföldi regősjárásáról ír:

„Székely templom, nagy tisztaságok s fények. Úrvacsoravétel. A festett papi szék színei, mintha Rudnay, az úrasztalának végtelen finom csendesű őszirózsacsokra pedig, mintha Csók kiindulásai lennének. Nagy csend, nehéz székely fejek, most mindegyik egyre gondol s a szemüregeken keresztül elcsendesedés néz kifelé. Egy pillanatnyi csendben többet megérez az ember, mint minden iskolák tanulásain. A fejfák, a ládák, a templom tornya s az emberek talán mind, mind egyfelé mutatnak, egyetlen nagy levés összetevői”.

Jegyzetei utolsó mondatában pedig László Gyula kifejti, hogy csak arról szólott, vajjon „mit kaphatunk a falutól”. És ebben a végső mondatban rejlik a röpirat nagy önellentmondása. A társaság ugyanis a paraszttól igen sokat vár s mégis, midőn egyik tagjuk meg akar ismertetni a parasztság kincseivel, csak impressziókat tud felsorolni, olyan impressziókat, amelyek a szokásos „falusi élet dicséretét” szokták előidézni s amelyek minden városi ember előtt ismeretesek.

Végül még csak annyit, hogy mire a Bartha Miklós-Társaság lelkesen megvalósítaná szándékát és megalkotná a parasztkultúrának eddigi magyar kultúránktól mentes klasszicizmusát, addigra a paraszt, a társaság tagjainak legnagyobb csodálkozására, bizonyára megérkezik már, a termelési technika nyugati mechanizálódása és racionalizálása segítségével a dán és német paraszti műveltségének megfelelő európai fokra, ahonnan idgenkedve s lenézéssel fogja tudomásul venni ez „entellektüelek”-nek elmaradt próbálkozásait, kik „szellemiségük egyenértékét” a „népkultúra mélyeiben”, a százados magyar műveltség elvetésével vélik megtalálhatni.

*

A szerkesztőségi bevezetés és Győry János cikke az Új Magyar Föld II. (1929. okt.—nov.—dec.) számában megjelent cikkekkal vitázik (I. a 12. sz. jegyzetet). A szerkesztőség bevezetése Balogh Edgár: Az új nemzedék szava (73—79. 1.) c. cikkéről szól legélesebben. Balogh Edgár cikkében valóban megírja: „A csehszlovákiai magyar új nemzedék néhány év alatt a kispolgári ideológiából a szocializmushoz érkezett”. Cikke végén pedig leszögezi: „(A Sarlós-mozgalom) tisztázta a maga reális helyzetét és megtalálta a maga szociális lelkiismeretét a tudományos szocializmus társadalomszemléletében, valamint a magyarság védelmének és haladásának legteljesebb biztosítékát a szocializmusért folyó világharcban. Ez a vallomás az ifjú nemzedék szava.”

A cikkben idézett szerzők cikkeinek címét I. a 12. sz. jegyzetben. A 306. lap 16—20. sorában levő két idézet Féja Géza: Fiatal napok c. cikkéből való. Győry János cikkére az Előrs 1930. március 1-i (III. évf. 9. sz.) számában Féja Géza válaszolt, „Német maszlag” címmel. A másik válasz József Attiláé volt. Foglalkozott a vitával a Forrás, a Gereblyés László szerkesztésében megjelenő féllegális kommunista folyóirat is, „Úraságoktól levett irodalom” című glosszában. A glossza írója (H-i; nyilván Haraszti Sándor)

gúnys hangon ismerteti a Magyar Szemle cikkét s így fejezi be : „ . . . az uralkodó osztály felülről arisztokratikus magasságból, de egyáltalán nem arisztokratikus eszközökkel »alakítani« igyekszik a nép lelkeségét. Mégpedig úgy, olyan módon, hogy a népnek valahogy eszébe ne jusson, hogy uraságoktól levetett lélek nélkül is egészen szépen, sőt csak akkor igazán élhetne boldogan e világon.”

2. Visszhangja

A vitára a Magyar Szemle még egyszer visszatér. Az 1930. májusi számban (20—26. l.) Eckhardt Sándor ír összegező, Györy cikkének túlzásait is helyreigazító tanulmányt. Visszatér még a vitára Szekfű Gyula (Az ifjú-ság társadalomszemlélete, Magyar Szemle, 1930 : 207. skk.). Csehszlovákiai hatásáról szól Szalatnai Rezső (JA és a csehszlovákiai magyarok, — kézirat). A cikket Fábíán Dániel hozta el Pozsonyba egy látogatása alkalmából : „Hetyke, könnyedén oktató, s egyúttal nagyon komoly igazságokat odavágó, jóízű stílusú természetesen nagyon megtetszett nekünk, akik akkoriban hasonló pózban lövögettük parittyaköveinket a ránk támadó álpatrióta ellenfeleinkre a csehszlovákiai magyarság köréből”. Végül ismét Féja Géza szólal meg, az Előőrs 1930. augusztus 2-i számában megjelent „A Magyar Szemle és a fiatalság” című cikkében. Cikkében többi között ezeket írja : „Bizonyára emlékszik még az olvasó arra a vitára, melyet a Magyar Szemle-ben egy ifjú tanárjelölt, az Új Magyar Földben József Attila és az Előőrsben én vezettem. A népköltészetéről volt szó. Mi a népköltészet útjain elértünk különös népi teremtőerőink forrásvidékéhez, tehát kultúránk őseihez. És bármint fejlődési utakra visz a sors, ezt a kapcsolatot meg nem szakítjuk. Ezzel párhuzamosan közösség-érzésünk megtalálta életadó összefüggését a legfontosabb népréteggel, a parasztsággal. Ez a valóság.

Állásfoglalásunkat kritika tárgyává lehet tenni. Ama zavaros kis filozófer azonban mást kísérelt meg. Le akarta becsülni eme kapcsolatainkat, úgyhogy a népköltészet jelentőségét egyszerűen letagadta. Mint tudjuk, azt állította, hogy a népköltészet az úri irodalom lealacsonyított, széténekelte mása. Tehát a népköltészetéről, mint teremtő funkcióról volt szó. Az ifjú filológusunk a népköltészettől megtagadta a teremtő erőt. Én persze tiltakoztam és többek között kimutattam, hogy a népének java inkább összeénekelte, sajtáságos fejlődés útján keletkezett poézis és távolról sem „gesunkenes Kulturgut”.

A továbbiakban Féja Géza ismerteti Eckhardt Sándor cikkét, majd így folytatja : „Vagyis : a hivatalos magyar tudományos álláspont is csaknem »maszlag«-nak minősíti Neuman [1] álláspontját. S inkább nekünk ad igazat, mint ama ifjú filozófernek . . . Folyton megvádolnak bennünket, hogy irodalmi szempontjaink közé politikát keverünk. E fegyvert most visszafordíthatjuk. A népszellem s a népkultúra méltatlan lebecsülésében nem politikai rugók rejlenek ? Nemrégiben még a népies-nemzeti volt a jelszó minden haladás ellen. Ma persze a „népiség” fogalma erősen átalakult. Megszűnt üres jelszó lenni s megtölt a feltörekvő parasztság életvágyával és szellemével. A panasztevő lassankint országteremtő erő lesz. Úgy akarnak védekezni ellene, hogy lebecsülik. S a lebecsülést nem Eckhardt Sándor végezte, Eckhardt értékelése távolról sem olyan pesszimista, mint ama ifjú filozóferé. Ki kell mondanom a végső következtetést : a fiatalág egy része nyugati külsőségekre s gyanús tudományos mázba öltözve rejtegeti az ősi reakciós szellemet.”

József Attila maga a „Ki a faluba” bevezetőjében tér vissza a vitára.

József Attilának a Magyar Szemle cikkére készült egy másik állítólagos választát közölte a Szabad Nép 1946. szeptember 1-i száma, ismeretlen, illetőleg azóta lappangó forrásból, a közlő szerint „gyűrött gépirásos lapok”-ról. A lap csak a cikk nagyobb részét tevő részleteket ad a cikkből. Ugyancsak a közlő szerint a cikk 1930-ból való, de fogalmazása, gondolatai valószínűvé teszik, hogy — ha valóban József Attilától való — néhány hónappal későbbi lehet az Új Magyar Föld cikkénél; ez már az illegális párthoz közeledő József Attila hangja.

„Világfordulat után nőtt férfiak vagyunk, és kissé csodálkozva látjuk, hogy minduntalan olyan eszméket akarnak nekünk kézbesíteni, amelyek a háború előtt keltek, a háború előtt adatiak postára és amelyeket nem értünk, mert nem nekünk szólnak. Cimzett meghalt, elköltözött. S ahogy a közterekre nézünk, hát ott is tartalmatlan fogalmak körül mindenfajta elvi küzdelem. A szemben álló felek a magyarság szellemi irányításáért vívott harcban általános eszméket olyan módon szegeztek untalan egymásnak, hogy azoktól éppen a szóban forgó valósághoz való vonatkozás tűnt el, miként a pára. A szánk is távra maradt, amikor a fegyvercsörgésből kihallottuk, hogy a nemzeti eszme és a társadalmi elv csakúgy fenekeedik egymásra és még lejjebb esett az állunk, amikor kioktattak bennünket, hogy azért vagyunk kulturálatlanok, mi magyarok, mert a nyugati életformát nem akarjuk honunkba fogadni. Erre szakállas pacifisták tanítottak, kik persze elfeledték, hogy előbb egy kis világbirodalmat kellene beszerezniünk. Mit is csináljunk mi, fogékonylelkű ifjúság, ennyi ellentmondás közepette? Hiszen mi is szeretjük a kultúrát, szeretjük nemzeti műveltünk, szeretjük az elnyomottak felszabadítását — magunk is proletárok vagyunk. Lehet-e, hogy valóságosak legyenek ezek az ellentmondások? Hogy erre a kérdésre megfeleljünk, az egyetlen szilárd alapot választottuk, a magunk valóságát, a magyarság valóságát...

A különböző nemzetiségek nemzeti eszméjében éppen az a megegyező mozzanat, hogy tartalma nemzetiségek szerint más és más. Dehát miféle magyar tartalmat is adott beléje előttünk való hirdetői? Íme egy eszme, amelyet súlyos fegyverként forgattak, holott üres volt, mert semmi más nem volt belsejében, mint amit minden nemzetnél, bárhol is megtalálunk... A szocializmus szintén megmaradt hazánkban német szociáldemokráciának, vagy világméretekben gondoldott el általános elvi értelemben, vagy csekély ipari munkásságunk osztályharcaként, de mindenképpen a magyarságra való vonatkozása nélkül. Pedig ipari munkásságunknak osztályharca csak szektaküzdelem, mert a közvetítő tőkéseket leszámítva mindannyian proletárok és pedig a nyugati tőke bérmunkásai vagyunk. Tudatos osztályharcot a magyarság egészének kellene folytatnia. Igaz, hogy ebből a szempontból a reformizmus értelmetlen. De értelmetlen a tőke gondolata, a polgári radikálizmus is. De itt a legkedveltebb és legértelmetlenebb vádakat csattanójához érkeztünk el.

Ez az, hogy mi ifjú szellemi kannibálok (Róna Imre mondja ezt egyik tagtársunkról) az áldott nyugatot jaképnél hagyjuk. Holott nyugat a műveltség, azaz kultúra, nyugat a polgárosulás, azaz bocsánat, a civilizáció. Nyugat a jólét és a szabadság, a népképviselő meg az „élite”, nyugat a fehér ember fölvilágosító világfoglalása. Hazánk minden haladása is a nyugat nevében kovácsolta győztes fegyverét, mert nyugat a nemzetiség és a nemzetköziség arany középszere. Egyszóval: a nyugat a tőke világa.

A nyugat a tőke világa és valóban, hazánk szellemi életében a tőkés termelés fejlődő mozzanatait jelzik a nyugat ismétlődő csatakiáltásai. A háború előtti magyar társadalom mutatja ezt a legtisztábban. Magyarország — ne

állassuk magunkat — egyszerűen gyarmat lett, amikor a polgári termelés megszületett. A többi ment, mint a karikacsapás. Mint minden gyarmaton, itt is nőtt helyi tőke, amely a kilencszázas években már elég erősnek érezte magát úgyannyira, hogy szószólói, eszmevivői minden téren — s így az irodalomban is — támadólag állhatik ki a régi világ képviselői ellen. Megindult a „Nyugat” című folyóirat, amelynek minden elvi állásfoglalása a tőkés polgárosulás eszméjéhez kötött volt, mert hiszen a tőke onnan szedi jelszavait (a „nyugatot”, a „szabadságot”, vagyis a vagyonossággal arányos polgári szabadságot), ahonnan eredetét veszi. De a tőke magyar képviselőitől mást nem is igen lehet elvárni. Természetes, hogy számunkra a nyugati a legkívánatosabb életforma, hiszen jövedelmüket, pénzüket, csak kellemesebb olyan nagypolgári keretek között keresni és kölleni, amelyre a nyugati mód vált a példák példájává. Osztálylélektani szempontból tehát érthető a háború előtti nyugatos fölbuzdulás, de valóban zavarosak azok a magyarok, akiket ma ilyesféle lobogó lelkesít. Mert a nyugati életforma olyan arányban különbözik a magyartól, ahogyan a magyar, meg az angol összes munkásság összes keresetéből kikerülő átlagos munkabér.

— Az egypergős napszámok országa vagyunk —, hol is vagyunk mi a nyugattól. Ez persze csak mai állapotunkat jelöli, de nem magyarázza meg állásfoglalásunkat. Nos, mi tudjuk, hogy a nyugati polgári életforma tőkehalmozódás eredménye, csak ellenfeleink hiszik, hogy ez az életfolyamat fordítva esett. Magyarországon azonban a tőkés fejlődés egyszerűen ki van zárva, egyrészt természeti kincseink hiánya, másrészt a tőke általános válsága miatt. A nyugati tündér tehát kispolgárok ábrándja, de a magyar közönség zöme, a parasztág-munkásság számára egyenesen a tőkés ellenforradalom ördöge. (A Magyar Szemle róit meg legutóbb bennünket a nyugattól való elfordulásunk miatt.) Annyit elismerek, hogy a magyarságra való tekintet nélkül vitatni lehetne Kelet-Európa ideig-óráig való tőkés fejlődési lehetőségét, amint hogy a kínaiakra való tekintet nélkül igyekszik Kínában a nyugati tőke érvényesülni. De ebben az esetben az egész magyar közösség kizsákmányoltja marad a nyugati tőkének, a magyar dolgozókról nemcsak a bőrt nyúznák le, hanem egyszerűen kicsontoznának bennünket. Mert nemcsak a helyi — közvetítő — tőkéséget kellene eltartanunk, hanem minden erőnkkel akaratlanul is azon szolgálnánk, hogy nyugaton — és nem nálunk — a polgári életszint fenntartassék . . .”

*

Jegyzet a fenti cikkhez :

34. sor. „Róna Imre mondja ezt egyik tagtársunkról” : RÓNA IMRE — később Hollandiába szakadt újságíró, JA ismerőse — a Századunk 1930. májusi számában megjelent cikkében (Az ifjúság seregszemléje, 274.l.) Féja Gézát nevezi a Nyugatot támadó cikkei miatt „ifjú irodalmi kannibál”-nak.

4. Jegyzetek a cikkhez :

61. lap, 24. sor : Kornfeld Móric szemle : „célzás Kornfeld Móric báró (1882) nagytőkésre, aki ugyan a Magyar Szemle szerkesztőbizottsági tagjaként szerepelt, valójában azonban a folyóirat finanszírozója volt.
62. lap, 26. sor : A vitacikkekben többször említett NAUMANN, HANS (1881) német irodalom- és nyelvészettudós, egyetemi tanár, „gesunkenes Kulturgut”-elmélete divatos volt a harmincas években.
66. lap, 40. sor : FRANÇOIS DE MALHERBE (1555—1628) : a francia irodalmi nyelv és költői stílus reformátora, a francia klasszicizmus intellektuális nyelvének egyik előfutára s kodifikátora. „Quand on lui demandait . . .” : Ha valamelyik francia szóról kérdezték véleményét, rendszerint a Szénapiac teherhordóíhoz utasított, mondván, hogy ők mesterei a nyelv dolgában.

69. lap, 33. sor : SZEBERÉNYI LAJOS ZSIGMOND (1859—1941) : evangélikus esperes, teológiai és szociológiai művek írója. „Parasztok a világháború után” című könyve előbb cikksorozat formájában a Századunk 1929. évfolyamában jelent meg. A József Attila által említett epizódot I. Századunk, 1929. május—június, 280. 1. 8. sz. jegyzet.

5.

A cikk egyes általános jellegű gondolatai visszatérnek JA *Estlétkai töredékei*-ben.

17. Nagy Lajos : Lecke. Megjelent a Kritika 1930. május 18—25-*i* (III. évf. 21—22. sz.) számában, a 24—25. lapon.

NAGY LAJOS (1883—1954) Lecke című novellás kötete 1930-ban a KMP kezdeményezésére és támogatásával, a párt illegálitása miatt Építők Könyvtára címen megjelent szépirodalmi sorozatban, amelyet Gereblyés László szerkesztett, látott napvilágot. Nagy Lajos és József Attila barátságára vonatkozólag I. Nagy Lajos : A menekülő ember (Budapest 1954. Művelt Nép) 286—287. l., Nagy Lajos : József Attiláról, Csillag 1953. 4. sz. és Agárdi Ferenc : Nagy Lajos és József Attila, Csillag 1954. 12. sz., 2290—2295. l.

72. lap, 14. sor : az új német „Sachlichkeit” : die neue Sachlichkeit, új tárgyiaság, a weimari Németország egyik művészetpolitikai jelszava, elsősorban az építészetben, de átvitt értelemben az irodalomban is : a szigorú célszerűség szempontjából való alkotás, minden felesleges sallang, minden „esztétikai” elem kikerülése.

18. Aszlányi Károly : Pénz a láthatáron. Megjelent a Kritika 1930. május 18—25. (III. évf. 21—22. l.) számában, a 25—26. lapon.

ASZLÁNYI KÁROLY (1908—1938) hírlapíró, sportújságíró; könnyű, humoros regények írója.

19. Forrás a sivatagban. Megjelent a Kortárs 1930. augusztus 25-*i* (I. évf. 7. sz.) számában, a Könyvszemle rovatban (50. lap).

HANKISS ELEMÉR (1893), akkor debreceni egyetemi tanár és JUHÁSZ GÉZA (1899), akkor debreceni középiskolai tanár francia nyelvű irodalomtörténetét sok bírálat érte; Babits Mihály is írt hibáiról (Nyugat, 1931. 254. l.). A cikk azért is jelentős, mert József Attilának egész sor kortársíróról alkotott véleményét tartalmazza.

20. Irodalom és szocializmus. A Múzeumban őrzött, sajátkezű ceruzajavításokkal ellátott gépiratról. Közzétette Szántó Judit, az Irodalomtörténeti Közlemények 1957. 1—2. számában (134—146. l.). Az előadás — némileg rövidített — szövege megjelent a Magyarország című hetilap 1957. április 10., 17., 24-i számaiban is.

1. Keletkezése :

Az előadás keletkezéséről Szántó Judit a következőket írja :

„1930 telén a baloldali szociáldemokrata értelmiség egy kisebb csoportja létrehozta a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Jaurès-munkaközösségét. Előadásokat szerveztek és tartottak, helyiségük a Szabómunkások Szakszervezetének VI. ker., Almássy tér 3. I. em. alatti, mintegy 100—120 személy befogadására alkalmas nagyterme volt. A kis munkaközösség-

hez egyre több kommunista értelmiségi kapcsolódott. Az első előadáson, Jaurès méltatása után, Nagy Lajos olvasta fel »Balanov generális« című, háborúellenes novelláját. Nagy Lajos erre az előadásra magával hozta József Attilát is, akit azután a program megbeszélésekbe is bevont a vezetőség. József Attila szívesen vállalkozott egy előadássorozat megtartására; akkor már hosszabb ideje foglalkozott egy tanulmány megírásával, amely a költészet eredőjének mozzanatát elemezte volna, a »társadalom — egyén; egyéniség — társadalom« kérdéspárral kapcsolatban. Ebből a tárgykörből írta »Irodalom és szocializmus« című előadását, amelynek anyagát a Munkaközösség tagjainak felolvasta, azok jóváhagyták s a munkaközösség egyik 1931. februári előadásán a nyilvánosság elé került. A felolvasás nagy érdeklődést keltett; József Attila azonban csak 1931. április 24-én lépett hivatalosan a munkaközösség tagjai sorába. Egyébként rövid idő múlva a Szocialdemokrata Párt vezetősége feloszlatta a Jaurès-munkaközösséget avval, hogy ott kommunista propaganda-előadásokat tartanak.

József Attila az előadás gépiratát nálam hagyta. Én 1949-ben Németh Andornak adtam át, a Csillagban való közlésre. A szerkesztési csere folytán Németh Andor elkallódottnak hitte a tanulmányt; halála után felesége értesített, hogy a tanulmányt átadta Waldapfel József professzornak. Így került vissza a nyomtatásban még eddig meg nem jelent tanulmány hozzám, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeumba." (Adalékok az „Irodalom és Szocializmus” keletkezéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 1—2. sz., 134—135. l.) A Jaurès-munkaközösségről l. még Horváth Lajos: A budapesti Jaurès-munkaközösség, Korunk 1931. május, 374. skk.

A tanulmány gondolata már évekkal megfogalmazása előtt foglalkoztatta a költőt. L. erről részletesebben az *Esztétikai töredékek* jegyzeteit.

2. Változatok

A)

A gépiraton a következő javítások vannak :

78. lap, *Irod. és szoc.* 18 sor: *másfajta anyagot*, előbb: *másfajta irodalmat*
 79. lap, 19. sortól 80. lap, 11. sorig szögletes zárójelbe téve s halványan áthúzva piros ceruzával (talán egy másik előadás előkészületeként).
 79. lap, 29. sor: előbb: *metafizikai alapelvünkhkel*
 81. lap, 42. sor: *meggörbülne a világ gyémánttengelye* — aláhúzva és bekeregetezve.
 82. lap, 21. sor: előbb: *valóban művet alkotott-e, művet később kihúzva.*
 83. lap, 20. sor: előbb: *a következő két példán*
 83. lap, 20/21. sor: előbb: *Az egyik példánk egyszerű mondat, a másik meg vaskos regény.* Később: *Az egyik áthúzva, helyette: Első, majd ez is áthúzva s kijavítva a mostani szövegre.*
 83. lap, 25. sor: előbb: *úgy azt jelenti,*
 84. lap, 10. sor: előbb: *társadalmi tartalommal tudta telíteni.*
 84. lap, 22. sor: előbb: *egy meg nem írt költeményből*
 84. lap, 31. sor: *Nyilvánvalóan forradalmár előtt áthúzva: Ez így*
 85. lap: *Az Oszdtálytartalom . . . kezdetű jegyzet a lap aljára később beírva, piros ceruzával. A „poeta doctusnak . . .” kezdetű lapalji jegyzet a lap aljára, ceruzával beírva.*
 85. lap, 5. sor: előbb: *A művészi tartalom*
 85. lap, 7. sor: *Hiszen őszinte és . . .* előbb: *Mert ellenforradalmár lehet valaki . . .*

85. lap, 9. sor : előbb : *sűrűn akadó őszinte nénikék*
 85. lap, 30. sor : közvetlenül ad. végű mondat után áthúzva : *Ez különben minden bölcséleti szótárban megtalálható.*
86. lap, 17. sor : előbb : *milyen szédületes minőségbeli különbség van a két forma tartalma között.*
86. lap, 38. sor : előbb : *Lám, a tőkés . . .*
86. lap, 42. sor : előbb : *így lehetne elmondani :*
87. lap, 41. sor : előbb : *Ez a tartalom tehát nyilvánvalóan*
88. lap, 32. sor : *amit meg akarunk érteni, előbb : amit meg akarok magyarázni,*
89. lap, 30. sor : *. . . hibásan alkalmazza. végű mondat után kihúzva : Arisztotelesz Nagy Sándor nevelője volt.*
89. lap, 32. sor : előbb : *(Vö. Arisztotelesz Metafizikájával)*
91. lap, 24. sor : *(a jegyzetben) . . . a létező valósággal végű mondat után egy áthúzott mondat : De hogy mennyire tisztázatlan nála és mennyire zavaros a logika meg az alpbölcsélet viszonya azt a következő is mutatja.*
91. lap, 25. sor : előbb : *és hol tevékeny,*
91. lap, 42. sor : *(a jegyzetben) . . . szerepel Szokrátesz ! végű mondat után áthúzva : Formái logikai szempontból különben ezekből az ítéletekből, hogy*
91. lap, 44. sor : *A jegyzetet tartalmazó kéziratlap tetején piros ceruzával az alábbi szöveg található még, nyilván a jegyzet utolsó mondatainak előző fogalmazási kísérlete : Ar. azért veszi végső alanyul Szokrateszt, mert dialektikátlan : nem tudja, hogy Sz. is ellentétek egysége, hogy tehát bizonyos materiális összefüggéseket Szokratesz. [!] Figyeljük meg, hogy ebben a mondatban Sz. formális logikai szempontból is állítmány. Ar. nem veszi észre, hogy ha Sz. forma, akkor van tartalma, hogy tehát végső forma nem lehet, mert tartalma ismét forma, — más tartalmaknak a formája.*
90. lap, 10. sor : előbb : *a saját tevékenységével való metafizikus azonossága,--*
91. lap, 4. sor : előbb : *metafizikus vonatkozásban,*
91. lap, 10. sor : előbb : *Hiszen a forma s a tartalom*
91. lap, 11. sor : *ezen a módon magyaráztuk. után áthúzva : és ezen a módon kívánjuk továbbvinni is.*
91. lap, 15. sor : előbb : *egy végső szemléleti mozzanatnak.*
92. lap, 19. sor : előbb : *a műnek minden pontja archimedeszi*
94. lap, 2. sor : előbb : *illik hozzá a jelző,*
96. lap, 12. sor : *azonban még így sem, után áthúzva : hacsak nem elvont módon,*
96. lap, 24. sor : előbb : *tudott és felhasznált valóságos összefüggésekből*
96. lap, 26. sor : előbb : *T. i. a dolgok összefüggése*
98. lap, 25. sor : előbb : *Már pedig tudjuk, hogy valóban*
98. lap, 26. sor : előbb : *mert minden porcikájában*
99. lap, 38. sor : előbb : *ma bárki csak szocialista szemlélettel alkothat.*
100. lap, 1—2. sor : előbb : *annak is szocialista módon, de valóságos szocialista módján kell szemlélődnie.*
100. lap, 17. sor : *a cikk utolsó mondata előbb így hangzott : már ezzel a válasszal is inti szocialista rendszerünk.*

B)

A Múzeumban található az előadásnak egy másik, gépiratos, sajátkezűleg javított, csonka példánya is, ugyancsak *Irodalom és szocializmus* címmel. Ez a gépirat a tanulmánynak egy korábbi rövidebb és kidolgozatla-

nabb, bizonyos fokig népszerűbb formáját tartalmazza. Korábbi voltát bizonyítja, hogy szövegében több olyan fordulat, kifejezés található, amely a későbbi szöveg első, átjavítás előtti formájának felel meg.

A rövidebb, korábbi változatot itt közöljük, a szöveg után feltüntetve a későbbi és korábbi szöveg egyezéseire és eltéréseire vonatkozó főbb megállapításokat. (A költő által aláhúzott részeket álló betűkből, kettős aláhúzásait pedig kövér betűkből szedtük.)

Tisztelt Elvtársak !

Azt hiszem, mindnyájan tudjuk, hogy mi a szocializmus, ki tudnók fejteni lényegében egyöntetűen. Azonban az irodalommal már bajok vannak, — megjegyzem, hogy irodalom egész előadásközlésben szépirodalmat jelent — tehát az irodalommal bajok vannak, mert habár azt mondjuk róla, hogy nyelvi művészet, vagyis az a művészet, amelynek anyaga a nyelv, ezzel még csak azt tudjuk róla, hogy a nyelv törvényeit kell mindenekelőtt figyelembe vennie. Mert hiszen minden művészetet kötnek anyagának törvényei. Szocialisták lenén, már alapelvünk értelmében tudjuk azt is, hogy a művészet minden korban más és más, sőt hogy egy koron belül is ellentétes művészeti irányzatok küzdenek egymás ellen, amelyek küzdelmükkel akaratlanul is a művészet általános haladását, avagy visszafejlődését szolgálják. Azonban észre kell vennünk, hogy ezek a korokat jelentő és korszakok belüli irányzatok együtt teszik a művészetet, — azaz mindegyikben van egy a többivel lényegében közös mozzanat, ami miatt mindegyiket megkülönbözteljük az élet egyéb dolgaitól, ami miatt művészetnek hívjuk és elkülönítjük mindezeket az irányzatokat a nem-művészettől. Tehát a művészetnek minden változása és minden ellentétes megnyilvánulásának ellenére, van egy általános és állandó mozzanata, maga a társadalmiság. És ezzel már a dialektika mélysége előtt állunk. Mert ez csak úgy lehetséges, hogy : ami változik az egyben változatlan is. — Magyarán azaz szolgál, hogy változni csak az változhat, ami van, ami van, az pedig önmagával azonos. Hogy érthetőbb legyen, tessék úgy elgondolni, hogy ami van, azon megy végbe a változás, vagy kevésbé szabatosan : az hordja a változást. A történelemben állandó a társadalmiság és korról korra éppen ez az állandó társadalmiság változik. Idézzük egy pillanatra a természet logikáját (nem a természettudományét) : látjuk, hogy a fajok azért hasonulnak a környezethez, azért alakulnak át, mert meg akarnak maradni. És valóban, az élet bármennyit változik, bárhány alakot is vett föl, élet maradt. Mert ha a változó egyben nem volna változatlan is, akkor a változás eredménye nem változás, hanem megszűnés; volna — márpedig éppen a dialektika értelmében nincs megszűnés, csak átmenet. Mindezt előre meg kellett állapítanom, nehogy nem-dialektikusnak tűnjék fel első kérdésem, ami így hangzik — mi a művészet? És ezzel a bevezetéssel már a maga mélységében elkülönítettem kérdésemet minden polgári kérdés föltevésétől, mert hiszen a polgári esztétikusok is fölítették a kérdést szóról-szóra úgy, hogy mi a művészet. Azonban más értelemmel tették fel, de mindenesetre oly módon, hogy dialektikus tartalma elsikkadt. Ebből azután rengeteg ostobaság keletkezett, amelyet esztétika gyűjtőnévvel foglaltak össze. Nem kell arra a sok pávatlan badarságra és polgári maszlagra gondolnunk, amelyet a közelmúlt izmusai mutatnak és amelyek értelmében igen sűrűn megtagadták a szavaktól az értelmet, nem törődve azzal, hogy a szó éppen az egyetlen dolog, aminek közvetlen és nemcsak te[le]ológikus értelme van, mint például valamilyen szerszámnak, közvetlen és nemcsak metafizikai értelme, mint például az életnek. Nem kell ezekre az apró számszavakokra gondolnunk, — elég ha az ún. nagy rendszereket vesszük figyelembe. Ezeknek a nagyobb része belesik a pszichológizmusba — a lélekkel magyarázza a művészetét, holott leg-

följebb a művészi alkotások szolgálhatnának a lélek magyarázatául. Igen ám, de mi ad felvilágosítást afelől, hogy valami művészi alkotás-e vagy nem? Jellemző, hogy minduntalan összevették a szépet a művészivel, holott egymáshoz semmi közük. Hiszen egyként szépek lehetnek a legkülönbözőbb dolgok: csendes fűzsek, magas és alacsony leányok, lovak, egy könyv kiállítása, egy futballmérkőzés. Mert minden, ami formában való, az vagy tetszik, vagy nem tetszik. Tehát a műalkotás is vagy tetszik, vagy nem tetszik, éppúgy, mint bármi más — azaz a szépség elméletével éppen attól jutottunk legtávolabb, amit meg akartunk közelíteni: attól, hogy mi a művészet. Keresték a művészet magyarázatát az élményben és az érzelmben is, holott minden, amivel csak találkozunk az ember, élményt és érzelmet kelt benne éppúgy, mint a székrekedés. Ez az érzelmes esztétika különösen elképesztő: a mű mibenlétét az alkotást és a szemlélést szükségképpen kísérelve érzelmekből akarják kihámozni, ami éppoly badarság, mintha a másodfokú egyenlet mibenlétét az elgondolást szükségképpen kísérelve érzelmekkel akarják megmagyarázni. Aki a másodfokú egyenlet elméletét megalkotta, annak valószínűleg jóleső érzést okozott a probléma megfejtése, gyönyörűsége telt munkájának eredményében, éppúgy, mint ahogy bizonyosan boldog az a gyerek az iskolában, aki a másodfokú egyenletet, hogy ennél maradjak, az iskolában szabatosan megoldja és levezeti. De hol az a hülye matematikus, aki úgy próbálná a gyerekekkel megértetni a másodfokú egyenletet, hogy azt állítandó, hogy a másodfokú egyenlet célja a gyönyöröködítés. Márpedig a művészetre vonatkozólag ez az általános felfogás, ezt tanítják az elemi iskolában éppúgy, mint az egyetemen. Általában kimondhatjuk, hogy az esztétika a lélektannak egyik ága, amelynek a művészet mibenlétéhez semmi köze. A zűrzavar azután teljes, ha az alkalmazott elméleteket, a kritikát vesszük szemügyre. A kritikus első célja volna annak a megállapítása, hogy a szóbanforgó vers, kép stb. valóban műalkotás-e vagy sem. Ezeknek a polgári esztétikáknak az értelmében azonban minden kritikának egy mondatból kellene állnia: vagy abból, hogy az előttem álló mű valóban műalkotás, mert nekem tetszik, vagy abból, hogy nem műalkotás, mert nekem nem tetszik. És több értelmük nincs is e kritikáknak, mert valóban nem a műről beszélnek, hanem a művész lelkeről és tehetségéről és a tehetség kérdése sem attól függ, hogy a művész valóban művet alkotott-e, hanem attól, hogy az, amit csinált, tetszik-e a kritikusnak vagy sem. A kérdés tárgyi részét a legrefináltabb módon kerülik ki és annál nagyobb a kritikus, minnél raffináltabb az elkenésben. Mert a kérdés tárgyi részéhez érven, olyasmiket írnak, hogy: finom megoldás, hajlékony toll, kerek szerkezet, amely gazdag lelket ölel magába. De hogy mi az a finom megoldás, arról bölcsen hallgatnak. A ravaszabbak mindjárt a kritikában megfélemlenek erre, úgy fogalmazván, hogy: valami megmagyarázhatatlanul édes lobogás hevít. Vagy: de nem lehet elmondani, ezt olvasni kell. Vagyis minden sorban azt ösmerik be: hogy ők csak a levegőbe beszélnek. És beszélnek arról, hogy a költő hogyan látja a világot, vizsgálgatván a vers stb. tartalmát. Amivel arról tesznek tanúságot, hogy a forma és a tartalom dialektikus viszonyáról a leghalványabb sejtelmük sincsen. Errenézve annyit, hogy minden, amit kimondunk, forma, mert a forma az a tevékenység, amely szemléletileg folyik, amely szemléletünknek elébe áll. A tartalom pedig az a jelentés, amelyet a szemlélet számra szükséges forma a szemléletlen át az értelemnek nyújt. Két példát veszek föl ennek a tételnek az ábrázolására, egy egyszerű mondatot és egy ötszázoldalas regényt. A mondat így hangzik: éhes vagyok. Ha ezt ebéd-időben mondom odahaza, annyit jelent, hogy miért nem hozzátok már azt az ebédet. Ebben az esetben ezt a mondatot éppen a tartalma, adott jelentése utalja mint formát és mint stílust a közbeszéd formájának és stílusának kategóriájába. Ha ezt a mondatot (éhes vagyok) versben írom le, egyáltalában nem azt jelenti, hogy mi lesz azzal az ebédet. Ekkor az a tartalma, hogy nem vagyok megelégedve ezzel a világgal. És itt lép föl az a gondolat a számunkra, hogy a

művészi forma tartalma mindig társadalmi és egyetemes, márcsak azért is, mert ha ez a mondat, hogy éhes vagyok, nem bírna jelentéssel mindenki számára függetlenül attól, hogy valóban éhes vagyok-e vagy sem, akkor senki sem volna reája kíváncsi, visszautasítanák mint értelmellenséget, mert hiszen mi értelme volna annak, hogy orrára kötöm a szegedi ismeretlen kubikusnak, aki a nyomda stb. közbejöttével úgys csak évek múltán tudná meg, hogy éhes vagyok. De különben is mi köze hozzá bárkinek, hogy én ebéd előtt éhes vagyok, ez se nem művészi, se nem érdekes. Éhes vagyok tehát azt jelenti versben, hogy éhség egyáltalában van és ennek társadalmi szempontból jelentősége, társadalmi értelme van. A művészi formának ez a dialektikája. Harmadik esetben, mint most is, ennek a mondatnak az a tartalma, hogy többféle tartalom van, vagyis éppen a lehetséges jelentései alkotják azt a formát, amelynek a tartalmát elemezzük. Ez a tudományos forma. Másként érthetetlen volna, hogy az az egyetlen mondat mért tudományos példa itt, miért példa a művészetre ott és miért példa a köznapira beszédre amott.

Benedetto Croce intuicionista esztétikája szerint a művészet semmi más, mint intuíció. Intuíció? Mindenki ezt mondja, holott idegen szavakat csak akkor szabad használni, ha magunk is megértjük. Intuíció magyarul: i. se többet, se kevesebbet nem jelent, mint pontosan annyit, hogy: szemlélet. Ez különben minden filozófiai szótárban is benne található. A művészet szemlélet, mondja Croce és ömaga is beismeri ugyan, hogy sajnos, így tehát nem tudunk minőségbeli különbséget tenni ama kijelentés, hogy vez a fark és Dante Isteni színjátéka között. Mert valóban: ez is szemlélet, az is. Márpedig éppen magával a szemlélettel, az intuícióval kerül itt ellentmondásba Croce, mert csak szemlélnem kell úgy az egyiket, mint a másikat és már be is láttam, hogy milyen szédületes különbség van a két forma között és a két forma tartalma között. De nem folytatom. Csak megemlítem még röviden a beígért regénypéldát, Dos Passos Nagyváros-át. A regény esetében különösen meglátszik, hogy mennyire összeütköztetik a formát a tartalommal. Ha azt mondja valaki, hogy mondjam el egy regény tartalmát, akkor azt akarja tulajdonképpen, hogy mondjam el, mi történik a regényben. Márpedig ami történik a regényben, az nem a tartalma a regénynek, hanem a formája. Tehát ahol dőzsölnek a regényben a bankárok és a pincérek alázatosan kiszolgálják őket, nemcsak kényszerűségből, hanem azért is, mert ez jól van így, hiszen fordulhat a szerencse és ők is lehetnek bankárok, akik éppen ilyen undorítóan dőzsölhetnek, az nem tartalom, hanem forma, amelynek a tartalma, a jelentése az többek között, hogy a newyorki proletariátus ideológiailag nagyon zavaros, nincs tisztában a saját jelentőségével és mi voltával, továbbá, hogy az amerikai kapitalizmus olyan ideológiát termelt ki osztályuralma védelmére, amely valóban igen hatásos eszköznek bizonyul a munkásság-gal szemben. És valóban részben ez a regény tartalma, mert ahol ez az ideológia nem hat a történeten belül, ott azonnal megjelenik a rendőv. A regénynek az én felfogásom szerinti tartalmát röviden úgy lehet elmondani, hogy: az amerikai társadalom ellentétei a legfinomabb vonatkozásban is végsőkéig megérték a nyílt kirobbanásra, azonban a proletariátus csak passzív és nem tudatosan alkot osztályt, ezért a forradalmisága csak egyéni és egyes esetekben robban ki, azaz hogy puffog ki, társadalmi forradalom helyett egyéni lázadózássá korcsosul. Például egy háziszolga aljas bankárgazdája meghal, a szolga a halottat szembeköpi, majd minthogy így egyéni és érzelmi, tehát nem osztálytudatos vágya kielégült, a köpést zsebkendőjével letörli — hiszen nem hagyhatja ott, mert kidobják. Tartalmát tehát el tudnám mondani, de a formáját, vagyis, hogy mi történik benne, nem. Mert ötszáz oldalon minden sorban történik valami, ami jelent valamit, főhőse pedig nincsen, azaz hogy hőse a newyorki társadalom. Tehát már ennek a formai mozzanatnak, hogy nem egyén a regény hőse, hanem egy társadalom, szintén az a tartalma, hogy trója szocialista.

ben egyáltalában lehetséges, hogy legyen művésziileg változó. Módszertanilag ez úgy is kifejezhető, hogy eddig a művészi változóval foglalkoztam és így értettük meg bizonyos fokig a művészi állandót, most majd a művészi állandóval foglalkozom, hogy megérthessük bizonyos fokig a művészi változót. Ez elengedhetetlenül szükséges, mert az így megértett művészi változóval ismét mélyebben megérthetjük a művészi állandót, s az ilyen módon mélyebben megértett állandóval még mélyebben megérthetjük a változót. És így tovább, mindenki folytathatja olyan mélységig, ameddig bírja és kedve tartja, — én, itt és most, ennek a dialektikus elgondolásnak csak az alapgörbéjét próbálom megrajzolni, erőmtől telő szabotossággal. Ne feledjük el, hogy egyetlen mondatnak, annak, hogy éhes vagyok, a jelentésbeli phaenomenologiai elemzésével kezdtük, ezt a phaenomenologiai vizsgálatot tettük dialektikus kutatásunk kiindulójává és egyben dialektikussá, mert hiszen mi nem vagyunk idealisták, tehát dialektikánk kiindulópontja csakis adott és szemlélhető valóság lehet. Hát ezzel bizony igen jelentős munkát végeztünk eddig is, de csak félig. Az alapgörbe másik irányát még csak most kell megállapítanunk.

Minthogy a valósággal való összeköttetésünk már megvan, most elindulhatunk már egy elméleti tétel nyomában is. Látjuk, hogy gondolatunknak teste van, fölemelkedhetünk, nem kell félmünk, hogy a valóság gravitációja cserben hagyja. Ez a tétel úgy hangzik, hogy : az előfeltételek száma nem lehet végtelen : pl., minden logikai funkció bizonyos végső, már tovább nem igazolható logikai alapelvek érvényét teszi fel. Ez a tétel Arisztotelesz nevéhez fűződik és mint a végtelen regresszus lehetetlenségének elve ismeretes. Arisztotelesz egész rendszere ezen az alapelven épül föl. A logikában ilyen végső alapelv az azonosság elve, vagyis, hogy : minden dolog azonos önmagával. Csak ennek a tételnek az értelmében tudunk gondolkodni. Ez a tétel valóban helyes és evidens, ez a tétel tovább már nem magyarázható. Arisztotelesz a végtelen regresszus lehetetlenségének elvén építi föl metafizikáját is, vagyis abból indul el, hogy kell a létező világban is oly végső mozzanatokra bukkannunk, amelyekből az egész megérthető. E mozzanatok szerinte és szerintem is : a matéria és forma, a matéria mint potencia és a forma mint aktus. Csak ott tér el a helyes jelfogástól, hogy azt mondja : a matéria és forma feltételeznek egy végső mozgatót, amely nem más, mint az isten. A hiba a dialektika hiányában rejlik. Mert a valóság végső mozzanata, amelyből minden megérthető, nem az isten, amivel semmi sem érthető meg, hanem a matériának és a formának egymásban valósága, a potenciának és az aktusnak egymásban léte, a világegész. A regresszus lehe ellenségének elve tehát mindaddig helyes, azonban nem a teológia, hanem a dialektika értelmében. Esztétikája is ezen az elven alapul. Azt mondja, kell lennie egy végső tárgynak, amely már önmagánál fogva szép, amelynek a megjelenése tesz bármit is széppé. Ezt azzal tagadom, hogy egyáltalában nincsen szép, csak dolgok vannak, amelyek tetszenek vagy nem tetszenek, és aszerint mondjuk őket szépeknek, avagy nem szépeknek. Azonban, ha A. tévedett is elvének alkalmazásában itt, elve mégis megadja a művészi állandó kulcsát. Mert tudjuk, hogy a művészet nem szemlélet, mint Croce mondja, hanem csak szemléleti, hiszen formában való, márpedig a forma szemléleti. Tehát én azt állítom és igazolom, hogy kell lennie egy végső szemléleti mozzanatnak, amelynél tovább már nem juthatunk. És ez a művészet. Nézzük csak a szemléletet munkája közben : a valóság formájára irányul. Márpedig a valóság nem más, mint a matéria és a forma egymásbanléte, végső fokon a világegész. Nos, éppen a világegészet nem szemlélhetjük, szemléletünk számára csak a világegész mozzanatait adottak

— a mozzanatok elnyelik szemléletünk elől az egészet, amelyet azonban éppen a mozzanatok alapján értelmünk állít. Szemléletünk tehát benne volna a végtelen regresszusban, amint az egyik mozzanatról állép a másikra és így tovább, ha nem volna valami végső, ami megállítaná. Ez a végső a világegész kellene legyen, ez azonban nem szemléleti. Én tehát azt állítom, hogy a művészet nem más, mint a nem szemléleti végső világegész helyébe való teremtése, egy szemléleti végső egésznek. Egyrészt azért, mert mi volna más az a szükséges végső szemléleti, ha nem a műalkotás? másrészt, hogy a valóságnál maradjunk, a következő elgondolás miatt, amely szorosan a mű alkotásához tapad: Hogyan alkotatik a mű? A művész először is két részre osztja a valóságot azért, hogy kiválasztja azt a részt, azokat az elemeket, amelyekből művét majd megalkotja. Ezzel a kiválasztott valósággrésszel elfödi a szemlélet elől az összes többi, a ki nem választottat. Gondoljunk csak arra, hogy amikor valóban átadjuk magunkat egy vers, egy elbeszélés, zenedaráb stb. lelkének, akkor csak az van szemléletünk számára. De ez még semmi. Mert ennek a valóságnak, amely az összes többi, ki nem választott valóságokat is helyettesíti, szintén vannak részei. Azonban a jó műben ezek a részek részvoluttkban megsemmisülnek, csak az él bennük, ami közös, tehát mint puszta, résztelen egész áll szemléletünk előtt, úgy hogy az végre megpihenhet. Ez ellen egyáltalában nem szól, sőt éppen ezt igazolja az, hogy egyes versekből igen sűrűn csak egyes sorok maradnak fejünkben, amelyeket aztán különösen szép soroknak mondunk. Mert ennek a mondjuk két sornak

Boldog órák szép emlékeképen
Rózsafelhők úsztak át az égen

(Petöfi)

szintén vannak részei — a vers szavakból áll — azonban különvalósága mind-egyiknek megsemmisül és csak összességük a maga felbonthatatlan, (mert különben művészileg megsemmisülő) egészében él szemléletünkben. Tehát a műalkotás vizsgálatára is azt mutatja, hogy a szemlélet számára alkot egészet, egy szemléleti végsőt a nem szemléleti de valóságos világegész helyébe. Ez ellen nem hozható fel az, hogy végeredményben a tudományos értékezés is egy olyan forma, amely egyetlen mozzanataiban, t. i. érvényes igazságban függ össze, szintén mint egész. Mert hiszen ott az összefüggés logikai, vagyis úgy áll fenn, hogy a valóságra csak vonatkozik, míg itt az összefüggés kizárólagos szemléleti valóság, azaz nem logikai, hanem szemléleti egész, amelyből éppen megfordítva, logikai felbontás és elemzés útján olyan igazságra következtethetünk, amilyenre csupán az elrejtőző világrész elemzése útján tehetnénk szert. Gondoljunk csak arra, hogy Dos Passos regényét boncolgatván néhány szóban, miket tudunk meg belőle! Hiszen itt a szemléletünk elől elsikkantó valóság összefogottan áll rendelkezésünkre!

A művészi állandó mozzanata tehát azt jelenti, hogy minden korban minden egyes műalkotás mint a világegész képviselő szemléleti egész jelentkezik. A művészi változó mozzanata pedig nem más, mint az az általános és társadalmi, amely a koval együtt változik és amelyből alakul ki az egész. Tehát a változó alkotja az állandót és az állandó érvényesíti a változót. A változó adja meg az állandó valóságát és az állandó adja meg a változó érvényét. Vagyis, példászerűen kifejezve, művet csak úgy lehet alkotni, ha az alkotás pillanatában fennálló társadalomnak a valóságos összefüggéseiből alkotom, viszont ezek az összefüggések csak akkor lesznek érvényesek a művön (regényen stbin) belül, ha mint egyetlen egész, mint végső szemléleti egész jelennek meg. E két mozzanat közül bármelyik legyen is hibás, a mű rossz. Pl. minden ma irt polgári ideológiájú regény és mű rossz mert nem a valóságos társadalmi összefüggésekből alkotódik. Ezért nem lehet belőle egész

szemléleti egész sem, mert hiszen minden öntudatos szocialista munkás szemlélete mélyebbre hatol a polgári ideológiánál. Minthogy tehát ebben az esetben rossz a művészi változó, a kölcsönös függés folytán rossz a művészi állandó is, vagyis nem műalkotás áll előtünk. A ma írt szocialista tendenciájú művek nagyrésze pedig azért rossz, mert az észrevett valóságos társadalmi összefüggésekből nem alkotnak egyetlen szemléleti egészet, ami által épp a felhasznált összefüggések valóságos érvénye sikkad el. T. i. a dolgok összefüggése úgy valóságos, ahogyan a világegészet alkotják és minthogy a műegész nem más, mint a világegész szemléleti helyettese, az összefüggések a művön belül is csak úgy érvényesek, ha szemléleti egészet alkotnak. Például a valóság ellentétei a műben a szemlélet számára mint ritmus szerepelnek. A versköltők élnek a legtöbb ritmussal, — a versköltők szeretik legjobban az ellentéteket. A ma írt sok rossz, bár szocialista tendenciájú mű tehát azért rossz, mert a művészi állandó hibás és a kölcsönös összefüggés folytán a művészi állandó hibája érvényteleníti a művészi változót.

A művészi változó és a művészi állandó összevetéséből érthetjük meg mindazt a sok rejtélyt és megokolatlan állítást, ami a művészetre vonatkozik. Hogy pl. a műnek újnak kell lennie, noha Petőfiről tudjuk, hogy nem új és mégis, hogy idézőjelet használjak, „gyönyörködünk” benne. Hogy mért dobjuk ki mégis nevetve azt, aki ma Petőfi-szeretk legjobban az ellentéteket. A ma írt sok rossz, bár szocialista tendenciájú mű tehát azért rossz, mert a művészi állandó hibás és a kölcsönös összefüggés folytán a művészi állandó hibája érvényteleníti a művészi változót.

A művészi változó és a művészi állandó összevetéséből érthetjük meg mindazt a sok rejtélyt és megokolatlan állítást, ami a művészetre vonatkozik. Hogy pl. a műnek újnak kell lennie, noha Petőfiről tudjuk, hogy nem új és mégis, hogy idézőjelet használjak, „gyönyörködünk” benne. Hogy mért dobjuk ki mégis nevetve azt, aki ma Petőfi-szeretk legjobban az ellentéteket. A ma írt sok rossz, bár szocialista tendenciájú mű tehát azért rossz, mert a művészi állandó hibás és a kölcsönös összefüggés folytán a művészi állandó hibája érvényteleníti a művészi változót.

A művészi változó és a művészi állandó összevetéséből érthetjük meg mindazt a sok rejtélyt és megokolatlan állítást, ami a művészetre vonatkozik. Hogy pl. a műnek újnak kell lennie, noha Petőfiről tudjuk, hogy nem új és mégis, hogy idézőjelet használjak, „gyönyörködünk” benne. Hogy mért dobjuk ki mégis nevetve azt, aki ma Petőfi-szeretk legjobban az ellentéteket. A ma írt sok rossz, bár szocialista tendenciájú mű tehát azért rossz, mert a művészi állandó hibás és a kölcsönös összefüggés folytán a művészi állandó hibája érvényteleníti a művészi változót.

Tied vagyok, tied, Hazám!
 e szív, e lélek;
 kit szeretnék, ha tégedet
 nem szeretnék.

Szentegyház kebelem belseje,
 Oltára képed.
 Te állj s ha kell: a templomot
 eldöntöm érted.

S az összeroskadó kebel
Végő imája:
Áldás a honra, istenem
Áldás reája! —

Már most melyik magasztosabb? A haza-e, vagy az egyház? Bármelyike vegyük is a versből, a másik a magasztosabb. És valóban, a haza meg az egyház képzetét tekintve áll ez az egész polgári ideológiára. A vers tar alma pedig az az id ológia, az hogy templom stb. az a forma. Ma tehát költő ezt azért nem írhatja le, mert a társadalmi változóval együtt a művészi változó is megváltozott, vagyis ma nem a polgári társadalom kezdetén, hanem a végén és egyben a proletár társadalom kezdetén vagyunk, egyszóval a mai művészi változót, amelyből a művészi állandót kellene alkotni, ma már csak szocialista ideológiával lehet megtalálni.

*

1. Javítások és betoldások a gépiraton:

318. lap, 15. sor után áthúzva: *A regény, amellyel a forma és a tartalom viszonyára utalok, Dos Passos Nagy*
319. lap, 41. sor: előbb: *amelynek, mondja, a megjelenése*
319. lap, 44. sor: előbb: *nem szemlélet lényegében,*
321. lap, 27. sor: előbb: *Azonban a mi szemüinkben*
322. lap, 12. sor: előbb: *a művészi állandót megalkothatjuk,*
322. lap, 13. sor: után ceruzáírással az alábbi feljegyzések, a tanulmány folytatásának tervei:

Már most egész röviden egy-két szót az összefüggések egészé való tételé- nek technikájáról.

Ajkaidon a nedves hazugság —

Azt hiszem metonymiának hívták.

*Favágó első szaka: zúzmarra hull
szárnyas hajamra.*

2. Összefüggések a korábbi és a későbbi kidolgozás között:

- A korábbi változat (B) 316. lap, 1.—8. sor: későbbi vált. (A) 78. lap Irod. és szocial. 1—7. sor.
B. 316. lap, 8.—21. sor: A. 79. lap, 5. sor—22. sor.
B. 316. lap, 21.—24. sor: bővebben kifejtve az A. 79. lap, 20. sor—80. lap, 2. sor részben
B. 316. lap, 24. sor — 317. lap, 22. sor — A. 80. lap, 2. sor—81. lap 10. sor.
B. 317. lap, 23.—24. sor (*Állalában kimondhatjuk...*) — az A. szövegben így nem szerepel.
B. 317. lap, 24. sor — 318. lap, 15. sor az A. szövegben jelentősen kibővítve, részletezve, új példákkal gyarapítva: 82. lap, 11. sor—85. lap, 24. sor.
B. 318. lap, 16. sor — 319. lap, 1. sor — bővítve: A. 85. lap, 25. sor—87. lap, 14. sor.
B. 319. lap, 3.—18. sorig — csaknem teljesen átalakítva, gondolatokban is megváltoztatva A. 88. lap, 39. sor—89. lap, 22. sorig.
B. 314. lap, 19. sor — 320. lap, 13. sor. — erősen kibővítve s a hosszú lábjegyzettel ellátva: A. 89. lap, 23. sor, — 92. lap, 16. sor.
B. 320. lap, 13.—16. sor — ebben a formában nem szerepel az A. szövegben.

- B. 320. lap, 16.—28. sor : A. 94. lap, 13. sor—23. sor.
 B. 320. lap, 28.—40. sor : A. 95. lap, 6. sor—21. sor.
 B. 320. lap, 41. sor — 321. lap, 15 sor — erősen kibővítve, új példákkal
 gyarapítva : A. 95. lap, 29. sor—96. lap, 33. sor.
 B. 321. lap, 16. sor—végig: A. 98. lap, 1.sor—99. lap 23. sor (erősen kibővítve).

C)

A Múzeumban található az előadás elejének egy — a közölttől általában kevéssé, filozófiai részében erősen eltérő — változata is. 2—7. számozású, javított gépirat. Eltérései a közölt szövegtől, illetőleg javítások a gépiraton :

A változat csonka, a 2. számozású lap az előadás 79. lap, 15. sorának (tehát az ottani ugyancsak 2. gépelt lapnak) megfelelő helyen kezdődik, így : *de ellentétes megnyilvánulásai dacára...*

79. lap., 19. sor : *És ezzel már... előtt :*

Természetesen nem szabad elfelednünk, hogy ezt az általános és állandó mozzanatot az eddigi műalkotások változatai alapján láthatjuk csupán. Ennek az általános mozzanatnak az észrevételével, ime, a dialektikus följogás mélysége előtt állunk...

79. lap, 22. sor : *(Álljunk meg kissé itt...)* a bekezdés végéig terjedő rész — helyett erősen bővített alábbi fejtegetés :

Álljunk meg kissé itt, álljunk meg az azonosság elvénel, amelyet a dialektikus / materializmus oldaláról annyian és oly hiábavalóan ostromolnak. „Minden dolog azonos önmagával”. Figyeljük meg, hogy ez a végső alapelv csakcsupán logikai alapelv, vagyis materialista szemlélté szemdmra nem jelenthet mást, minthogy minden gondolkodásunk számára adott tárgyat annak kell elgondolnunk, ami. A verset versnek, a szekrényt szekrénynek, a kapitalizmust kapitalizmusnak, az osztályharcot osztályharcnak és pl. nem osztálybékének. (Ezután áthúzza: Ezért esik egybe az azonosság elvével a másik logikai alapelv, az ellentmondás elve : ti. hogy csak akkor gondolkodunk helyesen, logikusan, ha a valóság megfelelőjének vélt egyik állításunknak nem mond ellent egy másik állításunk.) Persze igen alkalmas ez a logikai alapelv arra, hogy rajta egy formalista vagy más idealista tanítást szerkesszenek meg azok, akiket történelmi osztályhelyzetük a valóság tagadására kényszerít. Ez azonban nem az azonosság elvének a helytelenségét igazolja, inkább azt bizonyítja, (előbb: arra nyújt bizonyítékot), hogy még a logikai alapelvek megértése is csupán dialektikusan, történelmileg lehetséges. Hiszen bármennyire evidens is ez az azonosság elve, mégis annyi eltérő tartalmat magyaráztak bele eddig a filozófusok, hogy végül gondolkodnunk kell rajta, észre kell vennünk a logikai alapelvről, hogy logikai, azaz nem a valóságra vonatkozó, hogy tehát nem közvetlenül, hanem közvetve függ össze a valósággal, mégpedig a cselekvő értelem által. És nem is lehet más ez az elv, mint az adott valóságban tevékenykedő ember elméjének önmagára vonatkozó gyakorlati elve, hogy minden gondolati tárgyat annak kell elgondolni, ami és például nem annak, aminek lenni látszik. A lúghövet lúghónek és nem forrásvíznek kell gondolni (kihúzza: mégpedig), a gyakorlatban kihúzza: kivétel nélkül), amíg élni akarunk. A logikai elv tehát logikai és gyakorlati, mert a mindennapi gyakorlati élet kényszerített rá, hogy ennek az alapelvnek az értelmében szemlélődjünk. Persze, úgy ahogyan hangzik az elv, hogy „minden dolog azonos önmagával”, akként tűnhet fel, hogy nem a gyakorlatban tevékenykedő embernek a valóságot tárgyul kapó elméjére vonatkozik, hanem magára a valóságra. Így azután azonosítván az elmét a valósággal, valóban idealista elvévé változik egy gyakorlati, sőt materialista gondolkodási elv.

Ez a logikai alapelv tehát nincs ellentmondásban a mi dialektikai alapelvünkkel, amely véle szemben éppen a valóságra vonatkozik és amely szerint a fejlődés egymásra ható ellentéteknek az eredménye, hogy a dolgok ellentéteket tartalmaznak. Így amikor azt állítjuk, hogy ami változik az egyben állandó is, nem mondunk ellent önmagunknak még ez alapelv szempontjából sem, mert hiszen éppen a dolog mélyén rejlő valóságos ellentétet emeljük felszínre. Állításunk nem formai, hanem tartalmi. Nem a tudatvekenység alakjára, hanem tárgyára, a valóságra vonatkozik. Így a valóság természetesen igazol bennünket. Mert az emberi történelem folyamán állandó a társadalmiság és éppen ez az állandó társadalmiság változik. Am úgyis megközelíthetjük állításunkat, hogy ami változik, az hordozója a változásnak. Mint hordozó, mindig ugyanaz marad, minthogy pedig a változást hordozza, egyben mindig más és más. Idézzük a természeti logikáját (nem a természettudományét!), — látjuk, hogy a fajok azért hasonulnak a környezethez, azért alakulnak át, mert meg akarnak maradni. És valóban, az élet bármennyit változik, bárhány alakot vett is föl, mindig élet maradt, nem különben anyag az anyag. Mert ha a változó egyben nem volna állandó is, akkor a változás eredménye nem más fokon megújuló változás, hanem megszűnés volna.

Említettük fentebb, hogy nem szabad elfelednünk, az általános és állandó mozzanatot az eddigi műalkotások változatai alapján láthatjuk csupán. Valóban, amikor az egyik tényről azt mondjuk, hogy művészeti, míg a másikról azt, hogy nem az, akkor valamiféle eszménykép lebeg előttünk és ahhoz képest tesszük meg ítéletünket. Ilyen eszménykép nélkül bármennyit és nem művészeti között különbséget tenni nem tudnánk, sőt eszünkbe sem jutna, hogy efféle különbséget tegyünk. Nem lehet alaptalan, hogy műalkotásokkal szemben visszatérő kifogásaink vannak, hogy művészeti fogatkozásokról szólnak, noha ehhez szükséges, hogy valamiképpen ismerjük legyen a művészeti teljességet. A művészeti teljességet pedig éppen a művészeti eszménykép megvalósulása jelentené. Igen, de honnan ez az eszménykép? Nem származhat másunán, mint az eddig szemlélt műalkotásokból, hiszen azok nélkül nemhogy eszményképünk, hanem semmiféle képzetünk, sejtelmünk művészetről nem volna. Azonban az eddigi műalkotásokat is bíráló al alá vesszük egyenként, mégpedig éppen az eszménykép alapján. Tehát az eszményképet az összes eddigi műalkotások a maguk együttesében szülik meg bennünk és a művészeti összesség alapján vesszük kritika alá az egyesét. Am egyesekből áll az összesség, mégpedig fogyatékos egyesekből, hogyan emelhetünk tehát kifogásokat az összességből alakuló eszményképünk alapján az összes alkotó egyesek fogyatékoságai ellen? Hogy válaszolhassunk, meg kell vizsgálnunk, hogy vajon egyáltalában miként emelünk kifogásokat. Azt látjuk, hogy fogyatékosnak mondunk egy műalkotást akkor, ha olyan vonatkozásban hibás, hiányos, amely vonatkozás más műalkotásban már hibátlanul megvalósult. A magyar nyelvben láttunk kitűnő jambusokat, tehát kifogást jelentünk be, ha jambusos versben rossz jambusokra bukkantunk, míg a francia nyelvben, ahol jó jambusos vers soha meg nem valósult, nem jut eszünkbe, hogy a vers költőjétől jó jambusokat követeljük. A művészi eszménykép tehát az eddigi műalkotások összessége és soha nem az egyes, mert az összességben már megvalósult mindaz, ami bizonyos egyes alkotásoknak még fogyatékosága. A gyakorlatban, ha valamilyen alkotást kritizálunk, az összességhez való összehasonlítás persze csak közvetetten mehet végbe, mégpedig úgy, hogy a bírálendő művet olyan művel vetjük össze, amelyben már megvalósult az, ami emitt csak kísérlet maradt. Egy művet ahány oldala van, annyi különböző mű megfelelő jó oldalával mérjük össze. Persze nem szabad elfelednünk, hogy a műalkotás is ideológiai tény, hogy tehát az egyes ítélet alá vont műalkotást mindig ideológián belül kell elgondolnunk és mindenekelőtt ideológiai szempontból megvizsgálnunk. Az ideológia és a művészet viszonyáról később szólnunk.

80. lap, 15. sor: ...elsikkadt. Utána: *elsikkadt dialektikus tartalma, amely éppúgy magában foglalja a művészeti eszménykép keletkezését, mint a művészeti állandóságot és változást; nem különben a művészet ideológiai mivoltát, a történelmi gazdasági alaptól való függését; külön a termelő erőknek, külön a termelési (előbb: termelő) viszonyoknak, sőt külön a felépítmény egyes rétegeződéseinek, mint a politikának, a jognak, a tudományoknak, a bölcséletnek az erkölcsnek művészetre való külön-külön és együttes, egyszerre való (áthúzza: lényeges) befolyását. A kérdés polgári föltevéséből aztán veneteg otabaság keletkezett...*
80. lap, 21. sor: ...nemcsak teleologikus (céljában való) értelme van, mint például az életnek, ...
80. lap, 27. sor: *holott legfőljebb ha a művészeti alkotásokból következtelhetünk a lélekre.*
80. lap, 28. sor: *Igen ám... kezdetű mondat helyett: Ezek a lélektanok kutatók különben mindig valamilyen általánban vett, tehát nem valószínűsítő lélekkel próbálták a művészetet megérteni, holott a művészet amennyiben lelki, annyiban konkrét, valóságos lelkeknek a megnyilvánulása. Más magyarázatokra pedig mindenekelelt az a jellemző, hogy minduntalan összevették...*
81. lap, 10. sor: (Kautsky...) a bekezdés végéig: hiányzik a változatból.
81. lap, 41. sor: *Nem szükséges... kezdetű mondat helyett: Szükséges, hogy vers írassék, mert hiszen különben nem írának verseket és mert egyáltalán vannak versolvasók.*
82. lap, 3. sor: *Mindössze az a jelentékeny különbség van a kettő közt,*
82. lap, 10. sor: *...kell kiküldetnünk. után: Ez legalábbis annyit tesz, hogy játék és a művészet társadalmi és történelmi méreteinél fogva minőségileg különbözőek.*
82. lap, 25. sor: *„hajlékony toll” — hiányzik.*
82. lap, 37. sor: *a világot csak vagy történelmileg jól, vagy történelmileg rosszul lehet látni.*
82. lap, 40. sor: *... hogy a forma s a tartalom viszonyáról nem tudnak értelemeset kitalálni.*
82. lap, 41. sor — után az alábbi bekezdés:
Allapítsuk meg, hogy a tartalom — társadalmilag, de van-e másként? (előbb: másféle) — ideológiai mozzanat. Fontos, hogy ezzel tisztában legyünk, mert amint marxista kritikusok írásaiból kitetszik, többnyire összetévesztik a tartalmat az ideológiával, a részt az egészszel, vagy szabatosan szólván, a mozzanatot a folyamattal. A műnek van tartalma, de az nem ideológia, hanem ideológiai. Eszerint a marxista kritikusnak nem valamilyen tartalom, hanem a marxista ideológia igényével kell föllépnie a műalkotással szemben, vagyis a tartalomtól csak annyit követelhet, hogy az a marxizmus ideológiai mozzanata legyen. Másfelől azonban előnkbe áll a forma kérdése, vagyis az a kérdés, hogy az az ideológiai mozzanat, amelyet művészetinek nevezünk, miben különbözik egyéb ideológiai mozzanatoktól? Egyszóval: a történelmileg legfejlettebb tudományos (előbb: a marxizmus) módszer az alkotás stílusává váltódott-e az ideológiai tényben? Hiszen ami a tudományban a módszer, ugyanaz a művészetben a stílus.
82. lap, 42. sor: *Szögezzük le dialektikai fölfogásunk értelmében, hogy a tartalomból értjük meg a formát és a formából a tartalmat. Szögezzük le azt is, hogy minden, amit kimondunk, forma.*
83. lap, 9. sor: *... az ördög tudja, miért. hiányzik.*
83. lap, 15. sor: *Polgári kritikusaink tényleg ma is ezt mondják.*
 A változat a 83. lap, 33. sorával végződik: *eltelintve attól a szimbolikus tartalomtól, hogy nem vagyok*

D)

A Múzeumban található még egy néhány kéziratos sor, amely szintén az *Irodalom és szocializmus* valamely részletének (talán a 82. lap, 42. sorával kezdődő fejtegetéseknek) vázlatául tekinthető:

Egyszóval annyira fogjuk föl a tartalmat, amennyire megértjük a formát. De amint tartalom nincs ott, ahol forma nem adatott, úgy üres forma sincsen, bár előfordul, hogy a formát nem értjük s így tartalmáról sincsen tudomásunk.

Az irodalmat tehát közösség teszi, ez a közösség pedig forma. Nézzük csak közelebről.

E)

Németh Andor kiadásában (József Attila összes versei és válogatott írásai, Bp. Cserépfalvi, 509—516. l.) közli az *Irodalom és szocializmus* egyik részét „*Művészetbölcseleti alapfogalmak*” címen, kéziratból (lásd erre vonatkozólag Csillag 1948. december 13. sz. 2. l.). Közlésében a szöveget kézirat 91. lap, 20 sorától kezdve adja végig, azonban kihagyva belőle — politikai, vagy ízlésbeli okokból — néhány mondatot, többek között azokat, amelyek a proletárművészet magasabbrendűségét emelik ki. A 94. lap, 8. sortól: („*A proletár művészet*” ma. . .) -tól a bekezdés végéig; a 95. lap, 8. sortól: („*Ez ellen nem vethető. . .*” kezdetű rész a bekezdés végéig; 95. lap, 34. sortól („*A változó. . .*” kezdetű mondatból) 96. lap, 33. sorig; a 97. lap, 12. sortól kezdődő bekezdés a 97. lap végéig; a 99. lap 19. sortól (*Ma nem a polgári társadalom. . .* kezdetű mondatból) a bekezdés végéig; 99. lap, 33. sortól *Viszont a mai. . .* mondatból végig — kihagyva.)

3. A tanulmány értékelése

Az *Irodalom és szocializmus* összefüggő értékelésére még nem történt kísérlet, a József Attiláról szóló irodalomban csak néhányszor történik rá utalás.

Németh Andor (JA, 113—114. l.) 1930—1931-ben írt, hátrahagyott tanulmányai között említi: „Hátrahagyott papírosai között több kidolgozott tanulmánya maradt fenn. Egyik az amerikai szociális regény problémáival foglalkozik, a másik a művészetrel, azzal, ami állandó benne s ami változó.” Németh Andor ezután ismerteti a tanulmány néhány gondolatát. Valószínű, hogy az általa említett két tanulmány azonos, mindkettő az *Irodalom és Szocializmus* egy-egy része. Németh Andor tévedése érthető; könyvét 1942-ben, Franciaországban írta; s nem álltak rendelkezésére a források. — Ugyanő későbbi tanulmányában (Csillag, 1948. május, 6. sz. 28—29. lap) egy hosszabb részletet idéz a munkából, az osztályok „*kulcszavai*”-val kapcsolatos fejtegetéseinek, s József Attila költői terminológiájának megvilágítására.

4. Jegyzetek a tanulmányhoz:

83. lap, 10. sor AQUINOI TAMÁS (1224 v. 1225—1274.) középkori teológus és filozófus, a skolasztikus bölcseletet ő állította Arisztotelesz alapjára.
85. lap, 25. sor: CROCE, BENEDETTO (1866—1952) olasz filozófus, történész, politikus; a *Filosofia dello Spirito* című nagy műve első részét képező *Esteticájában* fejtette ki nagyhatású esztétikai nézetait. (Magyarul: *Esztétika*, ford. Kiss Ernő, IV. kiadás, Bpest 1910; és rövidebb esztétikai műve: *Az esztétika alapelemei*, II. kiad., ford. Farkas Zoltán, Bpest, é. n., *Kultúra és Tudomány*

könyvtár). Filozófiai rendszerének egyik alapja: az intuício mint szükséges lépcsőfok a fogalomalkotásban; esztétikájának közép-pontjában is a „művészet mint intuício” tanítása áll; ezért nevezi JA rendszerét „intuicionista esztétikának.”

86. lap, 19. sor: DOS PASSOS, JOHN RODRIGO (1895) amerikai regény- és novellairó. Itt említett, Nagyváros címen magyarul megjelent regénye a Manhattan Transfer (1928). Későbbi legkiemelkedőbb műve az USA című trilogia (1938).
90. lap, 30. sor, a jegyzetben; ... bizonyos materialisták (köztük Raste is) tételeznek... — JA a következő műre hivatkozik: G. I. Raste: Kis könyv a dialektikus materializmusról, fordították: Tamás Aladár és Barna Károly, Budapest, 1929 (az előszó kelte 1929 március). A mű a 100% Könyvtár 5—6. számaként jelent meg, szerzőjéről a fordítók előszava ennyit mond: „Szerzője egy skóciai vándor »Labour-College« (Munkás-kollégium) tanára, a következetes marxizmus egyik képviselője az angol munkásmozgalomban... A kis könyv a szerző munkásiskolai előadásainak némileg kibővített szillabusza, amelyet hallgatói számára adott ki...” A könyv szerzője azonban valójában — Lippay Zoltán (Tamás Aladár szíves közlése). — A JA által idézett mondat két helyütt is előfordul a könyvben (10. l. és 12. l.; az utóbbi helyen így: „A proletariátus filozófiája a materializmus. Ez a bölcelet (filozófia) azt bizonyítja, hogy nem a »szellem« teremtette az anyagot, hanem az anyag teremtette a »szellemet».
97. lap, jegyzet: WUNDT, WILHELM (1832—1920) német pszichológus és pozitívista filozófus; az ún. pszichofizikai parallelizmus (az asszociációs sorok és az alkotó szintézis) tanításának kidolgozója.

21. Mécs László költészete. Megjelent a Toll 1931 február 29-i III. évf. 2. számában (36—40. o.) Megjelent a JA Mkl-ban is (402—406. l.).

MÉCS LÁSZLÓ (1895—), katolikus papköltő. A 20-as években tűnt fel, az akkori katolikus költésztől eltérő hangú, adys szimbolizmussal teli verseivel. Népszerűségében része volt versei bizonyos enyhe társadalmi kritikájának és háború-ellenességének is. Később megjelenő köteteiben mind sekélyesebbé, modorosabbá vált; a felkapott s a hivatalos körök által ünnepeelt költő egyre inkább jobbfelé tolódott, s a Horthy-rendszer teljes kiszolgálójáig jutott el.

JA által bírált kötete: „Az ember és az árnyéka”, Versek, III. kiadás, Košice—Kassa 1930. — Az idézetek lelőhelye:

101. lap, 15—16. sor: „...rossz vackukat a kolera...” — „Szegény emberek.”
101. lap, 29—30. sor: „a kerteket cukrozó Isten...” — „Levél Isten háta mögül.”
102. lap, 3—8. sor: „S itt maradtam...” — „Példa a mustármagról. I.”
102. lap, 24—27. sor: „Mi nem szövünk...” — „Csak ennyi az egész.”
103. lap, 10—13. sor: „Így élek én...” — „Levél Isten háta mögül.”
103. lap, 20. sor: „Könny-árvíz...” — „Véletlenül”
103. lap, 24—25. sor: „Van óra...” — „Hulló hinták a toronyórán.”
103. lap, 31—34. sor: „Nőtt az új fa...” — „Példa a mustármagról II.”
104. lap, 5. sor: „Jobb zsebében...” — „Példa a mustármagról II.”
104. lap, 8. sor: „Démonokat és klostromokat...” — „Példa a mustármagról II.”
104. lap, 11—13. sor: „...Eltűnnek a népbiztosok...” — „Példa a mustármagról II.”
104. lap, 20—24. sor: „Igaz, álmodom...” — „Vitatkozom a hírharanggal.”

22. Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli. Megjelent a Toll 1931. március 31-i (III. évf. 3. sz.) számában (76—80. l.). Németh Andor kéziratban maradt emlékezései szerint JA a nála levő Toll példányban a 10. lap 4. sorát így javította át: *elutelenül rotyogó kásába...* (Réz Pál szíves közlése). Ezek szerint a teljes mondat helyes szövege talán ez: *Amellyel gyöngyszemeket főz abba az elutelenül rotyogó kásába, amely eredményeinek foglalatát jelképezi.*

1. Kelekezése.

A cikk a Móricz Zsigmond körül 1931-ben kibontakozott nagy vitába illeszkedik. A viták összefoglalását és értékelését I. Nagy Péter: Móricz Zsigmond, (Budapest 1953. 228—230. l.) és Móricz Virág: Apám regénye (Budapest 1953. 369—374. l.) valamint — a kérdésnek csak egy részletéről — Gellért Oszkár: A reakció hajszája Móricz ellen 1931-ben (Népszabadság 1957. március 2.); legújabban Vargha Kálmán alapos, részletes tanulmányában: Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz (Irodalomtörténet 1957 3. sz.; az idevágó rész: 327. l. skk.)

Hegedűs Lórántnak a Cobden-szövetségben „A magyar irodalom igazi ábrázata” címmel tartott előadásával vitázva elsőnek Szász Károly (Budapesti Hírlap 1931. február 15) majd Négyesy László élehangú vezércikket írt a Budapesti Hírlapba (Nemzeti jelleg és irodalom, 1931. február 22), amelyben Hegedűsnek azt a megjegyzését, hogy a faji jelleg hajszolása nem érték a magyar irodalomban, felháborodottan kikéri a magyar költők közt, s egyúttal tiltakozik az ellen, hogy Adyt a legnagyobb magyar faj nevében s Petőfi után említsék. A vitához hozzászól még Kozma Andor (Budapesti Hírlap, 1931. február 22), majd Hegedűs Lóránt bizonyos fokig visszavonja állításait. Móricz Zsigmond Négyesy vezércikkére reflektál a Nyugat 1931. március 1-i számának élén (285—287. l.) megjelent cikkével (Az irodalom és a „faji jelleg”). (A cikkben hivatkozik — s ez után az újabb támadások egyik fő célpontjává vált — röviddel ezelőtti szlovenszkoói és prágai útjára.)

Móricz Zsigmond:

AZ IRODALOM ÉS A „FAJI JELLEG”

Négyesy Lászlónak durva támadása jelent meg a Budapesti Hírlapban Hegedűs Lóránt ellen és pedig vezércikk formában. Mint „a magyar irodalmi lelkiismeret” fütykösöli Hegedűs Lórántot, aki egy előadásában valami olyat mondott, hogy a faji jelleg hajszolása nem érték az irodalom szempontjából.

Ez a támadás felújítja bennem a húsz év előtti cikkek emlékét, mikor Négyesy László, már akkor is mint rugalmasságát veszített, nem éppen ifjú ember, egy egész írógenerációt ostorozott, mint szerény katonája egy irtóhadjáratnak, amit az akkori Akadémia és Kisfaludy-Társaság indított.

Istenem, milyen egyszerű dologról van szó. A tanár urak, mint a nemzeti szellem hivatalos őrei biztosan tudnak mindent ex professo. Előttük nincsen kétely, ellenben van biblia. A bibliájuk fő fejezete Arany János. Alfejezet Petőfi Sándor. Vannak aztán Énekek éneke s más fejezetek. Berzsenyi, Virág Benedek, Dugonics András, jó öreg Gvadányi s így visszafele. Szépen, tisztán ki van az dolgozva, hogy mit mondott Széchenyi s mit mondott Gyulai Pál. Pontosan meg van állapítva, hogy mit *kell* érteni

a nemzetiség alatt s a tanár úrnak semmit sem kellett tennie és fáradnia, csak elővenni a régi fegyvereket és eldörögni a Kárpátoktól az Adriáig annyit dörgött frázisokat.

Ma azonban más világ van, mint anno dazumal, a mai Magyarország rettenetesen más, mint húsz évvel ezelőtt. Ma már a régi fegyverek csütörtököt mondanak.

Mért más? Hát először is Trianon miatt. Ez a Trianon semmit sem változtatott a tanár urak felfogásán, sőt jól jött nekik, mert felhasználhatják dorongnak a saját érdekükben. A megcsonkított Magyarország ténye csak arra való nekik, hogy még jobban megnyírják az önképzőkörök gondolatszabadságát; hogy a cserkészekkel hazafias műdalokat énekeltesse nek; hogy egy vértelen irredentizmust teremtessenek; hogy a népkönyvtárak katalógusát cenzurázzák, hogy a naptárak és a hivatalos kiadványok szellemét kézben tartsák, és olyan Corviniákat termeljenek, amit a Hivatalos kíván.

Ezzel azonban az élet nem törődik, mert az élet még rettenetesebben más, mint volt húsz év előtt, mert a mai élet tele van feszültségekkel, kétségbeesésekkel, jajszóval, gazdasági összeomlással és mindenekfelett a világszemléletnek végtelen és csodálatos átalakulásával.

Vége van annak az időnek, mikor falusi néptanítókkal lehetett irányítani az irodalmi felfogást. A héten egy falusi munkás egylettől kaptunk egy levelet, amelyben bírálják a Nyugat múlt évfolyamában megjelent cikkeket. Olyan kultúra van ebben a levélben, amit egy falusi földműves irt, hogy Négyesy László világszemlélete elhalványodik mellette. Japánról beszél és Angliáról beszél ez a levél s meglátja a japán költészet búbája mélyén a rettenetes gazdasági nyomorba süllyesztett népet s ha a montenegrói népballadákat venné szemügyre ez a levélíró, megtalálná ott a Hegedüs Loránt kecskékét és faji jellegét. Négyesy Lászlóék ilyeneket nem találnak meg, csak verslábakat és verstechnikai kincseket.

Azt mondja Négyesy László: „a népek és nemzetek megannyi egyéniség, egymástól részben eltérő képességekkel. Mindegyik tesz hódításokat a szellem, a művészet, a szépség birodalmából foglalgat, más más ponton hatol előre, új, meg új kincseket tár fel. A vívmányokat aztán kölcsönösen át is veszik egymástól...”

Ahogy ő képzele a nép-egyeniségeket.

Itt van egy aktuális tény. A magyar területet darabokra vágták s az elmúlt tíz év alatt a leszabott részek önálló és új életet kezdenek élni. Itt van Szlovenszko magyarsága és itt van Románia magyarsága. Mindkettő olyan új vonásokat mutat, olyanannyira új arcú magyarokat produkál, hogy e pillanatban legalább három magyarság áll egymás mellett, sőt bizonyos szempontból egymással szemben.

Nem régen voltam Szlovenszko-ban s még mindig tele vagyok azokkal a mélyeséges és megdöbbentő benyomásokkal, amiket ott kaptam. A szlovenszko-i magyarságot két fő típusra lehet bontani. Az öregekre és a fiatalokra. Az öregek még a Négyesyék iskolájában nőttek, tele vannak szegények honfibuával és honfitúzzal. Az életet úgy látják, mert nem láthatják másképp, csak ifjúságukban magukba szedett világkép alapján, ahogy a hivatalos népnemzeti iskolák nevelték beléjük. A fiatalok más-képpen látnak. A fiatalok már idegen iskolákban nőttek fel, olyan nyelven tanulták a tudományokat, amelyen szüleik ma sem értenek, nekik tehát szükségszerűen egy új magyarságot kellett kitermelniük magukból. Egy szociálisabb és kulturáltabb magyarságot. Európaibb magyarságot. Ők már semmit sem tudnak az extra Hungariam jelszaváról. Ők már nem mondják, hogy Magyarországon kívül nincsen élet, s ha van élet, az nem

élet. Ők már úgy látják, hogy a magyar világon kívüli élet okosabb és emberségesebb élet. S ha a magyar meg akar állani ebben a rája kényszerített életben, okosabbnak és emberségesebbnek kell lennie, mint a régi volt.

Nos hát cseréljük ki ezeket a javakat, amit űk mális megszereztek.

Mi baja van Négyesy Lászlónak Adyval? Ezek az ifjú magyarok ott a határokon túl Adyból indultak ki, az Ady kultúrmagyarságának a gondolatai gyűjtötták fel bennük a szent tüzet, hogy lehetnek magyarul is kultúremberek, méltók nemcsak a környező idegen nyelvű népelemekhez, hanem Európa kultúrájához. Ha Ady el tudta érni abban a fojtott régi levegőben, űk még könnyebben s még muszályabbnal kell, hogy megszerezzék azt a modern világszemléletet, amely nélkül az egyszerű élet sem lehetséges számukra.

Magyarok ezek, magyarabbak, mint itthon szegény, sötétségben és fel nem világosítottásban tartott gyermekeink. Izzóbb magyarság tombol ott a babiloni fogság érzései mellett, mint itthon, ahol ma is még a régi és sűrű levegőjű mesterséges sötétségben vannak az ifjak.

Faji jelleg. A mi ifjúságunknál sejtelve sincs arról a népszerűetről és néplélek tiszteletéről, amelyben azok ott tüzelnek és dolgoznak. De ez a népszerűet nem a borjúsájú ingnek szól, és nem a zsíros hajú kondást imádják, mint a magyarság szimbólumát, hanem a felszabadult gondolkozású földmívest, aki a mai technika vívmányait alkalmazza gazdaságában, ujságot olvas és tisztán megérti a mai idők szellemét.

Igaza van Hegedűs Lorántnak, ha brutális példakép azt mondja, hogy Montenegróban nem talál mászt, csak kecskét, és faji jelleget.

De nekem is igazam van, aki azt hirdetem, hogy a mai magyar falu itthon is más, mint volt húsz év előtt. A mai magyar falukon és pusztákon a traktorok tízezrei dolgoznak és a régi kis lovakat a Noniusok fajtái, a régi apró tyúkokat a fajbaromfi váltotta fel s a régi népkörökben a falu sarkában, a nép nem csak köpköd, hanem olyan dolgokról vitatkozik, hogy számtalan esetben magasabb nívón mozog a vitájuk, mint a parlamenté.

És hogy ez így van, ebben nagyobb része van Adynak, mint a Magyar Tudományos Akadémiának, amely nem adott eszméket félszázad óta, vagy régebben a magyar közélet számára, ellenben Ady adott és pedig gyűjtő eszméket és építő lángolásokat.

Mi az, amit olyan főpapi ornátusban őriznek a Négyesy Lászlók? Mintha azt prédikálnák, hogy járjatok két lábón és felemelt fővel. Nem járhat másképen az ember. Nem élhet egy nemzetnek a gyermeke máskép, csak nemzetének külső jellegzetességével. Magyar volt olyan magyar, mint akár Arany, akár Petőfi s ha Arany velünk élt volna, hozzánk tartozik és nem hozzájuk, mint ahogy nem tartozott egy percig sem az előző generációhoz, csak a magáéhoz. S hogy ez így van, a Négyesyek által elhallgatott Elveszett Alkotmány bizonyítja. Hisz azért hallgatták el.

Cobdenre hivatkozik, akinek jobban tetszettek volna a kecskék, „mert sanyarú gyermekkorában kecskéket őrzött”. Hát mért hagyta ott, ha annyira tetszett neki a kecske? És mért tekinti sanyarú gyermekkorát Négyesy azt az édes idillt, mikor egy Cobden kecskét őrizhetett?

Vagy azt akarja mondani, hogy gyerünk vissza a kecskékhez? ... Ez valóban nagyon egyszerűsíténé a mai állapotokat. Ez az az eszme, amit a szent főpap tanácsol, mint remediumot a mai szörnyű dolgok elintézésére? Gondolom nagy népszerűsége lesz vele mindazoknál a magyar közigazgatási népelemeknél, akik fölemelkedtek a legprimitívebb ősfoglalkozások fölé. Akik városba özönlöttek, gyárak, üzletek, műhelyek gazdái vagy alkalmazottai lettek. Akik vállalkoznak és tönkremennek. Akik magasabb kultúréletet élnek. Vagy élnének, ha lehetne ... Ugyan mit is

kínódnak. Menjenek vissza a kecskékhez és zabáljanak kecsketúrót és nem lesz semmi bajuk.

A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy elmúlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet, az egyre fejlődő élet ura legyen az ember. Ha a kecskét meg tudta énekelni, majd megéneklí az autót is, ha öröme lesz benne.

Új eszmékre, új célkitűzésekre van szükség; új ígéretekre és új érzésekre.

De nem affélékre, amit Négyesy mond, hogy „el kell jönni annak a költői Messiásnak, akit várunk, akit epedünk, aki el fog jönni és aki mindnyájunknak kedves nagy művészi és tartalmi értéket fog hozni.” Nem egy üres és sivár messiánizmusra van itt szükség, hanem életre és igazságra. S munkára. Okos, emberséges és céltudatos munkára. Ez lehet a mai magyar irodalom jelszava.

Az pedig, amit nemzetinek mondunk, az magától értetődően benne lesz mindig az irodalomban.

*

A cikk a jobboldal támadásait vonja magára. Elsőnek Négyesy László válaszol rá a Budapesti Hírlap 1931. március 8-i (55.) számában (mivel JA többször hivatkozik rá, teljes egészében közöljük), majd Pekár Gyula és Milotay István támadják meg. (Részleteket l. Vargha K.: id. m., 328—9. l.) Móricz előbb a Pesti Napló 1931. III. 17-i számában nyilatkozik, majd a Nyugat 1931. március 16-i számában (357—365. l.) nagy cikkben válaszol. Közvetlenül evvel a cikkével vitázik a JA-é.

Négyesy László :

SZELLEMI ÉLETÜNK TORZKÉPE

Válasz Móricz Zsigmondnak

A Budapesti Hírlap vezércikkét az irodalom nemzeti jellegéről, olyan helyesséssel fogadta a közvélemény, hogy a művelt magyar közönség nemzeti, erkölcsi és esztétikai érzésének igazi természete iránt nem maradhatott fenn semmi kétség.

Ezt a hatást ellensúlyozni sietett Móricz Zsigmond, a Nyugat egyik szerkesztője, a folyóirat legutóbbi számának vezércikkében. Nyugat felől tehát új fagyhullám érkezett; megrázta Gergely a szakállát.

Az ellensúlyozás két körülményen bukott meg. Egyrészt mindenkifőlött személyemet akarja kivégezni, nem igazamat, másrészt személyem ellen is, igazam ellen is sablonokkal és hamis alapon dolgozik.

A szokásos recept ilyenkor ez.

Ha koros ember az ellenfeled: ird, hogy elmaradt a világtól; ha tudósfele: ird, hogy előre megállapított keretekben gondolkodik, előtte nincs kétely, csak biblia, bibliájának főfejezete Arany János, alfejezet Petőfi Sándor és így tovább, ezeken kívül nem ismer semmit; ha véletlenül akadémiai tag is az ellenfél, akkor el ne felejtse szidni az Akadémia vas-kalaposságát, tétlenségét, tehetségüldözését.

Móricz Zsigmond is ezt a receptet használja. Kezdi pedig ilyen stílusban: „Négyesy Lászlónak durva támadása jelent meg a Budapesti Hírlapban Hegedüs Loránt ellen. Mint »a magyar irodalom lelkiismeretes

fütykösöli Hegedüs Lorántot". A cikk aztán végig ilyen „magas iskolája” a finomságnak. Legelőször is ezzel a ténnyel szolgál az olvasónak:

„Ez a támadás felújítja bennem a húsz év előtti cikkek emlékeit, mikor Négyesy László, már akkor is mint rugalmasságát veszített, nem éppen ifjú ember, egy egész írógenerációt ostromozott, mint szerény katonája egy irtóhadjáratnak, amit az akkori Akadémia és Kisfaludy Társaság indított”.

Szörnyű emlékek igazán! Akadémia és Kisfaludy-Társaság, ez a két vérszopó Heródes, akik elküldték poroszloikat az aprószentek kiirtására! S én, a vad poroszló, aki cikkeimmel ostromoztam az egész írógenerációt! Rémregénybe illő emlékek!

Ilyen a rémesen szép *költemény*; a fakó prózai *valóság* pedig a következő:

Csakugyan húsz éve múlt nemrég, hogy én, mint az Akadémia Vojnits-bizottságnak előadója, azt indítványoztam, hogy az előző évben színrekerült darabok közül Móricz Zsigmond *Sári bíró*-jának adjuk ki a jutalmat, Gárdonyi Gézának *Falusi verebek*, Lengyel Menyhértnek *Taijun*, Molnár Ferencnek *Liliom*, Herczeg Ferencnek *A kívándorló* című darabjával szemben (Herczeg Ferenc előbb már kapott Vojnits-jutalmat). Széptermésű év volt; kiemeltük a jelentésben, hogy a jutalmat a felsorolt művek bármelyike megérdemelte volna; de az erős versenytársakkal szemben is a fiatal tehetség darabját tüntette ki az Akadémia. Előadói jelentésem nem valami felüljölő emlék, hanem kinyomtatva olvasható az *Akadémiai Értesítő* 1910. évfolyamában a 377—384. lapokon, olvasható minden nyilvános könyvtárban. Ki van fejezve benne az a remény, hogy az egészséges realizmusnak egy jeles képviselőjét fogjuk a szerzőben üdvözölni.

Már most lehet, hogy akkori javaslatom már szellemi megrokkanás jele volt, de ezt Móricz Zsigmond akkor nem hangoztatta. Még akkor nem állt a finomságnak azon a magaslatán, mint ma, hanem közönséges úri módon megtisztelt látogatásával és e látogatásnak köszönő jelleget adott, nem részvétjelleg. Én azt a figyelmet mindig kellemes emlékek tartottam; azután is, ha találkoztunk, kedves módon érintkezünk számos éven át. Nem is tudom, mit írhattam, vagy véhettem Móricz Zsigmond ellen; mostani ökölcsapása a halántékomra, igazán meglepett.

Így fest az Akadémia húsz évvel ezelőtti irtóhadjárata „egy egész írói nemzedék” ellen. Erre tehát történelmi dokumentum van. Ellenben azok az én cikkeim, melyeknek emléke Móricz Zsigmondban felújul, sehol sincsenek. Nagy bibliográfiai felfedezés lesz, ha Móricz Zsigmond produkálja őket.

Móricz Zsigmond most egy pár évvel idősebb, mint én 20—21 évvel ezelőtt voltam; az idő ő felette is eljárt. Az ő szelleme is veszített rugalmasságából: az emlékezete lényegesen meggyengült.

Mi már most Móricz cikkének *tárgyi* tartalma, mennyiben ütközik össze az ő felfogása az én tétéleimmel?

Cikkem egyik főtételéről, az érzékiség kérdéséről Móricz egyáltalán nem is szól. Ez is valami, hogy éppen Móricz Zsigmond nem támadja az érzékiségről való felfogásomat. De nem szól Móricz az etikai nemzet fogalmáról sem, pedig nem hiszem, hogy ezzel a gondolattal sokszor találkozott volna.

Egyedül csak a nemzeti sajátosság kérdésében fordul ellenem. Éppen Móricz Zsigmond, akin és akiben a nemzeti jelleg kiirthatatlanul ott van, és az egyik érték az ő írói egyéniségében; aki voltaképp nem is „nyugat”-os író, mert sokkal falusiasabb temperamentum, kultúrája sem jellemzetesen

nyugati. Nos hát végeredményben ő sem tagadja a nemzeti sajátosság meglétét; ez — úgymond — magától értetődőleg benne lesz mindig az irodalomban, hiszen nem élhet egy nemzetnek a gyermeke másképp, csak nemzetének külső jellegzetességével. Az eltérés az én felfogásomtól annyi, — úgy látszik, mert határozottan ezt sem mondja ki —, hogy neki a nemzeti jelleg csak holmi közömbös adottság és nem érték, nem elvi kérdés tárgya. Pedig elegen vannak, akik elvi kérdést csinálnak belőle, ellenére.

Mi marad hát neki témának? miért kellett akkor cikket írnia? Sok mindenért. Le akarta hengerelni nem csak az én személyemet, hanem egész magyar életünk nemzeti szellemét, ha mutatkozni merne. Engem, amint cikke elején bemutatott tehetségirtó poroszlonak, úgy most bemázol, — megint obligát recept szerint — ósdi hazafiságú, szűk szemkörű magyar-nak, aki a borjuszájú inget és a zsíros kondást inádjá a magyarság szimbóluma gyanánt. „Vagy gyерünk vissza a kecskéhez? . . . Ez az az eszme, amit a szent főpap (már mint csekélységem) tanácsol, mint remediumot?” Hogy könnyebben célt érjen, még a formáját is megmástitja tételemnek. Cikemben világosan megmondtam, hogy nemzeti sajátosságáról akarok beszélni, amely a faji jelleg felsőbbrendű fejlődése, s éppen azért több annál. Ő cikke címéül ezt írja: Az irodalom és a „faji jelleg” — és aztán a faji jelleggel csúfolódik. Mindez igen olcsó fogás. Felnyitja a szememet, hogy Trianon után most más világ van, továbbá a nép ma traktorokkal szánt és fajbaromfit tenyészt. „Nem üres és sivár messzianizmusra van itt szükség, mondja végül, hanem életre és igazságra. S munkára. Okos, emberséges és céltudatos munkára. Ez lehet a mai magyar irodalom jel-szava”. — Mindennek mi köze az én cikkemhez? Miért üres és sivár az én vágyakozásom? Azért, mert az új költői Messiástól mindenkit éltető, emelő, boldogító nagy érzéseket várok, nem traktorokat és fajbaromfitenyésztést? És mivel konkrétabb az ő programja, hogy életre, igazságra és munkára van szükség? Ez a legnagyobb általánosság. Nem is új. Ez lehet közéleti, társadalmi és gazdasági program, de nem valami sajátosan irodalmi.

Hol van az a kultúreszmény, amelyet Móricz Zsigmond valaha megalkotott?

A cikk veleje azonban nem az, amit az én személyemről mond a cikkíró. Én az ő szemében csak egy típusa vagyok egy rendszernek, egy hazafiaskodó irányzatnak. Ugyanazzal a primitív nemzeties ideológiával mázolja be egész közéletünket, kormányunkat, parlamentünket, tudományosságunkat, nevelési rendszerünket, mint amilyenell engem bemázolt. A mai élet tele van, írja, rettenetes feszültséggel, jelszóval, a világszemlélet véghetetlen és csodálatos átalakulásával. És mi mire használjuk fel Trianon tanulságait? Arra, hogy hazafias műdalokat énekeltessünk, vértelen irredentizmust teremtsünk, a népkönyvtárak katalógusát cenzurázzuk, a nap-tárak és hivatalos kiadványok szellemét kézben tartjuk. Mi az ifjúságot sötétségben tartjuk, elzárjuk a szociálisabb, kultúraltabb, európaibb felfogástól, az új eszméktől, nem emberséges szellemben neveljük. Ő járt Szlovenszkóban és ezt összehasonlítás alapján mondja.

Ime, itt van megint egy író, aki más országban jár, és ott furcsán jár. Ő ugyan észrevesz egyetmást, ami ott van, de azután teljesen szemet hűny az előtt, ami itthon van. Ő is strucc-magyar, csak hogy mikor homokba dugja a fejét, itthon nem vesz észre semmi jót. Úgy tesz, mintha az anyagi, szellemi és erkölcsi kultúra terén nem történt volna semmi Trianon óta. Mintha nem keresnők a kapcsolatot a művelt nyugattal. Mintha nem állítottak volna föl Collégium Hungaricumokat a külföldi nagy központokban, hogy a fiatal nemzedék a helyszínen megismerhesse az idegen kultúrát s

mintha nem szolgálná ezt a célt egy sereg ösztöndíj is. Nem vesz tudomást Móricz Zsigmond mind arról az erőfeszítésről, melyet szakminisztériumok : a kereskedelmi, földművelési, népjóléti minisztériumok kebelében kiváló készségű elmék a kor égető gazdasági és társadalmi szükségleteinek kielégítésére terveztek, kidolgoztak és megvalósítottak. Nem vesz tudomást azokról a társaságokról, melyek ilyen célokra alakultak és dolgoznak. Lekicsinyli a parlamentet, pedig bizony szóba kerülnek ott a bajok és traktorok, kormánypárton épp úgy, mint az ellenzéken, igen szakszerűen, pl. Gaál Gaszton felszólalásában. Nincs tudomása Móricznak, hogy van már új magyar nemzeti ideológia, a hazafiság új tartalmat kapott. Sőt egy kultúrpolitikus új nevet is adott az új tartalomnak, mikor neonacionalizmusnak nevezte el. Ebben a tartalomban benne van az élet is, a munka is, az igazság is, kissé konkrétbben megfogva, mint ahogy Móricz sürgeti. A névbe bele lehet kötni, de alkotója nem értett rajta mást, mint az örök magyar nacionalizmust, korszerű tartalommal megtöltve. Nem tudja Móricz, hogy közoktatásunk új szellemének kialakítására a közoktatási miniszter néhány évvel ezelőtt egy aránylag fiatal filozófust vett maga mellé, akinek rengeteg életbeli tapasztalata is van s aki saját szemével látta a nyugat művelődési intézményeit San Franciskóig. Nem tudja Móricz, hogy az ifjúság nevelése mennyire modern irányzatot vett. Az Országos Közoktatási Tanács a háború óta reformálta tantervünket és új utasításokat dolgozott ki hozzá, főszempontul tűzve ki az életre való nevelést és kellő helyet biztosítva a munkaoktatás elvének. Az állam után a legnagyobb iskolafenntartó, Budapest székesfőváros a modern kultúrintézmények egész sorát létesítette, fejleszti pedagógiai szemináriumát, a tanulók egészségügyi intézményeit stb., stb. Maga az oktató személyzet is megmozdult Trianon után újra orientációt keresett, 1928-ban mintegy ötezernyi tag részvételével megtartotta a III. egyetemes tanügyi kongresszust (az első 1848-ban volt, a második a milleneumi évben — sokat mondó dátumok!), amelynek hűsz szakosztályában a legújabb eszmék szöbakerültek, Czettler Jenő, Purebl Győző, Ilosvay Lajos és más kiváló emberek elnöklésével. A kongresszus szellemi szervezője eredetileg Kornis Gyula volt, aki a munka oroszlánrészét elvégezte, s mikor ő államtitkár lett, a tanügyi világ bizalmából én lettem az előkészítés befejezője és a kongresszus elnöke. A kongresszus tárgyalásai éppen most jelentek meg a *Napló* két testes kötetében. Ott meg lehet győződni róla : van-e a magyar oktatástervezetben haladó szellem, vagy sötétségben akarjuk-e tartani az ifjúságot. Azon a kongresszuson a reális munkát sürgették.

Móricznak azonban le kellett szólnia a mi hazai viszonyainkat, úgy beszélni róluk, mint akik az extra Hungariam elvét valljuk, Akadémiankról is úgy, hogy a magyar falusi gazdálkodás emelésében és a nép műveltségének emelkedésében nagyobb része van Adynak, mint a Magyar Tudományos Akadémiának, mely szerinte nem adott eszméket a magyar közéletnek felszázad óta, vagy már régebb idő óta. A Móricz feje ithon homokban van.

Ellenben ő nem rég volt Szlovenszkoiban és ott mélységes benyomásokat kapott. Az öregek még a Négyesyék iskolájában nőttek, „tele vannak szegények honfibúval és honfitúzzal. Az életet úgy látják, ahogy ifjúságukban a hivatalos népnemzeti iskolák nevelték beléjük. A fiatalok másképpen látnak. A fiatalok már idegen iskolában nőttek föl, olyan nyelven tanulták a tudományokat, amelyen szüleik ma sem értenek, nekik tehát szükségszerűen egy új magyarságot kellett kitermelniök magukból *Egy szociálisabb és kulturáltabb magyarságot. Európaiabb magyarságot.* Ők már semmit sem tudnak az extra Hungariam jelszaváról. Ők már úgy

látják, hogy a magyar világon kívüli élet okosabb és emberségesebb élet...”
„Magyarok ezek, magyarabbak, mint itthon szegény, sötétségben és fel nem világozottságban tartott gyerekeink.”

Ismerjük ezt a hangot. Nyugatos hang, prágai. Benes úr szokott így beszélni. De, hogy kerül egy ilyen cikk egy magyar folyóirat élére?

Miért fáj annyira Móricznak, ha a cserkészek hazafias dalokat énekelnek? Miért sokallja Móricz még a vértelen irredentizmust is? Mire való mindezekért feljelenteni bennünket Prágában? Miért kell az elszakított részekben lakó testvéreink életét emberségesebbnek hirdetni, az itthoni életet sötétnek, elviselhetetlennek, embertelennek kürtölni világgá? Miért kell az elszakított részekbeli magyarságnak, az újabb nemzedéknek, örökre elvenni a kedvét attól, hogy visszakiváncokozzon?

Beállt a *Nyugat* a Benes úr féllivatalosának? Vagy csak önkéntes jóindulatból tesz szívességet a cseh propagandának? Talán úgy gondolkozik, mint a nomád kurdok, akik dualisztikus vallásúak, hisznek jó és rossz istenben, de csak a rossznak mutatnak be áldozatot, mert a jó isten úgy is jó? Móricz is csak a cseh propagandának hízeleg, mert a magyarság úgyis türelmes, minden határon túl türelmes, egy-egy elkényeztetett irónak minden szabad ebben a mi jámbor országunkban. Hiszen ez a bajunk, ez a lomha szabadelvűség. Próbálná meg Móricz Zsigmond cseh földön a cseh közszellemnek ilyen fricskákat adni: majd meglátná, milyen az ottani emberségesebb világ!

De nem lehet, nem lehet, hogy Móricz tiszta öntudattal írta le azokat a vértagadó sorokat. Szegény magyar író, magyar szerkesztő, bizonyosan nincs tisztában vele, kinek a malmára hajtja a vizet! Ő csak bohém akar lenni, aki nem ismer felelősségérzést. Ez az egyetlen mentsége.

Móricz Zsigmond :

A MAGYAR LÉLEK VÁLSÁGA ÉS A NEMZETI IRODALOM KÖTELESSÉGE

A *Nyugat* múlt számában megjelent vezércikkem egész szokatlan visszhangot keltett. Régen elszoktunk attól, hogy a napi politika kérdésein túlmenő vitákat olvassunk és lássunk. Mélyebb természetű megvitatásokat csak az ifjúság folytat, amely egészen új s főleg szociológiai szemléletből fakadó megvitatásokban edzi magát, de szintén inkább gyakorlati kérdésekről. Az összes egyetemeken van már egy-egy csoport, kisebb-nagyobb, mindenesetre a vezető elemek, a szellemi vezérségre születettek csoportja, amely a magyarság mai helyzetének elméleti tanulmányozására adja magát s gondolatainak nyomtató műhelyeket keres, hogy kifejezést adhasson azoknak. Ezek az ifjú magyarok valamennyien a szociológia terén találják az új magyar generáció problémáit. Itt találnak némi megnyugvást és orvosságot a jelen bajaira s itt találnak reménységet a jövőre.

De mihelyt mélyebb és elvontabb problémát vet fel valaki, annál kevésbé talál visszhangra. Cikkem, mely a magyar irodalom nemzeti jellegének kérdésével foglalkozott, azt hiszem éppen egy külső vonásával keltett némi feltűnést: a hang volt szokatlan, hogy valaki egész temperamentumával nyilatkozott meg. Erre ugyanis már régen nincs lehetőség. Az egész közélet valami bölcs mérsékletre van berendezve. Mindenki igyekszik államférfiúi higgadsággal beszélni s olyan tolvajnyelven, amely a kedélyeket meg ne zavarja.

Cikkenre egy hét alatt három választ láttam. Lehet, hogy több is volt, de én nem vagyok újságolvasó ember. Hozzám nyolc-tíz napilap jár, de én az íróasztalomra heteken át be sem engedem tétetni a napilapokat, mert rettenetesen szenvedek általuk s megakadályoz a napilap tartalma az írói munkában. Torkig vagyok az öngyilkosságok félelmes sorozatával, a kiderült panamak, az elfogott közéleti emberek ügyeivel. S különösen avval a sivársággal, ahogy, mint a világ legtermészetesebb dolgait tárgyalják ezeket a mindennapi testi-lelki gyilkosságokat a napilapok.

A három cikk közül csak egy volt, amely tisztán a gondolat terén maradt, a Szász Zoltán cikke a Pesti Naplóban. A magyarság, a magyar nemzeti jelleg kérdésével foglalkozik és világosan foglalja össze a témára való gondolatokat. M. Juhász Margit dr. a Budapesti Hírlapban védelmére kel Négyesy Lászlónak, mint hű tanítványa s megmagyarázza, hogy Négyesy milyen kítűnő tanár és kedves, jó ember s rólam azt állítja, hogy én azt írom, hogy: „Csehszlovákiában és Romániában a magyarságnak emberségesebb élete van, mint idehaza.”

Ezt természetesen nem mondtam s ezt nem is tudom, hogy lehet beleolvasni a cikkembe.

Erre ma, március 8-án, ugyancsak a Budapesti Hírlapban maga Négyesy ír tanulmányt s még erősebben húzza alá ezt a gondolatot „Szellemi életünk torzképe” c. cikkében. Ezt írja:

„Beállt a Nyugat a Benes úr félhivatalosának? Vagy csak önkéntes jóindulatból tesz szivességeket a cseh propagandának? ... Móricz csak a cseh propagandának hizeleg, mert a magyarság ügyis türelmes, minden határon túl türelmes, egy-egy elkényeztetett írónak minden szabad ebben a mi jámbor országunkban. Hiszen ez a bajunk, ez a lomha szabadelvűség. Próbálná meg M. Zs. cseh földön a cseh közszellemnek ilyen fricskát adni: majd meglátná, milyen ott az emberségesebb világ.”**

„De nem lehet, nem lehet, hogy Móricz tiszta öntudattal írta le azokat a vértagadó sorokat. Szegény magyar író, magyar szerkesztő, bizonyosan nincs tisztában, kiknek a malmára hajtja a vizet! Ő csak bohém akart lenni, aki nem ismeri a felelősségérzetet. Ez az egyetlen mentsége.”

Hát először is erre a mentségre nem számíthatok. Nem vagyok bohém és nem voltam az soha. Polgári kötelességemnek éppen úgy, mint az emberieknek, mindenkor erőm szerint eleget tettem. Soha életemben nem lumpoltam s nem voltam kávéházi ember. Adómat éppen olyan szorgalmasan fizetem, mint más polgár s ugyanolyan keservesen. S munkámat ugyanolyan elszánt nyugalommal végeztem, mint minden komoly polgár ebben az országban. A Hét krajcár óta minden írásom komoly elgondolás alapján született s nem hiszem, hogy kritikásaim valaha is a fejemre olvasták volna, hogy könnyelműen játszom a tollal s hogy játékosan megtagadtam volna ma, amit tegnap kimondtam, mert azt hiszem, ezt tekintik bohémságnak.

Van egy kérdése, aminek helye van, hogy egyáltalán mért avatkoztam bele ebbe a vitába, amely nem ellenem irányult, hanem Hegedüs Loránt ellen.

Február 22. volt. Vasárnap. Ezen a napon valamiért végignéztem a lapokat. Felöltött előttem a Budapesti Hírlap vezércikke, amelynek címe az volt: *Nemzeti jelleg és irodalom*. Mindenesetre az én témaköröm.

* Szóval Benes úr volt, aki legutóbb is elkoboztatta a félhivatalosát, a Nyugatot?

** Az analógia akkor volna teljes, ha M. Zs. cseh író volna és nemzeti lelkesedésből támadná, mondjuk a cseh kormányt. (Azt persze nem tudom, hogy cseh írónak mennyi sajtószabadságuk van. Nekünk, magyaroknak idehaza több is lehetne.)

Nagy érdeklődéssel kezdtem olvasni. A cikk azt állítja, hogy Hegedűs Loránt előadást tartott „az Ady-kérdésről és a nemzeti jellegnek az irodalomban fölösleges voltáról.” És hogy „kötelessége a magyar irodalmi lelkiismeretnek ebben az esetben megszólalni és a közönséget tájékoztatni.”

Hát nekem is van irodalmi lelkiismeretem. És ez a lelkiismeret lázadt fel bennem. Igen erős felindulás vett erőt rajtam, mert úgy láttam, az a páncélos és könyörtelen szellem támadt fel, amely annyi harcot vívott húsz év óta velünk. Négyesy azt mondja, hogy soha egy sort sem írt ellenünk. Ha mondja, elhiszem. De mentalitása ugyanaz, mint azoké.

Az Ady-kérdésre nem akartam reflektálni. Most Négyesy számonkéri tőlem, hogy mért nem beszéltem cikkének egyik főkérdéséről, az érzékiség kérdéséről. Ez az Ady-problémákra vonatkozott cikkében s ahhoz nem kívántam hozzászólni, mert messze vezetett volna. Mért kezdjek vitába valakivel, aki Hegedűs Lorántnak hírlapi közlemények alapján ezt a kijelentést adja a szájába: „Ady szerint, mint Schopenhauer szerint is, a szerelemben a faj összetöri, megsemmisíti az egyént.” S ehhez azt a saját megállapítását fűzi, hogy: „a szerelemnek tisztán érzéki felfogása vagy a primitívség, vagy a raffiniált romlottság jele. A Hegedűstől hirdetett tan szabadlevelet ad az érzékiségnek az irodalomban, pedig az irodalom átlaga máris mélyre süllyedt.”

Ennek a tárgyvalása egész külön tanulmányra adna alkalmat. De ha Négyesy László kíváncsi, elmondhatom neki, hogy az irodalom rettenetesen távol van az érzékiség racionális felfogásában a magyar nép mai gyakorlatától. Magyar nép alatt e pillanatban a falu és a kisvárosok lakosságát értem, úgy, ahogy Szász Zoltán mondja: „a nép szó még mindig bizonyos alacsonyabb társadalmi és műveltségi színvonalat idézi fel.”

A mai magyar nép, tehát a törpebirtokosok és még az alatta levő réteg is a nemi szerelem kérdésében annyira józan és elszánt, hogy félelem és irtózat látni, mit csinál. Valósággal halálra ítéli a fajt, ha fajnak, s a nemzetet, ha nemzetnek nevezzük a magyarság összességét. Az egykére gondolok s a gyermek-kérdésről beszélek. Én gyermekkoromat a faluban töltöttem s aki falun élt, az ép oly könnyen s hamar ismeri meg az életnek ezt az alapproblémáját, a családi szűk körben, mint az állatokét. Én régebbi regényeimben szigorú képet festettem saját tapasztalataim alapján a nép felfogásáról az élet számtalan kérdésében, gazdaságilag különösen, a kapzsiság, önzés, haszonvágy, kegyetlenség és embertelenség dolgaiban. De az érzékiség és a nemi örömök terén nem sértettem meg soha eddig a magyar népet azzal, amit mai kutatásaim és tapasztalataim alapján látok: azzal, hogy a nép rohamosan siklik lefelé azon a lejtőn, hogy *nem akar gyereket*. Ide írok néhány mondatot a napokban a nép körében leírott jegyzeteimből:

— Se isten, se gyerek, csak a nagy flanc — mondja egy fiatal kisiparos, akinek magának huszonnégy hónap alatt két gyereke született, tehát nem a saját elveit hangoztatja.

— Itt a vendéglőben Vermutot isznak, de csak olyanok, akiknek gyerekeik nincs.

— Lány? kapható mindenre a világon, kérem, az is a modern világhoz tartozik.

— A mi falunkban nincs egy évben két szülés. (Kb. 1500 lélekből áll a falu.)

— Minek legyen ő lekötve. Inkább mennek traccsolni, szomszédolni.

— A farsangi bál három napig tartott egyfolytában és ha gyereke van az asszonynak, nem mehet. Ötven százaléknak semmi gyereke sincs. S egy egészen nincstelen ember ebben a községben ilyeneket mond:

— Akinek több gyereke van, soványabb ételt eszik, akinek kevesebb, jobb ételt. Akinek három gyereke van, három ruhát vesz. (Neki három van.)

— Nyiltan hangoztatják ma, hogy csak a butának van gyereke, csak az együgyűnek. Szinte letekintik, akinek jönnek a gyerekek egyre-másra. (Ézt a felesége mondta.)

— Neked is mondták, nekem is, hogy mért nem élek ésszel. Inkább kétszáz pengőt, hogy elcsinálják az orvosok. (Ézt is az asszony vágta az ura szemébe.)

— Valamikor öt pengőt se adtak volna. Inkább öt gyermeket, mint öt pengőt. Most eladja minden holmiját, csak gyerek ne legyen. Úgyhogy ezek se mennek sokra, mert beleszegényednek.

— Olyan nagyobb rész, akinek semmije sincs. Van egy pár, akinek semmije sincs, vagyontalanok, ezek mind nagyon szegény emberek. Ma divat az óvszer és ha mégis baj van, belógnak Pestre, egyik a másikat küldi bizonyos helyekre és 80—100 pengőért rendbe jön s lóg haza.

— Le van kötve egész életre, de elsősorban csak az a kap alkalmazást, akinek nincs gyereke. Itt a legnagyobb urak is csak gyermektelen házaspárt keresnek.

— Hát az úriosztálynak mért nincs gyereke?

Bizonyára Négyesy László semmit sem tud erről s valószínűleg mélyen megdöbben, hogy leírtam ide ezeket a mondásokat. De ha meg akarjuk ismerni a betegséget, szembe kell vele nézni, hogy a védekezést megtalálhassa a nemzet. Mert ha az egyénekben romlik is a fajfenntartási ösztön, a nemzet még nem érett meg erre az öngyilkosságra. Én magam, aki egész életemet ennek az egy nemzetnek szenteltem, nem elszántan, hanem belső parancsból, ellenállhatatlan lelki kényszer folytán, rémülettel és kétségbeeséssel nézek bele a mai nép lelkiségébe. S mi ehhez képest az irodalom erkölcsstelensége, az az érzékiség, amely úgyszólván csak a valóságos élet visszhangja az irodalomban.

Itt valóban tenni kell valamit és Négyesy László egy hosszú hasábon sorolja fel, mit tett a legmagasabb vezető réteg. Büszkén mondja, hogy struccpolitika, amit csinálók, szemet húnyok az előtt, ami itthon van. Pedig itthon milyen gyönyörű dolgok vannak: „úgy tesz, mintha az anyagi, szellemi és erkölcsi kultúra terén semmi sem történt volna Trianon óta... Mintha nem állítottunk volna fel Collegium Hungaricumokat...”

Legyen szabad itt közbeszólni, hogy voltam a berlini Collegium Hungaricumban. Én a kultuszminisztert nagy kapacitású államférfinak tekintem, pl. amit legújabbban a városi politika terén kezd, méltó a lelkes figyelemre. Tudom és nem tudom eléggé nagyrabecselni azt az ötezer népiskolát, amit épített. Tudom, hogy egymaga többet épített, mint a kiegyezés óta az összes kultuszminiszter együttvéve. Különösen fajmagyar területen. Mert a régi politika a határok, a nemzetiségi határok megerősítése volt. De a Collegium Hungaricum Berlinben mélyen elcsüggesztett. Ott voltam és álmélkodva néztem a főúri palotát, a csupa márvány és csupa arany épületet, amelyben harminc vagy talán negyven szegény diák van elhelyezve. Oly szegények, mint illik, de ennek az a következménye, hogy mivel egy fillér zsebpénzt sem kapnak, talán egy-kettő kivételével, kénytelenek a ragyogó termekben a templom egerei módjára élni. Egy berlini úr, akinek semmi köze a Collegium Hungaricumhoz, csak mint érző és fájó szívű magyar ember nézi a dolgot, mialatt ő maga vasszorgalommal keresi kenyerét, a következőket mondotta róla:

— Ez a Collegium Hungaricum teljesen céltévesztett dolog. Először is nemzetközi relációban igen hamis színben tünteti fel a magyarság erő-

viszonyát. Sem a franciáknak, sem az angoloknak, sem Amerikának ilyen fényes egyetemi képviselője nincs, úgyhogy egészen ferde dolog, mikor a szétdarabolt s megcsontított és elszegényített Magyarországról beszélünk a berliniek, vagy idegenek előtt. De a nagyobb baj az, hogy nem érhetünk el vele semmi célt. Ha az állam, — mondja, — fiúkat akar nevelni a jövőre, adjon nekik háromszáz márkát, vagy ha bőkezű akar lenni, négyszáz márkát havonta s küldje ki, hogy éljenek a maguk lábán. Ebből az összegből egy diák fényesen megélhet. Aki tudós hajlamú, könyvtárat gyűjthet, aki élni akar, élhet s ragyogó emlékekkel mehet haza a szegénység otthonába. De itt be vannak zárva egymás közé s ki sem tudnak lépni az életbe, nem mehetnek színházba, nem mehetnek társaságba s nem tanulhatnak meg németül. A Collegium Hungaricum termeiben fel vannak függesztve a táblák, hogy: „Beszéljünk magyarul.” Így, magyar nyelven s közben csak magyarul beszélnek, mert az egész intézmény olyan, mintha a budapesti Pázmány Péter Egyetemnek egy filiáléja volna, az ember azt hiszi, a szomszéd ajtón beléphet a budapesti Egyetem többi terméibe. Ellenben, ha az épület vásárlási, renoválási s fenntartási költségeit tőkésítjük, minden diák Ezer Márkába kerül havonta.

Nincs módomban, hogy számszerűen ellenőrizzem ezt a számítást, de aki mondta, üzletember, aki ceruzával kezében számol s az az egy bizonyos, hogy azok az egyetemi polgárok, akikkel ott találkoztam, egész mentalitásukkal megerősítették azt a véleményét, hogy nincs módjukban a német kultúrát olyan mértékben megszerezni, amilyenre ők maguk is képesek és lehetőek volnának, ha az élet vad harcában dolgozhatnának. Úvegvázi növények, akik két-három évi főúri élet illúziója után hazajönnek, itt Ezerkét-száz Pengős évi fizetésű állásokra pályázhatnak s aztán folytathatják a magyar tanárok szomorú életét.

Legyen szabad még azt is megjegyezni, hogy nem látszik elegendőnek iskolákat s egyetemeket építeni: a tanári anyagnak szellemi és gazdasági felszabadítására van szükség. Mindig eszembe jut Balogh Ferencnek, a néhai debreceni püspöknek egy kitűnő szava. Mikor sürgették, hogy a Kollégium új tantermeket építsen s nem volt rá pénz: azt mondta: „Az én időmben az volt a szokás, hogy jó tanárokat gyűjtött a debreceni kollégium.”

Valóban a tanárok szellemi nivójának emelése, ami a gazdasági jobb dotációval karöltve jár, első dolog. Beöthy Zsolttal beszéltem egyszer erről a kérdéstről. Panaszkodtam neki, hogy miért olyan alacsony a magyar tanári kar nivója, hiszen ötven éven keresztül a tanári státus adta az országnak az írókat s pedig a legkülönbeket, — milyen felséges tanári kar volt Nagykőrösön az Arany János idejében, egész kis Akadémia, — azt mondta rá: „Nagyon alacsony azoknak a diákoknak a színvonala, akik tanári pályára jelentkeznek, mert olyan silány a fizetés, hogy a tehetségesebbek nem jönnek ide.”

Azt mondja Négyesy:

— „Nem vesz tudomást Móricz mindarról az erőfeszítésről, melyet szakminisztériumok: a kereskedelmi, földművelési, népjóléti minisztériumok kebelében kiváló készütségű elmék a kor égető gazdasági és társadalmi szükségleteinek kielégítésére terveztek, kigondoltak és megvalósítottak.”

Nekem, aki nem vagyok politikus és aki nem tudnám elsorolni, hogy valamennyi minisztériumnak ma ki a vezetője, nem kötelességem ezekről a részletekről tudni. Nemcsak nekem személy szerint, hanem általában a szépirodalmi íróknak. Arany János korában egész csomó politikus volt, aki törődött a költőkkel. Deák Ferenc és Eötvös József, Csengery Antal és gróf Szécheny Antal és egy hosszú listája a magyar vezető poli-

tikusoknak. Ma nem tudok róla, hogy volna olyan magyar politikus, aki kereste volna az ismeretseget és összeköttetést a nemzet lelkiismeretének szószólóival, az írakkal. Ime itt van egy új reprezentatív irodalmi társulat, amit a kormány alakított ugyanolyan fényűző gondolattal, mint a Collegium Hungaricumot. A Corvin Társaság. Végignéztam a listát s megdöbbenve láttam, hogy abból az írói generációból, amely az utolsó húsz év alatt az irodalmi munka dandárát elvégezte, szinte senki sincs benne. Pár kortársunk azért van ott, mert társadalmi érdemeit akarták megkoszorúzni. Nem akarom megsérteni azt a díszes társaságot, amely nem kereste, csak kitérni nem tudott a kitüntetés elől, de én, aki most már második éve foglalkozom azzal, hogy írók munkáit olvasom s válogatok bennük, elál-métkodtam a vezetőségek azon a csodálatos elgondolásán, hogy nem irodalmi szempontok szerint alakít egy kivételesnek és legmagasabb szempontúnak képzelt irodalmi társaságot. Pedig mennyi írói tehetség van ebben az országban.

Négyesy így szól:

— „Nem vesz tudomást azokról a társaságokról, melyek ilyen célokra alakultak és dolgoznak. Lekicsinyli a parlamentet, pedig bizony szóba kerülnek ott a bajok és a traktorok, kormánypárton éppúgy, mint az ellenzéken, igen szakszerűen, pl. Gaál Gaszton felszólalásaiban.”

Valóban azokról a társaságokról mi „fiatalok” keveset tudunk. Miről tudjunk? A Pro Christo egyesületekről? A Területvédő Ligáról? S a *Filmalapról*? . . . És a Parlament? . . . Mi becsüljük le a parlamentet? Bejártam egy hónapig s mindennap megolvastam a jelenlevő képviselőket. Húsz-harminc ember volt bent naponta s amint hallom, azóta sem járnak be többen . . . Mi becsüljük le? Nem a képviselők roppant tömege, amelyik csak a fizetés napján jelenik meg? . . . Elég fájdalom volt azt látni . . . De hisz ez régi úzus ebben a parlamentben . . . Történt, hogy hazajöttem a harctérről s fel voltam dűlva lelkem legfenekéig. Első utam a parlamentbe vitt s kétségbeesve szédültem ki onnan. Békebeli szöcséplés volt. Arról beszélt a szónok, hogy nem lehet azt kívánni, hogy a nagybirtokok jobb gazdálkodást műveljenek, mikor nincs forgótökéjük és nincs tudásuk. Igen, egész Erdélyben egyetlen gazdasági akadémia sem volt . . . S a földbirtok ezer év óta a kezükben s mégsem volt hozzá sem forgótökéjük, sem tudásuk . . . Üres Ház hallgatta a szónokot.

Négyesy írja:

— „Nincs tudomása Móricznak, hogy van ma már új magyar nemzeti ideológia, a hazafiság új tartalmat kapott. Sőt egy kultúrpolitikus új nevet is adott az új tartalomnak, mikor neonacionalizmusnak nevezte el. Ebben a tartalomban benne van az élet is, a munka is, az igazság is, kissé konkrétábban megfogva, mint ahogy Móricz sürgeti. A névbe bele lehet kötni, de alkotója nem értett rajta mást, mint az örök magyar nacionalizmust, korszerű tartalommal megtöltve. Nem tudja Móricz, hogy közoktatásunk új szellemének kialakítására a közoktatási miniszter néhány évvel ezelőtt egy aránylag fiatal filozófust vett maga mellé, akinek rengeteg életbeli tapasztalata is van s aki saját szemével látta a nyugat művelődési intézményeit San Franciskóig. Nem tudja Móricz, hogy az ifjúság nevelése mennyire modern irányzatot vett. Az Országos Közoktatási Tanács a háború óta reformálta a tantervünket és új utasításokat dolgozott ki hozzá, főszenpontul tűzve ki az életre való nevelést és kellő helyet biztosítva a munkaoktatás elveinek. Az állam után legnagyobb iskolafenntartó, Budapest székesfőváros a modern kultúrintézmények egész sorát létesítette, fejleszti pedagógiai szemináriumait és laboratóriumát, a tanulók egészségügyi intézményeit stb., stb. Maga az oktatószemélyzet is megmozdult,

Trianon után új orientációt keresett, 1928-ban mintegy ötezernyi tag részvételével megtartotta a III. egyetemes tanügyi kongresszust (az első 1848-ban volt, a második a millennium évében — sokatmondó dátumok!), amelynek húsz szakosztályában a legújabb eszmék szöbakerültek, Czettler Jenő, Purebl Győző, Ilosvay Lajos és más kiváló emberek elnöklésével. A kongresszus szellemi szervezője eredetileg Kornis Gyula volt, aki a munka oroszlánrészét elvégezte, s mikor ő államtitkár lett, a tanügyi világ bizalmából én lettem az előkészítés befejezője és a kongresszus elnöke. A kongresszus tárgyalásai éppen most jelentek meg a Napló két testes kötetében. Ott meg lehet győződni róla: van-e a magyar oktatászemélyzetben haladó szellem, vagy sötétségben akarjuk-e tartani az ifjúságot? Azon a kongresszuson a reális munkát sürgették.”

Hát igen. Ez az. Programm. De hol van a végrehajtása? Három év kellett arra, hogy az 1928-ban tartott kongresszus Naplói mostanra megjelenjenek. Mikorra fognak az akkor leszögeezett elvek, ha ugyan még érvényesek, behatolni az életbe?

Sok mindent lehetne s kell beszélni erről a kultúrpolitikai programról, de csak egy fontos megjegyzésre reflektálok: „sötétségben akarjuk-e tartani a magyar ifjúságot?”

Ugyis ez volt az, ami a múlt cikkem megírására vitt.

Mikor Prágából hazajöttem... S most legyen szabad röviden megmondani, hogy kerültem Prágába... Kulturális előadásom volt Pozsonyban, Bornemissza Péter Elektráját olvastam fel annak a jelzésére, hogy a magyar kultúra sokkal régiebb, mint vélnők, ime egy négy százéves Elektra fordításunk van, amely a magyar szépirodalom nemeslevelének tekinthető, mert nemcsak egyszerű fordítás, hanem magyar szellemű újraköltése a görög tragédiának, amelyben a magyar nyelv kristálytisztán csillog, ragyog s szellemileg is oly magas fokon áll, hogy a világirodalom értékei közé számítható. Pozsonyban távirati meghívást kaptam Prágába. A meghívás zavaros volt, de én a magyar ifjúság részéről jötnek tekintettem s azonnal tovább utaztam. Kiderült, hogy egy szabad szellemű cseh irodalmi akcióval volt kapcsolatban, én azonban ragaszkodtam hozzá, hogy én csak a magyar ifjúság kedvéért és számára érkeztem oda s valóban csak magyar ifjúság hallgatta előadásomat; ott ismét Bornemissza Elektrája volt előadásom főpontja. Tanúm rá a magyar királyi követ, aki jelen volt s aki mindenben a legteljesebb kedvességgel és segítséggel kísért az ott töltött napokon. Felkerestem a MAK körét is és a diákok közt éltem az ott való három napom alatt. S ezek a diákok, akik egy súlyos és azt hinnők, elviselhetetlen nyomás alatt élnek s fejlődnek, oly pompás magyaroknak bizonyultak, oly okosoknak, diplomátáknak és céltudatos szervezőségűeknek, hogy én rajongva és lángolva váltam el tőlük egy feledhetetlen vonat-jelenettel, mert százan kísérték ki s bocsátottak el, virággal és szeretettel elhalmozva. Mikor hazajöttem, elhatároztam, hogy az itthoni ifjúsággal összeköttetést keresek.

Nem volt könnyű, mert óvakodtam attól, hogy bármilyen politikai színezete is lehessen a dolognak. Erre történt, hogy egy darabomat, a „Légy jó mindhalálig”-ot előadták Debrecenben. Elutaztam a premierre. Láz és lelkesedés volt a színházban. Másnap egy egyetemi Bajtárs Egyesület tüntetést rendezett, mert a darab főszerepét zsidó fiú játszotta. Ezt én bizony nem kérdeztem meg előre. Őn csak azt konstataáltam a közönséggel együtt, hogy brilliánsan játszott és a lelkek mélyéig meghatotta a nézőket.

A tüntetést, hogy a Bajtársak nem voltak tekintettel sem a darab címére, se témájára, se helyi eredetére, se a jelenlevő íróra, mélyen megdöböntett, de nem vettem tragikusan, mert arra gondoltam, hogy ha az

én fiaim élneek s ott volnának, talán ők is résztvettek volna benne. Ez a kor szelleme az ifjúságnál.

De hát ez az a korszellem, amely ellen a vezető testületeknek s nem nekem, harcolni kell; éppenúgy, mint a népnél az egyke ellen, nem az írónak kell harcolnia, mert az író csak közli, ha becsületes ember, a kort, — hanem az öntudatos és céltudatos politikának.

Ezek után még nehezebb volt arra gondolnom, hogy a magyar ifjúsággal valamilyen kapcsolatot találjak. De maga az ifjúság jött hozzám s arra kért, tartsak előadást nekik prágai tapasztalataimról. Némi tanakodás után, mint legegyszerűbb megoldást, azt ajánlottam, hogy keressenek fel a *Nyugat-Barátok Körében*. S ott valóban február 9-én egy éjfélig tartó beszélgetésen voltam együtt a magyar egyetemi ifjúság vezető elemeivel. A kifejlődött vitában, amelybe nem szólottam bele, azt állapítottam meg, hogy a magyar ifjúság lelke kaotikus állapotban van. Nincs programja s nincsenek vezérei.

Ilyen programot csak maga az ifjúság építhet ki magának s ilyen vezérek csak maguktól állhatnak az élre. Az ifjúság rendkívül sok okosat és szépet mondott, de szinte öntudatlanul, mintha a sötétségből villannának ki a fények. Az volt az érzésem, hogy ez az ifjúság nagyon meg van ijesztve. Nagyon fél a jövőtől, amely anyagi béklyóban tartja őket. Oly erős a hivatali és tanügyi felsőbbtség tekintélye, amely mégis csak abban gyökerezik, hogy a jövőben állást csak az kap, aki a Négyesy Lászlók igazságait vallja, hogy nem mer más igazságokat látni, keresni és vallani.

Ellenben itt van az élet. Az élet a maga rettenetes problémáival. Itt van a szörnyű hasadás az intelligencia és a nép közt. Egy tizenötezer lakosú alföldi városban azt mondtam a társaságnak, amelyben ott volt a polgármester s számos tagja a város legelső rétegének, hogy szeretnék egy parasztházba bemenni. Csodálkozva s idegenül néztek rám. Kiderült, hogy senkinek a társaságban nem volt olyan paraszt ismerőse, ahová elvihették volna. Kiderült, hogy oly idegenül él az intelligencia abban a városban a néppel szemben, mintha az indiai gyarmatokon élneek.

A szlovenszkói ifjúság a maga erejéből áthidalta ezt a távolságot. Ők regös utakat tartanak a falvakon s minden módon keresik az érintkezést a néppel. Azok az ifjak, akik ifjúságukban látogatást tesznek a nép közt, ha felnőttek lesznek, egy biztosabb nemzetközösségben fogják magukat érezni a földműves néppel szemben. Inkább lehetnek vezetők és irányítók, mint a mai magyar intelligencia a mai magyarsággal szemben. Mert mégis csak a nép, a magyarság s cél, hogy a népet emeljük a nemzet fogalmkörébe.

Azt mondja Négyesy:

— „Mért fáj Móricznak annyira, hogy a cserkészek hazafias dalokat énekelnek?”

Móricznak nem az fáj, hanem az, hogy egy szlovenszkói magyar fiú azt mondta:

— Kérdeztem a cserkészekről, miért énekeltek csak műdalokat? Hát nem tudtok magyar népdalt? Mert mi azt daloltunk a parasztleányekkel. Mi megtanuljuk az ő nótáikat s mi megtanítjuk őket az új nótákra, tudniillik olyan népdalokra, amiket ők nem ismernek. Erre azt felelték, hogy nekik nem szabad mást énekelni, csak ami benne van a cserkészeti kézikönyvekben.

Hát ez fáj. És ez fájhat is mindenkinek, aki nem elfogult a III. egyetemes tanügyi kongresszus munkássága javára. Bárha Négyesy László is annak elnöke.

Én tehát fenntartom, amit mondtam: „Új célkitűzésekre és új eszmékre van szükség: új ígéretekre és új érzésekre.”

A magyarság válaszüton van; vagy meg tudja teremteni a maga új életét, vagy elsorvad és belevész az öngyilkos egykébe, sőt az „egy se” gondolatába. Az intelligencia pedig csak akkor válik a nemzet élő tagjává, ha felveszi a harcot a nemzeti szellem újratevéséért. Ezt a harcot azonban hivatalos hatalom nem intézheti el, ehhez szabadságot kell adni az embereknek, öregeknek és ifjaknak s főleg az ifjúságnak, hogy ki tudják termelni a gondolatokat és meg tudják tárgyalni hivatalos parlament nélkül is, az élet egyetemes parlamentjében.

A nemzeti irodalomnak pedig mi a kötelessége?

Nemzeti irodalom: jelenti egyszerűen egy nemzet irodalmának összességét. De jelenti a nemzet lelkének cselekvő szervét is.

Mint ilyen, a mai nemzeti irodalomnak az kell, hogy a kötelessége legyen, hogy feltárja a nemzet igazi életét és segít iránymutatással a nemzet életprogramjának megteremtésében.

Programm pedig csak egy lehet: *építő magyarság!*

Az építő magyarságot kell létrehívni, munkába állítani, hogy ez a nemzet a romokból újratámadhasson.

*

Móricz cikkének megjelenése után szinte az egész sajtó foglalkozik az ügyvel, bal- és jobboldalon egyaránt beleszólnak a vitába; Móricz Zsigmond a Nyugat 1931. április 1-i számában (427—430. l.) *Mai napok — Eszneharc* címmel foglalja össze addigi álláspontját. Sem ebben, sem más vitacikkben a József Áttiláéra nem történik utalás. — A Collegium Hungaricum-ok Móricztól s József Áttilától is felvetett kérdésére „hivatalból” Domanovszky Sándor egyetemi tanár, az Országos Ösztöndíjtanács ügyvezető elnöke válaszol (Nyugat 1931, 563. l.) Móricz cikkeinek egyik következménye egyébként egy, a konzervatív jobboldal által szervezett társadalmi hajsza lett (Zemplén vármegye április 12-én állást foglalt ellene s cikkét hazafiatlannak s megrovandónak ítélte, Csongrád vármegye törvényhatósága csatlakozik a határozathoz, a parlamentben felszólalnak ellene, a Hungária bajtársi egyesület bojkott alá veszi műveit stb.) Móricz egy ideig keményen visszavág, de — valószínűleg Miklós Andor tanácsára — a Magyarország 1931. április 28-i számában kénytelen nyilatkozattal fordulni a nemzethez, s „bocsánatot kérné”, „ha akaratlanul nemes érzületeket bántottam meg. Ha fájdalmat vagy sérelmet okoztam”. (l. Nagy Péter, Móricz Virág és Vargha Kálmán i. m.)

2. Értékelése

A cikknek egykorú visszhangja nem volt. Ismerteti Horváth Márton (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle 1955. 4. sz. 138. l.) kiemelve, hogy a „Ki a faluba” röpirat után „Már egy esztendő múlva a szenvedélyesen szeretett és becsült Móricz Zsigmondot bírálja, aki a magyar egyke és egyse pusztításain elborzadva, utópista eszméssel fordul a magyar értelmiséghez. Ilyen kíméletlen élességgel bírálta Móricz Zsigmond tévedéseit is, ha alapvető elvi kérdésekről volt szó, annak ellenére, hogy Móriczot tartotta legtöbbre kortársai közül.”

Horváth Márton véleményével szemben azonban úgy látjuk, hogy JA ha nem is tévedett a Móricz álláspontja elemzésében, nem ismerte fel azt, hogy — minden illúziójával és tévedésével együtt — Móricz Zsigmond a baloldallal állt közel s a Négyesiek elleni harcában támogatni kellett volna. JA tévedése egyébként közös az egész kommunista és polgári baloldali irodalmi közvéleménnyel; a 30-as évek elején Móriczot az egész baloldal erősen bírálta. A jobboldal fokozott hajszája a nagy író ellen nyilván meg-

győzte JA-t is tévedéséről. A két nagy író későbbi viszonyára vonatkozólag I. Móricz Zsigmond szép megemlékezését: Nagyon fáj (Szép Szó, 1938 an-febr., 23—28. 1.)

3. Jegyzetek a cikkhez

106. lap, 26. sor: *Collegium Hungaricum* — a Bethlen-kormány, részint a „magyar kulturfőlény” propagandisztikus hangsúlyozására, részint az uralkodóosztályok gyermekeinek továbbképzésére Bécsben, Berlinben s Rómában jól felszerelt kollégiumokat állított fel.
107. lap, 23. sor: „ott kellett hagynom a szege-di egyetem-et egy versem miatt...” a *Tiszta szívvel* c. versre céloz (l. ÖM². I: 425. 1.)

23. **Marxista munkásoktatás.** Megjelent a Társadalmi Szemle 1931 szeptemberi (3.) számában, a Könyvek rovatban. (145. 1.). — A Társadalmi Szemle a KMP tudományos folyóirata volt, 1931—1933-ban jelent meg, az akkori sajtórendelkezéseknek megfelelően megfelelően évente tizszer, sajtóengedély nélkül. Egyik szerkesztője, Sándor Pál szerint (Emlékeim JA-ról — kézirat) JA cikke „alaposan megkurtított és szubjektívizmusától megnyesegedett” formában látott napvilágot.

A bírálatban említett füzetek szerzői: WITTFOGEL, KARL AUGUST (1896—) német tudós, 1933-ig a frankfurti egyetemen dolgozott, marxista szellemű munkásságot fejtett ki, elsősorban történeti és távolkeleti kérdésekkel foglalkozott. 1934 óta az Egyesült Államokban él, ott professzor.

DÜNKER, HERMANN (1874—) német marxista tudós, filozófiával, politikai gazdaságtannal foglalkozott. 1893 óta a német Szociáldemokrata Párt tagja, a Német Kommunista Párt egyik alapító tagja. Mindvégig vezető szerepe volt a NKP propaganda-munkájában. Jelenleg a „Fritz Heckert” szakszervezeti főiskola igazgatója.

GOLDSCHMIDT, ALFONS (1879—) német tudós, az államtudományok professzora volt; a 20-as években különböző egyetemeken működött (Cordoba, Mexiko).

A füzetek magyar fordításáról ad hírt a Társadalmi Szemle 1932 júniusi számában (240. 1.) Újvári Imre. A sorozat Politische Ökonomie 12 füzetéből 7 jelent meg magyarul, az ún. „Schönstein-füzetek” (Marxizmus. Marx közgazdaságtana. Fordította Schönstein Sándor. A fordítást átnézte Madzar József. Bpest 1932, Neufeld-nyomda. 1—7. füzet). A Geschichte der Internationalen Arbeiterbewegung sorozatból csak kettő látott magyar nyelven napvilágot (A munkásmozgalom története. Fordította Lakatos Péter Pál. 1. füzet — A nagy francia forradalom. Bpest, 1932 (?)) „Szabadon” Jupiter nyomda. 2. füzet. Az ipari forradalom Angliában és a chartizmus. Bpest, 1932 (?) Faust Imre kiadás, Neuwirt és Wilhelm nyomda.

24. **Kassák Lajos 35 verse.** Megjelent a Korunk 1931 szeptemberi (VI. évf. 9. sz.) számában, a Szemle rovatban (668—670. 1.) Közli a JA Mkl. is. (407—410. 1.) A bírálat Kassák Lajos 35 verse Schubert Ernő, Kassák és Dor rajzaival 1931 (A Munka folyóirat kiadása) — c. kötetről szól.

Az idézett versek lelőhelyei:

111. lap, 12. sor: „A virágnak árnyéka van...”: 70.

112. lap, 13. sor: „a szélfogóban lakik öreganyánk...” és 18. sor. „azt hiszitek két szomorú lámpa közt...”: 74.

113. lap, 7. sor: „ha észreveszem...”: 83.

113. lap, 8. sor: „érezem, ahogy a szelek áttemelnek...”: 88.

113. lap, 11. sor: „lásd együgyű ember vagyok...”: 89.

113. lap, 12. sor: „hangosan kérdezem...”: 93.

113. lap, 16. sor: „árva gyermek vagyok én...”: 95.

114. lap, 14. sor: STROMFELD AURÉL (1878—1927) 1919-ben a Tanácsköztársaság ideje alatt a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. A Tanácsköztársaság megdöntése után részt vett a baloldali mozgalomban, 1926-tól az illegális kommunista mozgalom tagjaként egyik harcosa és vezetője az MSZDP balszárnyának. A róla szóló vers: 75.

A cikkekre hivatkozik Horváth Márton (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle, 1955. 4. sz. 136—7. l.).

25. Fiatalságunk és a népművészet. Megjelent a Szabadon c. folyóirat 1932 januári számában (1—3. l.) Közli a JA Mkl. is. (411—413. l.).

A cikke a Széphalom 1932. január—márciusi száma (1—3. sz., 29. l.), a „Beküldött könyvek” rovatban a következő megjegyzéssel válaszolt: „Szabadon, II. évf. jan. — József Attila írja: »A proletárművészet őseit a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív.« A népművészet sohasem fejezett ki osztályöntudatot, viszont a fiatal proletárköltők osztályöntudata még nem jelent életet, életlehetőséget oly értelemben, mint ahogy a népművészet azt jelentette. A proletárművészet és a népművészet egyformán »kollektív« volna? Frázis ez, — úgy látszik, hogy a frázisoktól egyik irodalmi párt vagy generáció sem szabadulhat.” A kis megjegyzés aláírója: L. I. (Rákosszentmihály).

A cikket a József Attila-irodalom általában mint a népies mozgalommal való határozott szakítást, annak elvszerű szigorú kritikáját értékeli. Így Németh Andor (JA é. k. Csillag 1948. április, 5. sz. 29. l.) „1932-ben... nyilvánosan szakít a népiesekkel.” Fövény Lászlóné (József Attila. 103—104. l.) szerint: „A cikkben elhatárolja magát azoktól a csoportoktól is, melyeknek balszárnyán mindaddig ő is helyet foglalt, amíg úgy látszott, hogy a helyes utat járják. (Bartha Miklós Társaság, Wesselényi Reform-klub stb.). A népiesek osztályfeletti általános fogalmai mögött már itt meglátja a faszizmus felé való elhajlás veszedelmét. Erre figyelmeztet, ezért határolja el útját errefelé is... Ha a cikk bizonyos mértékig egyoldalúan látja is a népi írók mozgalmát, csak a jobboldali veszedelmeket látva meg benne, mégis az egyetlen az időből való világos figyelmeztetés az irodalom területén megnyilvánuló faszizmus veszélyeire.” Horváth Márton (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle 1955. 4. sz. 138—139. l.) a cikk ismertetése után kiemeli: „Helyesen hangsúlyozza azt is, hogy a népművészet a proletárművészetben folytatódik. Nem lényegtelen megállapítás ez olyan időben, amikor proletárművészet címén tobzódott Budapesten a minden kulturális múlttal és különösen a népművészettel szakítani akaró kispolgári anarchista prolektult.” Kis Ferenc (JA ritmikája II., Irodalomtörténeti Közlemények 1957. 1—2. sz., 84. l.) annak bizonyítására idézi a cikket, hogy „a nemzeti ritmus a modern költő számára is rejt lehetőségeket, s mint hagyatékunk a proletárköltő a legjogosabb örököse...”

Jegyzetek a cikkhez

115. lap, 23—28. sor: A csehszlovákiai magyar fiatalok *Sarlós*-mozgalmáról az egykorú sajtóban bő anyag található. Ismeretes, hogy a mozgalom, amely eredetileg falukutató, regöcserkész mozgalomból nőtt ki, fejlődése folyamán közel került a marxizmushoz, s végül legjobbjai a kommunista párt keretében folytatták munkájukat. (A mozgalom történetének legadatszerűbb összefoglalása máig

Kovács Endre: A Sarló története. (A Magyarok Csehszlovákiában 1918—1938., Az Ország Útja, Bpest, c. kiadványban, 178—188. l.) JA — már a Bartha Miklós Társaságban végzett munkája folyamán — érdeklődött a Sarló munkája iránt (l. az 5. sz. cikket), annál is inkább, mert az induló Sarló és a Bartha Miklós Társaság munkája ezekben az években sokszor érintkezett, s hatott egymásra. (l. Kovács Endre: i. m., 181. l.; Szalatnai Rezső: JA és a csehszlovákai magyarok — Kézirat.)

A Bartha Miklós Társaságról, l. az 5. és 16. sz. cikkeket és a hozzájuk fűzött jegyzeteket. — A Wesselényi Reform-Club (1929 november —1930. május 8.) bizonyos mérsékelt reformjavaslatokat hangoztató, a Bartha Miklós Társaságnál erősebben szocialistaellenes és nacionalista ifjúsági egyesület, amelyet — még nem világos okokból — a rendőrség betiltott.

26. Természettudomány és marxizmus. A Korunk 1932 májusi (VII. évf. 5. sz.) számában, a Disputa rovatban jelent meg (405—408. l.). A cikk dr. Totis Bélának a Korunk 1932 márciusi számában (184—188. l.) megjelent cikkével vitázik. — TOTIS BÉLA (1894?—1942?) orvos, nőgyógyász, a 30-as években különböző munkásszervezetekben tartott előadásokat, tagja volt a Szociáldemokrata Párt kommunista vezetés alatt álló orvoscsoportjának. Több, a nemi felvilágosítás, a születésszabályozás kérdésével foglalkozó népszerű könyvet írt, általában meglehetősen vulgarizálva próbálta ismertetni és egyeztetni a marxizmust és a pszichoanalízist. A II. világháború előtt Franciaországba emigrált, s Délfranciaországnak a németek által történt megszállása után pusztult el. — JA-nak egy vele folytatott másik vitáját l. *Az ifjúság nemi problémái.* c. cikkben.

Totis cikkét, amellyel JA vitatkozik, alább közöljük.

Dr. Totis Béla:

A TERMÉSZETTUDOMÁNY ÉS A MARXIZMUS

A tizenkilencedik század szocializmusa, — de még a mai is — mereven ragaszkodik a természettudományos világnézethez. A politika és a filozófia viszonyát úgy rendezte, hogy mindennemű filozófiai idealizmust, mint reakciót, mint a kapitalizmus szövettségét kezelte, — viszont a szocialista gondolatok kizárólag a természettudományos világnézetben találhatják meg igazolásukat. Ez a felfogás mélyen gyökeret vert a szocialista lélekben s ennek a következménye volt az, hogy szocialista soha idealista filozófiai álláspontot nem tehetett magáévá, de az is, hogy ez a szellemi házasság szocializmus és természettudomány között mereven elutasított minden kritikai megszólalást nemcsak az idealista filozófia, de — még a természettudományok egyes ágai részéről is.

Ha a szocializmus vállalta azt a terhet, hogy világnézetül a t u d o m á n y t választotta, úgy meg kell állapítanunk, vajon mily' belső erők készítették erre és azt, vajon ezek a belső erők ma miképpen alakultak?

Kétségtelen, hogy a monisztikus világszemlélet, amely az anyagtól elvett minden ideabelít, minden spirituálist, az szemlélési mód, amely az anyagot tisztán tulajdonságai útján, az érzékelés segítségével nyerhető tapasztalatok útján magyarázza meg a gondolkodó ember számára, első-sorban a proletariátus számára kínálkozhatott világfelfogásul. Az a társadalmi

osztály, amelynek tagjai mindig és mindenkor csupa realitástól, sőt csupa elhazudthatatlan rossz valóságtól függtek, természetesen nyúl a tudományos gondolkozási módszer után. Ez a gondolkodási módszer, ha a végső kérdések misztériumaira nem is ad választ, de az életet, azt a rosszat, amelyet él, legalább minden részletében szétbontja és megmagyarázza. A dolgozó lelki állapotának — éppen a súlyos valóságok miatt — a végső kérdések rejtélyes és megfoghatatlan magyarázatára nincs szüksége és így született meg a proletariátus rendszeres, tudományos világfelfogása, amellyel egyszerűsmind a proletariátus a világtörténelem során az első társadalmi osztály lett, amelynek rendszeres tudományos világfelfogása van. A természettudományok bebizonyították, hogy minden ember egyforma, hogy azonos tulajdonságok alkotják s a természettudományok voltak a legalkalmasabbak arra is, hogy segítségükkel a régi világrendet védő természetfölötti elképzeléseken alapuló világnézetek ellen harcolhasson.

A természettudományos világnézet alapja a tapasztalás volt. Míg az előző összes világfelfogások (Lao Cse, Herakleitos, kereszténység stb.) a világegyetemen egységét a tapasztalaton kívül vagy felül keresték, az új világnézet ezt — Nietzsche szavával élve — abban találta meg, hogy „hű maradt a földhöz” és a lét célját éppen úgy, mint a lét magyarázatát, tapasztalatokkal és csak tapasztalatokkal megközelíthető realitásban kutatta. Ebben a világnézetben a tapasztalás volt hivatva mindannak a megmagyarázására, amiknek megértéséhez előzőleg az emberi léleknek elképzelésekre és illúziókra volt szüksége. Minden előző világlátási rendszerben a szemlélődő emberi elme a tapasztalatai segítségével tudomásul vett anyaggal valamely elképzelés: egy érzelmi eredetű illúzió segítségével talált kapcsolatot. Minden alkalommal szüksége volt arra, hogy az anyaghoz valami megfoghatatlant, a tapasztalás segítségével hozzáférhetetlent, csak illúzióiban, elképzelésében létezőt tegyen hozzá.

A tizenkilencedik század gondolkodásában a tapasztalás és a tapasztalás segítségével nyert tudomány egyeduralmat kért az emberi lélek felett s az értelmet és érzelmet egyformán, minden segítség nélkül kívánta kielégíteni. Ha meg akarjuk tudni, mennyire sikerült a tudománynak ezt a XIX. század emberétől kívánt megnyugvást meghoznia, akkor meg kell ismernünk az emberi lélek világnézeti igényeit.

A világnézet válasz a gondolkodó és érző ember azon kérdéseire, amelyeket az ember azért tesz fel, hogy a mindenséget megismerje. Az egyik tényező az értelem kérdéseire adott válaszokból áll, a másik pedig azokból a válaszokból, melyeket a lélek érzelmi része kíván. A kérdéseket azonban az értelem és érzelem együtt teszi fel, mert az érzelmi kérdéseit is csak az értelem teheti fel. A válasznak etikainak kell lennie, célt kell kitzínia és utat kell mutatnia. Az, ami a világnézetben etikai elem, válik válasszá az érzelem kérdéseire.

Bármely tudományos gondolkodás, mindaz, ami a tudományból, mint tapasztalatból felépült ismeretből ezekre a kérdésekre válaszul kínálkozik, kizárólag az értelem által feltett kérdésekre adhat választ, az értelemnek azokra a halk kérdéseire, amelyek a döntő, hangos „igen”-t vagy „nem”-et vagy meghatározást, vagy utat megjelölnék, — válasz nem kapható.

A világfelfogás a világegyetemről alkotott elképzelésünk, ahogyan a világegyetemet lelkünkben látni kívánjuk. A világfelfogás tehát nem világlátás úgy, ahogy a világ tapasztalható, hanem szerepel benne még egy elem és pedig az érzelmi elem, a kívánság, a vágy egy rend és egy cél után, amely a világegyetemben való elhelyezkedésünket kellemessé, életünket biztossá tege.

A világnézetet éppen az érzelmi, etikus elem különbözteti meg a tudománytól, amely a világot valóban csak nézi és empirikus, tapasztalati úton nyert ismeretek segítségével a maga adottságában és összefüggésében leírni kívánja. A tudomány tehát a világot úgy szemléli, ahogy az érzékelhető és tapasztalható, a világnézet azonban úgy, ahogy a világot látni szeretné. Az exakt, empirikus tudomány nem is törődik kutatásainak konklúzióival, a világnézet mindig tovább megy a tudománynál: általánosítani és a mindenséget felölelni kívánja. A tudomány az értelem kérdéseire ad választ, a világnézet az érzelem kívánságát is kielégíti. Az érzelemnek a nagy kíváncsisága terjeszti ki és hosszabbítja meg világnézetté igen sokszor a tudományt. Ez történt az úgynevezett természettudományos világfelfogásban is, amikor az érzelem a tudomány részletgazságait a mindenséget megmagyarázni akaró világnézetté hosszabbította meg.

Minden tudomány tendenciája egész teljességében pozitív beállítódású, kutat, ismeretek szerzésére törekszik és egyáltalában nem törődik munkájának világnézeti értékelésével. Ha azonban mégis olyasvalami alakult ki, ami az exakt tudományok világnézeteként tekinthető, úgy ennek magyarázata a lelki szükségletben keresendő, ami az értelemi megismeréseket is az érzelmi élet lassú kísérésével a maga céljaira felhasználni kívánja.

Így megérthetjük, hogy a természettudományos gondolkodás, amely csak a tapasztalt tényeket ismeri el valóságnak — a „világnézetévé” válhatott annak a politikának, amely nem ismer egy másodikat, vagy akár több világot azon kívül, amelyet érzelmeinkkel észlelhetünk. Egyes szocialista gondolkodók (Friedrich Adler, Bogdanov) törekvése: Avenárius, illetve Mach tanai és a forradalmi szocializmus között mély és szükségszerű összefüggéseket találni — ugyanezen okokból következett.

De — a természettudományosság válaszai csak az értelem válaszai voltak az értelem kérdéseire. Ha az érzelemben meglévő okok kívánták is a természettudománynak világnézetté való kiterjesztését, az érzelem döntő kérdéseire igazán választ adni nem tudott, mert hiányzott belőle éppen — az etikus elem, az örök emberi lélek művészi kinyilatkozása, egy oly lélekállapot teremtése, ami közös talajt adott volna az együttéléshez. A természettudományok nem adtak sem talajt, sem célt, sem keretet az emberiségnek és belőlük sohasem születetett volna meg a kollektív társadalomra való törekvés, mert nem tartalmazott magában olyan érzelmi elemet, amely egyetemes emberi lélekállapottá válhatott volna.

A „természettudományos világfelfogás” csődöt mondott és korunk irodalmában és művészetében sem nyert helyet. De látjuk, hogy korunk művészete és irodalma ott tart, hogy csak fölveti a kérdéseket anélkül, hogy rájuk választ tudna adni és ugyanúgy az egyes ember is „hit” nélkül bolyong. Szerelmentelen kor rideg, céltalan emberei „a felvilágosultság” gyermekei, akik érzelmeiket elfojtva, iskolás, tudományos válaszokkal állanak a mindenséggel szemben, lelkük legnélyének hazug válaszokat adnak és a polgári tudományosság bilincsei között tehetlenül vergődnek.

És a szocializmusnak sincs semmi szüksége arra, hogy egy tudományelméletileg régen meghaladott, sem az életben, sem a szocialista politikában be nem vált világnézetet valljon a magáénak. Lenin a marxizmust nemcsak a belémagyarázott idealizmustól (a neokantiánus Max Adler, Vorländer), de empiriokriticista magyarázóitól is (Bogdanov, Friedrich Adler) megtisztította. Mert Marx a természettudományos világfelfogást rendkívüli lépésekkel vitte tovább. Bár hegeli nyomokon indult el útjára, de ez az út

a tapasztalati élet megismerése után való szenvedélyes vágyakkal volt teli. Az úgynevezett idealista bölcseleti gondolkodásmóddal szemben Marx is a valósághoz tért vissza: nem az idea határozza meg a létet, hanem a lét határozza meg az ideát és így „fejéről a talpára állította Hegelt.” A tapasztalatok rendszerbe foglalása lebegett így Marx előtt is és realizmusának egy tudományos talaj szolgált biztos oszlopot. Gondolkodása bátran száll szembe a metafizikával, amikor kimondja, hogy nem az elvont és a nem tapasztalható a lényege a gondolkodásnak, hanem a valóság, amely saját magában van és saját magában él. Ezen az úton jut el gondolkodásmódjának egy alapvető tételéhez, amelyben azt mondja, hogy az élet tulajdonképpen a gyakorlatban nyilvánkozik meg. A világegyetemről szóló, miszticizmussal teli elméleteket pontosan meg lehet oldani magából a gyakorlati életből s főképpen a gyakorlati élet megértéséből. Marx az eddig nyert tapasztalások mellé egy új tapasztalást vezetett be, amelyet szociális tapasztalásnak nevezhetünk.

A szociális tapasztalásokból megszületett új tudomány, a marxi tudomány a tisztán természettudományokon lényegében ment tovább. Nemcsak azért, mert tapasztalati módszerrel bővítette ki tudományos világlátási rendszerét, hanem azért is, mert — Marx útján egy új gondolatvilág született meg: a világ, mint szociális tapasztalás, amelynek rendszere és törvényei vannak. A szociális lény és a gondolkodó, vagy cselekvő ember a marxi elgondolásban azonos fogalmak. A társadalom határozza meg az emberek cselekedeteit és ezt a mindenkori termelési mód — és így a társadalom lényegének, az emberi együttélésnek kell az emberi tudat középpontjába kerülnie. Rendkívüli lépés ez az emberi gondolkodás történetében, mert Marx rendszerében a tapasztalás módszer, amellyel új világrend alapjait veti meg. Ebben a világrendben a tudat középpontjába a szociális ember kerül és egy új kollektívizmus lelki feltétele is: az ember, mint társadalmat alkotó lény, aki gondolkodásában és cselekedeteiben előre meghatározott, úgy, hogy ebben a meghatározásban céljai is bennfoglaltatnak.

És éppen itt látszik a marxi világnézet fejlettsége a természettudományos világnézettel szemben. A marxizmus etikai célkitűzése, lélektanilag nézve új elemet, új érzelmi elemet adott vissza a világszemléletnek. Ez az érzelmi elem: a kollektív ember ideája, a közösségben élő és a közösségért élő ember, akinek létezése, fejlődése a közösségtől és a környezettől függ. Itt Marx lényegesen kitágította a tizenkilencedik század durva és szűkre szabott empirizmusát, lényegesen túlmént a természettudományok csak érzékelő kutató világmagyarázásán, „kilépett a laboratóriumok és csillagvizsgáló tornyok részletkereséséből.”

Marx nem ment túl a tapasztaláson, csak nagyon jól ismeri és megvonja az érzéki észrevétel korlátait és új feladatokat tűz a tapasztalás elé, azonban kétségtelen, hogy a lélek tapasztalásához egy külön beállítás: egy feltevés kell, amit hiszünk. Marx a szociális tapasztalat segítségével egy olyan világszemléletet teremtett meg, amelyik lélektanilag tekintve rendelkezik azokkal az érzelmi elemekkel is, amelyekkel a világnézetnek rendelkeznie kell, hogy egyetemlegessé lehessen.

A kollektívizmus eszméje a tapasztalás segítségével született meg és mégis: a mai tudományosan gondolkodó ember világfelfogásává is válhatott, mert kielégíti az emberi léleknek azokat az esztétikai és vallási szükségleteit is, amelyekért eddig a metafizikához folyamodott.

Mikor Marx az emberi közösséget teszi a szemlélődés középpontjába, a XIX. század „felszabadult emberét”, aki ezeit etikai célkitűzés nélkül elhagyottan bolyongott, visszavezeti a világegyetembe, amelyet az egyén

éppen minden eddigi világlátási rendszerében lázasan kutatott. Hiszen: „a társadalmi lény egy olyan ember, akinek lénye és fejlődése a többi emberrel való kapcsolata nélkül nem lehetséges, aki csak közösségekben élhet és ezen közösségtől függetlenül nem is létezik.”

Az általános emberi szolidaritás az érzelmi magja ennek az új világfelfogásnak, amelyben az összes emberekkel való közös sors adja meg a válaszokat az érzelem által felvetett kérdésekre. A közös sors, az azonosság tudatossága, az egyén felolvadása a társadalomban megbékülést és harmóniát jelent.

Ezek megállapításával a természettudományos és a marxi világfelfogást nem mint egymással ellentéteseket állítjuk be, hanem egymással szembe, mint a történelemben is egymás mellett, azaz egymás után keletkezettek és azt állítjuk, hogy a természettudomány, mint világnézet csak egy átmeneti kor átmeneti embertípusában élhetett azért, mert nem volt jobb helyette.

Nem a természettudományos világnézet, hanem a marxi az, amelyik valóban etikai. Az etikai világnézet a világot az etika szempontjából nézi, nemcsak megmagyarázza, hanem a tanácstalan embernek egyszersmind az utat és a célt is megmutatja, amelyen a megismerés után haladnia kell. A marxi gondolkodásban jelenik meg a legtisztábban és a legegységesebben a „lét” és a „legyen” fogalma. A szociális tapasztalás magában foglalja a „lét” meghatározását és ugyanakkor a „legyen”-re világgosságot vet. Az ok-ban benne van a cél és azért tudja oly tökéletesen az emberi lélek világnézeti igényeit kielégíteni.

Minden világnézet egyszersmind politika, amennyiben meghatározza közvetlen cselekvésünket. Minden politika végeredményében valamilyen világfelfogásban gyökerezik. Marx formulázásában rendkívüli az, hogy az etikai elem és a gyakorlati elem teljesen egybe esnek és ezért remélhető, hogy az emberiség marxi világfelfogása győzni fog politikailag is. Ehhez azonban a világnézetben való feltétlen hitre van szükség. Az értelem megismerésén kívül — a világnézet feltétlen érvényesülésébe vetett hit a nagy motorja a szocialista mozgalomnak.

Marx világnézete tudományosan, filozófiailag és politikailag is a proletariátushoz kapcsolódik és ezért válik igazolva gyakorlatilag is elmélete. Marx után a proletariátusnak valóban filozófussá kell lennie, hiszen a marxi filozófia hordozója éppen a proletariátus: „A klasszikus német filozófia örököse a proletariátus.” A filozófia, mint minden más tudomány értéktelen, ha a nagy dolgozó tömegek számára hozzáférhetetlen, ezért Marx szavai a tudományos szocialista számára vezérelvül szolgálhatnak: „A filozófia nem valósulhat meg a proletariátus megszüntetése nélkül, a proletariátus nem szüntethető meg a filozófia megvalósulása nélkül.”

Jegyzet a cikkhez:

120. lap, 9. sor: „Der wahre Sozialismus”: Az „igazi szocializmus”: a francia szocialista-kommunista irodalmat elferdítő, az abszolút királyság által támogatott német kispolgári mozgalom, amely „általános emberi” jelszavakkal operált. Főképviseelője Karl Grün volt. (I. Kommunista kiáltvány III. 1. c. pont.)

27. Egyéniség és valóság. A József Attila által szerkesztett Valóság c. folyóirat első és egyetlen számában (1932 június, I. évf. 1. sz., 1—6. l.) jelent meg.

1.

A cikket már a kortársak is József Attila egyik legbonyolultabb, legérthetlenebb művének tartották. Szántó Judit emlékezik rá (szóbeli közlése s emlékezései feljegyzése), hogy József Attila egy napon avval állt elő: „no, Judit, írtam egy cikket, amelyik elejétől végig marxista, mégsem fogják megérteni. Miért? Mert ezek az emberek elméletileg még azon a fokon sem állanak, mint én. Most beadtam nekik.” A cikket általában valóban nem értették meg; erre JA válasza az volt: „Kérdeztétek meg Juditot, ő majd megmagyarázza.” S valóban, napokon keresztül magyarázta Juditnak, úgy, hogy az szinte kívülről tudta már. — Fejtő Ferenc, — aki akkor még mint kommunista, a Valóság egyik részét szerkesztette, — így emlékezik (JA az útmutató. Népszava könyvkiadó; 12. l.): „Micsoda botrány volt berkeinkben, amikor József Attila az első folyóirat hasábjain, amelyet együtt alapítottunk és szerkesztettünk... egy hegelianus tanulmányt írt, ... valamit tényleg értettem belőle, mert Attila jó néhány éjszakán át elmagyarázta és lefordította. Kértem is, mielőtt nyomdába adtuk volna a tanulmányt, hogy fordítsa le az olvasók részére Hegelről legalább is Marxra, — de megkötötte magát. Mint ahogy Baudelaire a burzsoákat, úgy akarta ő épátírozni kávéházi vitapartnereit hegeli fejtegetéseivel, amelyekben a tárgyi és alanyi valóság viszonyáról volt szó”. Bányai László (Négyszemközt JA-val: 190. l.) szerint: „...a lap első helyét betöltő terjedelmes értekezés oly súlyos filozófiai fejtegetést tartalmazott, aminőt összpontosított figyelem mellett is alig-alig tudott az ember megközelíteni, követni. Bevallom, hogy akkor — többszöri elolvasás után, — egy hangot sem értettem belőle. Mikor ezt Attilának megmondtam, hangos csettentéssel kiszívta a fogát s ezzel a téma fölött tartott eszmecsere már be is fejeződött.” Megrökönyödésről, értetlenségről, megdöbbenésről számolnak be a többi kortársak; maga JA is (vö. *Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet* c. cikkében, e kiadás 138. lapján): „Ez írásomat a magyarországi marxisták majdnem kivétel nélkül támadták, különösen azt a passzusát minősítették antimarxista bolondgombának, amely szerint az emberi test, illetve a munka termelési eszköz.”

2.

A cikk hatása természetszerűen eléggé hátrányos volt JA-ra nézve. Sándor Pál írja (Emlékeim JA-ról — kézirat): „A lap első száma... [hatalmas botrányt okozott, — még pedig Attila nagy filozófiai tanulmánya miatt.” »Egyéniség és valóság« volt a címe, és általános felháborodást keltett »érthetlensége«, összevisszasága miatt, amely csak »megbolondítja« a fiatalságot.

Én — ...már csak nosztalgiaiból és szolidaritásból is — védelmére keltem a tanulmánynak... de ez akkor nem sokat segített. A pártapparátus megtagadta a terjesztést, állást foglalt ellene és ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve.” A pártban a cikk körül folyó vitákra utal Jeszenszky Erik cikke is (Skolasztika vagy dialektika, Korunk 1932 szeptember 692. l.): „És legkevésbé indokolt az, hogy itt beavatkozzunk abba a vitába, amelynek

JA a »Valóság«-ban megjelent cikkével kapcsolatban elsősorban éppen skolasztikus módszere folytán tette ki magát.”

3.

A cikk értelmezésére történt néhány kísérlet. Maga JA tér vissza a cikk néhány tételének értelmezésére *Kapitalista tervegazdálkodás vagy marxista elmélet* c. vitáiratában. Németh Andor (JA: 115. l.) szerint: „Nem mindig szerencsés prózastílusának elképesztő terméke ez; dialektikus akrobatika, amire Hegel vagy Fichte ihlette — még irányában is. ... Mit akart Attila behoztatni? Azt, hogy a valóság szükségképpen azonos az eszminettel, s az eszmélet azonos a valósággal, noha ellentmondanak egymásnak, de, csak dialektikusan, hogy aztán valamikor a szükséges antiteziseknek egy persze csak ideig-óráig tartó szintézisében egybeessenek az osztály nélküli társadalom erkölcsi valóságában — ezt akarja kifejtetni? Alkalmasint.” Ugyanő, későbbi művében (JA é. k., Csillag 1948. április 5. sz. 30. l.) így vélekedik: „Tudákosan, logikai dedukciók segítségével megállapítja a társadalmasodott ember és a társadalmasított természet viszonyát.” Ismeretve a tanulmány elejének gondolatmenetét, Németh így folytatja: „Ezzel a dialektikusnak látszó gondolatjátékkal Attila feloldja az egyént a társadalmi folyamatban, de ugyanakkor meg is akarja tartani... Már abban, ahogy JA ebben a kis értekezésben a társadalmi összefüggéseknek bonyolult viszonyait egymást kölcsönösen kondicionáló alany- és tárgy-, tárgy- és alanyviszonylatok képletévé karikázza ki, van valami beteges kényszerítettség. E morbid vonás még nyilvánvalóbbá válik a tanulmány második felében, ahol a freudizmus tanításától való telítettségnek hatása alatt, a forradalom és az idegbetegek viszonyával foglalkozik... A következőkben... különbséget tesz valóságos forradalmár meg neurotikus között; de nyilvánvalóan saját helyzetére gondol, amikor azt írja: „a neurotikus gyógyítás nem egyéb, mint társadalmi alany és tárgy azonosóságát megbontó élettörténetének mint társadalmi valóságnak a tudatbáhozatala.” [Németh Andor pontatlanul idéz; ilyen mondat a cikk szövegében nem fordul elő.]

A tanulmány legrészletesebb értékelési és értelmezési kísérlete Sándor Páltól származik (Az igazi JA, Hajnal kiad. 6—12. l.) Szerinte is: „Kevéssé értett és éppen ezért vagy túlbecsült vagy agyoncsépeelt tanulmányában, az »Egyéniség és valóság«-ban sokkal inkább megtaláljuk magát a költőt, életsorsát, sőt az akkor még ismeretlen jövő rettentő árnyékát is, mint az egyénnek a társadalomhoz való viszonyának tisztázását.” Leszögezi, hogy „József Attila életének legfontosabb szalaszában komolyan, hittel és meggyőződéssel igyekezett dialektikus materialista lenni”, majd beszél arról, hogy nála elmélet és gyakorlat teljes egységben volt, evvel „elleneszegült a vulgarizmus diktálta szemléletnek, azoknak, akik az egyéneket, illetve egyéniségeket egyszerűen társadalmi termékeknek fogják fel, amivel abba a hibába esnek, hogy befejezett társadalmi ténynek látnak olyan társadalmi folyamatot, amelynek csupán a végbemenetelével szólhatnak társadalmi tényről, vagyis akkor, amikor az egyén már meghalt, illetve megsemmisült; ám — teszi hozzá — akkor is csak módjával. (Egyéniség és valóság). S ebben a hozzátevésben tiltakozás van nemcsak ama felfogás ellen, amely Krug professzor tollszárát is gazdasági okokból akarja levezetni, hanem az ellen a felfogás ellen is, amely viszont minden valóságot az emberi agy káprázatának deklarál, — főképpen pedig az ellen, hogy csak az egyik vagy a másik felfogás vagy pedig e kettőnek a vegyülete lehetséges. A probléma — tudni-

illik az egyén mibenlétének a problémája — túlmege ezeti a vagylagos-
ságon. Az egyén maga egyszerre kettő: alany és tárgy, — és ez a viszony
nem is merev azonosság, vagy egyazon szubsztanciának két attribútuma,
hanem állandó mozgás. Az ellentétességnek és azonosságnak folyamata:
történelem. Az egyének tehát társadalmi folyamatok, társadalmi alanyok
és tárgyak egyszerre.” Később, néhány, a költészetről szóló, azóta lapangó
fejtegetését ismertetve, Sándor Pál visszatér a tanulmányra: „Az egyén
és az összesség közötti korreláció világos és egyértelmű; az alsó, alapvető
osztályhoz tartozás az azonban hasadást idéz elő a költői létben. A hasad-
nak ez az érzése, amely... egyik leghatalmasabb költői forrásnak bizonyult
Józsefnél, fejeződik ki elméletileg abban a megállapításban, hogy a társadalmi
alany és a társadalmi tárgy szembekerül egymással és ez »szükségszerűen
megnyilvánul az egyénben, illetve egyéniségben is.« Ez a szembekerülés
— betegsége, vagy egyéb körülmények folytán? — megméréviti, a társadalmi
és egyéni e ponton nem hozza már többé dialektikus viszonyba, kölcsönös
folyamatba, hanem párhuzamba állítja. Szerinte ugyanis a társadalmi
alanyok a társadalmi tárggyal való egyre élesebb szembekerülése társadalmi
viszonylatban a forradalom kora, »egyéniégi viszonylatban a neurozisos
kora« (uo.). S ekkor már tág tere nyílik a dialektikus materializmus át-
értékelésének, revíziójának, sokszor teljes feladásának. Az *Egyéniség és
valóságban* még habozik és a neurozisz felé hajló szubjektivizmusát igyekszik
beilleszteni szociológiai rendszerébe.”

4. Jegyzet a tanulmányhoz

125. lap, jegyzet; SOMBART, WERNER (1863—1941) német tudós, nagyhatású
marxizmus-ellenes történész és társadalombölcse. JA által idézett
megállapítása: „Sozialismus lässt sich mit einem Wort als *Anti-Kapitalismus*
bezeichnen...“: Der Proletarische Sozialismus („Marxismus“)
I. 10. 1. (Jena, S. Fischer, 1924) A mű voltaképpen Sombart egyik
leghíresebb, folyton bővített művének, a *Sozialismus und soziale
Bewegung*nak tizedik kiadása.

28. Az ifjúság nemi problémái. Agárdi Ferenc tulajdonában levő,
javított gépiratról. Mindedig kiadatlan. Agárdi Ferenc közlése szerint a
Korunk számára írta 1932 nyarán (ennek ellentmond, hogy a Korunkban
már 1931 októberében jelent meg bírálat a műről) és adta át neki, mint a
Korunk akkori pesti szerkesztőjének. Többek, — köztük Totis Béla — kérésére
azonban elállt a közléstől, a kéziratot pedig emlékül Agárdi Ferencnek
adta át.

Agárdi Ferenc közlése szerint a gépiraton a következő néhány
javítás van:

128. lap, 5. sor: előbb: a lélek szigorú bírójáról papol.

128. lap, 21. sor: ami parapatias tünet is lehet. — később beírva.

Andrási Gyula (Szeminárumvezető: JA; Irodalmi Újság 1955.
április 11) emlékezete szerint a költő egy ilyen című előadást is tartott
munkásoknak. Totis Béla könyve (Az ifjúság nemi problémái. Levelek
a fiamhoz) évjelenz nélkül, de — a megjelent bírálatokból és az Országos
Széchenyi Könyvtár növedéknaplójából kitűnően — 1931-ben jelent meg,
a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Orvostagjai Szervezetének kiadásá-
ban. — A könyvről a József Attilához hasonlóan elítélő, kedvezőtlen
bírálatok jelentek meg a Korunk 1931. 10. számában (Nagy Lajos tollából)

és egy ismeretlen, „Fiatal vasmunkás” aláírású szerzőtől a Munka 1931 októberi számában.

A szenvedélyes hangú bírálat a marxizmus és a pszichoanalízis *együttes* alapjáról kifogásolja a könyv egyszerűsítő állításait; egyik legkorábbi példája a JA gondolatrendszerében oly nagy — s ezután mindig növekvő — helyet elfoglaló problémának: a marxizmus és a freudizmus összehangolásának.

29. Kína. Megjelent a Korunk 1932 június—augusztusi számában (VII. évf. 7—8. szám) a Szemle rovatban (600—601 l.) Agárdi Ferenc említi (JA-val a Japán márványasztala mellett, Esti Budapest 1955. ápr. 11. és Nagy Lajos és JA., Csillag 1954. 12. sz.), hogy a költő ez idő tájt erősen érdeklődött Kína, a kínai események iránt, s sokat beszélt ezekről Nagy Lajossal és Agárdival.

RUSSEL, BERTRAND (1872—) angol polgári filozófus, politikus, a század egyik nagyhatású és sokféle ágazó munkásságú alakja. Logisztikai, filozófiai munkáin kívül egy sor etikai, logikai tárgyú művet, útinaplót stb. írt. Ez utóbbiak sorába tartozik a Kínáról írt könyve.

WITTFOGEL, KARL AUGUST (l. *Marxista munkásoktatás* c. cikk jegyzetét.) — A jegyzetben említett könyvét JA a Fővárosi Könyvtár Központi Kivánsággönyvében kéri, s megjegyzi: „*A legjobb szakkönyv Kína közgazdaságáról*” (L. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve V. 1955.; Bpest 1957: 56. l.; faksimile.)

30. Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet? Megjelent a Korunk 1932 szeptemberi (VII. évf. 9. sz.) számában, a Disputa rovatban (687—691. l.).

1. Előzmények

A cikk egy rendkívül hosszúra nyúlt, egy évig folyt vitasorozatba illeszkedik bele. Jeszenszky Erik (Molnár Erik, 1894, történetíró, filozófus,) a Korunk 1931. és 1932. évfolyamában cikkek sorozatában foglalkozott a politikai gazdaságtan egyes kérdéseivel, különösen a tőkés kereskedelem jelenségeivel, s főleg a marxista válságelmélettel (1931 okt.—dec.: Kapitalizmus és külkereskedelem; 1931 november: A társadalom fogyasztóereje; 1932 január: A tőkés külkereskedelem; 1932 február: Tőkés külkereskedelem s ugyanebben a számban a Disputa rovatban: Marxista válságelmélet és logika; 1932 április: A társadalom termelő- és fogyasztóereje. — (Az utóbbi cikkek elsősorban a kapitalista válság természetével, az azt kiváltó okokkal stb. foglalkoznak.)

A Korunk 1932 júniusi számában Maibaum Gyula élesen vitatkozik Jeszenszky felfogásával. (Mégegyszer a marxista válságelmélet; Disputa-rovat, 487—488. l.) E cikk után ugyanebben a rovatban, (489—492. l.) Jeszenszky Erik válaszol („Válasz az előbbiekre” címmel). Mivel JA cikke közelebbről kettejük vitájához, s Jeszenszky válaszána egyes megállapításaihoz kapcsolódik, ez utóbbit közöljük.

VÁLASZ AZ ELŐBBIEKRE

II.

A társadalmi termelés és a magánelsajátítás között fennálló ellenmondás a tőkefelhalmozás kényszerével kapcsolatban anarchisztikus tőkefelhalmozásra vezet, ez pedig túltermelési válságot idéz elő, azzal el nem adható, el nem fogyasztható árukészletet hoz létre, amelyet azért nem lehet elfogyasztani, mert az antagonisztikus jövedelemeloszlási viszonyok következtében a munkásosztály fogyasztóereje a minimumra van korlátozva. Ez a tények (rövidített) okozati összefüggése a marxista válságméletben. Ennek az okozati összefüggésnek a megállapítása arra a kérdésre ad választ, hogy az előttünk levő, konkrétan adott kapitalizmusban a tényeknek milyen okozati kapcsolata hozza létre a válságot? De az okozati összefüggésnek van egy más szemponton alapuló alakja is. Ennél az alaknál nem azt kérdezzük, hogy mely tények hozzák valóban létre a válságot, hanem azt, hogy mely tények hozzák létre logikai szükségszerűséggel a válságot? Az okozati összefüggésnek ezt az utóbbi alakját tartottam szem előtt kérdéses cikkemben mindazoknál a tételeknél, amelyeket a hozzászólás kifogásol. Ezek a tételek ennél fogva azt állapítják meg, hogy azok közül a tények közül, amelyek a válságra vezető okozati összefüggésben szerepelnek, melyek azok a tények, amelyek, ha adva vannak, logikai szükségszerűséggel előidézik a válságot, amelyek elmaradása esetében a válság sem következik be és másrészt, melyek azok a tények, amelyek, ha adva is vannak, egy magukban, az előbbi tényekkel való kapcsolatuk nélkül, még nem idézik elő a válságot? Az okozati összefüggésnek ennél az utóbbi alakjánál a válság okának csak azok a tények tekinthetők, amelyek, ha a tőkés társadalomban adva vannak, logikai szükségszerűséggel előidézik a válságot és amelyek elmaradása a válság elmaradását vonja maga után. A többi tény csupán a tények valóban adott konkrét összefüggésében oka a válságnak, de nem oka a jelzett logikai értelemben, mert fennforgásuk, más tényekkel való kapcsolatuk nélkül, nem vonja maga után szükségképpen a válságot. A hozzászólás nem ismeri fel az okozati összefüggésnek ezt a két különböző síkját, ezért félreérti cikkemet és ellenmondásokat lát benne.

A társadalmi termelés és a magánelsajátítás együttes fennforgása, a közöttük fennálló ellenmondás, amely a ténybeli síkon végső oka a válságnak, a logikai síkon egymagában nem oka a válságnak. A társadalmi termelés és a magánelsajátítás együttes fennforgása egymagában nem idézi elő logikai szükségszerűséggel a válságot. A társadalmi termelés és a magánelsajátítás együttes fennforgása logikai szükségszerűséggel csak akkor idézi elő a válságot, csak akkor válik ellenmondássá, ha a társadalmi termelés szervezetlenül, anarchisztikusan folyik. Ez annyit jelent, hogy a logikai síkon a válság végső oka az, hogy a társadalmi termelés anarchisztikusan folyik, annyit jelent, hogy a logikai síkon a válság végső oka a társadalmi termelés anarchiája és nem egyszerűen a társadalmi termelés és a magánelsajátítás egymás mellett létezése. Ha a kapitalizmusban lehetséges volna a magánelsajátítás fenntartása mellett a társadalmi termelésből az anarchiát kiküszöbölni és a társadalmi termelést megszervezni, az anarchia helyébe egy tőkés világkarell irányítása alatt tőkés tervezettségű bevezetni, ki volna kiküszöbölve a válság végső oka is és többé válság nem következne be, mert a társadalmi termelés és a magánelsajátítás között többé

nem volna ellenmondás. Ez egyben bizonyítéka annak, hogy a válság végső oka a logikai síkon valóban a társadalmi termelés anarchiája: végső ok egy tény komplexumban az a tény, amelynek elmaradása esetében az okozatot képező ténsorozat sem következik be, bár a ténykomplexumhoz tartozó többi tény továbbra is adva van. Pedig ugyanakkor fennmaradnának az antagonisztikus jövedelemeloszlási viszonyok és ezek következménye, a munkásosztály korlátolt fogyasztóereje. Ezek azonban egymagukban, a tőkés termelés tervszerű irányítása mellett, nem volnának képesek válságot előidézni. Éppen ezért az antagonisztikus jövedelemeloszlási viszonyok és következményük, a munkásosztály korlátolt fogyasztóereje, amelyek a tények adott konkrét összefüggésében bele tartoznak a válságra vezető okosba, ebben a logikai értelemben nem okai a válságnak.

A tőkés világartell pedig elméletileg, fogalmilag, logikailag lehetséges. A kapitalizmus fogalmilag nem zárja ki egy tőkés világartell létezését. A kapitalizmus fogalmának alapvető elemei a társadalmi termelés és a magánelsajátítás együttes fennforgása. A tőkés világartell fennállása mellett a kapitalizmus fogalmának ez a két alapvető eleme, a társadalmi termelés és a magánelsajátítás továbbra is fennmaradnának. És fennmaradna a tőkés termelés haszonszerzési célja, a munkásokból kivont érték-többlet mint a termelés célja és mint láttuk, az antagonisztikus jövedelemeloszlási viszonyok is, következményükkel, a munkásosztály anyagi és szellemi elnyomódásával. Fennmaradna, sőt mint Varga Jenő nemrégén kifejtette, megnövekedne a munkanélküliség. (Amint látható, Varga Jenő megengedi a tőkés világartell, pontosabban: a tőkés tervgazdaság elméleti lehetőségét. Csupán a tőkés tervgazdaság elméleti lehetőségének elismerése mellett lehet foglalkozni a tőkés tervgazdaság elméleti hatásaival a munkanélküliségre.) A tőkés világartell fennállása mellett a ma adott kapitalizmus alapvonásai közül csak a termelési anarchia és ennek folytán a túltermelési válságok hiányoznának, csupán a társadalmi termelés és a magánelsajátítás válságokra vezető ellenmondása szűnne meg. A kapitalizmus, ahelyett, hogy fogalmilag kizárná egy tőkés világartell létezését, fogalmilag egyenesen posztulálja annak lehetőségét. A kapitalizmus alapvető törvénye az előrehaladó tőkekoncentralizáció- és koncentráció, a monopolisztikus folyamat. Ez a folyamat pedig tendenciája szerint egy tőkés világartell létesítésére irányul.

Az a tétel azonban, hogy a tőkés világartell, a tőkés tervgazdaság elméletileg, fogalmilag, logikailag lehetséges, egyáltalában nem tartalmaz megállapítást arra nézve, hogy a tőkés világartell tényleges létrejöttének mekkora a valószínűsége? A tőkés világartell lehet elméletileg lehetségesnek tartani és ugyanakkor tényleges megvalósulását ma elméletileg lehetetlennek és a jövőben is annyira valószínűtlennek tekinteni, hogy a valószínűtlenségnek ez a foka majdnem egyértelmű gyakorlati lehetetlenségével. Jelen sorok írója éppen ezen az utóbbi állásponton áll. Szerinte az imperializmus mai korszakában, a monopolisztikus fejlődés mai fokán, amelyen a részmonopóliumok csak kiélezik a kapitalizmus ellenmondásait, csak elmélyítik a kapitalizmus anarchiáját, a tőkés tervgazdaság elméletileg, fogalmilag, logikailag is lehetetlen. És szerinte a — távoli — jövőre nézve is csak minimális valószínűsége van a tőkés tervgazdaság megvalósulásának. De persze, mint a hozzászóló is megjegyzi, a tőkés tervtermelés gyakorlati „lehetetlenségének” beigazolása, illetve a tőkés tervtermelés lehetőségének analízise egy külön cikkbe tartozik. A szóban forgó cikkben szerzőjének be kellett érnie azzal, hogy röviden, félreértéseknek elejét veendő (amelyeknek azonban így sem sikerült elejét venni),

utalt a tőkés világkartell megvalósulhatásának teljes valószínűtlen-
ségére.

Kérdés még, hogy ha a tőkés világkartell, a tőkés tervgazdaság megvalósulhatását teljességgel valószínűtlennek tartjuk, mi indokolja azt, hogy elméletileg lehetséges voltuk megállapítsuk? Mi indokolja ezt, amikor ennek az eljárásnak előreláthatott következménye az, hogy a szerezőnek az organizált kapitalizmus, az ultraimperializmus elméletének területére való eltávolodást, antimarxizmust vetnek a szemére? A tőkés világkartell elméleti lehetségeségének megállapítását az elmélet tisztaságának következménye indokolja, amely viszont a céltudatos gyakorlat egyik legfontosabb következménye. A kapitalizmus fogalmától teoretikusan elválaszthatatlanul posztulált termelési anarchia fogalma elméleti és gyakorlati jelentőségét illetően egy kategóriába tartozik Luxemburg Rózának azzal a tételével, hogy a kapitalizmus fennállása, fejlődése egy bizonyos pontján, egyedül belső erői működésénél fogva, holt bizonyossággal lehetetlenné válik. Mind a két tétel a kapitalizmus tényleg adott nehézségeinek teoretikus eltúlzását jelenti. A céltudatos marxizmus feladata azonban nem az, hogy a kapitalizmus adott nehézségeit teoretikusan eltúllozza, hanem az, hogy a kapitalizmus tényleg adott, elméletileg szabatosan kiemelt nehézségeit a gyakorlati küzdelemben kihasználja a kapitalizmus ellen a szocializmus megvalósításáért. Az olyan „elméletek” pedig, mint a kapitalizmustól fogalmilag elválaszthatatlan anarchia elmélete, ép úgy, mint Luxemburg Róza elmélete a 3. személyek hiányában lehetetlen kapitalizmusról, ezt a gyakorlati küzdelmet nem elősegítik, hanem hátráltatják. Az a hit, hogy a kapitalizmus örökkön-örökké, a logika vastörvényszerűségével fog válságokat — és pedig mindig jobban kimélyülő válságokat — produkálni a saját megdöntésére, hogy tehát az egymást követő válságok végtelen sorozatában s z ü k s é g k é p p e n mindig kedvezőbbek lesznek a szocializmus megvalósításának az esélyei, épp úgy, mint az a hit, hogy a kapitalizmus jövőbeli fejlődése bizonyos fokán önmagától lehetetlenné fog válni, arra indít, hogy a kapitalizmus ma, tényleg létező és tényleg rendkívül nagy méretben adott nehézségei kihasználását elmulasszuk. Ez az opportunista hit a kockázatos, de mindenképp felett szükséges aktivitás elmulasztásához nyújt igazolást, a passzivitást segíti elő, amikor azt vallja, hogy a kapitalizmusra, ha mai válságából ki is menekül, szükségképpen a folyton súlyosbodó válságok végtelen sorozata várakozik, amelyek minél távolibbak, annál inkább tartalmazzák a szocializmus megvalósításának tárgyi feltételeit. Nem a kapitalizmus teoretikusan megkonstruált nehézségei örökkévalóságában és folytonos növekedésében, a j ö v ő b e n kell bízni, hanem ma kell megvívni a küzdelmet a kapitalizmussal tényleg adott rendkívüli nehézségei talaján. És az az állítás, hogy a termelési anarchia f o g a l m i l a g elválaszthatatlan a kapitalizmusból, hogy a kapitalista tervgazdaság f o g a l m i l a g lehetetlen, oly „baloldali frázis”, amely ma passzivitásra indít, a passzivitást igazolja és ezáltal a ma aktuális küzdelmet gyengíti. A kapitalista tervgazdaságot frázisokkal nem lehet történetileg lehetetlenné tenni. A kapitalista tervgazdaság csak egy módon válik történetileg lehetetlenné: ha a munkásosztály megvalósítja a szocialista tervgazdaságot.

(A lap alján magyarázatként csillag alatt a következők állnak:)

* A társadalmi termelő- és fogyasztó erő és a termelési ágak arányossága viszonyát illetően lásd még Jeszenszky Eriknek a Korunk idej, áprilisi számában „A társadalom termelő erejének és fogyasztó erejének fogalma a marxizmus realizációs elméletében” cím alatt megjelent dolgozatát. A termelési árak aránytalanságát illető vita különben onnan

származik, hogy az A. K. Wittfogel által szerkesztett Marxistische Arbeiterschule (melynek három füzete magyarul is megjelent) ebben a kérdésben helytelen nézeteket visz be a köztudatba, sőt ezeknek a megokolásakor Leninre hivatkozik, holott Lenin álláspontja, — ahogy ezt J. E. előbb említett dolgozatában bebizonyította, megegyezik J. E. álláspontjával. Wittfogelék nem tudják, vagy célszerűségi okokból nem akarják tudni, — s ez a tény azután ellepleződik a kérdés iránt érdeklődők előtt, — hogy amikor ők Tugan—Baranovskyt és Hilferdinget támadják ebben a kérdésben, lényegében Lenin álláspontját minősítik ellenforradalminak.

*

A Korunk következő (július—augusztusi) számában folytatódik a vita. Bányai Imre „A tőkés világkartell kérdése és a marxizmus” című, a Disputa rovatban (610—611. l.) megjelent cikkében támadja Jeszenszky Eriknek ugyanazokat a megállapításait, amelyekkel utóbb JA is vitatkozik. Szerinte „Jeszenszky logikailag elgondolhatóan tartja egy világkartell alakulását, természetesen nem a mai történeti feltételek között. Ha J. nem is híve az ultraimperializmus megdőlt teóriájának, de módszere és elgondolása az ultraimperializmus elméletéhez jár közel... J. a kapitalista termelés anarchiáját nem strukturálisnak tartja, hanem adott elképzelhető történeti feltételek mellett kizárhatóan. J. alapvető hibája az az éles, merev megkülönböztetés, amely az ő »logikai síkja« és »ténybeli síkja« között fennáll. Logikailag megvalósíthatóan, elgondolhatóan tartja a világkartell, tehát egy válságmentes kapitalizmust, míg ugyanakkor történetileg semmiesetre sem, a távol jövőben pedig valószínűtlennek. Így J. logikája és az általa elismert tények között szakadék van. Az oka ennek az, hogy J. a kérdést nem dialektikusan, nem a tények összefüggésében, hanem tisztán logikailag nézi. Így azután számára elgondolhatóvá válik olyasvalami, ami a tényekből nem adódik... Foglalkozik még a cikk azzal a kérdéssel is, vajjon igaz-e Jeszenszkynek az az állítása, amely szerint a kapitalizmus »örökkön örökké szükségszerű válságaiban való hit« opportunizmusra vezet.” Bányai ezekre a kérdésekre vonatkozóan így foglalja össze álláspontját: „Úgy az opportunizmus, mint a baloldali frázis konkrété bírálandó el s ebből a szempontból úgy kell feltenni a kérdést, hogy a mai gyakorlat számára mit jelentenek a világkartell és a fokozódó válságok elméleteit? Akár azt tesszük fel, hogy ezután (akár a további jövőben is) lehetséges egy világkartell, akár azt állítjuk, hogy ezután (akár a közel jövőben is) még fokozódó és mindig súlyosabb válságok lépnek fel, a gyakorlat és az elmélet szempontjából azt fejeztük ki, hogy a mai válság után lehetőségét adtunk akár egy világkartellnek, akár más ezutáni válságoknak, tehát lehetőséget adtunk a kapitalizmusnak a továbbélésre. Így azután elméletileg fejeztük azt ki, hogy a mai válságot nem tudjuk utolsó végválsággá átalakítani. Sem a világkartell teóriájával, sem az ezutáni válságok teóriájával, a ma adott válság politikai konzekvenciáját nem vontuk le és így mindkét felfogás eltér az osztályharcos felfogástól. A következetes marxizmus elhárítja magától úgy a világkartell lehetőségét, mint az ezutáni válságok lehetőségét, tehát az ezutáni szervezett vagy anarchikus kapitalizmus válságát utolsó válságnak fogja fel, ami gyakorlatilag csak annyit jelent, hogy a ma adott válság helyébe ma igyekszik a szocializmust megteremtteni.” Jeszenszky Erik, ugyancsak a Disputa rovatban (612. l.) erre a cikkre is válaszol.

Itt kapcsolódik bele a vitába JA. A Korunk szeptemberi számában, — más érvekkel, mint az előző vitázók, — Jeszenszky ellen foglal állást ő is.

Ugyanebben a számban, közvetlenül cikke után, „Skolasztika vagy dialektika” címen éles hangon válaszol neki Jeszenszky. (Disputa rovat, 690—692. l.)

Jeszenszky Erik:

SKOLASZTIKA VAGY DIALEKTIKA

(Válasz József Attilának)

Az a skolasztikus módszer, amelyet József Attila a társadalmi fejlődés konkrét kérdéseinek a megítélésénél használ, egyedül arra alkalmas, hogy egészen világos összefüggéseket elhomályosítson és így gátat emeljen a valóság megértése elé. A szavak hasonló „dialektikájának” édes-kevés köze van a valóság dialektikájához.

Természetes, hogy ami gyakorlatilag lehetetlen, az elméletileg is lehetetlen s hogy ami elméletileg lehetséges, az gyakorlatilag is lehetséges. De azzal, hogy egy konkrét társadalmi fejlődésnek az elméleti, tehát gyakorlati lehetőségét megállapítottuk, még nem állapítottunk meg semmit ennek a fejlődésnek a valószínűségéről. Pedig a gyakorlatot éppen a meghatározott konkrét társadalmi fejlődés valószínűségének a kérdése érdekli. A gyakorlat cselekszik s hogy célszerűen cselekedhessék, vezérfonalat keres az anyagi valóság jövőbeli fejlődésének a megítéléséhez. S minthogy a jövőt teljes bizonyossággal feltáró varázsszavak nem állanak rendelkezésére, beéri azzal, hogy valamely meghatározott jövőbeli fejlődés valószínűségi fokát megállapítja. A tőkés világgartell (a ma már korlátozott kiterjedésű tőkés világban) a jövőben elméletileg, tehát gyakorlatilag, tehát egyáltalában lehetséges, mert a kapitalizmus valóságában működnek oly erők is, — a monopolisztikus fejlődést előidéző okokban — amelyek tőkés világgartell megvalósítására irányulnak a távol jövőben. (Ez az egyedüli ok arra, hogy a tőkés világgartellt lehetségesnek tarthassuk, de ez az egyedüli ok egyben elegendő arra is, hogy a tőkés világgartellt lehetségesnek kelljen tartanunk.) A tőkés világgartell fogalma tehát épp oly kevésbé fejből való kitalálás, amint nem az a szocializmus, a kapitalizmus összeomlásának a fogalma, hanem mindkét fogalom egyaránt az anyagi valóságban adott konkrét fejlődési vonalak lehetséges eredményét állapítja meg. A tőkés világgartell megvalósulása és a kapitalizmus összeomlása, mint az adott fejlődési vonalak jövőbeli eredményei között nem az a különbség, hogy az első „lehetetlen”, a második pedig „bizonyos”, hanem az, hogy az elsőnek a megvalósulása — sokkal erősebbnek látszó ellentétes irányú társadalmi erők működésénél fogva — a távoljövőben is teljességgel valószínűtlen, a másodiknak a megvalósulása pedig a közeljövőben is teljességgel valószínű (és részben, a föld 1/6-od részén, már be is következett). Ennélfogva a proletárgyakorlat cselekvésében nem arra rendezkedik be, hogy a tőkés világgartell fog a jövőben létrejönni, hanem arra, hogy a tőkés anarchia hatásai élesednek ki a közeljövőben is, úgy mint ma, annyira, hogy megteremtik (a még fentálló tőkés világban is) a kapitalizmus összeomlásának az objektív feltételeit. Ez a lényeg, minden egyéb csak a kérdés lényegét elhomályosító skolasztikus frázis.

Épp így skolasztikus eljárás az, amidőn J.A. ezzel a tétellel: „A kapitalizmus nem omlik össze magától, azt meg kell dönteni” — szembeállítja,

mint az előbbi helyességét kizáró tételt, a következőt: „A kapitalizmus belső ellentétei miatt magától omlik össze”. Természetes, hogy a kapitalizmus csak a benne működő ellentétes erők hatásaként — s nem valamely külső isteni beavatkozás eredményeként — tehát ebben az értelemben csak „magától” omolhat össze. De épp ily természetes az is, hogy a kapitalizmus összeomlásának a folyamata nem játszódhatik le függetlenül az osztálytudatos proletárszervezetek szubjektív erőfeszítésétől, tehát ebben az értelemben a kapitalizmus nem „omolhat magától” össze, hanem összeomlása feltételezi az osztálytudatos proletárszervezeteknek — amelyek egyike a kapitalizmusban működő ellentétes erőknek — szubjektív erőfeszítését is. A lényeg itt az, hogy az osztálytudatos proletárszervezetek nem bízhatják tőlük függetlenül működő erőkre a kapitalizmus összeomlásának a végrehajtását, hanem saját céltudatos erőfeszítéseiket is ennek a célnak az elérésére kell irányítaniok az adott objektív társadalmi feltételek talaján, mert különben a kapitalizmus összeomlása nem következhetik be. Minden egyéb csak skolasztikus frázis.

Az is természetes, hogy ha a kapitalizmus fogalmát bizonyos elemekkel meghatároztuk, akkor az ellentétes elemeket kizártuk belőle s akkor az ellentétes elemek fennforgása esetében nem beszélhetünk kapitalizmusról. Ha tehát a kapitalizmus fogalmát úgy határoztuk meg, hogy annak egyik eleme a termelési anarchia, akkor a kapitalizmus fogalma természetesen kizárja a világartellt. De mit értünk el ezzel? Eldefiniáltuk a világartellt a kapitalizmus fogalmából, amit egy logikai művelettel könnyen megtehetünk, de nem zártuk el annak a történeti útját, hogy világartell, tehát válságmentes kizsáknányoló, a bérviszonyon alapuló osztálytársadalom létrejöhesse. Ehhez éppen nem elegendő egy logikai művelet, hanem meghatározott irányban működő társadalmi erőkön kívül, az ezek helyes elemzésén alapuló osztálytudatos cselekvés kell hozzá. A lényeg itt először az, hogy az elmélet feladata nem skolasztikus vitatkozás, valószínűtlen társadalmi állapotokra vonatkozó fogalmak definiálása felett, hanem a mindenkor ténylegesen működő társadalmi erők felfedezése az osztálytudatos cselekvés szolgálatában. Másodszt pedig a J. A. által kívánt fogalmi definíció fogalmilag megmeregíti a valóságot, amivel szemben: „A marxista dialektika alapelve abban áll, hogy a természetben és a történetben minden határ feltételes és mozgékony, hogy nincs egyetlenegy jelenség sem, amely bizonyos feltételek mellett ne csaphatna át az ellentétjébe.” (Uljanov; az aláhúzás tőlünk való.) — Ezeknél fogva — azért is, mert a tőkés anarchia is „átszaphat bizonyos feltételek mellett ellentétjébe” — nem vagyunk hajlandók itt még továbbmenőleg is vitakozni a kapitalizmus fogalmának helyes meghatározása felett, csupán arra hívjuk fel J. A. figyelmét, hogy a társadalmi termelés és a magánelsajátítás együttes fennforgása egyáltalában nem áll minden osztálytársadalomra, hanem egyedül a kapitalista osztálytársadalomra áll. Nem az teszi az osztálytársadalmakban egy társadalom termelését társadalmivá, hogy egyáltalában van benne munkamegosztás, hanem az, hogy a munkamegosztáson alapuló termelés mint árutertermelés, uralkodó alakja benne a termelésnek. A munkamegosztáson alapuló árutertermelés pedig az osztálytársadalmak közül egyedül a kapitalista osztálytársadalomban uralkodó alakja a termelésnek.

A tőkés tervgazdaság fogalma felett se vagyunk hajlandók vitakozni és még kevésbé vagyunk hajlandók követni J. A.-t egy a távoli jövőben mindenesetre lehetséges, de egyébként teljességgel valószínűtlen társadalmi állapot konkrét részletességű utópikus lefestésében. Mi — a marxista válságelmélet tárgyalása kapcsán — egyedül a tőkés világartell fogalmát állítottuk fel és ezt is csak egyetlenegy okból: annak kimutatása végett, hogy

ha a kapitalizmusban volna egy központi szerv, amely a társadalmi tőkét az egyes árutermelési ágak között arányosan elosztaná, válság nem következne be. Ez a tételünk helyes volt. Nem tehetünk arról, hogy erre azután akadtak szófésisták, akik bennünket a tőkés tervgazdaság barátjának állítottak be sőt a kapitalizmus megmentésének a szándékát tulajdonították nekünk. Ilyen jogosulatlan félreértéseket nem tekinthetünk elegendő oknak arra, hogy egy, a ma objektíven adott helyzetben semmiféle társadalmi realitással nem bíró fogalom felett részletes vitába bocsátkozunk. És legkevésbé indokolt az, hogy itt beavatkozzunk abba a vitába, amelynek J. A. a „Valóság”-ban megjelent cikkével kapcsolatban elsősorban éppen skolasztikus módszere folytán tette ki magát.

Azt pedig nyomatékosan fenntartjuk, hogy az a hamis tétel, amely a kapitalizmus adott „nehézségeinek” jövőbeli szükség szerű ismétlődését, sőt fokozódását szögezi le, — alkalmas arra, hogy elméletileg igazolja a mai passzivitást. A kapitalizmus adott „nehézségeinek” jövőbeli szükség szerű ismétlődéséből az következik, hogy a jövőben is adva lesznek legalább a mostani mértékben a kapitalizmus összeomlásának az objektív feltételei tehát a kapitalizmus mai „nehézségeivel” szemben, a mai passzivitással a sok alkalom közül legfeljebb egyet mulaszthatunk el, de nagyobb baj nem történhetik: e „nehézségek” jövőbeli szükség szerű fokozódásából pedig az következik, hogy a jövőben mindig „könnyebb” lesz a kapitalizmus megdöntése, tehát a mai passzivitás egyenesen a „kedvezőbb” alkalmak kivárást jelenti a mai „kedvezőtlenebb” helyzetben. Ez a tétel tehát a belőle folyó következtetésekkel ma a kapitalizmus objektív „nehézségeit” a kapitalizmus elleni küzdelem szubjektív nehézségeivé változtatja át és így alkalmas a proletárszervezetek aktivitásának a bénítására. (A proletárszervezetekről van szó és nem a tömegekről, mint J. A. gondolja. A tömegek passzivitása vagy aktivitása nem elméletik helyességétől, vagy helytelenségétől függ, hanem az objektív társadalmi fejlődés tényeitől).

Az egész, a tőkés tervgazdaság lehetősége körül folyt vita bennünket csupán egy dologról győzt meg: arról, hogy a kérdéshez hozzászólók nem tisztázták kellőképpen, vagy helytelenül értelmezik a tőkés társadalom marxista mozgástörvényeinek és az elmélet és a gyakorlat viszonyának a fogalmát. Ezért a vitát a magunk részéről azzal zárjuk le, hogy megkíséréljük — más helyütt — az utóbbi kérdések összefoglalását.

*

A tulajdonképpeni vita ezzel lezáródott. Még egyszer történik rá utalás a Korunk hasábjain: az 1932 októberi (VII. évf. 10. sz.) számban vita zajlik le *A tőkés tervgazdálkodás és a fasizmus* címen, Veres Péter és Jeszenszky Erik között. A vita a fasizmus problémáiról, közeli uralomra jutásának eshetőségéről folyik, de mind a két hozzászóló utal az előző számokban lefolyt vitákra. Veres Péter így ír róluk: „Végül még annyit, hogy egy cseppet sem hasznos dolog, ha a szocialista gondolkodók avval akadályozzák egymást és önmagukat a kutatásban és a gondolkodásban, hogy opportunistának és a mozgalomra károsnak minősítenek olyan megállapításokat, amelyek ha megtámadhatók és esetleg tévesek is, de mindenestre utat és alkalmat adnak a valóság tisztább felismerésére. Annál is inkább, mert akár a tömegeket, akár a szervezeteket vesszük, mindegyik sokkal inkább a gyomrán keresztül és ezzel kapcsolatban harci, taktikai szempontból, illetve lehetőségek szerint igazodik, semmint tudományos elméleti felismerések szerint. És annál is inkább, mert amint a példából láttuk, ez így is, úgy is magyarázható s végül csakugyan nem egyéb sko-

lasztikus szörszállhasogatásnál. A szocialista kutatónak az igazi valóság lehet csak a célja s ez a valóság semmi szín alatt nem lehet olyan, amely a munkásosztály érdekeivel ellenkezne. De hogy a valóságot felismerjék, a helyes utat megtalálják, ahhoz rávezetéssel segíteniök kell egymást. Csak így lehetnek hasznosak és csak így lehetnek igazi szocialisták.” (774. 1.) Veres Péternek erre a megjegyzésére, — amely egyébként vonatkozik a vita több résztvevőjére, — Jeszenszky kitér válaszában. Ki ejti, hogy szükség van az elméleti vitára. „Az elmélet kritikájához hozzátartozik az elmélet gyakorlati hatásának a kritikája”. S másrészt, folytatja, „a proletár osztályalapon álló szocialisták mellett vannak olyan »szocialisták« is, akiket a valódi munkásmozgalom résztvevőitől éppoly áthidalhatatlan szakadék választ el, mint magukat a kapitalistákat... vannak olyan »szocialisták« is, akikkel szemben a vitáknak nem az a célja, hogy meggyőzzön, hogy a társadalmi valóságra vonatkozó ismereteinket elmélyítse, hanem az, hogy őket valóságos, a kapitalista osztályérdekeket szolgáló lényegükben leleplezze” (776. 1.).

Valószínű egyébként, hogy a Gelléri Andor Endre naplójában (Egy önérzet története, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1957. 216—217.) olvasható cikk-felolvasás története JA-nak erre a vitacikkére vonatkozik.

3. Jegyzetek a cikkhez

A 138. lapon levő Marx-idézetek a Tőke I. részének 7. szakasza, 21. fejezetéből, az Egyszerű újratermelés (Einfache Reproduktion) címűből valók. A „totes Arbeitsinstrument” és a „selbstbewusste Produktionsinstrumente” kifejezéseket az újabb magyar fordítás (Rudas László és Nagy Tamás fordítása, Szikra 1948 : 619. 1.) „holt munkaeszköz”-nek, illetőleg „tudattal bíró termelő szerszámok”-nak fordítja. A 139. lapon idézett, le nem fordított Marx-idézet újabb magyar fordítása : „Valóban a munkás a tőke tulajdona, még mielőtt magát a tőkésnek eladta volna” (i. m. 623—624. 1.)

31. Az egységfront körül. Megjelent az Új Harcos 1933. május. számában (I. évf. 3. sz.), a 38—44. lapon, a szerkesztőség alábbi megjegyzésével : „A cikk hozzászólás az egységfront kérdéséhez, az író és nem a szerkesztőség felfogását adja”. Közzétették az Új Hang 1956 7. júliusi számában is a Dokumentumok rovatban (60—62. 1.), Kató István alább idézendő megjegyzésével. A cikk, JA egyik legtöbb vihart felidézett írása, a nemzetközi munkásmozgalomban és Magyarországon is folyó „Egységfront”-vitához kapcsolódik.

1. Előzmények

Hitler uralomrajutása és a fasizmus előretörése világszerte vitákat keltett a nemzetközi munkásmozgalomban. A kommunista pártok és a Komintern, (de a szociáldemokrata pártok és a II. Internacionálé is) szükségesnek érezték, hogy felvessék : Németországban milyen hibák történtek, kié a felelősség, hogy erős német munkásmozgalom ellenére a fasizmus felülkerekedett. A helyzet ugyanakkor taktikájuk felülvizsgálására készítette a kommunista pártokat. Ennek eredményeképpen a Kommunista Internacionálé 1933 elején felhívást bocsátott ki az egész világ dolgozóihoz a proletáregységfront megteremtésére (I. Új Március 1933.

január—április, IX. évf. 1—4. sz.; kivonatosan közli: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához IV., Bpest 1955: 101—103. 1.) Ebben hangsúlyozza: „A Kommunista Internacionálé és minden ország kommunista pártjai ismételten kijelentették azt, hogy készek a szociáldemokrata munkásokkal folytatott egységes harcra a tőkés offenzíva, a politikai reakció és a háborús veszély ellen... A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága abban a szilárd meggyőződésben teszi ezt a kísérletet, hogy a munkásosztálynak az osztályharc talaján megteremtett egységfrontja vissza tudja verni a tőke offenzíváját és a fasizmust, és rendkívül meg tudja gyorsítani a kapitalista kizsákmányolás elmaradhatatlan végét... azt ajánlja az egyes országok kommunista pártjainak, hogy forduljanak a Szocialista Munkás Internacionáléhoz tartozó szociáldemokrata pártok központi vezetőségeihez a fasizmus és a tőkés offenzíva elleni egységes akciókra vonatkozó javaslaikkal...” A Komintern felhívása hangsúlyozza a fasizmus elleni közös akció szükségességét, az üzemekben a munkások tiltakozásának gyűlések, sztrájkok által való megszervezését „minden bérleszállítás, a munkaviszonyok lerontása, a társadalombiztosítás ellen intézett támadások, az üzemi elbocsátások ellen”. Végül hangsztatja: „A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának szilárd hite az, hogy a szociáldemokrata és pártonkívüli munkások, tekintet nélkül arra, milyen álláspontot foglalnak el a szociáldemokrata vezeték az egységfronttal szemben — minden akadályt legyőznek és megteremtik az egységfrontot a kommunistákkal. Nem szavakkal, hanem tettekkel”. Ugyanakkor hangsúlyozta a felhívás azt is, hogy a tárgyalások alapjává az „együttes harc legelemibb feltételeit” kell tenni, s meg kell teremteni a „burzsoázia elleni konkrét akcióprogramokat”.

A KMP is felhívást adott ki 1933 áprilisában, a proletáregységfront megteremtése érdekében. (Szövegét I. Dokumentumok... IV: 103—106. 1.) A kommunista egységfront-javaslat a II. Internacionálé és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt részéről is visszautasításra talált; az ellene felhozott fő érv az volt, hogy általa a kommunisták tulajdonképpen saját vezetésük alá akarják vonni a szociáldemokrata munkástömegeket (I. az idevon. idézeteket: Friss István: A KMP harca 1929. októberétől 1939. augusztusáig. Bp. 1955. 66—67. l.; Friss Istvánné: A magyar munkásosztály 1933—1935-ben vívott harcáról, Párttörténeti Közlemények, II. 1. sz., 1956. márc. 27. skk.; ezenfelül: Kertész Miklós: A német tragédia. Szocializmus 1933 április; Mónus Illés: A nemzetközi munkásmozgalom helyzete. Szocializmus 1933 június s leginkább: Mónus Illés: A szocializmus sorsa — az emberiség sorsa. Szocializmus 1933. július—szeptember. Ez utóbbi cikk beszámoló a II. Internacionálé párizsi üléséről, amely tudvaleg általánosságban visszautasította a Komintern egységfront-ajánlatát. Mónus szembeszáll az „egységfront-manőver”-rel és így összegezi a szociáldemokrata álláspontot: „Világosan és határozottan beszélt az Internacionálé az egységfront-manőverről. A legutóbbi idők tanulságai után nincs többé metség a munkásosztály kettészakítottságára. Az egységfront-manőver nem teremt nemzetközi egységet és csak arra alkalmas, hogy minden országban a munkásosztály viszályát még jobban elmélyítse és kielégítse. A munkástömegek szétforgácsolt erőit kell egyesíteni. Ennek az egyesülésnek első sorban a munkásosztályon belül kell kifejezésre jutnia. A munkástömegeknek maguknak kell minden országban megteremteniök azt az egységet, amely a szociáldemokrácia zászlaja alatt, az általa alkotott politikai és gazdasági szervezeteken keresztül folytatja a kapitalizmus és a fasizmus ellen való küzdelmet.”) A KMP „Egységfront füzetek” címmel legális füzet-sorozat kiadását is megindította, „hogy a magyar munkásság okuljon

a németországi eseményekből." (Friss I.: i. m. 661.; téves azonban az az állítása, hogy a sorozatból csak egy füzet jelenhetett meg; a Párttörténeti Intézet könyvtára két számot őriz.) E füzetek egyes állításaival vitakozik JA is cikkében; ezek a füzetek ugyanakkor híven összefoglalják a KMP akkori álláspontját: ezért az 1. számút, amelyre hivatkozik, ismertetjük. (Egységfront füzetek 1. szám, ára 10 fillér. A szerkesztésért és kiadásért felelős: Hajdu Gyula, Bp. VII. Nürnberg u. 3. I. 19.)

MI TÖRTÉNT NÉMETORSZÁGBAN?

„A magyarországi dolgozókat is hetek óta izgalomban tartják a németországi események. Gyárakban, munkaközben és szünetben, köpködőkben, a munkásszervezetekben, lakásokban és az utcán — mindenütt a legélesebb és legszenvedélyesebb vita tárgyát képezi. Ösztönösen érzik, hogy a németországi események egy világtörténeti fordulat jelentőségével bírnak, hogy a németországi munkásság és az osztályharcos munkásszervezet sorsa a legközvetlenebbül érinti minden országot és különösen Magyarországot munkásságát és mozgalmát. Az élő nemzetközi szolidaritás ezen megnyilatkozásán túl azonban a lehető legnagyobb zavar uralkodik a német események értékelésében, ami alól az igazi baloldali munkásszervezetek egyes részei sem képeznek kivételt. Ennek a zavarnak az egész polgári és szociáldemokrata sajtóban úzótt rendszeres és tudatos ferdítés a legfontosabb oka. A legmagasabb tőkés és reformista érdekek fűződik ahhoz, hogy a németországi események igazi értelme és tanulságai elsikkadjanak, mert az a magyarországi dolgozók kezébe egy hatalmas fegyvert adna a tőkés-fasiszta rendszer és összes támogatói elleni harcban. Annál fontosabb számunkra a kérdéssel való beható foglalkozás, ennek az állandó napirenden tartása, mert ami most Németországban történik az a világháború és az orosz forradalom után a legfontosabb történelmi esemény, mert a német ellenforradalmi és forradalmi erők addig el nem döntött harcának az alakulása jelentősen befolyásolja egész Európa fejlődését.”

Az első kérdés, — fejtegeti tovább a füzet, — az, hogy lehetett-e egy ipari államban fasizmus? A fasizmus nemcsak az agrárállamok sajátja, hanem a tőke osztályuralmának időszaki formája mindenütt, ahol proletárforradalom veszélye fenyeget; „a munkásságnak és a falusi szegénységnek egy agrárországban könnyebb meghódítania a hatalmat, de nehezebb építenie a szocializmust, míg egy túlnyomóan ipari országban a burzsoázia nagyobb szervezethez jut, nehezebb a hatalmat meghódítania, de — a fejlettebb termelési apparátus folytán — könnyebb a szocializmust építenie”. A fasizmus a burzsoázia rendjének legmagasabb szervezett állami formája. Tehát: az osztályharc magasabb szakaszába lépett, a fasizmus csak átmeneti győzelem: „a kapitalista termelés a végső válságát éli... nincs távol az az idő, amikor a kezdeményezés a német munkásság kezébe megy át”. Lezárult a polgári demokrácia korszaka.

„Szükségszerű volt a fejlődés Németországban? Szükségszerű a polgári demokrácia megszűnése, de nem szükségszerű a fasiszta diktatúra felállítása. Nem volt szükségszerű a német tőkésosztály 14 éves sikeres gazdasági és politikai offenzívája a dolgozók ellen és ennek betetőzése a Hitler-féle fasiszta diktatúrával; nem volt szükségszerű, hogy a tőkés leplezett diktatúra sírósója nem a prol. uralma, hanem a tőkés nvlt diktatúra hitleri uralma lett. Nem szükségszerű, hogy a német dolgozóknak tengernyi szenvedésen, vérvesztésen kell átmennie ahhoz, hogy életét és szabadságát kiharcolja. Hogy ez mégis bekövetkezett, mindennek a német szociáldemokrácia,

a II. Internacionálé diszpártja az oka. Ő a főbűnös a tegnapiért és a máért és mindazért a százszoros áldozatért is, amivel a német munkásság a jövőben szabadságharcát megvívja.

S így jutunk el a második főkérdéshez — amelyik a magyarországi munkások között ugyancsak izzó viták tárgyait képezi: *Hogyan volt lehetséges az, hogy a fasiszta diktatúra Németországban — az osztályharcos munkásmozgalom legnagyobb múltú országában, Oroszország mellett legklasszikusabb hazájában győzhető; hogy volt lehetséges az, hogy a fasiszta már uralomra jutása előtt egy többmillió tömegmozgalomra nőtt; hogy volt lehetséges az, hogy a munkásság a maga egészében a tőkés fasiszta ostrom mértékével arányban nem álló kis ellenállást fejtett ki. Mindez lehetséges volt elsősorban a német szociáldemokrácia 14 éves mindmáig tartó — a dolgozók minden rétegének érdekét eláruló politikája folytán. Ez alatt az idő alatt a szociáldemokrácia 1. rendszeresen szakította az osztályharcos munkásmozgalmat, háttámadta annak gazdasági és politikai harcát a tőke és fasiszta ellen, 2. maga építette le a polgári demokráciát, de nem a proletariátus, hanem a burzsoázia javára; maga erősítette közvetve és közvetlenül a tőke és fasiszta táborának hatalmát, míg végül őt magát is féltelték. A polgári demokrácia weimari alkotmánya a szoc. demokrácia vezetése és támogatása mellett vitt át a leplezett, majd nyílt fasiszma.*

A német szd. párt és szakszervezeti vezeték politikájának a központjában a tőkével való egységfront az osztályharcos munkás ellen állott és áll.” (3—4. 1.)

A füzet ezután részletesen beszél a németországi szociáldemokrata párt 1919 és 1932 közti tevékenységéről, amelyről összefoglalóan megállapítja, hogy gyengítette a proletariátust és erősítette a tőkét. Majd így folytatja: „Lehet-e ezek után még kétség aziránt — és ez a harmadik legerősebb vitapont a magyar munkások között — hogy a német szd. párt és szakszervezeti vezeték az osztályharcos munkásmozgalom igazi szakítói és árulói.”

Ilyen tapasztalatok után — fejti ki a füzet, — épül a proletáregységfront alulról. Majd a II. Internacionálé tevékenységének részletes kritikájára tér át. A II. Internacionálé szétesett, s egy új világháborúban a szociáldemokrata pártok ismét a saját burzsoázia oldalán lesznek. Befejezésül levonja a tanulságokat; 1. A weimari köztársaság csődbe jutott: a fasiszma a burzsoázia utolsó rohama. A burzsoázia maga tűzi napirendre a kérdést: burzsoá diktatúra vagy proletárhatalom. — 2. A nacionalizmus a dolgozó tömegek ellen fordul. Aktuális újból egy imperialista háború veszélye. 3. A fasiszma nincs igazi politikai-gazdasági programja: „...sem a fasiszta terror, sem a szocdem. vezetők áruló manővere nem képes a növekvő forradalmi hullámot feltartóztatni”. Végül: „A német uralkodó osztály megadul. A fasiszta diktatúra, a német burzsoázia irány nélkülsége, kilátástalansága, kétségbeesése következménye. Nem erejének, hanem gyengeségének a jele: A német ellenforradalom nem rendelkezik semmiféle gazdasági segélyforrások felett a néptömegek rettenetes nyomorának az enyhítésére. Ezért veti magát kétségbeesett kalandokba, érzi, hogy elérkezett a pusztulás órája. A fasiszta burzsoázia fokozott provokációi és az a tény, hogy a politikai banditizmust, a terrort és az agyonlövétéseket rendszeressé emelték, jelzik, hogy a tőkés uralom végének történelmi pillanata elérkezett.

A német burzsoázia teljesen felfedi igazi lényegét és leleplezi a széles tömegek előtt a fas. uralom egész gépezetét. Ezzel halálos csapást mér a szocdem. tömegek demokratikus illúzióira és elősegíti átvonulásukat a forradalmi harcok táborába. Ezzel új szakasz kezdődik Németországban, új forradalmi harcok korszaka. Ez a történelmi pillanat megköveteli az egész világ proletariátusától, hogy minden erejét egységes harci frontba vonja össze a fasiszta terror, a kapitalizmus támadása és az imper. háború ellen.

4. A kivezető út nemcsak a német munkásság, hanem minden ország és így Magyarország számára is: Az osztályharcos munkásmozgalomnak a szocdem. vezérek áruoló politikája által szétlőrt egységét helyre kell állítani. A tőke és a fasiszta ellenes egységfront csak alulról az üzemben; gyárakban szakszervezetekben, köpködőkben, az utcán formálódik. Igazán csak a naponta folyó gazdasági és politikai, mindig magasabb követelésekért folyó harcban kovácsolódik az egység. A szocdem. vezérek áruoló politikája vitte romlásba a munkásságot, mert ez harc képtelenné tette őket a tőke és fasiszta ostrommal szemben. A tőke és a fasizmus elleni harc legfontosabb előfeltétele éppen ez: a szocdem. áruoló vezérek munkásságára gyakorolt politikai és szervezeti befolyásának leépítése, közös harcokon keresztül elvtársias meggyőzés. *Az osztályharc szellemétől vezetett munkás egységfront, amelyik a harcrakész szervezettek tömegeit is magába foglalja — verhetetlen. A kapitalista fasiszta front uralom elleni — eredményes harc útja; a harcok egységfront alulról és napról napra való építése — mindenütt ahol dolgozók vannak (15—16. l.).* ■

Az Új Harcos c. folyóirat, 1933 januárjában, Oravetz István szerkesztésében is lényegében az egységfront-akció alapján és érdekében indult. Erről tanúskodik az első számban a belső címlapon közölt „Nyilatkozat” is: „Sikra kell szállnunk a proletárság harci egységfrontjának megvalósításáért. Ennek a célnak elérésére »Új Harcos« címen szocialista munkásszemlélet indítunk... Az »Új Harcos« nem pártorgánium, ennél fogva sem párt, sem csoport alakítására nem törekszik. Befolyását arra használja fel, hogy a vele ideológiai közösségben élő elvtársak a munkásmozgalom minden területén a proletáriátus harci egységfrontjának megteremtéséért fejtsenek ki elszánt propagandát.” „Jelszavunk: *Marxisták és nem marxisták között nem lehetnek áthidalhatatlan ellentétek*”. Az első szám vezércikke is az „*Egységes marxista frontot*” címmel jelent meg és a proletár-egységfront megteremtését követeli. Megállapítja többek között: „Az összproletáriátus érdeke diktálja ma az egységes proletárfront kiépítését... A proletáriátus soraiban az egyenetlenség az úr. Látni elkeseredett harcokat, de nem az osztályellenség, hanem az osztálytársak között. Frakciók és pártcskák képződnek minden alapos indok nélkül, melyek élén egy-egy Marx-vagy Lenin-epigon áll... Az egész világ proletáriátusa a saját bőrén érzi a proletár egységfront megteremtésének szükségességét. Értzi és tudja mindenki, hogy a kapitalizmus bukását és a proletáriátus diadalát meg kell előznie az egységes marxista front, az egységes proletár-osztálypárt kialakulásának.” Majd tovább: „Ennek előfeltétele, hogy a proletáriátus tiszta helyzetet teremtsen a maga frontján. Elsősorban le kell számolni a megalkuvó reformizmussal... Magától értetődő, hogy annak az alapnak, amelyen az egységes marxista front felépülhet, valóban osztályharcosnak és marxistának kell lennie. Mentésnek minden kispolgári opportunizmustól, minden revizionista taktikától; de mentésnek kell lennie a túlzó, megfontolatlan, a sok hiábavaló áldozattal és kétes eredménnyel járó fanatizmustól is.” Az egységfront célját a cikk így jelöli meg: „Az osztályfrontok ma már olyan élesen elhatárolódtak, hogy aki nincsen ezen a fronton az tudatosan vagy tudatalatt az osztályellenségét támogatja... A legközvetlenebb célért, a tőkés termelési rendszer megdöntéséért, s az osztály nélküli társadalom megvalósításáért, minden marxistának feltétel nélkül küzdenie kell.” A vezércikk után pedig — kövér szedéssel — a következőket közli a szerkesztőség:

„Az »Új Harcos« fontosnak tartja, hogy a proletár egységfront kérdése a szocialista munkásság ítélőszéke elé kerüljön és alapos megvitatás tárgyát képezze. Felkérünk tehát minden elvtársat, hogy szóljanak hozzá a felvetett problémákhoz: miben látják a proletár egységfront megvalósításának feltételeit.”

A 2. (1933 március) számban a fenti kérdéseket a következő cikkek érintik: Oravetz István: Kongresszus után (A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kongresszusáról, azt támadvá); Rab Janos (Antal János): Szélgjyzetek a német eseményekhez; „Egy aktív parttag” (szociáldemokrata): Hozzászólás az egységfront kérdéséhez. — A 3. 1933 májusi számban) jelent meg Oravetz Istvan cikke: A felelősség kérdése, — amelyben a német eseményekért a felelősséget elsősorban a Német Szociáldemokrata Pártra hárítja, — s József Attila cikke. (Egyébként ugyanez a szám foglalozik egy rövid bírálatban a költő Külvarosi éj kötetével is.)

2. A cikk visszhangja:

A 4. (1933 júniusi) számban tovább folyik a kérdés megtárgyalása, több cikkben, s itt jelent meg egy Téglás Ferenc aláírású cikkben a József Attilának szóló rendkívül éleshangú válasz is (74—80. l.). A cikk valódi szerzőjének kilétét még nem sikerült felderíteniünk.

Téglás Ferenc:

AZ EGYSÉGFRONT KÖRÜL

Válasz József Attila azonos című vitacikkére

(Lásd Új Harcos I. évf. 3. sz.)

Csak örülni lehet annak, hogy az egységfront kérdése az „Új Harcos” lapjain is vitát váltott ki. Ez a kérdés már hónapok óta foglalkoztatja a magyarországi munkásságot. Üzemekben, köpködőkben, proletárnegyedek lakásaiban és uccáin ez a legfontosabb beszéd tárgy: hogyan tudjuk a tőke és fasizmus ostromával, nemzetközi egységfrontjával szembeszegezni a munkásság egységes harci frontját. Miért nincs máris egy ilyen harcos munkásegységfront, kik és mik ennek az akadályozói? Ha ismerjük az akadályokat, hogyan lehet és kell ezeket elhárítani?

A munkások között folyó vita visszhangra talált az „Új Harcos” hasábjain, sajnos teret adott egy politikai elefántcsonttoronyban élő embernek is, akinek zavaros és opportunistá fejtegetései azonban a harcos egységfront útját nem egyengetik, hanem még jobban eltorlaszolják.

József Attila esetének veszedelmessége abban áll, hogy ő, mint tehetséges költő, egy pár proletár tárgyú versével némi tekintélyt szerzett magának a baloldali munkások között. Most erre támaszkodva, baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul. Proletár-költőnek is szüksége van arra, hogy az osztályharcos munkásmozgalom összes alapkérdéseiről való helyes felfogás vérvé váljon. József Attila olvasott egy pár igazi és álmarxista könyvet. Meg nem emésztett marxizmus csak annyiban jut kifejezésre, hogy marxi fogalmakkal dobálódzó tudalékos stílusban ír, amit ír, az azonban már nem meg nem emésztett marxizmus, hanem igen megemésztett opportuniemus. József Attila vitacikkének politikai vonala lényegében véve egészen világos. Miközben látszólag

a „jobb” és „baloldal” fölött lebeg, a valóságban a szociáldemokrata vezetők pozícióját erősíti, azoktól vesz és azoknak ad érveket, őket menti, őket, akik a munkásegységfront helyett a tőkével való egységfrontot építik mind szorosabban. József Attila ezzel a cikkével a sz. d. vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között.

Ennek előrebocsátása után nézzük most József Attila cikkének főbb pontjait.

1. Szembeállítja a baloldalt és a munkásokat és azt állítja, hogy az egységfront egyformán manőver a jobboldal és a baloldal számára. Azt írja: „... a valóságos egység... éppen a munkásokat tölti el, nem pedig az önnön marxizmusukba belevesztett hivatásos forradalmárokat és nem kevésbé a hivatalos realpolitikuskokat. Ők az egységfrontot saját pártjuk és frakciójuk különleges előnyeik szempontjából mérlegelik...”

Ezzel szemben áll, hogy mindenekelőtt nincs ellentét a baloldal és a munkásság közt, sem szociálisan, sem politikailag. A baloldali munkásmozgalom túlnyomó részt ugyancsak munkásokból áll, akiket csak az választ el a munkásság többi rétegeitől, hogy jelentős részben kivonták magukat a burzsoázia és az sz. d. vezérek politikai befolyása alól. Ez azonban a valóságban nem szembenállást jelent, hanem ellenkezőleg a legszorosabb politikai kapcsolatot az egész munkássággal. Az igazi baloldali munkások nem ismernek más érdeket csak a munkásosztály érdekeit, nem ismernek más ellenséget csak a tőkésrendszert és annak mindenféle kiszolgálóit. Számukra az egységfront manőver? Ennél súlyosabb rágalmat nem is lehet kimondani. Tudjuk és ezerszeres tapasztalat által láttuk bebizonyítva, hogy a munkásság a mai nyomorának és elhanyagolásának egyik legfontosabb oka szétszakítottságában és elaprózott erejében van. Amilyen arányban épül a munkásság harcoss egységfrontja, a tőke és a fasizmus ellen, olyan arányban mindent visszanyerhet, sőt azontúl még hódíthat; enélkül azonban mindent elveszíthet. A munkásegység nem számtani összeg, amely puszta összeadással áll elő, hanem harcoss egység, amely a tőke és ügynökei elleni harcban kovacsolódik össze. Osztályharc nélkül, annak naponta történő folytatása, tudatos előkészítése és vezetése nélkül nem alakulhat ki munkásegység. Viszont munkásegység nélkül nincs eredményes osztályharc. A baloldal eddig éppen a következetes osztályharc elméletét és gyakorlatát képviseli.

Léhet-e egyáltalában egy lapon említeni a baloldalt és a sz. d. vezéreket az egységfronttal kapcsolatban? Ugyanakkor, amikor a baloldal élethivatászerű viszonyban áll a munkásegységfronttal, lehet-e a sz. d. vezérek magatartását akár csak manővernek is tekinteni? Ők csak addig manővereztek, amíg a baloldal az egységfront akciók ténye elé nem állította őket. Azután nyíltan színt vallottak, nem a munkásegység építése, hanem a munkásmozgalom további szétszakítása, a munkásság harci erejének további gyengítése mellett. Mikor a győzelmes cipészstrájk tényében első ízben valósult meg nagyobb arányokban a gazdasági harc területén a harcoss munkásegység, akkor Mókus a pártvezetőség nevében kizárással fenyegetett meg minden munkást és alsószervezetet, ha csak egy lépést is tesz az egységfront érdekében. A május elseji általános munkabeszüntetés és felvonulás a munkásegység építésének egy kiemelkedő állomása lehetett volna. Ehelyett munkára utasították a munkásság jelentős részét, a felvonulásról pedig eleve lemondtak. Ugyanakkor a baloldalt a Népszava azzal vádolja, hogy manővert űz az egységfrontból. Hogy a sz. d. vezérekkel kapcsolatban nem annyira egységfront manőverekről, mint a szakítási politika folytatásáról kell beszélni, azt újból megmutatták az utolsó napok eseményei. Kizárták a szabók és pékek budapesti helyicsoportjainak választott vezetőségét.

„Nagy bűnük”, hogy a cipéssztrájk tanulságai alapján bérharcot készítettek elő, cselekvőven építették szakmájukban az egységfrontot. Amint látjuk, a sz. d. vezetők a gyakorlatban nyíltan harcolnak az egységfront ellen. Ezzel ők maguk mutatták meg az egységfront építésének igazi útját, vagyis azt, hogy az egységfront csak az ő kikapcsolásukkal jöhet létre. A szoc. dem. vezérek gyakorlati politikája a tőkével való egységfront szolgálatában áll. Ez a munkásérdekeknek a mindenkori tőkésérdekek alárendelését jelenti. Így néz ki a valóságban a baloldal és a jobboldal — József Attila szerint egyaránt folytatott — „manővere” az egységfront körül.

2. Volt-e már egység és milyen volt ez? Ennél a kérdésnél József Attila tudatosan megzavarja az olvasót egy demagóg vitamódszerrel. Helyesen idézi az Egységfront füzetek első számát, ahol a „*munkásmozgalomnak* a sz. d. vezérek áruló politikája által széttört egységéről és annak helyreállításáról” van szó — ugyanakkor ismételtlen úgy vitázik az idézettel, mintha ott a *munkásság egységének* a helyreállításáról írtak volna. Ilyen módon J. A. olcsó elméleti babérokat arat. Helyesen rámutat arra, amit senki és az Egységfüzetek 1-ső száma sem vont kétségbe, hogy „a munkásság egységét helyreállítani nem lehet, hiszen a munkásság egységes nem volt soha”. De miért keveri össze J. A. a *munkásmozgalom* egységét a *munkás-egységgel*. Azért, mert így könnyebb védenie a sz. d. vezéreket. Természetesen teljes osztályegység sohasem volt. De a sz. d. vezérek még azt az egységet is, ami az osztályharcos munkásmozgalom képében már valaha, ha részlegesen is — fennállott, széttörték politikailag és szervezetileg. Politikailag azzal, hogy letértek az osztályharc útjáról, szervezetileg azzal, hogy az osztályharc legkövetkezetesebb harcosait tömegével zárták ki. Mindez odavezetett, hogy a szoc. dem. vezérek vezetése alatt álló munkásmozgalom ütőereje a tőkével szemben minden téren igen lecsökkent. „Az osztályharcos munkásmozgalomnak a sz. d. vezérek áruló politikája által széttört egységét helyre kell állítani” idézetnek (az Egységfront füzet 1. számából) elsősorban politikai értelme van és pedig az, hogy a munkásmozgalom egységének vissza kell térni az osztályharcos alapra. Ez a munkásmozgalom egysége helyreállításának és továbbfejlesztésének legfontosabb feltétele. Az idézet el nem ismerése J. A. részéről, közvetve felmentést jelent a sz. d. vezéreknél. Azt jelenti, hogy a sz. d. vezéreknél az elmúlt két évtized alatt, semmiféle változás nem történt: a II. Internacionálnak most is ugyanaz a politikai vonala, mint a háború előtt, holott lényeges „fejlődés”, legnagyobb részben elfejlődés következett be. A II. Internacionálé a háború előtt sem volt egységes, (revizionizmus, centrizmus, luxemburgizmus, forradalmi marxisták) a tiszta forradalmi marxizmust egyedül az orosz többségiek képviselték. Az összes többiek a marxizmustól való eltérést különböző fokait testesítették meg. Tiszta marxista tehát a háborúelőtti szociáldemokrácia sem volt. Ellenben nagyjából az osztályharc alapján állott, különösen ami a munkásság napi érdekeinek a megvédését és ki-harcolását illeti. Ma azonban már erről sincs szó, a sz. d. vezérek nem csupán a végcél, hanem a részletkövetelésekért folyó harcot is feladták, azt háttámadják, bármennyire is igekeznek ezt a tényt semmire se kötelező vasárnapi vezércikkkel és parlamenti beszédturnákkal leplezni. Ma nemcsak a marxizmushoz nincs semmi közük — korábban sem volt sok — hanem az osztályharcához sem.

3. A felelősség kérdése. J. A. szerint a sz. d. vezéreket nem terheli felelősség a munkásnyomor és elnyomatás mai fokáért, a munkásmozgalom mai gyengeségeért. Ézért inkább a tömeg tehető felelőssé, amely kibúvót keres a harc elől: „a sz. d. vezérek... ha irányíthatják a politikát, azt csak a tömegek jóvoltából tehetik”. „Idealizmus azt hiúni, hogy ezeknek

vagy más egyes embereknek és csoportoknak a nyakába varrható az egész emberiség történelmi mozzanataért a felelősség”, „... A pártfegyelem nyilván kibúvó volt 7 millió német szociáldemokrata számára, hogy ne kelljen se hősi, se csúfos harcba bocsátkozni a túlerő ellen”. J. A. itt egyenesen közvetlen társaságba került Otto Welszel és Mónussal. Ugyanis Wels és Mónus legfontosabb érve, amellyel leplezni igyekeznek a fasizmus elleni tömegharc szabotálását és hátbatámadását — hogy: „... a tömeg nem harcolt és nem akar harcolni” ez a legszemérmelenebb hazugság, mert a munkástömegek legnagyobb része Németországban is és mindenütt máshol harcolni akart és harcolni akar továbbra is. A német sz. d. vezetők legfontosabb ténykedése az elmúlt 10—12 év alatt éppen abban állott, hogy a legkülönbözőbb módszerekkel visszatartották a munkásságot a fasizmus elleni harctól. Legeredményesebben ezt azzal az ígérettel érték el, hogy majd ők maguk harcba szállítják a munkásságot, addig is ne kövessék a baloldal harci felhívásait. A sz. d. vezetők, akik komolyan sohasem akartak harcolni a fasizmus ellen, mindig újra és újra kitalálták a harc terminusát, — míg végül is ezzel lehetővé tették Hitlerék győzelmét. A sz. d. vezetők becsapták a munkásságot harci ígéreteikkel és akkor jön a „baloldali” J. A. és azt igyekszik bizonyítani, hogy nem a szoc. dem. vezetők, hanem a tömegek a felelősek, akik számára a „fegyelem” csak kibúvó volt a harc elől. Ilyenformán a fegyelemmel nem a sz. d. vezetők, hanem a tömegek éltek vissza. Ezzel szemben az igazság a következő: A munkásszervezetek fegyelme a tőke elleni harc céljából jött létre. A sz. d. vezetők az idők folyamán mindinkább kiforgatták ennek a fegyelemnek az értelmét és azt a tőke elleni harc meggátolására használják fel. Az osztályharcos élcsapatot elnémitani igyekeznek, kizárják őket a tömegszervezetekből, eltörölték a párt és szakszervezeti demokráciát, a tőkével való egységfront politikájának sikeres végrehajtása érdekében, intézményesítették a vezetők diktatúráját a munkásszervezeteken belül. Ezt a diktatúrát és monopolhelyzetet a hatóság minden eszközzel megvédi az ellenzéki munkásság ellen. Ilyen körülmények között hogyan beszélhet a „baloldali” J. A. arról, hogy a „sz. d. vezetők... ha irányíthatják a politikát, azt csak a tömegek jóvoltából teszik”. J. A. szerint „ideálizmus azt hinni, hogy ezeknek vagy más egyes embereknek és csoportoknak a nyakába varrható az egész emberiség történelmi mozzanataért a felelősség.” Emögött a „szépen” megfogalmazott mondat mögött, ugyancsak a sz. d. vezetők mai és történelmi felelősségének védelme húzódik meg. Van felelősség! Van felelősség az osztályal szemben, mint ahogy van helyes osztályfelismerés. Mi dialektikus materialisták és történelmi materialisták vagyunk és nem relativisták és fatalisták. A marxizmus gazdasági elmélete és államelmélete, a munkásmozgalom marxista stratégiája és taktikája, az osztályharc elméletének és gyakorlatának rengeteg nemzetközi tapasztalata, az orosz és magyar proletárrövidalmak tanulságai — mindez világosan mutatja, a munkásosztály napi és szabadságharcának helyes útját, módszereit és eszközeit. A marxizmus a munkásság osztályigazsága. Ettől való minden eltérés rombolólag hat ki a munkásmozgalom minden területén. A munkástömegek elvárják vezetőiktől, hogy mindezeket tudják és ennek a szellemében cselekszenek. Ha van egyetlen helyes osztályfelismerés, ha van osztályigazság, akkor a munkásvezetők felelősek is minden ettől való eltéréstől, akkor felelősek mindezért a temérdek szenvedésért is, amelyet ezen eltérések kihatásaként okoztak. A sz. d. vezetők elleni harc nem személyes, kicsinyes harc; hanem politikai harc: az osztályharcos marxista munkásság, az osztály legöntudatosabb és legönfeláldozóbb részének osztálykritikája a sz. d. vezetők felett.

Amikor harcolunk a sz. d. vezetők ellen, ugyanakkor mi ellenzéki munkások a legnagyobb szeretettel küzdünk minden szociáldemokrata, pártönkívüli és szervezetlen munkás megnyeréséért, azoknak a hamisítatlan osztályharc frontjába való be- vagy visszaállításáért. Van osztályfelelősség. Ennek a tisztázása a munkásság létérdeke, mert csak annak az osztálynak, amely tanul jelenéből és múltjából, amely kiméletlenül levonja annak tanulságait — van jövője is.

A napi és történelmi felelősség a sz. d. vezetőket terheli — akik az idők során a munkásérdekek harcos képviselői helyett a tőkésrendszer ügynökei lettek a munkásság soraiban. A felelősség tisztázásának legfontosabb tanulsága, hogy a kivezető út: a munkásság harcos egységfrontja a tőke és fasizmus ellen, a szoc. dem. munkások, ellenzéki munkások, szervezettek és szervezetlenek harcos közössége. A főfeladat mindazoknak a gátaknak és akadályoknak az elhárítása, amelyeket a tőke és mindenfajta ügynökei, munkás és munkás közé emeltek. A harcos egységfront útja az osztályharc útja.

4. Hogy a munkásság egységfrontja a napi részletharcokban kováscolódik, azt J. A. is elismeri. Ilyennemű fejtegetéseit azonban rögtön megtoldja egy megállapítással, amelyik lényegében véve a harcos egységfront tagadásához vezet. Szerinte „közvetlen harci akció az üzemekben naponta közvetlenül adódó követelésként *kikerülhetetlenül* a szocialista végcélba torkollik . . . a munkások fellépése egy üzemben tiszta mosdóért és törülközőért a munkások tudatától *függetlenül* út az egység és a szocializmus felé”. Természetes, hogy az egységfront útja a tényleges részletharcokon keresztül vezet, de nem „*kikerülhetetlenül és függetlenül*”. Ez önmagában éppúgy nem „*kikerülhetetlenül*” hozza létre a munkásság és a munkásmozgalom harcos egységét, mint ennek az ellentéte, az egységfrontról való légüres fecsegés. Az előbbi egyedül ökonomizmus, a munkásmozgalom rég meghaladott kezdeti állapotát jelenti; az utóbbi egyedül szektárizmusba, forradalmi romantikába vezet. Csak a marxista kritikával párosult, csak a forradalmi proletárkiút perspektívájába beállított napi részletharcok a tőke és a fasizmus ellen vezetnek valóban a munkásság harcos egységfrontjához. Ez viszont semmiesetre sem jelenti azt, mintha a munkások beállása a harcos egységfrontba bármely feltételhez is volna kötve. A harcos egységfrontban van helye minden munkásnak, tekintet nélkül politikai vagy szervezeti hovatartozandóságára. A tőke és fasizmus elleni harc bármilyen részletterületére vonatkozó komoly harci készség és akarat — ez az egyetlen feltétel, ez a kiindulópont. De ez még nem „torkollik” *kikerülhetetlenül* a szocialista végcélba. A munkásság harcos egységfrontja nivójának állandó emelése, a tőkével szembeni ütőerejének fokozása, a munkásság napi és végcéljának kiharcolása azonban csak úgy történhetik, ha az egységfront politikai szellemét a forradalmi marxizmus hatja át.

J. A.-nak egy saját, testhez szabott „marxizmusa” van. Ez pedig a következőképpen néz ki: Kétségbevonja az Egységfront-füzetek 1. számának azt a megállapítását, amely szerint „a tőkésuralom végének történelmi pillanata elérkezett”. Nincs tudomása arról, hogy ez a „történelmi pillanat” immár 15 éve tart. Pedig az orosz proletárforradalom ezen pillanat világtörténeti kezdetét meglehetősen hangosan jelentette be. Vagy pedig „a gyakorlat, ahogy rácaffolt a jobboldaliak elméletének egészére, éppúgy rácaffolt a baloldaliak taktikájára, vagyis az elmélet eddigi alkalmazására . . . maga a történelem beszélt”. A történelem valóban beszélt. A szovjetunióban nincs munkanélküliség, nincs fasizmus, maga a munkásság saját sorsának irányítója. Amennyiben ott nehézségek vannak, azok a szociális építés nehézségei és nem a kapitalista termelési rend történelmileg utolsó nagy

válságának fokozott nyomort és enyészetet hozó vonaglásai. J. A. végül arról beszél, hogy „diktatura valójában csak a politikailag aktív lakosság többségén alapulhat, a baloldali diktatúra-utópia pedig csak a munkásság többségére akar támaszkodni. Specialisták odaadása nélkül nem valósítható meg a szociális mus”. Ezzel szemben mi az igazság? Az, hogy a munkásosztály szabadságharcának azon bizonyos történelmi fordulópontjának legfontosabb, de nem egyetlen feltétele a munkásság többségének a megnyerése. A győzelmes munkásállam viszont nem csupán erre, hanem a város és falu összes dolgozóinak, tehát a dolgozó kispolgárságának is többségére támaszkodik. A falu és a város kispolgárságának és intelligenciájának jelentős részét már előbb is megnyeri, mert egy támadásban levő, az osztályharc céljaiért következetesen harcoló munkásság igen nagy vonzóerőt gyakorol az egyébként ingadozó kispolgárságra. Ilyen esetben készséggel elismeri a munkásságot szövetségesének. A burzsoáziának csak akkor sikerül a kis és középparasztság, a városi kispolgárság és intelligencia döntő rétegeit kijátszani a munkásság ellen, ha az utóbbi a sz. d. vezérek tőkével paktáló és osztályharcot fékező politikájá folytán állandóan visszavonul a tőke ostroma elől. A munkásság következetes, tőke és fasisztaellenes osztályharca nemcsak a munkásegységet építi, hanem egyben a legjobb „ajánlólevél” a dolgozó parasztság és városi kispolgárság szövetségének megszerzésére. A munkásosztály szabadságharca így népferradalom, a szó legigazabb értelmében.

*

JA cikkének, — amely bizonyos fokig ellentétben állott az illegális KMP akkori politikai vonalával, — hatása az volt, hogy a párt egyes vezetői és a költő között anélkül már meglevő ellentétek még jobban elmélyültek. A kortársak egyöntetűen vallják, — s Téglás cikke is világosan bizonyítja —, hogy *Az egységfront körül* megjelenése és a rá adott válasz nyilvánvalóvá tette ezeket a véleménykülönbségeket és további éles vitákra vezetett.

3. A cikk értékelése

A cikk értékelésére, megítélésére még alig történt kísérlet. Sándor Pál (Emlékeim JA-ról — kéziratban.) így látja: „Abban az időben a kommunista mozgalom alapvető problémája az egységfront kérdése volt. Hiszen Hitler győzelmének egyik főmotívumát a német munkásmozgalom kettéosztottságában, szétmarcangolódásában láttuk. Ez a helyzet más országokban is táplálta a fasizmus előretörését . . . Ehhez a témához szól hozzá JA cikkében . . . az Új Harcos szerkesztője látta, hogy hiba van a kréta körül, s amellett, hogy vitacikként adta le, csillag alatt még külön megjegyzést is fűzött hozzá.

Nem mintha egyes megállapításai részleteiben nem lettek volna helytállóak, okosak, élesek, szellemesek. De ma is úgy látom: nagyjában és egészében nem volt igaza.

Nem arról van szó, hogy most vitába szálljak a halott költővel. Ma már nem az a lényeges, hogy JA a fasizmus győzelméért elsősorban a munkástömegeket teszi felelőssé, és a szubjektívizmus bűnével vádolja azokat, akik a szociáldemokrácia vezető rétegét helyezik vád alá. Egyes tételre az „Új Harcos” következő számában megkapta a párt álláspontját kifejező választát a Téglás Ferenc név alatt megjelent cikkben.”

Sándor Pál utóbban a cikkel kapcsolatban két mozzanatot ragad ki. JA vitaközlő módszerére jellemzőnek tartja, hogy „idéz, kiszakítotttságában

látszólag helytálló tételeket és azokat cáfolja. Így azt mondja: »A munkásság egységét, helyreállítani' nem lehet, hiszen a munkásság egységes nem volt soha.« És ebből a tételből kiindulva taglalja a közvetlen cél és végcél kérdését, az ösztönösség és tudatosság szerepét stb. Okosan megállapítja azt is, hogy »a proletárság és burzsoázia is egységet alkotnak (a kapitalizmust), de nem azonosak« stb. Csak éppen arról van szó, hogy JA mindvégig a munkásság, nem pedig a *munkásmozgalom* kérdéséről beszél, — s ezzel összeomlik az egész gondolatmenet.» Másik mozzanatként Téglás válaszá-
nak — a cikkben is egyre növekvő élességét s dühös indulatát — említi, s idézve egyes kitételeit, így összegez: „Ime, most már nyilvánvaló az a szakadék, amely JA-t és a pártot egymástól elválasztja.”

Másképpen látja a kérdést Kató István (a cikk közléséhez fűzött rövid jegyzetében, Uj Hang 1956. 7. sz. 62. 1.). Szerinte: „A magyar forradalomnak az 1919-estől eltérő, bonyolultabb képletét keresték mind-azok, akik hosszú években keresztül ismételtlen felléptek a párt vezetésében meglevő erős szektárianizmus és dogmatizmus ellen... E folyamatba olvad JA tevékenysége. Ha annakidején jószándékúan vizsgálták volna nézeteit, a lényeges igazságot elválasztva a tévedésétől, nagy okulásul szolgálhattak volna a pártnak. Cikkét azonban... a párt vezetésében túlsúlyban levő szektások merev elutasítással fogadták, amit a jobboldaliság megbélyegző jelzőinek osztogatása kísért...”

Kató megállapításai ott térnek el az igazságtól, hogy a cikket kizárólag a magyar párt belső, „szektárianizmus-ellenes” küzdelmeinek vonalába állítja, példáiban is elmosva az egyes történelmi események felvetette konkrét problémákat. Véleményünk szerint JA cikkének helytálló voltáról is csak a történelmi helyzet megkövetelte kérdések szempontjából lehet ítélni. Anélkül, hogy a kérdést teljes egészében kifejtjék, utalunk csak arra, hogy a cikk fő indítókai az a — verseiben is felismerhető — megrendülés és mély csalódás, amelyet a fasizmus németországi uralomrajutása okozott benne. Ennek a keserű tapasztalatnak hatása alatt igyekeznek megvizsgálni az eddigi utat, az eddigi politikai elgondolásokat s keresni új megoldásokat. Ezek a megrendítő élmények vezetnek arra, hogy kételkedjen mind a kommunista, mind a szociáldemokrata pártok politikájának helyességében, s hogy nagymértékben felelőssé tegye őket az eseményekért. Kétségtelen, hogy cikkének egyes megállapításait igazolta az idő: bár a KMP állásfoglalása az egységfront-kérdésben általában helyes volt, néhány ponton leegyszerűsítve értékelte a helyzetet (a fasizmus uralomra-kerülésének előzményei, a német kispolgári tömegek viselkedése) és helytelenül látta a fasizmus azonnali, forradalmi harcral való megdöntésének lehetőségét. Maga a Komintern igazította helyre az értékelést: az 1935. július 25-én összeült VII. Kongresszuson Dimitrov referátuma és a határozat is az eddiginél erősebben hangsúlyozza a teljes fasisztaellenes népfront megteremtésének taktikáját, a harc szükségességét a dolgozó rétegek napi követeléseiről, az egységes szakszervezeti munkát. Ugyanakkor a VII. Kongresszus a fasizmus elleni közös harcot állította középpontba, s a szociáldemokráciával való megegyezést is sürgette. A VII. Kongresszus egyáltalán nem utat mutatott a kommunista pártok munkájában előforduló egyes hiányosságokra, köztük olyanokra, amelyeket JA is kifogásol („nem tudták mozgósítani a tömegeket úgy politikai, mint gazdasági természetű részletkövetelésekért; ... elhanyagolták a munkát a reformista és a fasiszta szakszervezetekben... lebecsülték a parasztság és a városi kispolgári tömegek közötti munka jelentőségét” — Komintern VII. Kongresszusa, 1935. július 25—augusztus 20; a határozatok 4. pontjából). Kétségtelen ugyanakkor, hogy a cikkben valóban megmutatkozik JA skolasztikus okoskodásra való

hajlama, kétségbeesésének tükröződése, s egyes helytelen állítások is találhatóak benne (pl. a szervezetség bizonyos fokú lebecsülése, a szociáldemokrata tömegekre való utalás stb.). Nem látta helyesen a szociáldemokrata vezetők — azóta történelmileg bebizonyított — felelősségének kérdését sem. Az is biztos viszont, hogy az éles és merev, valóban nem segítőtársandékú válasz tovább távolította a párttól. A cikk körüli kérdések természetesen még további alapos vizsgálatra szorulnak.

4. Jegyzetek a cikk szövegéhez

145. lap, 1. sor: EBERT, WILHELM (1871—1925) eredetileg nyerges, szociáldemokrata politikus, 1918-ban kancellár, 1919-től haláláig a német köztársaság elnöke. BRAUN, OTTÓ (1872—) szociáldemokrata politikus; az 1932. júl. 20-i náci puccsig porosz miniszterelnök. Élesen kommunistaellenes politikát folytatott.
146. lap, 28. sor: „oroszországi perekből látjuk”: JA itt az Iparpárt (Torgprom) néven ismert mérnök-összeesküvésre (1930. nov. 25) vagy a Vickers-mérnökök perére (1933 április) utal.

31. A szocializmus bölcelete. Megjelent a Szocializmus 1934 novemberi (XXIV. évf. 8. sz.) számában (348—351. l.). A cikkekre válasz nem érkezett, egykorú visszhangja nem volt. A cikkről a JA-val foglalkozó irodalomban kevés említés történik. Szélpál Árpád (A szocialista költő, Szép Szó 1938. jan.—febr. 97. skk.) idézi egy mondatát („Én azon a nézetem vagyok, hogy az egész marxi bölcelet kérdésköre azonagy az emberi tudat történelmi alakulásának kérdéskörével”), annak igazolására, hogy JA számára „a szocializmus azonos volt az étellel, azzal az étellel, amelyet az öntudat felérez és amelyet a gondolkodás formába önt, azonos a valósággal, amelyet a szellem fölismer, azonos önmagával, azzal a lényvel, aki a valóságot, az életet a tudatán keresztül érzékeli... Így vált számára egyetlenes érvényű igazsággá a szocializmus...” Németh Andor (JA é. k., Csillag 1947. jún. 7. sz. 17. l.) szerint: (A párttól való elszakadás után) „... jött egy fordulat, amely újra lehetővé tette Attilának, hogy a proletariátushoz szólhasson. A Szocializmus, a szociáldemokrata párt elméleti folyóirata — melyet 1934-től kezdve Mónus Illés szerkesztett, teret nyitott a lapban a párt hivatalos politikájával elégedetleneknek, sőt még az olyan »kripto-kommunistáknak» is, aminek hírében JA állt. JA felhasználta Mónus Illés felszólítását arra, hogy újra kifejtse a világ előtt a szocializmusról vallott felfogását.” Németh ezután idézi a cikk egy részletét, majd így folytatja: „Az emberek társadalmi valóságát, a világban elfoglalt valóságos helyzetük tehát (!) a termelésben elfoglalt helyzetük szabja meg. Ennyiben kétségtelenül a termelés eszközei határozzák meg az emberek társadalmi tudatát. De — és itt veszi fel újra JA az elvtársaival folytatott polémiát — hiba volna, ha a munkásságnak a jelenlegi osztálytársadalomban elfoglalt helyzetéből következő »öntudatát» végleges értéknek minősítenék. Hiszen a szocializmus célja az, hogy az osztályok megszűnjenek, vagyis éppen az, hogy ne legyenek osztálytudatok.”

A cikk még alapos értékelésre vár. Kétségtelen, hogy JA, a pártból való kizárása, a kapcsolatok végleges megszakítása után egy ideig (kb. 1934 közepétől 1935 közepéig) ha nem is a Szociáldemokrata Párt hivatalos vonalához, de ahhoz, a Szocializmus körül csoportosuló értelmiségi körhöz került közel, amelyet Mónus Illés vezetett. Mónus ezekben az időkben többször közeledett a költőhöz, a Szocializmus hasábjain pedig néhány

évig valóban sok neves író és szellemi ember szerepelt. — A cikk — az egyetlen JA művei közül, amelyben a Bolsevik Párt gyakorlati politikájával kapcsolatban elméleti fenntartásokat hangoztat — abba a sorozatba illeszkedik, amely az *Egyéniség és valóság*tól az *Egységfront* körülön át a *Hegel, Marx, Freud*-ig vezet; azoknak a cikkeknek sorába, amelyekben — kiindulva a fasizmus győzelmének megrendítő tényéből — a marxista elmélet és gyakorlat hibáit kutatja és kiegészítésre, továbbfejlesztésre tesz kísérletet, olykor helyes, olykor téves irányban. Alapvető gondolata ebben a cikkben is az emberi tudat megváltoztatásának szükségessége, a gazdasági hatóerők kiegészítése lelkiekkel, az emberi tudat kiemelése. Világos azonban a cikk több súlyos tévedése; látszik a cikk egyes helyein a bolsevizmussal szemben gyakorolt szociáldemokrata kritika hatása is (pl. a „bolsevizmustól elszonyodó tömegekre támaszkodó fasizmus” hibás elmélete; a lenini elektrifikálási jelszó egyoldalú, összefüggéseiből kiszakított kiemelése, a Bolsevik Párt más tételeinek elhanyagolásával; a bolsevizmus „egyoldalú közgazdasági” szemléletéről való téves állítás; általában a reformok útja a forradalmi terrorral szemben stb.). Egyébként a Szocializmus-ban való szereplése és a Szociáldemokrata Párt egyes közeihez való közelsége rövidéletű volt; később sem verseiben, sem prózai írásaiban nem találunk bolsevizmus-ellenes kritikát; ha szervezetiesen nem is, érületben ismét közelebb került a Párthoz (l. a. 39. sz. cikket általában, Leninre vonatkozó jegyzetét különösen; a Szerkesztői üzenetet stb.). Így ezt a cikket — helyes megállapításaival és tévedéseivel egyetemben —, mint a költő útkeresését, pillanatnyi tévedését, ám ugyanakkor a szocializmus ügyéhez való feltétlen hűsége bizonyítékát kell felfognunk.

33. Munkanélküli írók táppénze. Németh Andor kiadásából (JA összes versei és válogatott írásai, Cserépfalvi, 534—536. l.) Megjelent a JA Mkl-ban is (418—419. l.). Németh Andor azóta lappangó kéziratból vette a szöveget (l. Csillag 1948. december, 13. sz., 2. l.).

Az író-nyomorról, a kiadók megadóztatásáról, az intézményes író-megsegítésről az 1930-as években, de főleg az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) 1932-ben történt megalakulása óta állandóan folytak a viták. A cikk valószínűleg ahhoz a vitához kapcsolódik, amelyet a polgármesteri XIV. ügyosztály hívott össze (1934. dec. 15—1935. január 11). Ennek a többnapos értekezletnek előadója, Zakariás Sándor, akkori fővárosi tanácsjegyző számolt be az író-nyomorról és tett javaslatokat a külföldi irodalom megadóztatására: „(Az irodalom életviszonyainak megjavítása terén) az első feladat, a selejtes külföldi irodalomnak és a ponyvának kiszorítása és ezzel, valamint az olvasóközönség nevelésével életlehetőség teremtése a magyar irodalom számára. Ezért meg kell találni a módot annak elérésére, hogy a kiadók a külföldi könyvek után bizonyos számú magyar könyvet adjanak ki és hogy a külföldi ponyvairodalom után oldal- vagy ívfüllérek formájában bizonyos összeget fizessenek a magyar írók jóléti intézményei számára.” A hosszantartó vita folyamán elmerült a cenzura kérdése, az irodalmi szabadság hiánya a közönség érdeklődésének csekély volta stb. (Ilyen irányban főleg Bánóczy László, Kassák Lajos, Kodolányi János, Várnai Dániel szólaltak fel.) A könyvkiadók képviselői azonban a javasolt intézkedéseket nem voltak hajlandók megtenni; s az értekezletsorozat lényegében eredménytelen volt. (L. az értekezletnek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött gépirásos jegyzőkönyvét; nyomtatásban is megjelent: *Az írói értekezlet jegyzőkönyve*, 1934. december 15, 18 és 1935. január 11 (Budapest, 1935; a gyorsírási jegyzetek alapján szerkesztette Dr. Zakariás G. Sándor). L. még Kemény István: *Literatura* 1935. 17—20. l.;

Jegyzet a cikkhez:

154. lap, 30. sor: „Hamsun és Reymont parasztjai, csavargói”:
REYMOND, WLADISLAV (1868—1925) lengyel realista író, legnevezetesebb műve: *Parasztok*.
HAMSUN, KNUT (1859—1952) norvég író, aki viharos, kalandos ifjúságát ábrázolja híressé vált *Éhség, Pán* c. regényeiben.

34. Reform-toborzó. Megjelent az *Esti Kurir* 1935. május 5-i (vasárnap) számának 5. oldalán.
Vö. a következő cikkel.

35. „Új Szellemi Front”. Megjelent a *Szocializmus* 1935 májusi (XXV. évf. 5. sz.) számában (198—204. 1.).

1. Az „Új Szellemi Front” történetéhez.

a)

Az „Új Szellemi Front” történetét — mint általában a népies mozgalom történetét — újabban még nem írták meg. JA maga 1937-ben így összegezi a történetét: ... a Gömbös-kormány nevezetes választásakor, az új ezer esztendőre szóló reformkorszak elején, az új népiesség képviselői „Új Szellemi Front” (hányyszor szerepel az „új” szó!) néven léptek fel és zárkóztak Zilahy Lajos mellé, aki azt sürgette, hogy a külföldi „reform-mozgalmak”, fasizmus, hitlerizmus mintájára a magyar írónak is szellemi frontba kell tömörülniök, hogy „a látható kormányt” támogassák a „láthatatlan kormány”: a papi, a világi nagybirtok és a nagytőke szent háromsága ellen folytatott reform-hadjáratban. Nem kétséges tehát, hogy a Gömbös-korszak volkisch-ideológiájától nem határolta el magát élesen az új népies szellem. (Van-e szociológiai indokoltsága az új népies irányynak; 1. e kötet 192. 1.)

A JA-ról szóló irodalomban Németh Andor így összegezi az Új Szellemi Front történetét: „(Illyés Gyula) cikksorozatát tesz közzé a Nyugatban a magyarság pusztulásáról — s hangja megint visszhangra talál. Leikes ifjak állnak melléje, egész kis tábor — a márciusi ifjak — kidolgozzák a magyarság életfeladatait, egy új honfoglalás programját. Működésük országos mozgalommá dagad. Egy pillanatra olyan helyzet alakult, mintha csatát nyertek volna, küzdelem nélkül. A miniszterelnök, Gömbös Gyula, magához kérteti a mozgalom vezetőit, tárgyal velük, rendelkezésükre bocsátja a rádiót, elhelyezi, foglalkoztatja a forradalmárokat. A baloldal árulást kiált. Ignótus Pál, a polgári ellenzék fiatal publicistája, kíméletlen támadást intéz a „jobbboldalissággal kacérkodó felforgatók” ellen a Zeneakadémián tartott nyilvános előadásában. Rövidesen kiderül, hogy a kormány nem állja az egyességet: ezt az ifjak maguk kényszerülnek megállapítani, levonva magukra vonatkozólag mindazt, ami belőle következik. Beismerik, hogy naivak voltak, jóhiszeműek. Megesalatra ellenzékbe vonulnak s tovább harcolnak céljaikért. A baloldal azonban nem veszi tudomásul bűnbánatukat. A harc tovább folyik, munkáspártiak és néppártiak, kozmopoliták és hazafiak, városi érzülettek és fajvédők között.” (Németh Andor: JA 139—140. 1.)

Horváth Márton így foglalja össze az Új Szellemi Front történetét:

„Az Új Szellemi Front» Gömbös Gyula egyik legveszélyesebb manővere volt, amely arra irányult, hogy a népies mozgalom derékhadát, a népies írókat a magyar fasizmus szekerébe fogja. 1935 elején, miután a fasiszta rezsim morális vereséget szenvedett a második Rákosi-perben és a növekvő sztrájk-mozgalmak egyre élesebb ellenállásába ütközött — szükségesnek látta, hogy német és olasz mintára a szakszervezetek feloszlásával bevezesse az »érdekképviseleti rendszert»; felozlatta a bizonytalanlanná vált parlamentet és csendőrsortúzek fedezete alatt új választásokat tartott. A munkásosztállyal, a szakszervezetekkel nem boldogult a Gömbös-kormány, s annál nagyobb jelentőséget tulajdonított annak, hogy a Zilahy Lajos által meghirdetett »szellemi fronttal» magához édesgesse a népi írókat, s a befolyásuk alatt álló fiatal értelmiségi és paraszti rétegeket. Bármily otromba volt ez a manőver, eleinte nem maradt visszhang nélkül. A népies írók számottevő része cikkeiben részben vagy egészben helyeselte és támogatta Zilahy Lajos kezdeményezését.” (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle 1955. 4. sz. 139. 1.)

Révai József, a Márciusi Fronttal foglalkozva, így tekint vissza az Új Szellemi Front időszakára: „Ezt a ballépést, amelynek alapja az volt, hogy a népiesek az uralkodó osztály belsejében végbemenő »lelkiismereti forradalomra» (I. Németh László: A magyar történelem margójára, »Híd», 1938. 5. sz.) számítottak, mint demokratikus népi írók már jóvátették. De ha gyakorlatban jóvátették is, *gondolkodásuknak*, világnézetüknek azokat az elemeit, melyek a gyakorlati ballépésre vezettek, nem vizsgálták felül.” (Marxizmus, népiesség, magyarság. Bpest, 1948: 297. 1.)

Az Új Szellemi Front történetéhez még a következőket fűzzük hozzá: Az „Új Szellemi Front” gyökerei részben abba az irodalmi-politikai mozgalomba nyúlnak vissza, amely 1933-ban kezdődött (a Nyugat hasábjain Illyés Gyula Elfogy-e a magyarság c. cikkével s az ezt követő ankétal; valamint a Tanú, főleg a Válasz megindulásával, 1934 májusában). A reformmozgalom akkori programjára I. Németh László cikkeit (A reform, A magyar élet antinómiái, Debreceni Káté). A népi írók mozgalma kezdeti, előkészítő szakaszának legjelentősebb tömörülése lett azután 1935-ben az Új Szellemi Front. A Gömbös-kormány — kisajátítva az értelmiség bizonyos reformtörekvéseit, és azokat a fasizmus tömegbázisa szélesítéséül és megszilárdításául használva fel — „reformkorszakot”, „reformpolitikát” hirdetett meg. Ennek egyik fontos állomása volt az 1935 tavaszi választások előkészítése, s ennek propagandája elősegítésére az írók egy jelentős csoportjának megnyerése. Az összekötő szerepét Zilahy Lajos játszotta, aki az Est-konzern délutáni lapjának, a Magyarországnak volt szerkesztője, s így sajtónyilvánosságot biztosíthatott a mozgalomnak. Egy, az 5. villájában tartott megbeszélésen megjelent Gömbös Gyula is, és valóban sikerült az írókat a kormány reformpolitikájának támogatására megnyernie. A találkozás történetét legrészletesebben I. Féja Géza: A Márciusi Front hiteles története, Magyar Út 1941. ápr. 10., 1. l.; vö. a 407. lapon említett nyilatkozatokat is.)

Az Új Szellemi Front Zilahy Lajos két cikkével („Új Szellemi Frontot!”, Pesti Napló, 1935. április 14. és Nyílt kártyákkal, Pesti Napló 1935. ápr. 21) indul. Ezeket a cikkeket azután egész sorozat: a mozgalomhoz csatlakozott írók egy-egy cikke követte, elsősorban a Magyarországnak, kisebb részben a Pesti Napló hasábjain. Mivel JA minden egyes cikkel vitatkozik, helyesnek láttuk mindegyik — általa bírált — cikk közlését.

ÚJ SZELLEMI FRONTOT!

(Pesti Napló, 1935. IV. 14. 15. 1.)

A múltkor ott hagytam abba, amikor Berzeviczy Albert leintett. Mondván, hogy csupán zszurnalisztikai szófacsarás az, amikor a magyar szellemi élet bizonyos fokú fáradtságáról írok. Ez akkor történt, amikor Bartókot és Kodályt nem választották be a Kisfaludy Társaságba.

Akkor két okból nem folytattam a vitát: egyrészt, mert majdnem személyi tέρre csúszott át, ami nem lehetett szándékomban, másrészt éreztem, hogy előbb-utóbb el fog következni az idő, amikor ezzel a gondolattal újra elő kell állani.

A legutóbbi politikai események hatalmas rést ütöttek egy láthatatlan kőfalon s az ország, de legalább is a közvélemény túlnyomó része úgy érzi, hogy túl jutottunk valamin, amiről ma még korai volna határozott képet alkotni és pontos magyarázatot adni.

Annyi bizonyos, kiléptünk egy úgynevezett reformkorszak levegőjébe, de önámítás volna azt mondanunk, hogy egyszerre friss levegő járja át a tüdőnk ernyedt szárnyait. Ebből csak annyi igaz, hogy levegő után kapkodunk és rögtön valami ijesztő érzés fog el bennünket, mintha légüres térbe kerülünk volna.

Az új parlament és a római kettővel jelzendő Gömbös-kormány ma még nem túlságosan dicsekedhet azzal, hogy a magyar szellemi élet értékeit is magához vonta. Az új nemzetgyűlésen például egyedül a hetvenes Pékár Gyula képviseli a magyar irodalmat. Ebben a megállapításban semmiféle rejtett panasz nem húzódik meg, mert a mai kormányzat és a mai magyar irodalom között ma már mélyebb és magasabbrendű kapcsok képződése van folyamatban, ma már nem lehet beszélni egy olyan világszemléleti szakadékról, amely a közelmúltban a magyar élet két kimagasló, tragikus értékét: Tisza Istvánt és Ady Endrét vadul szembeállította egymással. Ma már nem történhetik meg, hogy a magyar irodalom legjobbjai politikai gondolkodásuk bátorsága miatt bizonyos oldalról mint veszélyes elemeket nyomják el. Nem azért, mert a magyar politikai, sőt kormányzati gondolkodás egy lassúbb, de bizonyára szervesebb fejlődés és az idők szellemében végbement átalakulás után ma már eljutott oda, ahova az irodalom sokkal előbb megérkezett.

Szóval, amikor az új nemzetgyűlés gondosan és szinte benzinnel van megtisztítva az irodalom szellemétől, ebben a megállapításban nem rémlik fel előttünk semmiféle atrocitás, mert az az érzésünk — különösen a Gömbös Gyula és Kozma Miklós személyére gondolva —, hogy nem zárkóztak volna el, ha például tiz-tizenkét magyar író jelöltnek jelentkezett volna. Mindenesetre szerencsés dolog, hogy ez az érzésünk megmaradt. A magyar irodalom ezúttal nem érezheti kikosarazva magát, mert egyetlen főispánnak sem kérte meg a kezét — tudniillik a történeti hűség kedvéért meg kell állapítanunk, hogy a győztes vagy elbukott jelöltek között egyetlenegy író sem akadt.

De arról a bizonyos szellemi légüres térről szólva, ez nem csak az irodalomra, hanem a magyar szellemi élet minden ágára vonatkozik. Ugyanilyen megállapítást végezhetnének az új parlamentekkel szemben a magyar tudósok, a magyar mérnökök, tanárok, orvosok — egyszóval a nemzet életének színvonalban is az a magas rétege, amelyet a külföldi reformmozgalnak, akár a fasizmust, akár a hitlerizmust nézzük, siettek

megszerezni a maguk szolgálatára, egyszerűen azért, mert ennek a rétegnek egyöntetű munkája nélkül minden reformmozgalom csak frott malaszt lehet.

Az utóbbi két évtizedben a politika fogalma az egész világon rohamlépésben közeledett a való élethez. Politizálni ma annyit jelent: gyógyítani és építeni. A meddő közjogi viták korszaka után a magyar politika is elérkezett ahhoz a ponthoz, ahol az orvosi, vagy mérnöki foglalkozás jelentősége elsöpri maga elől a szónokokat és üres fecsegőket.

Az alkotó, építő és gyógyító emberek seregét azonban hiába keressünk az új nemzetgyűlésben. Aggudalomra adhat tehát okot, hogy a magyar politikában ettől a rétegtől való elkülönülés éppen akkor következett be, amikor külföldön azzal teljesen egybeforrott.

Hiába érvelnének azzal, hogy más a politika és más a szellemi életnek ez a frontja. Még akkor is, ha más lenne, még akkor is, baj van.

Mert próbáljunk csak végignézni egy kicsit ezen a szellemi fronton. Világosan mutatja a merevgörcs tüneteit. Irodalomról és tudományról szólva az Akadémia, a Kisfaludy vagy Petőfi Társaság igen szükséges feladatot tölt be a maga helyén bizonyos hagyományok ápolásában, de túlzás volna azt állítani, hogy célkitűzésükben, munkatervükben, vagy tagjaiknak világszemléletében párhuzamos úton haladnak azzal a politikai irányzattal, amely végre az égetően sürgős magyar feladatok felé fordult. A Corvin Rend? A Színpadi Szerzők Egyesülete? A Szinyei-Merse Társaság? Akárhova fordul az ember, mindenütt azt érzi: itt ugyan hiába fújna meg Gömbös a trombitát egy szellemi soraközóra.

Az új reformpolitikának ma még semmiféle áramlási útja nincs a magyar szellemi élet állóvízei felé. Nem arról van szó, hogy ezeket az állóvizet lecsapoljuk. Maradjanak ott, ahol vannak. De új medret kell építeni, új medret a nemzeti lélek nagy televényei felé, új medret, amelyben friss habokkal, egyenes irányban indul meg ez az áramlás, különben az egész reformpolitika aszályba fullad.

Ugyanez vonatkozik minden orvosi vagy mérnöki kaszinóra és egyesületre. Ne legyünk szemérmesek: nézzünk be az ajtókon és figyeljük meg, miről folyik a szó a tanácskozásszabályok körül. Figyeljük meg, hová sikkadt el az új magyar köztudat és az új magyar világszemlélet *tizennyolcezer* magyar egyesület kezén!

Meg lehetnének elégedve, ha akár a parlamenten belül, akár a parlamenten kívül e tizennyolcezer egyesület helyett a magyar szellemi életnek csak tizennyolc olyan képviselőjét látnánk együtt, lélekben összekovácsolva, akik tudják, hogy mit akarnak, akik tudják és érzik, hogy mit jelent a magyar sors számára ez a most meginduló reformkorszak.

A forradalmak utáni magyar korszakot egész bátran létra-korszaknak lehetne elnevezni. A magyar romok felett tizennyolcezer kisebb-nagyobb létra, egész létra-erdő támadt, amelyen elnökök és díszelnökök másztak fel a magasba, minden épkezláb ember e létrák fokain helyezkedett el és lent a mélyben ott maradt egyedül, magára hagyatva a nép és vele együtt a legtragikusabb magyar gondolat.

Ezt a sűrű, mozdulatlan létra-erdőt, ezt a felesleges és üres tákolmányt kell áttörni annak az új magyar gondolatnak, amely a szellemi rétegek felől ösztönösen utat keres a magyar nép és benne a magyar élet igazi forrásai felé.

Fojtogató, üres, levegőtlen tér az, amelyben most élünk. A legtöbb egyesület munkája kimerül egy-egy nagyképi évi közgyűlésben. Felolvasó üléseiktől a közönség távolmarad, mert ezeknek a műsora rossz és érdek-

telen, alig tart valami összeköttetést az élet nagy, sürgős és szívdobogató kérdéseivel.

Új szellemi frontra van szükség, amely felfrissülve az idők szelében és felfegyverkezve a reformpolitika e gondolataival, keresztül tudja törni magát a létra-erdőn.

Nem lesz nehéz dolog, mert a létra-erdőn rengeteg olyan ember kapaszkodik az ágakon, akit a létramászók nagy serege sodort magával s akik már régen megunták, hogy mozdulatlanul a levegőben lógnanak, félkézzel a semmibe fogózva.

Az új szellemi front megszületésének első és legfontosabb alapfel-tétele: az egységes világszemlélet. És ezen belül a törhetetlenül összeforrott magyar szemlélet.

Zilahy Lajos:

NYÍLT KÁRTYÁKKAL

Pesti Napló, 1935. IV. 21. 10. 1.

Szeretnék őszintén válaszolni azokra a kérdésekre, amiket múlt heti cikkemmel kapcsolatban különböző oldalról intéztek hozzám.

Ezek a gyanúkkal terhes kérdések négy irányból hangzottak el: az ókonzervatív liberális, a szociáldemokrata, a demokrata-liberális és a hitlerista-keresztény fronttól. Szinte a szélrózsa minden irányából.

A római augurok hajnalpirkadáskor letakart fejvel ültek a tabernákulumban és aszerint jószoltak jót vagy rosszat, hogy kinyújtott kezük jobbról vagy balról kapja-e a jeleket. Bár engem a felvetett kérdésben a politikai liturgiának semmiféle fajtája nem érdekelt, ezek az augurok is úgy ítélték meg cikkemet: az egyik úgy érezte, hogy jobbról jön, a másik, hogy balról. Abban azonban csodálatosképpen valamennyien megegyeztek, hogy felcsaptam a mai kormányzat verbunkosának. Gyorsan megvédték tehát tőlem az irodalom világszabadságát, sőt az egyik módeletti buzgal-mában odáig ment, hogy egyenesen a „beszervezett irodalom” porkolábját vélte felfedezni bennem.

Pedig itt egész másról van szó. Néhány évvel ezelőtt azok közé tartoztam, akik felvetették a kérdést: vajon a magyar irodalomnak ezekben a válságos időkben tudomásul kell-e vennie a mai helyzetet, amely a magyarság számára — túlzás nélkül mondhatjuk ezt — a lét és nemlét kérdéseit tartalmazza. Voltak, akik azt mondták: megmaradni az elefánt-csonttoronyban. Néhány íróársammal együtt úgy döntöttünk: kilépni és harcolni.

Nem véletlen, hogy a megindított harcban hátunk mögött a magyar népet, a parasztság elnyomott millióit éreztük. Nem véletlen, mert akik erre a harcra összeálltunk, túlnyomó részben ebből a népből származtunk. A szülői ház, a gyermekkor emlékei, a falvak népéhez való közelségünk a mi életünk és sorsunk kialakulásában döntő fontosságú volt. Valószínű-nek tartom, hogy ezen a ponton íróársaimnak is lesz mondanivalójuk, ami engem illet, csupán arra a megjegyzésre akarok válaszolni, hogy az utóbbi hetekben kaptam meg ezt a spanyoljárványt. Bár engem igen sok-félé és igen messze sodortak az évek gyermekkoromtól, első írásaim ihletét ebből a forrásból merítettem, színműveimben, regényeimben és cikkeimben gyakran fordultam e legmélyebb emlékek felé s úgy érzem, e kapocs soha-sem tört össze bennem.

Nem tudom miért kellene tagadnunk, hogy a mi írói csoportunk kialakulásának pillanataiban kétségtelenül származási ösztönök rezentek meg bennünk. Sohasem hangzottunk, hogy ez külön érdem, vagy kiváltság — ez egyszerűen így van. De vannak köztünk, szellemben velünk összeforrott írók, akikre ez a „származástan” nem alkalmazható, ami viszont világosan mutatja, hogy az új szellemi front kialakulásában olyanok is részt vesznek, akiket nem származásuk, hanem szellemi életünknek más irányú fejlődési vonala vezetett el a magyar sorsközösség ilyen értelmű felismeréséhez.

De visszatérve oda, ahonnan kiindultam: a világléggörben úszó historikus rémület terrorjának érzem azt a hangot, amely tüstént listát, numerus clausust és koncentrációs táborot kiált, amikor egy író, vagy egy írói csoport csupán annyit mond: én származásomban is magyarnak érzem magam.

Van egy tehetséges, fiatal, magyar író, akinek én adtam nyomdába azt az írását, amelyben kimondotta, hogy őt a magyar haza becsületesen átértzett közösségén túl, erős lelki szálak fűzik egy másik közösséghez: az egyetemes zsidósághoz. Ez őszinte, emberi és nagyon tiszteletre méltó megnyilatkozás.

Van egy mostanában hangadó, német nevű magyar politikus, aki egyszer régen Németországból hazajövet azt mondotta:

— Hiába, mégis csak ott érzem magamat igazán otthon!

Nem állítom, hogy túlságosan lelkesedem különösen a mai időkben egy ilyen magyar politikusért, de nem veszem célba, nem kiáltok rá árulót. Az írói szemlélet éppen ebben különbözik a politikai szemlélettől: mindent jogosnak tart, ami emberi és érzésszerű megnyilatkozás.

Engedtessek meg tehát ebben a magyarnak nevezett hazában, hogy azok, akik ezt így érzik, a magyarságukon keresztül építsék meg a maguk szemléletét.

Csakhogy éppen ez az, ami egyik-másik augurnak nem tetszik. Ha erről van szó, egyszerre élmeyegni kezdenek és számukra kellemetlen bundaszagot éreznek maguk körül. Hiába, ezt nem tűrik.

Távol áll tőlem, hogy általánosítsak. De egészen bizonyos, hogy nálunk, jelentéktelen területen bár, de kétségtelenül van egy ilyen magyar-izonyodó szellem. Gondolat és érzésszabadságot követelnek az irodalom számára, de a gondolkodásnak és érzésnek ezt a fajtáját egyszerre gyanúsnak találják, lenézéssel sújtják, mintha nem is Magyarországon, hanem valahol egy párizsi, földalatti szellemországban élének. Elég egy magyar sóhaj és már a gúny nyílzápora repül: leventemozgalom.

Most térjünk át a főkérdésre: milyen viszonyban van ez a mi mozgalomunk a mai kormányzattal.

Az én szerény megítélésem szerint nálunk még mindig két kormány van. Egy láthatatlan és egy látható kormány. A láthatatlan kormány a papi bírtok, a nagytöke és a világi nagybirtok hármas szövetsége, amelynek lelkiismereti főkönyvében a mai állapotok bizonyosága szerint nem szerepel a magyar nép nyomorúsága. Ridegen elzárkózik a nép szélesebb rétegeit emberi sorsba juttató radikális reformok elől, ami természetesen is, mert az egész mozgalom sok tekintetben ellene irányul. Vele szemben áll a látható kormány, amelyről egyelőre annyit tudunk, hogy a reformokat akarja. Valaminek kell lenni ez akarás mögött, hiszen a két kormány birkózása az elmúlt hónapokban a szemünk előtt folyt le és voltak pillanatok, amikor a „láthatatlan kormány” Gömbös Gyulát már majdnem térdre kényszerítette. Ma az a helyzet, hogy a látható kormány került felül, de ez a néma birkózás még mindig folyik. Sőt a magyar életben most csak ez a két erő mérkőzik egymással, mert a többi egyelőre harcképtelen.

Mint magyar író — kívül a napi politika korlátain — melyik pártra álljak e küzdelmet látva? Ezt én önmagamban már régen eldöntöttem. Ha igaz volna az, hogy az író csak addig író, amíg ellenzéki, akkor Petőfi Sándort és Ady Endrét törölni kellene a magyar írók sorából. Petőfi a kormányon levő Kossuthot támogatta. Ady pedig a darabontkormány segítségére sietett, mert azt hitte, hogy Kristóffy valóban hozni fogja az általános, titkos választójogot.

Ami az egyik agur bölcс jóslatát illeti, hogy mint *író* csalódnai fogok a reformmozgalomban, ebben neki nincs igaza. Nem csalódnai benne, egyszerűen azért, mert a mi ideáljaink *sohasem találkozhatnak* egy reálpolitika kormányzatának eredményeivel. Előre tudjuk, hogy mindaz, amit a kormány beígért s amit ezekből az ígéretekбől meg fog valósítani, a mi eszményeink számára *kevés lesz*. De még mindig több, mint amennyit a politikai erők *mai* megoszlásánál egy másik kormánytól várhatunk.

Egyik íróársam ezt úgy fogalmazta meg: a mi eszményeink a politikához mérve a végtelenben elhelyezett pont mellett állnak. Ebből tehát az is világosan következik, hogy ezeknek az eszményeknek a számára minden kormány annyit veszít vagy nyer súlyából, amennyire távolabb, vagy közelebb van ezekhez az eszményekhez. Mi mindig többet fogunk kérni, nekünk a tempó sohasem lesz elegendő. Közülünk senki sem csalódnai, mert nincsenek is ilyen értelmű illúzióink.

Aki tehát holmi beszervezett irodalomról rémüldözik és úgy képzeli el, hogy ennek az írói mozgalomnak bármiféle vonatkozásában a kormány, vagy annak egyik szerve lesz a szellemi főnöke, az alaposan téved. Sőt egészen bizonyos, hogy lesznek pontok, ahol meggyőződésünk és a kritika jogánál fogva szembekerülünk a mai kormányzattal. A mi legnagyobb erők, a függetlenségünk és éppen azért a mi számunkra teljesen lehetetlennek tartom a norvég vagy egyéb példát, ahol az állam fizetést ad íróinak.

Ami az új szellemi frontot illeti, egyik bírálóm sem vette észre, pedig nagyon világosan kifejtettem, hogy itt nem csupán az irodalomról van szó, hanem mérnökökről, orvosokról, közgazdászokról és a magyar szellemi élet minden olyan rétegéről, amelynek az országépítés nagy munkájában szerepe lehet.

Cikkem arra mutatott rá, hogy erre az eszményeket összegyűjtő, ápoló és megőrző új szellemi frontra éppen azért van szükség, mert ebben a tekintetben a parlament és a közigazgatás terén igen nagy hiányosság mutatkozik. Beszéljünk világosan: tudatlanok vagyunk.

Tanulni nem szégyen, ezekben az időkben azonban, e nagy feladatok előtt tanulni *kell*. A magyar szellemi erők ma ijesztően szét vannak szórva, tizennyolcezer egyesület vagy testület között egy sem akad, amely zavarba ne jöjjön, ha valaki hirtelen, keményen a szemébe nézne és azt mondaná neki: adj számot a magyar sorskérdésről. Egyik sincs készen a maga fogalmazványával. A rettentő kérdések örvényléséhez mérten csak üres hazafias és egyéb szólamokat dadognának.

Ami az egységes világnézetre vonatkozik, természetes, hogy egy ilyen szellemi front kiépítésénél alapvető fontossággal bír. Vannak pontok, amelyek körül nem lehet vita, vagy ingadozás. Meg kell egyezni például abban, hogy az országépítés munkája csak a népi erők rétegein kezdődhetik meg. Tudnunk kell azt, hogy az építés munkája elsősorban olyan gátak megépítése, amelyek a nagynémet gondolat térhódításának útját szegik. Látnunk és hirdetnünk kell, hogy ez a térhódítás milyen veszedelmet rejt és szán a magyarság számára területi és szellemi téren egyaránt. Láttuk és hirdettük is ezt, bár állandóan külpolitikai kezek tapadtak a szánkra, hogy ne nagyon kiabáljunk. Hirdettük, hogy a szociális szempon-

toktól eltekintve elsősorban ezért szükséges egy nagyarányú telepítés kapcsán a dunántúli vonalon és a pusztuló baranyai falvakban egy népi védő-öveg megteremtése. Üres fenyegetés, üres rémkép a germán erők gyülekezése? Határainkat körülvéve, testünkbe befolyva kavarognak ezek az erők. Mi védhet meg bennünket? Semmiesetre sem a hitlerizmust támadó írások, ami persze egyszerűbb, hanem egyesegyedül a *nép testéből épített eleven ösvény*. Ha ezt nem tudjuk megépíteni, tiz-tizenöt év, vagy talán még annál is kevesebb és valamennyien szaladhatunk. Legelől persze az én augurjaim fognak szaladni. (Jellemző különben a jószándékú megfigyelésre, hogy miután ezt a gondolatot immár másfél év óta egy lap élén naponta hirdetem, az egyik megjegyzés szerint lehet, hogy hívőbb híflerista vagyok magánál Hitlernél.)

Ez volna tehát a sokat bolygatott „egységes világnézet”. Senki sem állítja, hogy ez be akarja tölteni az irodalom, vagy az emberi szellem égboltját. Nem arról van szó. Ez külön kis magyar ügy az óriás világban.

Ha sikerült némileg tisztáznom az új szellemi front elméleti részét, gyakorlati oldaláról csak annyit mondhatok, amit két évvel ezelőtt éppen ezeken a hasábocon mondtam el amerikai tapasztalataim alapján a magyar szociográfia megteremtésének szükségéről. Nyomatékosan szeretnénk hangsúlyozni, hogy ennek az új szellemi egyesülésnek kiépítése sehol és semmiféle vonatkozásban nem jelenthet olyan szándékot, hogy már meglévő intézmények munkáját gátoljuk vagy szűkítsük, még kevésbé azt, hogy akár-melyik szellemi testület vagy intézmény megszűnjék. Ez csak egy újabb, talán összefogóbb és öntudatosabb erőcsoport volna a magyar életben. Akár enciklopédiának, akár hungarológiának nevezzük, e szavak végeredményben egyet jelentenek: a magyar sorskérdések tudományos feldolgozását és végeredményében a magyar önismeret útját.

Illyés Gyula:

REFORM ÉS IRODALOM

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

Magyarország, 1935. ápr. 24. 3. 1.

Nem én jöttem rá először, hogy ha a magyar irodalomnak azt a jellegzetességét keressük, amely azt minden más nép irodalmától élesen megkülönbözteti, amely tehát eredendően magyar, legelőször is méltó megjelentetésünkre valami szorongó pesszimizmusra akadunk. Legnagyobb költőink hangja abban a pillanatban, mikor a legmagasabb skálára érkezik, egyszerre vibrálni kezd, az éterire tisztult dallamon pontosan megérezni az aggodalomtól el-elszoruló szív dobogását. Ez a riadt lüktetés egyforma Balassinál, Berzsenyiné, Vörösmartynál, Adynál — a különböző idők korszerű dalaiban annyira meglepő hasonlósággal tér vissza, hogy valóban elfogadhatjuk egy olyan időfölköti lény élettünetének, amilyen egy nemzet.

Az el-elakadó hang mindannyiszor a magyarság lenni és nem lenni kérdését üti meg és a nemzet fennmaradásáért szorong. Néha olyan időben csendül meg, amikor a nemzet látszólag a legnagyobb biztonságban él. Mi indította Ady Endrét, hogy a ferencjózsefi korszak legderűsebb szelcsendjében, a magyar történelemnek állítólagos legáldottabb napsütésében, mikor a félkézkalmár egy-két tavasz alatt iparmágnássá, a kültelki Harpagon bankárrá serdült, egyszerre hangot váltson s a finom párizsi szólamot, mely neki is, környezetének is úgy megfelelt volna, egy életen át, kétségbe-

esett, szinte már eszelős jajongásra cserélje, hogy vége lesz Hunniának? Honnan ez a szorongás, ez a halálfélelem, mikor az akkori nemzetből csak olyan quantitá négligeable indult romlásnak, illetve az óceánon túlra, mint a parasztság? Ilyen jelenséget egy nép irodalma sem ismer. Norvég és dán kevesebb él a földön, mint magyar, de nem tudok arról, hogy a norvég vagy dán, vagy akár az albán vagy bolgár irodalom fő mondanivalója évszázadokon át az volt, hogy egyik napról a másikra eltűnhetnek a föld színéről. A nemzet, mely ilyen lázálomszerű szavakat küld íróinak ajkára, akik, akárhogy csúrnak, csavarjuk, a nemzet lelkiületének mégis leghitelesebb kifejezői, az a nemzet, elhithetjük, végzetes veszedelem csiráját hordja magában. Még ijesztőbb, ha már századok óta magában hordja.

A háború elvihartzott fölülünk, a lázalmú jóslatok egy része betelt; azt várhattuk, hogy a megcsonkított nemzet legalább a lábavesztett beteg beletörődő nyugalomával kel fel az operációs asztalról: nagyobb baj már nem érhet. Nem ez történt. Egy egész nemzeték ajkán csendült fel a régi szólam. Lázasan sűrűbben, mint valaha.

Nem az érdem és a nagyság alapján hasonlítom a régiekhez ezt a nemzetéket, melyről Zilahy már másodízben tesz említést. Csak a feladatot nézem, melyet egy még homályos tudat e nemzeték tagjaira rótt s melyet — az én szorongásomhoz ez is odatartozik — nem bizonyos, hogy el is tudnak végezni.

Ahányan vannak, annyiféle területről valók. Még azt sem lehet mondani, hogy barátságban vannak egymással. Bár mindez csak javunkra szolgálhat. Népiesnek csak az ostobaság nevezheti őket, vagy a rosszhiszeműség, mely ezzel akolba szeretné zárni valamennyit. Ízlésük, természetük ellenére egymás mellé a szorongó aggodalom állította őket. Jellemzésük helyett hadd mondjam el ennek az akaratlan közeledésnek történetét.

A történet röviden a feldobott kő.

A háború utáni szellemi és gazdasági széljáratok a meglazult magyarság íróinak induló fiatal oly területekre sodorták, melyekről azelőtt azok álmodni sem igen álmodhattak. Egyik Amerikába vetődött, a másik a proletár külvárosba, a harmadik Párizsba, a negyedik a filozófiába. Volt, aki a hivatalos nemzet dédelgető kegyébe. Szóval próbára szóródtak, mint a mesebeli özvegy utolsószültötte. Tíz évig csavarogtak, tapasztalták a világot, míg rájöttek, hogy valahogyan mindenütt idegenek. Egymás után kezdtek visszazánni, aszerint, hogy ki milyen súllyal és erővel repült el. A régi földről mindnyájan eltávolodtak annyira, hogy visszatértük fölfedezés lehetett.

Mindegyikük elébe, külön-külön, ijesztő kép tárult.

— Ez az én hazám? — kérdeztem én, mikor Párizsból hazajöttem. Eljédtem.

Távollétem alatt falvak inogtak meg, sülyedtek még mélyebbre a nyomor és az egyke örvényébe. A szegénység, a tudatlanság, az elnyomás nagyobbodott, vagy csak az én tekintetem lett élesebb? Egyre megy; a látvány kiáltó volt, hazugság lett volna minden szavam, ha nem arról beszélek, ami előttem van. Így fedeztem fel szülőföldemet, a Dunántúlt, a magyarság dermesztő pusztulását, a külső és belső német veszedelmet, melyről ugyan legelső mondatomban megmondtam, de megmondom most is, hogy nem úgy védhető ki, hogy a németeket igyekezzünk gyengíteni, hanem úgy, hogy a magyarságot erősítsük.

Kipusztul a magyarság, a Dunántúlt elnyeli a német tenger, ha gyorsan nem történik valami, ezt mondtam. Reformokat, telepítést, egyke törvényt, a magyar szellemiség új tájékozódását voltam bátor sürgetni. Hány éve ennek? Kettő, illetve három. A visszhang változatos volt.

Voltak, akik megértettek. Voltak, mint Fülep és Kodolányi, akik már jóval előttem hangoztatták mindezt. Mások más sebeket tártak fel a nemzet testén, melyet én elsősorban a dolgozó nép millióival azonosítottam. Hosszú volna felsorolni, mi mindent fedeztünk fel. Távol állunk egymástól, de együtt voltunk a magyarság sorsáért való aggodalomban. A torlódó események csak megerősítettek, hogy minden okunk megvan Berzsenyi, Vörösmarty, de még Petőfi szorongására is, akiket én csak most értettem meg igazán.

Amikor jelszavaink jó részét a kormány hivatalos programjában láttuk viszont. A programban, mely körül politikai harc indul, a politika szokásos fegyvereivel.

Ezek a fegyverek nem a mi fegyvereink. Írói állásainkat adnánk fel, ha ebbe a harcba belekeverednénk.

A mi igényeinket és követeléseinket valóban semmiféle politika nem tudja kielégíteni, mert egy kormány sem valósíthat meg annyit, aminél mi még többet ne kívánánk. A mi eszmevilágunkban a magyarság fogalma a legmagasabb emberi eszméssel keveredik, melyeket az irodalom maga elé tűzött.

Ahogy nem hederítettünk annak idején a gáncsra, úgy nem állhatunk meg az esetleges helyeslésre sem. Mindkettő csak arra buzdíthat bennünket, hogy folytassuk azt, amit nem is mi kezdtünk, hanem maga a magyar irodalom. Tárjuk fel a nép sebeit és erejét, hozzuk napvilágra az értékeket, de a bajok gyökereit is: tudatosítsuk, amit eddig csak aggdóásainkból ismertünk: hogy mit jelent magyarnak lenni. Erre egyetlen reformra van szükségünk: a szabadságra, hogy őszintén szemükbe mondhassuk a bajokat azoknak, akik azokon segíteni akarnak.

Kodolányi János:

HOLT LELKEK

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. ápr. 25. 3. 1.)

Zilahy Lajos a *Pesti Napló*-ban írt emlékezetes cikkében felvetette a kérdést: vajjon azok az írók, akik több mint egy évtizeden át a nemzet életerőt felszabadító újításokat követelték, s vállalták érte a megértetlenség, a lenézés és fitymálás osztályrészét, odaállhatnak-e a kormány segítségére eszméik megvalósítása érdekében. A cikk nagy ellenzésre talált azoknál, akik semmiféle kézzelfogható munkát eddig nem vállaltak s nem végeztek ugyan, művek nem jelzik pályafutásukat, ellenben az „írói függetlenséget” minden lehető és lehetetlen alkalommal védik, s ha semmi életbevágó eszmét nem vetettek is fel soha, bőven tagadtak mindent, aminek megvalósítása másokat lelkesít.

Beszéljünk a dologról egészen egyszerűen és őszintén.

Gyermekkorom egy részét olyan faluban töltöttem, amelynek egyik fele magyar, a másik fele német volt. A szemem előtt folytak le a magyarság és a némettség küzdelmei, a fogcsikorgató harcok a földért, a gazdasági erőforrásokért, a megmaradásért. A szomszéd falu meg *tiszta magyar* volt. Gyakran átsétáltunk a virágzó gesztenyeerdőn, s gyönyörködtünk a falucska utcáján végig iramló patak csillogásában, a hegyoldalra felfutó virágos,

fehér házak békéjében, a barátságos emberek kedves szavaiban, a lányok-menyecskék színpompás ruhájában, édes dalaiban, nevetésében. Korai gyermekéveim legmélyebb emlékei közé tartoznak ezek az élmények.

Később az *Ormánságba* kerültünk, erre az ősi színmagyar vidékre, s megnyílt előttem az élet olyan mélységes és pompázatos területe, amiről a meséskönyvek sem álmodnak. Belekerültem a paraszti élet hétköznapijainak csendes sodrába, megtanultam a nyelvet, melynek zenéje a délfrancia melódiákhoz hasonló, szavai középkori okiratok, sőt magyar-vogul évezredek szavait zengik vissza, dús rétjei, hatalmas tölgyei, szelíd patakjai, a jóságos természet érintetlen szépségét tárták elém, ott voltam a szántó-földön, a cséplőgép mellett, a keresztlőn és a temetésen, az istentiszteleten és a disznótoron, a húshagyókeddi bolondestén, a képviselőválasztáson, a halászaton és a szüreten, a vásáron és a búcsún — lelkem egész szomjúságával szívtam és ittam magamba a mindenfelől rámrontó élményeket, örömet, bánatot, csendes éjszakák pihenését és tikkasztó nappalok munkahajszáját. S benne voltam a legművészebb környezetben, csodálatos ruhák, kézimunkák, szöttesek, faragások, dalok és bölcs mondások rajongtak körül, közvetlen közelségbe kerültem a nyers, meztelen, primitív és kegyetlen életérzésekkel, életjelenségekkel. Láttam annak az osztálynak a falubéli életét is, amelyhez tartoztam, *s amelynek később megtagadója lettem*, figyeltem a nép és az úgynevezett intelligencia tragikus viszonyát, az egyik jogos gyanakvását s a másik lenéző gőgjét, az egyik évezredes kultúráját, a másik felszínes, iskola-kaptafákra szabott műveltségmázát, az egyik kemény és könyörtelen birkózását a halállal, s a másik részvétlen asszisztálását a kétségtelen kimenetelű harc mellett . . .

Az az idő, amit gyermekkoromtól férfikoromig ezen a vidéken eltöltöttem, volt az *Ormánság* haldoklásának ideje.

Nemrégiben sorra jártam a helyeket, ahol a szemem kinyílt, s ahol egész életem döntő lelki válságai lezajlottak. Bejártam az első falut, ma már nem *feléi* lakják az én magyarjaim, hanem csak *harmadát* s gyermekük azoknak sincs, akik még magyarok. A szemem előtt folyt le *Hidas* tragédiája s a statisztikusok minden körmönfonsága sem tud meggyőzni engem arról, hogy a tragédia nem történt meg! Láttam a gesztenyésen túl, elterülő falut is, amely még magyar volt az én gyermekkoromban. Most a lakosság *maroknyi kisebbsége* a magyar, a *túlnyomó többség* német. S meglátogattam az *Ormánság* erdők között meghúzódó ősi falvait is, melyek már az Árpádok okirataiban virágzó népközösségekként szerepeltek, s melyek a török hódoltságot is átvészelték, de ma már tele vannak német sejtkekkel, láttam a kihalt utcákon lézengő véneket, láttam az üres iskolákat, láttam a gyom felverte udvarokat és kerteket, a beszögezett házakat, megdermedtem a vasárnapi utcák idegtépő némaságában, s olvastattam a kis domboldali temetők fejfáin a kihalt családok névsorát. S ültem gyermekkori paraszbarátaim asztalánál s hallgattam a borzalmas jelentéseket, mintha feketeszélű gyászjelentéseket olvastam volna, és számbavettem, hogy itt ez a család és ez ki, ott az a család . . . S könnybe borult a szemem a ládából előkötört szépséges ormánsági ruhák láttán, amiket már nem visel senki.

S újra és újra végiggondoltam mindent, amit nekem gyermekkori emlékeim s érett fővel szerzett tapasztalataim mondanak. *Írói és emberi sorsomat* vettem revízió alá újra és újra. S felvettem a kérdést: *kié vagyok*, a magamé-e, irodalmi és politikai divatoké-e, az érvényesülése, a pénzé, a sikeré-e, filozófiai, esztétikai rendszereké-e, vagy ezé a népé? Újra felvettem a kérdést: *élhetek-e* úgy, hogy elefántcsonttoronyba zárkózom, s bibelődöm azokon a problémákon, amelyeken bibelődnie minden olvasott, művelt, nyelveket értő és a „kultúremberi” címre jogot tartó írónak bibe-

lődni illik. S újra azt az utat választottam, amit már gyermektővel, ösztönösen és tudattalanul sejtettem : a népemért való munka útját.

Élményeimet, tapasztalataimat rendszerezni próbáltam, a jelenségek okait kutattam s mint valami pokoli, vagy isteni varázsvessző ütésére feltárult előttem az egész ország népi lelkének sorsa, végzete, törvénye. Lassanként országos, majd európai távlatból figyeltem a magyar nép leglelkének mélyén meghúzódó válságot, kapcsolatokat találtam gazdasági és társadalmi rendszer, politikai mozgalmak, vallások, ösztönélet, halálvágy között, számokat és grafikonokat soroltam egymás mellé, visszamentem a messi múltba, nyelvet és szokásokat vizsgáltam s mindent ellenőriztem a valósággal, az életembe sodródott eseményekkel, emberekkel, szavakkal és szótlanságokkal. S amikor a magyar nép teljes, sokak számára ismeretlen, mert a lélek legmélyén rejtőző hépe kialakult előttem, rádöbentem arra a valóságra, hogy holt lelkek világában járok, holt lelkek egyre fáradtabb tánca forog körülöttem, a talaj keresztül-kasul alá van aknázva, alattunk, a felszín mögött üregek toroka ásít s a mai élet, alapjaitól fel a legfelső osztályok kultúrájáig, mindenestül veszendő.

Ami az írói szabadságot illeti : én ezt a szabadságot soha nem éreztem és nem élveztem. Amit tettem : a szabadság hiányának ellenére tettem. Az sem érdekel, hogy író vagyok-e, vagy sem. S a parancs állandóan a fülembé suttog : szövetkezz, ha veszendő magyarságunk érdeke kívánja, de fordíts hátat a hárfázó angyaloknak is, ha cserbenhagyják ennek a népnek alapvető követeléseit.

Ami engem illet, mint nemzedékem egyik tagját, tizennégy esztendeig beszéltem én is süket füleknél, én is viseltem a „bundaszag” miatt fintorgatók lenézését, én is vállaltam az okosok és finomak legyintését „vidéki” mi voltommal s jártam a kávéházak kritikus bölcseinek sziszegő vesszősora között. Közben hol itt, hol ott verődünk össze, magam fajta írók, költők, publicisták, muzsikuskok s más „félbolondok”, hogy mihamar szétrebbenjünk ismét a világváros kavargó utcáiban. Vártuk, nem azt, hogy majd jön egy kormány, amely magához hív minket, hanem, hogy jön egy irányzat, egy segítő kéz, amelyet mi hívhatunk magunkhoz. Ha ez az irányzat, ez a hatalom itt van : jöjjön, s járjuk a holt lelkek országát együtt, hogy feltámasszuk az életet. Aki a feltámadás csodájában hisz : a miénk. De aki a csodákat csak gúnyolni tudja s ijedt okoskodással titmálkodik a mi elszántságunkon : annak végre el kell válnia tőlünk is, a magyar élettől is, — ha ez az élet, élet akar lenni!

Erről van szó.

Szabó Lőrinc :

„JOB” ÉS „BAL” ÉS A REFORMOK

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. ápr. 26. 3. l.)

Amíg tíz-tizenöt éven át az ország szociális lelkiismeretét rázogattuk, legfeljebb jobbfelől volt baj. Amikor kiderült, hogy a magyar nép megújulását és megmentését akarjuk, rögtön jelentkeztek a baloldali támadások. S amikor most, már csak a szociális gondolat propagandája szempontjából is, örvendetesnek tartjuk a tényt, hogy a kormányhatalom — formailag legyűrve a szövetkezett és kibővült reakciót — szintén a magyarság szo-

ciális és kulturális megmentése felé mutat akaratával, egyszerre két oldalról roppannak ránk a sortüzek. „Jobb” és „bal” egyaránt felvonul. A „jobb-
oldal” bizalmatlan, a „baloldal” alighanem fél tőlünk. Az egyik szerint csak az lehet teljes hitelű reformíró, aki kívülről támadja a liberális kapitalizmust és ellenforradalmi antiszemitizmust hirdet, hitleri intranzigenciával. A másik viszont a haladás gondolatának elárulásával, az irodalom beszerzésével gyanúsítgat bennünket, „szellemi különítményeseket”, természetesen azt hangoztatva, hogy ő minden jó, igaz, becsületes és kulturált szándék letéteményese.

A vitában, úgy érzem, most a „jobboldal” az őszintébb. Követeléseiben és bizalmatlanságában több a jóhiszeműség. Nem beszél a téma mellé és mögé. Nem csoda, hiszen nyeregben van, a programja tisztább, nem kell folyton húzogatnia arcán a félrecsiszó álarcot. Politikai mozdulatot lát, kritizál, kevesel és kételkedik. A „baloldal” ellenben megtilt. Szellemi és irodalmi vádakba csomagolja kifogásait, melyeket a politikai állásfoglalás állampolgári jogának gyakorlása miatt ellenünk emel, és inszinuál. Nem akarja engedélyezni, hogy továbbra is helyeselni, illetve követelni lehessen egyetemes magyar gondolatok megvalósítását, amikor azok — bár egyelőre csak felismerésben és potenciálisan — kormányképesekké és realizálhatókká váltak. Az írói és szellemi tisztaságot félti bennünk és tőlünk. Természetesen legfeljebb az önismerete bátoríthatja arra a gyanúsításra, hogy ezentúl politikai nézeteink fogják irányítani irodalmunkat, verssorainkat, művészi ízlésünket és kritikánkat, arra pedig kizárólag a rosszhiszeműség és a patológikus mártírnagyozolás, hogy magát már-már internálótáborban lássa, ahová majd mi fogjuk juttatni. Ezt a tendenciát csak azért hitegeti szóban és írásban magával és közönségével, hogy a mesterséges riadalomban usurpátora lehessen a szabadságvédő kiállás hősi érdemének.

A félrebeszélő vádak maguktól összeomlanak, a kételkedőket sem akarom meggyőzni. Egyikünk sem érzi szükségesnek a lelkiismereti mosakodást, se jobbfelé, se balfelé. Mi biztosan állunk a magunk helyén, és ha ellenfeleink nem hisznek nekünk, mi sem hiszünk öbennük. Még a létezésben sem hiszünk annak a „baloldalnak”, amely szerint az írói tisztesség csak akkor lehet csorbítatlan, ha az őreá szavaz és a támadások alkalmából a vitánál érdemesebbnek tartjuk mégegyszer megnézni azt, hogy van-e még nálunk valójában „jobboldal” és „baloldal”?

Nincs.

A politikai frontok rég felbomlottak, a gondolatok kereszteződtek, átszíneződtek, sok fogalom elhalt, vagy egészen új értelmet kapott. Az új magyar ifjúság világnézete nem fér meg a régi, békebeli, háborús s forradalmi pártbeosztások keretei közt és szellemében nem tud, vagy csak hamisan tud tájékozódni az, aki 15 évvel ezelőtti múltnak vagy akár csak a keresztény kurzus idejének földrajzi hálózatát, szélességi és hosszúsági vonalait vetíti rá. Az egykori „jobb” és „baloldal” a mi számunkra már rég érvénytelen. A proletárdiktatúra reménytelen és félresikerült empiriája után az ellenforradalom antiszociális rendbiztosítása még elméletben, még jelszavakban sem tűrte a szocializmust. Irtózott a legegységibb baloldali eszmétől is, jól tudja, hogy az eszme a valóság szálláscsinálója. A lefojtott szükségletek azonban tovább erjedtek, érték és lassanként sajátóságos átrétegeződés indult meg a magyar szellemi életben.

A formák mögé ható látás már hosszú évekkel ezelőtt észlelte, hogy a pártok Marxtól Szegedig egymás mellé sorakozó függőleges tagozódását új felismerések, új érzelmi vagy érdekközösségek erői törték keresztül át. Ilyen új erők és felismerések voltak többek között: a magyar nép pusztulásának meglátása, a dunántúli germán veszély, a növekvő közösségérzet,

az ifjúsági öntudat, az orosz kísérlet fokozatos elhajlása a dogmatizmustól a valóság felé, a népi nacionalista gondolat. Ezek az élő hatások a vöröstől fehérig futó egykori világnézeti spektrumot egyre használhatatlanabbá tették és az egészet végül két hatalmas rétegre osztották a reform és reformellenesség hatalmas erővel betörő vízszintes paralleljei. „Jobb” és „baloldal” ekkor gyakorlatilag megszűnt, aki helyén maradt, az is helyet cserélt, s bár a csaknem forradalmi jellegű átrendeződés még mindig folyamatban van és még soká folyamatban lesz, egyre világosabban és erőteljesebben előtűnnek fölöttük a haladáspártnak, egy harmadik, nagyobb, teljesebb, realisabb oldalnak, egy új szintézisnek a keretei.

A fiatal magyar értelmiség legjobbjai ma politikailag ebben a szintézisben élnek. A régi látszatot csak maradi beidegezethez, dogmadühhöz, féltékenységhöz, vagy valami konokul leplezett, de leplezhetetlen parciális érdek akarja erőszakolni. Az új magyar értelmiség idegenkedve néz a régi „jobb” és „bal” felé és úgy érzi, hogy az ő világnézete — a szociális és magyar népi világnézet — és egész politikai érzésvilága a régiéknél szebb, igazabb és összefoglalóbb kerete lehet annak, amit a reformok realpolitikája ígér. Ezért utasítja vissza a régi, ma már álbaldali kifogásokat s ezért nem vonul be a „jobboldalba”, amely — téves taktikából — úgy látszik, még mindig fontosabbnak tartja az ellenforradalom kései igazolásának romantikáját, mint a ma és a jövő szociális tartalmának növelését, biztosítását és az együttes építést.

Sárközi György :

POLGÁR ÉS PARASZT

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. ápr. 27. 3. 1.)

Vannak parasztok, akik egy életen át nem ismernek meg más t nagyvilágból, mint egy pár vályogviskós falut, a társaikat, az állataikat, a fekete rögöt, a csillagokat — városban csak katonakorukban jártak s lelkükből rég kitörölődtek az idegen látomások.

És vannak polgárok, akik egy életen át csak a bérházak füledt szobáit, a tintafoltos íróasztalukat, a kávéház márványlapját, a mozi vibráló vásznát és végezetül a kerepesi temető egy pár négyzetméternyi homokos földjét ismerik meg — s ha sorsuk a város határain túl veti is őket, szemük vakon néz a mezőkre, ahol születik a kenyér, a falvakra, ahol pusztít a nyomor, a felhőkre, amelyekből jön az átok és az áldás.

Így élnek egymás mellett, egymás társaságában polgár és paraszt. Köztük ezer titkos csatorna: a városból árad ki az ipari áru, az adóv, a pesti kuplé, a faluból árad be a búza, a hús, a tej, a gyümölcs. De egymásról tudni mitse akarnak, egymás kezét még sohase fogták meg, egymás szemébe még sohase néztek. A parasztnak homályos gyűlölet él a polgár ellen, a polgárban fölényes megvetés a paraszt iránt.

Ennek a fölényes megvetésnek a céltáblája gyakran még ma is minden olyan jószándék, amely ezt az elmulasztott kézfogást — persze nem a parasztvezér szobrának talapzatán megörökített kézfogást értjük — amely ezt a szembenézést akarja megvalósítani. Pedig a magyar városban és a magyar fővárosban nagyon sokan várják és vágják ezt a találkozást, a kerges és a puha tenyér testvéri, őszinte összetalálkozását. Nagyon sokan

élnék a magyar fővárosban olyanok, akiknek életútja a faluból kanyarodott be a pesti uccákba s itt sem jampecekké nem vedlettek át, sem falusiságukat nem akarják csupán zergetollas kalapjukban őrizni, hanem szívük és elméjük visszajár a népi világba. De sokan vannak a bérházak szülőttei közt is földrajzilag és lelkileg tágabb szemhatáruiak, akik nem hírlágot elviseelni a nagyvárosi szellemiség magabazárt dölyfét, az önkéntes szellemi gheftót s munkájuk, életük értelmét a nemzeti élet teljességébe állítva tudják csak elképzelni.

A nagyváros a maga tág lehetőségeivel, emberbefogadó képességével nagy szolgálatot tehet az egész nemzetnek. Nagy szolgálatot azzal, hogy gócpontjává nő az anyagi és szellemi javak forgalmának, hogy magába fogadja az egész közösség célját szolgáló intézményeket, hogy küzdőteret nyit az eszmei harcok megvívására. De ugyanakkor nagy szolgálatot tehet azzal is, hogy összesodorja azokat, akik egyet akarnak és a magyarság végtelenbe futó útját legalább néhány kilométerkőig egyformán látják. Senki sem tagadhatja, hogy amiképpen sok falu sok életet, akként sok város sok kultúrát jelent. És nagyon sok példa igazolja, hogy gyakran épp a városi magaskultúra termelte ki azokat az úttörőket, akik öntudatra eszméltették a népi tömegeket s akik be tudtak hatolni a népi mélykultúra legmélyebb rétegeibe.

Nálunk nem így történt. A falu jött el a városba és nyújtotta a kezét. A pusztá tört be a körutakra s kereste a visszanéző szemeket. Minden magyar vidék elküldötte ide egy-egy szülöttét, írótak, szakembereket, gondolkodókat és megvalósítókat s mindnek az agysejtjeiben, az emlékezetében, a lelkiismeretében ott élt a maga vidékének természeti szépsége és gazdagsága s emberi csúfsága és nyomorúsága. Egy tucat eszmélő s nemzete során felriadt fiatal magyar ember lelkében láthatatlanul ott égett egész Magyarország térképe s azon felrajzolva az ország minden baja és betege.

Kanyargókkal, ingadozásokkal és eltévedve végül csoportba verődtek s írói lelkiismeretem kényszerített engem is, a város fiát, hogy velük tartsak. Egyénileg bizonyosan nem fontos, hogy egy árva költő, egy könyvnyolvasó széplélek merre fordul, de ez a kis csoport nem egyénekből áll, nincsenek egyéni érdekei és szándékai, hanem szimbóluma akar lenni nemzetének.

Láthatatlanul és pártokon kívül, de rokonszenvét meg nem tagadva semmilyen párttól, amely elképzeléseiből egy morzsányit is meg akar és meg tud valósítani, a gondolat és a toll erejével harcol ez a néhány író esztendőök óta minden tenyérnyi fehér papiroson, ahol helyet kaphat. Nincs más szándéka, mint hogy elvessen néhány gondolatmagot a magyar életben — számolva vele, hogy a magokat fölsipegethetik mohó madarak, elpusztulhatnak köves helyen, megfojthatja őket a gaz, de némelyik talán mégis jó földbe esik és gyümölcsöt terem, némelyik százannyit, némelyik hatvanannyit, némely pedig harmincannyit.

Talán jó helyre esik a falu és a város egymásért-valóságának gondolatmagva is. Talán fel lehet rázni a városi embert közönyéből és önzéséből s ráiasztani, micsoda veszedelem fenyegeti, ha engedi, hogy alatta elkorhadjon s letérjön az ág, amely tartja. Elnyomorodott, pusztuló parasztságon úgy élőszködik csak a polgárság, mint betegnővényen az üszög — emberi életet élő, egészséges paraszti törzsön úgy virágozik, mint töven a rózsza. Öngyilkosságot követ el az a polgárság, amely a maga fölényes megvetésével megelégszik annyival, hogy „levezeti az elégedetlenséget”, egy-egy falatot vet „a földéhség csillapítására” — emberi önzés és önzetlen emberségesség egyaránt város és falu őszinte összefogását, az életerők kölcsönös kicserelődését, a mindennapi kenyér testvériesebb megosztását követeli.

NÉPI SZELLEMET A DUNAMENTÉN

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. ápr. 28. 3. 1.)

Ennek a rövid írásnak a keretében nem lehet feladatomból, hogy akár a porondon álló írók egybeverődésének szükségességét és állásfoglalását magyarázzam, akár pedig, hogy öregekkel és fiatalokkal vitázzam. De ez jórészt szükségtelen is, mert osztom Zilahy Lajosnak idevágó véleményét, melyet a *Pesti Napló* múlt vasárnapi számában kifejtett.

A magam feladatát inkább máshol és messzebbre szolgáló tekintettel keresem.

Minden életbevágó szellemi mozdulatnál s így ennél az írói tömörülésnél is, mindenekelőtt két alapvető mozdulatot kell kihangsúlyoznom. Először: fogalmazza meg az író félre nem érthető világossággal, hogy az ő számára melyik lehet az az egyetlen magatartás, amelyet származásánál, helyzeténél és cselekvési vágyainál fogva befelé, vagyis a magyar szellem kialakításában, tanúsítania kell. Másodszor: mi lehet az az eszme, amelyet a kialakuló magyar szellem útján kifelé szolgálni akar.

Fanyar mosollyal hallom néhanapján, hogy vajúdo világunkban előnyt és szerencsét jelent a falusi származás. Sajnos, én ezt sohasem tapasztaltam s ma is azt mondom, hogy szívesebben születtem volna valami józsiros gyermeknek, vagy éppen velszi hercegnek. De igazságosnak tartanám, ha minél hamarabb szerencsét jelentene, hiszen sok százada már, hogy folyton csak az „alávaló cselédet” jelenti, ahogy Mikes Kelemen is írja Törökországából. De ez a származás bizonyára döntő szerepet játszik abban, hogy a cselekvési vágyaim mind arra irányulnak, hogy a székely nép gazdag szellemi kincseiből valamit formába öntsek s amellett küzdjem ennek a magyar népek és minden népek szociálisan és szellemileg jobb és emberibb életéért. A helyzetemnél fogva pedig erdélyi író vagyok: ez a helyzet a szellem függetlenségének és az erdélyi magyarság reális életlehetőségeinek védelmére állít és kötelez.

Mindebből világosan következik az az egyetlen magatartás, amelyet az egységes magyar szellem és elsősorban az irodalom kialakításában tanúsítanom kell. Ezt a magatartást így fogalmazhatom meg: híve, támogatója és munkása vagyok minden olyan szellemi mozgalomnak, amely a népi érték és erő érvényesüléseért, a nép sorsát javító reformokért küzd. Ha ez a szellemi mozgalom irodalmi természetű, mint a jelenlevő esetben, akkor döntően fontosnak tartom, hogy független legyen mindentől, ami nem áll a teljes írói szabadság és az elvi politika vonalán.

Véleményem szerint akár az etikai alapot tekintjük, akár a különleges írói helyzetet, elsősorban az erdélyi magyar író az, akinek törhetetlenül a szabad szellemi megnyilatkozás alapján kell állania. Bár abban a másik gondolatban, hogy a magyar szellemi világ, határokon innen és határokon túl, egy és oszthatatlan: mindnyájan találkozunk, mégis le kell szögezmem, újra és ezen a helyen is, hogy a magyarországi szellemet e tekintetben mulasztások terhelik.

És most, hogy a szóban levő írói csoportosulás alkalmából röviden rámutattam a magam írói magatartására, amely hitem és megítélésem szerint a komoly erdélyi irodalom magatartása is: rátérek a második kérdésre. Vagyis arra szeretnék felelni, hogy mi lehet az az eszme, amelyet a kialakulásban levő magyar írói szellem kifelé szolgálhat?

— Bár ennek a szellemnek, akármilyen tevékeny és munkás legyen is, éppen elég elvégezni valója van befelé, mégis azt tartom, hogy túl kell néznie az ország határain. Teljes tudatában kell lennünk annak, hogy a Duna-medence jövődő történelmében vezetőszeret fogunk játszani. Erre a vezetőszeretre nemcsak az ország földrajzi fekvése jelöli ki a magyart, hanem az irodalmunk ereje és színvonala is. Mondanom sem kell, hogy a vezetőszeret alatt nem fizikai, sem lelki impériumot értek, hanem egyszerűen értem abban a feladatban való előjárásunkat, hogy a dunamenti népeknek egymásra kell találniok.

Ha az ember elgondolkozik azon, hogy a gazdasági és a világnézeti vajúadások legnagyobb zűrzavarában miért élnek egymástól elzárva és elzárkózva ezek a népek, akkor a feleletet nemcsak a kormányfők és a külügyminiszterek felfogásában kell keresni, hanem azokban a politikai rendszerekben is, amelyek nem a népi tömegek és a dolgozók érdekében alakultak ki, hanem a nagytőke, a kartel, a nagybirtok és általában a kiváltságok védelmére. Nem is tartozik ide, de nem is célravezető, hogy a politika szerepét fejtegessem ebben a kérdésben. Úgysem látok közeli és komoly lehetőséget arra, hogy a politika közelebb hozhatná ezeket a népeket egymáshoz. Annál inkább kell nekünk vállalkoznunk arra, hogy a politikai és az uralkodó rétegek megkerülésével, kizárólag a szellem eszközeivel és a művészet hódító erejével közeledjünk egymáshoz.

Nem látom be, hogy amíg a politika zajlik és kavarog a fejünk felett, azalatt *miért ne találkozhatnék a nép a néppel!* Énbennem a gyűlöletnek semmiféle szikrája sincs semmiféle nép iránt. Hiszem, hogy nemcsak nálam van ez így, aki népi származásomnál fogva a szolidaritásnak bizonyos fajtáját érzem mindenféle néppel, hanem így van azoknál is, akik igazán és jól ismerik a népeket.

Eddig is hallottunk valamit holmi kultúrseréről, melyet irodalmi művek kölcsönös fordításával is próbáltak velünk elhíttetni. De azokról a magyar művekről, amelyek hivatalos úton próbálták képviselni a magyar nép szellemét, jobb lesz nem beszélni. Ehhez hozzáfűzhetem még azt is, hogy nagyon szép és nagyon hasznos Olaszországgal és Lengyelországgal cserélni ki a könyveinket, de a hasznosságon és a cselekedet szépségén túl egyenesen szükségességnek és a magyar irodalom egyik legfontosabb feladatának tartom, hogy könyveivel, művészetével és népi szellemével betörjön a dunamenti államokba.

Az igazi író mindig előbb járt, mint a politikus. Akik pedig nemcsak írni tudnak, hanem egy nép szellemében kiállva természetes jogokért és megkésett igazságért küzdenek, azok önként és kötelezően vállalták az igazi író feladatát.

Nagy Lajos:

AZ IRODALOM SZABADSÁGA

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. IV. 30. 5. 1.)

Az elmúlt tizenöt-húsz év alatt nem túlságos mértékben dúlt az irodalom szabadsága. Hogy ennek a szabadságnak szűkítése s az írók megbéklyóztatása mi mindenféle módon történt, azt csak példák százainak felsorolásával lehetne szemléltetően bemutatni. És még akkor is, ily példatár után is, tökéletlen maradna a tájékozódás az írói szabadság hiányának

káráról, mert nem lehet felmutatni értékeket így: íme, ezek azok, amik ebben a nyomasztó légkörben nem születhettek meg!

Csak néhány példát ragadok ki a történések, a történés-típusok sorozatából, melyeken keresztül valamennyire megmutathatom, hogy végzik munkájukat az irodalom szabadságát ernyedetlenül sanyargató erők.

1. Egy jelentéktelen kis versesfüzetben, aféle expresszionista halandzsában, a néhányoldalas ügyézi vádirat ezt a pár szót is bűnül róttá fel: „Isten veled, asztal, Isten veled, sifonér.” Mert ez — benne az egész versben, az egész könyvben — a megántulajdon ellen elkövetett izgatás lett volna. Íme a hivatalos túlbuzgalom.

2. Büchner színdarabjának, a „Danton halálá”-nak esete. Ez a színpadi művek sorsába való nem százszázalékosan illetékes beavatkozás. De beszélhetnénk Bernard Shaw „A hős és a katona” című darabjáról, amelyet betiltottak.

3. Marcel Pagnol „Topáz”-ának megnyirbálása vagy a „Háromgarasos opera” budapesti előadása. Példái annak, hogy az említett cenzurák következtében, de — és ez a fontosabb! — azoktól függetlenül is, a darabokat a mi céljainkra „átdolgozzák”, a regényekből kihagynak, a fordítás alkalmával szavakat, kifejezéseket megváltoztatnak.

4. A hírheft fogorvos vagy postáskisasszony eset. Azaz: ily gyakorlat következtében s ily buzdító példák után csoportok és kategóriák neki-bátorodnak s írókkal és irodalmi művekkel szemben tiltó követelésekkel léphetnek fel.

5. Tessék megnézni egy lap- és könyvvarusító pavillont vagy könyvesbolt kirakatot. Tökéletes a szabadság, már mint a rengeteg, túlnyomószámú idegen regény, a detektívtörténet, a hideg *lektűr* s a ponyva kiadásának és árusításának szabadsága, mely szabadság már-már megfojtja a magyar író.

6. Előadják Pirandello „Hat szerep keres egy szerzőt” című remekművét, csaknem megbukik, előadják az „Almásszekeret”, megbukik — de előadják a „sikeres színpadi szerző” darabját, százötven előadás. Mert ez forrásból táplálkozik és szünet nélkül zuhog, az a szellemi és lelki áradás, az a hatás-zuhogat, mely ilyen ízlésre képezi ki a közönséget.

7. Tessék egy nap, egy hét, egy hónap irodalmi termésén szétnézni. Hol jelentkezik ez a termés? Politikai napilapokban, körülhatárolt irányzatú folyóiratokban — mondén lap, színházi lap, felekezeti lap — legkevésbé könyvben. Az írói munkásság területe átvetődött, átszorult oda, ahová már alig való, ahol nem maradhat mentes *speciális* érdekek büvőkörétől.

8. Egy vallásos szellemű folyóiratban a napokban szigorú megróvást találtam a m. kir. dohánjyövedék ellen, mert reklámplakátján a nikotex Levente szívásáról azt állítja, hogy az „mennyei” élvezet. A lap ebben a vallás „*profanizálását*” látja. Íme, ilyen orgánusok adnak az irodalomnak szállást, ilyen és más, esetleg pont ellenkezőképpen más *orgánusokon* keresztül juthat az író műve napvilágra. Micsoda előzetes megalkuvásra készlet már maga ez a körülmény is!

A példákban talán elég ennyi is. Ha már most azokat az erőket kutatjuk ki, amelyek így is még számtalanféleképpen hatva a maguk rabigájába akarják törni a magyar író, akkor a lelet pontosan fordítottja annak, amit a közvélemény eddig az író szabadságát gátló erőszorozatnak felismert. Ugyanis az erők hatékonysága alapján felállított sorrend nem a rendőrről vagy az ügyésszel, hanem *éppen fordítva*: a vásárlóképes közönség ízlésével kezdődik, a „kereskedelmi szellem” szabad érvényesülésének lehetőségével folytatódik s legfeljebb ha az ügyészen és rendőron végződik.

Ha azonban oly központi erőt akarunk megjelölni, melyből mint legbelsőbb magból árad ki minden az író szabad gondolatát bénító hatás, akkor nem kell keresgelnünk, nem kell méricskélünk, Zilahy Lajos pesti-naplóbéli második cikkében, ama bizonyos „hármasságban” készen kapjuk a meghatározást.

Nem valami eszményi állapot ez. De eszményi állapot csak a képzetet országaiiban létezik.

Kérdés azonban — hiszen erről is folyik most vita —, történt-e, történik-e valami változás, már persze a tiszta szépirodalom szabadsága szempontjából. Nos, ezt nem tudom. De hogy rosszabbra nem fordul a sor, az valószínű. Valószínű azért, mert minden mozdulás, ami ma a magyar politikában észlelhető, kétségbevonhatatlan jóhiszeműséggel a magyar nép érdekében való, ennek az érdekek korszerű újult erejű felismerésében s szolgálatában leli tárgyi értelmét és személyi igazolhatóságát. Pillanatnyilag feltétlenül ez a helyzet. De valószínű még azért is — néha jobb a kerülő következtetés! — mert egészen különös a sirám, amely mielőtt bármi is történt volna, máris felhangzott. Ezt a sirámot kell figyelni. A hangja feltétlenül hamis. Mert miért nem hangzott fel ez a sirám a maihoz hasonlóan erős és egyöntetű kórusban, amikor az elmúlt tizenöt-húsz év során minden egyes nap bőségesen adott okot rá?

És ha azokon is seregszemlét tartunk, akik nemcsak hogy nem sírnak, hanem érzelmi világuk, a dolgozó magyar néphez való szívbéli viszonylatuk kifejezésére új lehetőségeket remélnek, akkor minden további habozás nélkül könnyű a jelen pillanatban a választás. De többet mondok: nincs is választás!

Féja Géza:

A MAGYAR ÍRÓ FELADATAI

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. máj. 1. 9. 1.)

Mikor Ady Endre már nagyon közel érezte a halált, egyik búcsúzó versében sajnálta a „szegény fiúkat”. Az utána következő nemzedékre gondolt, melynek akkor még a körvonalai sem látszottak s azért sajnálta őket, mert egy „szent világ” múltott ki még szellemi fogantatásuk előtt s benne a „szépért kóborló emberek”.

A mi egész életünk, minden művünk és állásfoglalásunk gyökerét itt kell keresni. Kis országcsunkba zárták ezt a nemzedéket, ahol múltunk minden baja, bűne és megoldatlansága összetorlódott. S mi: vagy kiirtjuk a bozótot és lecsapoljuk a lápot, vagy pedig elpusztulunk. A magyar ügy csak a XVI. században volt ennyire szétzilált, ilyen vészekkel s ilyen roppant feladatokkal terhes.

A magyar kérdést az előttünk járók még távlatokban intézték el, nagy sejtésekkel és ösztönös rátalálásokkal, számunkra azonban egészen közelivé és igaztatóvá vált. Mindazt, amit apáink észrevettek, mi kutatni kezdtük s amiről tudomást vettek, mi utolsó gyökeréig meg akartuk ismerni. Számunkra az lett az uralkodó kérdés, hogy a magyarság átmenthető-e a holnapra s ha igen, akkor milyen eszközökkel, milyen életterv alapján.

A mi utunk befelé fordult s a belső magyar élmény lett életünk és alkotásunk legnagyobb izgalma. Nem tudtunk elmenekülni előle, úgy éreztük, hogy míg erőink és értékeink, bűneink és kórságaink számadását

völgyi hivatásunkat s elszakított testvéreinket csakis akkor tudjuk megmenteni, ha a magyar kérdést európai kérdéssé mélyítjük és szélesítjük, ha Magyarországot új humanizmus szülőjévé tesszük a Dunavölgyében. Ha magasrendű szellemi alkotómunkával kétségbevonhatatlanná tesszük, hogy minden panasznak, tervünk s célunk nemcsak a mi kis panasznak, tervünk és célunk, hanem az ember új napjait építi egy összefüggő, egymásra utalt földdarabon. Ki indíthatja meg e nagy művet, ha nem a magyar írók?

És ott a közművelődés nagy kérdése. Minden reformgondolat, minden reformcselekedet béna, ha egyúttal a tömegek belső fölemelését is meg nem kezdjük. Helyet kérünk az élő magyar írónak az iskolákban, a népkönyvtárakban, a szociográfiai kutatásnál, az országismeret és a nemzetismeret szellemi megalapozásánál, a népi színpad megszervezésénél és a népi értékek s kincsek feltárásánál. S ez a munka nem fog az író látóköre és élménygazdagodása számára is áldott tavaszt jelenteni? Nem leszünk mindenképpen gazdagabbak s többek e munka által?

Belső közösségben élünk népünkkel és sorsával. Megtanultunk kétségbeesni, de ugyanolyan erővel hinni is. S úgy érezzük, hogy e kétségbeesett hitből valami tiszta, szép megoldás fog születni, ha nem is „megváltás”, de híd bizonyára a holnap számára. A tehetetlenek máris azzal vádolnak ezert, hogy levettük „öszülő” fejünkről a frigiai sapkát és tányérsapkát tettünk a helyére. Nos: frigiai sapkát se viseltünk eddig, a tányérsapkára sincs szükségünk. „Öszülő” fejünk továbbra is bátran néz előre, bátran és szabadon.

A magyar nép csatasorai pedig mi mögöttünk fognak sorakozni,

Pap Károly:

A BEOLVADÁSRÓL

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. máj. 2. 5. 1.)

A magyar állam a nomád magyar természet megcsonkítása árán keletkezett. Az első királynak egyik kezével le kellett vágnia a másikat. Az új országot idegenekkel kellett benépesítenie.

A törzsökös magyarság, akármennyire összekeveredett is ezekkel a beolvadottakkal, szíve mélyén igen gyakran gyanakvással, vagy legalábbis idegenkedéssel figyelte őket, s a nemzetre döntő órákban ezek az érzések különösen kiteretvényesedtek benne. Beolvadottjai ilyenkor mindig régi öncsonkításaira emlékeztették, amelyeknek végzetes szükségéről legkevésbé a döntő órákban volt képes magának számot adni: befogadottjait el-eltaszította, vagy pedig magába húzódott előlük.

A német, szláv és zsidó beolvadások útjait nehéz volna felvázolni, a törzsökös magyarság jórészt maga tiltakoznék legkeményebben egy ilyen rajz ellen. S a beolvadottak hasonló eréllyel állnának szemben minden olyan történelemmel vagy irodalomtörténettel, amely a beolvadások rajzának alapján készülne. Márpedig csak egy ilyen történelem adhatna őszinte választ s teljes képet arról, ami volt, van, s még lehet — bár igaz, ennek a válasznak elviselésére mindkét oldalról erős lelkekre volna szükség.

meg nem csináljuk, az *elintézetlenség belső pánikja* fog üldözni mindenfelé. Persze e számadás közben nemcsak érveket kerestünk radikális reformtörekvéseink számára, nemcsak adatokat gyűjtöttünk keserű nemzeti aggodalmaink igazolására, hanem éppen olyan hévvel kerestük az élhétés útjait is. S ekkor szakadtunk el „jobb” és „baloldaltól” egyaránt.

A „jobboldal” hamis, „idillikus” népi világot teremtett s a sorsdöntő években gyalázatos szembekötösdit rendezett. A baloldal pedig csupán számalomrameltő, testileg-lelkileg eltorzult tömeget látott a népben s azt vallotta és vallja, hogy alulról nem jöhet semmi. Mi azonban a letagadhatatlanul kétségbeejtő tények mellett megláttuk népünk másik arcát is: a termőt, az alkotót, a magyar élet igazi forrását. Aki nemzedékünk líráját és epikáját, esszéit és lírlapirodalmát s szakmunkáit forgatta, jól tudja ezt. Nemcsak jeremiádokat sirtunk, hanem föltartuk a gyógyító erők forrásvidékét is. Éppen ezért e nemzedék alkotóereje reformáló erő.

Egyik támadónk reformregényeket és reformdrámákat követel tőlünk. Hát nem vagyunk hajlandók ilyen naivságokra, nem akarjuk az irodalom horizontját megszűkíteni és színvonalát lealacsonyítani. Arról van szó mindössze, hogy minden eddigi munkánk mellé még több munkát vállalunk. Ha az író lehet mellesleg hivatalnok és újságíró, paraszt és munkás, miért ne vállalhatná az újjáteremtés terveinek kidolgozását? Miért ne vállalhatná azt a feladatot, hogy szavainak melegével és gondolatainak sodrával megújhodás felé kényszerítse a lomha tömegeket s ha kell, a hatalom birtokosait is? Nem pártok, nem klikkek, hanem a XX. század nagy magyar céljai érdekében.

Vajjon ártott az Zrínyi Miklósnak, hogy eposza és költeményei mellett megírta a „Török áfium ellen való orvosságot” s a „Vitéz hadnagyot”? Ártott Kölcseynek, hogy nagyszerű országgyűlési beszédekét mondott? Éötvösnek, hogy nagy kultúrpolitikus volt? Aranynak, hogy a „Népbarátot” szerkesztette? Mi úgy érezzük, hogy az ő hagyományuk az elrendelő magyar irodalmi hagyomány. A magyar író a XVI. század óta állandó kétségbeesés jellemzi, nemzetének folyton kockán forgó sorsa miatt. Ez a gyöttrődés ugyanis arra kényszerítette a magyar író, hogy vállalja az országépítés gondját és gondolatát. És volt idő, mégpedig elég gyakran, mikor éppen az irodalom képviselte legtisztábban és legemberibben ezt a gondolatot. Mindig a független lelkiismeret állásfoglalását ömlesztette a közélet, a politika harcaiban s vajjon ma nincs égető szükség e tiszta elemre?

Eddig mindig azt a vádat lödözték felénk, hogy szellemi állásfoglalásunk csupa mítosz és romantika. De miért fáj akkor az, hogy konkrét adatokkal s tervekkel, reális építőművekkel akarunk jönni? Hiszen igazán nem tehetünk arról, hogy az írók egy része „jobb” és „baloldalon” egyaránt nem ismeri országát és népét s képtelen országépítő munkára, az ősi, kötelező tradíció folytatására! Mi szívesen párosítjuk írói erőnket s élményeinket tudósok és szakemberek tapasztalataival. Szívesen vállalkozunk arra, hogy bec sület kollektív munkával a magyar reformok törvénykönyveit megalkossuk. S olyan egyetemes hatású hangot akarunk teremteni, mely új kultúrközösségbe sorozhatja a nemzet minden termő és teremtő rétegét. A tavaszi nap erejét akarjuk sugározni a belső magyar világban, hogy magasabbra nőjön minden. A magyarság fejlődésének ez ma az egyetlen útja, akkor is, ha ezer gáncs ér és ezer gátat építenek körénk, elénk.

S emellett: a magyar író tevékeny részt kér magának a magyar kultúréletben. Az író a maga sajátos lelkialkatával kezdeményező és lendítő erő tud lenni ottan, ahol a szakember és a bürokrata képességei megállnak. Vannak létszükséglet számba menő tervek, melyeket elsősorban a magyar írók tudnának megvalósítani, így a Dunavölgyi Intézetet. Duna-

Valóban a legfájdalmasabb viszony! Nem lehet hozzányúlni, hogy eddigi véleményeink nagyrészt azonnal szintet ne váltsanak. Ez a szempont, amely a legtöbb európai népnél szintén nagyjelentőségű, nálunk, minél jobban merülnénk el útmutatásai nyomán a múltba: eredményeivel annál fontosabbá válnék a jövőre nézve.

Annak, aki erre a feltáráásra vállalkoznék, legelsősorban a reformmozgalmakat kellene szem előtt tartania. Meg kellene nézni, hogy a döntő órákban milyen férfiakat vetett a nemzet élére a törzsökös s kiket a beolvadott magyarság.

Látnánk, hogy régtől fogva mindmáig kettejük szembenállásán múlik a nemzet sorsa: azon, hogy mindig képtelenek voltak egymást kiegészíteni az egész nemzet hasznára.

A törzsökös magyarság főképviselőit rendszerint a reformellenes oldalon látnánk, nem annyira tudatosan, mint ösztönösen.

Egy mozgalomnak ellene lenni, vagy vele tartani: ennek százféle módja van. A törzsökös magyarság gyakran úgy volt ellene a reformmozgalmaknak, hogy kisebb képességű tagjaiban szállt síkra mellettük, míg kitérőbb képviselőiben inkább a reformok ellen foglalt állást. Éppen legkiválóbb képviselőiben gyakran úgy testesítette meg egyszerre mind a két lehetőséget, hogy azok egymást lerombolva, tehetetlenségbe torkoltak s így végeredményben hatalmas és mély lelki vívódások és tanulságok árán sem tudtak úgy javára válni a nemzetnek, ahogy ez különben erőnkől telhetett volna.

Sok módja van még a szembenállásnak s nem utolsó köztük a tétlenül nézők kíváncsisága, vagy a távoli, szellemi világokban elégedő törzsökös magyar.

Hogy egésztől ki ezt a képet a beolvadó? Kitérőbb képességű tagjaival leggyakrabban a reformmozgalmak mellett találjuk őket, már csak azért is, mert, éljenek bár századok óta a magyarságban, természetük mélyén — ha mégoly bonyolultan is — anyanépeikhez húznak, amelyek mindig jobban együttalhadhattak a többi Európával, mint a törzsökös magyarság.

Ilyenformán joggal gondolhatnók, hogy a beolvadottak kitérő erjesztői lehettek volna a törzsökös magyarságnak. De ez nem mindig sikerülhetett. A beolvadás a szentistváni politika következménye volt. Ez a megrázkódtatás mindvégig éreztette hatását a nemzet életében. S azzal, hogy a magyarság magába engedte ömleni a beolvadottak világát, csak elleplezte a múltat, amellyel leszámolni önmagában képtelen volt. S a beolvadott pontosan meg is felelt ennek az egyetlen lehetőségnek, ami reá a törzsökös magyarságban várt: a sorsszerű magyar múlt elleplezésének. Nagy oka volt erre, hiszen ő maga, a beolvadott is mindig egy másik katasztrófa eredménye vagy áldozata volt és így minden képessége az elleplezés, az elodázás, a tétovázás, a cserebere irányában fejlődött, mint ahogyan az önpusztító magyar politika a magát megkötésben, a magabazárkozásban, a magát megmerevítésben talált legjobban erőire és eszerint alakította át emlékezetét és fejlesztette képességeit.

Természetes, hogy Európa valamennyi nagy sorsfordulata mindnyájukból csak eredeti lelki alkatuk új formáját válthatta ki: a magyarból az önpusztítás új politikáját s a beolvadottakból az elleplezés és elodázás új politikáját. Azokat, akik a reformmozgalmakban és forradalmakban a nemzet élére kerültek, ez a belső folyamat avatta vezérekké: rendszerint ők maguk csodálkoztak vagy rémültek meg legjobban attól, ahová jutottak.

Mindez nem bűn, nem is gyengeség, hanem a természet könyörtelensége, amelyen csak a nemzedékek hosszú sora változtathat. Egyelőre csupán e változás megkezdéséről lehet szó.

*

A magyar reformmozgalmak ezeréves őse és különösen a Habsburg-betelepítések óta számtalanszor felsírt a költők és írók ajkán a jajkiáltás, hogy : segítsen végre magán a magyar, különben megemészti az idegenjei, a beolvadottjai! S felsírt az önkínzó kérdés, mely a jajdulást követte : vajjon megállhat-e a magyar önérejből, idegenjei nélkül?

A költők és írók feljajdultak és kérdeztek : a válasszal adósok maradtak, elkéstek a politikusok, történészek, tudósok.

A szomorú és semmit sem tisztázó választ eddig az idő adta meg : a magyarság egyre jobban telítődött idegenjeivel. Úgyhogy szerintem ma már tulajdonképpen ennek kell lennie a gyakorlatilag leghasznosabb kérdésnek : lehetséges-e a réginel becsületesebb, szilárdabb, maradandóbb egyensúlyt találni a magyarság és a beolvadottak közt? Összhangot, mely nem pillanatnyi hatalmi és gazdasági helyzet kényszeréből keletkezik, hanem a belső erők és képességek igazságos lemeréséből.

Azokban, akik válaszára, a múltnak a beolvadások szempontjából történő teljes feltárására vállalkoznának, nem szabad hatalomvágyat, bosszút, vagy kapzsiságot érezniök. De lemondó mélabút, öngyilkos búskomorságot sem. S legkevésbé önáltató vakmerőséget. E munkában az igazi hívó erkölcsi erejének a tudós önemészítő buzgalmával kell párosulnia. S a kettő felett az egyensúly, a harmónia istenének kell örködnie áldásával. Mert az erkölcsi hit és erő gyakran éppoly túlzásokra ragadtathatja az embert, mint a tudás, a tehetség hatalma. S ez is, az is, van oly veszedelmes, akár a kapzsiság, vagy a hatalomvágy.

Persze : erkölcsi erő, tudás, képesség : mindez oly kopottan hangzik! Hány nemzedék használta már e szavakat s mily kevés ember vívódott igazi tartalmukkal! S aki vívódott : megtalálta-e fölöttük a legnagyobbat, az összhangot?

Ahová nézek, mennyi tehetség a múltban! A törzsökös magyarságban és a beolvadottakban is! S mily kevés összhang!

S mint bíróhoz illik, végül is önmagamba merülök. Megkérdem : tudnál-e szenvedni a célért, a munka kezdetének kezdetéért annyit, amennyi abból rád esik?

S tovább kérdem magamat : meddig tudnál szenvedni?

Mennyit tudnál szenvedni?

Tudnál-e egy egész életen át szenvedni? Hogy a gyermekeid már a jobb, összhangosabb világba juthassanak?

Tudnál-e?

Az a nemzedék, amely mindkét oldalon megért és segít és a kérdésre önmagának nemcsak igent mond, de válaszát be is tölti : az lesz az igazi reformnemzedék.

Németh László :

ÍRÓ ÉS HATALOM

Hozzászólás az új szellemi front vitájához

(Magyarország, 1935. V. 4. 5. 1.)

Az emberek — a literátorok különösen — szeretnek nemesen beszélni és nyersen gondolkozni. Okosabb volna, ha nemesen gondolkoznának és nyersen beszélnének. Az „új szellemi front” körül egyszerre tisztább lenne a levegő.

Mi történt ? Néhány kormányember beszédbe ereszkedett néhány íróval. Az írók elmondták *közös* kívánságukat a hatalomnak s elmondták ugyanazt a közönségnek is. Más írók, akikkel a kormány nem ereszkedett s talán nem is fog beszédbe ereszkedni, értésére adták a világnak, hogy az „új szellemi front” eladta magát ; jellem és közérdek ezentúl csak az ő üzletükben kapható.

Röviden : ez a *vád*.

Félős, hogy a vádaskodók túlbecsülik a kormányt. A kiegyezés óta egyetlen magyar kormánynak sem jutott eszébe, hogy írókat — s hozzá jó írókat — megvesztgessen. Ha ez a kormány valóban le akarja kenyezenni azt a Zilahy cikkében emlegetett tábor, amely írókon kívül a legkiválóbb tudósokból, kispapokból, orvosokból, mérnökökből toborzódnék, a szellem olyan kivételes megbecsülésről tenne bizonyosságot, amely talán nincs is meg benne. Nézem a képviselők listáját s az a benyomásom, hogy ez a megvesztgetési szándék rózsaszínű fantasztikum. Miért hát a lárma ?

Azt a tíz-húsz embert, aki a háború óta a magyarság pusztulásáról, telepítésről, a tőke megrendszabályozásáról, kert-Magyarországról, közegészségügyekről, okos kisebbségi politikáról beszél, az utóbbi hónapokban nagy meglepetés érte. Kedvenc szavait, melyeket ő évek során párologt fel, a hatalom egéről mint nyári záport kapta vissza. Reformot ! — foglaltuk össze egy szóba követelésünket — Reformot ! — ömlött nyakunkba az eső. Hogy jutottak fel oda ezek az eszmék ? Egyszerre támadtak szellemben és hatalomban ? Átvették vagy a nép szívta fel ? Mindegy. A természeti tünevény itt van s vele a lelkiismereti kérdés : hogy viselkedjünk alatta.

Magyarországon az irodalom baloldali volt, a politika jobboldali. Bal és jobboldal azonban egyaránt csak egy-egy akolnyi ember érdeképviselete; a tömegek érdekeit a politikában lényegében nem képviselte semmiféle oldal sem. Az irodalom az utolsó esztendőben megmoccant. Óvatosan, de mégis csak felkelt a baloldali érdek ellen, mely fényűzésül tartotta s forgatta. Ugyanekkor a politikások egy csoportja is fölkel a jobboldal diszciplínája ellen. Kormányt-kaptunk, melynek nagybirtok, magas egyház és nagytőke háromsága előtt nem a legjobb a minősítése. A két fölkelő csoport, okkal-e vagy véletlenül, puskalövésnyi távolságból kiáltásnyi távolságba került. Mehetnek-e együtt tovább vagy nem : ez a lelkiismereti kérdés.

A veszély nyilvánvaló : a kormány szólamaiban elfér a legmerészebb reform, de elférhet a reform torzképe is. Telepítés, halljuk. De ki tudja, hogy a kormány nem a bankok nyakán rothadó földeket veszi-e meg magas áron ? Száz családot telepítenek egy évben vagy tízezret ? Letörlik a mai nagy bürokráciát vagy rábizzák, hogy elaktázza a megújítást ? Vannak alkotó és vannak nyíráló reformok. Mi biztosítékunk van arra, hogy a kormánynak az új sajtótörvény nem lesz fontosabb, mint a népoktatás, a lakosság mezőgazdasági kiképzése ? Az író, aki ma odaadja helyeslését a kormánynak, hiába szívja holnap csalódottan vissza, már résztvevő a bizalomnak abban a tőkehalmozódásában, amelyet a hatalom esetleg máshová fektet be, mint ígérte.

Húzódjék hát vissza ? Segítse az „úgy sem lesz belőle semmi” bizalomrontóit ? Legyen tintahal a tintahalak között ? Csakhogy ő maga ne kompromittálódjék, álljon a jószándék útjába, amelynek, ha megvan, úgysis minden az útjába áll ? Mihelyt kimondta, hogy „úgy sem lesz belőle semmi”, olyanokat erősítettél, akik még reményt sem nyújtottak rá, hogy lehet belőle valami. A politikai vonzalom nem tiszta szerelem : hatvan a negyven ellen. Vannak a gyávaságnak hősies formái. Ez a presztizsmentő ellenzékiiség ilyen lehet.

Látszólag fogas dilemma. Valójában igen egyszerű. A lelkiismeret szava mindig egyszerű, legfeljebb minket sodor nehezebb helyzetekbe. A hatalom nem tett még semmit, tehát nem is helyeselhetünk neki. Egyelőre várunk. Kicsi javaslatocskákból sosem lesz reform. A kormánynak egyszer kell egyet és nagyot lépnie, át a Rubiconon. A reformnak vannak ellenségei: ezeket végérvényesen meg kell bántani. Ha ez megtörtént, a reform feltartóztathatatlan, ha nem, mindenkép elsikkad.

A Rubicon: a földbirtokkérdés. Amíg itt a döntő szó el nem hangzott, minden előlegezett lelkesedés vagy gyanakvás fölösleges: ha a másik nem szólt, én sem tudhatom, mit felelek. Addig várunk. Várni sokféleképp lehet. Ma még két reform van: egy, amelyet a politikusok emlegetnek s egy, amelyet az irodalom követel. A várakozás csak akkor várakozás, ha az egyiket nem dobjuk oda a másiknak. Hiába hallgat a szám, ha magatartással példát adok az átállásra. Méltósággal kell várakozni.

Ennek a várakozásnak megvan az etikája. Életünk és szavunk nyitott. Az ország megítélheti majd belőle, ki adta el a reformot és ki képviselte. A magyar író feladata ma: a világi hatalom példátlan torlódásában vele szemben is helytálló szellemi teremteni. Ha a kétféle hatalom, temporális és spirituális közül az egyiknek meg kell alázkodnia a másik előtt, ne az alázkodjék meg, amelyik az Istenhez közelebb esik: így tudták ezt a biblia prófétái, így a görög jósök, s a középkor egyháza. A magyar irodalom van annyira próféták és jósök irodalma, hogy tekintélye és függetlensége kedvéért minden világi helyről és hatalomról lemondani — a hagyomány felelős szolgájának: miniszternek lenni a miniszterekkel szemben — nem lemondás, hanem előlépés.

*

A fent közölteken kívül a cikksorozatban megjelent még Kincs Elek cikke: *Az író joga a politikához* (Dunántúli levél az Új Szellemi Front vitájához, Magyarország 1935. május 3). A május 4-i számban, Németh I. ászló cikke után a szerkesztőség következő közlését olvassuk:

„Az új szellemi front

vitáját ma lezártuk. Minden politikai párttól független írók fejtették ki e hasábkon két héten át azt az álláspontot, hogy az irodalomnak igenis joga és kötelessége nyomatékosan felhívni a magyar sorskérdések megvizsgálására szakembereket, mérnököket, orvosokat, és közgazdászokat, az ifjúságot és mindenkit, akit tehetsége és szociális lelkiismerete a magyar megújulás munkájának vállalására és végzésére képesít. Az égetően sürgős, komoly magyar reformok tekintetében a közvélemény ma nagyrészt tájékozatlan, a tervezés előkészületlen, a tettvágy tanácstalan. Félő, hogyha a reformok gondolatkomplexumát mindig csak a politikai frazeológia emlegeti, ígéri, magasztalja vagy ócsárolja a maga taktikai érdekei szerint, akkor a jelszó csak jelszó marad és előbb utóbb semmivé kopik. Ennek az eshetőségnek azonban nem örülhet az újítás ügyével pártoktól függetlenül foglalkozó új szellemi tömörülés, melynek gondolatát Zilahy Lajos azért vetette fel, hogy az egyetemes magyar értelmiség vegye át, dolgozza fel és érlelje a megvalósítás felé a terveket. A reformok számontartását, tartalmát és sorsát nem lehet egyedül a realpolitika esetlegességeire bízni.

Cikksorozatunkkal természetesen nem ért véget maga a feladat, a munka, — a reformeszmék igazi lényegét és szellemi előmunkálatait a *Magyarország* a jövőben is állandóan napirenden fogja tartani.”

E szerkesztőségi közlés után (tehát olyan időpontban, hogy JA nem is reflektálhatott rájuk) is megjelent még néhány cikk „Új szellemi frontot” felirattal a Magyarország hasábjain. (V. 8 : Németh László : Kert, magyarság és minőségszocializmus; VI. 9 : Zilahy Lajos : Új szellemi frontot!; VI. 12. Levél a szerkesztőhöz, de Gömbös Gyula címére. Bükkösy Károly kigazda; VI. 14. : Illyés Gyula : A telepítés útja; VI. 18. : Fejta Géza : Felhőkarcolók a homokon) — ezeknek egy része azonban már a kiábrándulás és csalódást is tükrözi.

Az Új Szellemi Front érdekes dokumentuma egy Illyés-interjú. (Látó Anna : Beszélgetés Illyés Gyulával, Brassói Lapok. 1935. május 19. 10. 1.) Ebben Illyés, többek között, így nyilatkozik : „(Két évvel ezelőtt...) Szót emeltem. Megmondtam, hogy a magyar nép el kell tűnjék a föld színéről, mint ahogy az örmények is eltűntek a föld színéről, ha érdekükben sürgősen nem történnek lépések. Földosztást, nagy közösségekre kiterjesztett földreformot, az adó és száz más teher eltörlését követeltem írásaimban. Ez évekkal ezelőtt volt. Ezt mondtam akkor és két évvel később magam is meglepetéssel láttam, hogy programomat a magyar kormány is zászlajára írta. A magyar kormány felismerte a parasztság égető kérdését, magához hívott és megkérdezte : hogy is gondold te ezt, mit is akarsz tulajdonképpen csinálni?... Mit csinált volna Ön, vagy más az én helyemben? — Nem tettem mást, mint megmaradtam eredeti állásfoglalásom mellett, mert — értsék meg végre! — a magyar népnek segítség kell, s ha nem is mindegy, kiktől is jön a segítség, mégis csak másodlagos szempont lehet, első a segítség, különben ez a nép megfúl.”

b)

Az „Új Szellemi Front” ellen a támadás kommunista, de még erősebben szociáldemokrata és polgári radikális oldalról indult meg. Ignóty Pál már az Esti Kurír 1935. április 27-i számában (3. 1.) „Frigiai sapkából tányérsapka” címmel cikket jelentet meg; írására JA is hivatkozik. — Bálint György a Pesti Napló 1935. május 5-i számában foglalkozik a mozgalommal.

Bálint György :

TÁMOGATÓ-ÉNEK VÁGY FARKASOK DALA ?

(Pesti Napló, 1935. V. 5. 40. 1.)

Ünnepélyesen hangzó hűségnyilatkozatok sorozatával kezdődött meg a fiatal magyar írók egy részének bevonulása az egység és a tekintély táborába. A menet, mely meglepő tempóban özőnlök be a szélesen tárt kapun, eléggé színes összetételű. Régóta „jobboldalinak” ismert írókon kívül vannak itt egykori rendíthetetlen „osztályharcosok” is, akik újabban ráébredtek, hogy támogatni kell „minden olyan megmozdulást”, ami őszintén akar reformokat és tömegtől, gyakorlati célkitűzésektől mindig húzódozó, filozófus hajlandóságú szellemi emberek, akikben hirtelen ellenállhatatlan erővel mozdult meg a „reálpolitikai” ösztön. A szélső kollektívizmus és a szélső individualizmus tegnapi képviselőinek különös, ritka találkozás ez az új egységfront, mely egyébként már csak azért is figyelemreméltó, mert tagjainak jórésze egészen kitűnő író. Termékeny és értékes írói oeuvre ad komoly hátteret és nyomatékot mostani politikai lépésüknek.

Maga a lépés eléggé határozott. Valamennyien bejelentik, hogy támogatni fogják a kormányt és ezt a támogatást az egész magyar irodalom, a „szellemi front” kötelességévé teszik. Az indokolás azonban már kevésbé határozott és éles vonalvezetésű, pedig irodalmi megnyilvánulásokban az indokolás mindig sokkal fontosabb, mint az állítás. Azokban a cikkekből, nyilatkozatokban és polemikus megszólalásokban, melyek most gépfegyverkattogásszerű ütemben követik egymást, meglepően kevés az ideológiai tartalom. Nem az ideológiai tisztaságot és világosságot hiányoljuk, hanem egyáltalában az ideológiát. Nem vagyunk túlzottul igényűek, nem követeljük kortársainktól az ezernyolcszázharmincas és negyvenes évek magyar reformnemzedékének, a Vörösmartyak és Petőfiék írótáborának hatalmas, magávalsodró eszmegazdagságát és elgondolásbeli tisztaságát, mint ahogy nem várjuk el a mai polgárból „népivé” vedlített harcos íróktól a radikalizmusnak azt a fokát sem, ami annakidején báró Eötvös József reformregényeiben a „Falu jegyzője”-ben és a „Magyarország 1514-ben” megnyilatkozott. Méltányosságból inkább csak bizonyos kortársi jelenségekhez mérjük a NEP újonnan alakult írótáborát: az olasz és a német fasizmus intellektuális kereteihez. A fekete és barna fasizmusnak egyaránt népes irodalmi és publicisztikai frontja van, mely széles alapokra épített, sajátos stílus eszmarendszer hordozója. Ezek az ideológiák mélyebb elemzésben egyenletlenek és kaotikusak ugyan, de mégiscsak ideológiák, világnézetek, szempontsorozatok, melyből írók és közírók ha ízlésüknek megfelel, bőségesen táplálkozhatnak. A mi új írócsoportunk eddigi programnyilatkozataiban azonban hiába keresünk ilyen eszmei tartalmat. Ami csekély töredékes ideológiai elemet itt-ott találunk, az rendszertelenül, találmányra fel-felkapott olasz és német melléktermék. Reformíróink csatasorba tömörültek ugyan, de csak elszigetelt, ösztönös csatakiáltásaik vannak, nem pedig eredeti, meggyőző, lendítőritmusú harci daluk. E tekintetben nyilván nincsenek egyedül: meg kell osztaniuk az osztrák, lengyel, litván, portugál stb. tekintélyrendszereket támogató szellemi emberek nyomasztó intellektuális gondjait. Őszintén szólva, nem irigyeljük őket: elméleti fronton elmélet nélkül harcolni meglehetősen nehéz és sivár dolog.

Ideológia híján egy-két gyakorlati szempont köré csoportosultak tehát ezek a fiatal írók, akik ilyen helyzetben természetesen úgy segítenek magukon, ahogy éppen tudnak. Minthogy pedig a rendelkezésre álló gyakorlati szempontok is meglehetősen kisszámúak ahhoz, hogy nagy szellemi mozgalom hosszabb ideig megélhessen belőlük, a betű élharcosai legalább stílusukkal akarják a nagyobb és izgalmasabb tartalom látszatát kelteni. Ezen a téren azután néhol erős tűzszökkecs esnek és a NEP mérsékelt, minden szélsőségtől mentes reformigéreteit harcos, forradalmi cselekedetek színében próbálják feltüntetni, főképpen az egykori „proletárirók”, akiket a Sargoth Gyulától Ledermann Mórigh terjedő széles egységpárti arcvonal bölcs és megfontolt négyéves terve merész képzetársítással, úgylátszik, az ötéves tervre emlékeztet. Pedig ez a négyéves terv — igen okosan — tartózkodik minden túlmerész kísérletezéstől, amit felelelősebb tényezőkhöz számos megnyugtató kijelentése is bizonyít. Nem egyszer hangsúlyozták, hogy a tervbevett földreformot nem szabad „földosztással” összetéveszteni. Azoknak, akiket a telepítés földhöz juttat majd, pontosan és lelkiismeretesen meg kell fizetniük a föld árát — hiszen másféle telepítést nem is lehetne elképzelni a magántulajdon szentségének elvére épült polgári társadalmi rend kereteiben. A nyomorgó rétegek helyzetének enyhítése nem történhet más osztályok rovására: ezt újra és újra nyomatékosan elmondták azok, akik a reformok keresztülvitelének sok tapintatot kívánó, bonyolult munkáját magukra vállalták. A pénzügyminiszter egyik választási beszédében a

polgárság osztatlan megnyugvására jelentette ki, hogy a reformkormány az ország ügyeit a jó kereskedő gondosságával fogja vezetni — amiben egyébként, azt hisszük, senki sem kételkedett komolyan. A szakszervezeteknek korporációkká való átépítése sem mutat szertelen forradalmiságra és az a miniszteri nyilatkozat, mely melegen ajánlotta a dolgozó tömegeknek a spenót erősebb fogyasztását, szintén inkább csak patriarchális, megértő jóindulatra vall, mint szélsőséges radikálizmusra. Teljesen indokolatlan tehát, hogy a reformista írók egyrésze forradalmi színben akarja feltüntetni azt a kormányzati rendszert, melynek támogatására oly erőteljesen és hangosan tömörült. Ez a furcsa törekvés csak azzal magyarázható, hogy ezek az írók mozgalmuk ideológiahiányát és bölcséleti légürességét harcias frazeológiával, vagy legalább is harcias hanghordozással kénytelének pótolni. Szerepük tehát végső fokon abban merül ki, hogy izgatott hangon hirdetik a mérsékletet.

Beköszöntjük után egyébként érdeklődéssel várjuk, miként folytatják majd, írói minőségükben, az új kormányzat segítését. Politizáló írók eddig is voltak és helyes, hogy voltak. A legnagyobb magyar írók legtöbbje politizáló író volt és munkásságukból szuggesztív erővel sugárzott ki a társadalomjavító, embertátró célzat. Végeredményben tehát nagy gyakorlati célokat szolgáltak, de mindig valamilyen hatalmas, átfogó eszme közvetítő fluidumán keresztül. Általános elméleti alap híján legfeljebb egyes elszigetelt napi teendők propagálásában merülhet ki egységes hadoszlopba fejlődött költőink, regényíróink és esszéistáink helyeslő munkássága. A jó kereskedő gondosságával végrehajtott kisebb-nagyobb gazdasági javításokat és simításokat kíséző kórus fegyelmezett támogató-éneke kétségkívül érdekes, új műfaj lesz, de mi őszintén szólva, szívesebben hallgattuk volna ezektől az íróktól továbbra is a „farkasok dalát” — hogy egy régebbi reformköltő szavával éljünk.

*

Ugyancsak a mozgalom ellen foglalt állást, polgári oldalról, Sztinyai Zoltán (*Író és politika*, Pesti Napló, 1935. május 12.), Karinthy Frigyes: *A reformnemzedékhez* címmel ír verset az Új Szellemi Front tagjaihoz, rokonzenvét és csatlakozási készségét hangoztatva. — A Korunk hasábjain Ujvári László hosszasan foglalkozik a mozgalommal (*Az Új Szellemi Front Magyarországon*, Korunk 1935. június, 439. skk.). Szerinte: „a magyar mozgalom... teljes egészében lecsatlakozott a — kormányhatalomhoz. A mozgalom eddig elburkolt fasisztikus tartalma ezzel végleg napfényre került. A magyar irodalom narodnikjei, mint a kormányzat támogatói tettek nyíltzsinii vallomást és hitet olyan reformok mellett, amelyeknek fasiszta eredetét és tartalmát letagadni nem lehet.” A cikkíró a továbbiakban Zilahy védelmére kel, hangoztatva: „... igaztalan értelemmel kapja a tüzet az antifasiszták oldaláról. A polgári szabadelvű Ignóczy Páltól a szocialista József Attiláig mindenki Zilahyt hibáztatja, s mint JA írja, Zilahy fellépése „nem is szolgál másra, minthogy könnyen hajló, »világszemléletben« és politikában odaadó műzsákat kerítsen ... a kivénhedt, nyíltzavazásos rendszernek”. Ujvári ezzel szemben azt állítja Zilahyról, hogy „az új magyar reformizmusban a társadalmi fejlődésnek egy magasabb fokát véli elérni”. Zilahy, szerinte, író, aki túlszárnyal a realitásokon, de emberséges és „megértő emberségességét ... a marxista szocializmusztól sem tagadta meg... JA azt írja, »Zilahy — tudva, vagy tudatlanul« végzi el politikai feladatát, mi azt hisszük, inkább jóhiszeműen”. Zilahy, bár „olyan kormányzat szeptorétolja, amelynek reformtörekvései fasiszták, mégis meg kell állapítanunk, hogy ez a cselekedete a támogatáson kívül nem jelentett egyben közvetlen

támadást is az antifasiszta oldal irányában, ahogy Szabó Lőrincnél például igenis kifejezetten ilyen támadást jelentett. Igaz ... a kormányzati hátvéd-ben Zilahynak, mint látjuk, számottevő szerep jutott, de a pillanatnyi helyzetkép szerint Zilahy még mindig tisztá hittel — és nyilván tisztá lelkiismerettel áll előttünk... Arról az írócsoportról, mely az Új Szellemi Frontot alkotja, már nem lehet ugyanezt elmondani, mint Zilahyról". Zilahynak e meglepő védelme után, amelynek indokát és motívumait nem ismerjük, Ujvári visszatér a mozgalom egészének értékelésére s így összegez: „Az új magyar reformnemzedék, amely maga is fasizálódottan, fasiszta jellegű kormánytörekvések támogatójává vált, a társadalmi fasizálódást segíti elő”.

A Szocializmus májusi számában a JA cikkén kívül még — s — s (Mónus Illés) kis glosszája foglalkozik az Új Szellemi Front ügyével. (A Följegyések rovatban.) Utal JA cikkére, a maga részéről alapjában „tisztá hangú és szándékú írók”-nak nevezi a mozgalom résztvevőit. Szerinte az írók nem lehetnek szállá csinálói kormánytörekvéseknek: álljanak a reformok, de nem a kormány reformpropagandája mellé: „Az írók helye tehát nem a kormány mellett és mögött, hanem az új, demokratikus, reformokra, valóságos reformokra megérett Magyarország mellett volna” (227.)

Az Új Szellemi Front részéről a támadásokra csak a mozgalom akkor leginkább jobbra tolódott tagjai válaszolnak. Kodolányi János cikksorozatban (Fegyvertánc az „Új Szellemi Front” körül, Szabadság 1935. május 12., 19, 26; vö. uő, Esti beszélgetés, Budapest, 1944. 99—117. l.) rendkívül éles, szélsőségesen elfogult hangon támad a polgári baloldalt, különösen Ignótus Pálnak; maga a szerkesztő, Bajcsy-Zsilinszky Endre is megjegyzi a cikkhez fűzött jegyzetben, hogy nem mindenben ért vele egyet. Ugyancsak védi az Új Szellemi Front törekvéseit Fėja Géza („Magyar jakobinus” válasza, Szabadság 1935. június 9.), bizonyítván a törekvések jóindulatú voltát. JA cikkére egyikük sem utal.

c)

Az Új Szellemi Front törekvéseinek csődje, a Gömbös-kormányban való csalódás hamar jelentkezik. Zilahy Lajos idézett, június 9-i cikkében már szemére hányja a reformparlamentnek, hogy párbajokkal kezdődik az új korszak; június 12-i cikkében Bükkösy Károly kiscgazda az új parlament munkáján érzett csalódását hangoztatja. Illyés Gyula: „A telepítés útján” (Magyarország, 1935. június 14., 3. l.) az első leszámolás a rövidéletű illúziókkal, egyúttal visszahúzóadás is. Illyés szerint: „Az országos vitába, hogy lehet-e pénzt előteremteni a telepítéshez és ha lehetne (lehet), vajjon kit kellene telepíteni és hogyan, vadonatúj falvakat létesítsünk-e, vagy csak falutoldalékot, nemrég a kormány is beleszólt. A költségvetés évi tizmillió pengőt irányzott elő. Ebből nem lesz telepítés, legalábbis nem olyan, amelytől némelyek az ország megújulását, mások egyszerűen a világ végét várták. Évente egy-kétszáz család telepítése, amelyre ez a tizmillió az adminisztrációs költségek levonása után futja, legfeljebb kirakatnak, vagy a szándék jelzésére jó, már ki hogyan veszi. A sok vajúdas és a hegyek görcei után, sajnos, ezen is meglátszik, hogy politikai kényszer szülte, igazi politikai nyomás nélkül, akár angolkóros elődjét, az 1920-as reformot, és nem a nyűgöt vető nép megrázkódása. A veszélyesnek látszó kanyar után, melyben szédülten annyian kaptak fejükhöz és szívükhöz, majdnem ott vagyunk, ahol voltunk. A vitából visszaestünk a felvilágosítás és helyzetismertetés munkájába. Az előbbi a politika dolga, az utóbbit az irodalom is vállalhatja.

Olyan országban, ahol erre másban sem erő, sem bátorság, sem a lelkiismeret sarkalása, ott neki kell vállalnia. Magyarország ilyen.

Jóhiszemű idealizmus, hogy lényegbe vágó újításokat felülről is bele lehet verni egy ország tömbjébe, anélkül, hogy a milliók tömbje a föléje telepedett rétegen át kiáltva, azt alulról feszegetve, maga is ne követelné az újításokat."

„A középosztály eszmélődő fiai, föltüzelve saját csatakiáltásuktól s attól a mámorító izgatószerzertől, amit az igazság első pár szippantása ad, hadseregnek érezték magukat és azt hitték, bevehetik a várat. Amelyet igazában még azok sem vettek be, akik most a bástyákon sétálnak, körülbelül olyan szerepben, mint az erdélyi fejedelmek a százok seregaiban."

„A stratégia a kísérlet nélkül is azt parancsolja, hogy mindazok, akik valóban küzdeni akarnak a népért, és már nem is az ország megújulásáért, hanem megmentéséért, visszahúzódnak. Nem a küzdelemtől, hanem seregért, amelyben nem bizonyos, hogy ők lesznek a vezérek, sőt a sereg gyengéje mellett fognak szólni, ha ők lesznek a vezérek. Az ő dolguk csak a toborozás.

Reménytelen minden reform, amíg nem azok sürgetik és készülnek föl a végrehajtására, akiknek szükségük van rá, akár a levegőre."

Németh László az 1935 júniusában befejezett *Magyarság és Európa* c. könyvében már ezt hangoztatja: „Hogy milyen, kérges, mozdíthatatlan az egész társadalom: legjobb példa rá az utolsó hónapok hangos reformja. Eljutottunk végre a kórisméig, szétfut a beteg országon a gyógyítás szándéka, gyógyulás reménye s mi lesz az egészből? Korteszó, két dudás közül az egyik hátán bot. Tizenöt év lassan gyűlt reformszándéka sült ki ebben a reformban s ekkorka szikra volt az egész, még csak felháborodás sem maradt, érdemes, utána... Gömbös híres reformja után mit várhatunk? A helyzet siváran változatlan..." (105. l.) Könyve egy másik helyén (110. l.) a mozgalmat egy új Nagyidához hasonlítja. Ugyanő valamivel később (Mi történt? Tanú, 1935: 110—111. l.) még keserűbb szavakkal mondja el csalódását; megállapítva, hogy a kormánynak „nem volt szíve” „fordítani a magyarság sorsán”, s a „sötét hatalmak” előtt behódolt. A következtetés, vallja Németh, „Amíg nincs sziget, a mozgalom sem lehet más, mint állásvadászlat és népbolondítás. A visszavonulásra a külső körről a belsőre azért van szükség.” Egy évvel az Új Szellemi Front zászlóbontása után pedig így nyilatkozik: „Az Író és Hatalmat az Új Szellemi Front felvonulása számára a Magyarországnak írtam s eredetileg éles ultimátum volt benne, melyet a szerkesztők gyakorlati érzéke vagy izlése elhagyatott. Az igazi szöveget visszaállítani többé nem tudom; így is jó bizonyíték ez... hogy mennyire remény nélkül reménykedtem én ezen a siettetett és lefagyott tavaszon.” (Egy év szilánkokban, Tanú, 1935. V—VI., 222. l.) Ugyanakkor a Nyugat 1935 novemberi számában Illyés Gyula (Előadás egy új nemzedékről; a Disputa rovatban) rendkívül gúnyos hangon támad Ignótus Pálnak, aki egy előadása alkalmával az Új Szellemi Frontot bírálta. Illyés hangoztatja: „Még tavasszal Zilahy Lajos cikket közölt a magyar írók mai társadalmi feladatáról. Majd felszólította a háború utáni írónemzedék néhány tagját, mondják el véleményüket. Azok el is mondták, kiki természetesen a magáét, tán emlékeznek még rá. Írók voltak, nagy baj is lett volna, ha mindnyájan ugyanazt mondják. Ők a bérencek.

Az előadó többször azt vetette szemükre, hogy nincs közös programjuk. Majd jóakaratóan alkotott nekik..." (385—386. l.)

A Gömbös-kormány politikájából való kiábrándulás tükröződik a Válasz hasábjain is. (pl. Tűz és víz c. kis glossza, Válasz, 1935 december,

747. 1.) A legmélyrehatóbb önbírálat az Új Szellemi Front kérdésében azonban Sárközi Györgytől való. A Gondolatban, az illegális KMP legális folyóiratában található ez a fontos dokumentum. A Gondolat 1936 április—májusi száma (161. 1.) Sárközi György cikkét közli, a szerkesztőség alábbi megjegyzésével:

„Márciusi számunkban kérdést intéztünk az »Új Szellemi Front« íróihoz: mi a véleményük arról, ami egy év alatt történt a reformok terén?

Kérdésünkre Sárközi György a »Válasz« szerkesztője felelt. Levele — személyi jelentőségén túlmenően is — értékes dokumentum, mert a Válasz köré csoportosult írók állásfoglalását szögezi le.

Reméljük, hogy a válaszban leszögezett felismerések megvitatása és korproblémáink közös tisztázása nem merül ki ezzel az egyszeri levélváltással. A Gondolat szerkesztősége minden e célt szolgáló hozzászólást örömmel közread.”

„Tisztelt Szerkesztő Úr,

betegségem miatt most csak egészen röviden tudok felelni a felvetett kérdésre: mi a véleménye arról, ami egy év alatt történt a reformok terén?

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy az úgynevezett »új szellemi front« sohasem állott semmilyen kormányzati rendszer mellé, hanem azok mellett a reformok mellett állt ki, amelyeket kormányzati rendszerek ellenére is régóta hirdetett. Amikor az új Gömbös-kormány reform-ígéretei elhangzottak, természetes reménykedéssel fordultunk a legalább hangzásra rokon szavak felé. Nem a kormányban, hanem a reformokban reménykedtünk.

Annál nagyobb volt csalódásunk, mikor a rokonnak hitt szavak gubója szétmállott s belőlük vadidegen reform-hernyók bújtak elő. A konzekvenciákat számos okból nem vonhattuk le ugyanazon a helyen, ahol bizakodásunknak hangot adtunk, de társaim megbízásából már május hónapban átvettem a Válasz szerkesztését, amely a tényföltárás, a meggyőzés, a bírálat és a gúny minden eszközével élesen szembefordult az ál-reformokkal s ál-reformerekkel.

Nem akarjuk letagadni, hogy a magyar táj ködében vajudó hegyeknek hittünk vajudó vakondtúrásokat: de a megszületett neveltséges egeret semmiesetre sem nézzük párducnak. Sőt: az elmúlt esztendő tanulságai sokunkban megérették azt a meggyőződést, hogy a magyarság mai állapotán cincogó és tipegő reformok már egyáltalán nem segíthetnek. Gyökeres átszervezésre van szükség, amelyet csak az öntudatosított magyar tömegek tudnak a politikai hatalom megszerzése útján végrehajtani. Amikor ennek a fölismerésnek és vágynak a Válasz hasábjain hangot adtunk, kellőképp megfeleltünk arra a kérdésre, hogy mi a véleményünk arról, ami egy év alatt történt a reformok terén.

Sárközi György”

Az Új Szellemi Front végleges szétesését 1936 tavaszára lehet tenni, ekkor hagyta ott Zilahy Lajos a Magyarország szerkesztői állását (1. erre az időszakra vonatkozólag. Féja Géza id. cikkét, valamint Kollár Ferenc: Mai magyar szellemi áramlatok, Korunk 1936. 4. sz., Újvári László: Az Új Szellemi Front összeomlása, Korunk 1936. 5. sz.).

A népi írók mozgalmának tagjai a későbbi években többször visszatérnek még az Új Szellemi Front és a Gömbös-féle „reformpolitika” értékelésére. A mozgalom radikalizálódásának, a Márciusi Front kialakulásának

idejében legtöbbször a Sárköziéhez hasonló, mindenesetre kritikus módon (l. pl. Fėja Géza: Márciusi Front c. cikkében a Politikai közjáték c. részt, Válasz, 1937 június, 329—330. l.), valamint a Márciusi Front debreceni lapjának, a Tovább-nak Egy év c. cikkét, (1938. március, 10., 11., 1.): „Ez a mozgalom... idealista tájékoztatlanságában hajlandó volt hinni a diktatórikus népbolondításnak, rövidesen maga is tapasztalta elgondolásainak csőd-jét...”

Az értékelés azonban — a mozgalom egyes tagjainál — már 1937-től egyre enyhébbé és megbocsátóbbá válik. Erre maga JA is utal, amikor 1937-ben visszatér a vitára (*Van-e szociológiai indokoltsága...* c. cikkében (l. 44. sz.) és *Erre a múzeumi gyűlésre...* kezdetű töredékében (l. 65. sz.): „...ők azok, akik úgy látszik, nem tudják megbocsátani, hogy annakidején gyöngének bizonyultak, elvesztették a fejüket, mi pedig helyünkön állottunk, megtámadtuk őket, jóllehet fiatal irodalmunk legismertebb tagjai álltak össze az Új Szellemi Front-ba.” Az enyhébb értékelést, az „illúzió” mentési kísérletét, sőt teljes igazolását jelzik pl. Fėja Géza egyes cikkei (A Márciusi Front hiteles története, Magyar Út 1941. ápr. 10., ahol már így ír: „Szó sem volt arról, mintha bármiféle szempontból a néhai miniszterelnöknek felkínálkoztunk volna... Gömbös Gyula rokonszenvezett törekvéseinkkel, s hogy a magyar reformot mégsem indította útján, annak okát egyrészt belpolitikai helyzetünkben, másrészt pedig régi, súlyos betegségekben kell keresnünk”. Ugyanez a cikk az Ú.Sz.F. elleni támadásokat már azzal magyarázza, hogy a „zsidó fajvédő csoport léte” került volna veszélybe, ha a „magyar sorskérdések” nélkülük, békés úton oldódnak meg. Összefoglalva azt állapítja meg Fėja, hogy a csoport „faltörős kos” volt). Cs. Szabó László egyenesen új márciust lát az Új Szellemi Frontban „...a mozgalomnak a miniszteri székben két barátságos, szélesvállú, erélyes Nyárv Pálja volt: Gömbös Gyula és Kozma Miklós. Vértelen, fajvédő, népi forradalom készült Magyarországon; ugyanaz, amit negyvennyolcban hetek alatt szabadságharcra kellett átváltoztatni... Az új Márciust Bécs helyett ezúttal egy új világháború előszele taszította le a Nemzeti Múzeum lépcsőiről” (Mérlegen II., a Haza és nagyvilág c. kötetből, Bpest, é. n. [1943] 192. l.) Németh László több írásában is visszatér — hasonló értelemben — az 1935-ös eseményekre: „1934—35-ben volt néhány hónap, amikor azt hittük, na most harapódnak át az apostolok tüze a nemzetre. Az írók látszólag egy nyájban, az országban megindult a gondolkodás jégzajlása, az ország első államférfia, a miniszterelnök a mi jelszavainkkal üti ki ellenfeleit... Minél többet gondolok vissza rá, annál nagyobbnak érzem a szerencsétlenségét, hogy ami a szellemben már akkor kész volt, a társadalomban vérré nem lehetett. Ha a Gömbös Gyula helyén akkor egy egészségesebb, bátrabb és eszebb ember áll, a mostani próba egész más magyar nemzetet talál itt...” (Magyar radikalizmus, Kelet Népe 1940. dec. 1.). Hasonlóképpen Kozma Miklósról szóló nekrológiájában (Kisebbségben IV. 325. l.) és 1943-as, Balatonszárszón elmondott beszédében: „1935-ben már azért erőltették annyira, akár csíny árán is, hogy a társadalom jóosztói az államvezetésben is érvényesüljenek, mert nyilvánvaló volt, hogy Európa új krízis felé megy, amely bennünket a régiéknél is készületlenebbül talál. A rendszer azonban sokkal merevebb volt, semhogy megértett volna bennünket. Félredobott javaslataink legfőlebb utólag szolgálhatnak összehasonlításul”. Szárszó, (Magyar Élet Kiadása, 1943). 45. l.

2. A cikk értékelése

JA cikkét az egykorú vitacikkekben csak Újvári László és Mónus Illés említik meg (l. fent) — Vass László (Magyar Nap, 1937. okt. 15) szerint: „Ignotus Pálnak és JA-nak egyik nagy érdeme, hogy több tanulmányban könyörtelenül leplezték az Új Szellemi Front fasisztikus korosztályharcos ideológiáját, szemfényvesztő, a tiszta fogalmakat („reform”) elködösítő irányzatát.” Említi a cikket nekrológiájában Gergely Sándor is (JA halálára, Új Hang (Moszkva), 1938 január). Németh Andor (JA 140. l.), mint fentebb idéztük, ismerteti az Új Szellemi Front mozgalmát, de JA vitacikkeiről láthatólag nem tud: „A harc... első fázisában — a márciusi ifjak diadalmas előretörése idején — JA a közéletből kikapcsolódva, önmagával bajlódó neuritikus, csak messziről szemléli a csatározásokat.” Másik művében (JA é. k., Csillag 1948. jún. 7. sz. 17. l.) is éppenhogy csak megemlíti a cikket, tévesen idézve egy, nem ebből a cikkből való részletet. Említett tesz a cikkről Ignotus Pál is (Csipkerózska, Haladás, 1947. nov. 20.), de a cikket nem értékeli, csak a JA-val alakuló barátsága szempontjából vizsgálja. Fejtő Ferenc is szól róla röviden. (JA az útmutató, Népszava kk. 20. l.)

Horváth Márton (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle, 1955. 4. sz. 1939—141. l.) foglalkozik az Új Szellemi Front történetével, részletesen ismerteti a cikket, majd így összegezi véleményét: „JA bírálata rendkívül szenvedélyes és éles a Gombös-féle »Szellemi Front« kelepcejébe esett írőkkel szemben. A történelem azonban nem a népies írők egy részének naiv illúzióit, hanem JA éles bírálatát igazolta minden részletében. Ebben a harcban a munkásosztály, a parasztság, a nép érdekeit, az igazságot JA védte.

Le kell szögezni, hogy JA ellentétének Illyés Gyulával és egyes más népies írőkkel — elsősorban nem személyi, hanem alapvetően politikai okai voltak”.

„... (A népies irodalmi törekvések) Ennek a rendkívül életerős, gazdag irányzatnak teljes elismerése mellett JA azt tanította, hogy a legerősebb történelemformáló és vezetésre hivatott erő a munkásosztály, s a parasztság is összes nagy kérdéseit csak a munkásosztály oldalán oldhatja meg. Azt tanította, hogy az értelmiség legszebb »népmentő« jelszavai, amilyen az egyke elleni harc, a kert-Magyarország, a népművészet feltámasztása volt — sőt a demokrácia és függetlenség jelszava is — demagógiává válik azok szájában, akiknek illúziói vannak a fasiszmus szociális demagógiájával kapcsolatban. Bizalmatlanságot kért JA íróársaitól a fasiszta kormánnyal szemben és odaadó bizalmat a munkásosztály, a nép iránt.”

36. Kosztolányi Dezső. Megjelent a Toll 1935. július 15-i (VII. évf. 5. sz.) számában. (150—152. l.) Közli a JA Mkl. is (414—417. l.). A 169. lap 2. sorában az Asszonyarckép-ből vett idézetben a nyilván sajtóhibás *ragyog* szót a Kosztolányi-szöveg alapján javítottuk *csorog-ra*.

1. Változatok

A cikknek két változata maradt fenn, amelyek tartalmilag, a gondolatok lényegében nem, a fogalmazásban azonban többhelyütt eltérnek a végleges szövegtől.

A láthatólag korábbi változatot a Népszava 1942. szeptember 13-i száma közölte, *Ének a semmiről* címmel („kiadatlan kézirat alapján”) jelzéssel. A nagyszámú fogalmazási eltérés miatt a szöveget teljes egészében közöljük.

ÉNEK A SEMMIRŐL

Ijjúságom elején a kezdődő szociális élet sértő korlátait feledtető kalandorregényeket olvastam el oly hamarjában, értelmetlennek látszó kötelességeimről elfelejtkezve, mint most Kosztolányi Dezső költeményeinek négyszázegynéhányoldalas gyűjteményét. A hatás, melyet ez egymásután olvasott költemények keltettek bennem, szintén a kalandorregények után fennmaradó tétovaszra ragaszkodó, de az éberség világába már beilleszkedő állapotához. Mi váltotta ki ezt a hatást? A versek zeneisége, melynek rímusdra gazdag képek sokasága vonul el az olvasó előtt? Vagy éppen a Kosztolányi-képek álomszerűsége? Mert álomszerűek, jöllehet az érzéki valóságnak megfelelő képek és világosan, logikus szabatsóssággal formáltak — és nagyon távol állanak például a Vörösmarty-jéle képalkotástól. Így ír („Asszonyarckép”)

Csodálatosan érett, mint a kajszin-barack, s mosolya úgy csorog le dúsan, mint cukrozott gyümölcsre sűrű tejszín.

Vagy („Mézes kenyér”)

Külvárosi kapuban kisgyerek száraz kenyeret majszol, ám — ígézet — az édes, ikrás napfény ráperreg, s ő nyalni kezdi ezt az égi mézet.

És olvassák el ezt a kis verset is („Őszi reggeli”)

Ezt hozta az ősz. Hús gyümölcsöket üvegtálon. Nehéz, sötét-smaragd szőlőt, hatalmas, jáspisfényű körtét, megannyi dús, tündöklő ékszerét. Vízcsöpp iramlík a kövér bogyoról és elgurul akár a briliáns. A pompa az, részvéttelen, derült, magába-forduló tökéletesség. Jobb volna élni. Ámde túl a fák már aranykezüikkel intenek nekem.

„Nehéz, sötét-smaragd szőlőről” olvasunk. Aki fölemelné a szőlőt, meggyőződ-nék róla, nem oly nehéz, hogy említni érdemes volna. A gyermek nehéznek mondja azt a súlyt, melyet szeretne fölemelni, de nem bír. Szőlőről lévén szó — csak a kívánt, de elérhetetlennek látszó szőlő lehet ily nehéz: a vágy, mely nem teljesül. Itt az álomszerűség nyitja: az ötvenéves Kosztolányi, ha verset ír, oly sóvárogva nézi a számára már könnyen elérhető tárgyakat (és az egész világot), mint a gyermek a tiltott gyümölcsöt. És a dolgoknak, melyeket ma már képzeletével önként tesz elérhetetlennek, képeit latin világosságú, kristályos rendbe foglalja, ahogy az álomban is annyira helyénvalónak tűnik fel minden olyan elem, melyet éber szemmel nézve legalább is különösnek és rendkívülinek látnánk.

Jobb volna élni, de... — ámde... — mondja Kosztolányi. Az ő világában (melyet különben ez is közel emel, vagy süllyeszt, az álom színvonalához) alig van cselekvés. Itt minden csak úgy történik. Kosztolányi homo aestheticusnak, vagyis az érzéki alapú szépség emberének vallja magát és ezt a homo aestheticust szembeállítja a homo moralisszal, vagyis a társadalmi jóra törő, cselekvő —

és szembedállítja a homo oeconomicussal, tehát a gazdaságilag cselekvő emberrel. A szemlélt a cselekvő ellen veti. A költő feladata az élet és halál kérdése fölött szemlélni, írta egyszer — pedig hát a költő feladata a versírás is és ez a termelési szükséglet, melyet a maga módján, hallatlan biztonsággal teljesít Kosztolányi, egyszerre gazdasági és morális cselekedet is.

Kosztolányi ezzel az elméletével a saját külön álomvilágához való jogát védte, de az elmélet maga csak jobban érteti meg velünk költészetének álomszerűségét. Homo aestheticusnak csupán az olyan szemlélnő vallhatja magát, ki nem érzi át, hogy élete a társadalmi létbe ereszti gyökereit; ki nem tudja azonosítani magát a társadalmi létet szabályozó, alapvető elvekkel. A gyermek, ki ösztönös tekintetével az értelmellenséget pillantja meg a felnőttek mai világában, ki felnövekedvén beléhelyezkedik ugyan a kényszerűség hatására a világ előtáldt rendjébe, de szíve mélyén megtagadja, adandó alkalommal pedig kibúvik lelkéből a nihilista. Kosztolányi huszonöt évvel ezelőtt írta meg, adta ki „A Szegény kisgyermek panasza”-t de ma is pajtásához intézi ezeket a könyveváró szép sorokat:

Pajtás, dalolj hát, mondd utánam:
Mi volt a mi bajunk korábban,
hogy nem jártunk a föld porában?
Mi fájt szivednek és szívemnek
Caesar, Napoleon korában?

Azt hiszem a Kosztolányi versek álomszerűségét végső fokon az a szociális nihilizmus határozza meg, mely képkötését is szabályozza. Könyve a nihilizmus fejlődésének filmje. Kezdetben még az impresszionizmus színes leplei fedik, a végén már egy öntudatos felfogás emelvényeként áll előtűnk.

Kosztolányi költészetének vannak „szociális” elemei, ezek azonban szemmel láthatóan egy társadalmonkivüli, ösztönös társiasságból fakadnak. Tud együttézni a szenvedőkkel, szenvedőn természeti és nem társadalmi szenvedőt értve, nem is embert csak emberi lényt, ki az operáló kés alá fekszik. Így jut el ő, ki a Dayka-féle „homályos bánattal” kezdte (A szegény kisgyermek panaszaiban pl. nincs semmi megfogható, tárgyi sérelem) — így jut el nihilizmusából ki nem lépve, a testi fájdalmak zengő énekéig.

Kosztolányi nihilizmusa azonban — szerencsére — nem hat odáig, hogy tollát elvesse a költő. Így gazdag művészete mégiscsak társadalomalkotó erővé válik. Mert ne higgyük, hogy olvasói is nihilisták lennének. E korban ugyan a szociális törekvések mellett benne lappang a társadalmi üresség érzése is és éppen ezt az érzést igyekeznek magukban sokan a fasizmussal, hitlerizmussal elfolytani. De azok, akik már bele mernek ebbe az ürességbe tekinteni, ha el is dobják „ezt a nagyvilágot, mint a dióhéjt” bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is.

S mivel a nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható, talán magát Kosztolányit is elvezeti a latin világosságért lelkesülő értelme a társadalmi elvben felfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban.

B)

A végleges szöveghez már közelebb álló, csonka, ceruzával javított gépiratot őriz a Múzeum. A gépirat számozatlan, 2. lapja és vége hiányzik. A B) változat megmaradt lapjainak eltérései a Toll-ban megjelent szövegtől:

167. lap, 3. sor: költelességemről

167. lap, 11. sor : *a tudattalanban meg a tudatban, kijavítva erre : tudatos és tudattalan eszméletünkben,*
167. lap, 22—23. sor : *szigorúak vagyunk, talán azért, hogy valami titkot, valami édes érzékiséget rejtgecssünk előtte, valamit,*
167. lap, 24. sor : *Megengedjük, hogy játszik, de feltételként kikötünk egy közlebről meg nem határozható komoly borongást,*
167. lap, 27. sor : *tárgyi sérelem. Olyan enyhe...*
167. lap, 28. sor : *ki javítva ki-re*
167. lap, 31. sor : *elvárjuk tőle, —*
167. lap, 32. sor : *Mi csodálatos módon meghalunk, ezért — csodálatos módon — azt kívánjuk, hogy haljon meg ő is.*
167. lap, 33. sor : *a Vagy nem a halál... kezdetű két mondat helyett a gépiratban ez áll : Vagy legalább is tegyen úgy mintha a rejtélyes halál az ő számra természetes volna. De lehet, hogy a felnőttek titka nem a halál, hanem a szerelem.*
167. lap, 40. sor : *a gépiraton az élet a felnőtteknek világa után áll*
168. lap, 8. sor : *És hallgassák meg ezt...*
168. lap, 27. és 31. sor : *a szőlőt helyesírása szállót*
168. lap, 37. sor : *megfogná és fölemelné*
168. lap, 38. sor : *— nem oly nehéz, nincs akkora súlya, hogy említésre...*
169. lap, 1. sor : *Ez a valaki persze meg is enne a szőlőt. helyett a gépiratban Ez a valaki persze meg is enne a szőlőt, — meg is ehetné, nem úgy, mint a szegény kisgyermek, aki még sóvárgását is kénytelen ékszerhasonlatokkal adni az olvasó, a felnőttek tudomására.*
169. lap, 2. sor : *a Márpedig Kosztolányi... kezdetű mondat a gépiratban : Kosztolányi a versben nem is a szőlőnek, hanem önmagának a végzetét sejteti.*
169. lap, 3. sor : *ő nincs a gépiratban*
169. lap, 5. sor : *a Jobb volna élni — kezdetű mondat helyett a gépiratban : Jobb volna beléharapni, vagy az utolsó sor szerint — élni, de nem lehet.*
169. lap, 6. sor : *a körte a hatalmas,*
169. lap, 7—8. sor : *a vágy, a teljesítetlen kívánság. Ebben megint csak az a feltűnő, hogy nem a teljesítetlen vágy tárgya nem az ékszer, hanem (így !)*
169. lap, 9. sor : *a teljesítetlen vágy... kezdetű mondat helyett: a teljesítetlen vágyat nem szociálisnak látja a szegény kis gyermek, hanem animálisnak.*
169. lap, 12. sor : *...elérhetővé vált tárgyakat verseiben, a világot, mint*
169. lap, 18—19. sor : *a gépiratban nincs zárójel*
169. lap, 19. sor : *...alig van cselekvés, minden csak történik. Úgy, mint a csodák.*
169. lap, 20., 22. sor stb. : *esztétikus, esztétikai, ökonomikus — magyaros helyesírással.*
169. lap, 25. sor : *..... halál kérdésein — vallotta egyszer. Pedig hát...*
169. lap, 32. sor : *...is jobban megérteti velünk.*
169. lap, 33. sor : *...az esztétikai tárgy gazdasági és az esztétikai alkotás szociális jelentőségéről, aki nem...*
169. lap, 35. sor : *...gyökereit. Az, aki nem tudja...*
169. lap, 38. sor : *...világát, aki felnövekedvén, beléhelyezkedik ugyan a világ rendjébe...*
169. lap, 40. sor : *az ...azonban megtagadja. végű mondat után a gépiratban : Külsőleg, vagyis a vers külső formájában, messzire látszó rendet tart, de a vers belső formájában, a vers világában a reális világ rendjét elveti. Az ilyen (vége a gépiratnak)*

2. Jegyzetek a cikkhez

168. lap : Az Asszonyarckép és a Mézes kenyér a Negyven pillanatkép-ben található.
169. lap, 20. sor : „*Kosztolányi... homo aestheticusnak... tartja magát*” : a cikk Kosztolányi: Önmagáról c. írására céloz (Nyugat 1933. január 1.), amely — Jules de Gaultier fogalmazásához folyamodva — a homo moralisról és a homo aestheticusról beszél, s önmagát büszkén az utóbbinak vallja.
170. lap, 25. sor : *Dayka-féle „Homályos bánat”* : utalás Dayka Gábor (1768—1796) Titkos bú c. versének soraira : „Homályos bánat dúlja lelkemet, Talán ujúlnak régi szenvedésim...”

3.

A cikke a JA-irodalomban néhány utalás található. Fövény Lászlóné (JA : 134. l.) idézi a költő szépségélményének megvilágítására ; említi Szalai Sándor is (JA és a Nyugat ; Az Eötvös Loránd tudományegyetem évkönyve, az 1952—53 évre, 476. l.), Horváth Márton is röviden foglalkozik vele (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle, 1955. 4. sz., 136. l.), megállapítva : „E busongó hangú költő művészetében észrevette JA azt az elemet, amely kedvezőbb körülmények között elvezethet a társadalmi igazság megsejtéséhez. Túl a személyes érzelmeken, ezért is szerette, hiszen a „hivatalos” költők közül oly kevesen jutottak idáig is.” JA-nak ez a nagy gonddal és szeretettel megírt, sikerült bírálata azonban még lényegében értékelésre vár.

37. A középosztály és a vajúdo világ. Megjelent, a hasonló címmel folyó ankéthoz való hozzászólásként a Cobden 1935 június-júliusi számában (II. évf. 6—7. sz.), (280—282. l.). — Közölte Németh Andor is (JA összes versei és válogatott írásai, Cserépfalvi 525—536. l.).

1. Változatok

A cikk kézirat a Párttörténeti Intézet irattárában található. (MMI Irattár Gy. 1953—173. sz. alatt). A tintával írott kézirat eltérései a nyomtatásban megjelent szövegtől :

171. lap, 37. sor : a *Mit értünk hát voltaképpen középosztályon ?* mondat után törölve : *Talán nem is osztály a középosztály, vagy talán mégis osztály s a fogalom...*
172. lap, 3. sor : a *Ha elfogadjuk...* kezdetű mondat előtt, áthúzva : *Osztályt nem ad a jövedelem.*
172. lap, 15. sor : ...előbb így : *a munkások az üzemben hasznos, tárgyi műivoltukban meghatározott szükséglet*
172. lap, 33. sor : ...*a viszonyát termelik.* végű mondat után a következő, törölt fogalmazási kísérletek : *Fennáll azonban még egy marad azonban*
173. lap, 3. sor : előbb így : *melyeket határozott formáikban a használati érték és a cseveérték e:entéln alapuló tökécs polgári társadalom*
173. lap, 5. sor : előbb : *használati érték és a cseveérték viszonyán alapszanak.*
173. lap, 9. sor : előbb : *mert gondoltak ugyan a termelési viszonyok alapján létrejövő szükségletekre.*
174. lap, 3. sor (*Művészt-től*) a bekezdés végéig : az egész rész előbb így hangzott : *Középosztálybeli szerepből sarjadzó szociális érzék társulva a saját elnyomorodással, forradalmi tényező. A békes társadalmi fejlődés határozott osztályérdekével tehát összeütközésbe kerülhetnek a mindennapi anyagi érdekek. Gondoljunk pl. az állástalan diplomás ifjúságra, melynek termelésbeli funkciója nyilván középosztálybeli volna. A közép-*

osztály más rétegei viszont — éppen társadalmi szerepüknél fogva — egyáltalán nem szűkölködhetnek. A magántulajdon társadalmi rendjében nem szenvedhetnek anyagi szükséglet pl. a bírák és a katonatisztek.

174. lap, 23. sor : előbb : Itt fontos szerepe jut

174. lap, 40. sor : előbb : ...csak egyelőre — sok helyütt megfeneklett

174. lap, 41. sor : előbb : szocialista politikai elméletre vezethető vissza.

175. lap, 25. sor : előbb : ...a tőkés osztály tagjai társadalmi...

176. lap, 10. sor : hogyan hajtja végre a termelésből...

2.

A Cobden Szövetség liberális politikai irányzatú nagykereskedők társadalmi testülete volt. Célja a szabadkereskedelem és a nemzetközi béke eszméjének népszerűsítése. Rendszeres vitákat rendezett gazdasági, aktuális politikai és társadalmi kérdésekről. Lapja, a Cobden *A középosztály és a vajúdó világ* c. ankétját 1935. februári számában hirdeti meg, hivatkozva arra, hogy az egész világon dúló „éles és végzetes politikai és világnézeti harcok, a legkülönbözőbb mozgalmak különösen bizonytalanná teszik annak a rétegnek helyzetét, amelyet középosztálynak szoktak nevezni.” A középosztály tevékenységéről és mivoltáról a legkülönfélébb vélemények vannak ; nálunk különösen bonyolult a helyzet, beszélnek „történelmi középosztály”-ról, s „polgári középosztály”-ról. Ezért az ankét célja „felvetni és megtárgyalni azt a problémát, hogy mi a helyzete, a jelentősége és teendője a középosztálynak a mai vajúdó világban” Az ankét során a hozzászólóktól a következő kérdésekre kértek választ :

1. Mit értünk voltaképpen középosztályon ? Azonos-e a középosztály a polgársággal ? Azonos-e az értelmiséggel és ha igen, micsoda szemléti és erkölcsi hivatást kell ennél fogva betöltenie ?

2. Milyen szerepet tölt be a középosztály a parlamentarizmusban és mit várhat az autoritativ kormányzástól ? Van-e sajátosan középosztálybeli ideológia, amely a középosztály öntudatos állásfoglalását a személyi és közszabadságok kérdésében eleve megszabja ?

3. Vajon a középosztály tagjainak anyagi aspirációit a gazdasági liberalizmus, vagy a tervgazdálkodás engedi inkább érvényesülni ? Mik a középosztály érdekközösségei, illetve érdekellentétei a tőkés, illetve a nincstelen rétegekkel ?

4. Milyen tömörülés volna szükséges ahhoz hogy a középosztály biztosítsa jogos szellemi és anyagi igényeinek tiszteletbentartását ?

(JA válaszában az 1., 2. és 4. kérdéseket rövidítve, ill. módosítva közli.)

Az ankét kérdéseire a következők feleltek : az 1935 áprilisi számban: Kállay Tibor, Lukács György (a liberális politikus, valóságos belső titkos tanácsos), Dr. Schlesinger Károly (Wien), Zárai Samu, Dr. Kuthy Sándor, a Vidéki Városok Kulturális Szövetségének igazgatója, Aradi Zsolt, Bálint György, Kassák Lajos, a Ferenc József Tudományegyetem Surányi-Unger Tivadar prof. tanítványaihoz álló gazdaságpolitikai szeminárium. Az 1935 májusi számban : Báró Korányi Frigyes, Magyar Pál, Gratz Gusztáv, Móricz Miklós, Hevesi András, Cs. Szabó László, dr. Schober Béla, dr. György Ernő, Neumann Lajos, a Cobden Szövetség alelnöke, Forgó István, Nagy Antal, a Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, Harrer Ferenc, dr. László Béla tanár, Debrecen, dr. Wolf Ernő, dr. Horváth Barna egy. tanár. — Az 1935 júniusi—júliusi számban : Kovrig Béla, báró Hatvány Bertalan, Sárközi György, dr. Auer Pál, Pongrácz K. M., Debrecen, Illyés Gyula, dr. Kecse-

méti György, József Attila. Végül az 1935 augusztusi számban: Földi Mihály, Bertalan István, Sós Endre, Szász Zoltán, Kosztolányi Dezső.

Az ankétot a lap szerkesztősége az 1935 szeptemberi számban foglalta össze (381—384. l.), JA cikkére egyetlen helyen utal, a 3. kérdésre adott válaszokkal kapcsolatban: „A szocialista JA is kifejezetten egy *liberális tervgazdálkodás* eszméjét propagálja.” Az ankétot ismerteti Szabó Zoltán is (Válasz 1935 júl.-aug., 458 skk.), de JA cikkét nem említi.

A cikkkel a JA-irodalom nem foglalkozott.

38. Új szocializmust! Hort Dezső könyve. Megjelent a Cobden 1935 decemberi (II. évf. 12. sz.) számában, a Szellemi élet rovatban (534. l.).

HORT DEZSŐ (eredetileg Horti Dezső), társadalomtudós, a 30-as években Münchenből tért haza, az ún. „kétésfeles” Internacionálé híve volt, a szélsőséges reformista elméletek egyik magyarországi terjesztője. Cikkei főleg a Századunkban, Népszavában s a 30-as évek végén a Korunk-ban jelentek meg. Egyetlen, Új Szocializmust! című (Budapest, 1935, Kosmos; „Hendrik de Man-nak, az európai szocializmus harcosságának” ajánlott) könyvéről a Szocializmus is (1935 szeptemberi, októberi és decemberi számaiban) vitát rendezett. A bírálók állásfoglalása a Szociáldemokrata Párt folyóiratában is lényegében a könyv tételei ellen irányult.

Jegyzetek a cikkhez:

HENDRIK DE MAN (1885—1952) belga tudós, szociáldemokrata politikus, 1939-ben a Belga Szocialista Párt elnöke. A német megszállás alatti együttműködésért húsz évi fogságra ítélték, de megszökött s haláláig Svájcban élt. A marxizmus legszélsőségesebb revizionistái közé tartozott; az osztályharc, a proletárdiktatúra, a marxi közgazdaságtan teljes tagadásáig jutott el. (Die Sozialistische Idee; A Belga Szocialista Párt „munkaterve” stb.) 177. lap, 29. sor: COMTE, AUGUSTE (1798—1857) francia filozófus, a pozitívizmus megalapítója, a szociológia mint tudomány feladatának megfogalmazója. Minden metafizikát elutasít; szerinte mindig az adottból kell kiindulni s abból kell a törvényeket levezetni. Tanítása szerint az emberi szellem történeti fejlődésében három korszak különböztethető meg: a teológiai, a metafizikai s a pozitív. Ez utóbbi a tények megfigyeléséből s összefüggéseinek feltárásából alkotja meg világképét.

178. lap, 19. sor: WEBER, MAX (1863—1941) német polgári gazdaságtörténész és szociológus. Az ún. „megértő szociológia” híve; e — lényegében szubjektivistá és idealista — módszer azokat az eszmei struktúrákat keresi, amelyeket a váltakozó kultúrák megközelítenek; ezeket a struktúrákat a szociológus vonja le tanulságként a különböző megnyilvánulásokból. Nálunk főleg nagyfontosságú vallás-szociológiai kutatásai váltak ismertté; ezekben azt mutatja ki, hogy a gazdasági erkölcs hogyan szabja meg a termelés, a kereskedés stb. módját; főleg a protestantizmus és a korai kapitalizmus összefüggéseit feltáró tanulmányai nevezetesek. Ezekre hivatkozik több ízben is JA.

A cikk elutasítja Hort Dezső, illetőleg de Man reformista elképzeléseit, s ugyanakkor a marxizmus és a pszichoanalízis összeegyeztetésének gondolatát fejt ki; részletes elemzésére még nem került sor.

39. Ázsia lelke. Megjelent a Szép Szó 1. (1936. márciusi) számában (68—70. l.).

1. Változatok

A cikknek egy kézírata található a Múzeumban. A tintával írt lapokon a cikk három vázlata, töredéke olvasható. Közülük kettő lényegesen eltér a végleges szövegtől; gondolatokban élesebb, harcosabb; a végleges szöveget JA láthatólag a Szép Szót támogató Hatványra való tekintettel enyhítette.

a)

1, 2, 3-as számozással jelzett kéziratlapok. Az első két kéziratlap csak stiláris eltéréseket mutat a végleges szövegtől, a harmadikon lényegesen eltérő szöveg olvasható.

Az első két kéziratlapon található szöveg eltérései a véglegestől:

179. lap (a cikk szövegének) 1. sora: *Elovestam ezt a gazdag, zsúfolt, az ázsiai...*

179. lap, 2. sor: előbb így, majd áthúzva: ... *könyvet. Figyelmesen elolvas-tam. És most, hogy ismét*

179. lap, 3. sor: előbb: *nagyon szép képeit*

179. lap, 13. sor: *ha ő laikus, n agyarul avatatlan,*

179. lap, 14. sor: előbb így, majd áthúzva: ... *szégyenkeznie kell tudatlan-sága miatt.*

179. lap, 15. sor: *De az anyag rengeteg terjedelme sem...*

179. lap, 20. sor: *Könyve a kult. ra...*

179. lap, 28—30. sor: előbb így: *egységes voltának legfeltűnőbb nyomai magyarázatul még több joggal vizsgálhat a spekulációs eredetű fizikai Atlantisz*

179. lap, 31. sor: *minduntalan tapasztalt lelki...*

180. lap, 1. sor: előbb így: *Igy az elfojtásoktól terhes, majd: Igy elfojtásoktól terhes*

180. lap, 2. sor: *létrejön teszem az egerektől...*

180. lap, 5. sor: *az Oedipusz-komplexust*

180. lap, 7. sor: *a tudattalan rokonságában...*

180. lap, 10. sor: ... *emberi örökségről, az Oedipusz-komplexusról.*

180. lap, 13. sor: ... *erkölcsi elveket vezetné vissza az elfojtott ösztönök tudattalan viládgára, az ösztönökre, melyek valóban...*

180. lap, 15. sortól, a ... *bennünk megnyilvánuló erői, végződésű mondatról kezdve a szöveg így hangzik:*

Pedig bizony a tudattalanná lett, elismeréstől, megfosztott letagadott és így az egész emberi társadalom szabad boldogulására tudatosan jól nem használható, kozmikus eredetű agresszív ösztönökkel inkább megmagyarázható mind a tőkésállamok imperializmusa, mind a szuniták és szuniták, mohammedánok és keresztények, hinduizmus és keresztények, hinduizmus és moslimizmus harca, a kultúrák tüzes terjesztése és könnyes hanyatlása, semmint a bennük virágzó eszmékkel. Ezek az eszmék rendszerint a szeretet eszméi, az agresszió elfojtására szolgálódnának, az agresszív ösztönök azonban működnek éppen mert kozmikus eredetűek és más, tudatos út nem lévén, az erkölcsi elvekben jelentkeznek. Hatvány azért fordul oly szenvedélyes érdeklődéssel Kelet felé, mert mélységes megvetéssel tölti el az a gazdasági materializmus, melynek eszméiben az európai ember (itt áthúzva: tudattalan agressziója jelentkezik.) rontó-bontó támadó kedve (így!) Nem gondolja meg, hogy (itt áthúzva: ugyanennek az agresszióknak) a kultúra szentjére (? nehezen olvasható szó) lép (így, nyilván lépő helyett) támadó kedvenek lepleül szolgál a tibeti lámaizmus és a hinduizmus (a kézirat innen ceruzával) is, mint a rituális királygyilkosság, hogy a belső, motorikusan érvényesülő, tehát leküzdhetetlen ösztönörök közös emberi volta lényegesebb jegye

a tetszésszerűen vett kultúrájú emberi csoportok szellemi magatartásának, mint az, hogy a belső tudattalan erőket, idegen hatalmakként kivetítve, mithizálják-e, mint a gazdaságilag fejletlen népek, vagy racionalizálják-e, mint a bonyolult gépi technikával rendelkező európaiak? Hatvány hisz az isteni gondviselésben, és kozmikus igazságok híve. Számára az ázsiai kultúrformák az európainál magasabbrendű, egész szívvel többre becsült s úgy látszik inkább érzésként, mint világos belátásként ható erkölcsi tartalmak tárai. Am az erkölcsi tartalmat

b)

A 3—5 számozott kéziratlapok. Szövegük:

mohammedánok és keresztények, hinduizmus és mozlimizmus harca, a kultúrák terjesztése és (áthúzva: könnyes bukása) hanyatlása, semmint a bennük virágzó eszméket. (Itt áthúzva: Aki verekedni akar, könnyen talál botra és vérontásra érdemes különbségre a homousion és homoision között. Az eszmék ugyan a szeretet eszméi, a támadódedv megsemmisítésére szolgálnának, az agresszív ösztönök azonban működnek és szívesen közlekednek éppen az erkölcsi eszmékkel kiközvezett utakon, — különösen hogy más tudatos útjuk nem kerül. Hatvány azért fordul oly szenvedélyes érdeklődéssel Kelet felé, mert mélységes megvetéssel tölti el a gazdasági materializmus, melynek eszméiben az európai ember rontó-bontó, de egyben szerkesztő kedve jelentkezik. Nem gondolja meg, hogy ugyanennek a támadó kedvnek lepleül szolgál a tibeti lámaizmus, vagy a hinduizmus is, mint a rituális királygyilkosság, hogy ezért hivatalos filozófiája Kínának az állami erő számára oly megfelelő konfuciusi tanítás, egyszóval, hogy a belső, motorikus érvényesülő tehát leküzdhetetlen erők közös emberi volta lényegesebb jegye tetszés szerinti kultúrájú emberi csoportok szellemi magatartásának, mint az, hogy a belső, tudattalanná lett erőket, idegen hatalmakként racionalizálják-e, mint a bonyolult gépi technikával rendelkező európaiak. Hatvány hisz az isteni gondviselésben és kozmikus igazságok vallója. Számára az ázsiai kultúrformák az európainál magasabbrendű, egész szívvel többre becsült és úgy látszik inkább érzésként, mint világos belátás gyanánt ható erkölcsi tartalmak tárai. Am az erkölcsi tartalmak kutatásában nem kellene Ázsiába bújdosnia, hiszen nem a tartalmak, hanem az alakzatok térnek el. S ha ezeket az eleven tartalmakat egymással megegyezőeknek találjuk, akkor nem velük kell mérnünk az alaki különbségeket sem és külvilágban nem dönthetünk értékítélettel valamelyik történelmi kultúrforma mellett és ellen. Mindenki az örömkeresési és kikerülési elv működik és működött mindenkor. A kutató feladata annak feltárása, hogy milyen sajátos történelmi körülmények következtében öltött ez az elv ilyen vagy olyan tudat (előbb: kultúr) formát magára. A tudattalan freudi fogalmára támaszkodva azért teljes sikerrel csak a történelmi materialista módszert értékesíthetné, mert a termelési eszközökkel alkotott és közvetített mindennapi élet, a természet és természetismeret, tehát a társadalomba illeszkedő tudat kizárja a tudattalan bizonyos megnyilvánulási módjait, tudattalan törekvéseinknek a külvilágba közvetített kultúralakzatait. »Mivé lesz Vulcanus Robert és Tsa (vagy pedig Schneider-Creusot) mellett, Jupiter a villámhárító és golyóval? Vagy akár Ilias a nyomda- és szédőgéppel?« — kérdi Marx a közgazdaság kritikájához írt, töredékben maradt bevezetésében. Ez a kérdés, ha a lelki kultúrák alakzatainak jegeces dését és szétporlását akarjuk megérteni. Shintó vallása ugyan látszólag ellentmond ezzel, de nem sokáig. A japáni nép széles tömegeinek még nem volt idejük fölfogni a munkamódok váraiban, nem is sejtett technikai átváltozásával nyert új „kozmosz környezetet”, vagyis ember és a természeti

anyag-erők közt, valamint az ember és ember közt újonnan keletkezett viszonyokat. A japániai Shintó vallásukat és ennek keretébe illeszkedő lelki kultúrájukat megfelelő redlős körülmények közt sok évszázados kontemplációval alakították ki és a vallás azért áll fenn ma is eleven tagadásaként az új technikai környezetnek, mert a rohamszerűen térfoglaló s már kezdetben egész bonyolultságával lábra álló imperialista-kapitalista élet üteme lehetetlenné tette a dolgozó néptömegek elmélyült szemlélődését. (A japáni munkások pl. nem ritkán munkahelyükön háltnak.) Ha az a szemlélet, mely egykor a Shintó-t megalkotta, ismét működni kezd, elveti majd régi játékszerét és a technikai haladásnak jobban megfelelő, mondhatnók európaibb képzetekkel helyettesíti a régi isteneket. Japánban «aki hűbérurának haldlakor ki akarja mutatni ragaszkodását — írja Hatvany — az mind ahhoz az ősi szertartáshoz fordul, amelyet hibás olvasással harakirinak nevez Európa, de amelynek helyesen olvasott neve 'teppuku'». Hát annyi bizonyos, hogy a japáni bérmunkások nem metszik föl hasukat, sőt eszükbe sem jut, hogy föl kéne metszenők, amikor hírt szereznek munkaadó vállalatuk főreszvényesének elmúlásáról.

Rám, aki a könyv sok részletében zavartalanul gyönyörködtem, nem kellemesen hat a keleti kultúrák oly alapos ismerőjének, mint Hatvany Bert lan, heves kirohanása a történelmi materializmus ellen. A támadást bizonyára nem menti az, hogy a megbántott módszert — fejét véve — minduntalan felhasználja ott, ahol nem is sejtí, mert ez gyarapítja elvégzett munkájának értékét, de nem dicséri a szerző tudományos öntudatának világosságát. Nem gondolom, hogy jó-hiszeműségéhez kétség férne s így melegsége a szocializmus súlyos, de szintén érthető elméleti mulasztásait szolgáltnak. Egész nemzetközi irodalmunkban sehol egy olyan mű, amely kifejtene a szocializmus filozófiáját, ma állapodva meg az ideológikus változások gazdasági és osztályharcos magyarázatánál, hanem fölvetve az ideológikus beállítódások belső szükségességének kérdését általában is. Minden új ideológia csak a már meglévőnek valamilyen megértéséből keletkezik — a szocialista ideológia eddig csak úgy jelentkezett, mint a kapitalista ideológia megértése. Természetesen meg kellene értenünk és érteínünk az összes adott ideológiákat, a keletieket beleszámítva, hogy szellemiségünk ne korlátozódjék Európára, hanem egész emberi világunk megértéséknél lépjen föl és válhassék általános kultúrává. Erre a szerepre azonban csak akkor vállalkozhatik a szocialista szellemiség, ha elfogadja a Marx óta keletkezett új tudományt, a pszichoanalízist. Léven az ideológiák lehetőségének és alakulásának kérdése azonagy a lki és elmebetegségek keletkezésének kérdésével. A feuerbachi tétel alapján állva, hogy ti. a lét határozza meg a tudatot, nem értjük ma már mindennapi lelki tapasztalatainkat sem maradék nélkül, nemhogy kultúrákat értelmezhetnénk vele. A feuerbachi tétel összeütközésbe jut azzal az új természetudományosnak tekinthető belátással, mely azt tanítja, hogy tudatos gondolkodásunkat egy tudattalan gondolkodás kíséri, mely amazi messze meghaladja jelentőségben, mert közelebb áll valódi cselekvéseink forrásaihoz, ösztöneinkhez. Mai állapotunk mellett félig-meddig természetes, hogy az olyan szenvedélyes és lelki kultúrák megértésére szomjas író, mint Hatvany Bertalan visszautasítja a történelmi materializmust, mely csak úgy lebeg előtte, mint a gyűlölt tőkés gazdasági materializmusnak nemkevésbé gazdasági materialista kritikája. Tanulság ez a mi számunkra. Nem elegendő már a szocializmusnak rámutatnia arra, hogy a szükséges tőkeakkumuláció egyben szükségessé teszi az ellentmondást föloldó szocializmus érvényesülését. Számolnunk kell azzal, hogy az emberek lelki életének nagyobb fele a tudattalanban játszódik le, hogy tetteik nagyobbára gdlásosan determinált cselekedetek, hogy történelmi magatartásuk nagyobbára eszesen formált ésszerűtlenség, ami különösen napvilágra tört az ésszel hivalkodó polgári Európában.

Külön egy nagyobból kivágott lapon: a végleges szöveg a 180. lap 33. sorától a 181. lap 1. soráig terjedő részének kevésbé eltérő változata található. Eltérések:

180. lap, 33. sor: *Ő lelki kultúrákra szomjazik szenvedélyesen, s ez a* (áthúzva: *szenvedélyes) sóvárgása, ...*
 180. lap, 35. sor: *E másodszor és elv...* előbb áthúzva: *A történelmi materializmusnak nevezett*
 181. lap, 1. sor: *közvetlenül kiszorított*

2. Értékelése

A cikket megemlíti Németh Andor (JA é. k., Csillag 1948. július 8. sz. 30. 1.), utalva a „tudományos szocializmus szabadabb világot ígér” gondolatmenetre. — Említi, a cikk lényegét erősen egyszerűsítve, Fövény Lászlóné is (JA 168. 1.). — Képes Géza (Vers és próza, Művelt Nép, 1955. ápr. 10.) felhívja a figyelmet a Leninről írt kis jegyzet jelentőségére: „...mekkora bátorságra volt szükség egy ilyen rövidke jegyzet közzétételéhez, amely eléggé leplezett helyen, de kevésbé leplezett hangon szól arról, hogy ahol Lenin megjelenik, ott megrendül a föld és megrepednek a hegyek...”

3. Jegyzetek a cikkhez

- HATVANY BERTALAN (1900) pénzügyes, műkedvelő tudós, a Szép Szó mecénása, keleti tárgyú tanulmányokat, könyveket írt. Ezek sorába tartozik az *Ázsia lelke*.
 179. lap, a cikk szövegének 24. sora: HÖRBIGER, HANS (1860—1931) osztrák mérnök, dilettáns tudós. A 20-as években sokat emlegetett, azóta megeáfolt eljegesedés-elmélet megteremtője.
 181. lap, 12. sor: „*Max Weber kutatásai szerinti*”: Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” c., magyarul 1923-ban megjelent művére utal.
 182. lap, 30. sor: Mahabharáta, az indek nemzeti eposza, (i. e. IV. sz. — i. u. IV. sz.)

40. Szerkesztői üzenet. Megjelent a Szép Szó 2. (1936 áprilisi) számában, a lap élén; valamint Németh Andor kiadásában (JA összes versei és válogatott írásai, 520—524. 1.) is.

A cikk tulajdonképpen a Szép Szó egyik programadó vezércikke s a költő ekkori politikai s világnézeti állásfoglalásának legvilágosabb összegezése; 4. pontját többször idézték az egész folyóirat célkitűzéseként. Már 1937-ben többször történik hivatkozás a cikkre. A Cobden szövetség 1937 februárjában A költő és a kritikus címmel vitát rendezett, amelyen JA és Németh Andor vettek részt. (E vita visszhangja a költő Ars poetica c. verse is; I. ÖM² II. 443. 1.) A bevezetőt Kerpel Jenő mondotta, aki méltatta a Szerkesztői üzenetet is, JA-ról szólva (I. Cobden, 1937. február, 80. 1.) — Vass László (Magyar Nap, 1937. okt. 15.) a Szép Szó szlovenszkoí útjáról szóló cikkében is a lap irányát jellemző írásként idézi. — A megszüntetett Szép Szó utódjában, a Delta Almanach-ban Gáspár Zoltán ismét hivatkozik a cikkre, a szélsőjobbaldali kisajátítás elleni tiltakozásul emelve ki, hogy olyan folyóirat munkájában vett részt amely a haladást tűzte zászlajára,

s hogy „idézett cikkében szocialistának vallotta magát”. (Kié JA ? Delta Almanach, 1940. 42—48. 1.) A JA irodalom többször foglalkozik, a fenti értelemben, a cikklet. Fejtő Ferenc (JA az útmutató, 22. 1.) is idézi. Németh Andor (JA 155) szerint: „Céljainkat JA... szavai világosan meghatározták.” Ugyanő másik művében (JA é. k., Csillag, 1948. július 8. sz. 30—31. 1.) is hosszan idézi, a lap programját és hitvallást látva benne. Fővény Lászlóné (JA 168. 1.), a cikkről, némiképpen egyszerűsítve összetett mondanivalóját, ezeket írja: „Egy szerkesztői üzenetben az »erkölcsi felszabadulásra« áhító olvasónak megmagyarázza, hogy erkölcs és rend »csupán a szabadságból és a szabadságban« fejlődhet ki, s hogy ehhez a szabadsághoz csak a burzsoázia elleni harc árán lehet eljutni. A társadalom bűnein csak úgy lehet segíteni, ha küzdünk »egy olyan társadalmi rendért, termelési módot és elosztási szervezetért«, melyben ezek a bűnök természetszerűen megszűnnek majd. Félreérthetetlenül megfogalmazza, hogy az osztályharc marxi elmélete és a proletárdiktatúra megvalósításáért folyó konkrét gyakorlati harc alapján áll. Szavai azonban elvesznek a lap liberális, revizionista, trockista cikkeinek dzsungelében.”

184. lap, 11. sor: „a vallás az emberi lényeg megvalósulása...” kezdetű Marx-idézet lelohelye: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, Einleitung. Marx—Engels Gesamtausgabe I. 1/1.

41. Miért nem járok színházba? Független Színpad 1937. 1. 2. számából. A folyóirat Miért nem járok színházba? (Miért nem járnak értelmiségünk kiemelkedő képviselői színházba?) címmel ankétot rendezett. A kérdésre Babits Mihály, Benedek Marcell, Füst Milán, Illyés Gyula, József Attila, Németh Andor válaszoltak.

42. Ignotus Pál: Kosztolányi Dezső. Megjelent a Szép Szó 1937 februári számában (IV. köt. 1. füzet), a Könyvekről rovatban (91. 1.).

IGNOTUS PÁL (1901) liberális publicista és kritikus. A 20-as évek végén mint a fiatal polgári irógárda egyik vezetője, a Századunk, majd A Toll munkatársa kezdte pályáját. A fasizmus ellen felvette a harcot (A horogkeresztes hadjárat, 1933), de orthodox liberális oldalról; a fasizmusban elsősorban kispolgári, értelem-ellenes szadista lázadást látott, a monopoltöke kezdeményező, alapvető szerepét lebecsülte. Ugyanakkor kezdettől fogva antibolsevista, a marxizmus elavultságát hirdette; egy „megreformált liberalizmus” lebegett szeme előtt. 1935 után — a fasizmus megerősödése, s a népfront-politika bizonyos sikerei hatására — némileg radikalizálódott; előbb szociáldemokrata körökkel keresett kapcsolatot, majd a Szép Szó-ban egy polgári radikális színezetű népfrontpolitikára törekedett, élesen küzdve a fasizmus minden formája s a magyar népies mozgalom jobboldali megnyilvánulásai ellen, de elhatárolva magát a kommunistáktól is. Álláspontját mindvégig antikommunizmus jellemezte; jelenleg — változatlanul polgári álláspontból — külföldről éles harcot folytat a magyar népi demokrácia ellen. József Attilával való ismeretsége 1927-ben kezdődik. A költőnek a KMP-hoz való csatlakozása után eltávolodtak egymástól. Barátságuk 1935 körül újult fel, elsősorban JA-nak a Szép Szó szerkesztésébe való bekapcsolódásával. Viszonyuk értékelése — mint általában a költőnek a Szép Szónál betöltött szerepe — még kritikai tisztázásra vár; kétségtelen azonban, hogy bár nézeteik egyes pontokban megegyeztek ezekben az években, lényeges különbségek választották el őket mindvégig, mind személyi, mind elvi tekintetben.

Ignotus Pál Kosztolányi Dezsőről írt tanulmánya először a Szép Szó 1936. III. kötetében (1936 november, 97—111. 1.), A liberalizmus házi re-

formja c. cikke pedig a Szép Szó 1936. évi I. kötetében (1936 május, 259—264. l.) jelent meg.

43. „Márciusi Front”. Megjelent a Szép Szó 1937 július-augusztusi számában (IV. kötet, 3. füzet), a Szerkesztői üzenetek rovatban (296. l.) névtelenül. Kézirata a Múzeumban kétségtelemné teszi szerzőségét. Javítások a kéziratón:

2. sor előbb: *igen alkalmas...*

4. sor: előbb: *e mozgalom élén állanak, valóban megérdemlik rokonszenvünket*
A kis megjegyzés JA első állásfoglalása a Márciusi Front 1937. március 15-i zászlóbontásával kapcsolatban; további, a Márciusi Fronttal foglalkozó cikkeit l. 45. sz. és 65. sz. alatt. — A Márciusi Frontról l. a 45. sz. cikk jegyzetét.

A kétségtelenül JA-tól származó „Márciusi Front” című szerkesztői üzenet előtt egy másik áll, „Balmazújváros” címen. Bár ennek kézirata nem maradt ránk, s így szerzősége nem bizonyos, erről is elképzelhető, hogy JA írta.

„Balmazújváros”. *Az üldözésről, amely több író társunkat az utóbbi napokban érte, megdöbbenéssel szereztünk tudomást. A lapzárta miatt e számunkban már nem foglalkozhatunk bővebben ezekkel az esetekkel. Véleményünk szerint a magyar irodalom összes szerveinek egyetemlegesen kellene megmozdulniok az ilyen jelenségek kiküszöbölése és az írói szabadság biztosítása végett.*

A „balmazújvárosi események”: Veres Pétert — a közte és a felvidéki fiatalok közt lefolyt levelezés miatt — csendőrök vallatták napokig, házkutatást tartottak nála, s erősen bántalmazták (l. erről Magyar írók sorsa. Gondolat, 1937. 2. (márc.-ápr.) 105. l., A veszedelmes irodalom, Népszava, 1937. ápr. 14. és Veres Péter: Számadás, új kiadás, Budapest, 1955: 528—534. l.). József Attilát erősen foglalkoztatta Veres Péter megkínzása; Hazám c. versének egyik változatában is szól róla (l. ÖM² II: 447. l.).

44. Horváth János: Magyar versek könyve. Megjelent a Szép Szó 1937 július-augusztusi száma (V. köt. 1. füz.) Könyvekről rovatában (90—92. l.).

A Múzeumban fennmaradt egy papírszelet, az alábbi szöveggel:

„Az Előszóhoz”

X. old.: *Petőfit én nem így értelmezem. De erre példának fölhozni semmiképpen sem helyes.*”

Ez a kis feljegyzés a cikkhez készült. (A Magyar Versek Könyve X. oldalán hivatkozik Horváth János a közöléssel kapcsolatban Petőfi: „Még ifjú szívemben...” sorára.)

HORVÁTH JÁNOS (1878) Magyar Versek Könyve itt ismertetett első kiadása 1937-ben jelent meg, a Magyar Szemle Társaság kiadásában.

45. Van-e szociológiai indokoltsága az új népies irányynak? „A Moravska-Ostrava Privoz-i Magyar Nap 1937. július 26-i számában megjelent nyilatkozat” alcímmel közli a Szép Szó 1937 szeptemberi (V. kötet 2. füz.) száma, a Figyelő rovatban (172—173. l.) A Magyar Nap-ban a cikket az alábbi, B. S. jelű bevezetés előzi meg:

„A mai magyar irodalom új népies irányáról még kevés konkretizáló szó esett. Amíg a német »völkisch« - mozgalmat magyarul s többféle ideológiai szempontból ismertették, addig a magyar szellemi mozgalom hasonló tendenciájáról rövid és sok esetben misztifikáló tanulmány jelent meg csupán. A népies szó maga ma már bizonytalan ködös társadalmi képzetet jelent, és éppen ezért nem lesz érdektelen, ha a mai magyar költészet

egyik legjelentősebb költőjével való beszélgetésemet a »Magyar Nap« olvasóinak figyelmébe ajánlom, annál is inkább, mert József Attila mellett, hogy a legegységibb hangú, robusztus költőtelenség: kitűnően képzett szociológus, akinek az úgynevezett új népiességről való megállapításai tehát feltétlenül figyelemre méltók.

Budapest, július hó.”

A Magyar Nap c. kommunista hírlapban közölt beszélgetés JA egyik legfontosabb nyilatkozata, amely a Márciusi Fronttal való viszonyát tisztázza. (A Márciusi Frontról más nyilatkozatait l. 43. és 65. sz. cikkekben.)

A *Márciusi Front* főként az ún. falukutatóknak, íróknak, haladó értelmiségieknek — bizonyos fokig az KMP munkájának hatására is kibontakozott — mozgalma. Hivatalosan 1937. március 15-én alakult meg, a Nemzeti Múzeum lépcsőin tartott gyűléssel, ahol Féja Géza, Kovács Imre és Zilahy Lajos beszéde után egy 12 pontból álló programot fogadtak el. A Márciusi Front tevékenysége az 1937. március 15-i zászlóbontás után lényegében csak ugyanazon év októberében, a makói tanácskozás után indult meg erősebben. A Márciusi Front kétségtelenül a két világháború közti egyik legjelentősebb demokratikus megmozdulás, egyúttal a népies írók legnagyobb szabású politikai akciója volt. Programjában és tevékenységében természetesen a népies mozgalom antimarxista ideológiájának hatása is tükröződik; vezetői s résztvevői közül egyesek a marxizmus—leninizmus teljes megértéséig jutottak el, mások viszont a fasizmus ideológiai hatása alá kerültek. (A tevékenységéről s programjáról írt igen nagy irodalomból l. többek között: Féja Géza, *Márciusi Front, Válasz*, 1937 június; a mozgalom *Híd c. lapjának* 1937 decemberi és 1938 márciusi számai; Mit kíván a magyar nép? *Válasz*, 1938 március. Értékelésére Révai József *Marxizmus és népiesség* címmel összefoglalt tanulmányait (A *Marxizmus, népiesség, magyarság, Budapest*, 1948. c. kötetben).

JA cikke — a népies mozgalmak kritikája mellett — félreérthetetlenül hitet tesz egy új magyar népfront, az antifasiszta erők széleskörű összefogása mellett, s ezzel egyúttal a Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusának politikai célkitűzéseit is követi. A JA irodalom foglalkozik a cikkel. Kévéssel megjelenése után a Magyar Nap 1937. október 15-i számában Vass László hivatkozik rá, a Szép Szónak a népfontra való készségét bizonyítva vele. A szélsőjobboldal kisajátítási kísérletei ellen tiltakozva, 1940-ben Gáspár Zoltán ismét tanúságul hívja a cikket. (Kíé JA? *Delta Almanach*, 1940, 42—48. l.) Fejtő Ferenc (JA az útmutató 32. l.) az antifasiszta népfront-gondolatot emeli ki. Hosszan idézi a cikket, részletesebb értékelés nélkül Németh Andor (JA é. k., *Csillag* 1948. augusztus, 9. sz. 39. l.); Fövény Lászlóné (JA 165—66. l.) annak indokolására idézi, hogy miért nem írt JA a *Válasz*-ban. Horváth Márton viszont éppen ellenkező összefüggésben hívja fel rá a figyelmet: „Hiba lenne JA-nak a népiesekhez fűződő viszonyát úgy magyarázni, hogy azt kizárólag a kritika jellemezte... Kritizált, ha arra volt szükség, de elismert, dicsért, sőt együttműködést javasolt, ha ez szolgált a nép érdekét. A Márciusi Front megalakulását például JA örömmel üdvözölte.” (A munkásosztály költője, *Társadalmi Szemle* 1955. 4. sz. 141. l.)

46. A mai költő feladatai. Megjelent a prágai Új Szellem 1937. október 15-i (I. évf. 17. sz.) számában (7. l.). Az Új Szellem, Szvatkó Pál szemléje, folyamatosan mutatta be az 1937 év folyamán a magyarországi írói csoportokat, folyóiratokat. Az 1937. október 15-i szám mutatta be csehszlovákiai előadókörútja alkalmából a Szép Szó-t; s ennek keretében közli JA kis cikkét, élete utolsó megjelent prózai írását. Szalantai Rezső (JA és a csehszlovákiai

magyarok — kézirat) szerint a cikket Szvatkó számára Gál István szerezte meg. Ugyancsak Szalatnai számol be róla, milyen örömmel olvasták a kis nyilatkozatot Csehszlovákiában. Thomas Mann idézett, a spanyol köztársaságpártiak mellett írt fontos, fasisztaellenes cikke: Utószó (1937. IV. köt. 2. füzet, 1937 márc., 97—102. 1.).

A kis cikket a JA irodalom nem tárgyalja.

II.

MÁSOKKAL EGYÜTT ÍRT PRÓZAI MŰVEK

47. **Ki a faluba!** A Múzeumban őrzött példány szövege. — A röpirat címlapján a következő áll: A BARTHA MIKLÓS TÁRSASÁG FÜZETEI 1. — KI A FALUBA! — írták: — Fábián Dániel és József Attila. — A Bartha Miklós Társaság kiadása. — Ára 10 fillér. — Törekvés Könyvnyomdávalalal Hódmezővásárhely, Lehel ucca 1. (G. E. székháza).

1. Szerzősége

A röpirat feltüntetett két szerzője közül nyilvánvalóan JA-tól származik a röpirat nagyobbik része. Fábián Dániel szerint egyenesen: „a röpirat írója JA volt, az én általam összegyűjtött anyagnak formát ő adott és akkori meggyőződésünket és felfogásunkat híven fejezi ki...” (A népies JA — kéziratban). Fábián állítását valószínűsíti a röpirat stílusa is; legtöbb részében félreérthetetlenül magán viseli JA akkori prózastílusának, sőt egyes helyeken ekkor írt verseinek jellegzetességeit.

2. Keletkezése

A röpirat, mint aláírása is jelzi, 1930. május 20-án Hódmezővásárhelyen látott napvilágot. 1930 tavaszán a költő sógora házánál tartózkodott Hódmezővásárhelyen (vö. Bányai László: Négyszemközt JA-val 24 l., Németh Andor: JA é. k., Csillag 1948. április 25. 1. stb.). Ugyanott tartózkodott Fábián Dániel, akkor a Bartha Miklós Társaság elnöke is; egy 1930. május 17-én kelt levelében írja Szalatnai Rezsőnek, hogy dolgoznak a röpiraton. A röpirat megírása után JA és Fábián Dániel dr. a környéket járják, Makón résztvesznek a Bartha Miklós Társaság alakuló ülésén, regösöket hallgatnak meg. (A Bartha Miklós Társaságról l. az 5. sz. jegyzetet.)

3. Visszhangja

A röpirattal, annak megjelenése után, Kecskeméti György vitatkozik, a Századunkban folyó *A magyar intellektuális ifjúság* vitához írt, *A magyar ifjúság problémájához* c. hozzászólásában (Századunk, 1930. 7. sz., 378—403. 1.).

„A magyar ifjúsági mozgalom alapvető eszméjét ebben foglalhatjuk össze: a magyar népesség, a magyar lélek, magyar szellemi alkotás szabaddá, produktívá és uralkodóvá tétele; a magyar élet, a magyar államiság átalakítása a magyar népi génusz belső törvénye szerint. Ez a törekvés a mozgalom szellemi magva, természetes korrolárium pedig a paraszti rend mindeknek fölé helyezése, szociális, politikai célkitűzésében.

»Hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés parasztkérdés« — hirdeti a legkomolyabb ifjúsági társaságnak, a Bartha Miklósnak egy röpirata — »ősi kultúrértékeinket a magyar paraszt s a paraszti eredetű nép őrizte meg« olvassuk tovább s eljutunk egy igen lelkes, igen szép felhívásig, mely a »regös-járásokon«, a népművészeti és népköltészeti emlékek gyűjtésén kívül a falu szociális, gazdasági, demográfiai adatainak gyűjtésére buzdítja a falvakba kiszálló magyar tanulóifjúságot.

Mindennek lehetnek — s kívánjuk, legyenek is — igen üdvös hatásai, mert a magyar föld népének élete a magyarság életerejének törzsöke s amíg a szegény magyar ember »földhözragadt« sorban él, addig nem várhat igazi emelkedést a magyarság többi rétege sem. Mégis, a Bartha Miklós Társaság-féle s a vele rokon ifjúsági mozgalmakkal szemben súlyos aggodalmaink vannak.

...Igen: a paraszt a magyar népi állomány zöme, a paraszt a legszámosabb és legfontosabb réteg s a paraszt élete adja a legtöbb problémát, legsúlyosabb szükségét a gyökeres megújításnak. De következik-e ebből, hogy a magyar nemzeti kultúrát csak a nép, már mint a paraszti nép eszejárása szerint kell és lehet csinálni? Vagy hogy politikai célkitűzéseinktől ki kell küszöbölnünk minden Európában meglévő intézményt, ami nem magyar földön sarjadzott? Hogy nem is szabad politikai célt kitűznünk, és akaratot nyilvánítanunk, míg eltelve a magyar paraszt eszejárásával, fel nem hajnallik bennünk egy új, senkise látta, igézzen és ezerszeresen magyar országrend? Mert a Bartha Miklós Társaság-beli fiatalok így képzelik el a magyar kultúra és a magyar társadalom megújhodását.»

A továbbiakban Kecskeméti idézi a röpiratból a: „Ne csak Kanttól és Husserltől, ne csak Humetól és Russeltől, ne csak Descartestól és Bergson-tól tanuljatok !» mondatot és felteszi a kérdést: „miért nem szabad a magyar filozófusnak csak a paraszttól tanulnia”? „A kuvasz nem öbevaló, a japán pincsi nem alkalmas a kondaterelésre» — írja JA. Hát miért legyen éppen a magyar paraszt szerepe a magyar filozófiai rendszer megalkotása, vagy megihletése? Nem kicsinyeljük le a parasztot azzal, ha szellemi világát nem látjuk mindent átfogóan teljesnek. A paraszt olyan kultúra letéteményese, melynek megvannak a maga ősi formái, törvényei; de ezekre a formákra nem lehet ráhúzni mindent, amit az emberi szellem a maga széttagoltóságában létrehozott. A magyarság nem maradt egyetlen paraszti karámban, s nem vallotta kárát. Sőt: a nemzeti eszme nálunk is, éppennyi, mint más országokban, nem paraszti, hanem igenis polgári eredetű. »Ki hazudtolná meg — kérdezi a Bartha Miklós-féle röpirat — hogy derék iparosaink, puffedt polgáraink, nyugati tudományú tudósaink ma svábul esküdnének Pusztaszereen is, ha a magyar paraszt, káromkodva és köpködve bár, meg nem őrizte volna éltünket?« Hogy ki hazudtolná meg? Akárki, aki ismeri a magyar nemzet történetét. A magyar nemzeti eszmét és kultúrát Kazinczytól Aranyig polgárok... teremtették meg; és nem volna magyar nemzet és magyar állam, ha csak a parasztság maradt volna meg parasztiin magyarnak s nem lendült volna azzá, nemzeti akaraton, a polgári középosztály — akit nemzeti érzésre a maga sorjabeliek tanítottak. A parasztkultúra nem azonos sehol a nemzeti kultúrával. Ősibb annál, rejtettebb életű, amely nem ismer államot s határokat... A nacionalizmus, az állami különcélúság maga nem paraszti — a mi fogalmazásunkban az is polgári elv. Vagy talán a paraszterért való lelkesedés nem tipikusan polgári visszavárgás-e a röghöz?...”

JA nem felelt a cikkeire; s ennek oka nyilvánvalóan az, hogy 1930 késő nyarára, őszére maga is túlhaladottnak érezte nézeteit. (1930 szeptemberében csatlakozik az illegális KMP-hez, 1930. október 31-én lép ki első ízben a

Bartha Miklós Társaságból, nem akarva „a Magyar Nemzeti Szocialista Párt (a magyar Hitleristák) dilettáns társaságának alvállalata lenni.” (a többekkel együtt aláírt nyilatkozatot közli NA: JA é. k., Csillag 1948 május 6. sz., 23. l.).

4. Értékelése

Kétségtelen, hogy a „Ki a faluba!” JA Bartha Miklós Társaság-beli korszakának legszélsőségesebb terméke. Igaz, lenni benne sok előremutató, demokratikus gondolatot, egészében is a népért aggódó költő megnyilvánulása; de valóban át van itatva a kor fajvédő-radikális frazeológiájának elemeivel s tele van — önmaga által is rövid idő múlva tévesnek felismert — tanításokkal. Így értékeli a röpiratot is a JA-val foglalkozó irodalomban található néhány utalás. Ignó Pál szerint (Csipkerózska, Haladás, 1947. október 23): „Az igazság az, hogy résztvett az áradat megindításában s aztán inaszakadtáig úszott ellene, amikor látta, merre sodor.” Németh Andor (JA é. k., Csillag, 1948. márc. 4. sz. 32. l.) mint a Vágó Mártával való szakítás egyik következményét értékeli: „Mintha attól félné, hogy be akarják fogni, kitépi magát a polgári körökből és »Ki a faluba« címmel röpiratot ír...” Ugyanő a vitatott „Ne csak Kanttól...” kitépelt is Mártáék felé való vágásnak látja. Horváth Márton (A munkásosztály költője, Társadalmi Szemle, 1955. 4. sz. 137—138. l.) az 1928 őszi, a Bartha Miklós Társaság értesítőjéről írt cikkkel veti össze a röpiratot. „Kifejezett visszaesést jelent ezzel a programmal szemben a társaság két év múlva kiadott »Ki a faluba« c. röpirata, amelyet JA Fábián Dániellel együtt szövegez. Ez a röpirat, hogy úgy mondjam, már 'klasszikus' népies célokat tartalmaz. Nem tudjuk, hogy mennyi része volt a röpirat szerkesztésében JA-nak és mennyi a társzerzőnek, de kétségtelen: ez a tévedése csupán pillanatnyi.”

5. Jegyzetek a cikkhez

197. lap, a cikk szövegének 197. sora: SCHNITZLER, ARTHUR (1862—1931) osztrák próza- és drámaíró, az impresszionizmus egyik — a század elején divatos — képviselője; — MAUROIS, ANDRÉ (1884—) francia prózaíró, a 30-as években nálunk társadalmi regényei és történelmi életrajzregényei tették ismertté.
198. lap, 24. sor: HUSSERL, EDMUND (1859—1938) német filozófus, a fenomenológia néven ismert idealista módszer kidolgozója. — RUSSEL, BERTRAND l. a 29. sz. cikk jegyzetét.
202. lap, 6—7. sor: Kodály Zoltán idézett kijelentése: „Budapestről Párizsba rövidebb volt az út, mint Kászonújfaluba.” (Népzene, 1927; l. K. Z., A zene mindenkié, Zeneműkiadó, 1954. 17. l.)

48. („A halálbüntetéselleni röpirat.”) A Párttörténeti Intézet Irattárában A. V. 5./11. sz. a. őrzött példányról. (Felelős kiadó: Mellerné Miskolczy Eugénia, I. Városmajor u. 21. Neufeld Zoltán (Pannonia) nyomda, Budapest Rumbach ucca 8.) A röpirat első lapjának felső jobboldali negyedében fekete alapon fehér vonalakkal rajzolt akasztott ember rajza látható, alatta: „Segíts!” felirat. Közli teljes egészében Rejtő István (JA perel, IT 1952. 461. l.), valamint A magyar irodalom képeskönyve (szerk. Keresztury Dezső, Budapest 1956. 312. l.) és kivonatban: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához IV. (1955): 96. l.

1. Kelekezése, a szerzőség kérdése

A röpirat, mint ismeretes, Sallai Imre és Fürst Sándor statáriális kivégzése elleni tiltakozásul készült. (Az alábbiakra vonatkozólag I. Rejtő István: id. mű, Balla Aladárné: Sallai Imre és Fürst Sándor élete és mártírhalála, Bp. 1952. Szikra; Friss István: A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca 1929 októberétől 1939 augusztusáig, Bp. 1955. Szikra, 52—53. 1.).

1929—1933-ban, a gazdasági válság éveiben különösen erősödött a dolgozó tömegek gazdasági és politikai elnyomása. A Horthy-rendszer a válság minden terhét — az uralkodó osztályok érdekében — a dolgozókra igyekezett áthárítani. A dolgozó tömegek szembeszálltak az uralkodó osztály törekvéseivel, harcukat a KMP szervezte és vezette. 1931-ben — amikor a Párt vezetésébe Sallai Imre és Fürst Sándor került, s a vezetés korábbi hibáit kijavították —, a párt befolyása nagymértékben kiszélesedett a munkásosztály, a dolgozó parasztság és az ifjúság körében. Ennek hatása a munkásság, a szegényparasztság egyre erősödő harcaiban nyilvánult meg; a városi kispolgárság és az értelmiség körében is nőtt az elégedetlenség. Az elesedő osztályharc visszaszorítására, vezetőjének, a kommunista pártnak megsemmisítésére a kormány — ürügyül használva az 1931. szeptember 12-i biatorbágyi vasúti merényletet — 1931. szeptember 19-én elrendelte a statáriumot, amelyet a kommunista cselekményekre is kiterjesztettek. 1932. július 15-én elfogták a KMP több vezetőjét, köztük Sallai Imrét és Fürst Sándort. A letartóztatottak közül többnek ügyét rendes bíróság helyett statáriális bíróság jogkörébe akarták utalni. A letartóztatásukról a párt szervezetei csak néhány nap múlva szereztek tudomást; július 20-án jelenik meg a Központi Bizottság első, tiltakozásra felszólító röpirata. Mind Magyarországon, mind világszerte tiltakoznak Sallai és Fürst tervezett kivégzése ellen, mindenekelőtt követelik a statáriális eljárás mellőzését. Mint ismeretes, a tiltakozásoknak nem volt eredménye: 1932. július 29-én statáriális bíróság elé került Sallai Imre és Fürst Sándor, halálra ítélték őket, s az ítéletet még aznap végrehajtották.

A tiltakozó röpiratok sorába tartozik a „*Társadalmi Egyesületek Halálbüntetés ellenes Szövetségének Statárium Elleni Bizottsága*” által kiadott, valójában nagyrészt JA által fogalmazott röpirat is.

Szántó Judit elmondja a röpirat elkészülésének történetét. Elbeszélése szerint Madzsar Józsefék hívták össze a megbeszélést a Seemann-kávéházba (ez 1932. július 26-án vagy 27-én lehetett), amelyen több író és művész s köztük JA és Illyés Gyula is megjelent. Itt JA és Illyés is vállalták, hogy külön-külön készítenek egy-egy röpiratfogalmazványt. JA egész éjszaka dolgozott a konceptuson, vigyázva arra, hogy megfogalmazásába a bíróság ne kapaszkodhasson bele. A kész fogalmazványt Szántó Judit vitte a Seemann-kávéházba. Itt Szimonidesz Lajos nézte meg át, s ő írta bele azt a néhány mondatot, amely miatt később eljárást indítottak. Illyés nem készítette el a fogalmazványt. Így jelent meg, 1932. július 28-án a röpirat. Elkobzásáig több ezer példány jutott belőle az utcára, s vidékre is eljutott.

Az elbeszélés hitelét a bírósági eljárás iratai is megerősítik. A per részletes ismertetését I. Rejtő István: id. h., 462—463.; és Szimonidesz Lajos: JA pöre (kézirat); a per iratai A. V. 5/11. sz. a. a Párttörténeti Intézet irattárában. Az ügyészség már a röpirat megjelenése napján, július 28-án megindította a nyomozást s a rendőrség elkobozta a még a nyomdában található példányokat. JA-n kívül Illyés Gyulát, Szimonidesz Lajost, Berény Róbertet, Zsolt Bélát, Mellerné Miskolczy Eugéniát vonták felelősségre. JA-t első ízben július 30-án idézték a rendőrségre. Már ekkor

így vallott: „A . . . röpcédula szövegezésében részt vettem. Arra emlékszem, hogy a röpcédula első és második bekezdését én szövegeztem, azonban az én szövegemben valaki változtatást eszközölt. — Ez a változtatás azonban a szöveg lényegét nem érintette. Azt nem tudom, hogy a 3-ik bekezdéstől kezdve a röpcédulát ki szövegezte . . .” A kihallgatások és a tárgyalások során tett vallomások alapján nyilvánvaló, hogy a röpiratot egészében JA fogalmazta, Szimonidesz pedig a 3. bekezdés első két mondatát („Nálunk még mindig akasztanak . . .” és „Ma kommunisták . . .”) írta bele (vö. 1933. január 11-i bírósági vallomása, idézi Rejtő I., i. h.; 1933. február 15-én tett vallomások; ekkor pl. Meller Arthur né Miskolczy Eugénia, a röpirat felelős kiadója szerint: „A röpirat . . . egy JA által készített szöveg tervezése alapján többek közreműködésével készült . . . A kávéházban több kézen ment keresztül a kézirat, mikor én láttam, már számos javítás és törlés volt benne.” Ugyanakkor JA vallomásából: „*En írtam egy konceptust, de nem tudom, mi lett belőle.*”; az 1933. február 22-i tárgyalás jegyzőkönyvéből Méhes Ignác álláspontja; végül az 1934. november 8-i fellebbviteli tárgyalás ítéletének indokolása: „. . . a röpiratot teljes egészében JA fogalmazta. Azon lényeges változtatást csak Szimonidesz Lajos eszközölt. Az ezen kívüli részért JA, mint a röplap megfogalmazója és szellemi atyja felel. . .”) Megjegyzendő még, hogy Szimonidesz Lajos vallomásai ellentmondók; az a tárgyalásokon az derül ki, hogy a harmadik bekezdés első két, igen éles mondatát ő fogalmazta, ő maga úgy védekezik az 1933. január 11-i tárgyaláson, hogy „kihúztam mindazokat a kitételeket, amelyek a kommunizmus, illetve Sallai és Fürst mellett való állásfoglalásra vallottak.” (l. 1932. júl. 30-i kihallgatását; és l. az 1935. március 22-i törvényszéki végzést). Illyés Gyula csak egy stiláris javítást végzett a röpirat szövegén. („Az idő vasveszeje végigvág az emberek szívében” — mondatot erre javította: „. . . az emberek jobbainak lelkiismeretén”) A törvényszék egyébként az 1932. szeptember 21-i első főtárgyaláson nem hozott ítéletet. 1933. február 22-én Szimonidesz Lajost 500 Pengő pénzbüntetésre ítélte, Illyés Gyulát és JA-t felmentette. Az ítéletábla 1934. november 8-i tárgyalásán JA-t mint szerzőtársat bűnösnek mondták ki s 200 Pengő, három évi próbaidőre felfüggesztett pénzbüntetésre ítélték. A Kúria 1935. február 13-án helybenhagyta ezt az ítéletet, de a három évre való felfüggesztést megsemmisítette. A perben JA magatartására vonatkozólag l. Melléky Kornél, JA védője véleményét (Szép Szó 1938 jan.—febr. 115—117. 1.: JA-ról az ügyvédje): „A halálbüntetés elleni röpirat ügyében, melyet kivüle még öten írtak alá, könnyű védekezése lett volna. Elég lett volna annyit mondania, hogy a kifogásolt részek utólag, az ő tudta és hozzájárulása nélkül kerültek a szövegbe. Tudniillik az eredeti kézirat nem került elő. De JA kijelentette, akár az ő aláírása előtt, akár utólag íródtak a kifogásolt mondatok a röpiratba, ő azokat helyesli és magáévá teszi.”

2. Értékelése

A JA-val foglalkozó művek és életrajzok megemlítik a röpcédula elkészítését. A korabeli sajtó a per alkalmából említi a röpiratot; ismerteti a moszkvai Sarló és Kalapács is (1932 10—11. sz., 84. l.). JA halála után elsőnek Gergely Sándor szól a röpiratról (JA halálára, Uj Hang, 1938 jan.). — Bányai László (Négyszemközt JA-val, 159—162. l.) írja: „Egy alkalommal a Zrínyi-utca sarkán találkoztam Attilával. Nagyon sieteti és roppant izgatottnak látszott. Néhány elhadart mondatából megtudtam, miáratban van: emlékiratot szerkesztettek a halálbüntetés eltörlése mellett. Meg-

mutatta az emlékiratot. A szöveg alatt az első aláírás az Attiláé volt. A következő, mintegy tíz aláírás között nem egy ismert név akadt.

— Örültl vagy, Attila — adtam vissza neki a papirost — miért kell neked ilyen ügyben benne lenned?

— Miért? — nézett rám olyan csodálkozással, amilyenek csak a legtájékozatlanabb kérdést szokta fogadni az ember. — Ez a természetes. Nekem is kell valamit tennem.

— Kiállani.

— Persze. És látod, hogy nem vagyok egyedül! — S büszkén kihúzva magát, tenyere hátával az emlékiratot ütögette.

— De a többiek komoly existenciával bíró emberek, akik... — próbáltam még ellenkezni, de ő közbevágott:

— Egy okkal több, hogy én nyissam meg a sort, akinek nincs vesztenivalója. No de szervusz. Sietek, mert még néhány aláírást kell szereznem.

És már el is tűnt az egyik közeli épület bejáratában."

Jellemző módon lebecsülően nyilatkozik a röpiratról Ignó Pál (Csipkerózska, Haladás 1947. november 13. és november 20.):

„Emlékszem, milyen gorombán lehordtam, mert egy röplapon, amelyet a halálraítelt Sallai és Fürst védelmében szerkesztett, olyan szeretlen megjegyzésekre ragadtatta magát, amelyekkel, hajtogattam, nemcsak a halálraíteltnek ártott, hanem ügyüknek és mindenki ügyének is, aki a statáriális hóhérokkal szemben az ő pártjukon állt. Igazam volt? Ha ma megnézik a szöveget, mindenki igazat adna nekem; az osztályharcos propaganda óskorában [így!] szólammokkal volt megtűzdelve s azok is egy polgár-pukkasztásban kedvét lelő, túlcsavart elméleti agyvelő lenyomatát viselték, mint például a méltatlankodása azon — s ez volt az, amiért különösen kikeltem ellene —, hogy így valahogy írta, »fasiszták és demokraták szabadon terjesztik tanításaikat, a kommunistákat pedig üldözik».

Plasztikussá élezett eszmezavar fogalmazványa volt, mely a legszerencsétlenebb fogalmi játékkal [támadott?] antidemokratikus ügyet; mégis visszagondolva szaváltásunkra, nekem kell pirulnom amiatt, hogy nem mutattam több szeretetet és megértést egy olyan ember forradalmi keserűsége iránt, aki a bőrét annyira bátran és áldozatosan vitte a vásárra, mint ő."

Részletesen ismerteti a Sallai—Fürst-pert, a röpiratot s a tárgyalásokat Németh Andor (JA é. k., Csillag 1948. május, 6. sz. 24—25. 1.). Ő is megállapítja: „... csakugyan ő írta, elejétől végig. Ez némi stíluskritikai érzékkel félreérthetetlenül megállapítható.” — Röviden említik a röpiratot még a JA-val foglalkozó többi művek, valamint a korszak történetéről írt művek is.

III.

TÖREDÉKESEN FENNMARADT TANULMÁNYOK

a) Nagyobb töredékek

49. „A magyar proletáriródalom platformtervezete.” A Révai József tulajdonában levő kéziratból. Nyomtatásban itt jelenik meg először.

1. Változatok

A fogalmazványnak két változata maradt fenn. Az egyik gépirat a közölt, későbbi szöveget tartalmazza; a másik a 217. lap, 16. sor — 219. lap, 33. sorig terjedő rész változata, nyilván korábbi fogalmazás. Eltérései a közölt szövegtől:

217. lap, 16. sor : a változat fennmaradt része így kezdődik :
hogy idézetüket nem értették meg a tervezet szerkesztői, különben konkrét tárggyal kapcsolatban konkrét tartalommal tudnák ellátni. Nos, a proletáriródalom földadata...
217. lap, 21. sor : ...*mozgatják. Megjegyzem, lehet, hogy ilyesmit jelent az is, amit a tervezet mond, de — sajnos, — nem bizonyos.*
217. lap, 24. sor : az idézet helyett a fogalmazvány csak 11.) számmal jelez. Utána : *Ennek semmi értelme...*
217. lap, 27. sor : ...*szólam. Kérdem a) hol...*
217. lap, 28. sor : b) *miért művészeti fölfogás ismerte el „az emberek tudatától független materiális valóság reális létezését”? c) mit jelent ez : „materialista valóság reális létezése”?*
217. lap, 32. sor : 12. *A platformtervezet marxistái, im, ide lyukadnak ki :*
217. lap 36—39. sor : ...*elsajátításért való harc ! Hát hogy akarnak olyan módszert elsajátítani, amely még nincsen ? A tervezet tételei szerint a dialektikus materializmus a nemlétező módszer...*
217. lap, 40—42. sor : ...*a proletáriróknak, akiknek a legfontosabb földadatak, hogy előbb elsajátítsák és akik azért ...proletárirók, mert a dialektikus materialista módszernek a birtokában vannak és ezért a dialektikus...*
218. lap, 2—7. sor : *(A homolyság kedvéért... kezdetű rész a bekezdés végéig) nincs meg a korábbi változatban.*
218. lap, 8—9. sor : *Eddig a platformtervezet „marxista” és valóban „kidolgozatlan” elméleti alapvetése. Elméleti fejtegetéseit a megfelelő gyakorlati észrevételek kísérik. Külön kárhozatja...*
218. lap, 10—11. sor : ...*irodalompolitikáját, miközben elfelejti megemlíteni azt a gazdasági és osztályalapot, amelyen a szociáldemokrácia állt. Leszögezni...*
218. lap, 19. sor : *magyarázattal adós marad. Megállapítja szerkesztőinek egyikéről...*
218. lap, 20. sor : ...*jöttek létre ! Fő a marxista önkritika.*
218. lap, 24. sor : *tisztulás (!)*
218. lap, 25. sor : ...*a platformtervezet „marxizmusához”, amely abban áll, hogy elhatározzák, hogy harcot fognak folytatni a marxizmus módszerének elsajátításáért, és hogy legfontosabb kötelességükké teszik e módszer kidolgozását ! Említ a tervezet olyan embereket, akik együtt „a proletáriródalom egyik legerősebb, ideológiailag tiszta, művészileg fejlett csoportját” teszik.*
- 218., lap, 27. sor : ...*készítették. Fő a marxista önkritika. Hát.*
218. lap, 37. sor : ...*egy csomó hazai, erdélyi, felvidéki emberről, akit én innen figyelemmel tudok kísérni, nem vesznek tudomást...*
218. lap, 41. sor—219. lap, 5. sor : *(Hibái : ...val kezdődő rész) nincs a korábbi változatban.*
219. lap, 9—10. sor : ...*marxisták a tervezet véghezvivői ? Ha oly tiszták ők, igen ők, akik a proletárdiktatúra...*
219. lap, 17. sor : ...*a kultúrán, az iparosításon...*
219. lap, 17. sor : ...*szabók, pékek...*
219. lap, 18. sor : ...*fások, ácsok, k“művesek, kőfaragók, bőrszők, vasutasok, kővezők, vágárok, üvegesek, könyvelők, tanítók, tanulók, katonák, szerelők, nyomdászok, mérnökök...*
219. lap, 30. sor : ...*mondják a tervezet szerint önmagukat véve tekintelbe, a platformtervezet öntudatosai.*
 Ennek a korábbi fogalmazványnak utolsó félmondata (219. lap, 33. sor) : *Történelmi szerepe...*

2. A „platformtervezet” történetéhez

A „platformtervezet” a *Sarló és Kalapács* 1931 júniusi (II. évf. 6. sz.) számának „Proletárirodalom” részében (a rovat alcíme: „A Forradalmi Írók Nemzetközi Egyesülete és a MAPP (Moszkvai Proletárirók Szervezete) magyar szekciójának hivatalos közleménye”) látott napvilágot. (50—56. l.) Teljes szövegét közöljük.

A MAGYAR PROLETÁRIRODALOM PLATTFORMTERVEZETE

Benyújtotta a Moszkvai Proletárirók Szövetsége (MAPP) Magyar csoportjának megbízásából Barta Sándor, Hidas Antal, Illés Béla, Kiss Lajos, Madarász Emil, Matheika János és Zalka Máté.

Alapjában jóváhagyta a Moszkvai Proletárirók Magyar csoportjának 1931. április 8-án megtartott taggyűlése.*

I.

A kapitalista államokon belül kifejlődő proletárirodalmi mozgalom úgy művészi értékeiben, mint ideológiai felkészültségében egyre nagyobb eredményeket ér el. Ma már egy csomó országban kiépítette szervezeteit és komoly tömegmozgalommá szélesedett. Ezeknek az eredményeknek legfőbb okát abban kell keresnünk, hogy az elmúlt szakaszban a nemzetközi gazdasági és politikai helyzet, amely végső fokon az ideológiai front és így az irodalom erőviszonyának meghatározója, lényegesen megváltozott.

A háború utáni kapitalizmus „harmadik periódusának” legjellemzőbb vonásai a következők: a kapitalizmus általános válságába átsapó gazdasági világválság, a munkanélküliség hallatlan megnövekedése, az egyes imperialista hatalmak és csoportosulások közötti ellentétek kiéleződése, a kizsákmányolás növelése, a kapitalista racionalizálás következetes végrehajtása, az államszerkezet fasizálódása, a Szovjetunió elleni intervenciók háború előkészítése.

A másik oldalon áll a szocializmus szakaszába lépett Szovjetunió hatalmas ötéves tervével, a mezőgazdaság kollektivizálásának növekvő tempójával, a szocialista munka új formáival, hétórás munkanapjával, a munkanélküliség teljes likvidálásával, a dolgozó tömegek fogyasztóképeségének eddig példátlan növekedésével. Ennek a két világtényezőnek összehatásaként jelentkezik az osztályharc kiélesedése és polarizációja, a politikaiba átsapó gazdasági harcok számának és jelentőségének megnövekedése, a külső és belső ellentétek elmélyülése.

A kapitalizmus bomlási szakaszának egyik igen jelentős velejárója és fokmérője a polgári kultúrának mélységében, méreteiben és kihatásaiban eddig példátlan *általános válság*. A kispolgári dolgozó intelligencia tartalék-hadseregének létszáma hallatlanul megnőtt. Százekre rúg a „B”-listára tett hivatalnokok, munkanélküli mérnökök, a gyógyítástól elzárt orvosok,

* A platformtervezet felett a Moszkvai Proletárirók Szervezete (MAPP) magyar szekciója hivatalos lapjában, a *„Sarló és Kalapácsban”* 1931. november 1-ig vitát indít. Felhívjuk az összes magyar nyelvű proletár- és forradalmi kultúravezetőket és írókat, továbbá minden érdeklődőt, hogy a vitában vitacikk vagy hozzászólás formájában vegyenek részt. A Moszkvai Proletárirók Szervezete magyar csoportjának minden tagja ugyan-csak fenntartja jogát a hozzászóláshoz. A vita lezárása után az egész anyag megjelenik a *„Sarló és Kalapács”* könyvtára Szépirodalmi sorozatában.

A platformtervezetet a szervezet vezetősége *direktívái* nyomán kidolgozta Matheika János.

tanításból kirekesztett tanítók, szájkosarakkal elnémított írók, tétlen tengődő művészek és színészek száma.

A kultúrválság legkirívóbb és legdöntőbb jelentőségű megnyilvánulása az ideológiai felülepítmény és így a polgári irodalom és művészetek sivár és kilátástalan elkorcsosulása. A jelen történelmi szakasz polgári irodalmának legáltalánosabb jellemzői: eszmei üresség, a mai idők égető szociális problémáinak feszegetésétől való beteges irtózása, a kivezető utak pesszimizmust szülő meg nem látása, erotikába, múltba, vagy romantikus elképzelésekbe menekülő valóságféltelme, ideológiájában a különböző metafizikus, misztikus, antiszociális és reakciós áramlatok uralomra jutása, formailag pedig a régi eredmények mechanikus utánkérőzése.

Se az imperializmus ellenforradalmi élcsapatát képező fasizmus nacionálszovinizsista ideológiája, sem a vele — lényegében — szövetséges szociáldemokrácia, sem a foghíjas kispolgári liberalizmus nem képes a beteg testbe új vért önteni. A burzsoázia betöltötte történelmi hivatását és az emberiség fejlődésében véglegesen lezáródott az a fejezet, amelyben pozitív szerepet játszott.

Ezzel szemben áll a kapitalista országok munkásosztályának fokozatos felszabadulása az ellenséges ideológiai befolyás alól, a proletárirodalom állandó erősödése a kispolgári forradalmi intelligencia mind tudatosabb közeledése a munkásosztály ideológiájához és a Szovjetunió százmilliókat átforgató *kultúrforradalma*.

A szocialista gazdasági alap biztos lefektetése lehetővé tette a cári idők sötét kultúrörökségének gyorsított likvidálását. A különböző elemi és középiskolákban, az írni-olvasni nem tudás megszüntetésére szervezett tanfolyamokon, a sokféle kurzusokon, az industrializálás céljait szolgáló polytechnizált főiskolákon ez évben a foglalkoztatott tanulók száma meghaladja az ötven milliót. A Szovjetunió könyvkiadása ma már nemcsak elérte, hanem túl is haladta a legfejlettebb kapitalista államokat és elfoglalta az öt megillető első helyet. A proletárirodalom kifogyhatatlan tartalékhadserégét képező állandó munkás és parasztlevelezők száma meghaladja a kétmilliót. Az irodalom úgy az általa átfogott olvasók, mint a munkásírók számát tekintve hatalmas tömegmozgalommá szélesedett és a szocialista építőmunka egyik elsőrendűen fontos emeltyűjévé lett. Őt esztendő kemény harca nemcsak tömegében, hanem az irodalmi művek minőségében is megvalósította a *proletárirók hegemoniáját* a szovjetirodalomban. A lenini nemzetiségi politika következetes végrehajtása eddig teljes elmaradottságban élő nemzetiségek között is megszünteti az írni-olvasni nem tudást és lefektette egy széles, „*formájában nemzeti, tartalmában szocialista*” tömegkultúra kifejlődésének alapjait.

Ugyanakkor Magyarországon az ideiglenes kapitalista stabilizáció-gyökérig ható válság jelenségeinek fenti, általános tüneteihöz egy sor speciális jelenség is járul. A fináncnöke monopolisztikus hatalma kiterjed az ország egész gazdasági életére. Az ország lényegében agrártípusú gazdasági szerkezetét agrárindusztriális típusúvá alakította át. Teljesen monopolizálja az ipar belső piacát és kezében tartja a mezőgazdasági árutermelés túlnyomó részének értékesítését. Mindez a kisipari üzemek, kiskereskedők és szegényparasztgazdaságok tízezreinek összeroppanását, a dolgozó rétegek gazdasági, szociális és kultúr helyzetének hallatlan süllyedését vonta magukatán. A magyar kapitalizmus kiszélesedett és kiéleződött válságának legfőbb mutatói a hitelválság, a munkanélküliség ugrásszerű emelkedése, az általános mezőgazdasági válság, a tömegek fogyasztókéességének megdőbbsétes csökkenése és ezzel kapcsolatban a termelés fokozatos leromlása, a kultúr-szükségletek kielégítésének minimálisra szorítása.

Az ipari és mezőgazdasági kapitalista racionalizálás, a kizsákmányolás rablórendszerű fokozása végső fokon még csak növelte a kapitalizmus válságát.

Mindez együtt sietteti a fasiszta diktatúra válságának megindulását. Ennek itt is, mint mindenütt, természetes velejárója az *osztályharc kiélesedése*. Ezt jelzi az immáron több, mint tíz éve illegálisba szorított kommunista part hősies harca a proletariátus döntő tömegeinek és a vele szövetséges szegényparasztságnak meghódításaért, ezt bizonyítják az utóbbi időkből megnövekedett osztályharcos tömegmozgalmak.

Természetes, hogy mindezek a jelenségek igen nagy hatást gyakoroltak arra a *magyar nyelvű proletáriradalomra*, amely az első magyar tanácsköztársaság forradalmi tradícióit és tanulságait egyesítette a fehérterror éveinek, az emigrációnak és a Szovjetunió építőmunkájában való aktív részvételének hatalmas tanulságaival, amelynek még emigrációba szorított része sem vesztette el soha az élő kapcsolatot a magyarországi osztályharcokkal. Természetes, mindezeknek a jelenségeknek nem kis szerepük van abban, hogy a magyar nyelvű proletáriradalom fejlődési fokának abba a szakaszába lépett, hogy munkaprogramját szélesebb alapokon újból tudatosítsa, az eddigi eredményeket összegezze és a levont tanulságok alapján fokozza a további egészséges fejlődés tempóját.

II.

A magyar nyelvű proletáriradalom volt a nemzetközi proletáriradalmi mozgalom egyik első szervezett jelentkezése a kapitalista országokban. Gyakorlati munkájával egyike volt az első csoportnak, amely megcáfolta azt az antimarxista, kapiulációs, a trockizmusból kiinduló elméletet, hogy a proletariátus csak a hatalomátvétele és a szocializmus felépítése után tudja megteremteni saját kultúráját. Tény, hogy csak a szocialista forradalom győzeleme adja meg a lehetőséget ahhoz, hogy a proletárkultúra a maga teljességében kifejlődhessen, de már a szociális forradalmak szakasza megteremti a proletáriradalmat, mint a forradalmi osztályharc egyik fegyverét.

A munka és tőke mai döntő harcában az osztályharc általános kiéleződésével együtt az egész kultúrfront is éles *osztályösszecsapások* szintere lett. A proletariátus forradalmi világnézetéért, a marxista-leninista tanok tisztaságáért vívott küzdelemnek *döntő* jelentősége van. A vallási butítás, a különböző árnyalatú idealista tanítások, az egész nevelési rendszer, a munkásosztálynak dobott kultúrmozorzsák, az osztálybékét prédikáló likvidátor, pacifista, humanista, individualista áltudomány, a sajtó, színház, mozi és rádió, a művészet és az irodalom — mind azt a célt szolgálja, hogy a szociális valóságot elleplezze és meghamisítsa, hogy a dolgozó tömegeket a kizsákmányolással kibékítse és hogy eltérítse őket felszabadulásuk *egyellen* lehetséges útjától, a forradalmi osztályharctól. Ezeknek, a proletariátussal ellenséges ideológiáknak nagy befolyásuk van a marxista-leninista vonalról való különböző elhajlások, a dialektikus materializmus mechanikus és idealista elferdítésének keletkezésére is.

A tömegekért folyó harcban igen jelentős szerepe van az irodalomnak. *A proletáriradalom a tömegek ideológiai átalakításának egyik aktív tényezője, a forradalmi osztályharc egyik fegyvere. Feladata abban áll, hogy az olvasó érzés- és gondolatvilágát a proletáriradalom és a kommunizmus végcélja irányában befolyásolja és szervezze.* A proletáriradalom művészi eszközökkel feltárja és kifejezi a valóságot, annak teljes bonyolultságát és ellentéteken keresztül való fejlődését.

Természetes, hogy a valóság felismerését az író világszemlélete határozza meg. Csak a munkásosztály élcapatában harcoló, a marxista-leninista elméletet elsajátító író képes az osztályharc bonyolult formáit, a mai élet belső ellentéteinek objektív képét felismerni és kifejezni. Mégpedig nem pusztá megfigyelés segítségével, nem négy fal közé zárkózva, hanem a forradalmi osztályharc mindennapos küzdelmeiben való cselekvő részvétellel. Ez egyik döntő előfeltétele annak, hogy valaki proletáriró lehessen.

A proletáriróadalom legfontosabb feladata a dialektikus materialista módszer elsajátításáért való harc. Ez a módszer, amely a valóságot a legkövetkezetesebben és leghatározottabban tárja fel. Ez adja meg a lehetőséget ahhoz, hogy mindig az osztályharc mai, élő praktikus problémáiból indulva ki, bemutassuk a széles dolgozó tömegek forradalmi átalakulásának folyamatát, az egyes embert, mint a termelési viszonyok, a szociális környezet természetét. Ez adja meg a lehetőséget ahhoz, hogy a proletáriró az egyesek érzés- és gondolatvilágában lejátszódó folyamatokat, mint a széles társadalmi folyamatok visszatükröződését mutassa be. „Az általános, csak az egyesben, csak az egyesben keresztül létezik. Minden egyes egyúttal valami módon általános is.” (Lenin).

A proletárirónak nem az a feladata, hogy csak egyes, elszigetelt jelenségeket mutasson be, hanem az, hogy az egyes jelenségeken keresztül rámutasson az általánosra és az általánosban megtalálja az egyént. Csak ez adja meg a lehetőséget ahhoz, hogy a szociális valóság bonyolult sokoldalúságát feltárja. A dialektikus materialista világnézet és módszer azt is megköveteli, hogy a proletáriró a valóságot a maga tényleges mivoltában, azaz állandó változásában, fejlődésében, folyamatosságában, ellentmondásában, szóval a maga teljes proletárobjektivitásában mutassa be.

Ezzel a proletárobjektivitással adja meg a jelenségek helyes osztályértékelését is. A proletárobjektivitás nem egyéb, mint a valóság fejlődéstörvényeinek helyes feltárása. A proletárforradalom végcéljéért való következetes harc és a valóság dialektikus felismerése hozzák létre végső fokon a munkásosztály művészetét. A proletáriróadalom, már mai fejlettségi fokán is, mint következetes materialista íróadalom, gyökeresen különbözik az összes eddigi irodalmi irányoktól. Ellensége a) a szubjektívizmusnak, amely az ellentétek egységét nem ismeri fel, b) ellensége a valóság naturalista fotografálásának, végül c) ellensége a valót szépítgetni, korrigálni akaró romantizmusnak, a valóság ellentmondásaitól való kispolgári félelemnek, amely sematizmusban, élettelenységben, elvontságban nyilvánul meg.

A materialista művészeti felfogás elismerte az emberek tudatától független materialis valóság reális létezését és az embernek, mint szociális lénynek, mint a társadalmi erőviszonyok összetevőjének megrajzolására igyekszik.

A proletáriróadalom dialektikus materialista kell, hogy legyen, azaz nemcsak a materialista valóságot ismeri el, de a valóságot és annak fejlődését fohvásban és dialektikus ellentmondásain keresztül mutatja meg. Tisztában van az ideológia valóságra visszaható erejével is, amely, ha „megragadja a tömegeket, materiális hatalommá válik” (Marx). A dialektikus materialista módszer kidolgozása és alkalmazása az írók és teoretikusok legfontosabb feladata.

A dialektikus materializmus feltétele és egyben megoldója az összes többi kérdésnek is. Ez határozza meg a stílus kérdését és a téma problémáját, éppúgy, mint a forma és tartalom kölcsönviszonyát. A proletáriróadalom tárgya a létező valóság a maga teljességében. A politikai harcok, a társadalmi mozgalmak, a magánélet rajza. Bármilyen történelmi szakaszból veheti tárgyát, az a döntő, hogy az író azokból az alproblémákból induljon ki,

amiket az osztály a jelen történelmi pillanatban felállított és hogy tárgyához a mai osztálytapasztalatok, a mai osztálygyakorlat alapján, a mai osztályfeladat érdekében nyúljon. Különös jelentőséggel bír a munkáséletből vett téma feldolgozása, a termelés folyamatát visszatükröző írás, az osztálytapasztalat regénye, a burzsoáziát és kispolgárságot proletár-kritikával megrajzoló írásmunka és a gyakorlati osztályharcba kapcsolódó politikai költészet. Emellett nagy jelentősége van a közvetlen napi eseményekhez bolsevik értelemben kapcsolódó irodalomnak, az úgynevezett „kis formának” (agitációs jelenet, gúnyversek, dalok stb.). Ezek ideológiai és művészi tökéletesítése a proletáriró egyik legfontosabb feladata.

A kispolgári forradalmi írók kérdését a forradalmi kispolgár intelligencia szövetségesül való megnyerése és a proletáriróadalom hegemoniája szempontjából kell megvizsgálni. Ez az, ami egyrészt megóv szektáns elhajlásoktól, másrészt attól, hogy túlbecsüljük őket, hogy az osztálybécse reformista álláspontjára lépve, elmossuk köztük és a proletárirók között az éles osztályvonalat. Legfőbb feladatunk velük szemben az, hogy éles harcot folytatva a bennük levő kispolgári ideológiák ellen, taktikusan átvezessük és átneveljük őket a proletárideológiára.

Az előző kultúrák értékeinek felhasználását, az úgynevezett kultúrörökség kérdését a dialektikus materialista művészi elvből kiindulva kell felvetni. El kell sajátítanunk dialektikusan tanulni a polgári klasszikusoktól. Az orosz és német proletáriróadalom eddigi eredményein, a polgári forradalom főin és népköltészetén kívül elsősorban a francia és orosz realista írók munkamódszere van hozzánk közel. Magyar vonalon ilyenképpen lehet tanulni Katonától, Eötvöstől, Petőfitől, Aranytól, és a későbbiek közül Mikszáthtól, Bródytól, Móricztól stb.

III.

A magyar proletáriróadalom relatív magas fejlettségi fokát fejlődésének története határozza meg.

A proletárirók a polgári forradalmi irodalom legjobb tradícióinak folytatói és dialektikus továbbfejlesztői. (Politikai költészet, tömegekhez fordulás, az irodalomnak a népköltészet elemeivel való felfrissítése stb.). Természetes, hogy az akkori Magyarország politikai és gazdasági fejlettségének megfelelően még sokkal kevésbé jelentkezett a magyar polgári forradalmi irodalomban a proletáriádus hangja, mint Nyugaton, (Johnson, Shelley, Heine, Freiligrath, Herwegh stb.). A legfejlettebb közöttük, Petőfi, a nemzeti forradalom, a jobbagység felszabadulásának, a „világ-szabadságnak” bátor harcosa, a francia utópista szocializmus eszméinek átültetője. Táncsics Mihály, a magyar forradalmi mozgalom egyik legszebb alakja, a forradalmi hévvel átítatott, magyar Blanqui, regényei és versei a magyarországi munkásirodalom első említésreméltó jelentkezései. A reakció és később a kiegyezést követő évek polgári írói a forradalmi hagyományokat, saját osztályuk múltját megtagadva, epigonjai voltak a népies nemzeti formának. Ez a forradalmi tartalmától megfosztott forma természetesen rövidesen népieskedéssé korcsosodott. A magyar irodalom évtizedeken át vértelen és tehetségtelen epigonirodalommá satnyult.

A szervezett munkásmozgalom reformista irodalma még ideológiailag legérettebb írásaiban is (Abet, Mónus, Csizmadia korai versei, népdalok, Madarász akkori versei stb.) csak csíráját adta a magyarországi munkás-költészetnek.

szociáldemokrácia irodalma a párt reformista politikája és különösen irodalompolitikája következtében a *kispolgári humanizmus* posványába süllyedt.

Elősegítette ezt az a körülmény, hogy a széles munkástömegek ideológiája és pszichológiája, dacára viszonylagosan fejlett politikai érettségüknek, még teljesen a *kispolgári nevelés* hatása alatt állott.

A világháború előtti szociáldemokrata irodalom még fejlettebb fokán is csak a dolgozó tömegek *legprimitívebb* követelményeit tudta kielégíteni. Elvont, *általános* forradalmi szövegekkel telített, nem a kapitalista kizsákmányolási rendszer, hanem inkább a *gyár* ellen irányuló, nem annyira osztályharcra tüzelő, mint inkább a *nyomor* borzalmait ábrázoló, formailag pedig tiszta *epigon* irodalom volt.

Értéke számunkra az, hogy írói szoros kapcsolatban állottak a munkásmozgalommal. Legnagyobb hibája, hogy ugyanezek az írók, akik a gyakorlati munkásmozgalomban tevékeny részt vettek, *elméletileg teljesen képzetlenek voltak*. Azoknak a szociáldemokrata szépíróknak, akik politikailag átfejlődtek és *kommunistákká* váltak, megvolt az az előnyük, hogy formailag és nyelvezetben *széles* tömeghez tudtak mindjárt szólni. (pl. *Madarász*).

Nagy hatással volt a szociáldemokrata irodalomra a „*Nyugat*” folyóirat köré tömörült radikális kispolgári írók befolyása. A pártvezetőség teljesen kiszolgáltatta a pártsajtó szépirodalmi rovatát ennek a kispolgári intelligenciának, amelyet ellenzékbe szorított az erős *feudális* maradványokkal telített reakciós államgépzet.

Ez tökéletesen megfelelt a párt politikai beállítottságának, a marxizmus reformista felhígításának, az elméleti kérdések elhanyagolásának, a „Társadalomtudományi Társaság” köré csoportosult radikális kispolgársággal való szoros kapcsolatának, amely a munkásmozgalmat a radikális kispolgárságon keresztül teljesen a *polgárság uszályába* állította.

A „*Nyugat*” íróinak egyik legforradalmibb képviselője, Ady Endre, ideológiájában egyesítette a lecsúszott kurtanemes kuruckodó elkeseredését a proletariátussal, mint egyetlen forradalmi erővel együttérző radikális kispolgár lázadásával. Művészetében egyrészt a nyugati szimbolista, dekadens költői formák átültetője, másrészt a régi nemzeti formákat öszinte forradalmi tartalommal megtöltő, de történelmileg elkésett felújítója. Egyik jellemző dokumentuma ennek a szakasznak a *Csizmadia* és a „Népszava” szerkesztősége között Ady Endre körül 1909-ben lefolyt irodalmi vita.

Csizmadia sokban egyéni sértődöttségéből származó zavaros és fejletlen ideológiájú támadásában, ott, ahol a munkásolvasó számára nehéz érthetetlen formanyelv ellen kel síkra, helyes ösztönrel tapint rá az igazságra: „Hangsúlyoznom kell — írja például egyhelyütt — azt a rendkívül jellemző tényt, hogy azon felfogással, amely szerint a párt központi lapjának minden tekintetben a néppel kell törődnie, a nép számára, a nép által érthető nyelven és művészi formában kell írnia — szembekerültem a Népszavával.” A pártvezetőség 1909. február 3-án külön határozatban foglalkozott ezzel a kérdéssel és százszázalékosan Csizmadia ellen foglalt állást.

A világháború

teljesen felfedte a *szociáldemokrata párt áruló politikáját*. Ez nyomta rá bélyegét a *szociáldemokrata irodalomra* is. Elég, ha megjegyezzük, hogy például *Adynak* a „*Nyugatban*” megjelent harcos pacifista versei sokkal fejlettebbek a szociáldemokrata költők akkori írásainál. A szociáldemokráciá-

nak nemcsak, hogy semmi befolyása sem volt a magyar proletárköltészet további fejlődésére, de ahhoz, hogy kifejlődhessen, elsősorban a szociáldemokráciát, annak irodalmát és ideológiáját kellett megtagadnia.

Az 1915-ben a „*Tett*”, később a „*Ma*” folyóirat köré tömörülő fiatal írók a forradalmár kispolgári intelligencia háborúellenes, anarchisztikus lázongásának voltak kifejezői. Zavaros ideológiájuknak (Lenin-cikkek és az Oroszország tanácsköztársaság alkotmányának lefordítása mellett az „*egyetemese ember*” hirdetése) teljesen megfelelt *formaforradalmi* művészi módszerük. Tetszetős jelszavuk sokáig tévedésben tartotta még a kommunista párt köré csoportosult, a tartalom és forma dialektikus kölcsönhatását fel nem ismerő intellektuelleket is („nincs forradalmi tartalom forradalmi forma nélkül”). A tömegektől elzárva még ezt a zavaros tartalmat sem tudták hozzájuk elközvetíteni.

A „*MA*” köré csoportosult a háború ellen lázadó kispolgári irodalmi erők egy része. Ide szorultak egyesek, kik később kommunistákká és forradalmi írókká váltak, éppúgy, mint azok a talajjukvesztett, irány nélküli kispolgárok, akik később, a kapitalizmus relatív stabilizációja idején, belettek az *ellenforradalomba*.

Azok az írók, akik szorosabb kapcsolatba kerültek a forradalmi munkásmozgalommal, *Komját* Aladár vezetése alatt rövidesen kiváltak a „*MA*”-ból és a baloldali szociáldemokrata mozgalmon keresztül a kommunista párt zászlaja alá szegődtek, de a kiválás után sem állottak sokkal magasabb fejlettségi fokon, mint a „*MA*”-ban maradt írók.

A tanácsköztársaság

már csak rövid fenállása és a káderhiány miatt sem volt képes arra, hogy *proletárirodalmi mozgalmat* hozzon létre. Annak, hogy a magyar proletárirodalom fejlődése nem kapott erősebb lökést a proletárdiktatúra alatt, egyik főoka az volt, hogy nem volt egy gazdag, forradalmi hagyományokkal rendelkező *bolshevik párt* és hiányzott a marxista-leninista elmélet.

A közoktatásügyi népbiztosság élén *Lukács György* elvtárs, akkor még teljesen a hegeli idealista filozófia híve és *Kunfi*, a baloldali frázisokkal dobáló tipikus centrista állottak.

A népbiztosság hibás, proletárszemponokat igen sokszor elnékülöző irodalompolitikája az „*örök értékek*”, válogatás nélküli propagálásában merült ki. A ferde irodalompolitika egyik jellemző terméke volt az „*írói kataszter*”, amely az írókat utópicusan írásaik művészi értéke alapján három kategóriába akarta osztályozni.

A proletárdiktatúra egész irodalmára a „*MA*” csoport hegemoniára való törekvése nyomta rá a bélyegét. Ez éles vitát váltott ki a szociáldemokraták és a kommunisták között, tekintettel arra, hogy a szociáldemokraták „*MA*”-elleni támadása („*kultúrsumagolásba burkolt ellenforradalmi bomba*”) csak eszköz volt ellenforradalmi céljaik elérésére. Viszont másrésről a kommunisták leszögezték a „*maizmus*” osztálytartalmát és megállapították, hogy „*burzsoá dekadencia*” és feltéve, hogy nem fejlődnek, az *ellenforradalomba* fognak torkollani (*Kun Béla*).

Az emigráció

első évei, a gyors győzelem kimaradása, a kapitalista stabilizáció folyamatos megszilárdulása, az orosz offenzíva összeomlása az orosz—lengyel háború idején, erős válságba sodorta a „*MA*”-csoport majdnem összes tagjait.

Egyrésztük a dadaizmuson keresztül egyenes vonalban a magyarországi ellenforradalomba futott (*Kassák*), másrésztük (*Barta Sándor, Kahána, később Mácza*) különböző fejlődési fokokon át bekapcsolódott az osztályharcos kultúrfrontba. *Komját* az általa alapított „Egység” c. lapban folytatta diktatúra-előtti vonalát. Az „Egység” (*Komját, Réz, Kahána*) az első komoly lépés ahhoz, hogy az osztályharcot irodalmi eszközökkel kiszolgálja. Réz elméleti cikkei (1922-ben) az első kísérlet a proletáriróladom elvi alapjainak lefektetéséhez. Az „Egység” munkája bomlasztólag és erjesztőleg hatott a volt „MA”-csoportra és egyes tagjainál meggyorsította a válság legyőzését. Az „Ék” megjelenésével kezdődik *Barta Sándor* fokozatos útja a proletariátus felé.

E kor anarchista, zavaros, formai túlzásokkal terhelt irodalmának ideológiailag legtisztább alakja *Komját* Aladár, a magyarnyelvű proletáriróladom egyik legrégebbi harcosa, bár ebből a korból való versei túl általánosak, formai túlterheltségük miatt a tömegek számára nehézkesek. Költészete megfelel a magyarnyelvű proletáriróladom korai szakaszának.

Komját és a „MA”-ból kifejlődött többi proletáriró példája mutatja, hogy annyira és olyan mértékben tudtak a mai szakasz követelményeihez mért proletárirókká fejlődni, amilyen mértékben levetkőzték és megtagadták a „MA”-ból hozott kispolgári csökevényeket, amilyen mértékben marxista-leninista tartalommal váltották fel romantikus, elvont világszemléletüket és amilyen mértékben elsajátították a dialektikus materialista irodalmi módszert.

IV.

A leninista értelemben vett magyarnyelvű proletáriróladom, vagyis az a proletáriróladom, amely mint a kapitalista termelési viszonyok megváltoztatására irányuló harc egyik eszköze az olvasók gondolkodás- és érzésvilágát a jelen történelmi pillanatban felállított osztályproblémák, az osztálygyakorlat alapján és a praktikus osztályfeladatokon keresztül a kommunizmus végcélja irányában szervezi — a diktatúra bukása utáni első években született meg.

Ezt a célt szolgálták a börtönversek („Margit-körúti fegyházban”, „Latinka-ballada” stb.), amelyek a fehérterror karmai között vergődő proletártömegekben a harcosszűrtudat megőrzéséért verekedtek. Ez a szociális rendelés szülte *Gábor Andornak* a dolgozók aktív figyelmét a fehérterrorra irányító agitációs verseit. Politikai célszerűség vezette *Illés Bélát* abban, hogy a „Ruszin Petra temetése” c. könyvében összegyűjtött novelláit, a proletárrealista próza első magyarnyelvű jelentkezését, megírja. Ez adott neki lehetőséget ahhoz, hogy az igen erős csehslavok cenzura ellenére feltárhassa a ruszinszkói parasztok embertelen kizsákmányolását és elnyomított életét. Gyakorlati politikai célkitűzés vezette *Lékai Jánost* akkor, amikor a Szovjetunióban acélból, hogy a polgárháború frontjain küzdő orosz proletártömegek előtt megmutassa a vereség következményeit, lefestette a magyarországi fehérterror véres dühöngését. Politikai szükség-szerűség diktálta *Hidas Antalnak*, hogy gyermekdalait, a csehslavok magyar kommunista gyermekmozgalom soraiba új tömegeket toborzó agitációs verseit megírja. Tömegagitációs fegyver volt *Madarász Emil* „Csepel” c. verse, a diktatúra tradícióinak első irodalmi megszólaltatója. Agitációs fegyverek voltak *Gyetvai János* regénye, *Komját* Aladár és a román illegális mozgalomban aktív szerepet játszó *Kahána* Mózes írásai.

Ők voltak az elsők, akik az irodalmat az aktuális osztályharc konkrét szolgálatába állították, akik gyakorlati munkájukkal megmutatták, hogy csak az lehet igazi proletáriró, aki a legtevékenyebb részt vesz a proletariátus

felszabadító harcában, hogy csak az aktív, a valóság forradalmi megváltoztatását célzó, a munkásolvasókat az osztályharc irányába megszervező irodalom a valódi proletáriródlalom.

Ugyanebbe az időbe esik a szimpatizáló irodalom fehérterror elleni jelentkezése is: *Barta Lajos*nak ez időben írt regénye és elbeszélései, *Nagy Andor*, *Szucsich Mária*, *Kémeri Sándor* stb. könyvei.

Hatalmas fejlődési lehetőséget nyitott a *MAPP magyar csoportjának* (1925) és röviden rá a *Magyarnyelvű forradalmi írók és művészek szövetsége* (1926) megalakulása, ami véglegesen lefektette a szervezeti alapokat. A két szervezet egyesítette egyrészt az orosz proletárirók platformján álló magyarnyelvű proletárirókat, másrészt vonalat adott és vezette az egyes országokban és az emigrációkban élő magyarnyelvű forradalmi irodalmi erőket.

Ezek az eredmények azáltal váltak lehetségessé, hogy a magyarnyelvű proletárirók egyrészt részt vett a *Szovjetunióban* a szocialista építésben és speciálisan az orosz proletáriródlalmi mozgalom mindennapos harcában s elsajátította az itt felhalmozott igen értékes tapasztalatokat. A magyarországi mozgalomtól való elszakadás tendenciáját pedig egyidőre megállította és csökkentette a magyarországi illegális munka tradícióit magával hozó *Hidas* és azok az elvtársak, akik már akkor felvették a küzdelmet ez ellen az elhajlás ellen.

A magyarnyelvű proletáriródlalom első szervezett jelentkezése a „*Sarló és Kalapács*”-évkönyv kiadása (1926). Ebben rejlik az évkönyv élő fontossága, a benne összegyűjtött anyag, az ott szereplő írók különböző érettségi foka ellenére is. Ez volt az első komoly kísérlet ahhoz, hogy a magyar proletáriródlalom elvi alapjait lefektessék.

Az évkönyvhöz kapcsolódó és *frakciós* formákat felvevő éles harc egyrészt egyidőre két csoportra szakította az ideológiailag kevésbé és jobban fejlett szovjetországi magyar proletárirókat, másrészt kihatásában tisztázott egy csomó alapkérdést, meggyorsította az egyes írók fejlődésmentét és ezáltal elősegítette az összes erők gyakorlati munka alapján való együttműködését.

Döntő lehetőséget adott a gyors fejlődésre a Moszkvában „*Sarló és Kalapács*” címen 1929 óta megjelenő havi folyóirat, amelynek „*Proletáriródlalom*” című rovata a „*Forradalmi Írók Nemzetközi Egyesülete*” és a „*Moszkvai Proletárirók Szervezete*” magyar szekciójának hivatalos közlönye. Ez és a „*Sarló és Kalapács*” könyvtárának szépirodalmi sorozata ma a magyar proletárirók legerősebb fegyvere. A rovatnak, amely a magyar és nemzetközi proletáriródlalom néhány, ideológiailag és művészi szempontból is elsőrangú alkotását közölte, legfőbb hibái: a benne közölt irodalmi anyag tervszerűtlen összeállítás és a kritikai irányítás majdnem teljes hiánya.

A magyar proletáriróknak jelentős szerepük van a *nemzetközi proletáriródlalom megszervezésében*. A Forradalmi írók nemzetközi egyesülete, a Vörös hadsereg és flotta íróinak szövetsége, a „*Világforradalom irodalma*” című folyóirat, az Állami könyvkiadó külföldi osztálya, az „*Ifjú gárda*” c. kiadó külföldi osztálya munkáiban felelős funkcióban vesznek részt.

Magyarország

a fehérterror, a politikai és ideológiai elnyomás egyideig gátlója volt annak hogy valóban széles és ideológiailag valóban tiszta proletáriródlalom fejlőd hessék ki.

Az illegális mozgalomban az utóbbi években nagy, ún. „*névtelen*” proletáriródlalom fejlődött ki (agitációs dalok, agitációs szindarabok, versek,

tömegszavlatok, indulók, szatírák). Ez az irodalmi anyag világosan mutatja, egy otthoni nagy, széles káder erjedését és kemény proletárideológiáját.

A legfejlettebb, Magyarországon élő proletárfőrő *Gergely Sándor*. Három utolsó regénye (*Hidat vernek, Szű, Embervásár*) úgy az élő ember, mint a tömegek megrajzolásával, valamint realiztikus stílusával a magyar proletárirodalom vezető írásai között foglal helyet. Hibái: nem látja eléggé a párt és a proletáriátus döntő rétegének szerepét a forradalmi munkásmozgalomban.

A párt szerepének teljes elhanyagolása, a proletáriátus vezető szerepének teljes hiánya a formaforradalmi maradványokkal párosul *Szilágyi András* regényében. (*Új pásztor*). Ennek dacára *Szilágyi* egyike a legnagyobb képességű forradalmi íróinknak, aki, ha ideológiailag következetesen tovább fejlődik és a munkásmozgalommal szoros kapcsolatot tud találni, jelentős munkákkal fogja gazdagítani a magyar proletárirodalmat.

A Csehszlovákiában „*Az út*” címen megjelenő kulturpolitikai folyóirat legfőbb értéke, hogy szervesen összekapcsolja az irodalmat a gyakorlati problémákkal. A köréje csoportosult írók egyrésznél formaforradalmi maradványok mellett ideológiai elhajlások is előfordulnak.

A Párizsban, a „*Monde*” kiadásában megjelent magyar könyvek az „*útitárs*”-irodalom terjesztői és teljesen figyelmen kívül hagyják a proletárirodalmat. Fokozta a hibát az, hogy a „*Monde*” magyar szekciója ezeket a könyveket abban az időpontban jelenteti meg, amikor a nemzetközi forradalmi irodalomban megindult — és a legfontosabb országokban (Szovjetunió, Németország) el is dőlt — a harc a proletárirodalom hegemoniájának megszervezéséért a forradalmi irodalomban. Még súlyosabbak a „*Szikkra*” könyvkiadó vállalat hibái, amely pl. ma, a szocialista építőmunka, az ipar és a mezőgazdaság szocialista átalakítása forradalmi és óriási eredményekkel járó szakaszában nem talált kiadásra érdemesebb és fontosabb könyveket, mint az éhségévek regényét (*Nye erov: Taskent*, a bőség városa) vagy ideológiailag gyenge és a forradalom-kezdeti színvonalon álló regényt (*Csokoládé*).

Az 1927—30-ban lezajlott erős baloldali kultúrmozgalom, a kézi „újságok”-ban stb. megjelenő illegális irodalom mutatja, hogy a magyarul nyelvű proletárirodalom minden akadály ellenére feltartóztatatlanul halál-történelmi szerepének megvalósítása felé.

A gazdasági válság kiváltotta Magyarországon a kispolgári intelligencia új, széles válságát. A válságba került kispolgári intelligencia teljesen elvesztette a hitét abban, hogy a polgári társadalomban megtalálhatja a maga helyét. A kispolgárság önálló politikát nem tud folytatni és vagy a proletáriátus, vagy a burzsoázia uszályába szegődik.

Háy Gyula, *Kodolányi, Ilyés Gyula* a válságba jutott kispolgári intelligencia írói, akik a proletáriátussal időnként kacérkodnak. Egy másik része a szociálfasizmus (*Kassák*) és fasizmus (*József Attila, Simon Andor*) táborában keresi a kivezető utat. Egyrésze még mindig a kispolgári humanizmus tehetetlenségét és vérszegénységét makogja (*Farkas Antal, Várnai Zseni, Szakasi s Árpád, Szélpál Árpád*), másrésze expresszionista szóvirágokon, elvont általánosságokon, vallásos misztikumokon kérődzik (*Ember Ervin* stb.).

Úgy szólván semmi jelentőségük sincs azoknak a fiatal kispolgári íróknak, akik a kivénhedt „Nyugat” epigon-gárdáját alkotják.

A magyarnyelvű proletáriródalom mai fejlettségi fokát tekintve, a proletáriródalom egyik legerősebb, ideológiailag tiszta, művészileg fejlett csoportja. *Hidas* (Ellenforradalom földjén, Folyik a pör) éles, a munkásosztály mindennapos harcával egybenőtt politikai költészete, *Illésnek* (Ég a Tisza) az osztálytapasztalatokat összegező, realiztikus regénye, *Gergelynek* (Sziú, Embervásár) a mai Magyarország forradalmi mozgalmáról megírt realiztikus regényei, *Bartának* (Misa, 350 000) és *Kahánának*, (Tarackos) a konkrét tartalomhoz és realiztikus formához való felfejlődése. *Komjátának* (Mindent akarunk!) formailag a tömegekhez egyre közelebb kerülő ideológiailag tiszta versei, *Zalkának* (A hadjárat vége, Ivanov) az orosz polgárháború és az építés napi életének és figuráinak éles megrajzoló képessége, *Madarásznak* (Csepel, Vörös csuda, Magyar kubikusok) bár régi formákat mechanikusan átültető, de erős agitációs erővel megírt versei, a munkáskáderek első komoly jelentkezése *Kiss Lajos* (Vörös város) — élő bizonyágai ennek a fejlettségnek. Ma aktuálisan legkomolyabb veszély a proletáriródalomban a párt és a munkásosztály döntő szerepének elégtelen felismerése; az emigrációba szorult írónál egyrészt a magyarországi mozgalmatól való elszakadás tendenciája, másrészt az illető országban, amelyben élnek, a konkrét mozgalmat kiszolgáló aktuális feladatokban való elégtelen részvétel.

Az ideológiai és művészi fejlődés tagadhatatlan és erős növekedése mellett a következő fontos *hibákra* kell rámutatnunk: *a)* szervezeti kérdések elhanyagolása, *b)* a káderkérdés elhanyagolása, *c)* a marxista-leninista irodalomelmélet és kritika lemaradása.

Mindezeket összegezve, a magyarnyelvű proletáriródalom legfontosabb és legközvetlenebb *feladatai* a következők: *a)* a legszorosabb kapcsolat kiépítése a magyarországi forradalmi munkásmozgalmal; az emigráns írók számára ezzel egyidejűleg a legszorosabb kapcsolat fenntartása annak az országnak forradalmi munkásmozgalmával és proletáriródalmi mozgalmával, amelyben élnek, *b)* harc a Szovjetunió aktív védelméért és a szociális építés eredményeinek propagálásáért, *c)* a különböző ellenséges ideológiai befolyások és csökevények, így formai szempontból egyrészt a régi formák mechanikus átvitele, másrészt a formaforradalmi maradványok elleni harc, *d)* a magyarnyelvű proletáriródalom hatóerejének a széles tömegmozgalmába való kifejlesztése, *e)* a dialektikus materialista módszer alkalmazása és tanulmányozása, *f)* harc a forradalmi irodalom belül a proletáriródalom hegemoniájáért, *g)* a munkáskáderek kiépítése és a kispolgári forradalmi írók átnevelése, *h)* harc a művészi minőségért, *i)* a szociálszoviniszta, pacifista, álmunkás és egyéb ellenséges ideológiák elleni éles harc, *k)* a nemzetközi és főleg a Szovjetunió proletáriródalmi mozgalma tapasztalatainak átvétele és alkalmazása, *l)* a proletárművészet többi ágaira való ideológiai hatás megerősítése.

A platformtervezet értékelésénél a történelmi helyzetből, a RAPP általános elveiből kell kiindulni. Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy szerzői igen kevés, Magyarországról származó könyvhöz és folyóirathoz juthattak csak, hogy információik hiányosak voltak. Mindenesetre történelmileg értékes kezdeményezésnek tekinthetjük, amely ugyanakkor súlyos hibákkal is terhes; tervezet, s nem elfogadott program; a pártos, harcok irodalomért folytatott küzdelem helyes szándéka, a kispolgári ideológiák elleni szükséges harc, az elméleti tisztázás igénye jellemzi általában fő vonalát. Elméleti tételeiben azonban sokban egyezik a RAPP akkori állásfoglalásával, amely a tervezet keletkezésének időpontjában már elavultnak volt tekinthető (pl. a „dialektikus

materialista módszer elsajátítása" jelszava; 1. erről Ivanov: A szovjet irodalom magas eszmeiségéért vívott harc történetéből, Bp., Szikra, 1954: 222—223. l.). Baloldali, — szektás — értékelése azonban csaknem egészében a magyarországi és az emigrációs irodalom jelenségeiről és személyeiről, ami egyrészt a szövetséges és szimpatizáns írók elvileg is téves megítéléséből, bizonyos általános politikai tételek helytelen alkalmazásából, másrészt helytelen és rossz információból adódnak. A JA-ra vonatkozó értékelés alapja nyilvánvalóan az Előőrsnél való szereplése. Akkori valóban téves, fajvédő frázisokkal kacérkodó, kiforratlan álláspontján azonban a platformtervezet megjelenésekor már túl volt. Vö. Gergely Sándor nekrológiáját: „Vagy egy esztendőn keresztül az »Előörs« körül csoportosult fajvédő-anarchista írócsoportnak volt a tagja, legtehetségesebbje, de már 1929-ben temperamentuma és tisztuló éleslátása élesen szembefordult velük.” (JA halálára, Új Hang, (Moszkva), 1938 január.)

A platformtervezet e súlyos — baloldali szektás jellegű — hibáira nemcsak a közvetlenül is érintett JA figyelt fel. Megjelenése után a Sarló és Kalapács Proletárirodalom rovatában hosszas vita kezdődött. A vita során általában igen élesen (többször még JA-nál is élesebben) bírálták a tervezetet, nemegyszer az övéhez hasonló érvekkel. Az 1931 9. (szeptemberi) számban Lukács György kezdte a hozzászólások sorát (A régebbi magyar irodalomhoz való viszonyunk címmel). Az 1931 10. (októberi) számban Kahána Mózes cikke jelenik meg (Proletár tömegirodalmat! Marxista-leninista irodalmi platformot!). Kiemeli, hogy a platformtervezet „egyes elvtársak (ti. Barta, Hidas, Matheika) egyéni javasolata”, hangoztatja a társadalmi-politikai elemzés zavarosságát és a kritika és önkritika hiányát. Kifogásolja, hogy a tervezet mostoha a korábbi proletárirodalmi kísérletekkel (Internacionálé, Egység stb.) szemben. Ennek alapvető okát a tervezet szerzőinek a tömegektől való elszakadottságában látja, abban, hogy nem olvassák a magyarországi műveket. Hangoztatja, hogy a SZU-ban kibontakozott proletárirodalom főleg visszaemlékezés jellegű. Alapvető oka mindennek, szerinte, a Magyarországtól való elszakadottság, az írók gyenge ideológiai felkészültsége. „Be a tömegekbe!” — zárja cikkét.

Az 1931. 11. (novemberi) számban Lengyel József A platformtervezet politikai hibái címmel ír cikket. Az 1931. 12. (decemberi) szám Balogh János kifogásait közli (Pár szó a platformtervezethez), valamint Komját Aladár és Réz Andor nyilatkozatát (Megjegyzések a „magyar proletárirodalom platformtervezetéhez”), amely ugyancsak súlyos hiányokra mutat rá, egyrészt a politikai elemzésben, a fasiszta ideológia hiányos jellemzésében, másrészt az elméleti részekben.

„A platform szerint a »proletárirodalom legfontosabb feladata a dialektikus materialista módszer elsajátításáért való harc.« Ez nyilvánvalóan pontatlan formulázás. Ez nem a proletárirodalomnak, hanem a proletárióknak a feladata. A proletárirodalom már *terméke* a dialektikus materialista módszer segítségével meglátott és alakított világnak.” A cikk a továbbiakban kifejti:

„A platformnak a magyar proletárirodalmat elemző része két főhiányt mutat: 1. A magyar proletárirodalom diktatúra előtti kialakulását, s fejlődésének első etappját az emigrációban részben helytelenül értékeli. 2. A magyarországi proletárirodalom új jelenségeit alig érinti (emigrációs platform!).

A magyar proletárirodalom diktatúra előtti kezdeteit értékelve, a platform a marxista módon nem azt veszi alapul, hogy ez az irodalom mennyire felelt meg a magyar forradalmi munkásmozgalom *akkori* politikai és ideológiai fejlettségének, mennyire volt fegyver a magyar forradalmi munkásság *akkori* osztályharcában, hanem csupán 1931-es mértékkel mér.”

Komját és Réz hozzászólása a továbbiakban azokkal a hibákkal foglalkozik, amelyeket a platform a korábbi proletárirodalmi törekvések értékelésében követ el. Így hiányosan és helytelenül értékeli, szerintük a MÁ-ból kivált írók szerepét (Kilencszázötvenhét, Uj Internacionálé), félvállról intézi el az Internacionálé és az Egység csoportnak a proletárirodalom szervezése, ideológiai platformjának kidolgozása terén tett erőfeszítéseit. A hozzászólás szerint mindnyájan bonyolult, cikk-cakkos úton jutottak el a proletárirodalomhoz; ezt a tényt a tervezet egyeseknél túlsúlyozza, másoknál elhallgatja. A hozzászólás így záródik:

„A platformnak végül ugyancsak súlyos hiánya, hogy nem analizálja az ellenforradalmi Magyarország irodalmát, ennek rétegződését: 1. A fasiszta irodalmat és különböző ágait. 2. Az elkorcsosodott liberális irodalmat. 3. A szociál-fasiszta irodalmat.

A platform a magyarországi proletárirodalom új jelenségeivel alig foglalkozik: mindössze Gergely Sándor regényeit említi meg. Ez elégtelen. Feltétlenül fel kell dolgozni a platformban egy igen fontos hazai írócsoportnak a szerepét; továbbá a KMP tevékenységének legfontosabb elemeit a kultúrfronton.

Összegezve, az a véleményünk, hogy a platform igen alapos átdolgozásra szorul.”

(A hozzászólást közli a Komját Aladár összegyűjtött művei, (szerk.) Hegedüs Éva, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957) c kiadvány (323—338. l.) s Vö. ugyanezen kiadvány Komját Irén által írt bevezetésének (33—34. l.) é Hegedüs Éva által írt jegyzeteinek (466—468 l.) idevon. részeit is.)

A Sarló és Kalapácsnak ugyanez az 1931 decemberi száma közli a vita közben megszületett első, — de nem végleges, — összefoglaló határozatot. (58-59. l.)

Az 1931. november 3-án, „A Nemzetközi Emigránsok Klubja magyar szekciójának kultúrbizottsága és a Moszkvai Proletárirók szervezete (MAPP) magyar szekciója által rendezett vita eredményeképpen” elfogadott határozat a platformtervezet bevezető, politikai részében súlyos jobboldali hibákra mutat rá: „A kapitalizmus általános válságának meg nem értése, az osztályharc kiéleződésének, a forradalmi fellendülésnek helytelen és elégtelen jellemzése, a szocializmus elsikkasztása és egyéb felületes formulázások” találhatók, a határozat szerint, a platformtervezetben. Az irodalompolitikai rész általános vonalát helyesnek tartja, de megállapítja, hogy „lényegében emigrációs platform, aláértékeli vagy legalábbis elhanyagolja a magyarországi proletárirodalom s a többi magyar nyelvű és a munkás-kultúrmozgalom fontosságát.” Az irodalomtörténeti részben kifogásolja, hogy „a magyar polgári-forradalmi és polgári irodalom kritikája elégtelen és úgyszintén, ezzel kapcsolatban, a magyarországi gazdasági-politikai fejlődés elemzése is.” Kifogásolja ezenkívül a mai szociáldemokratá irodalom s a fasiszta irodalom jellemzésének teljes hiányát, a diktatúra hősi tradícióinak elhanyagolását, Kassák munkásságának nem kielégítő jellemzését. Hibának tartja, hogy a tervezet „nem kritizálja egyes, a MÁ-ból annak idején kivált írók írásaiban még ma is észlelhető formaforradalmi maradványokat... ugyanígy nem foglalkozik eléggé egyes írók más természetű, kispolgári, formaforradalmi maradványaival, amely főleg a kispolgári formák mechanikus átvételében jelentkezik.” Többszörösen kifogásolja, hogy „a tervezet szembeállítja az emigrációban kifejlesztett s a magyarországi proletárirodalmat és nem állapítja meg, hogy a magyar proletárirodalom fejlődésének súlypontja Magyarországon van és kell lennie”.

A határozat 15. pontja megállapítja: „Súlyos hiba a tervezetben a kritikának, a bolsevik önkritikának majdnem teljes hiánya, a magya

proletárirodalom tényleges fejlettségének felületes jellemzése és bizonyos túlzásokba menő dicsérése." Hibának tartja például, hogy a tervezet „az otthoni tömegektől való elszakadásnak több tekintetben meglevő jelenségeit egyszerűen letagadja, anélkül lényegesen visszatartja az emigrációban élő proletárirókat, hogy tovább is . . . rajta legyenek, hogy a magyarországi dolgozó tömegek ideológiailag el ne szakadjanak." A határozat a továbbiakban a proletáriróknak az emigrációban végzendő feladataival foglalkozik, kiemelve „az irodalom-teoretikai munkának, kritikának, ami a Sarló és Kalapács-ban újszólván hiányzott”, fontosságát. Alapvető feladatul „a magyar proletárirodalom munkástömegekkel való kapcsolatának további kimélyítését” jelöli meg a határozat.

A határozat megjelenése után a vita — változatlan élességgel — folytatódott.

Az 1932. januári számban Derkovics Jenő (Proletárirodalmat! Marxista kritikát!) cikkén kívül jelentős Gergely Sándor — Hidas Antal — Illés Béla — Lippay Zoltán cikke: Az ideológia tisztaságáért, a művészi színvonalért. Különösen fontos a cikknek a magyarországi irodalomra vonatkozó része (amely JA megítélésében is változást jelent). Megállapítják a szerzők: „A modern polgári magyar irodalom politikai értékelése hiányos és egy egész sor téves megállapítás tartalmaz. Ez vonatkozik nagyjában és egészében a rokonszenvező kispolgári forradalmi írókra is. Különös tekintettel arra, hogy a platformtervezet irodalompolitikai részének alapvető hiánya, hogy lényegében csak egy emigrációs platformot jelent, feltétlenül szükséges a magyarországi polgári és proletár-, valamint rokonszenvező irodalomról alapos képet adni”.

A szerzők előbb a Nyugat, elsősorban Ady és Nagy Lajos realisabb értékelését adják, majd a Tett, a Ma, s a belőlük kinőtt csoportok, az Ék, az Egység munkájával foglalkoznak. Ezután térnek át a magyarországi irodalmi helyzetnek a 20-as évek végétől bekövetkezett fejlődésére:

„Az ellenforradalmi Magyarországon a fehér terror évekre elhallgattatott minden proletárirodalmi kísérletet. A szociáldemokratáknak ún. munkásirodalommal való csalásai (»Együtt«) részvétlenségben múltak ki. A Népszava irodalma pedig következetesen a kispolgári butítás legkülönbözőbb formáiban (romanticizmus, humanizmus, ponyva) virágzott.

Az ellenforradalom terrorjának csapásai alatt forradalmárrá fejlődő Gergely Sándor „Achrem fickó csodálatos élete” c. regényével, Hidas („Az ellenforradalom földjén”) mellett 1925-ben először ad hangot a közvetlenül Magyarországon kifejlődő proletárirodalomnak. Visszatükrözi az újból éledő munkásmozgalom forradalmasításáért vívott súlyos harcokat, romantikusan és részben az izoláltságból is fakadó ideológiai tévedésekkel (lumpenproletariátus szerepe). A könyv mindamellett az első Magyarországon megjelenő nyílt állásfoglalás volt a proletárdiktatúra mellett. (Az emigrációban Lékai-Lassen volt az első, aki a diktatúrai tradícióhoz írásaiban népszerűsítette.) Gergely további proletárideológiai fejlődéséhez hatalmas lökést adott bekapcsolódása a forradalmi munkásmozgalomba.

A munkásmozgalom különösen a fiatalabb forradalmasodó munkásokat nyerte meg. Komoly szervező munka keretében harc volt egyrészt a polgári és a szociáldemokrata ideológiai fertőzés ellen — másrészt, ha bizonyos „kultur” beállítottságokkal is, általában a forradalmi osztályharc vonalán állott.

E mozgalom a munkásszervezetekben és egyesületekben a munkáslevezők és munkáselőadások nagyszámú gárdáját nevelte meg. Ebből a mozgalmából nőtt ki az „Uj Föld” és megszűnte után a „100%” című folyóirat, amely egyre tisztábban a proletár ideológia és proletár irodalom

terjesztője lett. Hasonló törekvéssel, de tisztázatlanabban indult meg, mint szépirodalmi folyóirat a „Forrás” (1929), amely azonban elszigeteltsége folytán csak kísérlet maradt.

A munkás-kultúrmozgalom vázolt szervezeti munkájából emelkedett ki ideológiában tisztuló és evvel kapcsolatban művészetében izmosodó proletárirodalom, amelynek képviselői Gergely Sándor (regényei: Hídat vernek, Szű, Embervásár, Valami készül), Pákozdi Ferenc proletárköltő, Tamás Aladár író, publicista, a „100%” szerkesztője, Gereblyés László költő és még néhányan. A proletárirodalmi mozgalom magyarországi megindulása a munkásság és a szegény parasztság soraiban is jelentékeny visszhangot váltott ki. Viszont a proletár irodalomnak ezt a magyarországi fejlődését az a körülmény tette lehetővé, hogy a munkásmozgalom mindennapi életmegnyilvánulásaival kapcsolatban állott.

A proletárirodalom mellett néhány vele rokonszenvező író is jelentkezett. Ilyenek Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János, Háy Gyula. A Nyugat első gárdájával indult Nagy Lajos az egyetlen a „beérkezett” kispolgári írók között, aki pályája kezdetétől („Proletárok fiai”, 1912) mindmáig a legélesebb tagadója a polgári társadalomnak. Nagy Lajos egyike a legkiválóbb magyar íróknak (pl. „Lecke” c. novellás kötete) és a proletáriátussal rokonszenvező író, aki azonban az utat a proletár irodalom felé nem tudta megtalálni. Bár látja a kizsákmányolás formáit, de passzív lázadó marad. — Míg a Népszava szépirodalma legnagyobbbrészt a polgári lapokból kiszorult kispolgári „írók” végvára lett, a „régiveretű” szociáldemokrata írók, Várnai Zseni, Révész Béla, Barabás Gyula, Szakasits Árpád, Farkas Antal (Héki Gábor), Szélpál Árpád stb. szervezen áttejflödve a szociálfasizmusba, annak a „munkatisztelet”, „testvériség”, „egymásrataltság”, „krisztusi szeretet”, stb. jegyében irodalmi-ideológiai népcsalóit lettek. (L. Farkas Antal, Várnai Zseni karácsonyi és húsvéti verseit!)

Az „intranzigens” fasiszta irodalomnak nagy része Zsilinszky Endre („Előrs”) körül csoportosuló irodalmárai, publicistáit mint Simon Andor (volt „Ma”-ista), Réja Géza, Talpas Viktor, Oláh György általában a legzavarosabb fajvédő ideológiát terjesztik, gyakran álszenteskedően és főleg parasztfogó frázisokkal ketése [?] mellett az osztályharc ellen szovalnak. Művészetük olcsó epigonságon (Ady, Szabó Dezső) tengődik, hatásuk egészen korlátolt. Lényegében azonos ideológiával, csak konzervatív, akadémikus köntösben lép fel a „Napkelet” című folyóirat (Tormay Cecil). A fajmagyar Szabó Dezső, az ellenforradalmi kispolgári irodalom atyja, aki azután mint csalódott kispolgári lázadásának a parasztságra épített „magyar forradalmának” hirdetője, regényeivel széles hatást váltott ki, a fasiszta mozgalomnak ideológiai csődje folytán 1931-ben hol románakk, hol csehnek kínálja magát, az egyetlen bajtársi körök kikerültek a szellemi hatása alól.

Ezzel a jobboldali álellenzéki fasiszta irodalommal szemben a hivatalos fasiszta írók Surányi Miklós, Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos, Csathó Kálmán, stb. a feudális tradíciókat ápolják, de ezen keresztül aktív reakciós ideológiájukat alkalmazzák a fasiszta mai követelményeihez. Művészeti színvonaluk a múlt század végéig álszemérmes, vérszegény romantikájára zuhant.

Körülbelül Osváth Ernő haláláig tart a „Nyugat”-nak az a szakasza, amíg az ellenforradalom közvetlen hatása alatt állva a nagyburzsoázia és a kispolgári intelligencia egy részének óvatosabb meghunyászkodó, „ellenzéki” ideológiáját képviselte — irodalmi vonalon. Ugyanakkor azonban már következetes ellenforradalmi alapon saját maga által hangsúlyozott antimarxizmussal ellenséges álláspontot foglalt el mindennemű társadalomkritikával szemben s harcolt még a proletárideológiával való rokon-

szenvezés ellen is. A fináncotke fasiszta diktatúrájának teljes kiépülése idején a „Nyugat” minden „radikáliskodó” színezetét feladja és politikailag szigorúan beleilleszkedik a fasiszta „nemzeti egységbe”, fajra és vallásra való tekintet nélkül s művészetében magát a „nemzet virágos kertjének” (Móricz Zsigmond) hirdeti. A liberális polgárság egykori irodalmi nagyságai, Karinthy, Molnár Ferenc, a rohadó polgári irodalom üzletszerűségében züllöttek el”.

A vita további cikkei: Barta Sándor: A magyar nyelvű proletár-irodalom pártserűségéért (Sarló és Kalapács, 1932 április), Matheika János: Nyilatkozat (Sarló és Kalapács, 1932 május); lényegében önkritika a tervezet hibáiért, amelyekből néhányat elismer, más kifogásokat azonban visszautasít. Ebben olvassuk: „...lényegében *emigrációs plattform*, nem adja a diktatúra utáni magyarországi proletáriróadalom és munkás-kultúrmozgalom konkrét analizálását. Tény, hogy abban az időben nem ismertük eléggé a magyarországi proletárforrádalom helyzetét és erejét”; Gyalog János (Bpest): A magyar proletárforrádalom irodalmi platformjáért. (Sarló és Kalapács, 1932 augusztus—szeptember, a magyar forradalmi hagyományokra, valamint a magyarországi proletáriróadalom észre nem vett műveire s alkotóira hívja fel a figyelmet.)

A plattform-vita lényegében időserűségét veszítette, amikor 1932. április 23-án a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága határozatában feloszlatta a RAPP szervezeteit, — egyúttal erős bírálatot gyakorolva a RAPP utolsó évekbeli tevékenysége felett. Ennek a határozatnak a világánál a plattformtervezet — bár egyes megállapításai, különösen a vita által helyesbített formában helytállóak, — a maga egészében baloldali szektás hibákkal terhesnek bizonyul.

3. JA cikkének keletkezése

JA a plattformtervezetről a Sarló és Kalapács-ból szerzett tudomást. A rávonatkozó értékelés, — melynek alapja az Előörs-sel való kapcsolata volt (1. 440. lap), — mélyen sértette és bántotta. Andrásfi Gyula (Szemináriumvezető: JA—kézirát) említi, hogy egy ízben sírva látták gyemláriumi hallgatói, kezében a Sarló és Kalapács egy példányával. Tamás Aladár a támadás hatásáról ezeket írja (JA a munkásmozgalomban, Csillag, 1956. szeptember, 9. sz. 564 l.):

„Ebbe a helyzetbe, amely József Attila életének viszonylag kiegyensúlyozottabb korszaka volt, villámcsapásként sújtott bele a Sarló Kalapács 1931. júniusi száma. Ebben a számban közlemény jelent meg »A magyar proletáriróadalom plattformtervezete címmel, amely a világpolitikai helyzet, a világirodalom ismertetése mellett a magyar irodalom helyzetével foglalkozott. Ennek kapcsán József Attiláról nem kevesebbet állított, minthogy »a fasizmus táborában keresi a kivezető utat«. Magyarországon ez a cikk a kommunistákat, de elsősorban a kommunista frókat és értelmiségieket, akik személyesen is jól ismerték József Attilát, mélységesen felháborította. József Attilára katasztrófálisan hatott. Napokon át jóformán beszélni sem lehetett vele. Ő, aki küzködve és nehéz önemésztés után került a kommunista mozgalom soraiba, hogy haláláig annak híve maradjon, szinte utálkozást érzett, hogy — mint ahogy mondotta — milyen cinikusan, felelőtlenül törnek pálcát emberi, költői sorsok felett. De a személyét ért támadástól függetlenül tudománytalannak, helytelennek és felelőtlennek ítélte meg a »plattformtervezetét. Néhány nap alatt megírta rá a válaszát, amelyben izekre szedte a »tervezetét« minden állítását.

Avval adta át nekem, hogy tegyek meg mindent, hogy a Sarló és Kalapácsban leközöljék, mennyival is inkább, mivel úgyszólván felhívták az írókat a vitára. Amennyiben azonban válasza nem jelenne meg a következő számban, úgy idehaza fogja megjelentetni ennek hatása alatt írt versét. És felolvasott nekem egy verset. Végsőkéig elkeseredett, sőt írás volt. Megjelenése rengeteget ártott volna elsősorban József Attilának, a velünk szembenálló táborban pedig örömmujongást váltott volna ki. Napokig kellett lelkére beszélni, amíg — miután Szántó Judit is segített — megsemmisítette ezt a versét.

József Attila tisztában volt vele, hogy kik és miért támadják. Vagy legalábbis azt hitte, tudja. Költői, írói, emberi féltékenységgel, kicsinyességgel magyarázta a dolgot. Egy percig nem gondolt arra, hogy a Szovjetuniót tegye felelőssé a Sarló és Kalapács cikkéért, vagy akár itthoni kommunista íróbarátait, az illegális Kommunista Magyarországi Pártját”.

A Fábry Zoltán szerkesztette „Az Út” című kommunista folyóirat 1931. évi 6. számában közölni kezdte a platformtervezetet, s felhívta a kulturális szerveket s az írókat, hogy szóljanak hozzá. JA Fábry Zoltánhoz 1931. szeptember 3-án írt levelében írta meg véleményét. (L. Fábry Zoltán: A gondolat igaza. Csehszlovákiai Magyar könyvkiadó, 1955: 67. sz.; Tamás Aladár: id. m. 560. skk.; a levél eredetije a Múzeumban.) Ebben írja:

A platform tervezetét ösmerem a Sarló és a Kalapácsból, azzal a támadással együtt, amellyel engem illet. Enyhén szólva egy tájékozatlan társaság tragiós tevékenységének minősítem. Én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nak, mint párttag kezdetben röpirat-stencileket gépeltem, ma 7 szemindriumom van és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat. Én nem Moszkvában, a proletárdiktatúra 14. évében szájalok tehetéstelenül, hanem Budapesten, az ellenforradalom 12. évében dolgozom eléggé eredményesen. Forradalmi verseim többsége a munkások kezén forog sokszorosítva... azonkívül jók és nem rosszak, legalább is nem tehetéstelenek, ugyanakkor, amikor a rólam szóló passzus túldoldaln vers címén ilyen sorok állnak:

Kiutat kerestünk, kiút felé vágytunk
s a „Viharmadarad” került a kezünkbe
az „Anyá” lapjai arcunk feltűztele.

A platformtervezet h pontjának követelése: harc a művészi minőségért! Nos, majd szóbaállok velük, ha többszámú alanyhoz többszámú állítmányt tesznek...

A támadást illetőleg meg kell jegyezmem, hogy a „Lebukot!” és az itt küldött „Vigadó dal” c. verseimet még a múlt év novemberében kiküldtem Moszkvába: a verseket Hidas Antal testvéröccse vette kézhez azzal, hogy Moszkvába utazik és a S. K.-hoz juttatja őket. Nem jelentek meg, ami mellékes. Rólam azonban tudniok kellene legalább annyit, hogy támadásukkal nem illelhetnek, ha máshonnan nem, hát a tőlük agyondicsért G. S. Korunk-beli cikkéből, hiszen az ő tervezetük csak júniusban jelent meg. Idetartozik az is, hogy az Ön által ismert és méltatott könyv még az év elején látott napvilágot. De tájékozatlanság nem mentesít. Azonfelül nem tudom, de valószínűleg sohasem fogom megtudni, hogy amit rólam írnak, azt honnan veszik. Én abban az irányban egy pillanatig sem „tevélyegtem”. Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párizsi „Union Anarchiste-Communiste”-nek...

A tervezethez ennyi a hozzászólásom. De ha már benne vagyok, megemlítem, hogy az ellenem intézett támadásnak megvan a mozgalmi oldala is.

Én annyira ismert személy vagyok itt, hogy minden illegális név egy-kettőre lehámlik rólam. Ilyen módon az ellenem intézett lelkiismeretlenség pártműködésem kiterjesztése elé kellemetlen akadályokat gördít, hiszen — hála a mozgalom iránti rokonszenv növekedésének — mindazok a munkások, akik még nem ösmernek, legalább erősen bizalmatlanok velem szemben, ha köztük megjelennek. Azonban — megint csak a mozgalomnak hála — többnyire ösmernek és így csak az ún. „opozíció” használja ki a „proletáriróadalom platformtervezetét” és pedig nem ellenem, hanem a mozgalom ellen, azzal, hogy ime: „mit mondtunk? A szovjet bürokrácia, ha tehetséges új ember kerül a mozgalomba, inkább hamis váddal rohan rá, hogy kimarja” Minthogy az S. és K. „jelöltsége” ilyen bajokat okoz, a párt kénytelen volt az én esetemben hivatalosan meghazudtolni.

Ezt a levelet meg kellett írnom Önnek, nehogy Ön felüljön az ellenem szóló támadásnak még olyan formában sem, hogy az a múltira vonatkozik. Én azzal, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam, annak idején tagja voltam a Vági pártnak és ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatakat tettem a mozgalomnak, pusztá rokonszenvből, amennyiben Landler és néhány pesti védő között közvetítettem annak idején. Erre tanú lesz majd Rákosi Mátyás, akivel itt Pesten érintkezésben voltam, tanúm lesz Alpár, akivel Landlerrel és egy védővel Bécsben együtt voltam és tanúm lesz az ügyvéd annak idején. De tanúm lehet Rákosi Mátyás nővére is innen Pestről, ő tudja, hogy fivére ügyében hányszor szaladgáltam nála, amikor még egyáltalán nem voltam kommunista, sőt netalán Weinberger Zoltán anyja is emlékezik talán — arcról réám, ti. Rákosinak és Weinbergernek én hordtam be hosszú ideig a fogházba, a vizsgálati fogságba az enniválót — sőt mi több, én vásároltam. Ismétlem annak idején én anarchista és nem kommunista voltam, ezt előző verseimből is kiveheti. Hogy miért nem írtam akkor ilyen verseket? Nos, proletárvers címen a gyakorlatban magyarul szennyirodalmi tehetségtelenséget láttam és ez eleve visszaretentett. Ma is azzal a gondolattal foglalkozom a S. és K. tehetségtelenjei miatt, hogy az irodalommal föl hagyok és szabad teret engedek a proletáriróadalom platformtervezete kidolgozóinak.

JA válaszát 1931. szeptember 20 körül írhatta meg; erre utal a cikk 214. lap, 24. sorában levő kitétel, amely az 1931. szeptember 19-én kihirdetett magyarországi statáriumról, már mint megtörtént tényről ír. A cikk további sorsáról, arról, kijutott-e a Sarló és Kalapács szerkesztőségébe, nem tudnak bizonyosat, arról sincs még adatunk, mire céloz JA azzal, hogy a Párt „meghazudtolta” a SK állítását.

4. Értékelése

A cikkel a JA-irodalom alig foglalkozik, ami annál is érthetőbb, mert a kézirat hosszú ideig lappangott. Sándor Pál (Az igazi JA 15. l.) idézi a fogalmazványának néhány általános esztétikai megállapítását (a forma és a tartalom viszonyáról, a tudatvevényesség ritmusosságáról). Horváth Márton (A munkásosztály költője. Társadalmi Szemle 1955. 4. sz. 144. l.) így ír róla: „Elkerült JA-hoz egy platformtervezet, melyet a Szovjetunióban utóbb élesen megbírált a RAPP kötelékébe tartozó egyes magyar emigráns írók szerkesztettek 1931-ben, s amelyben igazságtalanul elítélték a költőt. JA érthetően elkeseredett választ szerkesztett erre — de még ebben is rajongással beszél a Szovjetunióról. Így írt: „Moszkvában, a Szovjetunióban, ahol...” — idézi H. M., majd így zárja értékelését: „Így folytatja a felsorolást hosszú sorokon keresztül, szinte versben”.

5. Jegyzetek a cikkekhez

213. lap, 18. sor. Szász ZOLTÁN (1877—1939) liberális író, erősen antikomunista felfogású publicisztikai működést fejtett ki.
218. lap, 31. sor: „egy másik négy nyelven megjelenő lap”: JA az Internationale Literatur-ra, a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetsége folyóiratára utal, melynek helyettes főszerkesztője Hidas Antal volt. (Főszerkesztője Bruno Jasienski).
219. lap, 3. sor: SUE, EUGÈNE (1804—1849) korában igen olvasott francia tárcaregényíró; valószínűtlen fordulatokban gazdag, túlzott hatásvadászattal írt regényeiben a párizsi alvilágot mutatja be.
219. lap, 5. sor: SZILÁGYI ANDRÁS (1904—), prózaíró. 1921—1929 Prágában él, 1929-től Kolozsvárott dolgozik, mint orvos. Aktív részt vesz az illegális munkásmozgalomban. Két regényét (Új pásztor, 1930, Az idő katonái, 1931) a romániai magyar forradalmi irodalom jelentős eseményének tekintették. — Szilágyi jelenleg a kolozsvári Utunk szerkesztőségének tagja.
219. lap, 7. sor: *Taraszov-Rodionov*, Alexandr Ignyatyevics (1885) Csokoládé c. regénye 1930-ban jelent meg magyarul, a párizsi *Le Monde* kiadásában

50. Hajnali madár. A Múzeumban őrzött, sajátkezűleg javított, csonkán fennmaradt gépiratból.

A gépiratnak 4 számozott kéziratlapja közül a 3. hiányzik. Javítások a gépiraton:

200. lap, 20. sor: ... jegyezzük, ha rólunk van szó.
220. lap, 21. sor: előbb: *Székely író honnan szedi*
221. lap, 5. sor: előbb: *a stílusnak ezzel a molekulájával*
221. lap, 9. sor: előbb, majd kihúzva: *Mert a lélektan mai állása szerint az öröm*
221. lap, 9. sor, előbb: *Ezeknek oka éppen az öröm oka,*
221. lap, 20. sor, előbb: *Ilyen zavarosságok*
221. lap, 32. sor: előbb: *a látóhatár minősége-szűne változott meg,*
223. lap, 12. sor: előbb: *Minthogy a fiatalság lelkesül a valóságatlan romantikáért,*
223. lap, 15. sor: előbb: ... zászlaja alá toborozza.
- Tamási Áron (1897) *Hajnali madár* c. elbeszéléskötete 1930 első felében jelent meg (Athenaeum-kiadás); a nemcsak befejezetlenül maradt, de még kidolgozatlan bírálat, bevezető mondataiból kitűnően, jóval ez után készült.

51. Esztétikai töredékek. A Múzeumban őrzött gép- és kéziratokról.

1.

Kelelkezés, csoportosítás és változatok.

Ezen a címen foglaltuk össze azokat a feljegyzéseket, fogalmazványokat, amelyeket JA — mint ezt Sándor Pál (Költészet és nemzet. 64. l.) és Szántó Judit (szóbeli közlése) bizonyítják, — egy nagyobb esztétikai műve előkészítéséül készített. Már igen korán — Szántó Judit szerint 18 éves korában — szándékozott költészettant írni. Egy Bécsből, — valószínűleg 1926-ban, — nővéréhez írt levelében például felbukkannak az *Esztétikai töredékekben* és az *Irodalom és Szocializmusban* kifejtett gondolatok:

„Már most lehet, hogy csupán tejszínhabon és rózsaszagon élő elmém érzi hiánynak a fentebb elmondottakat, ugyanazon elme, mely Benedetto Croce esztétikáját azért tartja blódnak, mert Benedetto Croce a „kifejezést” és az „alakot” egyugyanazon dolognak nevezi, és nem veszi észre a különbséget közöttük, azt hogy míg az előbbi a szubjektumnek úgyszólván a térbe kihelyezett része, a másik, az utóbbi pedig a szubjektumon belüli objektum, azaz az objektum maga a funkcionáló alany előtt is. Ajánlom, hogy foglalkozz bővebben emez érdekes és korszakot alkotó felfedezéssel, valamint azzal, hogy egy művészi tény, pl. egy vers, minden egyéb nem művészi alaktól miben különbözik, mi benne a kategórikus különbség. Hogy bár egy szó és egy epigramma szintén intuición, tehát valódi képzet, mégis miért nem művészet maga a csupasz szó, és miért művészet az epigramma, miért művészet egy kis novella, és miért nem az egy napihír... Ehhez azonban elolvasandó: Benedetto Croce: Esztétika és az Esztétika története.”

1929-ben írt cikkeiben is lépten-nyomon találkozunk az itt leírt gondolatokkal. A Múzeumban megmaradt lapokon — néha egymással összefüggés nélkül — feljegyezte gondolatait; igen sokszor felhasználva korábbi esztétikai tárgyú tanulmányait is. Kétségtelen, hogy e feljegyzések 1929—1936 között különböző időszakokban íródtak (1929—re von. I. Vízi Albert: JA és Csongrád-megye, szerk. Szabolcsi Gábor, Szeged, 1955. 57. l.), ahol az illetre vonatkozó egyes gondolatok már felbukkannak.) Így e feljegyzések különösen az *Irodalom és szocializmus* című nagy tanulmányának egyes gondolatait fejlesztik tovább, néha szószerint is átvéve onnan egyes részeket. Ezeknek a feljegyzéseknek — és még néhány más tanulmánynak — felhasználásával és összeillesztésével alkotta meg Sándor Pál a „Költészet és nemzet” (Bp., é. n. [1941], Dokumentum-könyvek) című kiadványát. (Kiadványa egyes részeinek eredetét külön feltüntetjük.)

(1)

Egyetlen kéziratlap.

Javított gépirat. Címe eredetileg ez volt: „Valóság és igazság”; ezt a költő később áthúzta. A 227. lapon a 36. sorral kezdődő rész (*Az ihlet nem érzelem kifejezése.*) előtt 7., a 229. lapon a 13. sorral kezdődő rész (*Az ihlet nem játék.*) előtt 9. fejezetszámozás áll.

Javítások a gépiraton:

223. lap, a töredék 4. sora: *elkülönlíteni*, utána áthúzva: *És amikor ezt megállapítjuk, egyben tisztázzuk is magunk előtt, hogy*
 223. lap, 11. sor: *előbb: a művészet tehát szükségképpen*
 223. lap, 13. sor: *egységet helyett előbb szintézist állt*
 224. lap, 2. sor: *művészetet*, után áthúzva: *képzeteiknek megfelelően*
 224. lap, 11. sor: a szöveg után áthúzva: *Mert hogy minőségbeli különbség van a dal és a tekegátszma között, az nem is —*

(2)

1—5 számozású lapok; közben külön egy 5. számozású lap; javított gépirat.

Javítások a gépiraton:

225. lap, 3. sor: *előbb: pillantjuk meg tüstént*
 225. lap, 28. sor: *tetszetősség után áthúzva: aisthétikon*
 225. lap, 32. sor: *dehát helyett előbb márpedig állt*

227. lap, 25. sor: előbb: *ugyanilyen tökkelütött volnék,*
 227. lap, 27. sor: előbb: *az is balgaság volna,*
 227. lap, 28. sor: előbb: *hullámnak, csöppnek forrása*
 228. lap: *Az ihlet mindamellelt... kezdetű, befejezetlenül maradt rész,*
 külön 5. számozású gépiratlap, nyilván későbbi betoldású. — A rész
 végén (37. sor): *botrány,* — után áthúzza: *egy taraj az erkölcsi*
felháborodásé, más taraj.

(3)

a) Sándor Pál kiadásából (21—22. l.); az általa közölt rész ugyanis
 a továbbiakban a b) csonka kézirat szövegét adja.

b) 4—20. számozású, ceruzával javított gépirat, a 11—20. lap piros
 írógépszalaggal, a 21. lap kézzel írva.

A kézíraton a 231. lapon levő *Ihlet és gondolat* fejezetcím előtt 3.,
 a 236. lapon levő *Ihlet és intuíció* fejezetcím előtt 4., és a 244. lapon levő
Ihlet és világhiány fejezetcím előtt 5. számozás olvasható.

Javítások a gépiraton:

230. lap, a b) rész elejére idegen kézzel beírva: *az esztétika éppen ezért nem*

230. lap, 13. sor: előbb: *mibenlétének megismeréséhez*

231. lap, 16. sor: előbb: *a művészet iromba torzszalkodásából*

232. lap, 16. sor: a... *nem értettük meg. végü mondat után áthúzza:*
Az igazság maga a megértés, ám puszta megértés nincsen, és az igazság
volta csak a tévedésekre nézve tűnik elő

237. lap, 1—4. sor: *mert az intuíció...-tól: Továbbá...-ig ceruzával*
áthúzza; nem eldönthető, JA vagy Sándor Pál áthúzása-e.

238. lap, 21. sor alá írva: *a szemlélet a lét adottsága.*

238. lap, 39—40. sor közé beírva: *adott lét vagy adott valóság* (Sándor Pál,
 Költészet és nemzet, 46. l. így értelmezi a szöveget: Az intuíció
 tehát a teljes valóságon belül az egyes konkrét dolgok fölismerése.
 Adott lét vagy adott érvényesség: a teljes valóság megtámadja
 az intuíciót, ...)

39. lap, az utolsó bekezdés mellett odairva: *mérővessző*

242. lap, 29. sor: előbb: *Hogy pedig a szoborbeli végtelenségnek ...*

243. lap, 17. sor: *mert a műalkotás mint műalkotás szellemiség.* áthúzza,
 el nem dönthető, JA vagy Sándor Pál áthúzása.

244. lap, 26. sor: ... *minőség, tehát hogy úgy a fogalomnak ...*

245. lap, 4. sor, előbb: *a világ van ugyanis, mint a dolog:*

A Múzeumban egy 3. számozású gépírt lapon olvasható az alábbi
 néhány sor, talán a (3) töredék 239. lapja utolsó bekezdésének vál-
 tozata:

*valóság létét veszti, vagyis az ihlet általa eltakarja az összes többi való-
 ságokat, más szóval a kiválasztott részvalóságot teljes valóságnyivá
 növeszti, s tekintve, hogy a műben annak részei is elvesztik önállóságukat,
 látjuk, hogy az ihlet befejező mozzanatában teljes valóságnyi egészet
 állít.*

(4)

Gépirat, a cím s egyes javítások tintával, a szöveg után tintával
 aláírva. 18.—19. számozva. — A cím előtt 5. fejezetszámozás.

Javítások a gépiraton:

A töredék 31. sora (246. lap) előbb így: *A fogalom tehát az egész emberiség*
szellemisége

247. lap, 14. sor, előbb: ... *és végre pontos ...*

Egyazon fogalmazvány két változata; az első 1—3., a másik 3.—4. számozott, javítás nélküli gépirat. A két 3.-mal számozott lap ugyanannak a szövegnek más-más, de alig eltérő fogalmazását tartalmazza, a második változat azonban még külön is töredékes, a két kéziratlap nem összefüggő.

(6)

Egy, 4.-gyel számozott, gépelt lap.

(7)

Sándor Pál szövegközléséből (Költészet és nemzet, 19.—21. l.). Ennek a résznek a Múzeumban nem található kézírata; a közlő nyilván azóta lappangó szövegekből vette át.

2.

Sándor Pál „Költészet és nemzet” címen a fenti kéziratokból összefüggő szöveggé állította össze JA feljegyzéseit (Bp. é. n. [1941.] Dokumentum könyvek) Eljárásáról ő maga így nyilatkozik (63. l.):

„József Attilát különböző költői korszakaiban állandóan kísérte a vágy, hogy másokkal is megértesse a komplikált költői folyamatokat. Hogy az emberek ne csak a kész eredményt lássák, hanem az egészet, a kezdet rezdülleteitől végig a költői kifejtetig. Hogyan születik a vers, miért, minek? Kant „Hogyan lehetséges természet?” alapelvét alkalmazza a költői tevékenységre. Megismerni és megismertetni, — ez a forró vágy viszi arra, hogy a művészet metafizikájának alapvető művét megalkossa.

Ebből a metafizikából csak ez a kis kötet készült el. Ez se egységesen, folyamatosan és kerek egészként, hanem rapszódikusan, négy-ötféle fogalmazásban. Töredékeként. De a gondolatmenet egysége, a világnézet teljessége, amely ezekben a töredékekben megnyilatkozik, lehetővé tette, hogy a töredékek mégis kerek egészként kerüljenek az olvasó szeme elé.

József Attila iránti pietás, emlékéhez való alázatos ragaszkodás nem engedte, hogy írásaihoz valamit is hozzátegyünk, vagy belőlük valamit is elvegyünk. Feladatunk ezért mindössze az volt, hogy a többféle fogalmazásból a legmegfelelőbbet, legvilágosabbat, legvéglegesebbet kiválasszuk és az így nyert részeket egymásba illesszük. A gazdag anyagból — a jövő feladatát igyekezvén már most szolgálni József Attilával szemben — csupán merítettük és az olvasókon, József Attila hívein áll, hogy ez a gazdag anyag tovább termékenyítsen és ösztönözzön.”

Sándor Pál kiadványának forrásai, — eddig rendelkezésünkre álló adatok alapján a következők:

7—11. l. (Bevezetés) „A művészet kérdése és a proletárság” című lappangó kéziratból (l. 452. l.)

11—13. l. („A nyelv társadalmi közösséget tartalmaz”): 1. Irodalom és szocializmus (78—79. l.)

14—18. l. (I. Fejezet): (2) Esztétikai töredék. I—III.

18—19. l. (II. Fejezet eleje): (1) Esztétikai töredék

19. l. (Itt elsősorban . . . tól kezdve) — 21. l. (a II. fejezet végéig): eddig lappangó kéziratból. Kiadásunkban: (7) Esztétikai töredék.

- 21—25. 1. (III. fejezet) : (3) Esztétikai töredék eleje.
 26—31. 1. (IV. Fejezet) : (2) Esztétikai töredék V. — végig.
 32—61. 1. (V., VI., VII., VIII., IX. Fejezet) : (3) Esztétikai töredék 3. Ilet és gondolat c. részétől végig.
 61—63. 1. (X. Fejezet) : (4) Esztétikai töredék.
 A kiadvány fejezetcímeit nagyjából Sándor Pál adta, elhagyva JA fejezéseknek fejezetcímeit.

3. Értékelése

Az *Esztétikai töredékek* még nem álltak össze kész, egységes tanulmányá. Egyes részeik kifejtései, bővebb vagy rövidítettebb fogalmazásai korábbi tanulmányaiban található feljegyzéseknek (Irodalom és szocializmus; Az Istenek hálnak, az ember él, Magyar Mű és Labanc Szemle, Ady-vizió stb.). Egymástól való függőségük, s általában JA esztétikájának rendszeres kutatása, még megoldandó feladat.

Sándor Pál a *Költészet és nemzet* előszavában (3—6. 1.) igyekszik általánosságban jellemezni a töredékeket. „Különös költészettan ez, de JA is különös költő volt: bonyolult és egyszerű, tudatos és ösztönös, mindenkire s csak önmagához, vagy csak kevesekhez szóló egyszerre. Lírája, akárcsak élete, félelmetesen változatos... Ha élt valaha konstruktív, építő költő, JA az. Képtelen volt elviselni a szellemi tisztátalanságot, a tisztázatlan álláspontokat, fogalmakat: e munka... azt a nagytaskarítást írja le, amit a költő a saját műhelyében végzett, hogy alkotó munkájának alapfogalmait önmaga előtt is, — de a világ számára is tisztázza.” Majd később: „... ez a tanulmány, amely ha nehéz — azért nehéz, mert soha költő maga előtt még nem tisztázta így mestersége és világszemlélete legmélyebb összefüggéseit: járatlan, töretlen az út, frissek a fogalmak; még csillog rajtuk a költő verejtéke, aki művészetének olyan törvényeit fogalmazza meg, amelyeket az örökkévalóságnak szánt”.

A „*Költészet és nemzet*” megjelenése alkalmából írt néhány rövid ismertetés közül hadd emeljük ki Kósa János bírálatát (Jelenkor, 1941. szeptember 15.). Szerinte: az írást „a kétség és csodálat érzelmeivel bocsátja ki kezéből az olvasó. Nehéz lenne meghatározni pontos műfaját; JA bizonyára gúnyiratnak szánta egynémely mai filozófus ellen... A régi skolasztika kedvelt módszerét alkalmazza az újhegelianizmussal szemben; átvessi, sőt túlságba viszi a módszerét és szellemesen mutatja ki, hogy mily tökéletesen zavart tudnak némely filozófusok az egyszerű fogalmak világában teremteni. De JA nem pamfletíró és nem akar holt gondolatmeneteket gúnyolni. Nemcsak híres versében, de itt is tanítani akarta nemzetét s kis tanulmánya vége felé hirtelen hangot vált. A gúny helyét az emelkedett tanítás foglalja el és hirtelen félretéve minden katedraturományt, a maga lelkéből kezdi boncolgatni a nemzet és a poézis mélységes összefüggéseit.”

Németh Andor (JA é. k., Csillag, 1948. április, 5. sz., 31. 1.) szerint: „JA egyik főtörekvése volt... összhangba hozni költészetét világszemléletével, illetve kifejezni a maga és mások számára költészetének világszemléleti igazolását. Hagyatékában tömérdek jegyzet maradt fenn — ugyanaz a töredékes gondolatmenet öt-hatféle kidolgozásban —, mikből megállapíthatjuk művészetbölcséletének kialakulóban volt körvonalait. Ez eszmélkedéseknek... bölcséleti, illetve művészetbölcséleti értéke vitatható, de mindenesetre érdekes világot vetnek arra, ahogy JA saját költői

tevékenységét értelmezte." Ezután Németh Andor a töredékek egyes gondolatait ismerteti (a három szellemiségről, a szemlélet, a gondolat és az ihlet, fogalom és valóság; az ihlet szerepe, az ihlet és valóság) „Az ihlet, mely megszünteti előlünk a világhiányt” — gondolattal kapcsolatban megjegyzi: „JA művészetbölcseleti eszméikedésiből is kiütözik alkati végzete, cselekvő centrumának, énjének felbomlásától való félelme.”

Bár a JA-val foglalkozó irodalom helyenként idézi — főleg költészetének vonásainak megvilágítására (l. pl. Fövényé: JA 115—118. l.), az Esztétikai töredékeknek, — s általában JA esztétikai nézeteinek, — rendszeres feldolgozása, értékelése, bírálata még nem történt meg.

52. (A művek alkotóinak és kiadóinak...) A Múzeumban őrzött csonka, javított gépiratról. A gépirat 2.—4. számozva. Javítások a gépiraton:

253. lap, a töredék 2. sora: előbb: ... *közzetett is, és így az írók*

253. lap, 4. sor: előbb: *közzetett is*

254. lap, 27. sor: előbb: *hogy az emberek*

254. lap, 30. sor: előbb: *ahhoz politikai-gazdasági, materiális-fizikai feltételek szükségeseik.*

255. lap, 10. sor: előbb: ... *a termelőerők és eszközök fejlődésének*

A töredéket, — eltérő gondolatköre és sok szempontból más stílusa alapján — nem soroltuk az Esztétikai töredékek közé. Szántó Judit emlékezete szerint 1933 elejéről való.

53. A művészet kérdése és a proletárság. Sándor Pál: Az igazi JA (8., 13—14. l.) tesz említést ilyen című tanulmányt tartalmazó kéziratáról. Az általa ismertetett részekből és az idézett mondatokból kitérünk, hogy a tanulmányt, illetve annak egy részét közölte a „Költészet és nemzet” bevezetéseképpen. (7—11. l.) Az ott lenyomatott részt közöljük. Sándor Pál ismertetéséből kiderül, hogy a tanulmánynak még a következő részei voltak:

A közölt „A művészet és a termelés” című rész előtt fejtegetés arról, hogy az egyén tevékenysége az összességben: termelés. A költői tevékenység eredménye éppúgy termék, mint az ipari vagy a mezőgazdasági termelés. Mint termék társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál, áruként. (S. P. 8. l.)

b) Ugyane rész után: A művész az önálló termelő kategóriájába tartozik. Termeléseszköze nemcsak az ecset, a toll és vászon, hanem felhalmozott tudása is, mely lényegileg különbözik a szakmunkás vagy az írodai alkalmazott mechanikus szaktudásától, mert nemcsak idegen anyaghoz való alkalmazandóság, hanem magát az anyagot is jelenti, nemcsak formál, hanem formálódik, nemcsak előkészít, hanem készül is. A művészet lényegében a kispolgári termelőformához van kötve, a jövő társadalomban csoportok hozzák majd létre. A mai művészet sajátságos anakronizmusként az anyagi termeléshez viszonyítva, megtartotta társadalmi jelentőségét (S. P. 11. l.)

A tanulmány, — Szántó Judit emlékezete szerint, valamint gondolataiból és stílusából ítélve, — 1931—32-ben keletkezhetett.

258. lap, 31. sor: BOUTROUX, Émile (1845—1921) francia filozófus, aki az ún. *contingence*-ok (véletlenek) szerepének hangsúlyozásával támadta a merev determinista természettudományos felfogást.

54. A dolog. A Múzeumban levő kéziratról.

a)

Javítások a kéziratn:

260. lap, 18. sor : ... *egyetlen mozzanatban sem volna után, áthúzva : alakja káprázat volna csupán*
260. lap, 23. sor : ... *a dolgok alakja. után áthúzva : A lét a dolgok összesége, a lét mennyiség. Mennyiség pedig a valóságban nincsen. A lét a dologgyed alakja.*

b)

A Múzeumban megvan a tanulmánytöredék korábbi, rövidebb, ugyancsak kéziratoss változata is, azonos címmel és alcímmel. Eltérései a közölt szövegtől:

259. lap, a töredék 9. sora : *mint végső tartalommal*
259. lap, 11. sor : ... *sorról volna szó.*
259. lap, 12. sor : 2. *Pusztá alak nem lévén, pusztá lét sincsen*
259. lap, 20. sor : *egyáltalában nem volna*
259. lap, 22. sor : 4. *A dolog lényeges hármass :*
260. lap, 10—13. sor : ... *a változó dolog mozzanata az alak, már pedig a dolgot az adott mozzanaton kívüli mozzanatok lehetősége, azaz az adott nem-mozzanat tartja fenn, amelynek az adott mozzanat csupán tagadása (= az alak a dolog tagadása) másvrészt ...*
260. lap, 16—17. sor : ... *az 1. szerint megint csak éppen a végtelen sokság miatt a nemlét zárnd a dolgot dologgá. De a dolognak ...*
260. lap, 21—22. sor : 6. *Lét nincsen, csupán dolgok vannak, mert a lét a dolgok alakja, azaz a lét mint önálló dolog : nem levő dolog. De ha lét ...*
260. lap, 25. sor : *A lét csupán tulajdonság-tól fogva hiányzik.*

A tanulmánytöredéket ismerteti Sándor Pál (Az igazi JA : 14—15. 1.) Szántó Judit emlékezete szerint 1933-ból való.

55. (A technikáról) Címnélküli, töredékes, a Múzeumban őrzött kéziratról. A kéziratnak csak a 2., 5., 6., 7. lapja van meg. Javítások a kéziratn:

260. lap, a töredék 1. sora : *előbb : a görög művelődés*
261. lap, 22. sor : *előbb : szüntelenül ennek az elkeseredett*
261. lap, 26. sor : *előbb : ... nemcsak az erőszak számára szállit fegyvereket, hanem azért azok számára is,*
261. lap, 35. sor : *olyan rettentő energia-tömeget ...*
262. lap, 1. sor : *előbb : ... hajlam : Ha úgy is fogjuk föl az embert,*

Valószínűnek látszik, hogy a töredékben fennmaradt cikk a Cobden-szövevség valamelyik vitájához kapcsolódik, — talán el nem hangzott felszólalás; Szántó Judit is így emlékszik. Ebben az esetben vagy Beke Manó Tudomány és technika című, 1934. december 7-én elhangzott előadásához (I. Cobden, 1935. jan., II. évf. 1. sz. 13. l.), vagy az 1935. március 22-ére tervezett vitához (Szarvasy Imre: Technikai haladás és munkanélküliség; I. uo. I. l.). Még valószínűbb azonban, hogy Kadoss Marcell: „A gép az emberiség átka” című, 1935. május 24-én tartott előadásához készült. Erről az előadásról a Cobden 1935 júliuss száma közöl beszámolót, amelyben JA egy cikke is megjelent. Kadoss vetette fel előadásában, — a rövid beszámoló szerint, — a haladás és technika problémáját, a technikai jólét és a gépek viszonyát stb.)

56. Hegel, Marx, Freud. Megjelent a Szép Szó 1938 január—februári számában (16—22. l.), az alábbi megjegyzéssel: „1936-ban kezdett, befejezetlenül maradt tanulmány”. Közölte, A tudományos szocializmus címmel Németh Andor kiadása is (JA összes versei és műfordításai, Cserépfalvi, 537—548. l.)

Jegyzetek a cikkhez:

262. lap, a töredék 16. sora: *Módosult a békés átalakulás hívei közt*.
JA itt nyilván a szociáldemokrata reformtörekvésekre, elsősorban Hendrik de Man elméletére gondol.
264. lap, 15—19. sor: Feuerbachnak ezt a mondatát Engels idézi (Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása III. fej., Bpest, Szikra, 1949. 25. l.)
265. lap, 5—8. sor: „A szocialista ember számára...” kezdetű Marx-idézet lelőhelye: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* (A „Privateigentum und Kommunismus” fejezet vége felé), K. Marx—F. Engels: *Historische-kritische Gesamtausgabe, im Auftrag des Marx-Engels Instituts, Moskau, herausgegeben v. D. Rjazanov—V. Adoratskij. Berlin, 1927—1932, Moskau—Leningrad 1933* (a továbbiakban: MEGA), I. 3. kötet, 125. l.
- (265. lap, 8—9. sor): „Az emberi lényeg a társadalmi viszonyok összessége” Marx-idézet lelőhelye: *Thesen über Feuerbach* (These 6.), MEGA I., 5. 535.
- (265. lap, 9., 10. sor): „az ember egyéni és faji élete nem különbözik”, maga „az egyén a társadalmi lény” Marx-idézetek lelőhelye: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, MEGA I., 3. 117.
- (265. lap, 25—26. sor): „a nyelv a gyakorlati...” kezdetű Marx-idézet lelőhelye: *Die deutsche Ideologie I. (2) A. [1.] „Geschichte”*, MEGA I., 5. 20.
266. lap, (15—24. sor): „Az első megállapítandó tényállás...”, „... akkor kezdenek különbözni...”, „Amilyen módon életüket nyilvánítják...”, és „Ez a termelés először...” kezdetű Marx-idézetek lelőhelye: *Die deutsche Ideologie (I./2) A. [Bevezető rész]*, MEGA I., 5., 10—11.
- (266. lap, 25. sor): „a viszony férfi és nő, szülők és gyermekek között, a család” Marx-idézet lelőhelye: *Die deutsche Ideologie (I./2) A. [1]*, MEGA I., 5. 18.
- (266. lap, 26—27. sor): „Az életnek a termelése...” — kezdetű Marx-idézet lelőhelye: fenti mű, fenti rész, MEGA I., 5. 19.
266. lap, 28—30. sor: „fejlődik a munkamegosztás...” kezdetű Marx-idézet lelőhelye: fenti mű, fenti rész, MEGA I., 5. 20.
266. lap, 30—35. sor: „Ez a három mozzanat...” kezdetű Marx-idézet lelőhelye: fenti mű, fenti rész, MEGA I., 5. 21.
266. lap, 36—37. sor: „a tulajdon, amely már csírájára...” kezdetű Marx-idézet lelőhelye: fenti mű, fenti rész, MEGA I., 5. 22.
266. lap, 37. sor—267. lap, 14. sor: „A nőhöz, mint a közös gyönyör cselédjéhez...” kezdetű, hosszabb Marx-idézet lelőhelye: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte („Privateigentum und Kommunismus” fejezetből)*, MEGA I., 3. 113.
267. lap, 32. sor—268. lap, 14. sor: „Ha a szocialista írók...” kezdetű, hosszabb Marx-idézet lelőhelye: *Die heilige Familie* (IV. fejezet: *Kritische Randglosse No. II.*) MEGA I., 3. 206—207.

268. lap, 30—31. sor : „A tudat sohasem lehet egyéb . . .” kezdetű Marx-idézet lelőhelye : Die deutsche Ideologie (I./2) A. [Bevezető rész], MEGA I., 5. 15.

268. lap, 31—32. sor : „Nem a tudat határozza meg az életet . . .” kezdetű Marx-idézet lelőhelye : fenti mű, fenti rész, MEGA I., 5. 16.

269. lap, 10—14. sor : „Elkerülhetetlen dolog, hogy mindennek . . .” kezdetű Engels-idézet lelőhelye : L. Feuerbach (II. fejj.) vö. a magyar kiadást : Szikra, Budapest, 1949. 24. l. (ahol a fordítás némileg eltérő ; JA az eredeti „Kopf” szót szabadabban „tudat”-nak, s nem „fej”-nek fordítja.)

Lehetséges, hogy JA nem az itt forrásként megadott MEGA (1932-ben megjelent) kötetéből vette az idézeteket, hanem a nagy tudományos kiadás eredményeit hasznosító, s akkor Budapesten könnyebben hozzáférhető Kröner-féle kiadásból. (Marx : Der historische Materialismus, Die Frühschriften I—II., herausg. v. J. Landshut und J. P. Mayer, Leipzig, Kröner Verlag, 1932.)

A tanulmány gondolata jóval 1936 előtt foglalkoztatta a költőt. Erre vallanak azok a személyes emlékezők is (Szántó Judit, Sándor Pál), amelyek szerint már 1933—34-ben készült megírni ; Sándor Pál szerint (Emlékeim JA-ról, — Kézirat.) már 1934-ben hangoztatta az itt kifejtetteket, sőt egy vitáról is beszámol ezzel kapcsolatban. De világosan tanúskodnak erről JA cikkei s versei is : az „Egyéniség és valóság”-tól, illetőleg A város peremén befejező szakaszától kezdve nyomon követhetjük nála a marxizmus és freudizmus összeegyeztetése gondolatát. Nyilván ennek legmagasabb fokú, tudományos összefoglalójául készült a „Hegel, Marx, Freud”.

Sándor Pál (Az igazi JA 15. l.) idézi legelsőnek a tanulmányt ; azt a vonatkozását emelve ki, hogy a költő ekkor már azt vallja : a tudat közvetlenül is alakíthatja létünket. Idézi a tanulmányt Fejtő Ferenc is (JA az útmutató 8. és 15. l.), kiemelve, hogy a tanulmány mélyén rejlő alapkérdés („hol csúszott hiba a számításba . . .”) az 1933-at követő időkben minden gondolkodó marxista főproblémája volt.

57. Ütem és fogalom. A Szép Szó 1937 július—augusztusi számában (V. köt. 1. füzet) jelent meg, a „Miért szép” rovatban (72—73. l.). A cikk után „Folytatom” jelzés van, de mint ismeretes, folytatása nem jelent meg. — Közli a MKI. JA-kötete is (420—421. l.)

Gábor Ignác (1868—1944), a magyar verstan egyik kiváló művelője, a „dallamolvasó” elvet Zrínyi verselésére *A magyar ritmus problémája* (Bp. 1925. 20—41. l.) c. könyvében alkalmazta.

A cikkre hivatkozik Horváth István Károly : JA és a klasszikus metrum c. tanulmányában (ITK 1955. 2. sz. 180. l.), egyszersmind felhívja a figyelmet arra, hogy Babits Mihály is írt hasonlót (ÖM 1106). Ugyanő (186. l.) a „dallamolvasó elv”-kapcsolatban ismét hivatkozik rá, JA verselése értelmezése egyik fontos elvének tartja. Idézi, ugyancsak JA verselése magyarázatául, Kis Ferenc is (JA ritmikája II., ITK 1957. 1—2., 97. l. : „Talán JA is észrevette verseinek többletét az egyszerű jambus-sémákhoz képest . . .”) Folytatásául készült talán az *Egyébként a következő tanulságokat is levonhatjuk . . .* kezdetű feljegyzés (I. Kisebb töredékek 4.)

58. (1) A két, összetartozó töredék egy kéziratlapon. A kézirat másik oldalán az *Oh boldog az és az Én nem tudtam* c. versek egy-egy korábbi, valószínűleg 1935 július előtti változata található. (L. ÖM² II: 413—414 l.; ott k²-vel jelölve) Az első töredéket közölte: JJ: JA 374. l. — Babits Mihály idézett mondata az 1935-ben megjelent Az európai irodalom története bevezetésében található (Nyugat-kiad., 6. l.), amely már 1934. február 16-án megjelent a Nyugat-ban (184. l.).

59. (2) A Múzeumban található, ceruzával írt kézirat, egy nyolcad ív papírlapon. Szántó Judit (szóbeli közlése) szerint 1934-ből való.

60. (3) A Múzeumban őrzött kézirat. Közölte Fövény Lászlóna (JA 119), valamint — fakszimilében, — a Csillag 1954. februári (2) számé (263. l.). Javítások a kézíraton:

A töredék 8. sora előbb: *Mi is ősiek vagyunk*

9. sor: előbb: *üzletemberek és szántóvetők*

Szántó Judit emlékezete szerint 1934-ből való. L. még a 67. sz. jegyzetet.

61. (4) A Múzeumban őrzött egy keskeny papírszelet. — Nem lehetetlen, hogy az „Ütem és fogalom” című, befejezetlen tanulmány folytatása. L. még a 67. sz. jegyzetet.

62. (5) A Múzeumban őrzött kézirat. — Nyilván az előbbi töredék folytatása: esetleg egy készülő verstan részlete is lehet. A 3. sor eleje előbb: *Ők...* L. a 67. sz. jegyzetet is.

63. (6) A mondatot Sándor Pál idézi (Az igazi JA: 30. l.), egy Esztétika c., azóta elveszett tanulmányból. Az ő nyomán idézi Németh Andor is (JA é. k., Csillag, 1948. május 6. sz. 28. l.)

64. (7) *Az ösztönök dialektikája* című, azóta elveszett tanulmányt Sándor Pál ismerteti (Az igazi JA, 15. l.). Az ő ismertetését, és az abba beleszórt két idézetet közöljük. Szántó Judit emlékezete szerint 1933-ból való. L. az 53. sz. töredék II. részét is, hasonló kérdésről.

65. (8) A Múzeumban őrzött kézirat. Javítások: 4. sor: előbb: *félig-meddig fanatikus...*; 8. sor, előbb: *a lelkemben azzal...*
A Márciusi Front 1937. március 15-i múzeumi gyűlésére vonatkozó cikk-tervezet és feljegyzés. A Márciusi Frontról l. a 45. sz. cikk jegyzetét.

IV. TANULMÁNYTERVEK

66. (Egy Bartók-tanulmány vázlata). A Múzeumban őrzött, nagyalakú kéziratról; már JJ: JA is közölte (372—373. l.).

A *nem-zenéből...* kezdetű mondat behúzza a számozott sorok mellé; a *Medvetánc* jelzés félig bekerítve. A szövegben a *konsz.*, *kon.*, *kon.* rövidítések konzonzancia, a *dissz.*, *disz.*, rövidítések disszonzancia helyett állanak.

A 12. pontban JA Pikler Gyula (1864—1937) polgári radikális jogbölcselő társadalomtudós *A lelki élet alaptörvényei* c. felolvasásra hivatko-

zik : „Az ellentétesek minden rendszeréből először a másodikat vesszük észre és egyidejűleg az előbbit csak mint elmúltat ismerjük meg.” (L. Modern kvrtár. 1910. 9. 1.)

A vázlatlalt Németh Andor (JA é. k. Csillag, 1948. június 7. sz., 17. 1.) foglalkozott. Közli teljes szövegét, majd hozzáfűzi : „Mennyire jellemző mindjárt az, hogy Attila a disszonanciával magyarázza a konzonanciát! . . . Aztán : hogy a disszonanciát a hasonlaltal azonosítja — mert a különböző dolgok hasonlaltanak és csak hasonló dolgok különbözőnek. És egyáltalán : ahogy a tizenöt pont fölé biggyesztett cím keretében össze próbálja fogni, egységes szempont alá rendelni, összekovácsolni mindazt, ami problematikus a számára, létének és lényegének összeegyeztethetetlen ellentmondásait. Már mintha széteső éntudatát kísérelné meg összeabroncsozni. Mert ez a vázlat abból az időből való, amikor már csak lelki erejének és értelmi képességeinek végső megfeszítésével tudta csak magát egyensúlyban tartani”.

A tanulmány legújabb, részletes értékelése és magyarázata Demény Jánostól származik. (Jegyzetek József Attila megíratlan Bartók-tanulmányának tervvázlatához. Sínek között, A KPM I. Vasúti Főosztálya Irodalmi körének lapja, III. 4. sz., 1957 december, 19-26. 1.) Kiemeljük a vázlat egyes, nehezebben megfejthető részeire vonatkozó megfjéti kísérleteit. A 2. pontról szólva Demény kifejti, hogy Bartók valóban az elfelejtett zenét, az eurázsiai pentaton örökséget, „a magyar, szlovák és román parasztk lenézett, művészi jelentőségében észrevétlenül maradt zenéjét, saját arab népzeneügyűjtésének, később a jávai felvételekkel való megismerkedésének dallami, harmóniai és ritmikái tanulságait felhasználta . . . végeredményben az emberiség elfelejtett zenéjét ébresztette fel.” A 3. ponttal kapcsolatban, a kétféle disszonanciát a következő módon értelmezi Demény : „Ha a zenemű dallamból és kíséretből (akkordikus alátámasztásokból) áll, akkor a dallam feszültebb, kiszögellőbb, mozgalmasabb hangjait az adott hangrendszerben és helyzetben „disszonanciá”-nak nevezett akkord (több hang) támasztja alá, velük egyszerre szólal meg. Ez a dallam nyugvópontjain együtthangzó akkordban oldódik fel. Az ilyen disszonanciák és konzonanciák függőleges irányban keletkeztek. Ha azonban két dallam fonódik egymásba, két önálló, sőt egyenrangú, egymásnak alá nem vetett dallam, akkor minden külön kísérlet-szerkesztés nélkül is, csupán a két előrehaladó dallam „vízszintes” mozgásából disszonanciák és konzonanciák állnak elő.” A 4. pontot így érti Demény : „A disszonancia e második felvetésében JA a műalkotás alapjának vallja a disszonanciát ; zenemű csak ez által lehetséges. Ugyanakkor utal a disszonancia viszonylagos voltára is. A zene-történelem folyamán minden kor más hangközöket érzett disszonánsnak és konzonánsnak.” A 6. ponttal kapcsolatban Demény leszögezi : „Ez a negyedik visszatérés a disszonancia-problémához egyúttal energikus visszakanyarodás a tanulmány kiindulópontjához, a zeneértőkkel való vitához. Aki nem érti a disszonanciát, nem értheti a konzonanciát sem. Aki nem érti Bartókot, nem értheti a zenei hagyományt sem . . . De talán nem is annyira a zenei hallás korlátoltságát korholja . . . mint azokat az igazán jó hallással rendelkező zeneértöket, akik esőkönyvességükben/nem akarják megváltoztatni a világról alkotott képüket . . .” Érdekesekek Demény fejtegetései a 7. pontról : „Itt derül ki végre, hogy JA-nak Bartók : legbensőségesebb hazafias ügye, szívének-lelkének magyar problémája . . . Petöfi költeményével jellemzi Bartók hazaszeretetét, azt a magyarságot, amely „nem mondja senkinek, ki nem kiáltja”, hogy legkedvesebb a hazája . . . Nem ő volt az első, aki Petöfi és Bartók életművének bizonyos végső, eivi hasonlatosságára utalt, de ő volt az első magyar költő — és éppen a munkásosztály költöje — aki

ezt a gondolatot teljesen önálló, saját koncepciója keretében vetette fel." A 9—10. pontot, mint a tanulmánytervezet „filozófikus magaslátát” jellemzi Demény. A 11. pont „A nem-zenéből értjük a zenét” kitétele annyit jelent, hogy „A nem-zene: a világról alkotott kép. Bölcséleti probléma. Ha valakiben megváltoztatjuk a világról alkotott képet, megváltozik a hallás igénye is és vágyakozás ébred benne az új iránt.”

Demény János sok értékes, — főleg zenei szempontból fontos, — gondolatot felvető értelmezése után is szükséges még e fontos tanulmányvázlat, — főleg filozófiai szempontú, — további értékelése.

A tanulmány-vázlat — Szántó Judit emlékezete szerint, — 1936-ban keletkezett.

67. Tanulmánytervek, elveszett tanulmányok. 1. József Jolán (JA : 314—5. l.) szerint JA feljegyzései azokról a tanulmányokról, amelyeket meg szándékozott írni. József Jolán szerint a feljegyzés 1930-ból való; ez azonban nem valószínű, mert az 1935-ös Cobden-ankét kérdései is szerepelnek rajta. Lehet, hogy József Jolán különböző időszakból való terveket vont össze. A jegyzéken szereplő néhány tanulmány elkészült vagy töredékben ránk maradt. (Irodalom és szocializmus, A művészet kérdése és a proletárság, Művészi változó és művészi állandó, Mit értünk volta-képpen középosztályon?)

2. *Az új magyar költészet* c. előadásról egy újsághír ad hírt. Eszerint 1932. december 18 a hódmezővásárhelyi izraelita kultúrcsoport meghívására tartotta. (Gosztonyi Lajos: Vásárhelyi Reggeli Újság, 1932. dec. 18.) — *A Miért nem én?* c. „pamfletjé”-t abból az alkalomból írta, hogy 1934-ben a Szovjetunióba nem őt, hanem Illyés Gyulát és Nagy Lajost hívták meg. Az írás — állítólag részletesen szolt JA mozgalmi munkájáról, vitáiról a párton belül, kifogásairól a másik két íróval szemben. Az írást valószínűleg nem akarta közrebocsátani. A kézirat elveszett (Szántó Judit és Sándor Pál szóbeli, ill. írásbeli közlése).

Verstan. Fejtő Ferenc (JA költészete, Szép Szó, 1938. jan.—febr., 68 skk.) említi: „Szó volt arról, hogy a nagyközönség és a költő-inasok számára modern verstant írjon s már megállapodást is kötött — két éve ennek — egy kisebb kiadóval, s igen nagy becsúval kezdett a munkához, amikor a kiadó hirtelen megszüntette működését és a munka abba maradt.” Szántó Judit emlékezései szerint egy-egy költői mű elemzésén keresztül, más kritikások megállapításaival vitázva akarta saját nézeteit kifejteni; ahogyan akkor mondta, a „Babits-kritika módszerével, de felnőtt gondolatokkal.” — Talán ennek a készülő verstannak lehetnek töredékei a 61. és 62. számú feljegyzések; lehetséges, hogy idetartozott volna a 60. számú is; s részét alkotta volna az a *Verstan és versírás* című töredék, amelyet — személyes vallomás-jellege miatt — az ÖM IV. kötetében közlünk. —

Proletárkultúra című, 1931 szeptember végén a Nemesfémipari Munkások Szakszervezetében tartott előadásáról Kádár János emlékezik meg. (Munkásköltő, — a munkások között, Csillag, 1955 május. 956. l.)

3. A — nyilván egy cikkhez készült — feljegyzés egy, 1936-ból való kéziratlapon található, amelyen a *Kedveském...* kezdetű töredék (L. ÖM² II. 295. l.) is olvasható, több más feljegyzés kíséretében. (L. Szabolcsi Miklós, Irodalomtörténet 1955. 2. sz. 190—191. l.) Talán az Új Szellemi Front vita folytatásához szánta. (A megírt cikkek ugyanis valószínűleg korábbiak a kéziratlapnál.)

NÉVMUTATÓ

- Abet Ádám 433
 Ábrányi Emil 290, 292
 Aczél Benő 17, 286
 Adler, Friedrich 348
 Adler, Max 348
 Ady Endre 13, 15—26, 28, 29, 34,
 39, 44, 57, 61, 64, 75, 108, 158,
 159, 160, 191, 271, 278, 285, 286,
 288, 289, 292, 293, 295, 300, 304,
 306, 328, 330, 334, 337, 378, 382,
 383, 394, 434, 442, 443, 451
 Agárdi Ferenc 283, 313, 353, 354
 Alpári Gyula 446
 Ambrus Zoltán 290
 Andrásfi Gyula 353, 444
 Antal János 283, 367
 Aquinoi Tamás 83, 226, 248, 326
 Aradi Zsolt 296, 413
 Arany János 8, 9, 29, 40, 64, 75,
 191, 192, 295, 304, 305, 328, 330,
 331, 339, 396, 423, 433
 Archimedesz 58
 Arisztotelész 65, 89, 90, 91, 225,
 315, 319
 Aszlányi Károly 74, 313
 Asztalos Miklós dr. 295
 Auer Pál dr. 413
 Avenarius, Richard 348

 Babits Mihály 7, 18, 19, 48—60, 66,
 77, 85, 216, 271, 286, 293, 297,,
 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304,
 308, 313, 419, 455, 456, 458
 Bach, J. Sebastian 277
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 297, 404,
 443
 Balassa Bálint 64, 67, 68, 189, 256,
 383
 Balázs Béla 34
 Bálint György 401, 413

 Balla Aladárné 425
 Balogh Edgár 43, 296, 305, 309
 Balogh Ferenc 339
 Balogh János 440
 Balzac, Honoré 37, 95, 159, 221
 Bánóczi László 375
 Bányai Imre 358
 Bányai László 301, 302, 303, 351,
 422, 426
 Barabás Gyula 443
 Barna Károly 327
 Bársony István 292
 Barta Lajos 437
 Barta Sándor 209, 429, 436, 439,
 440, 444
 Bartók Béla 189, 277, 306, 307, 308,
 378, 456, 457
 Bartók Lajos 292
 Basch Lóránt 298, 302, 304
 Baudelaire, Charles 58, 351
 Bebel, August Ferdinand 199
 Beke Manó 453
 Békéssy Sándor 42, 296
 Benedek Marcell 419
 Benes, Eduard 335, 336
 Beöthy Zsolt 339
 Berény Róbert 425
 Bergson, Henri 198, 423
 Bernstein, Eduard 143
 Bertalan István 414
 Berzeviczy Albert 378
 Berzsenyi Dániel 17, 30, 32, 34,
 287, 328, 383, 385
 Bessenyei György 190
 Bethlen István 15, 39, 47, 292, 295
 Blanqui, Louis Auguste 433
 Bogdanov, Alekszandr 348
 Bólyai Farkas 288
 Bólyai János 288
 Bonfini, Marco Antonio 189

- Bornemisza Péter 341
 Boutroux, Émile 258, 452
 Braun, Otto 145, 374
 Briand, Aristide 42
 Brichta Cézár 10, 284
 Bródy Sándor 433
 Büchner, Georg 393
 Bükkössy Károly 401, 404
 Byron, George Noel Gordon 37

 Cholnoky László 39, 295
 Columbus 36, 288
 Comte, Auguste 177, 414
 Coudenrove-Kalergi, Richard 43
 Courts Mahler, Hedwig 21, 88, 99, 287
 Croce, Benedetto 85, 86, 91, 160, 234, 237, 248, 318, 319, 326, 448
 Czettler Jenő 334, 341

 Csathó Kálmán 75, 443
 Csáti Demeter 68
 Csebi Pogány Béla 41, 42, 296, 305
 Csengery Antal 339
 Csizmadia Sándor 433, 434
 Csók István 309
 Csokonai Vitéz Mihály 30, 31, 34, 64, 66, 269
 Csorna Kálmán 296

 Dante, Alighieri 22, 59, 86, 248, 318
 Daudet, Alphonse 289
 Dayka Gábor 170, 410, 412
 Deák Ferenc 190, 339
 Demény János 457, 458
 Derkovics Jenő 442
 Descartes, René 198, 423
 Dimitrov, Georgi 373
 Diogenész 58
 Dóczy Jenő 40, 295
 Domanovszky Sándor 343
 Dos Passos, John Roderigo 86, 95, 99, 318, 320, 322, 327
 Dosztojevszkij, Fjodr Mihajlovics, 202, 240, 241
 Dugonics András 328
 Duka-Zólyomi Norbert 296
 Dumas, Alexandre, père 289
 Duncker, Hermann 109, 344
 Dutka Ákos 22, 286

 Ebert, Wilhelm 145, 374
 Eckhardt Sándor 310
 Einstein, Albert 54

 Elek Artur 284
 Ember Ervin 438
 Endrődi Sándor 292
 Engels 110, 135, 145, 199, 263, 269, 419, 454, 455
 Eötvös József 33, 291, 339, 396, 402, 433
 Eperjesi János 296
 Erdélyi Béla 16, 287
 Erdélyi János 190
 Erdőhegyi Lajos 46
 Espersit János 284, 286

 Fábíán Béla 38, 295
 Fábíán Dániel 43, 197, 204, 284, 295, 296, 297, 298, 305, 308, 310, 422, 424
 Fábry Zoltán 445
 Farkas Antal (Héki Gábor) 438, 443
 Farkas Imre 58
 Farkas Pál 294
 Farkas Zoltán 326
 Faust Imre 344
 Féja Géza 41, 157, 164, 165, 193, 274, 296, 301, 305, 309, 310, 312, 377, 394, 401, 404, 406, 407, 421, 443
 Fejtő Ferenc 351, 408, 419, 421, 455, 458
 Fenyő Andor 7
 Fenyő Miksa 21, 55, 286
 Ferenc József, I. 64, 306
 Ferenczi Zoltán 289
 Feuerbach, Ludwig 150, 176, 177, 264, 265, 267, 269, 454, 455
 Feuillet, Octave 37, 288
 Fichte, Johann Gottlieb 352
 Fodor József 44, 296
 Forgács Anna 287
 Forgó István 413
 Földessy Gyula 15, 286
 Földi Mihály 413
 Fövény Lászlóné 286, 303, 345, 412, 419, 421, 452, 456
 Freiligrath, Ferdinand 37, 288, 433
 Freiszberger Gyula (Gyula diák) 294
 Freud, Siegmund 127, 135, 177, 262—269, 278, 375, 454, 455
 Frigyes, Nagy 64, 306
 Friss István 363, 364, 425
 Friss Istvánné 363
 Fülep Lajos 385
 Fürst Sándor 425, 426, 427
 Füst Milán 34, 419

- Gaál Gaszton 334, 340
 Gábor Andor 436
 Gábor Ignác 270, 455
 Gál István 422
 Gárdonyi Géza 292, 332
 Gáspár Zoltán 418, 421
 Gaultier, Jules de 412
 Gelléri Andor Endre 362
 Gellért Oszkár 328
 Gereblyés László 309, 313, 443
 Gergely Sándor 218, 426, 438, 439, 440, 441, 442, 443
 Goethe 25, 37, 229, 288, 305
 Goga Oktávián 21
 Goldschmidt, Alfons 109, 344
 Gombóc Zoltán 71
 Gottsched, Johann 301
 Gosztonyi Lajos 458
 Gömbös Gyula 155, 157, 158, 160, 161, 193, 376, 377, 378, 379, 381, 401, 404, 405, 406, 407, 408
 Gratz Gusztáv 413
 Grün, Karl 350
 Gulyás Pál 77, 286
 Gutenberg, Johannes 36, 288
 Gvadányi József 328

 Gyalog János 444
 Gyetvai János 436
 Gyöngyösi István 27
 György Ernő dr. 413
 Győry Dezső 44, 296
 Győry János 197, 304, 305, 309
 Gyulai Pál 297, 300, 304, 328

 Hadik Mihály 17, 286
 Hajdu Gyula 364
 Hamsun, Knut 154, 376
 Hankiss Elemér 74, 313
 Haraszi Sándor 309
 Harrer Ferenc 413
 Harsányi Zsolt 290
 Hatvany Bertalan 179—183, 413, 415, 416, 417, 418,
 Hatvany Lajos 15, 75, 286
 Háry Gyula 438, 443
 Hegedüs Éva 441
 Hegedüs Lóránt 328, 329, 330, 331, 332, 336, 337
 Hegel 37, 135, 143, 150, 176, 182, 259, 262—269, 288, 349, 351, 352, 375, 454, 455
 Heine 433

 Heltai Jenő 47, 48, 76
 Hérakleitosz 347
 Herczeg Ferenc 16, 37, 74, 76, 216, 287, 292, 332, 443
 Herwegh, Georg 433
 Hevesi András 413
 Hidas Antal 209, 429, 436, 439, 440, 442, 445, 447
 Hilferding, Rudolf 358
 Hitler 160, 364, 370, 372, 383
 Hóman Bálint 71
 Homályos (Hont) Ferenc 7
 Homérosz 25
 Horatius 25
 Hort Dezső 176—179, 414
 Horváth Barna dr. 413
 Horváth István Károly 455
 Horváth János 188—192, 289, 290, 308, 420
 Horáth Lajos 314
 Horváth Márton 282, 285, 303, 343, 345, 377, 408, 412, 421, 424, 446
 Horváth Zoltánné 283
 Höfer, Franz 16, 287
 Hörbiger, Hans 179, 418
 Hugo, Victor 25, 37, 288
 Hume, David 198, 423
 Husserl, Edmund 198, 423, 424

 Ignotus 22, 49, 286, 298
 Ignotus Pál 157, 187, 193, 296, 297, 376, 401, 403, 405, 408, 419, 424, 427
 Illés Béla 209, 429, 436, 439, 442
 Illyés Gyula 44, 157, 161, 162, 296, 298, 376, 377, 383, 401, 404, 405, 408, 413, 419, 425, 426, 438, 443,
 Ilosvay Lajos 334, 341
 István, I. 29
 Ivanov, Vsevolod 440

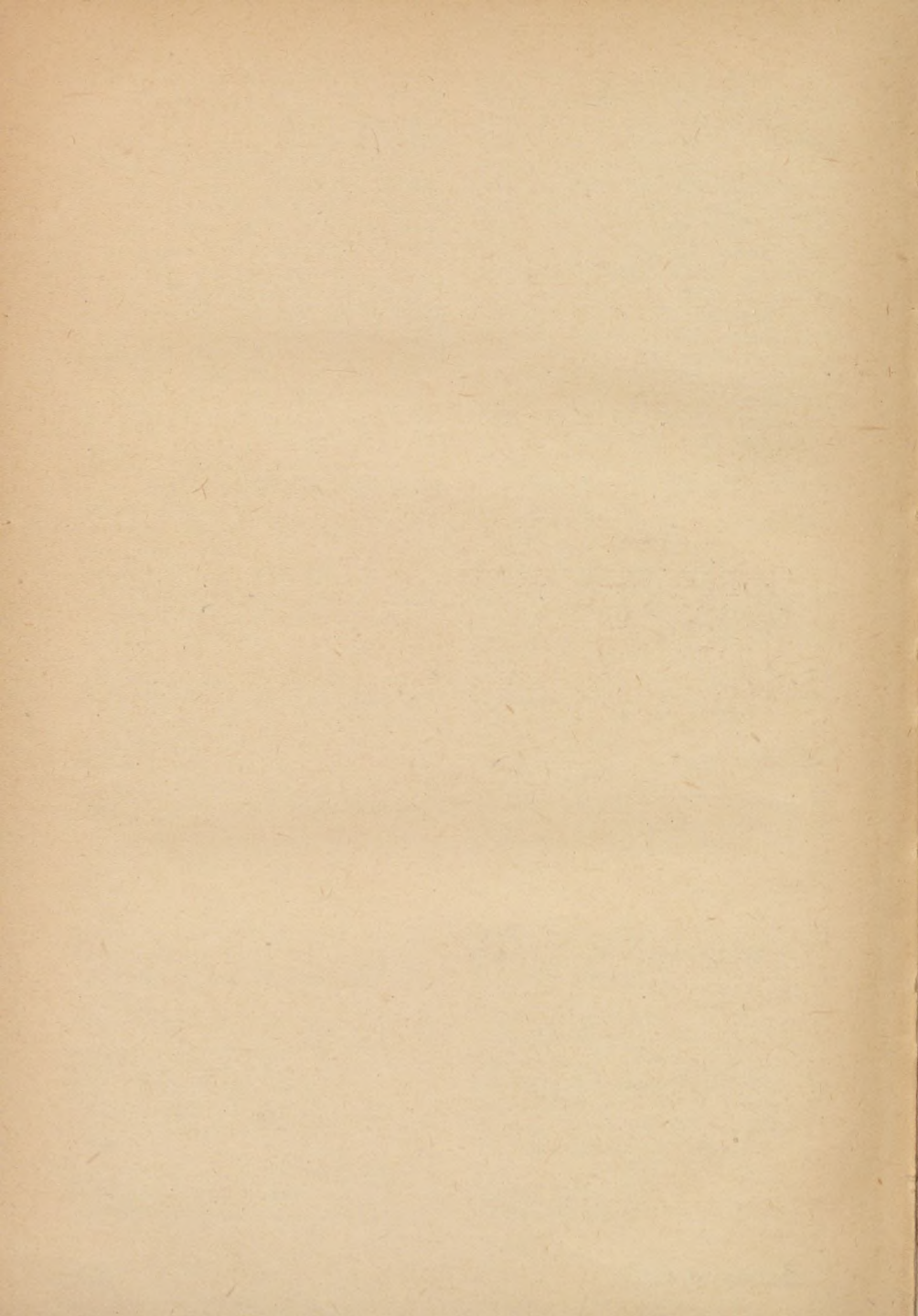
 Jakab Ödön 34, 292
 Jasienski, Bruno 447
 Jaur s, Jean 314
 Jeszenszky (Molnár) Erik 136—140, 351, 354, 355, 357, 358, 359, 361, 362
 Johnson, Samuel 433
 Jókai Mór 289
 Joó Tibor 44, 296
 József Jolán 281, 282, 284, 302, 458
 Juhász Géza 74, 313
 Juhász Gyula 8, 9, 34, 57, 58, 59

- Juhász Margit, M.-né 336
- Kádár János 458
 Kádár Lehel 294
 Kadosa Marcell 453
 Kahána Mózes 436, 439, 440
 Kállay Miklós dr. 46
 Kállay Tibor 413
 Kant 198, 423, 424
 Karinthy Frigyes 26, 34, 294, 403, 444
 Károly, V. 64, 306
 Kárpáti Aurél 7
 Kassák Lajos 20, 21, 110—114, 286, 293, 344, 375, 413, 436, 438, 441
 Kató István 362, 373
 Katona József 290, 433
 Kautsky, Karl 81, 145, 325
 Kazinczy Ferenc 30, 108, 304, 423
 Kecskeméti György dr. 413, 422, 423
 Kemény Gábor 295
 Kemény István 375
 Kémeri Sándor 437
 Képes Géza 418
 Keresztury Dezső 424
 Kerpel Jenő 418
 Kertész Miklós 363
 Kincs Elek 400
 Király György 290
 Kirpotin 272
 Kis Ferenc 345, 455
 Kiss Ernő 326
 Kiss József 292
 Kiss Lajos 429, 439
 Klebelsberg Kunó 38, 45, 295, 296
 Kodály Zoltán 189, 202, 306, 307, 308, 378, 424,
 Kodolányi János 43, 157, 162, 296, 302, 375, 385, 404, 438, 443
 Kollár Ferenc 406
 Komját Aladár 435, 436, 440, 441
 Komját Irén 441
 Komlós Aladár 45, 46, 284, 297, 298
 Korányi Frigyes 413
 Kornfeld Móricz 61, 312
 Kornis Gyula 334, 341
 Koroknay József 283
 Kósa János 451
 Kossuth Lajos 64, 306, 382
 Kosztolányi Dezső 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 49, 57, 58, 59, 167—170, 187, 286, 290, 300, 304, 408, 409, 410, 411, 412, 419
- Kovács Endre 346
 Kovács György dr. 15, 287
 Kovács Imre 274, 421
 Kovrig Béla 413
 Kozma Andor 292, 328, 407
 Kozma Miklós 378
 Kölcsey Ferenc 33, 396
 Könyves-Tóth Kálmán 296
 Kristóffy József 382
 Krug professzor 352
 Kun Béla 435
 Kunfi Zsigmond 435
 Kuthy Sándor dr. 413
- Laczkó Géza 7
 Lakatos Péter Pál 300, 344
 Landler Jenő 446
 Lao Cse 347
 László Béla dr. 413
 László Gyula 296, 309
 Leconte de Lisle, Charles 289
 Ledermann Mór 402
 Lékai (Lassen) János 436, 442
 Lengyel József 440
 Lengyel Menyhért 47, 332
 Lenin 112, 143, 152, 183, 348, 358, 360, 366, 418, 432, 435
 Linné, Karl 137
 Lippay Zoltán 327, 442
 Lőrincz Jenő 12, 13, 285
 Lukács György, (v. b. t. t., politikus) 413
 Lukács György 77, 435, 440
 Luxemburg Róza 357
- Mach, Ernst 348
 Mácza János 436
 Madách Imre 48
 Madarász Emil 209, 218, 429, 433, 434, 436, 439
 Madzsar József 344, 351, 425
 Magyar László 299
 Magyar Pál 413
 Maibaum Gyula 354
 Malherbe, François 37, 66, 312
 Man, Hendrik de 176, 177, 178, 414, 454
 Mann, Thomas 77, 194, 422
 Márai Sándor 16, 19, 20, 22, 286
 Marinetti, Francesco Tommaso 17, 287
 Martinovics Ignác 290
 Marx 37, 106, 109, 117, 119, 135, 136, 138, 143, 147, 148, 149, 150,

- 151, 152, 153, 174, 177, 178, 182,
184, 199, 215, 219, 262—269, 278,
288, 348, 349, 350, 362, 366, 375,
388, 416, 417, 419, 432, 454, 455
- Matheika János 209, 429, 440, 444
- Maurois, André 197, 424
- Mécs László 100—104, 216, 327
- Méhes Ignác 426
- Melléky Kornél dr. 426
- Meller Arturné, Miskolczy Eugénia
424, 425, 426
- Michelangelo 28, 107
- Mikes Kelemen 391
- Miklós Andor 343
- Mikszáth Kálmán 73, 292, 433
- Milotay István 331
- Molnár Ferenc 76, 294, 332, 444
- Mónus Illés 363, 370, 374, 404, 408,
433
- Móra Ferenc 7, 76
- Móricz Virág 328, 343
- Móricz Miklós 413
- Móricz Zsigmond 35, 58, 73, 77,
105—108, 294, 306, 328, 331, 332,
333, 334, 335, 336, 340, 342, 343,
344, 433, 444
- Munkácsy Mihály 28
- Nádass József 295, 296
- Nagy Andor 437
- Nagy Antal 413
- Nagy Lajos 72, 73, 75, 157, 164, 218,
313, 314, 353, 354, 392, 442, 443,
458
- Nagy Péter 328, 343
- Nagy Sándor 315
- Nagy Tamás 362
- Naumann, Hans 65, 66, 68, 69, 308,
310, 312
- Négyesy László 106, 107, 290, 328,
329, 330, 331, 332, 336, 337, 338,
340, 342
- Németh Andor 281, 282, 284, 297,
298, 302, 303, 314, 326, 328, 345,
352, 374, 375, 376, 408, 412, 418,
419, 421, 422, 424, 427, 451, 452,
454, 456, 457,
- Németh László 77, 157, 165, 166,
298, 377, 398, 400, 405
- Neumann Lajos 413
- Newton 54
- Nietzsche, Friedrich 118, 347
- Nyeverov, Alekszandr Szergeje-
vics 438
- Obernyik Károly 38
- Oláh György 443
- Oravetz István 366, 367
- Osvát Ernő 21, 45, 114, 443
- Osztrovszkij, Alekszandr Nyikoláje-
vics 289
- Pagnol, Marcel 393
- Pákozdi Ferenc 443
- Pap Károly 157, 165, 395
- Pappváry Elemérné 188
- Pázmány Péter 28, 189
- Pekár Gyula 331, 378
- Péter László 283, 284, 299
- Petőfi Sándor 16, 20, 25, 28, 29, 31,
33, 34, 40, 64, 75, 94, 97, 98, 160,
191, 192, 277, 289, 291, 305, 306,
320, 321, 328, 330, 331, 382, 383,
385, 402, 433, 457
- Petur László 44, 295
- Pikler Gyula 277, 456
- Pintér Jenő 26—38, 287, 288, 290,
291, 292, 295
- Pirandello, Luigi 393
- Plechanov, Georgij Valentyinovics
144, 145
- Pongrácz K. M. 413
- Pór Tibor 7
- Purebl Győző 334, 341
- Rab János (I. Antal János) 367
- Rados K. Béla 285
- Rákosi Jenő 289
- Rákosi Mátyás 446
- Rassay Károly 15
- Raste, G. I. (Lippay Zoltán) 90, 327
- Régnier, Henri dr. 289
- Rejtő István 424, 425, 426
- Réti Ödön 7, 284
- Révai József 286, 377, 421, 427
- Révész Béla 443
- Reviczky Gyula 278
- Réz Andor 436, 440, 441
- Réz Pál 328
- Reymont, Wladislaw 154, 376
- Rodin, Auguste 23, 58, 287
- Róna Imre 311, 312
- Rousseau, Jean Jacques 289
- Rudas László 362
- Rudnay Gyula 309
- Russel, Bertrand 134—136, 354,
423, 424
- Saint-Pierre, Bernardin de 37, 288

- Saint-Simon, Claude Henri 176
 Sallai Imre 425, 426, 427
 Sándor Pál 282, 344, 351, 352, 353,
 372, 446, 447, 448, 449, 450, 451,
 452, 453, 455, 456, 458
 Sárközi György 157, 163, 389, 406,
 407, 413
 Scarron, Paul 36
 Schlesinger Károly dr. 413
 Schnitzler, Arthur 197, 424
 Schober Béla dr. 413
 Schopenhauer, Arthur 112, 177, 337
 Schönstein Sándor 344
 Schöpflin Aladár 21
 Schubert Ernő 344
 Scribe, Eugène 37, 288
 Shakespeare 25, 58, 154, 187
 Shaw, Bernard 112, 393
 Shelley, Percy Bysshe 433
 Simon Andor 44, 295, 296, 438, 443
 Smith, Adam 176
 Sombart, Werner 126, 353
 Sós Endre 414
 Stromfeld Aurél 114, 345
 Sue, Eugène 37, 219, 447
 Surányi Miklós 294, 443
 Surgóth Gyula 402
- Szabó Bertalan 42, 296, 305
 Szabó Dezső 15, 34, 114, 285, 287,
 295, 306, 443
 Szabó Ervin 110
 Szabó József 300
 Cs. Szabó László 407, 413
 Szabó Lőrinc 157, 162, 165, 302,
 387, 404
 Szabó Zoltán 414
 Szabolcsi Gábor 448
 Szabolcsi Miklós 286, 458
 Szabolcska Mihály 34, 292
 Szakasits Árpád 438, 443
 Szalai Sándor 412
 Szalatnai Rezső 44, 296, 310, 421,
 422
 Szántó Judit 282, 313, 351, 425, 445,
 447, 452, 453, 455, 456, 458
 Szarvassy Imre 453
 Szász Béla dr. 42, 296
 Szász Károly 37, 328
 Szász Zoltán 213, 286, 336, 337, 414,
 447
 Szeberényi Lajos Zsigmond 69, 313
 Széchen Antal gr. 339
 Széchenyi István 285, 305, 328
- Szegi Pál 288, 289
 Szekffü Gyula 63, 304, 310
 Szélpál Árpád 374, 438, 443
 Szép Ernő 7, 160, 287
 Szigeti József 33, 295
 Szilágyi András 219, 438, 447
 Szimonidesz Lajos 425, 426
 Szinyei Merse Pál 28
 Szitnyai Zoltán 403
 Szokratész 54, 91, 315
 Szomory Dezső 7
 Szucsich Mária 437
 Szvatkó Pál 421, 422
- Talpas Viktor 443
 Tamás Aladár 283, 327, 443, 444,
 445
 Tamás István 300
 Tamási Áron 157, 163, 220—223,
 391, 447
 Táncsics Mihály 433
 Taraszov Rodionov, Alekszandr
 Ignyatyevics 219, 447
 Téglás Ferenc 367, 372
 Telekes Béla 290
 Terescsényi György 7, 8, 9, 284
 Tisza István 158, 159, 160, 294, 378
 Tolnai Vilmos 14, 286
 Tompa Mihály 292
 Tormay Cecil 77, 443
 Tóth Árpád 21
 Tóth Béla 292
 Tóti Béla dr. 116—121, 127—134,
 346, 353
 Tőkés Anna 15
 Tömörkény István 76
 Tugan-Baranovszkij, Mihail Iva-
 novics 358
 Tyrtéus 16
- Ujvári Imre 344
 Ujvári László 403, 406, 408
 Ungváry Elemér 7
- Vágó Józsefné 287
 Vágó Márta 287, 424
 Vajda János 278
 Vámbéry Rusztem 288
 Varga Jenő 356
 Vargha Gyula 76, 287
 Vargha Kálmán 328, 331, 343
 Várnai Déniel 375
 Várnai Zseni 438, 443
 Varró István 288

- Vass László 296, 305, 403, 418, 421
 Végvári (Reményik Sándor) 293
 Vér György 7
 Verbőczy István 198
 Veres Imre dr. 297
 Veres Péter 361, 362, 420
 Verlaine, Paul 289
 Vermes Ernő 286
 Vészi József 16, 286
 Villon 23, 58, 59, 228, 287
 Vilmos, II. 289
 Virág Benedek 328
 Vizi Albert 448
 Voinovich Géza 37
 Voltaire 37, 288
 Vorländer, Karl 348
 Vörösmarty Mihály 29, 30, 33, 189,
 242, 289, 383, 385, 402
 Wagner, Richard 37, 288, 289
 Waldapfel József 314
 Weber, Max 178, 181, 414, 418
 Weinberger Zoltán 446
 Wels, Otto 370
 Wittfogel, Karl August 109, 134,
 344, 354, 358
 Wlassics Gyula ifj. 290
 Wolf Ernő dr. 413
 Wundt, Wilhelm 327
 Zakariás G. Sándor dr. 375
 Zalka Máté 209, 429, 439
 Zárai Samu 413
 Zilahy Lajos 19, 155—161, 164, 193,
 274, 286, 294, 376 377, 378, 380,
 384, 385, 391, 394' 399, 400, 401,
 403, 404, 405, 406', 421, 443
 Zrínyi Miklós 396
 Zsolt Béla 286, 425

TARTALOMMUTATÓ

I. Tanulmányok, cikkek, bírálatok

1. Új szépirodalmi folyóirat	7	283
2. Réti Ödön: Zorka	7	284
3. Délibáb. Terescsényi György versei	8	284
4. Egyszerű énekek. Brichta Cézár versei	10	284
5. A Bartha Miklós társaság értesítőjéhez	11	284
6. Vérző szárnyakkal. Lőrincz Jenő versei	12	285
7. Magyarító szótár	14	285
8. Ady-vízió	15	286
9. „Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete”	26	287
10. Kultúrfőlények haditanca	38	295
11. Dóczy Jenő: Arany János	40	295
12. Új Magyar Föld és — néptelen szavak	41	295
13. Búbáj (I.)	45	296
14. Búbáj (II.)	46	297
15. Az Istenek halnak, az Ember él	48	297
16. Magyar Mű és Labanc Szemle	61	304
17. Nagy Lajos: Lecke	72	313
18. Aszlányi Károly: Pénz a láthatáron	74	313
19. Forrás a sivatagban	74	313
20. Irodalom és szocializmus	78	313
21. Mécs László költészete	100	327
22. Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli	105	328
23. Marxista munkásoktatás	109	344
24. Kassák Lajos 35 verse	110	344
25. Fiatalságunk és a népművészet	114	345
26. Természettudomány és marxizmus	116	346
27. Egyéniség és valóság	120	351
28. Az ifjúság nemi problémái	127	353
29. Kína	134	354
30. Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet?	136	354
31. Az egységfront körül	140	362
32. A szocializmus bölcselete	147	374
33. Munkanélküli írók táppénze	153	375
34. Reform-toborzó	155	376
35. „Új Szellemi Front”	157	376
36. Kosztolányi Dezső	167	408
37. A középosztály és a vajudó világ	171	412
38. Új szocializmust Hort Dezső könyve	176	414

39. Ázsia lelke	179	414
40. Szerkesztői üzenet	183	418
41. Miért nem járok színházba?	186	419
42. Ignó Pál: Kosztolányi Dezső	187	419
43. „Márciusi Front”	188	420
44. Horváth János: Magyar versek könyve	188	420
45. Van-e szociológiai indokltsága az új népies iránynak?	192	420
46. A mai költő feladatai	194	421

II. Másokkal együtt írt prózai művek

47. Ki a faluba	197	422
48. „A halálbüntetés elleni röpirat”	48	424

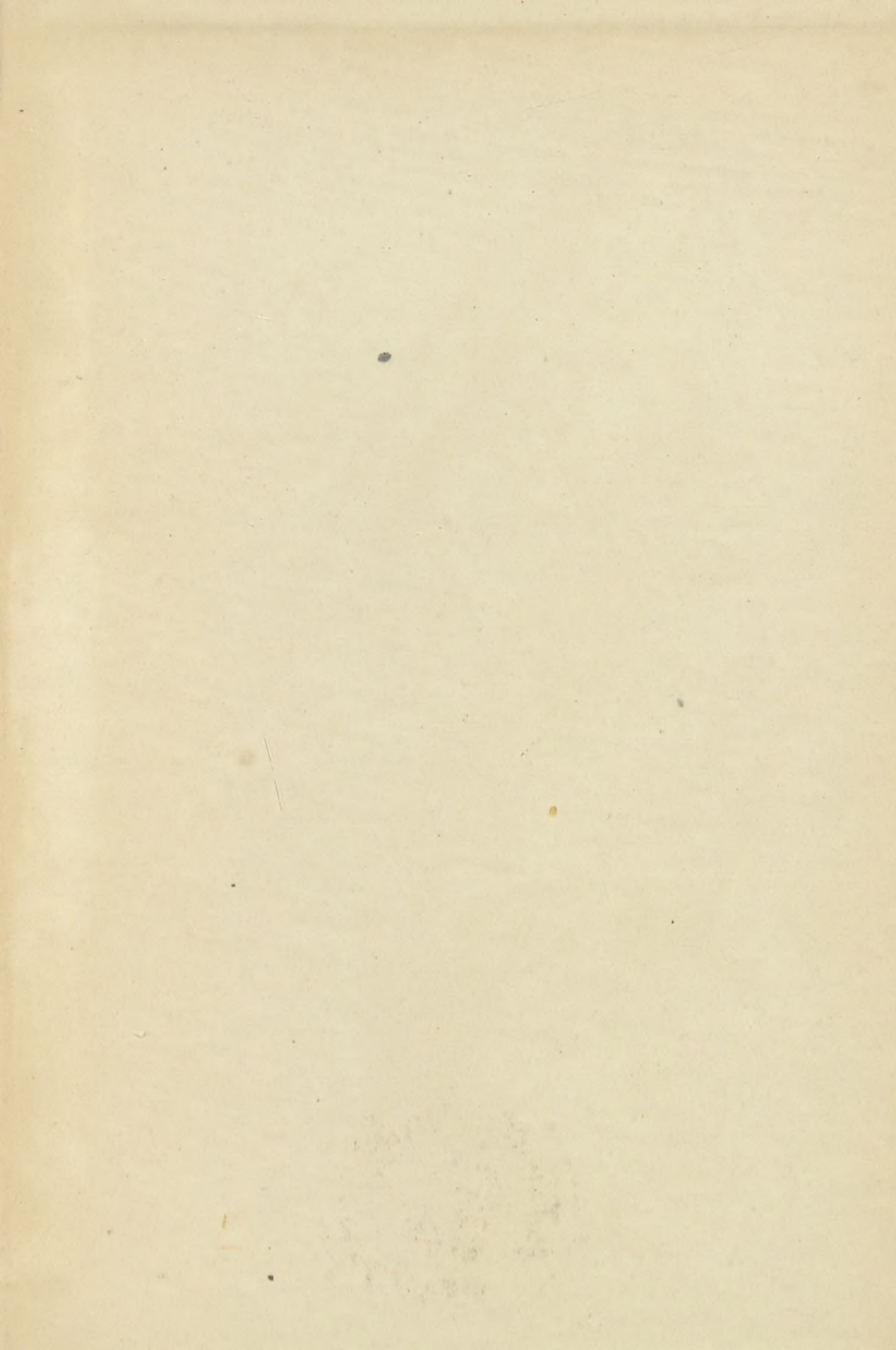
III. Töredékesen fennmaradt tanulmányok

A) Nagyobb töredékek	209	427
49. „A magyar proletáriródalom platformtervezete”	209	427
50. Hajnali madár. Tamási Áron tizenhárom elbeszélése	220	447
51. Esztétikai töredékek	223	447
52. (A művek alkotóinak és kiadóinak ...)	253	452
53. A művészet kérdése és a proletárság	256	452
54. A dolog	259	452
55. (A technikáról)	260	453
56. Hegel—Marx—Freud	262	454
57. Ütem és fogalom	269	455
B) Kisebb töredékek, feljegyzések (58—65)	271	456

IV. Tanulmánytervek

66. Egy Bartók-tanulmány vázlata	277	456
67. Tanulmánytervek, elveszett tanulmányok	278	458
Jegyzetek és dokumentumok	279	
Névmutató	459	

Ara : 40,— Ft :

824789

JÓZSEF
ATTILA
ÖSSZES
MŰVEI

III

